

**МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ
ТОЧИКИСТОН**
2020. №3

**МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2020.№3**

**YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2020. №3**

**МАРКАЗИ ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2020**

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН»**

Муассиси мачалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мачалла соли 2019 таъсис дода шудааст.

Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Хушваҳтзода Кобилҷон

Хушваҳт

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов

Сафармамад

Муборакшоевич

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло

Бадридиновиҷ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад

Доктори илмҳои техникӣ, профессор

Солиҳов Давлат

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

Қуватовиҷ

Сатторов Абдуманон

Доктори илмҳои физикаю математика, профессор

**Файзуллоев Эркин
Фатхуллоевиҷ**

Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия

**Валиев Шариф
Файзуллоевиҷ**

Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологияи ДМТ

Расулиён Қаҳҳор

Доктори илмҳои таъриҳ, профессор

Кучаров Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навии форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Дӯстов Ҳамроҳон
Ҷумаевиҷ**

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**Нағзибекова
Мехриниссо Бозоровна**

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ

**Низомова Тухфамо
Давлатовна**

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

**Одинаев Фурқат
Фарҳодовиҷ**

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

**Сотиволдиев Рустам
Шарофовиҷ**

Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

**Сафарализода
Хучамурод Қуддус**

Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ

**Раҷабов Имомиддин
Шириновиҷ**

Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ

**Нуриддинов Раймалиҳо
и Шаҳбозовиҷ**

Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

**Шарипов Фариҷун
Файзуллоевиҷ**

Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент

**Устоев Мирзо
Бобоҷоновиҷ**

Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ

Мачалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2020©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2019 г. Издается 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон | Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета
Хушвахт | (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)
Сафармамад

Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра
Бадридинович | Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватовиҷ	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдулманион	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о.профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Қаҳҳор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Ҳамроҳон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарҳодович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Ҳучамурод Қуддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддинов Раймалихон Шаҳбозовиҷ	Доктор политических наук, профессор
Шарипов Фариҷун Файзуллоевич	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2020

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal was founded in 2019. It is published 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon	<i>Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)</i>
--------------------------------	--

Khushvakht	
-------------------	--

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamatov	<i>Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University</i>
---------------------	---

Safarmamat	
-------------------	--

Muborakshoevich	
------------------------	--

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo	<i>Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University</i>
----------------------------	--

Badridinovich	
----------------------	--

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of technical sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of philological sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhrinso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, assistant professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	<i>Doctor of law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amiral	<i>Doctor of law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Nuriddinov Raymalikhon Shahbozovich	<i>Doctor of politics, Professor</i>
Sharipov Faridun Fayzulloevich	<i>Doctor of pedagogical sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
 734025, Republic of Tajikistan,
 Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Phone: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2020

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND ARCHAEOLOGY

**ЧЕНАКИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ҚОИДАИ РУШД ВА ТАҲКИМИ АМНИЯТИ
МИЛЛИЙ**

**Каримзода С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Озодӣ – арзиши мутлақест, ки таъсиргузаронии хоси фардро дар амалинамоии ҳадафҳои шахсии худ ифода менамояд. Ифодаи он дар сиёсати ҳуқуқӣ аз ҳама муҳимтар аст, чунки сухан дар бораи ҳимояи он ҳамчун назарияи ҳуқуқӣ меравад.

Масъулияти дар сиёсати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун мағхуми марказӣ зоҳир мегардад. Масъулияти ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои вобастаи байни шахсони воқеӣ ва давлат, муоширати фардии инфириодӣ мебошад. Берун аз масъулияти ҳуқуқӣ фаъолияти қонунӣ ғайриимкон аст.

Назарияи ченаки инсонӣ хеле васеъ ва баҳснок мебошад. Дар дилҳоҳ ҳолат он тобеъи таҷрибаи иҷтимоӣ мебошад. Асоси онро андешаҳо дар бораи ҳуқуқи инсон, волоияти қонун, давлати ҳуқуқӣ, демократия, эҳтиром, озодиҳо, баробарӣ, даҳлопазирии шахсӣ, сифати зиндагӣ ва ғайра ташкил медиҳанд. Дар истилоҳоти Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ченаки инсонӣ ба маънои васеъи қалима истифода мешавад: ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир, ҳамчун раванде, ки унсурҳои қонунбарорӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсонро дар бар мегирад, тартиби соддакардашудаи қабули ҳучҷатҳо, нигоҳдории эътибори ҳуқуқии ҳучҷати қаблан қабулшуда ба хотири қабули ҳучҷати нав, механизмҳои назоратӣ барои иҷрои ӯҳдадориҳои ҳуқуқи инсон. Нақши Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо дар ҳама гуна мусоидати имконпазир дар рушди волоияти қонун ва таъсиси ниҳодҳои демократӣ аҳамияти муҳим дорад. Ва тасодуфӣ нест, ки ин ташкилоти бонуфузро дар Аврупо асоси “чамъияти арзишҳо” меноманд.

Ченаки инсонӣ – самти мушаҳҳас дар муайян кардани пешрафти давлатдорӣ мебошад, ки аз ҷониби эътирофи ҳамаҷонибаи ҳуқуқи инсон ва имкониятҳои риоя ва ҳимояи онҳо арзёбӣ карда мешавад. Ҳамин тарик афзалияти ҳуқуқи инсон нисбат ба сиёсат ҳамеша бо низоми арзёбии рушди иҷтимоии кишвар ё минтақа алоқаманд

аст. Нисбати таҳлили фаъолияти мақомот, маҳсусан аз нуқтаи назари баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолӣ, низоми баҳодиҳӣ на ҳамеша самаранок кор мекунад ва ба такмил низ дорад. Аввалан, дар робита ба истифодаи васеи он; дуюм, аз нуқтаи назари шаффоғият ва меъроҳи илмӣ; сеюм, бо назардошти афкори омма. Ба ибораи дигар, дарки меъроҳи инсонӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳамчун воситаи идеологӣ, сиёсӣ, аҳлоқӣ, ҳуқуқӣ ва дигар барои ҳалли мушкилоти рушди иҷтимоӣ расмӣ набуда, балки эътироф ва риояи воқеии ҳуқуқҳои бунёдии инсон, риояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон мебошад. Шарти муҳимтарин ва ҳамзамон мантиқии таҳкими амнияти миллӣ ҳоҳад буд.

Мавзӯи ченаки инсонӣ аслан мавзӯи таҳлили ҷиддии илмӣ ва ҳуқуқӣ набуд. Ҳанӯз ҳам асарҳои илмӣ ва маҷмӯъҳои васеи назариявӣ мавҷуд нестанд. Набудани тадқиқотҳои бунёдӣ ба интиҳоби воситаҳои муассири рушди иҷтимоӣ, механизмҳои амният ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, баҳодиҳии сифати шоистаи сатҳи зиндагии одамон таъсири манғӣ мерасонад. Гуфтаҳои дар боло зикршуда маънои онро надорад, ки ҳаракат дар ин самт риоя карда намешавад. Ҳамин тавр, К.А. Грандониан, ихтилоғи чомеаи шаҳрвандиро тавсиф карда, аввалин шуда кушиш намуд, ки мағхуми “ченаки инсонӣ”-ро ба маънои ҳуқуқии қалима таҳия қунад: “Ин баҳодиҳии миқдорӣ ва сифатии ҳуқуқии вазъи ҳуқуқҳои инсон буда, амнияти иҷтимоӣ-ҳуқуқии он қобилияти демократия барои беҳтар намудани худ мебошад” [3, с. 6].

Шоjad таърифи дар боло зикршуда бебаҳс набошад, вале дар ҳар сурат ба назарияи ченаки инсонӣ мусоидат мекунад. Аз он ҷо инчунин нишонаҳои аёнро намоён кардан мумкин аст. Якум, ченаки инсонӣ – ин статистика аст, ки паҳлӯҳои он нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ мебошанд; дуюм, ин динамикаест, ки дар қонунҳои рушди

демократия, ҳаракат ба манфиати умумӣ иборат аст. Дар ниҳоят, манфиати умум – ин дурнамои ҳама гуна ҷомеаи демократӣ мебошад. Ин мағҳум “асос, маъно ва равияи шакли ҳуқуқии ташкили ҷомеаи иҷтимоию сиёсии одамон ҳамчун субектҳои озод ва баробар” мебошанд [4, с.152]. Ҳамин тавр, мағҳуми “ченаки инсонӣ” ҳамаи үнсурҳои мавҷудияти инсонро дарбар мегирад: аз ғояи аввалияи рушди иҷтимоӣ, ба даст овардани фоидай умумӣ то татбиқи он.

Ченаки инсонӣ арзёбии айёни ва оқилонаи мавҷудияти инсон аст. Ҳамчун як мағҳуми илмӣ, он ба мағҳуми гурӯҳбандишаванд мансуб нест, ва баръакс як сохтори иҷтимоӣ мебошад [2, с.15]. Ҳамин тавр, ин ҳамчун “амнияти миллӣ” хизмат мекунад. Онҳо бо ҳамдигарфаҳмии диалектикаи равандҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа: иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра муттаҳид мешаванд. Ба меъёри умумии ченаки инсонӣ ҳуқуқи инсон хизмат мекунад. Моҳияти амният ин вазъияти ҳимояи иҷтимоии шаҳсият ба шумор меравад.

Ченаки инсонӣ ҳамчун сохтори иҷтимоӣ дар ҳуд системаи ғояҳои илмӣ дар бораи ҳуқуқи инсон, рушди демократияи плюралистӣ, волоияти қонун, механизмҳои хифзи иҷтимоии шаҳсиятро дар бар мегирад. Аз нигоҳи боло, санадҳои Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ҳамаи ҷузъҳои марбут ба ҷанбаи инсонии одамонро дарбар мегирад, илова бар ин, онҳо дар заминай низоми ҳамгирошудаи амният баррасӣ ва фаҳмида мешаванд [5, с.89]. Арзёбии ченаки инсонӣ дар замоне, ки шаҳс ҳуқуқ ба даст меорад, аз лаҳзаи бавуҷудоии “ҳуқуқи доностани ҳуқуқи ҳуд” гузошта мешавад, ва бо нишондиҳандаҳои вазъи воқеии амнияти иҷтимоии шаҳс анҷом мейбад.

“Ченаки инсонӣ бо ҳусусиятҳои зерин тавсиф дода мешавад: мачмӯи меъёрҳо ва фаъолиятҳои марбут ба ҳуқуқи инсон; нақши муҳими ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ. Гайр аз ин, волоияти қонун ҳамчун макомоти роҳбарикунанда ҳисобида мешавад, ки барои риояи ҳуқуқи шаҳрвандон тавассути механизмҳои ҳуқуқӣ ва тартиботи қонунии хифзи ҳуқуқҳои инсон даъват карда мешаванд; таҳаммулпазирӣ мутақобилаи шаҳс ва ҷомеа; таблиғи арзишҳои сиёсати “ченаки инсонӣ” [6].

Маълум аст, ки давлатҳои узви Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо

микдори зиёди меъёрҳо, стандартҳо ва принципҳоро дар соҳаи ченаки инсонӣ таҳия кардаанд, аммо меъёрҳои асосӣ ин риояи ҳуқуқ ва озодиҳо дар доираи консепсияи амнияти Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо мебошад; масъулияти давлатҳо дар назди ҳамаи шаҳрвандон ва ба яқдигар барои таъмини эҳтиром ва ҳимояи ин ҳуқуқ ва озодиҳо. Эҳтиром ҳамеша бо муносибати эҳтиромонаи мақомот нисбати шаҳрвандон ва шаҳрвандон ба ҳамдигар аст. Эҳтиром – талаботи муҳимтарини аҳлоқӣ мебошад, ки дар эътирофи шаъну шарафи шаҳсият асос ёфтааст, инчунин меъёри баҳодиҳии демократия давлат, ки ҳолати худсарона ва сӯиистифода нисбати муносибат бо аҳолиро маҳдуд мекунад. Эҳтиром он ҷое амалий карда мешавад, ки дар он ҷо масъулияти тарафайни шаҳс ва ҷамъият, шаҳрванд ва давлат вучуд дорад.

Масъулияти давлат дар назди шаҳрвандон ва дар назди яқдигар барои риоя ва истифодаи ҳуқуқҳои онҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар шароити баробар, заминай сиёсию ҳуқуқии таҳаввулоти он демократия бошад. Ин раванд объективӣ, мунтазам аст ва тавре, ки А.Токвил навиштааст, “камтар ва камтар аз иродай одамон вобаста аст; ҳамаи воқеаҳо ба монанди ҳамаи одамон ба рушди он мусоидат мекунанд” [7, с.106].

Дар ибораи “ченаки инсонӣ” масъулияти хислати дучониба дорад: а) аз ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои тарафайни шаҳрвандон бармеояд; б) дар вазифаҳои давлат назди одамон муайян карда мешавад. [8, с.176].

Ченаки инсонӣ дар ҳамаи гуногуни ҳуд маънавиятро “наздик” мекунад. Дар ҷомеаи ҳуқуқии шаҳрвандӣ тозагии фазои маънавӣ вучуд дорад. Ҳамин тавр, ба одамон ҳуқуқи амнияти маънавӣ ва фазои маънавӣ дода шудааст. “Он дар тартиботи аз ҷиҳати сиёсӣ устувор, аз ҷиҳати иқтисодӣ эътиимодбахш ва қонунан таъминшуда таҳқим мейбад [1, с.153].

АДАБИЁТ

1. Бачинин В.А. Евангельские ценности в гражданском обществе. СПБ, 2006. – С. 153.
2. В теории права понятие «социальная конструкция» разработано недостаточно и опирается в основном на труды зарубежных и российских ученых конца XIX – начала XX в. Подробнее об этом см.: Чевычелов В.В. Юридическая конструкция в современном российском праве (проблемы теории и практики): дис.... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2007.
3. Грандонян К.А. Противоречия гражданского общества: теоретико-правовое исследование: дис. канд. юрид. наук. Саратов, 2011. – С. 6
4. Нерсесянц В.С. Общее благо как категория философии права. М., 2005. – С. 152.
5. Подробнее об этом см.: Кутузова Н.А. Политика «человеческое измерение» и обеспечение совести и вероисповедания // Иппокрена. 2009. № 3. – С. 89–86.
6. См.: Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. 1. 2006. URL: www.osce.org/ru/odihr/elections/16363 (дата обращения: 22.01.2012).
7. Цит. по: Радько Т.Н. Хрестоматия по теории государства и права / под ред. И.И. Лизиковой. 2-е изд. М., 2009. – С. 106.
8. Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. М., 2007. – С. 176.

ЧЕНАКИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ҚОИДАИ РУШД ВА ТАҲКИМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

Масъулият дар сиёсати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун мафхуми марказӣ зохир мегардад. Масъулияти ҳуқуқӣ маҷмӯи муносибатҳои вобастаи байни шаҳсони воқеӣ ва давлат, муюширати фардии инфириодӣ мебошад. Берун аз масъулияти ҳуқуқӣ фаъолияти қонунӣ гайриимкон аст. Назарияи ченаки инсонӣ хеле васеъ ва баҳснок мебошад. Дар дилҳоҳ ҳолат он тобеъи таҷрибаи иҷтимоӣ мебошад. Асоси онро андешаҳо дар бораи ҳуқуқи инсон, волоияти қонун, давлати ҳуқуқӣ, демократия, эҳтиром, озодиҳо, баробарӣ, даҳлноназии шаҳсӣ, сифати зиндагӣ ва гайра ташкил медиҳанд. Дар истилоҳоти Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ченаки инсонӣ ба маъни васеъи қалима истифода мешавад: ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони мусоир, ҳамчун раванде, ки унсурҳои қонунбарорӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсонро дар бар мегирад, тартиби соддакардашудаи қабули ҳуҷҷатҳо, нигоҳдории эътибори ҳуқуқии ҳуҷҷати қаблан қабулшуда ба хотири қабули ҳуҷҷати нав, механизмоҳи назоратӣ барои иҷрои ӯҳдадориҳои ҳуқуқи инсон. Нақши Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо дар ҳама гуна мусоидати имконпазир дар рушди волоияти қонун ва таъсиси ниҳодҳои демократӣ аҳамияти мухим дорад. Ва тасодуғӣ нест, ки ин ташкилоти бонуфузро дар Аврупо асоси “чамъияти арзишҳо” меноманд. Ченаки инсонӣ – самти мушахҳас дар муайян карданӣ пешрафти давлатдорӣ мебошад, ки аз ҷониби эътироғи ҳамаҷонибаи ҳуқуқи инсон ва имкониятҳои риоя ва ҳимояи онҳо арзёбӣ карда мешавад. Ҳамин тарик афзалияти ҳуқуқи инсон нисбат ба сиёсат ҳамеша бо низоми арзёбии рушди иҷтимоии қишвар ё минтақа алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: масъулият, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, ченаки инсонӣ, амнияти миллӣ.

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ – КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Ответственность применительно к правовой политике выражается, прежде всего, как юридическое понятие. Юридическая ответственность предполагает совокупность взаимообусловленных отношений индивидов и государства, межиндивидуальное правовое общение. Вне юридической ответственности немыслимо действие позитивного права. Концепция человеческого измерения весьма объемная и проблемная. В любом случае она подчинена социальной практике. Ее основу составляют идеи о правах человека, верховенства закона, правового государства, демократии, уважения, свободы, равенства, личной неприкосновенности, качества жизни и другие. В терминологии ОБСЕ человеческое измерение ныне используется в широком смысле слова: в значении прав человека в современном мире; в качестве процесса, включающего элементы нормотворчества в области прав человека; отлаженной консенсусальной процедуры принятия документов; сохранения юридической силы ранее принятого документа в связи с принятием нового; механизмов контроля за исполнением обязательств в сфере прав человека. Важной является роль ОБСЕ во всемерном содействии развитию правового государства, созданию демократических институтов. И не случайно, что эту авторитетную организацию называют общеевропейским порядком, базирующимся на «общности ценностей». Человеческое измерение — это конкретное направление в определении прогресса государственности, оцениваемое признанием универсальности прав человека и возможностей их соблюдения и защиты.

Ключевые слова: ответственность, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, человеческое измерение, национальная безопасность.

HUMAN DIMENSION AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT AND STRENGTHENING OF NATIONAL SECURITY

Responsibility in relation to legal policy is expressed, first of all, as a legal concept. Legal responsibility involves a combination of interdependent relations between individuals and the state, interindividual legal communication. Beyond legal liability, the operation of positive law is unthinkable. The concept of the human dimension is very voluminous and problematic. In any case, it is subordinate to social practice. It is based on ideas about human rights, the rule of law, democracy, respect, freedom, equality, personal integrity, quality of life, etc. In OSCE terminology, the human dimension is now used in the broad sense of the word: in the meaning of human rights in the modern world; as a process involving elements of norm-setting in the field of human rights; a streamlined consensual procedure for the adoption of documents; preservation of legal force of a previously adopted document in connection with the adoption of a new one; mechanisms for monitoring the implementation of human rights obligations. The role of the OSCE in all possible assistance to the development of the rule of law and the creation of democratic institutions is important. And it is no coincidence that this authoritative organization is called a pan-European order based on a “community of values”. The human dimension is a specific direction in determining the progress of statehood, assessed by the recognition of the universality of human rights and the possibilities of their observance and protection.

Keywords: responsibility, Organization for Security and Cooperation in Europe, human dimension, national security.

Сведения об авторе: *Каримзода Ситора* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: +992 985 85 15 62

Information about the author: *Karimzoda Sitora* – Tajik National University, second year graduate student of the faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Phone: +992 985 85 15 62

ИНЬИКОСИ ҲАРАКАТҲОИ МИЛЛӢ-ОЗОДИХОХИИ МАРДУМИ ШАРҚ ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙӢ (ДАР ИБТИДОИ АСРИ XX)

*Исломов Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар саромади ҳар як қавм ва ҳалқ шахсони заковатманде меистанд, ки пайдоиш ва инкишофи фарҳангашон бо номи ўсаҳт алоқаманд аст. Садриддин Айӣ (15.04.1878 – 15.07.1954) яке аз ҷунин ҳодимони маъруфи ҳалқамон мебошад. Вай аз ҳамаи жанрҳои адабии дар ҳамон вақт маъмул асарҳои баландгоя оғаридааст. Ҳуди вазъияти сиёсӣ талаб мекард, ки С. Айӣ бештар дар ҳамон марҳила ба ҷанри публистика рӯ оварад. Вобаста ба ин публистикаи С. Айни асноди пурқимати таърихӣ мебошад. Вай фаъолияти пурҷушу ҳурӯши С. Айӣ-ро дар марҳилаи мазкур ҳамчун оина нишон медиҳад. Дар асарҳои публистикии С. Айӣ ҳамаи паҳлӯҳои ҳаёти сиёсӣ, фарҳангӣ ва вазъияти ҷаҳон мукаммал шарҳу эзоҳ ёфтааст. Аксари асарҳои публистикии С. Айӣ дар мачаллаи «Шуълаи инқилоб» солҳои 1919- 1921 нашр шудаанд. Онҳо дар рӯзҳои мо ба як асноди нодир ва манбаи муҳими таърихи табдил ёфтаанд [2, с. 125].

Дикқати С. Айниро бештар ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳонаи мардуми Шарқ ба ҳуд ҷалб карда буд. Зоро С. Айӣ донандай хуби таъриҳ ва талаботи сиёсии ин мардум буд. Аз ин рӯ аксари мақолаҳои ба таърихи муборизаҳои ҳаракати миллӣ-озодихоҳонаи мардуми мазлуми Шарқ дар саҳифаҳои мачалаи «Шуълаи Инқилоб» нашр шуда, ба қалами С. Айӣ тааллуқ дошт. Ҳанӯз соли 1977 бо ташаббуси фарзанди С. Айӣ, Камол Айӣ мақолаҳои публистикии ў, дар як мачаллаи алоҳида, иборат аз ду ҷилд бо номи «Осори баргузида», дар ду ҷилд дастраси дустдорони таърихи мусоир ва эҷодиёти устод гардонида шуд. Бо он Камол Айӣ сарсухани мукаммал навиштааст. Ҳулоса аҳамияти публистикии устод С. Айӣ бениҳоят бузург буда, ҳамчун асноди пурқимати

таърихии пуртифтиҳори муборизаи ҳалқ ва партия барои соҳтмони рӯзгори нави Шӯравӣ пазирифта шудаанд [1, с. 7].

Дар мақолаи мазкур ба як масъалае, ки дар асарҳои публистикии С. Айӣ мавриди муҳокимаи доимӣ қарор дошт истоданием. Ин ҳам бошад масъалаи муборизаи озодихоҳонаи мардуми мазлуми Шарқ, ин дар ҳамон вақт ба вазифаҳои дар наздаш гузоштаи Ҳукумати Шӯравӣ мусоидат мекард. Зоро лидерҳои Ҳукумати Шӯравӣ В. Лелин ва Я. Тротский ният доштанд, ки минбаъд ғалабаи инқилоби большевикии ҳудро аз Осиёи Миёна ба мамлакатҳои Шарқ – Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Туркия ва гайра гузаронанд. С. Айӣ вобаста ба ин вазифаҳои Ҳукумати Шӯравӣ як силсила мақолаҳо эҷод мекунад, ки дар он ҳаракати миллӣ-озодихоҳии мардуми Шарқ хело ҳолисона инъикос ёфта буд. С. Айӣ махсусан таъқид қардааст, ки тақдирӣ англисони ҷаҳонгир вобаста ба Ҳиндустон аст. Туркистон аз ҷиҳати ин, ки дарвозаи Ҳиндустон аст ба нашъунамои инқилоби ҷаҳон аҳамияти бузурге дорад. Дар Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон ва Туркия, ки поймоли англисонанд, ҳаракати озодона рӯз ба рӯз дар назар аст [1, с.133].

С. Айӣ дар мақолааш «Ғалабаи инқилоб дар Шарқ» солҳои 1919-1921 қайд мекунад, ки дар Шарқ оташи инқилоб шӯълавар аст. Ҳиндустон, Арабистон, Эрон сар то сар барҳестааст. Дар ҳамаҷо инқилобчиён дар ғалабаанд. Баъд аз он, ки Истанбул ва Ҳиндустон низ аз дасти англис ҳалос шуда, ғалабаи инқилоб дар Шарқ такмил ёбад [1, с. 148].

С. Айӣ дар мақолаҳои публистикиаш ба ҳаракати миллии озодихоҳии Эрон таввакуҳи зиёде қардааст. Дар мақолаи «Эрон ба майдон баромад» қайд қардааст, ки имрӯз

муждаи таъсис ёфтани хукумати мувақатии инқилобиро дар хоки Эрон ба хонандагони гиромӣ пешкаш мекунем. Сипас вай мазмуни телеграммаи аз Эрон расидаро меорад. «5-июни 1920 дар Раҷт хукумати мувақатии Эрон дар таҳти раёсати сардори инқилобиён Кӯчакхон таъсис ёфт. Ҳамаи аъзоҳои Хукумати Муваққатӣ, ҳамфирӯз ҳамкорони қадимаи Мирзо Кӯчакхонанд».

С. Айнӣ дар мақолааш «Инқилобҳои гузашта дар Шарқ ва аҳволи ҳозира» таъкид кардааст, ки қариб сад сол боз мардуми ин сарзамин ба муборизаи миллии озодихоҳӣ барҳестаанд. Вай аз ҳаракати инқилобии мардуми Ҳиндустон, Арабистон, Эрон, Миср, Чин ва ҳатто Африқои Шимолӣ мисолҳо овардааст. Мақола чунин хотима меёбад. Бо ҳамин мuloҳизот гуфта метавонем, ки ин бор инқилобҳои Шарқ натиҷаҳои комил ҳоҳад дод [1, с. 160].

Аз диidi С. Айнӣ фаъолияти анҷумани миллиатҳои Шарқ дар Боку буими сентябри соли 1920 дур намондааст. Вай дар бораи ин анҷуман, дар нашрияҳои гуногун аз ҷумла «Шӯълай инқилоб» маълумот додааст. Дар он гуфта шудааст, ки Шарқ қарнҳост, ки зулм мебинад, фишор меҳурad, торочу толон мешавад. Сипас С. Айнӣ дар Анҷумани мардуми Шарқ дар Боку иштирок мекунад, ки вай барои мамлакатҳои Туркия, Ҳиндустон, Эрон ва Афғонистон аҳамияти қалони сиёсӣ дошт. Дар мақола баромадҳои шахсони маъруфро дар анҷумани Боку С. Айнӣ ҳамчун мисол меорад, ки онҳо боиси авчи ҳаракати мардуми мазлуми Шарқ шаванд.

С. Айнӣ дар мақолаи «Инқилоби Октябр ва олами шарқ» қайд кардааст, ки Ҳукумати Шӯрои Россия ба озодии миллиатҳои доҳилии Россия қаноат накарда, озодии ҷомеаи милали маҳкумаи дунёро билҳоса ҳалосии ранҷбарон ва мазлумони шарқро аз дasti ҷаҳонгирони гарбӣ пешниҳоди химмати ҳуд гардонид. [1, 194]

Дар мақолаи дигари С. Айнӣ олами Шарқ ва муттафиқин бо ифтихор қайд карда шудааст, ки ҳаракати инқилобкоронаи олами Шарқ давлатҳои муттафақро дар ҳолати парешонӣ ва саросемагӣ андоҳт. Имрӯз Шарқ, ки он шарқ аст, ки дар ҳашамату салтанати зоҳирӣ иноқоён фирефта шуда, қавл ва суханашонро рост бовар карда, ба эшон аҳднома баста буд. Ин ахволот ба мо ба ҳуби нишон медиҳад, ки бояд аз ин

олами Шарқ фиреби мутаффиқинро наҳоҳад ҳурд.

Дар асаҳрои публистикии С. Айнӣ, масъалаи Эрон дар ҳаракати озодихоҳонаи мардуми Шарқ ба ҷои аввал баромада буд. Ин дар мақолаи С. Айнӣ «Эрон ва инқилоби Шарқ» баъроъ дида мешавад. Ба таъкиди С. Айнӣ байд аз қашмакашии ҷандинсола оқибат дар Эрон ҳам табодули ҳақиқӣ ва инқилоби самимӣ ба амал омад. Аз он ҷо, ки Ҳукумати Эрон як давлати қадимаи шарқӣ ва исломист. Ҳам ҳоки Эрон ба кафи олами ислом ва шарқ воқеъ шудааст. Аз табодули Эрон инқилоби шарқро ... Воқеъшуда ангорем, ҷой дорад «Зинда бод Эрон ва инқилоби шарқ».

Туркияи Султонӣ, ки як мамлакати абарқудрате буд, дар ҷангӣ якуми ҷаҳон шикаст ҳурда, мавқеъи таҷовузи мамлакатҳои Антанта мегардад. С. Айнӣ дар ҳамаи мақолаҳои дар ин марҳила баҳшидашудааш доҳии ин вақти Туркия Камол Отатуркро дастгирӣ карда, мардуми онро барои озодӣ ба муқобили аҷнабиёни юонӣ даъват мекард. Ин дар мақолаи «Турк ва Юонон» мукамал таҳлил ва тасвир ёфтааст. Ба навиштаи С. Айнӣ муҳорибаи Турк ва Юонон, дер давом кардааст.

Олами Шарқ дар мақолаи дигари С. Айнӣ «Инқилоби Уқтабр ва олами Шарқ» хело мукаммал таҳлил карда шудааст. Муалиф дар ибтидо оид ба натиҷаҳои инқилоби октябр ва мазмуну мундариҷаи он баҳои ҳаматарафа дода, сипас таъсири онро ба ҳаракати озодихоҳонаи мардуми шарқ баён кардааст. Ба фикри С. Айнӣ олами Шарқ пеш аз инқилоби октябр дар ҳоби гафлат буд. Зеро Ҳиндустон ба асорат афтода, Афғонистон ба ҳимояти Англия даромада, Эронро ҷаҳонгирон байни ҳуд тақсим карда буданд. Илова бар ин ба гуфти ў, сарватмандони Гарб олами Шарқро тамоман аз ҳарита маҳв намоянд ва тамоми аҳолии онро ғулом намуда, воситай ҷамъи сарват созанд. Инқилоби октябр озодии Шарқро яке аз вазифаҳои муҳим ва муқаддас ҳисоб мекунад. Бо таъсири он Афғонистон, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Тунис ва Гайра ба мубориза барҳестанд. Барои мардуми Шарқ роҳи озодӣ ва ҳалосӣ кушода шуд. Зинда бод озодии Шарқ.

С. Айнӣ дар мақолаи «Ленин ва Шарқ» қайд мекунад, ки Ленин аз Гарб дида бештар ба Шарқ аҳамият медиҳад. Зеро В. И. Ленин ҳуб дарк мекард, ки олами Шарқ, умуман зери пои ғуломии сарватдорони Гарб мондааст. Ҳама вақт

олами Шарқ барои мустамликадорон ба гуфти С. Айнӣ манбай ашёи хом буд. Чунончӣ: пахта, пашм, пуст ва анвои меваҷоту гиёҳҳо. Сармоядорони гарб мисли мур, ки донаро ба хонаи худ мекашанд меҳостанд аз Шарқ чизҳои хомро ба диёри худ қашида бо кимёгарӣ ва мошинкорӣ, чизҳои латиф ва либосҳои нозӯк сохта, яке бар ҳазор фоида бурданд. Дар натиҷаи ин ҳуҷум ва тороҷ олами Шарқ ғулом шуд. Рафиқ Ленин тамоми ин аҳволро мӯ ба мӯ аз назари худ гузаронид ва озодии ҷаҳон, инқилоби дунё сабаби озодии Шарқ ҳоҳад шуд гуфта, қарори қатъии худро дод. Сабаб ин буд, ки рафиқ Ленин як қисми муҳими ҳаёти қиматбаҳои худро дар роҳи озодии Шарқ сарф кард.

Сипас дар мақолаи С. Айнӣ саҳми ҳукумати ҷавони Шӯравиро дар дастгирии ҳаракати мардуми мазлуми Шарқ махсус қайд мекунад. Ҳукумати Шӯравӣ ба Афғонистон, Эрон ва Туркия муҳихоҳои дустона баста, истиқолияти комили онҳоро эътироф мекунад. Ин як намуна гардид барои тамоми олами Шарқ. Мо мегуяд С. Айнӣ имрӯз натиҷаи ин ҳатти ҳаракати олами Шарқро бо ҷашми худ мебинем. Озодии Афғонистон, ҳалосии Эрон, раҳоии Туркия, ҳаракати Ҳитой ва Ҳиндустон шоҳиди бузург аст.

С. Айнӣ баъди ғалабаи инқилоби Октябр ва барқароршавии Ҳукумати Шӯравӣ тақягоҳи боъзтимоди фаъолияти сиёсии ҳукумати мазкур муфид ин аз ҳарчиҳат қобили қабул аст. Зоро Ҳукумати Шӯравӣ дар зарфи фаъолияти ҳаштодсолаи худ тақягоҳ ва ҳайрҳоҳи мардуми мазлуми Шарқ буд, ки вай оварда ба заволи системаи мустамликадори расонд. Дар саргаҳи ин мубориза Қаҳрамони ояндаи Тоҷикистон С. Айнӣ меистад.

С. Айнӣ на танҳо ба мақолаҳои публисистии худ, инчунин ба шеърҳои худ, ҳаракати озодихоҳонаи олами Шарқро бевосита дастгирӣ карда буд. С. Айнӣ барои мардумро ба мубориза даъват намудан шеъри машҳури худ «Марши ҳуррият»-ро эҷод мекунад. «Марши Ҳурият», ки ба оҳангӣ суруди инқилоби бузурги Франсия эҷод шуда буд, бори аввал дар шуълаи Инқилоб нашр шуд. С. Айнӣ дар ин шеър – хитобномаи худ мардуми шарқро ба мубориза ба муқобили мустамликадорон даъват мекунад.

Эй ситамдидагон, эй асирон!

Вақти озодии мо расид.

Муждагонӣ дидед, эй факирон!

Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

«Марши Ҳуррият» як гимни муборизаи мардуми Шарқ ба муқобили системаи нангини мустамликадорӣ гардид, ки оварда дар охир ба шинохти он расонд. Дар саргаҳи ин муборизаи озодихоҳона С. Айнӣ меистад. Таъриҳ бори дигар дурустии ақидаи С. Айниро нишон дод. Бо бадастовардани Истиқолияти давлатӣ дар Тоҷикистон, мақом ва манзали С. Айнӣ ва эҷодиёташ мазмун ва мундариҷаи нав пайдо кард. Асаҳрои вай дар мустаҳкам кардани Истиқолияти давлатии ватанамон ва ҳудшиносии мардумамон, хизмати арзанда карда метавонад. Мо дар заминаи эҷодиёти гании С. Айнӣ имкон дорем, мардумамонро дар руҳияи ифтиҳор аз Тоҷикистон тарбия кунем. Ба ин ҷода асаҳрои публисистии С. Айнӣ ки дар солҳои 1919-1921 дар мачаллаи шуълаи инқилоб ҷоп шудаанд, бешубҳа ба ҷои аввал мебарояд. Зоро дар он марҳила, масъалаи муҳими ҳаёти сиёсии ҷаҳон, масалай ҳаракати милли-озодихоҳии мардуми Шарқ буд. Дар равнақи он С. Айнӣ саҳми арзанда дорад [3, с. 76].

АДАВИЁТ

1. Айнӣ С. Осори баргузida дар ду ҷилд. Душанбе-Ирфон, 1977.
2. Айни С. Ҷоштҳо (ҷаҳор қисм) иборат аз як китоб. Душанбе, 2009. Сарредаксияи илмии Ҷондозияти миллии тоҷик-680 с.
3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро – Душанбе: Адиб, 1987

ИНЬИКОСИ ҲАРАКАТҲОИ МИЛЛӢ-ОЗОДИХОҲИИ МАРДУМИ ШАРҚ ДАР ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ (ДАР ИБТИДОИ АСРИ XX)

Дар мақола муборизаҳои милли-озодихоҳии мардуми Шарқ дар асаҳрои С. Айнӣ зикр мейбад. Диққати С. Айниро бештар ҳаракатҳои милли-озодихоҳонаи мардуми Шарқ ба ҳуд ҷалб карда буд. Зоро С. Айнӣ донандои ҳуби таъриҳи ва талаботи сиёсии ин мардум буд. Аз ин рӯ аксари мақолаҳои ба таъриҳи муборизаҳои ҳаракати милли - озодихоҳонаи мардуми мазлуми Шарқ дар саҳифаҳои мачалаи «Шуълаи Инқилоб» нашршуда, ба қалами С. Айнӣ тааллук дошт. Ҳанӯз соли 1977 бо ташабbusi фарзанди С. Айнӣ, Камол Айнӣ мақолаҳои публисистии ў, дар як мачаллаи алоҳида, иборат аз ду ҷилд бо номи «Осори баргузida» дастраси дустдорони таъриҳи мусоҳир ва эҷодиёти устод гардонида шуд. Ба он Камол Айнӣ сарсухани мукаммал навишта, аз ҷумла таъқид намудааст, ки аҳамияти публисистии устод С. Айнӣ бениҳоят бузург буда, ҳамчун асноди пурқиммати таъриҳии пуртифтиҳори муборизаи ҳалқ ва партия барои соҳтмони рӯзгори нави Шӯравӣ пазирифта шудаанд. С. Айнӣ дар мақолааш «Инқилобҳои гузашта дар Шарқ ва аҳволи ҳозира» таъқид кардааст, ки қарib сад боз

мардуми ин сарзамин ба муборизаи миллии озодихоҳӣ бархестанд. Вай аз ҳаракати инкилобии мардуми Ҳиндустон, Арабистон, Эрон, Миср, Чин ва ҳатто Африқои Шимолӣ мисолҳо овардааст. С. Айни дар маколааш «Ғалабаи инқилоб дар Шарқ» солҳои 1919-1921 қайд мекунад, ки дар Шарқ оташи инқилоб шӯълавар аст. Ҳиндустон, Арабистон, Эрон сар то сар бархестааст. Дар ҳама ҷо инқилобчиён дар ғалабаанд. Баъд аз он, ки Истанбул ва Ҳиндустон низ аз дasti англisis ҳалос шудааст, ғалабаи инқилоб дар Шарқ такмил мёбад.

Калидвожаҳо: С.Айни, «Шулаи инқилоб», «Марши ҳуррият», Ҳукумати Шӯравӣ, Шарқ, Афғонистон, Чин, Ҳиндустон, Эрон, Туркия, Арабистон, Миср, Африқои Шимолӣ, ҳаракатҳои миллий-озодихоҳона, инқилоб.

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ НАРОДОВ ВОСТОКА В РАБОТАХ САДРИДДИНА АЙНИ (В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА)

Статья посвящена национально-освободительной борьбе Востока в творчестве С. Айни. С. Айни уделял большое внимание национально-освободительным движениям народов Востока. Потому что С. Айни хорошо разбирался в истории и политические требованиях этих людей. Именно поэтому большинство статей по истории борьбе национально-освободительного движения угнетенных народов Востока были опубликованы на страницах журнала «Шулаи инқилоб», который принадлежал С. Айни. Еще в 1977 году по инициативе сына С. Айни, Камол Айни, его публицистические статьи, в отдельном журнале, состоящем из двух томов под названием «Избранные произведения», в двух томах были предоставлены любителям современной истории и творчества мастера. С его помощью Камол Айни написал подробное введение. В статье отмечается, что журналистское значение С. Айни огромен и признан ценным историческим документом борьбы народа за построение новой советской жизни. В своей статье «Прошлые революции на Востоке и текущая ситуация» Айни отметил, что народ этой страны боролся за национальное освобождение в течение почти столетия. Он привел примеры революционных движений народов Индии, Аравии, Ирана, Египта, Китая и даже Северной Африки. В своей статье «Победа революции на Востоке» в 1919-1921 годах Айни отметил, что пламя революции горело на Востоке. Революционеры побеждают повсюду. После освобождения Стамбула и Индии от англичан победа революции на Востоке была доведена до совершенства.

Ключевые слова: С. Айни, «Пламя революции», «Марш свободы», Советское государство, Восток, Афганистан, Китай, Индия, Иран, Турция, Саудовская Аравия, Египет, Северная Африка, национальные движение за свободу, революция.

REFLECTION OF NATIONAL-FREEDOM MOVEMENTS OF THE EAST PEOPLES IN THE WORKS OF SADRIDDIN AYNI (at the beginning of the xx century)

The article is devoted to the national liberation struggle of the East in the works of S. Aini. S. Aini paid great attention to the national liberation movements of the peoples of the East, because S. Aini was well versed in the history and political demands of these people. That is why most of the articles on the history of the struggle of the national liberation movement of the oppressed peoples of the East were published on the pages of the magazine "Shulai inkilob", which belonged to S. Aini. Back in 1977, at the initiative of his son, S. Aini, Kamol Aini, his journalistic articles, in a separate magazine consisting of two volumes called "Selected works", in two volumes were provided to fans of modern history and the master's work. With his help, Kamol Aini wrote a detailed introduction. The article notes that the journalistic significance of S. Aini is huge and recognized as a valuable historical document of the people's struggle to build a new Soviet life. In his article "Past revolutions in the East and the current situation", Aini noted that the people of this country have been fighting for national liberation for almost a century. He gave examples of revolutionary movements of the peoples of India, Arabia, Iran, Egypt, China, and even North Africa. In his article "Victory of the revolution in the East" in 1919-1921, Aini noted that the flame of the revolution burned in the East. Revolutionaries are winning everywhere. After the liberation of Istanbul and India from the British, the victory of the revolution in the East was perfected.

Keywords: S. Aini, "Flame of revolution", "March of freedom", Soviet state, East, Afghanistan, China, India, Iran, Turkey, Saudi Arabia, Egypt, North Africa, national movement for freedom, revolution.

Сведения об авторе: Исломов Эмомали – магистр первого курса кафедры историографии и архивоведении исторического факультета ТНУ, Тел: 987 43 43 29

Information about the author: Islomov Emomali - first-year graduate student of the Department of Historiography and Archival Studies of the History Department of TNU, Tel: 987 43 43 29

ҲУҚУҚИ МУОСИРИ БАЙНАЛХАЛҚЙ БА СИФАТИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

*Каримзода С.С.
Нуриддинов Р.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ҳуқуқи байналхалқй дар соҳаи ҳуқуқи инсон вазифаҳои ҳуқуқии давлатҳоро муайян мекунад. Аз сабаби он ки онҳо масъуланд ба таври муайян фаъолият кунанд ё ин ки аз фаъолиятҳои муайян бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои шахсони алоҳида ё гурӯҳи одамон худдорӣ намоянд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон чудонашавандаанд ва ба ҳар як нафар аз рӯзи таваллудаш тааллук доранд. То он даме, ки шаҳс зинда аст, бо ҳуқуқҳо ва озодиҳои худ зич алоқаманд аст ва аз дasti ў маҳрум соҳтан мумкин нест. Мутобики стандартҳои эътирофшудаи байналхалқй ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ набояд ҳамчун рад ё поймолкуни дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд эътироф карда шавад [3, с.56].

Ҳуқуқҳои инсон ҳусусияти умумӣ ва ҳаматарафаро дорад. Умумиятӣ ва ҳаматарафагии ҳуқуқи инсон якчанд ҷенакҳо доранд:

а) Ҳама одамон будуни ягон табъиз ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ доранд. Стандартҳои байналхалқй ва қонунгузории давлатҳои демократии ҳуқуқӣ, баробарии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро, новобаста аз ҷинс, нажод, миллат, забон, пайдоиш, моликият ва мансаб, ҷои истиқомат, дин, эътиқод, узвият дар иттиҳодияҳои ҷамъиятий ва дигар ҳолатҳо кафолат медиҳанд. Ҳама гуна шаклзои маҳдудкуни ҳуқуқи шаҳрвандон ба мансубияти иҷтимоӣ, нажодӣ, миллӣ, забон ё дин манъ аст. Мард ва зан ҳуқуқ ва озодиҳои баробар ва имкониятҳои баробар барои татбиқи онҳоро доранд.

б) Ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳо аз ҷиҳати мундариҷаи худ ҳаматарафа мебошанд. Ҳуқуқ ба ҳаёт, баробарии ҳама дар назди қонун, ҳуқуқи ҳаракат ба озодӣ, ҳуқуқ ба шаҳрвандӣ, ҳуқуқ ба озодии ақида ва ғайра – ин ҳуқуқу озодиҳои умумии ҳама одамон, сарфи назар аз ниҳоми иҷтимоӣ, сиёсӣ, шакли давлат ва ҳукумат, вазъи байналхалқии қишваре, ки шаҳс ба он тааллук дорад, мебошанд.

в) Умумӣ будани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар ҷанбаҳои худудӣ ифода карда мешаванд. Дар кучое, ки шаҳс набошад,

ӯ ҳуқуҳ ва озодиҳои асосии худро дорад, новобаста аз он ки ин қаламрав мустақил аст ва ё нест.

г) Масъалаи ҳуқуқи инсон – масъалаи умумиҷаҳонӣ мебошад. Масъалаҳои ҳуқуқи инсон, озодиҳои асосӣ, демократия ва волоияти қонун, ҳусусияти байналхалқй доранд, зеро эҳтиром ба ин ҳуқуқ ва озодиҳо яке аз асосҳои тартиботи ҷаҳонӣ мебошад. Ӯҳдадориҳо, ки аз тарафи давлатҳо дар соҳаи ҷенаки инсонӣ дар доираи СММ, САҲА ва дигар институтҳои байналхалқй қабул намудаанд, мавзӯи бевосита ва манфиати қонунӣ барои ҳамаи давлатҳои аъзо ба шумор мераванд, ба шумораи истиснои корҳои дохилии давлати даҳлдор мансуб нестанд. Эътироф ва риояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон асоси амният, суботи муносибатҳо ҳам дар қишварҳои алоҳида ва ҳам дар тамоми ҷаҳон аст. Яъне, ҳуқуқи инсон асоси ҷаҳон мебошад.[1;34]

Мағҳуми “Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон” вучуд дорад. Инҳо ҳуқуқҳои мебошанд, ки дар меъёрҳои байналхалқй ва қонуни асосии давлат, дар Конститутсия пешбинӣ шудаанд: аксар вақт онҳоро ҳуқуқу озодиҳои конститутсионӣ меноманд.

Созмонҳои байналхалқй, ки меъёрҳои ҳифзи ҳуқуқи инсонро қабул кардаанд, механизмҳои муайяни таҳлили вазъ ва пешгирии вайронкуни онҳоро таъмин кардаанд. Аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналхалқй, ҳар шаҳс ҳуқуқ дорад, ки агар тамоми воситаҳои мавҷудаи дохилии ҳимояи ҳуқуқӣ истифода шуда бошад, мутобики шартномаҳои байналхалқии қишвараш оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон метавонад муроҷиат намояд. Мушкилоти марбут ба риояи ҳуқуқи инсон дар тамоми соҳторҳои Созмони Милали Муттаҳид баррасӣ мешаванд, вале аз нуқтаи назари ҳифзи ҳуқуқи инсон нақши асосиро Ассамблеяи Генералии СММ, Шӯрои амнияти СММ, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Котиботи Байналхалқй, инҷунин идораҳои созишиномавӣ (шартномавӣ), яъне кумитаҳои гуногун,

ки мутобиқи аҳдномаҳо, конвенсияҳо, протоколҳо таъсис дода шудаанд.

Дар системаи Созмони Милали Муттахид мақомотҳои маҳдуни маҳсус оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон фаъолият мекунанд. Комиссия оид ба вазъи занон соли 1946 бо мақсади омода кардани маърӯзаҳо ва тавсияҳои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оид ба татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқҳои занон дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти таъсис дода шудааст. Комиссия бо як қатор масъалаҳо машғул аст: шаҳрвандии зами оиладор, ҳуқуқҳои сиёсии занон, розигӣ ба издивоҷ ва гайра. Тартиби маҳфии тафтиши шикоятҳои инфириодӣ вуҷуд дорад. Комиссия қарорҳои худро қабул мекунад ё қарорҳо ва қабулҳоро барои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ омода месозад. Таҳти сарпарастии ў, инчунин конвенсияҳо ва эъломияҳо дар бораи ҳуқуқи занон таҳия мешаванд [8, с.176].

Зеркумита оид ба пешгирии табъиз ва ҳифзи ақаллиятҳо дар соли 1946 таъсис шудааст. Он тадқиқотҳо мегузаронад ва ба Комиссия оид ба ҳуқуқҳои инсон оиди пешгирии табъизи ҳама гуна шаклҳои марбут ба ҳуқуқи инсон ва ҳимояи ақаллиятҳои нажодӣ , миллӣ, динӣ ва забонӣ тавсияҳо медиҳад.

Кумита оид ба ҳуқуқи инсон дар мутобиқ бо аҳдҳои байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ташкил шудааст. Кумита аз коршиносони мустақил, ки аз тарафи аҳдномаи давлатҳои аъзо интиҳоб мешаванд, иборат аст. Вай ваколатдор аст, ки ҳисботи давриро оид ба вазъи ҳуқуқи инсон, ки аз ҳама давлатҳои иштирокӣ бояд пешниҳод карда шаванд, баррасӣ кунад. Пас аз баррасии ин гузоришҳо Кумита тавзехот ва тавсияҳои умумӣ медиҳад ва дар баъзе ҳолатҳо ҳадамоти ҳалли баҳсҳоро пешниҳод мекунад. Аҳд муроҷиати инфириодӣ дар Кумита оид ба ҳуқуқи инсонро ба назаар намегирад, вале мувоғики Протоколи якуми факултативӣ ба аҳдномаи байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Кумита ҳуқуқ дорад шикоятҳои шахсони алоҳидаро нисбат ба амали давлатҳои аъзои ин протокол баррасӣ намояд. Гузашта аз ин, салоҳияти ў бо муқаррар кардани далелҳо ва таҳияи тавзехот ва тавсихо маҳдуд аст.

Кумита оид ба барҳам додани табъизи нажодӣ тибқи Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои табъизи нажодӣ таъсис дода шудааст ва ваколат дорад,

ки ҳисботи давлатҳои узвро дар бораи татбиқи Конвенсия, таҳияи мулоҳизаҳо ва тавсияҳо баррасӣ кунад.

Кумита бар зидди шиканҷа, тибқи Конвенсияи зидди шиканҷа ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, гайриинсонӣ ё таҳқиқрӯнандай шаъну шараф таъсис дода шудааст. Кумита бар зидди шиканҷа гузоришҳои даврии давлатҳои аъзои Созишномаро оид ба татбиқи он баррасӣ мекунад. Он инчунин метавонад бо розигии давлати даҳлдор тафтишоти маҳфиро гузаронад. Тибқи Дириктиваҳои умумии аз ҷониби Кумита дар соли 1991 баровардашуда, ҳар кишваре, ки Созишномаро тасдиқ кардааст, бояд гузориши муфассалро бо ду қисмат пешниҳод кунад. Қисми аввал бояд маълумоти умумиро дар бар гирад. Дар он бояд бошад: а) ба таври муҳтасар қонунгузории умумӣ дар доираи он ки шиканҷа дар банди 1 параграфи 1-и Созишнома оварда шудааст, тавсиф дода шавад, инчунин ба монанди дигар муносибат ва ҷазои бераҳмона, гайриинсонӣ ё таҳқиқрӯнандай шаъну шараф дар ин давлат манъ аст; б) нишон дода шудааст, ки оё давлати додашуда иштирокии созишномаҳои байналхалқӣ ба шумор меравад, ё ин ки қонунгузории миллие, ки дорои муқаррароти истифодаи васеътар нисбат ба муқаррароти Созишнома дошта бошад; в) нишон дода шудааст, ки қадом мақомотҳои судӣ, маъмурӣ ва дигар мақомотҳои салоҳиятдор дар ин соҳаи додашуда ваколат доранд ва метавонанд маълумот дар бораи масъалаҳое, ки аз тарафи ин мақомотҳо дар вақтҳои муйяни дар созишномаи нишон дода шуда ҳал намуда бошанд; г) вазъияти кунунӣ оид ба татбиқи амалии Созишнома дар қонунгузорӣ муҳтасар тавсиф карда мешавад [2, с.85]

Қисми дуюм ҳисботи муфассали иҷрои ҳар яке аз моддаҳои қисми якуми Созишномаро дар бар мегирад. Дар ин қисм бояд маълумоти муфассал оид ба иҷрои давлатҳои гузоришдиҳандай моддаҳои 2-16 Созишнома бо пайдарҳамӣ ва мутобиқи ҳамаи муқаррароти онҳо пешниҳод карда шавад. Оид ба муқаррароти ҳар як мақола изҳор кардан зарур аст: а) тадбирҳои қонунгузорӣ, судӣ, маъмурӣ ва дигар тадбирҳои мавҷуда, ки иҷрои ин муқарраротро самаранок мегардонанд; б) ҳар омил ё мушкилоте, ки ба татбиқи ин муқаррарот дар амал таъсир мерасонанд; в) ҳама гуна маълумот, аз ҷумла маълумотҳои оморӣ оид ба

ҳолатҳо ва вазъиятҳое, ки дар онҳо барои татбиқи самарабахши ин муқаррарот истифода шудаанд. [6]

Гарчанде дар қонунгузории Қазоқистон бисёр қонунҳое ҳастанд, ки ба манъи шиканча равона шудаанд, Кумитаро ин ҷалб намекунад, балки он ҳоҳад ҷалб кард, ки чӣ гуна ин қонунгузорӣ дар амал риоя карда мешавад, инчунин маълумоти муфассал ва оморӣ оид ба парвандҳое, ки ба ҷабрдиагон ҷуброни зарар расонида шудааст ва онҳо ҷубронпӯй гирифтаанд.

Кумита дар бораи барҳам додани табъиз нисбати занон тибқи Созишномаи соли 1979 оид ба барҳам додани ҳама гуна шаклҳои табъиз нисбати занон таъсис дода шудааст. Дар вазифаҳои ў инчунин баррасии гузоришҳо дар бораи тадбирҳои қонунгузорӣ, судӣ, маъмурӣ ва дигар тадбирҳои аз ҷониби давлатҳои аъзо барои иҷрои муқаррароти Созишнома қабулшуда ва инчунин таҳияи тавсияҳоро дар бар мегирад.

Кумита оид ба ҳуқуқи қӯдак тибқи Созишнома дар бораи ҳуқуқи қӯдак соли 1989 таъсис дода шудааст ва ваколат дорад, ки хисботи давлатҳои аъзо Созишномаро баррасӣ намояд.

Дар соли 1970, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ, ки Комиссияи ҳуқуқи инсонро дар бар мегирад, усули ҳифзи ҳуқуқи инсонро дар шакли “тартиби баррасии иртибот дар бораи вайронкунии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ” бо номи “Тартиби 1503” тасдиқ кард. Тибқи ин тартиб дар асоси пайдоҳои воридшаванд, асосан поймолшавии мунтазами ҳуқуқи инсон дар ин ё он қишивар баррасӣ карда мешавад. Аз рӯи ин тартиб, давлатҳо

изҳори ҳушнудии худро дар мавриди эҳтиром ва ҳимояи ҳуқуқи инсон, ба шикоятҳо ва гузоришҳои ба онҳо пешниҳодшуда ҷавоб медиҳанд. Баъд тавсияҳо ба давлатҳо фиристода мешаванд. То он даме, ки Комиссия ба Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гузориши кушод пешниҳод накунад, ҳамаи ин мукотиба маҳфӣ мебошад. Тартиби 1503 асосан ҳолатҳоро баррасӣ мекунад, на шикоятҳои хусусиро [7, с.106].

Чӣ тавре, ки маълум аст, Аҳдномаи Байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ду протоколи иловагӣ ва ихтиёридорад. Тартиби ҳимояи ҳуқуқи инсон мувофиқи Протоколи ихтиёри N1 вучуд дорад. Мувофиқи Аҳдномаи дар боло қайдшуда, Кумитаи ҳуқуқи инмон таъсис дода шудааст. Протоколи ихтиёри онро дар назар мегирад, ки давлати аъзои Аҳднома, ки иштирокҳои ин Протокол мегардад, салоҳияти Кумитаро қабул ва баррасии иртиботро аз шахсони таҳти тобеияти он қарордошта эътироф мекунад, ки онҳо қурбони ягон ҳуқуқи вайронкардаи давлати аъзои додашуда ба ҳисоб мераванд. Бо вучуди ин Кумита ҳеч гуна паймонро қабул намекунад, агар он ба давлати аъзои Аҳднома, ки иштирокҳои Протокол ба шумор намеравад даҳл дошта бошад. Натиҷаи баррасии шикоятҳо дар бораи вайронкунии ҳуқуқ, муроҷиати Кумита ба давлатҳо бо тавсияҳои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда, андешидани ҷораҳо оид ба тағиیر додани вазъ ба ҳисоб меравад. Тавсияҳои Кумита барои давлатҳо ҳатмӣ нестанд, вале онҳо бешубҳа таъсири муайянни сиёсӣ, ба қонунгузорӣ ва таҷрибаи истифодаи қонуни давлат мерасонад [4, с.152].

АДАБИЁТ

1. Бачинин В.А. Евангельские ценности в гражданском обществе. СПб., 2006. С. 153.
2. В теории права понятие «социальная конструкция» разработано недостаточно и опирается в основном на труды зарубежных и российских ученых конца XIX – начала XX в. Подробнее об этом см.: Чевычелов В.В. Юридическая конструкция в современном российском праве (проблемы теории и практики): дис.... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2007.
3. Грандюян К.А. Противоречия гражданского общества: теоретико-правовое исследование: дис. канд. юрид. наук. Саратов, 2011. С. 6
4. Нерсесянц В.С. Общее благо как категория философии права. М., 2005. С. 152.
5. Подробнее об этом см.: Кутузова Н.А. Политика «человеческое измерение» и обеспечение совести и вероисповедания // Иппокрена. 2009. № 3. С. 89–86.
6. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения. Т. 1. 2006. URL: www.osce.org/ru/odihr/elections/16363 (дата обращения: 22.01.2012).
7. Цит. по: Радъко Т.Н. Хрестоматия по теории государства и права / под ред. И.И. Лизиковой. 2-е изд. М., 2009. С. 106.
8. Эбзеев Б.С. Личность и государство в России: взаимная ответственность и конституционные обязанности. М., 2007. С. 176

ҲУҚУҚИ МУОСИРИ БАЙНАЛХАЛҚӢ БА СИФАТИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Ҳуқуқи байналхалқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон вазифаҳои ҳуқуқии давлатҳоро муайян мекунад, тибқи он ки онҳо масъуланд ба таври муайян фаъолият кунанд ё ин ки аз фаъолиятҳои муайян бо

максади хифзи хукуқҳо инсон ва озодиҳои шахсони алоҳида ё гурӯҳи одамон худдорӣ намоянди. Хукуқҳо ва озодиҳои инсон чудонашавандаанд ва ба ҳар як нафар аз рӯзи таваллудаш тааллуқ доранд. То он даме, ки шахс зинда аст, бо хукуқҳо ва озодиҳои худ зич алоқаманд аст ва аз дасти ў маҳрум соҳтан мумкин нест. Мутобики стандартҳои эътирофшудаи байналхалқӣ хукуқ ва озодиҳои асосӣ набояд ҳамчун рад ё поймолкунии дигар хукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд эътироф карда шавад. Мағҳуми “Хукуқ ва озодиҳои асосии инсон” мавҷуд аст. Инҳо хукуқҳо мебошанд, ки дар меъёрҳои байналхалқӣ ва конуни асосии давлат, дар Конститутсияи пешбинӣ шудаанд: аксар вақт онҳоро хукуқу озодиҳои конститусионӣ меноманд. Созмонҳои байналхалқӣ, ки меъёрҳои хифзи хукуқи инсонро қабул кардаанд, механизмҳои муайяни таҳлили вазъ ва пешгирии вайронкунии онҳоро таъмин кардаанд. Аз нуктаи назари хукуқи байналхалқӣ, ҳар шахс хукуқ дорад, ки агар тамоми воситаҳои мавҷудаи доҳилии ҳимояи хукуқӣ истифода шуда бошад, мутобики шартномаҳои байналхалқии кишвараши оид ба хифзи хукуқу озодиҳои инсон метавонад муроҷиат намояд. Мушкилоти марбут ба риояи хукуқи инсон дар тамоми соҳторҳои Созмони Милали Муттаҳид баррасӣ мешаванд, vale аз нуктаи назари хифзи хукуқи инсон нақши асосири Ассамблеи Генералии СММ, Шӯрои амнияти СММ, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Котиботи Байналхалқӣ, инчунин идораҳои созишиномавӣ (шартномавӣ), яъне кумитаҳои гуногун, ки мутобики аҳдномаҳо, конвенсияҳо, протоколҳо таъсис дода шудаанд.

Калидвоҷаҳо: хукуқи байналхалқӣ, кумитаҳо, Созмони Милали Муттаҳид, хукуқ ва озодиҳои инсон, Шӯрои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид.

СОВРЕМЕННОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО КАК СИСТЕМА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Международное право в области прав человека определяет правовые обязательства государств в соответствии с тем, что они несут ответственность за определенные действия или воздерживаются от определенных действий по защите прав человека и свобод отдельных лиц или групп людей. Права и свободы человека являются неотъемлемыми и принадлежат каждому от рождения. Пока человек жив, его права и свободы неразрывно связаны и не могут быть отняты у него. В соответствии с международно признанными стандартами основные права и свободы не должны признаваться как отрицание или нарушение других прав и свобод человека и гражданина. Существует “Концепция основных прав и свобод человека”. Это права, закрепленные в международных нормах и в конституции государства: их часто называют конституционными правами и свободами. Международная организация, которая приняла стандарты в области прав человека, предоставила четкие механизмы для анализа ситуации и предотвращения нарушений. С точки зрения международного права каждый имеет право в соответствии с международными договорами своей страны на защиту прав и свобод человека применять все доступные внутренние средства правовой защиты. Вопросы прав человека рассматриваются во всех органах ООН, но сточки зрения прав человека основную роль играют Генеральная Ассамблея ООН, Совет Безопасности ООН, Экономический и Социальный Совет, Международный секретариат и различные договорные органы.

Ключевые слова: международное право, комитеты, Организация Объединенных Наций, права и свободы человека, Совет Безопасности Организации Объединенных Наций.

MODERN INTERNATIONAL LAW AS A HUMAN RIGHTS PROTECTION SYSTEM

International human rights law defines the legal obligations of states in accordance with the fact that they are responsible for certain actions or refrain from certain actions to protect the human rights and freedoms of individuals or groups of people. The rights and freedoms of the person are essential and belong to everyone from birth. As long as a person is alive, his rights and freedoms are inextricably linked and cannot be taken away from him. In accordance with internationally recognized standards, fundamental rights and freedoms should not be recognized as a denial or violation of other human and civil rights and freedoms. There is a “Concept of fundamental rights and freedoms of man”. These are rights enshrined in international norms and in the Constitution of the state: they are often called constitutional rights and freedoms. An international organization that adopted human rights standards perked clear mechanisms for analyzing the situation and prevent violations. Everyone has the right in accordance with international treaties of its country to protect the rights and freedoms of a person to apply all available domestic remedies. Human rights issues are dealt with all UN bodies, but the UN General Assembly, the UN Security, the Economic and Social Council, the international secretariat and various treaty bodies play the main role in the views of human rights.

Keywords: International law, committees, United Nations, human rights and freedoms, UN Security Council.

Сведения об авторе: *Каримзода Ситора* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 985 85 15 62

Information about the author: *Karimzoda Sitora* – Tajik National University, second year graduate student of the faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. **Phone:** +992 985 85 15 62

ПОЯВЛЕНИЕ НОВЫХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЦЕНТРОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ МНОГОПОЛЯРНОГО МИРА

Кенджиаев М. Г.
Таджикский национальный университет

Прошлый век прошел под знаком противостояния капитализма и социализма и как общественно-экономических систем, и как идеологий. В настоящее время эти парадигмы, или символы в значительной мере потеряли свою определенность и силу. На их место выдвигаются новые противостоящие друг другу парадигмы: глобализация и многополярный мир. Пока они связываются только с геополитическими и экономическими схемами. Но ощущается потребность в формировании соответствующих им идеологий. И видимо, их различия будут отражать цивилизационные различия и исторические традиции Запада и Востока, как и старая оппозиционная пара парадигм «капитализм – социализм».

Имеется много признаков того, что период безраздельного доминирования Запада во всех сферах жизни, который начался с крушения СССР, может скоро окончиться [1, с.88-92]. Наиболее вероятный сценарий состоит в том, что на длительный срок установится ситуация, которую характеризуют как многополярный мир.

По мере ослабления влияния мирового Центра и повышения удельного веса в мировой экономике и политике Китая и других региональных центров появляется все больше возможностей для более широкого поиска самостоятельного пути развития у более слабых в настоящее время цивилизационных центров, в том числе и для России. При этом главным направлением таких поисков, должны стать не технологические или инновационные прорывы, а создание приемлемых образов будущего. Это одно из главных изменений, которое, должно произойти и возможно уже происходит при переходе к новому историческому периоду. А также значительный отскок внимания общества на духовно-идеологические принципы, выход из тупика бездуховности, которым характеризуется период конца 20 начала 21 века.

По-видимому, после 2020 года на несколько десятилетий картина и структура мира будет характеризоваться повышением экономической, политической и духовно-идеологической значимости и независимости от западного Центра таких полюсов, как Китай, Россия, Индия,

исламский мир, Латинская Америка. Пока этот сценарий не имеет серьезных теоретических проработок. Непонятно даже, приведет ли крах монополии Запада к сокращению или росту числа военных конфликтов, увеличится, или же наоборот уменьшится безопасность населения, возрастет или сократится разрыв между бедностью и богатством в мире. Многообразие жизненных укладов и идеологий с помощью их совершенствования, которое присущ многополярному миру, будет благом для человечества и предпосылкой для его объединения и окажется более успешным, чем безальтернативное доминирование одного Центра, в лице Запада. Но это будет зависеть от тех теоретических и идеологических концепций, которые окажутся наиболее привлекательными и соответствующими культурно-цивилизационным содержаниям и историческим традициям народов планеты, а также современной социально-экономической, политической и технологической реальности.

Объективной основой раскола в современном мире служит лидирующее положение Запада в экономике, политике, науке, уровне жизни населения в течение последних нескольких столетий. Современный мир явно делится на Центр (США, ЕС, Япония "золотой миллиард") и остальные страны, представляющие Периферию [2, с.189-191]. После распада СССР мир приобрел четко выраженную однополярную структуру. Запад задает правила игры и стремится распространить на весь мир свою систему ценностей, критерии и институтов [3.с.289-291]. И так будет до тех пор, пока в мире влияние Китая не станет хоть приблизительно равным с влиянием Запада. Пока Запад имеет такое подавляющее превосходство, любое обострение раскола может привести к открытой оккупации или к развалу России. Но ситуация однополярного мира не вечна. Когда влияние коммунизма с «китайской спецификой» будет сопоставимо с американским, идеология в России начнет меняться. Минимально необходимый уровень доверия, единства народа и элиты, а следовательно, и уровень патриотизма будет восстановлен. Трагедия Гражданской войны в России закончилась

только с Отечественной войной и великой Победой [4, с.414-417]. Но коммунистическая элита потеряла слишком много сил и не смогла уберечь страну от раскола, которая стала снова разъедать Россию. Если бы не нависающая громада Америки, тогда возможно, она постепенно преодолела бы раскол и бедность, вышла бы к идеологии многополярного мира и пошла по собственному евразийскому пути.

Сценарий многополярного мира, который основан на предположении, что серьезных военных конфликтов удастся избежать, может показаться несерьезной утопией, и попыткой увести внимание общества от очевидных угроз. Однако, главным фактором является отсутствие положительного идеала, который был бы воспринят обществом и мог бы послужить базой для духовно-идеологического объединения.

Основная цель настоящей работы – призыв к разработке идеологии многополярного мира. Наверно, наиболее «продвинутой» частью гуманитарных наук сейчас является экономика, точнее, политэкономия [5, с.77-80].

Сейчас, особенно в связи с кризисом в международных отношениях среди акторов, появилось много высказываний экономистов, политологов, и философов о переломном характере нынешнего исторического момента - от прогноза конца однополярного мира до конца капитализма. Есть мнение, что капитализм потерял свои характерные атрибуты. В последнее время было немало попыток отказаться от самого понятия капитализм, то есть появляются новые формы капитализма, как транскапитализм».

Несмотря на все прогнозы, резких изменений мирового устройства в течение нескольких лет ждать не следует. У Запада и у мировой финансовой олигархии еще достаточно сил, чтобы сохранить *status quo* [6, с.111-115].

Главное изменение, которое возможно произойдет - это поворот в духовно-идеологической сфере: начало формирования новой социально-экономической идеологии. 20 век, или же bipolarная система породила разрушительные войны и революции, в основе которых лежали конфронтационные различия между идеологиями, духовными традициями, между группами стран [7, с.326-327]. Мир устал от этих разрушений во всех понятиях этого слова.

Нельзя утверждать наверняка, что войны можно исключить из человеческой истории. Однако сейчас разработки в сфере

идеологии более эффективны и менее опасны для мира, чем разработки новых видов оружия для войн. Для установления многополярного мира необходимо уже сейчас формировать его идеологию, подчеркивая причины конфликтов между его полюсами, прилагая усилия для глубокого их понимания и поиска путей разрешения.

В настоящее время может оказаться, кстати, гипотеза о конце эпохи доминирования принципов экономической цивилизации. Сейчас история переживает в определенном смысле период духовно-идеологического вакуума. Каждая из прежних религий и идеологий, которые вдохновляли человечество и двигали историю, в значительной мере потеряла свою силу. Все они выдохлись, и различия между ними стали размытыми. Их отодвинула на вторые роли «религия» прагматизма и материального успеха. Бурное развитие технологий и рост мировой экономики доказывают, что эта прагматичная «религия» обладает способностью вызывать прогресс в нужном направлении.

Мировые религии в значительной мере вытеснены атеистическими идеологиями. Человек – настолько умен и адаптивен, что он любые институты, любые ситуации может использовать в своих целях и интересах. В современном мире быстро повышается динамизм и мобильность всех общественных процессов. В этих условиях приходится больше уделять внимания целям, чем средствам, пересматривать ценности и смыслы своей деятельности, тем самым снижается значение прагматических подходов.

Сейчас в большой степени утратили свою определенность и силу парадигмы «капитализм» и «социализм». Однако нарастание противоречий в мировой экономической и geopolитической системе несет угрозу кризисов, гораздо более опасных для мира, чем нынешний финансово-политический кризис [8.с.198-200]. Единственной силой, способной противостоять ей в современном мире, могут стать только государства – национальные или вроде империй, которые опираются на собственные духовно-идеологические и цивилизационные основы, если будет создана эффективная идеология и для сопротивления негативным тенденциям капитализма. И если эта идеология станет основой для международного сотрудничества

государств-полюсов многополярного мира.

Хотелось бы охарактеризовать некоторые факторы, которые говорят в пользу конца однополярного мира [9, с.414-416]. О неизбежности скорого конца однополярного мира уже давно свидетельствуют как финансовые показатели США, так и несоответствие их уровня потребления ресурсов. Америка неизбежно потеряет роль экономического и политического лидера. Уровень жизни американцев должен снизиться и не расти, и приближаться к уровню жизни других, возвышающихся «полюсов».

США заняли монопольное лидирующее положение после Второй мировой войны в первую очередь за счет своего экономического отрыва от ослабленных войной государств Европы. Кроме экономического превосходства, их лидерство поддерживалось также относительной культурной и мировоззренческой схожестью ее элиты. После Гражданской войны 1860-х гг. на ее территории полтора столетия не было войн.

Весь 20-й век США были полюсом притяжения для населения большинства стран Европы. Однако после победы в холодной войне их роль «спасителя» стала уходить в прошлое. А быстрый рост экономик Китая, Индии и других развивающихся стран заставил США искать иную опору для сохранения своего господствующего положения. Этой опорой стала мировая финансово-политическая система, при которой благодаря технологической и военной мощи, США смогли стать определенным гарантом сохранения статуса-кво [10, с.175-176], которое устраивало все богатые страны и активно развивающиеся страны. Сложившийся финансово-политический порядок был совсем не похож на то равновесие, к которому должна стремиться экономика свободного рынка, согласно господствующей экономической теории. Мировая экономика превратилась в долговую экономику.

Из стран «золотого миллиарда» большая часть индустриальных производств переместилась в страны третьего мира, где себестоимость производства гораздо ниже [11, с.316-319]. Рост производства и уровня жизни населения поддерживались в значительной степени насыщением страны дешевыми кредитами, эмиссионной деятельностью Федеральной Резервной Службы, увеличением иностранных сбережений в американской валюте, привлечением

возникающего

иностранных инвестиций в государственные ценные бумаги, финансовые фонды и банковские депозиты. Страна живет в долг, норма сбережений в стране фактически равна нулю. Одним из главных инструментов поддержания спроса на доллары служила и служит низкая ставка рефинансирования, устанавливаемая ФРС.

Этот экономический парадокс, очевидно, объясняется политическими, идеологическими, информационными и прочими неэкономическими факторами. Всеми средствами и даже военными укрепляется имидж США как устойчивой и надежной экономико-политической системы. В условиях ослабления глобального доминирования США, весь мир и особенно страны – претенденты на роль, если не глобальных, то региональных полюсов в возникающем многополярном мире, пристально следят за всеми промахами и проблемами «мировой империи» [12, с.401-403].

Вероятной представляется гипотеза, что важнейшие показатели мировой экономики скоро пойдут на поправку. Например, возобновится рост мирового ВВП, а также цен на нефть и недвижимость. Однако маловероятно, что мотором такого роста и гарантом стабильности вновь будет представляться Америка. Спрос на ресурсы будет повышаться уже только за счет роста экономики Китая и других развивающихся стран. Спрос на доллары и курс доллара по отношению к другим валютам еще долго будут держаться на высоком уровне. Однако правительство США и их кредитно-финансовая система будут последовательно слабеть, и терять доверие суверенных и частных инвесторов. Огромная сумма суверенных и частных долгов американских агентов будет неуклонно сокращаться, оказывая сильное негативное давление на экономику, политическую и военную мощь США и уровень жизни ее населения.

Быстрое сокращение разрыва между США и Китаем по большому числу характеристик совокупного влияния в мире должно по логике противостояния заставлять остальные страны определяться и примыкать к одному из двух главных полюсов [13, с.313-314]. Так что можно ожидать, что в конце концов мир станет двухполюсным. Однако исторический опыт недавнего прошлого свидетельствует также, что появление второго центра силы и влияния создает благоприятные условия для самостоятельного развития более

слабых государств. Они получают свободу за счет того, что каждый из двух главных центров силы боится потерять их из сферы своего влияния. Такая ситуация была в мире в период холодной войны. Тогда европейские и многие развивающиеся

страны действительно смогли показать такие феномены, как небывалые темпы экономического и культурного роста, и сочетание рынка с планом, и реформы Дэн Сяопина [14, с.217-219].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Баранов О.Н., В.А. Голицын, В.В. Терещенко. Глобальное управление. – М.: из-во «МГИМО-Университет», 2006. – 254 с.
2. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. – М.: Международные отношения, 2005. - 288 с.
3. Волконский В. А. Многополярный мир. Идеология и экономика. Конец доминирования Западной цивилизации: что дальше готовит нам история? / М.: Книжный мир, 2015 – 382 с.
4. Восток и политика. Политические системы, политические культуры, политические приоритеты : науч.-метод. комплекс / Под ред. А.Д. Воскресенского. – М. : Аспект Пресс, 2018. -455 с.
5. Гаджиев С. Т. Многополярный мир: предпосылки, проблемы и перспективы становления: материалы международной научно практической конференции 2011 года / Науч.-изд. центр "Социосфера", Ист. фак. Бакинского гос. ун-та, Баку: Социосфера, 2011 – 119 с.
6. Диалог цивилизаций: Восток-Запад. Глобализация и мультикультурализм: монография. – М.: Российский ун-т дружбы народов, 2016. – 197 с.
7. Дугин А. Г. Теория Многополярного Мира: учебное пособие для студентов высших учебных заведений // М.: Акад. проект, 2015 – 358 с.
8. Исаев Б. А. Многополярный мир и безопасность: равенство, лидерство, гегемония//материалы Всероссийской научной конференции с международным участием, СПб. Т. 2 , 2010 – 265 с.
9. Мариченко А. В. Геополитика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. –М.: ИНФРА-М, 2013. – 543 с.
10. Примаков Е. М. Вызовы и альтернативы многополярного мира: роль России: [сборник лекций] / М.: Изд-во Московского ун-та, 2014 – 316 с.
11. Ревякин А. В. История международных отношений: учебное пособие для вузов//под. ред. А. В. Торкунова, М. М. Наринского; МГИМО МИД РФ. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 452 с.
12. Фененко А. В. Современная история международных отношений, 1991-2016: учебно-методический комплекс для студентов вызов и факультетов гуманитарного и социально-экономического профиля / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2016. – 431 с.
13. Черветто Ариго. Многополярный мир: 1990-2015/Mont.-sous-Bois: Марксистская наука, 2006. – 323 с.
14. Шахалилов Ш. История Международных отношений: движущие силы, глобальные тенденции: учебник. – М.: ИМУ, 2015. С. 223-265.

БАРРАСИИ МАРКАЗХОИ НАВИ МИНТАҚАВӢ ВА НАҚШИ ОНХО ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНИ БИСЁРПОЛЯРӢ

Дар даҳсолаи оянда, тағиротҳои геоиктисодӣ ва геополитикӣ ба амал меоянд, аз ин рӯ, кутбҳо мүясср мешаванд, ки ин равандро тадриҷан ва нисбатан осоишта кунанд. Канори консервативии элитай ҷаҳонӣ метавонад кӯшиш кунад, ки бартарии Ғарбро тавассути бартарияти технологӣ ва низомӣ нигоҳ дорад. Омили муҳиме, ки эҳтимолияти муноқишаҳои хавғонкор зиёд мекунад, набудани алтернативаи маънавӣ ва идеологӣ барои идеологии глобализм, ки дар олами ҷаҳонӣ ҳукмрон аст, мебошад. Чунин алтернатива бояд идеологии ҷаҳони бисёрқабата бошад. Аммо дар холе ки он вучӯд дорад, ба гуфтан мумкин аст, дар шакли пора-пора будуни потенсиали ошкоршуда. Тавре ки таърих нишон медиҳад, устувории тамаддунҳо ва инчунин фарқи кӯвва ва аҳамияти онҳо дар ҷаҳон одатан аз давомнокии мағкураҳои сотсиологӣ баландтар аст. Аммо, дар тӯли асрҳо онҳо ғасливи баландӣ, таваллуд ва мурданро аз сар мегузаронданд. Ақидае, ки ҷомеаи иттилоотӣ дар ИМА ва дар қишварҳои дигари ҳафтум ва ҷаҳони пас аз индустрIALIZATIсIA бунёд ёфтааст, роҳест, ки тамоми инсоният метавонад ва бояд бигирад, мавриди интиқодҳои саҳт қарор мегирад. Ва на танҳо аз нуктаи назари захираҳои сайёра, балки аз ҷиҳати устувории системи кунуни молиявӣ ва сиёсӣ.

Калидвожаҳо: марказҳои нави минтақавӣ, идеологияи ҷаҳони бисёрполлярӣ, тағиротҳои геоиктисодӣ ва геополитикӣ, ҷаҳони пас аз индустрIALIZATIсIA.

ПОЯВЛЕНИЕ НОВЫХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЦЕНТРОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ МНОГОПОЛЯРНОГО МИРА

В ближайшие десятилетия предстоят геоэкономические и геополитические сдвиги, поэтому удастся ли полюсам сделать этот процесс постепенным и относительно мирным. Консервативное крыло мировой элиты может попытаться сохранить господство Запада за счет технологического и военного превосходства. Важным фактором, повышающим вероятность опасных конфликтов, является также отсутствие духовно-идеологической альтернативы для безраздельно доминирующей в мировой элите идеологии глобализма. Такой альтернативой должна стать идеология многополярного мира. Но пока она существует, так сказать, в раздробленном виде без выявленного потенциала. Как показывает история, устойчивость цивилизаций, а также разница их могущества и значимости в мире обычно выше, чем продолжительность социально-политических идеологий. Однако и они на протяжении веков переживают подъемы и спады, рождение и умирание. Представления о том, что созданное в США и других странах семерки информационное общество и постиндустриальный мир – это путь, по которому может и должно пойти всё человечество, подвергается жесткой критике. И не только с точки зрения ресурсных возможностей планеты, но и с точки зрения устойчивости нынешней финансово-политической системы.

Ключевые слова: новые региональные центры, идеология многополярного мира, постиндустриальный мир, геоэкономические и geopolитические сдвиги.

THE APPEARANCE OF NEW REGIONAL CENTERS AND THEIR ROLE IN FORMING A MULTIPOLAR WORLD

In the coming decades, geo-economic and geopolitical shifts are coming, therefore, will the poles manage to make this process gradual and relatively peaceful. The conservative wing of the world elite may try to maintain Western dominance through technological and military superiority. An important factor that increases the likelihood of dangerous conflicts is the lack of a spiritual and ideological alternative for the ideology of globalism that reigns supreme in the world elite. Such an alternative should be the ideology of a multipolar world. As history shows, the sustainability of civilizations, as well as the difference in their power and significance in the world, is usually higher than the duration of sociopolitical ideologies. However, for centuries they have experienced ups and downs, birth and dying. The idea that the information society created in the USA and other countries of the seven and the post-industrial world is the path that all mankind can and should take is subject to harsh criticism and not only in terms of the resource potential of the planet, but also in terms of the sustainability of the current financial and political system.

Key words: new regional centers, the ideology of a multipolar world, the post-industrial world, geo-economic and geopolitical shifts.

Сведения об авторе: Кенжакев Мухаммадходжа Гафурджонович – магистр факультета Международных отношений ТНУ. E-mail: muhhammad.kendzahev.97@mail.ru

Information about the author: Kenjaev Mukhammadkhoja Gafurjonovich – graduate student of the faculty of International relations of TNU. E-mail: muhhammad.kendzahev.97@mail.ru

ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА (ШОС) – НОВАЯ МОДЕЛЬ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ Кингаков С. Таджикский национальный университет

В последние десятилетия Центральная Азия с периферии региональной политики переместилась в один из перспективных центров мировой политики и экономики с учетом имеющегося геополитического потенциала государств в условиях формирования новых параметров геополитического влияния. В условиях становления нового мирового порядка стали заметны изменения в политической составляющей системы геополитических отношений Центральной Азии. Спустя восемнадцать лет после обретения суверенитета новыми центральноазиатскими государствами здесь появилась тенденция к налаживанию более тесных добрососедских отношений с приграничными государствами и к ускорению решения застарелых территориальных и коммуникационных проблем.

Активизировалось межправительственное взаимодействие Таджикистана, Узбекистана, Кыргызстана, Казахстана по урегулированию актуальных проблем и налаживанию стратегического сотрудничества с учетом новых вызовов. Заметны существенные перемены в структуре внешнего воздействия на геополитические реалии в Центральной Азии. В середине второго десятилетия XXI века, несмотря на начало реализации новой обновленной стратегии партнерства Евросоюза в Центральной Азии, его

влияние в регионе заметно сокращается на фоне еще большего усиления здесь геополитического влияния России, США, Китая, имеющих стратегические геополитические интересы в регионе.

Активизируется политика Индии на фоне усиления экономического веса Китая в Центральной Азии, а также Пакистана, отводящего региону важную роль в своей геополитике. В этих условиях постсоветские государства стремятся строить свои двусторонние отношения с внешнеполитическими игроками в соответствии со своими национальными интересами, моделями реализации и правилами игры. Во многом в геополитической динамике Центральной Азии национальные интересы и стратегии новых государств уже учитываются в той или иной мере внешними силами при реализации своих региональных проектов, расценивая регион как ключ к системе трансконтинентальной безопасности и от баланса интересов, здесь зависит успех осуществления стратегических планов. В условиях формирования нового мирового порядка в начале второго десятилетия XXI века в мире происходит становление новых центров развития. В современной Центральной Азии идет процесс восстановления геополитической целостности региона с опорой на исторически сложившиеся экономические и культурные связи. В интеграционных

процессах в регионе главной мотивацией выступает заинтересованность в реализации национальных интересов, обеспечении региональной безопасности, взаимовыгодного сотрудничества с учетом интересов внешних партнеров. Для новых государств Центральной Азии, не имеющих доступа к южным морским коммуникациям, крайне важен транзитный потенциал Афганистана и стабильное развитие этого государства. Модели интеграции, предлагаемые внешними игроками, включают соразвитие новых государств вместе с Афганистаном и другими соседними государствами.

Если анализировать каждую предлагаемую модель центральноазиатской интеграции, будь то иранская или тюркская интеграции на культурной основе, американская интеграция Большой Центральной Азии, китайский геоконцепт «Экономический пояс нового Шелкового пути», то каждая из схем, предлагая интеграцию отдельного набора государств региона, не дает реального укрепления единого интегрированного пространства Центральной Азии и не способствует geopolитической целостности всего региона.

В предлагаемых российских, американских, китайских геоконцептах должна быть восстановлена геополитическая целостность Центральноазиатского региона, и в регионе должны быть созданы условия для свободного перемещения товаров, услуг, усилено экономическое и культурное взаимодействие.

Три игрока в Центральной Азии предлагают реализовать три проекта реформирования региона. Но за этими тремя проектами стоят только две идеи: глобализация и регионализация. Здесь как раз на характер интеграции влияет геополитический фактор, связанный с расположением государств в геополитическом пространстве, зависимость межгосударственных отношений и интеграции от географического расположения этих центров силы. США и Китай с разных углов, но хотят видеть Центральную Азию более открытую к глобальным силам как часть глобальной экономики и рынка. Если США видят Центральную Азию более связанной с миром во взаимодействии с Южной Азией, то Китай видит Центральную Азию более связанной с миром в увязке с самим Китаем.

Для Китая Центральная Азия это транзит, мост в Европу и на Ближний

Восток. Но обе эти идеи имеют глобализационный характер [5]. При этом, ни США, ни Китай пока не нашли точки сопряжения двух геоконцептов, тогда как Россия и Китай уже объявили о «сопряжении» своих региональных проектов Евразийского Экономического Союза и Экономического пояса нового Шелкового пути. Это не означает слияния российского и китайского проектов, а речь может идти о поиске компромиссов между сторонами при реализации своих намерений. Между тем не найден компромисс в Центральной Азии для сопряжения американского, российского и китайского геоконцептов вместе. Причем в рамках Евразийского экономического союза между государствами складываются тесные союзнические отношения с взаимными обязательствами, в то время как Экономический пояс нового Шелкового пути геоконцепт, реализация которого основана на партнерских отношениях и который может быть реализован в Центральной Азии в зоне ответственности ШОС или Евразийского экономического Союза. Китай не рассматривает евразийскую интеграцию как противоречащую китайским интересам или конкурента ШОС, а, напротив, считает ее важной составляющей взаимодействия. ШОС может стать одним из инструментов реализации геоконцепции Экономического пояса нового Шелкового пути во взаимодействии с другими региональными объединениями. Важно то, что программа создания Экономического пояса нового Шелкового пути могла бы стать механизмом многостороннего экономического сотрудничества государств ШОС и проводиться под эгидой этой организации, но при координации со схожими программами других международных организаций [6].

С другой стороны, американский геоконцепт Нового Шелкового пути или Большой Центральной Азии, если будет все еще поддержан новой политической элитой США, с приходом новой администрации США в 2017 году может быть реализован в зоне ответственности ШОС. В этом случае, при трехстороннем компромиссе (США-Китай-Россия) в Афганистане, стабилизации внутриафганского процесса, вновь приобретении нейтрального статуса этой страной, возможна более тесная интеграция Южной и Центральной Азии. Подобный сценарий отвечал бы интересам Афганистана и новых государств Центральной Азии.

Россию с государствами Центральной Азией связывают длительные исторические связи, общее советское прошлое, единое образовательное пространство, тесный формат взаимодействия в рамках СНГ, ШОС, союзнические отношения с Кыргызстаном и Казахстаном в рамках ЕАЭС, а с Таджикистаном, Кыргызстаном, Казахстаном у России имеются военные союзнические отношения.

С Китаем у государств Центральной Азии сложились партнерские отношения в рамках ШОС, и для него важна безопасность соседних центральноазиатских государств для успешной реализации экономических, коммуникационных проектов, он учитывает также то, что от стабильности в постсоветской Азии в какой-то мере зависит и безопасность Западного Китая.

У США с центральноазиатскими государствами нет общего исторического прошлого, опыта длительного взаимодействия, и в Центральноазиатском регионе у США существуют в большей мере периферийные интересы. США не располагают большими финансовыми ресурсами, выделенными для экономического развития государств Центральной Азии, в то время как Китай и Россия обладают тесными политическими, экономическими и социальными связями. Но американская помощь может существенно помочь развитию государств Центральной Азии, способствуя урегулированию ситуации в Афганистане. Для новых государств Центральной Азии, не имеющих доступа к южным морским коммуникациям, крайне важен транзитный потенциал Афганистана, безопасность и стабильное развитие этого государства.

Модели интеграции, предлагаемые внешними игроками, включает соразвитие новых государств вместе с Афганистаном и другими соседними государствами.⁽⁴⁾ Но на пути к интеграционным процессам преградой становятся ограниченность непрерывных современных коммуникаций. В этом контексте важна инициатива строительства железной дороги Китай Кыргызстан Узбекистан Туркменистан Иран, к которой могут быть привязаны железнодорожные коммуникации и Таджикистана, и Казахстана, и России. Данный коммуникационный проект может быть реализован в рамках ШОС. В настоящее время в новых государствах Центральной Азии начат курс на новую индустриализацию, и для них нужны будут новые рынки и коммуникации для экспорта товаров, новые технологии, а также важна

открытость внешним партнерам. При этом центральноазиатские государства стремятся укреплять взаимодействие в двустороннем формате, в рамках региональных организаций на постсоветском пространстве и в зоне ответственности ШОС. Это нужно для того, чтобы иметь несырьевые сферы экономического роста, рабочие места, снижение бедности и обеспечение продовольственной безопасности. Для обеспечения безопасности, для нейтрализации нетрадиционных угроз стабильности постсоветской Азии важно укрепить экономические границы.

Для мирного урегулирования афганской проблемы необходимо непосредственное участие государств, граничащих с этой страной. Основу для активизации регионального сотрудничества создают общие интересы, такие как борьба с террористическими сетями, организованной преступностью и с наркоторговлей, а также общая заинтересованность в развитии Афганистана. По предложению таджикской стороны сейчас формируется Пояс безопасности вокруг Афганистана-комплекс мер против новых угроз [3]. Между тем, подобный пояс безопасности, на наш взгляд, должен быть создан и в Северном Афганистане. В этой связи было бы важно создание своеобразного "пояса безопасности" ("санитарного кордона") в северных провинциях Афганистана, который должен стать зоной стабильности и буфером на пути распространения последствий внутриафганского конфликта на соседние государства. Для решения этой задачи важно взаимодействие США, Китая и России, а также приграничных с Афганистаном государств. Кроме того, особенно актуально усилить экономическое, культурное сотрудничество центральноазиатских государств со северными провинциями Афганистана. В настоящее время государства постсоветской Азии наладили тесное экономическое сотрудничество с североафганскими провинциями в области энергетики, сельского хозяйства, ирrigации, культуры. Строятся дороги и мосты, связывающие Афганистан и государства Центральной Азии. Таджикистан в течение 10 лет построил через реку Пяндж в Афганистан пять мостов, открыл пункты пропуска людей и товаров, создал свободную экономическую зону «Пяндж» для стимулирования многостороннего сотрудничества и реализации транзитного потенциала

Таджикистана и Афганистана. Важнейшим фактором успешного развития Таджикистана является вывод его из транспортного тупика создание прямого железнодорожного сообщения в меридиональном направлении Север-Юг. Скорейшее решение данного вопроса имеет сугубо практическое, а не политическое значение для дела евразийской интеграции. В настоящее время успешно закладывается международноправовая база для восстановления прямого (непрерывного) железнодорожного сообщения Таджикистана с Узбекистаном и странами ЕАЭС. Для реализации национальных интересов Таджикистана важно завершение строительства железной дороги Таджикистан-Туркменистан-Афганистан и далее получить доступ к морским путям в Иране и Пакистане. Одним из ключевых естественных преимуществ Таджикистана является наличие в стране огромного гидроэнергетического потенциала. Его реализация является необходимым условием дальнейшего экономического развития страны.

Энергия таджикских рек нужна и на внутреннем рынке, где проблема энергодефицита уже давно является важнейшим ограничителем промышленного развития, и на внешнем рынке, где развитие Афганистана, Пакистана и севера Индии требует дополнительных объемов электроэнергии. Иными словами, поставка большого объема электроэнергии в южный сектор общего рынка Центральной Азии является необходимым условием социально-экономической и военно-политической стабилизации всего региона. Стратегически важным для развития Таджикистана и региона является достройка Рогунской ГЭС и масштабное освоение Пянджского трансграничного региона. На границе Афганистана и Таджикистана, по трансграничной реке Пяндж, возможен каскад из двенадцати гидроэлектростанций, которые вместе составляют 17,5 гигаватт установленной мощности. Этот проект разрабатывался еще в СССР в 70-х годах, используя потенциал 100 научно-исследовательских институтов. Данный проект может выступить очень важным началом всей индустриализации, тем более что это не только электричество и не только возможность создавать мощное производство (в том числе кластер водородного топлива, кластер удобрений и др.). Но это также и новая ирригация, новое орошение южного Таджикистана и северного Афганистана, что позволит с

агротехнической точки зрения замещать наркопроизводство на современные продуктивные культуры.

На базе этих инфраструктур можно создать электрифицированные железные дороги, соединяющие Таджикистан-Туркменистан-Пакистан через Афганистан. Это, по сути, создание Индо-Сибирского пути, в котором заинтересована и Российской Федерацией, и все государства Индийского океана, так как это самый короткий путь в экономически перспективную Сибирь. Большое значение имеет и разработка природных ресурсов Афганистана. Еще Советский Союз в 70-80-х гг. вложил более 3 млрд. долл. на геологоразведку его природных ресурсов и эти данные можно использовать для развития афганской экономики [2]. В настоящее время в Таджикистане работает комиссия по изучению процесса присоединения страны к Евразийскому экономическому Союзу. Таджикистан рассматривает свои перспективы участия в ЕАЭС как возможность создать условия для укрепления государственности, ускорения модернизационных процессов, для обеспечения внутренней и региональной безопасности. Но даже если Таджикистан примет политическое решение о вступлении в ЕАЭС, то ему придется пройти длительную бюрократическую процедуру вступления. Как известно, 29 мая 2014 года в ЕАЭС был принят Договор о ЕАЭС, предусматривающий предоставление статуса наблюдателя государству, обратившемуся в Высший совет с подобной просьбой.

Статус наблюдателя даёт возможность представителям государства-наблюдателя при Союзе присутствовать по приглашению на заседаниях органов Союза, получать принимаемые органами Союза документы, не являющиеся документами конфиденциального характера. При этом данный статус не даёт права участвовать в принятии решений в органах Союза. Этот вариант тоже нельзя исключать для Таджикистана, но в этом случае таджикское государство лишается права принимать решения по важнейшим направлениям развития, слаженной координации стратегий, участвовать в совместных экономических проектах в рамках ЕАЭС. В то же время Высший Евразийский экономический совет ЕАЭС 16 октября 2015 года принял Порядок принятия новых членов, где четко определены процедуры для вступления в

ЕАЭС, и эти правила вступили в силу с 1 января 2016 года. Для Таджикистана вступление в ЕАЭС желательно для решения социально-экономических задач, учитывая, что в настоящее время в мире новые государства на равных могут сотрудничать в рамках больших интегрированных пространств, где существует свободное передвижение товаров, услуг, рабочей силы, существует общее гуманитарное пространство, существуют традиционные связи в политике, экономике, культуре. Эти геополитические факторы самой историей предопределяют приоритетные векторы интеграции.

В настоящее время в Таджикистане есть понимание того, что в свете новых угроз безопасности страны, исходящих с южных рубежей, необходимо более тесное сотрудничество с партнерами на международной арене, а также усиление взаимодействия в интеграционных организациях на постсоветском пространстве. В большей части экспертного сообщества находит поддержку интеграция Таджикистана в ЕАЭС.

В 2014 г. экспертной группой Центральноазиатского экспертов клуба «Евразийское развитие» разработана «дорожная карта» для вступления государства в ЕАЭС, где обозначены стратегические подходы в вопросе присоединения Таджикистана к ЕАЭС [1]. В «Дорожной карте» подчеркнуто, что безусловным приоритетом для Таджикистана является установление четкого баланса взаимных обязательств и ожиданий между членами ЕАЭС. В случае принятия окончательного решения о вхождении Таджикистана в ЕАЭС это может быть формула переходного периода, где в течение определенного времени страна постепенно будет адаптироваться в новых условиях: необходимо подумать о тех мерах, которые необходимо принять для компенсации неизбежных краткосрочных потерь Таджикистана по части сбора таможенных пошлин, а также нужна поддержка ЕАЭС при техническом регулировании и реорганизации работы таможенного ведомства.

В данный момент актуальной является предварительная разработка вопросов правового статуса пограничья и таможенного администрирования совместной границы Таджикистана и Киргизии. Особенno важны в плане обеспечения безопасности евразийского интеграционного пространства границы

Афганистана и Таджикистана, Таджикистана и Китая, Таджикистана и Узбекистана, так как именно в этих пределах будут проходить внешние границы ЕАЭС и здесь возникают проблемы не только пограничной безопасности, но и таможенные. В настоящее время все более усиливаются угрозы безопасности, исходящие из Афганистана.

В Таджикистане принимают превентивные меры против ухудшения обстановки в соседней стране и пытаются усилить плотность охраны границы, протяженность которой составляет 1344 километра, и ее контролируют с помощью 16-тысячного воинского контингента. Таджикские погранвойска нуждаются в техническом переоснащении. Кроме того, необходимо отрегулировать проблему реализации транзитного потенциала Таджикистана в отношениях с Афганистаном, Китаем в рамках ЕАЭС, которым по некоторым направлениям торгового сотрудничества даны преференции. Сегодня Центральную Азию, с точки зрения перспектив не только региона постсоветской Азии, но и всей Евразии, не следует ограничивать только бывшими советскими среднеазиатскими республиками Таджикистаном, Туркменистаном, Узбекистаном, Киргизией и Казахстаном. Центральную Азию сегодня целесообразно рассматривать как единый регион, включающий и Среднюю Азию, и северные части Индии и Пакистана вместе с Афганистаном и частично с Ираном. Этот регион правомерно было бы назвать Центральной Евразией, которая будет инфраструктурно связывать Иран, Индию, Пакистан, Афганистан, новые государства постсоветской Азии, а далее и Сибирь. Такой подход, очевидно, отвечает и интересам совместного развития стран Центральной Азии. В настоящее время, например, Таджикистан уже не мыслит свое экономическое развитие без связи с рынками Афганистана, Ирана, Индии и Пакистана. Афганистан, в свою очередь, нуждается в открытом взаимодействии со всеми соседями. Новые рынки и технологии ищет Иран. Невостребованными остаются научно-технологический, промышленный и образовательный потенциал Сибири, а также созданные за последние годы новые отрасли промышленности в Казахстане. Все это требует формирования общего 108 110 рынка региона, который во многом следует создавать по образцу

существующего с 1957 года Европейского общего рынка (European Economic Community or Common Market). Важнейшей задачей евразийского развития уже в ближайшем будущем является подготовка к созданию зоны свободной торговли в Центральной Азии, включающей, помимо ЕАЭС, также Узбекистан, Таджикистан, Туркменистан, Афганистан, Иран, Пакистан, Индию [7].

Для новых государств региона важно то, что модели интеграции, предлагаемые внешними игроками, будут способствовать повышению роли Центральной Азии в мировой политике и дадут новый импульс для реализации национальных интересов стран региона. В конечном итоге восстановление геополитической целостности региона и модернизация стран Центральной Азии будут способствовать формированию нового мощного полюса современного миропорядка.

В настоящее время в регионе Центральной Азии уже существует целый ряд интеграционных проектов. Здесь можно отметить многовекторный характер интеграционных инициатив, с участием стран региона и их соседей - России и Китая, до ведущих стран мира - США, Европейского союза, Японии, Турции, Южной Кореи. Интеграция в центральноазиатском регионе в рамках Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), позволит в перспективе поставить ШОС в один ряд с другими полюсами силы современного мира, такими, как Европа, Северная Америка, Северо Восточная Азия. В этой связи перед государствами ЦА стоит

задача целенаправленного слияния с мировой глобализацией, сохраняя при этом свои национальные ценности. Регион Центральная Азия представляет собой огромный регион, который на Востоке граничит с Китаем, на Западе с Каспийским морем, на севере с Уралом и Сибирью, а на юге с Ираном и Афганистаном и включает в себе пять государств - Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Государства ЦА, обладая огромным потенциалом для развития и углубления регионального сотрудничества, не могут самостоятельно использовать этот потенциал для углубления интеграционных процессов.

В век глобализации только общие интересы стран ЦА могут создать предпосылки для интеграции стран региона. Конечно, углубление интеграции между этими странами в рамках ШОС зависит от положения каждой страны, развития внутри региональных связей, преодоления препятствий и проблем в двухсторонних отношениях, в первую очередь в области политики, экономики и культурной жизни, и созидательного сотрудничества с другими объектами международных отношений.

Таким образом, Шанхайская организация сотрудничества может быть рассмотрена как интеграционное объединение, обладающее рядом специфических черт, своей траекторией развития, представляющей интерес для дальнейшего исследования и научного осмысливания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Евразийская интеграция Таджикистана: дорожная карта для экспертного сообщества. Проектно-аналитический доклад. (Руководитель проекта Г.Майдинова. Участники: Каюмов Н.К., Саидов Х.С., Умаров Х.У., Царик Ю.Ю., Шарипов Б. Душанбе, 2014.
2. Крупнов Ю.В.(руководитель разработки), Майдинова Г., Верхотуров Д., Мельник И., Палагин А., Панюков Д., Петрушин А. и др. Сибирь новая Центральная Россия или как юг Западной Сибири станет экономическим центром Планеты. Проектноаналитический доклад. М., 2013.
3. Майдинова Г.М. Фактор новых государств в формировании и развитии геополитической обстановки в Центральной Евразии в условиях «Большой игры» // Геополитическая динамика Центральной Евразии в начале XXI века: проблемы интеграции, безопасности, межцивилизационного взаимодействия: матер.междунар. науч. конф. (Душанбе, 2 апреля 2013 г.). Душанбе, 2013. С.66-67.
4. Мамадасимов.А.Великий Шелковый путь.Изд-во «Сино»Душанбе.2014.;
5. Право на развитие как основа новой модели интеграции в Евразийском союзе. Проектно-аналитический доклад. (Майдинова Г. руководитель разработки. Участники: Сафаров С.С., Раджабов С.О., Джалилов К.Д., Царик Ю.Ю.). Душанбе, 2015.
6. Парвиз Махмадов.Тоҷикистон-Хитой дар масири шарқи стратеги.Душанбе.»Эр –граф»2013.
7. Сафранчук И. Глобальное или региональное будущее Центральной Азии? [Электронный ресурс]. Режим доступа: CAANetwork
8. Lukin A. The Concept of the Silk Road and the Eurasian Integration // Conference Papers 12 Countries Think Tank Forum The Silk Road Economic Belt Construction, 2014. P.132-141. 110

СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ – МОДЕЛИ НАВИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ.

Дар маколаи мазкур проблемаҳои ҳамгирий ва равандҳои он, афзалият ва мушкилотҳои дар ҷараёни он дучоршаванда мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он роҳҳои самараноки истифодаи Созмони Ҳамкории Шанхай ба нағъи ҳар як давлати –узви ин иттиҳод ва умум, дурнамои рушди ин ташкилоти бонуфуз музокира гардидааст. Ракобати байни давлатҳои абаркудрат дар раваанди ҷаҳонишави барои

истифодаи минтакаи аз захирахои табии бой ва транзити, бозори тичорат, имкониятизои иттиходияҳои минтакавӣ барои ҳамгирии самараноӣ давлатҳои узви СХШ мавриди таҳлил карор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: ҳамгирий, ҷаҳонишавӣ, минтака, бозори глобалӣ, иқтисодӣ, рақобат, лоиҳаҳо, ғуногунсамтӣ, ҳамкорӣ.

ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА – НОВАЯ МОДЕЛЬ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье рассматриваются проблемы и парадоксы на пути интеграционных процессов, а также выявлены преимущества и основные факторы вовлечения государств центрально-азиатского региона в ШОС. Исследуется роль и характер глобализационных процессов в ЦА, борьба ведущих государств за влияние в богатом гидроэнергетическим ресурсами регионе, его транзитном преимуществе, использовании последнего в качестве рынка сбыта своих товаров, пути эффективного использования ШОС явились предметом исследования ..

Ключевые слова: Интеграция, глобализация, регион, глобальный рынок, экономика, конкуренция, проекты, многосекторное, сотрудничество.

SCO – A NEW MODEL OF REGIONAL INTEGRATION

In this article analyzed the problems of integration and its processes, priorities and problems which encountered in its process. The participants discussed the ways of effective use of the Shanghai Cooperation Organization for the benefit of each member state of the Commonwealth and in the future, prospects for the development of this authoritative organization.

Keywords: integration, globalization, region, global market, economy, competition, projects, diversification, cooperation.,

Сведения об авторе: Кингаков Сулаймон – магистр кафедры дипломатии и внешней политики, факультет международных отношений ТНУ. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки 17. Тел: **911 00 26**.

Information about the author: Kingakov Sulaymon – the graduate student of the Department of diplomacy and foreign policy, Republic of Tajikistan, Tajik National University. Tel: **911 00 00 26**.

ЗОНА, СВОБОДНАЯ ОТ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Абдусаломов Ш., Латифов Дж.Л
Таджикский национальный университет

После распада СССР и коллапса двух полярной политической системы Новые независимые государства Центрально-азиатские считали, что их регион находится на периферии вопросов безопасности великих держав. После распада СССР и окончания, холодной войны, интенсивное соперничество ядерной стратегии в период холодной войны осталось в прошлом, и наступила новая эра сотрудничества и стратегического партнерства.

Но, к сожалению, другие государства Азии, владеющие ядерным оружием не последовали этой важнейшей миролюбивой инициативе государств Центральной Азии, получившей одобрение ООН и мировой общественности. Так, проведение Пакистаном серии ядерных испытаний стало дипломатической бомбой, которая изменила архитектуру международной безопасности в Южной Азии. Ядерный арсенал Пакистана служил для устрашения соседней Индии, являющей также членом ядерного клуба. Но Пакистан, вошедший в число ядерных держав, изменил комплексную безопасность в азиатском регионе Атаки Аль-Каиды против США 11 сентября 2001г. и последовавшая их военная операция в Афганистане «Несокрушимая свобода» объяснялась

целью устранения террористических группировок БЕН Ладена, нормализации ситуации в Афганистане, затронули интересы национальной безопасности Китая, России, Ирана и других крупных государств региона Центральной Азии²

Позже ход политических событий в Сирии, Египте, Ливии и Йемене подтолкнули американцев к решению устраниить ядерную программу Ирана, представляющая, по их мнению, угрозу безопасности «Большого Ближнего Востока». Данные действия США, их военное проникновение в Центральную Азию способствовали формированию ОДКБ и ШОС.

В сентябре 2006 года пять центрально-азиатских государств подписали соглашение об объявлении региона безъядерной зоной и пообещали убрать ядерный зонтик, который ранее базировался больше на международных договорах, чем на стратегическом балансе. Но иранская программа по обогащению урана не угрожает, стратегическому балансу, как утверждают США, а является средством сдерживания военной экспансии американцев в регионе, окружившие своими военными базами Иран со стороны Афганистана, государств Персидского

залива и. щестым военно -морским флотом в указанном заливе.

Всего 20 лет назад Центрально-азиатские страны считали, что их регион находится на периферии вопросов безопасности великих держав. После распада СССР и окончания, холодной войны соперничество ядерной стратегии осталось в прошлом и, к. счастью, наступила новая эра сотрудничества и стратегического партнерства.

Проведение Пакистаном серии ядерных испытаний стало дипломатической бомбой, которая изменила архитектуру международной безопасности и политическую атмосферу в Восточной и Южной Азии. Ядерный арсенал Пакистана служил противостоянием ядерному арсеналу соседней Индии.

Атаки Аль-Каиды против США 11 сентября 2001г и последовавшая военная операция с целью устранения терроризма и экстремизма в Афганистане коснулась интересов государств Центральной Азии.

Эти инициативы, тем не менее, имели обратную реакцию. В противовес военному присутствию США, другие крупные государства региона Китай, Россия и государства Центральной Азии создали ШОС и ОДКБ.

В сентябре 2006 года пять центральноазиатских государств подписали соглашение об объявлении региона безъядерной зоной и пообещали убрать ядерный зонтик, который ранее базировался больше на международных договорах, чем на стратегическом балансе.

Но сегодня иранская программа по обогащению урана драматически угрожает стратегическому балансу во всем регионе. Зонтик безопасности остался в прошлом и был замене новой ситуацией, в которой Центральная Азия вместо ядерного оружия использовала другие стратегии для укрепления своей безопасности, которые больше отвечали ее традициям и политическим интересам. Иранские лидеры настаивают на том, что их акции не противоречат международным нормам. Между тем, Договор о нераспространении ядерного оружия и сопутствующие ему международные договоры позволяют обогащать уран только в экономических и научных целях. Однако договора не препятствуют развитию ядерных программ в мирных целях, но запрещают ядерное оружие. Иран заявляет мировому сообществу о своей Программе «Атом в мирных целях».

Совет безопасности ООН принял серию резолюций по Ирану, чтобы приостановить обогащение урана. Так в июле 2006 года СБ ООН принял резолюцию за номером 1696, троебущую от Ирана прекратить обогащение урана и подчиниться требованиям МАГАТЭ, позволить провести мониторинг и проверки его ядерных объектов.[07] Но тогдашний Министр иностранных дел Ирана Манучехр Моттаки отказался подчиниться резолюции ООН и назвал ее незаконной. Он заявил, что иранская ядерная программа является мирной и находится вне юрисдикции ООН.

В марте 2008 года СБ ООН под давлением США принял резолюцию 1803, которая призывающая Иран прекратить обогащение урана и принял еще более комплексные санкции против Ирана.

В апреле 2008 года Президент Махмуд Ахмадинежад объявил, что Иран начал процесс расширения акций по обогащению урана и что установлено 600 новых центрифуг по обогащению.

В соответствии с оценкой стратегического баланса Центральная Азия оценивается как регион потенциальном нестабильности, но при этом относительный международный баланс в регионе присутствует и он существует уже полвека.

Несколько десятилетий конфронтации и Холодной войны стали эрой стратегической политики, несмотря на огромные затраты и международную напряженность, которая явилась последствием стратегических ядерных отношений. Арсеналы с ядерным оружием росли и становились все больше и предвещали ядерный Армагеддон оставаясь под неусыпным контролем высокопрофессиональны экспертов. Деление происходило на два лагеря - Восточные и Западные супердержавы.

Д. Эйзенхауэр в 1951 году провозгласил инициативу «Атом в мирных целях». Он заявил, что ядерные исследования должны проводится в пользу всем людям и результаты исследования должны быть обнародованы, что бы все государства могли их использовать», Инициатива Эйзенхауэр была институциализирована к 1968 году и вылилась в Документ о нераспространении ядерного оружия [4].

Договор о нераспространении ядерного оружия разделил на мир | ядерные и безъядерные страны. ДНЯО стал сокрушительной бомбой, которая на долгие годы отодвинула многие страны от

приобретения ядерного оружия и использования ее как инструмента внешней политики.

Технологические и политические изменения после распада СССР так же коснулись модернизации ДНЯО, поскольку требовалось привлечения к участию в договоре развивающиеся страны, которые хотят иметь ядерное оружие и имеют ядерные амбиции. Развивающиеся страны, становясь богаче, начинают развертывать научные программы по ядерным исследованиям, что становится очень опасным.

По этим причинам Нурсултан Назарбаев, выступая на Генеральной ассамблее ООН, заявил, что недостаток международного консенсуса ведет к драматическим последствиям в системе коллективной безопасности и международное сообщество должно найти правовой способ остановить этот процесс распространения оружия массового поражения [3].

Казахстанское руководство прошло нелегкий путь, призывая пересмотреть Договор о нераспространении ядерного оружия. Казахстан организовал проведение мониторинга во всех странах, которые выступают за нераспространение и отказываются от испытаний ядерного оружия.

В мае 1992 года Казахстан подписал Лиссабонский протокол по запрету от ядерного оружия. В декабре 1993 году Казахстан ратифицировал этот договор. В ноябре 2004 года утилизировал 600 кг ядерных компонентов с металлургического завода в Усть-Каменогорске, которые остались от СССР. В апреле 1995 года Казахстан объявил, что страна переправила в Россию все ядерные материалы, оставшиеся в наследство от советского периода. В мае 2005 года Сенат принял открытую резолюцию 122, которая стала исторической для этой страны в проведении безъядерной политики. В интервью французской газете Ле Монд

Н. Назарбаев призвал иранских лидеров отказаться от ядерных амбиций и последовать примеру Казахстана. В сентябре 2006 года Казахстан организовал международную встречу, на которой страны Центральной Азии объявили о новом статусе региона как зоны свободной от ядерного оружия. В сентябре 2007 года президент Назарбаев адресовал 62-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН призыв обновить ДНЯО в соответствии с новыми реалиями.

Узбекистан в Центральной Азии занимает основную позицию, как в географическом, так и в политическом ракурсе. Узбекистан является пунктом сбора энергетической, водной и транспортной инфраструктур, что предоставляет Узбекистану возможность взаимодействиях во всех вопросах касательно экономики и безопасности в Центральной Азии.

Основные политические приоритеты Узбекистана до недавнего времени были сосредоточены в основном на посткоммунистическое восстановление и возрождение исторического наследия страны. После распада Советского Союза, Узбекистан поспешно стал предпринимать меры по национальной консолидации и реконструкции. Бывший президент Узбекистана И.Каримов спроектировал и создал новый "Узбекский путь". После распада советского союза в течение нескольких лет Узбекистан избегал влияния России. После событий 11 сентября 2001г. Узбекистан сформировал стратегическое партнерство с США в целях содействия устраниению движения "Талибан" из Афганистана. Но партнерство США требовало соблюдения множества условий, относительно стандартов управления и гражданских прав. После трений по поводу гражданских прав и права свободной ассоциации, Узбекистан изменил свою позицию на 180 градусов, и переориентировался в сторону России. Узбекистан также присоединился к ШОС [5].

Основные изменения, происходящие с обновлениями политических оценок означает, что великие державы не могут, и во многих случаях не будут решать проблемы региона на расстоянии.

Поэтому постоянный вклад великих держав в обеспечение безопасности в Центральной Азии в основном является ответственностью центрально-азиатских государств., зависит от их взаимоотношений с указанными державами. Это демонстрирует важность общего высказывания, которое бывший Президент Узбекистана И.Каримов выразил на Саммите НАТО: "Вопросы нераспространения ядерного и другого вида оружия массового уничтожения, усиления взаимодействия в борьбе против международного терроризма и незаконной торговли наркотиками, несомненно, должны остаться приоритетным направлением сотрудничества".

Постоянный вклад великих держав в обеспечение безопасности в Центральной

Азии в основном является ответственностью центрально-азиатских государств. Это демонстрирует важность общего высказывания, которое Президент И.Каримов выразил на Саммите НАТО: "Вопросы нераспространения ядерного и другого вида оружия массового уничтожения, усиления взаимодействия в борьбе против международного терроризма и незаконной торговли наркотиками, несомненно, должны остаться приоритетным направлением сотрудничества".

Нераспространение ядерной угрозы и новые реалии в наибольшей степени влияют на региональную внешнюю политику. Реализм это идея, которая по естественным законам не принуждает другие общества принимать условия во вред собственной безопасности. Политики говорят, что реализм заставляет видеть вещи такими, какие они есть без мистификаций, обмана, эмоций, идеологий и иллюзий. Для реалиста основой международной политики является власть. Хотя существуют различные версии о принципах реализма, основная идея заключается в том, что международное сообщество является формой анархии, маленькое количество правил и механизмов разрешения споров кроме тех, которые основаны самими государствами. Если государство защищает себя как анархическое общество, то оно должно быть готов отвечать за защиту,

безопасность, развитие. Основные компоненты реализма заставляют структуры международных систем отвечать на влияние более сильных государств.

Опасность исходит от самих развивающихся стран, которые во взаимных спорах могут использовать ядерный аргумент. Поэтому усилия президента Казахстана Нурсултана Назарбаева фокусируются на привлечении общественного внимания к этой проблеме и принятии важных программ действий по предотвращению распространения ядерного оружия.

Отношение великих держав к созданию безъядерных зон было давним. С одной стороны они поддержали эту идею как дополнительный инструмент укрепления режима ядерного нераспространения. Каждая ядерная держава, пожалуй, за исключением КНР, стремилась гарантировать свободу рук в базировании своего ядерного оружия и в то же время ограничить такую свободу для противника в холодной войне [5].

Создание в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия служит вкладом не только обеспечении региональной безопасности, но в условиях наступившего мирового экономического кризиса, позволит использовать ресурсы, сэкономленные от милитаризации, на решение насущных социальных проблем.

ЛИТЕРАТУРА

- Грегори Глизо. Свободная зона от ядерного оружия в Центральной Азии и новый реализм Издание Фонда Маршалла Бонн. 2018г.
- Латифов.Д.Л.; Убайдуллоев.Д. Ядерная программа Ирана – миф или реальность? Вести университета. № 4 (26). РТСУ Душанбе.2009- .С.44-521.
- Заявление Нурсултана Назарбаева, Президента Казахстана во время главных дебатов 21-й сессии Генеральной Ассамблеи Нью-Йорк, 25 сентября 2007 года, стр. 2
- New York Times April 19, 2008;
- Кулагин В.М. Международная безопасность М. Аспект-Пресс.: 2007.- С. 111.

МИНТАКАИ ОЗОД АЗ ЯРОҚИ ҲАСТАЙ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар макола омадааст, ки пас аз порашавии давлати Шуравӣ, барҳам хурдани системаи дукутбаи сиёсии мутакобилаи давлатҳои Осиёи Марказӣ дар канори проблемаҳои амниятии давлатҳои абаркудрат мавқеъ доштанд. Пас аз анҷоми чанги сард ва пас шудани шиддати ракобати стратегии ядрӣ, давраи мусоиди ҳамкорӣ расид. Давлатҳои Осиёи Миена бо ташаббуси собиқ Раисчумхури Казокистон Нурсултон Назарбоев Осиёи Миёнаро монтакай аз яроки ядрӣ озод ӯзлон намуданд. Мутаасифона дигар давлатҳои Осие, ки дорои яроки ҳастай буданд, на танҳо ба ин ташаббусҳои ҷаҳони онро, ки СММ ва ҷомеаи ҷаҳон баррасӣ намуданд, пайрави накарданд, балки баар хилоғи шартномаҳои байнамилали озмоишҳои яроки маҳви омро ба амал бароварданд.. Масалан силсилаи озмоишҳои яроки ҳастай аз ҷониби Покистон ҷун бомбаи дипломати тавозуни амниятии монтакавиро дар Осиёи Ҷанубӣ вайрон намуда нияти ба ҳаросат овардани Хиндустанро, ки инчунин дорои яроки ҳастай мебошад, доштанд. Бо ҷунин амал Покистон, ки ба «Клуби Ядрӣ» ворид гардид, вазъи амнияти монтакавиро дар Осиё муташанниҷ соҳт.

Калидвоҷаҳо: яроки ҳастай, монтакай озод, системаи дукута, ҷанг, ракобати стратегӣ, шартномаҳои байнамилайӣ, озмоиш, бомбаи дипломатӣ, ҳаросат.

ЗОНА, СВОБОДНАЯ ОТ ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

После распада СССР и коллапса двух полярной политической системы Новые независимые государства Центрально-азиатские считали, что их регион находится на периферии вопросов безопасности великих держав. После распада СССР и окончания, холодной войны, интенсивное соперничество ядерной

стратегии в период холодной войны осталось в прошлом и, наступила новая эра сотрудничества и стратегического партнерства Но к сожалению, другие государства Азии, владеющие ядерным оружием не последовали этой важнейшей миролюбивой инициативе государств Центральной Азии, получившей одобрение ООН и мировой общественности. Так, проведение Пакистаном серии ядерных испытаний стало дипломатической бомбой, которая изменила архитектуру международной безопасности в Южной Азии. Ядерный арсенал Пакистана служил для устрашения соседней Индии, являющей также членом ядерного клуба. Но Пакистан, вошедший в число ядерных держав, изменил комплексную безопасность в азиатском регионе.

Ключевые слова: Ядерное оружие, свободная зона, , двух полярная система, стратегическое соперничество , международные соглашения .испытание, дипломатии бомба, угроза.

NUCLEAR WEAPON FREE- ZONE IN CENTRAL ASIA»

After the collapse of the USSR and the collapse of two polar political systems The newly independent Central Asian states believed that their region is on the periphery of the security issues of the great powers. After the collapse of the USSR and the end of the Cold War, intense rivalry of nuclear strategy during the cold war, it's a thing of the past and, a new era of cooperation and strategic partnership has begun. But unfortunately, other Asian states, nuclear weapons did not follow this crucial the peace initiative of the Central Asian states, approved by the UN and the international community. So holding Pakistan a series of nuclear tests became a diplomatic bomb, which changed the architecture of international security in south asia. Pakistan's nuclear arsenal served to intimidate neighboring India, which is also a member of the nuclear club. But Pakistan, one of the nuclear powers, changed integrated security in the Asian region.

Keywords: nuclear weapons, free area, two polar system, strategic partnership, trial, diplomatic bomb, threat.

Сведения об авторах: *Латифов Джусра Латифович* – Таджикский национальный университет, д.и.н., профессор кафедры Дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Наваи, дом 3, 5/3, 734025. тел: (+ 992) 917 05 29 00, e-mail: jlatifov@yahoo.com
Абдусаломов Шухрат – магистр кафедры дипломатии и внешней политики, факультет международных отношений ТНУ. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки 17. Тел: 93 488 55 61.

Information about the authors: *Latifov Jura Latifovich* – Tajik National University, d.h.s., Professor of the Department of diplomacy and foreign policy **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ave. A.Nawai, home 3, 5/3. Tel: (+ 992) 917 05 29 00, E-mail: jlatifov@yahoo.com

Abdusalomov Shuhrat – the graduate student of the Department of diplomacy and foreign policy of Tajik National University. Tel: 93 488 55 61.

МУБОРИЗАИ ХАЛҚХОИ ЭРОНИТАБОР БАР ЗИДДИ ИСТИЛОГАРОНИ АРАБ

**Қодиров М.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Соли 651 пас аз марги Яздигурди III Эрон замини худро аз даст дод. Пеш аз ҳама амалиёти ҳарбии арабҳо дар шимол, яъне вилоятҳои Табаристон, Дайlamон ва Гелон, ҷое, ки мардуми озодидӯст бар зидди истилогарон мубориза бурда ва муддати зиёд дар онҷо ҳаёти мустақилонаи сиёсӣ ба сар бурдаанд, вусъат дошт. Қисматҳои кӯҳии Гелон ва Дайlamон аз ҷониби арабҳо забт нашуда буд.

Дар соли 650 Сиистон дар зери тасарруфи шӯришгарон қарор дошт ва тақроран аз ҷониби ҳалифаи чаҳорум Али ибни Абутолиб забт гардид. Шӯришҳои ҳалқӣ ба муқобили ҳарбиёни араб дар Макрон сар зад, ки сарлашкари онҳо Ҳакамом ибни Умари Тағлабӣ кушта шуд. Минтақаи Кобул, Рӯзон ва Раҳдҷа баъди муҳорибаҳои саҳттарин ва талафоти зиёд маҷбур шуданд, ки таслим

шаванд ва ҷизя пардоҳт қунанд. Одатан ин дер давом накард, ҳалқ боз бар зидди истилогарони сарзамини худ шӯриш бардоштанд [5, с. 555]. Дар Аҳвоз низ мардум шӯриш бардоштанд. Дар Ҳамадон шӯришҳои ҳалқӣ бо роҳбарии Ҳусрав дар Бойруду Аҳвоз курдҳо ва форсҳо барзидди истилогарони араб шӯришҳо бардоштанд. Лекин ҳамаи ин шӯришҳо паш гардида, сокинони маҳаллӣ кушта ва ба ғуломӣ фурӯҳта мешуданд. Бо фирор кардани Яздигурд ба Ҳурсон лашкари арабҳо онро дунболагирӣ карда, ба он вилоят расиданд. Ҳодисаҳои аз ҳама муҳими рӯйдода дар ин вилоят ба тақдирӣ давлат таъсир расонид [3, с. 206]. Ин ҳодиса дар охири давраи ҳукумати ҳалифаҳои дуюм Умар ва сеюм Усмон рӯй медиҳад.

Дар Сиистон ва Тахористон муқовимат бо арабҳо то ибтиди асри VIII идома ёфт. Соли 661 дехқонони Тахористон (вилояти Балх) бо дастгирии туркони Ғарбӣ ва Хитой шоҳзодаи сосонӣ Пирӯз писари Яздигурди III -ро шоҳи Эрон эълон карданд. Гап дар сари он аст, ки империяи Хитой дар асри VII худ кӯшиш мекард, ки Осиёи Марказиро ба зери итоати худ дарорад ва талош мекард, ки ба арабҳо чиҳати васеъ намудани худудҳояшон роҳ надиҳанд ва дастгирий дар муҳорибаҳои Ҳуросон ва Тахористон ба муқобили истилогарони араб бо ҳамин мақсад буд. Писари Пирӯз Наср дертар ба Тахористон баргашта, бар муқовимати зидди арабҳо сардорӣ кард. Дар соли 707 Балх ба пуррагӣ аз ҷониби арабҳо забт гардид. Наср ба Хитой фирор кард. Пирӯз ва Наср дар назди императори Хитой ҳамчун шоҳи расмии Эрон пазируфта шуд. Дар оғози асри VIII ҳамаи минтақаҳои кӯҳии Эрон ба ғайр аз Кобул ва вилояти кӯҳии Ғур (дар ноҳияи болоии Ҳарирӯд), худудҳои фарроҳ бо шаҳрҳои тиҷоратӣ бо миқдори зиёди заминҳои обёришаванда ва заминҳои кишт, бо шумораи зиёди кишоварзӣ ба таркиби васеъи давлати Умавиён, дохил мешавад.

Шӯришҳои ҳалқӣ нишон медиҳанд, ки муносибати арабҳо бо эрониҳо тамоман ғайри дӯстона будааст. Йиҷунин бар сари ҳар яки онҳо нозирони шаҳсӣ гузошта буданд, барои имон оварданашон ва аҳкоми динро омӯзонидан, аз амалҳои онҳо лақабҳояшон шаҳодат медиҳанд, ки онҳо бениҳоят бераҳм буданд. Масалан Ҳолид ибни Валид лақаби «шамшери ислом» -ро дошт. Ҳолидро худи Паёмбар «шамшери ислом» ном бурд. Умар вакте ба Абубакр аз Ҳолид шикоят кард ва интиқоми хун пурсид, Абубакр ба ў ҷавоб дод: “Не Умар. Ман ҳеч гоҳ ба он шамшере ҳукм намекунам, ки худи Ҳудо ба мо додааст” [1, с. 120].

Аз рӯзҳои аввали ҳуҷуми арабҳо ҳалқи Эрон барои озодии худ муҳорибаҳои саҳт бурда муборизаро ба муқобили арабҳо хело давом доданд, аммо мубориза бе натиҷа буд.

Дар ғарби мамлакат шӯришҳои ҳалқӣ сар зад. Шӯришгарон аз курдҳо,

форсҳо ва арабҳои маҳалӣ, бо дастгирии ҳокимияи маҳаллӣ баргузор гардид. Мутаассифона бе дастгирий ин истодагарӣ дер давом накард ва мудофиаи шаҳр ва қалъаҳо маҳдуд гардид.

Забткориҳои арабҳо дар давраи ҳукумати ҳалифаи дуюм Умар ҳусусияти горатгарона дошт [4, с. 375]. Зуроварӣ ва роҳзанини арабҳо ҳуручи оммаи ҳалқ ва мардуми маҳаллиро ба ғазаб овард. Шӯришчиён мақсад доштанд, ки мамлакаташонро аз забткунандагони ваҳшӣ озод намоянд. Балозӯрӣ қайд мекунад, ки чӣ мусулмонӣ аст, ки “онҳо соҳибони хонаро ба қатл расонда, ҳамаро горат карда хонаро оташ заданд.” Дар ин бора дигар сарҷашмаҳои форсӣ ва арабӣ, аз ҷумла Табарӣ чунин қайд мекунад, ки сабаби шӯриши мардум вобаста ба сиёсати забткоронаву ишғолгаронаи онҳо буд, ки оммаи ҳалқ, занҳо ва кӯдаконро ба ғуломӣ мегирифтанд. Табарӣ чунин қайд мекунад, ки баъди ҷанги дар Ҷалол занҳои эронӣ байни ҷанговарони араб тақсим карда мешуданд, то ки ба онҳо кудак таввалуд кунанд [5, с. 1671-1677].

Дар ин давра се роҳи муқобилият бо арабҳо буд: исломро қабул кардан, ҷизя пардохтан ва ҷангҳо. Махсусан аз ҳамин сабаб фавран фармондехи эронӣ Рустами Фаррӯҳзод дар назди Қодисия ҷангро сар кард. Се - ҷор мөҳ пеш аз ин ҷанг Рустам маъбадеро дар Туфр зиёрат ва аз вазъияти дохилии Эрон ба хубӣ ҳабардор шуд. Дар давраи ҳокимияти Фирӯзи I, Ҳурмӯзд ва Ҳисрави II давлат заиф гардида буд [2, с.194]. Бухрони сиёсӣ ва тақсимшавии мамлакат ба назар мерасид ва ваҳдати ягона вуҷуд надошт, роҳи беҳтар барои Рустам аз ҷанг ва муҳориба фирор кардан буд.

Дигар фармондехи эронӣ Фирӯз, ки аз вазъияти дохилии давлат ҳабардор набуд, кӯшиш мекард бо арабҳо ба ҷанг барояд. Аммо Рустам, ки аз дигарон дурандештар буд, фаҳмид, ки роҳи ҷанг ба эрониён муваффақият намеоварад. Аз ҳамин сабаб бисёре аз ҳокимиятҳои маҳалии Эрон, шаҳру дехаҳо бар он буданд, ки барои озодии истиқлолияти дохилӣ андози ҷизяро пардохт намоянд

бөхтар аст, аз он ки ба чанг мебароянд [6, с.183].

Соли 644 халифаи дуюм гурӯҳе аз арабҳоро бо сардории Салм ибни Қайс ба Эрон фиристод. Халифа пеш аз ба роҳ баромадани ҳарбиён дар наздашон истода ба онҳо дастур дод: “Бо номи Худо ба роҳи чанг ба муқобили беимонон бароед ва бо онҳо чанги бераҳмона кунед... Агар онҳо дар шаҳрҳояшон ва қалъаҳояшон паноҳ баранд ва хоҳанд, ки таслим шаванд ва исломро қабул кунанд, бо онҳо саҳтгир бошед, чун ки шумо намедонед, ки онҳо дар ҳақиқат меҳоҳанд имон биёваранд ва ё аз пушти шумо ягон нақшае доранд, ё дар ҳақиқат ҳамин дастурҳои Ҳудовандро иҷро мекунанд” [5, с. 2022].

Салм бо ҳамроҳии гурӯҳаш аввал бо курдҳо рӯ ба рӯ шуда ва онҳоро пурсид, ки онҳо чӣ меҳоҳанд: исломро қабул кардан, ҷизя пардоҳт кардан ё чанг. Маълум гардид, ки курдҳо ҷангро интиҳоб карданд. Мусулмонҳо дар ин чанг ғолиб омаданд ва “ҳамаи аҳолиро ба ғуломӣ бурданд, молу мулки ба даст овардаашонро байни ҷанговарон тақсим карданд” [3, с.81].

Дар Арманистон ҳам вазъият ҳамин хел буд. Ибни Робиъа бо 12 ҳазор ҳарбиён ба Арманистон фиристода шуд ва баъд аз забткориҳо шумораи зиёди одамонро қушта, миқдори зиёди боигариро ҷамъ намуданд ва бо боигариҳои зиёд ва ғуломон баргаштанд [5, с. 2029].

Чи тавре қайд кардем, мардуми Эрон дар муддати 18 сол ба муқобили забткориҳои арабҳо истодагарӣ карданд. Баъд аз ҳуҷуми якуми арабҳо дар ҳамаи минтақаи Эрон иттифоқ ва ягонагии ҳалқи Эрон мушоҳида шудааст. Абдулло ибни Муҳаммад ба муқобили исёнгарони эрониён фиристода шуд. Дар шаҳри

Истаҳр он ба қатл расонида шуд ва мусулмонҳоро лозим омад, ки фирор кунанд.

Хабари шикасти мусулмонҳо ба зудӣ паҳн гардид ва Умар ибни Басра ҳарбиёнро ба ҷониби Форс фиристод. Аввалин ў хост Истаҳро забт намояд, аммо баъдан он роҳро ба ҷониби Гур интиҳоб намуд. Дар Кирмон вазъият ҳамчунин буд. Абдулло ибни Умар баъд аз забти Форс ба Кирмон фиристода шуд ва баъдтар ба ҷониби Ҳурисон. Баъди рафтани Ибни Умар аз Кирмон ба Ҳурисон барои тобеъкунии давлати Сосониён Робеъ ибни Зиёд фиристода шуд, доимо мардум изҳори нигаронӣ карда наҳостанд аз истилогарон итоат намоянд [1, с.143].

Бояд қайд кард, ки рақиби асосии мусулмонҳо дар давраи аввали истилогарӣ арабҳои маҳаллий ва масехиён буданд, ки онҳо дар қисмҳои ҳарбии шоҳаншоҳи эронӣ хизмат мекарданд. Пас аз фирори шоҳи Эрон онҳо ин вазифаро мустақилона иҷро карданд. Бо иттифоқ шудан арабҳои масехӣ бо форсҳо бераҳмона ба қатл расонида мешуданд ва ё ба ғуломӣ гирифта мешуданд [5, с. 2029].

Сарчашмаҳои ҳаттӣ шаҳодат медиҳанд, ки қариб дар тамоми давлатдории арабҳо дар Мовароуннаҳр ва Ҳурисон шӯришҳои зидди ҳалифагии сокинон ба вуҷуд меомад.

Ҳамин тавр, дар асоси шаҳодати сарчашмаҳои таъиҳӣ дар бораи муқовимати мардуми эронитабор бар зидди истилогарони араб метавон гуфт, ки ин ҳалқи соҳибтамаддун ба ягон хел душворӣ нигоҳ накарда, гарчанде солиёни дароз дар зери зулму ситами истилогарон қарор доштанд, бо истилогарони араб муборизаҳои қаҳрамонона бурдаанд.

АДАВИЁТ

1. Балозӯрӣ, Аҳмад ибни Яҳё. “Футуҳ-ул-булдон.” “Забти Ҳурисон”. Тарҷума аз забони арабӣ, пешгуфтӣ, эзоҳ ва сарсухан. Ғойбов F. -Душанбе, “Дониш” 1987.- С. 120
2. Балъамӣ, Абуалӣ. “Таърихи Табарӣ”. Аз силсилаи “Ҳалиқҳои эронӣ дар маъхазҳои таъриҳӣ” (Иборат аз се ҷилд). Ҷ. I –Душанбе, 2001. -С. 194.
3. Ибни Асир, Азуддин. “Ал-Комил фи-т-таъриҳ” –Ҷ.3. -Душанбе. 2006. –С. 187.
4. Мисқавайҳ, Абуалӣ. “Таҷоруб ул-умам”. -Теҳрон, 943 м. -С. 375.
5. Табарӣ, Муҳаммад. “Таърих-ар-руслан ва-л-мулук”. Тар. Абулқосими Пояндӣ. Дар 16 ҷилд.- Теҳрон, 1931. -Душанбе, 2014. -С. 555
6. Энциклопедияи миллии Тоҷик. Ҷилди 2. -Душанбе, 2013. -С. 183.

МУБОРИЗАИ ХАЛҚХОИ ЭРОНИТАБОР БАР ЗИДДИ ИСТИЛОГАРОНИ АРАБ

Дар мақола қайд мегардад, ки соли 651 пас аз марги Яздигурди III Эрон мустақилияти давлати худро аз даст дод. Пеш аз ҳама амалиётҳои ҳарбии арабҳо дар шимол, яъне вилоятҳои Табаристон, Дайламон ва Гелон, чое, ки мардуми озодидӯст бар зидди истилогарон мубориза бурда ва муддати зиёд дар онҷо ҳаёти мустақилонаи сиёсӣ ба сар бурдаанд, вусъат дошт. Қисматҳои қӯҳи Гелон ва Дайламон аз ҷониби арабҳо забт нашуда буд. Дар соли 650 Сиистон дар зери тасарруфи шуришгарон қарор дошт ва такроран аз ҷониби халифаи ҷаҳорум Алӣ ибни Абутолиб забт гардид. Шуришҳои ҳалқӣ ба муқобили ҳарбиёни араб дар Макрон сар зад, ки сарлашкари онҳо Ҳакамом ибни Умарӣ Тағлабӣ қушта шуд. Минтақаҳои Кобул, Рӯзон ва Раҳҷа баъди муҳорибаҳои саҳттарин ва талафоти зиёд маҷбур шуданд, ки таслим шаванд ва ҷизъ пардохт кунанд. Одатан ин дер давом накард, ҳалқ боз бар зидди истилогарони сарзамини худ шӯриш бардоштанд. Сарчашмаҳои ҳаттӣ шаҳодат медиҳанд, ки қарib дар тӯли тамоми давлатдории арабҳо дар Мовароуннаҳр ва Ҳурносон шӯришҳои зидди ҳалифагии сокинон ба вучӯд меомад.

Калидвоҷаҳо: Эрон, давлати Сосониён, Ҳилофати араб, мусулмонҳо, забткориҳои арабҳо, шӯришҳо, сокинони маҳаллӣ, Яздигурди III, Сиистон, Табаристон.

БОРЬБА ИРАНСКИХ НАРОДОВ ПРОТИВ АРАБСКИХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ

После смерти Йездигерда III в 651 г. в сущности, Иран перестал существовать как самостоятельное государство. Труднее всего проходили военные действия арабов в северных прикаспийских горных областях – Табаристане, Дейлем и Гиляне, где свободолюбивое население оказывало завоевателям упорное сопротивление и продолжало еще долгое время вести почти самостоятельную политическую жизнь, а горная часть Гиляна–Дейлем – никогда не была завоевана арабами. В 650 году Систан был захвачен мятежом, и повторно завоевал посланник четвертого халифа Али ибн Абутолиба. Народное восстание против арабских войск в Макроне был подавлен Ҳакамом бини Умарӣ Тағлабом и их военачальник был убит. Кабул, Рузон, Раҳҷа после ожесточенной борьбы и множественных потерь были вынуждены сдаться и выплатить жизнью, который, однако, долго не просуществовал, так как народ вновь поднял восстание против своих притеснителей. Источники свидетельствуют, что почти весь период господства арабов в Мавераннхре и Ҳорасане ознаменован непрерывными антихалифатскими мятежами их жителей.

Ключевые слова: Иран, государства Сасанидов, арабский Халифат, мусульмане, арабский завоевание, восстание, местные жители, Йездигерда III, Систан, Табаристан.

THE STRUGGLE OF THE IRANIANS PEOPLES AGAINST ARAB CONQUERORS

After the death of Yesdigerd III, in 651 Iran lost its independence. The most difficult were the military actions of the Arabs from the northern Caspian mountainous regions - Tabaristan, Daylamen, Gelon, where the freedom-loving population exerted stubborn resistance to the conquerors and continued for a long time to lead almost independent the mountainous part of Gelon, Daylamen was never conquered by the Arabs. In 650, Sistan was engulfed in a revolt, and it was conquered again by the fourth Caliph, Ali b. Abutolib. A popular uprising against the Arab troops in the Macron was suppressed Ҳакамон б. Умарани Taglibi and their warlords were killed. Kabul, Ruzon, and Rahja, after a fierce struggle and multiple losses, were forced to surrender and surrender the jizya, which, however, did not last long, as the people again rose in revolt against their oppressors. Sources indicate that almost the entire period of Arab rule in Maverannahr and Khorasan was marked by continuous anti-Caliphate actions of their inhabitants.

Keywords: Iran, Sassanid states, Arab Caliphate, Muslims, Arab conquest, uprising, local people, Yesdigerd III, Sistan, Tabaristan.

Сведения об авторе: *Кодиров Махмадулло Нуралиевич* – магистр первого курса кафедры истории таджикского народа факультета истории ТНУ, Тел: 988 65 18 80

Information about the author: *Qodirov Mahmadullo Nuralievich* – graduate student of the department of the History of Tajik Peoples of the faculty of History of Tajik National University, Phone: 988 65 18 80

ВАЗЪИ ИЛМИ ПИЗИШКӢ ДАР АВРУПОИ АСРИМИЁНАГӢ

*Мирзоев X.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Таърихи асримиёнагии инсоният саҳифаҳои ибраторомӯзу рангине дорад, ки омӯхтани он имкон медиҳад, заминаҳои дигаргуни зиёдро, ки дар давраи нав ба вучӯд омад, бишиносад. Аврупо дар асрҳои миёна аз нигоҳи илмӣ давраи душвортарини худро паси сар мекард.

Умуман ин давра барои Аврупо давраи вобастагӣ ба ҳурофот ва

таваҳҳумоти динӣ дониста мешавад. Тавре маълум аст, давраи поёни ин мархиларо «давраи Эҳё» меноманд, ки ба маънои ҳатми ҳукумати қалисо ва баргаштан ба фарҳанги қадими юнонӣ ва римӣ мебошад [3, с.128]. Дар ҳазор соли ҳукумати мутлаки қалисо илму фарҳанги Аврупо зарари ҷиддӣ дид, арбоби қалисо намегузоштанд, ки ба тараққиёти

илмҳо дикқат дода шавад. Яке аз заминаҳои асосии пайдошавӣ ва паҳн гаштани идеяҳои гуманистӣ низ дар ҳамин нуҳуфтааст.

Дар қатори дигар илмҳои зарурӣ дар асрҳои миёна илми пизишкӣ низ хеле вазъи таассуфбор дошт. Донишманди немис Зигред Хунка дар китоби машҳури худ «Фарҳанги Ислом дар Аврупо» достони табобати маъруфи франкҳоро дар ҷараёни ҷангҳои салибӣ овардааст, ки хеле ваҳшатангез мебошад. Бинобар нақли ў рӯҳониеро барои табобати як бемор даъват мекунанд. Дар идомаи қиссаи муаллиф ҷунин саҳнаро тасвир мекунад: «Баъд як табиби франкӣ омад ва гуфт, ки ин шахс (Собит) наметавонад шуморо муолиҷа кунад ва рӯ кард бо он ки пояш думал дошт ва суол кард: дилат меҳоҳад, ки бо як по зиндагӣ кунӣ ва ё бо ду по бимирий? Ў ҷавоб дод, ки моилам бо як по зинда бимонам! Баъд табиби франкӣ дастур дод, то як марди қавӣ бо як табар биёваранд. Марде табар ба дӯш омад ва ман ҳузур доштам. Дар ин ҳангом табиб пои мариҷро рӯи як ҷунда қарор дод ва ба марди табар ба даст дастур дод, бо як зарба пои беморро қатъ кунад. Ў бо табар зарбае ба пои мариҷа фурӯд овард, вале по бо он зарба қатъ нашуд ва ў зарбай дуввумиро фурӯд овард. Бо ин ду зарбай ҳавлонок мағзи устухон берун омад ва бемор дар ҳамон соат ҷон супурд. Он ғоҳ табиби франкӣ он занро озмоиш карду гуфт: ин зан шайтон бар рӯи сараҷ ҷой гирифтааст ва ошиқи ў шудааст. Мӯйҳои ўро бичинед!» [5, с. 435].

Ҷавоби ин суолро низ Хунка дар китобаш овардааст. Ў ҷунин ҳулоса мекунад, ба ҷуз доруи қалисо, ба унвони доруи рӯҳ ҷизи дигаре масраф қардан, ё ба масобаи табиб, даст ба кор шудан ва ё ба васоile ба ҷарроҳӣ пардохтан дар шаъни ин табибон қалисой набуд. «Шармовар аст, ки як устоди табиб бо даст кор кунад» [5, с. 439].

Ин ҷумла эътибори худашро барои наслҳои зиёде, ки ҳатто баъдҳо таҳсилоти тиббӣ ҳам доштанд, хифз қард. Ҳатто раг задан низ шармовар буд. Муҳтасар ин, ки қалисо ҷарроҳӣ қарданро барои афроди худ мамнӯй қарда буд ва ин кори ҳунолуд ва «музаввирона»-ро ба ўҳдаи ҷарроҳон ва табибони дармони заҳм (шиқастабандҳо), ки бар асари таҷриба, каму беш омӯхта буданд, ки бо дастҳои худ кор кунанд ва бо бадномӣ ба сар баранд, вогузор қарда буд.

Қалисо пизишкон ва доруҳои ононро қабул надошт ва мӯътақид буд,

ҳар ки бедиранг ба таскини дард напардозад, (масалан даст рӯи маҳалли дард гузорад), балки ҳатто сабабгори дард шавад (масалан ҷарроҳӣ кунад ва дар натиҷа ҷарроҳату дарди бештаре ба вучӯд оварад), бад-ин тартиб, ки иллати дардро бихоҳад бо даст бартараф кунад (яъне ҷарроҳӣ), дар муқобили мариз масъулу гунаҳкор аст. Бинобар ин, Григор фон Турз (540-594) епископи франкҳо барои ҳунари ин пизишкон, ки изофа бар ҳама бо кордҳои тез ва ҳатарнок ва сӯзан кор мекарданд, ҷуз таҳқир ҷизи дигаре қоил набуд ва ҷунин мегуфт: «ин табибҳо бо он олоташон чӣ кор метавонанд бикунанд? Муҳимтарин корашон зиёд қардани дард аст, то кам қардани дард. Вақте ҷашми беморро боз мекунанд ва бо корди тезашон ҷашмро мешикофанд, ибтидо бемор маргро пеши ҷашмаш мебинад, пеш аз ин ки биноияшро ба даст оварад ва ба маҳзи ин ки диққатҳои лозим анҷом нашавад, дигар биноии ҷашм барои ҳамеша аз даст меравад. Дар ҳоле ки муқаддисини маҳбуби мо беш аз як олати фӯлодӣ надоранд, ки ҳамон ирдай онҳост ва як марҳам беш надоранд, ки ҳамон нерӯи таскиндҳандай онҳост» [5, с. 43].

Дар муқоиса бо Юнон, ягона навиштаи боаҳамиятие, ки римихо дар мавриди тиб ироа доданд ва барои маъбаднишинон аз назари забон ҳам қобили фаҳм буд, ҳамон «Доират-ул-маорифи Салзус» буд, ки мавриди таваҷҷӯҳи қасе дар Аврупо қарор нағирифт [1, с. 32].

Яке аз шаҳсиятҳои дигари ин давра Бернард Клерфу (Клервоский) (1090-1152) мубаллиғ ва таҳриқкунандай мардум барои ҷангҳои салибӣ, ки ҳамзамон бо амири араб Усома ибни Мунқид мезист, ба унвони обиди дайри Систер Сенеза бо мӯъцизоташ ба дармони дарди беморон мепардоҳт ва рӯҳониёни дайрашро, ки бар асари ҳавои носолим борҳо бемор мешуданд, аз муровиа ба пизишк ё масрафи дору манъ қарда буд. Ҷун барои онон «мутаносиб нест саломати рӯҳашонро ба василаи қӯмак гирифтани аз ҷизҳое заминӣ ба ҳатар бияндозанд» [2, с. 234].

Дар соли 895 дар ҷаласае, ки қалисо дар шаҳри Нанти Франсия ташкил дода буд, ҷунин тасмим гирифта шуд: қоҳини қалисо бояд ба маҳзи бемор шудани яке аз муридионаш пеши ў равад, аз оби муқаддас ба ў биёшомад, бо ў ниёши қунад ва дар набудани ҳонаводай мариз ҷутирофи ўро бишнавад ва ўро водор қунад, корҳои динӣ ва дунявияшро тасвия ва тасфия қунад, вагарна бидуни

эътироф табобате ҳам дар кор набуд [1, с. 238].

Дар Аврупо хонахое, ки дар онҳо фақат аз беморон парасторӣ шавад, то аввали қарни XI милодӣ вучуд надошт. Пас аз ҷангҳои салибӣ ба тақлид аз мусалмонон дар Аврупо ҳам бемористон барпо шуд. Яъне хонахое дар Аврупо ба вучуд омад, ки фақат беморон дар он сукунат мекарданد.

Корҳои таҳқиқотӣ дар Аврупо дар заминаи тибб хеле кам буд, дар қиёс бо қишварҳои ҷаҳони мусулмонӣ, аз ҷумла миёни донишмандони тоҷик. Овардани ҳамин факт ки соли 1316 Мондино де Лутсӣ қитоби маъруфи худ «*Anathomia*» -ро таълиф кард, нишон аз кӯшишҳо дар ин самтро дорад (6, 32).

Як ҷарроҳи андалусӣ ба номи Абулқосим мутаваллиди соли 1013 бо шарҳи амрози ҳун, ки борҳо дар ҳонаводае мулоҳиза карда буд, дар пешрафти тиб кӯмак кард. Ҳамин пизишк ба баррасии ревматизми мағосил ва сили сутуни фақрот (сутунмӯҳра) пардохта буд, яъне 700 сол пештар аз Перси вал Поти англис (1713-1788), ки билоҳира ҳам ин марази ахир ба номи бемории пут (*Malum Potti*) номида шуд.

Танҳо шаҳри Кордова, ки дар ихтиёри мусулмонон қарор дошт, дар қарни X дорои 50 бемористон буд, ки дар саросари Аврупо назир надошт. Яке аз аввалин бемористонҳои Аврупо Ҳутели Дев (паноҳгоҳи Ҳудо) дар Париж буд, ки соли 1536 таъсис дод. Ба эътирофи бештари мардуме ки онро диданд, беҳтарин бемористони Аврупо буд. Яъне, 500 сол миёни дониши Шарқ ва Ғарб фосила буд. Беҳтар аст, бо ба суханони Зигред Ҳунка таваҷҷӯҳ қунем, ки чунин фармудааст: «Шашсад сол қабл қитобхонаи Донишгоҳи Париж кӯҷактарин қитобхонаи дунё буд. Ин қитобхона фақат дорои як қитоб буд ва ин қитоб навиштаи яке аз донишмандони ислом буд. Ин қитоб он қадр барояшон арҷманд буд, ки ҳатто Людвиги XI, ки подшоҳе боимон ва масҳӣ буд ва меҳост ин қитобро ба амонат бигирад, мебоист сад сиккай тилло ва дувоздаҳ сиккай нуқра ба вадиа (гарав) бигзорад. Ӯ ин қитобро кироя кард, то ин ки пизишкони ҳусусии вай аз он рӯнависӣ қунанд ва чӣ дар бораи мавориди беморӣ ва чӣ дар даврони саломатӣ ба масобаи як фарҳанги амроз ва дастуроти тиббӣ аз он истифода намоянд» [5, с. 531].

Ба эътирофи донишмандони аврупой яке аз мушкилиҳои асосии мардуми ин қитъа он буд, ки аслан ба масъалаи гигена аҳамият намедоданд. Оббозӣ ва шустушӯи бадан дар назари мардуми Аврупо барои саломатӣ заرارовар дониста шуда, дастони худро дар доҳили қоса мешустанд. Русҳо низ ҳамин ҳолро доштанд ва сайёҳи араб Ибни Фазлон дар асри X миёни русҳо рафта, рафтори дур аз назофати мардону занони русро саҳт зери тозиёнаи танқид гирифтааст (4, с.43).

То ҷангҳои салибӣ дар Аврупо ҳамом вучуд надошт. Соли 1162 дар маҳаллаи Саутуорки Лондон нахустин ҳамомҳо пайдо шуданд ва дар муддати кам теъоди онҳо ба 18 агад расид. Дар сарчашмаҳои ин давра омадааст, ки дар ин ҳаммомҳо анвои гуногуни доруву алафҳоро низ истифода мебурданд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар тибби асримиёнагии Аврупо масъалаи бемориҳои рӯҳӣ буд. Ин гуна бемориҳоро табибон наметавонистанд решеёбӣ қунанд ва асосан бо дуоҳонӣ муолиҷа мекарданд. Воридшавии чину дигар арвоҳ ба тани инсонҳоро сабаби чунин ранҷ медонистанд ва бар асоси таҳмини донишмандон бештари мубталоён ба чунин беморӣ мефавтиданд. Дар қатори дигар омилҳо яке аз сабабҳои аслии зиёд нашудани аҳолии Аврупо паст будани сатҳи тиббу табобат ва донишҳои тиббӣ буд, ки боиси маргу мири одамон мегашт. Муарриҳони қунуни Аврупо бар ин бовар ҳастанд, ки сабаби зуд-зуд иваз гаштани макони шаҳрҳо, ҳусусан пойтактҳо дар паст будани вазъи санитарӣ ва паҳн гаштани вабо, тоун ва дигар бемориҳои сироятқунанда будааст.

Ҳамин тавр, ба эътирофи бештари донишмандони аврупой илми тибб ва масъалаи беҳдошт ва дармону низоми тандурустии Аврупо дар давраи асрҳои миёна хеле поён буда, танҳо ба сабаби иртибот пайдо кардан бо қишварҳои Шарқ ва омӯҳтани таҷрибаи тиббии миллатҳои Шарқ вазъи тандурустӣ каме беҳтар гардида, пас аз қашфиёти бузурги ҷуғрофӣ он тадриҷан рӯ ба беҳбудӣ овард. Имрӯз дар ин бораи гуфтани навиштан каме дуо аз бовар менамояд, vale дар гузаштаи начандон дур воқеяти бебаҳс ба шумор мерафт.

АДАБИЁТ

1. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения: Избранные работы. – М.: Прогресс, 1986.
2. Голова О. В. Бернард Клервоский // Новая философская энциклопедия. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010.
3. История средних веков. Т. 1. М., 1990.
4. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда ибн-Фазлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Харков, 1956.
5. Хунка Зигред. Фарҳанги ислом дар Аврупо. Тарҷумаи М. Рӯҳонӣ. Баргардони С. Муллоҷон. Душанбе, 2012.
6. Яйленко Е. В. Итальянское Возрождение – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005.

ВАЗЪИ ИЛМИ ПИЗИШКӢ ДАР АВРУПОИ АСРИМИЁНАГӢ

Дар мақола роҷеъ ба вазъи илми тиб дар Аврупои асримиёнагӣ маълумот дода мешавад. Гуфта мешавад, ки бинобар хукмронии дини масехӣ ва ҳокимияти рӯҳониён, ки монеи асосии пешрафти илм буданд, вазъи тандурустӣ дар ҳоли бад қарор дошт. Ба дунбали ҷангҳои салибӣ ва иртибот бо қишварҳои шарқ дар низоми тибии Аврупо дигаргунича ҷашнрас ба вучуд омад. Ба эътирофи бештари донишмандони аврупой илми тибб ва масъалаи беҳдошт ва дармону низоми тандурустии Аврупо дар давраи асрҳои миёна хеле поён буда, танҳо ба сабаби иртибот пайдо кардан бо қишварҳои Шарқ ва омӯҳтани таҷрибаи тибии миллатҳои Шарқ вазъи тандурустӣ каме беҳтар гардида, пас аз қашфиёти бузурги чӯғрофӣ он тадриҷан рӯ ба беҳбудӣ овард.

Калидвоҷаҳо: илми пизишикӣ, Аврупо, тиб, асрҳои миёна, бемориҳои рӯҳӣ, қашфиётҳои чӯғрофӣ.

СОСТОЯНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ НАУКИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

В статье представлена информация о состоянии медицинской науки в средневековой Европе. Говорят, что состояние здравоохранения ухудшалось из-за господства христианства и господства духовенства, которые были основными препятствиями на пути развития науки. Крестовые походы и отношения с Востоком привели к значительным изменениям в европейской медицинской системе. По мнению большинства европейских ученых, наука о медицине и здравоохранении в Европе в средние века была очень низкой, и только благодаря контактам с Востоком и изучению медицинского опыта народов Востока ситуация со здравоохранением несколько улучшилась и после великих географических открытий оно постепенно улучшалось.

Ключевые слова: медицинская наука, Европа, медицина, средневековье, психические заболевания, географические открытия.

THE STATE OF MEDICAL SCIENCE IN MEDIEVAL EUROPE

The article presents information about the state of medical science in medieval Europe. It is said that the state of health was deteriorating due to the domination of Christianity and the rule of the clergy, which were the main obstacles to the development of science. The Crusades and relations with the East led to significant changes in the European medical system. According to most European scientists, the science of medicine and health in Europe in the middle ages was very low, and only thanks to contacts with the East and the study of the medical experience of the peoples of the East, the situation with health care improved somewhat and after the great geographical discoveries it gradually improved.

Keywords: medical science, Europe, medicine, the middle ages, mental diseases, geographical discoveries.

Сведения об авторе: *Мирзоев Ҳоджимурод* – магистр второго курса исторического факультета Таджикского национального университета, телефон: **918-81-00-30**

Information about the author: Mirzoev Hojimurod – second-year graduate student of the faculty of History of the Tajik National University, phone: **918-81-00-30**

МАҚСАД, УСУЛ ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАҶОЛИЯТИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

**Назарова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Фаҷолияти Созмони Ҳамкории Шанхай мавзӯи асосии таҳқиқотҳои зиёде мебошад. Ин мавзӯъ ҳам аз ҷониби коршиносони зиёди тоҷик ва ҳам аз ҷониби ҷомеаи коршиносони қишварҳои ҳориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар робита бо ин, бояд гуфт, ки аксари асарҳо дар мавзӯи Созмони Ҳамкории Шанхай аз ҷониби муаллифон аз қишварҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай – Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ҳалқии Чин ва

дигар қишварҳои Осиёи Марказӣ навишта шудаанд. Дар аксари корҳо ба самтҳои муайяни фаҷолияти созмон, пеш аз ҳама, амнияти минтақавӣ ва тавсеаи он диққати маҳсус дода мешавад.

Дар ибтидо созмоне, ки ҳамчун механизми мудофиавӣ-сиёсӣ барои ҳалли мушкилоти амнияти минтақавӣ тарҳрезӣ шуда буд, ҳоло ба яке аз ниҳодҳои рушди иқтисодии қишварҳои иштирокӣ ва соҳтори бисёрсаҳи минтақавӣ мубаддал шудааст. Раванди рушди созмон дар

самтҳои мухталиф ва таъсири он ба равандҳои сиёсии ҷаҳонӣ аз марзи минтақавӣ боло рафта, ҳоло мақоми ҷаҳониро соҳиб аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки 15 июни соли 2001 сарони кишварони “Панҷонаи Шанхай” ҷамъ омада, манфиати “Панҷонаи Шанхай”-ро пазируфтанд ва дар ин хусус “Эъломия оид ба таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай ”-ро ба имзо расониданд. Инчунин Оинномаи Созмони Ҳамкории Шанхай барои ба танзим даровардан ва беҳтар намудани сатҳи иқтисоди давлатҳои аъзо ва мубориза бо проблемаҳои ҷаҳонӣ таъсис дода шуд. Оиннома 7 июни соли 2002 аз тарафи кишварҳои аъзо қабул гардида, аз 26 модда иборат аст, ки ҳадаф ва вазифаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай, усулҳо, самтҳои ҳамкорӣ, соҳтори ташкилии созмонро ба низом медарорад.

Мутобики Оиннома, ҳадаф ва вазифаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай аз таҳқими боварии тарафайн, дӯстӣ ва ҳамсоягии нек байни давлатҳои аъзо ва рушди ҳамкориҳои бисёрҷониба иборат мебошад. Ҳадафи асосии созмон таъмини сулҳ, амният ва субот дар миёни кишварҳои аъзо мебошад. Инчунин барои фаъолияти муштараки зидди терроризм, сепаратизм, экстремизм ва алайҳи гардиши гайриқонуни маводи мухаддир, яроқ ва намудҳои дигари фаъолияти фаромиллии ҷиноятӣ мубориза мебарад. Дар маркази таваҷҷӯҳи созмон соҳаҳои амният, ҳифзи ҳуқуқ, ҳифзи муҳити зист, фарҳангӣ, илмӣ, техникӣ, маориф, энергетика, нақлиёт, қарзӣ, молиявӣ ва дигар соҳаҳо қарор дорад. Гайр аз ин яке аз вазифаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ин таъминӣ ҳуқуқҳои инсон ва озодӣ дар кишварҳои аъзо мебошад. Асоси ҳамоҳангсозии рӯйдодҳо ба ҳамгирӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ тибқи уҳдадориҳои байналмилалии давлатҳои аъзо яке аз масъалаи муҳим ба шумор меравад.

Давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай усулҳои эҳтироми мутақобила ба соҳибхтиёҶӣ, истиқлолият, тамомияти арзии давлатҳо ва дахлнапазирии сарҳади давлатиро эътироф менамояд. Мутобики зерсоҳотҳои Оинномаи Созмони Ҳамкории Шанхай кишварҳои аъзо бояд ба корҳои якдигар даҳолат накунанд ва истифодай кувва ё таҳдиди қувваро дар муносибатҳои байналмилалӣ истифода набаранд. Аз бартарии яктарафаи ҳарбӣ дар минтақаҳои ҳамсоя даст қашанд ва

марҳила ба марҳила фаъолияти муштаракро амалӣ созанд. Дар ҳама соҳаҳо манфиати умумиро бояд риоя кунанд. Инчунин дар ҳалли ихтилофоти байни давлатҳои аъзо иштирок намоянд.

Созмони Ҳамкории Шанхай бар зидди дигар давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ равона карда нашудааст ва барои пешгирии ҳама гуна амалҳои гайриқонуни зидди манфиатҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ва боэътиномиди иҷрои уҳдадориҳо аз Оиннома ва дигар ҳуҷҷатҳои дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай қабулшуда, кӯшиш менамояд.

Созмони Ҳамкории Шанхай ин давомдиҳандай “Панҷонаи Шанхай” буда, принципҳои навро татбиқ мекунад. Тадриҷан манфиатҳои Созмони Ҳамкории Шанхайро барои амалӣ намудани манфиатҳои умумӣ мусоидат менамояд. Барои амалӣ намудани мақсадҳо ва вазифаҳои Оиннома дар назди созмон зерсозмонҳои Шӯрои сарони давлатҳо, Шӯрои сарони ҳукumatҳо (саравазирҳо), Шӯрои вазирони корҳои ҳориҷӣ, Ҷаласаи роҳбарони вазорату идораҳо, Шӯрои ҳамоҳангсозони миллӣ, Соҳтори зиддитеррористии минтақавӣ ва Котибот амал мекунанд.

Ҳамаи ин мақомотҳо соҳторҳои иҷроия мебошанд ва мақомоте мисли маҷлиси парлумонӣ ва ё як додгоҳ вучуд надорад. Ин зинаи ибтидоии институтионалии Созмони Ҳамкории Шанхайро нишон медиҳад.

Функсияҳо ва тартиби фаъолияти мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай ба истиснои соҳтори минтақавии зиддитеррористӣ, бо муқаррароти даҳлдор, ки аз ҷониби Шӯрои сарони давлатҳо тасдиқ карда мешаванд, муайян мегардад. Шӯрои сарони давлатҳо метавонад дар бораи таъсиси дигар мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай қарор қабул кунад.

Таъсиси мақомоти нав дар шакли протоколҳои иловагӣ ба Оиннома сурат мегирад. Шӯрои сарони давлатҳо мақомоти олии Созмони Ҳамкории Шанхай ба ҳисоб меравад. Самтҳои асосии фаъолияти Созмонро таҳия карда, афзалият ва масъалаҳои бунёдии соҳтори доҳилӣ ва фаъолияти онро бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ муаян мекунад. Инчунин масъалаҳои мубрами байналмилалиро баррасӣ менамояд. Дар як сол як маротиба Шӯро дар ҷаласаҳо ҷамъ

меояд. Роҳбарии ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳоро сарвари давлати ташкилдиҳанда ба уҳда дорад. Ҷои гузаронидани ҷаласаи навбатии Шӯро одатан бо тартиби алифбои русии номи давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай муайян карда мешавад.

Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ машваратҳои доҳили созмонро оид ба мушкилоти байналмилалӣ баррасӣ мекунанд ва ба ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳо омодагӣ мебинанд. Инчунин масъалаҳои фаъолияти ҷории Созмонро дар ҳолати зарурӣ метавонад аз номи Созмони Ҳамкории Шанхай изҳор намояд. Ҕаласаҳои ғайринавбатии Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ бо ташабbusи ҳадди ақал ду давлати аъзо ва бо розигии вазирони корҳои хориҷии ҳамаи дигар давлатҳо тасдиқ мегарданд. Макони баргузории ҷаласаи навбатӣ ва ғайринавбатии Шӯро бо мувофиқаи тарафайн муайян карда мешавад. Шӯрои мазкуро вазiri корҳои хориҷии давлати узви ҳамон созмон сарварӣ мекунад, ки дар қаламрави он ҷаласаи навбатии Шӯрои сарони давлатҳо баргузор мегарداد. Роҳбари Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ ҳангоми иҷрои робитаҳои беруна Созмонро мувофиқи Низомномаи Шӯро намояндагӣ менамояд.

Тибқи қарорҳои Шӯрои сарони давлатҳо ва Шӯрои сарони ҳукуматҳо (сарвазирон) роҳбарони вазоратҳо ва идораҳои соҳавии давлатҳои аъзо барои баррасии масъалаҳои мушаҳҳаси рушди ҳамкорӣ дар соҳаҳои даҳлдор дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай ҷаласаҳои мунтазам баргузор мекунанд.

Бо мақсади омодагӣ ва баргузор намудани ҷаласа гурӯҳи коршиносон ба таври доимӣ ё муваққатӣ таъсис дода мешавад, ки фаъолияти худро тибқи қоидаҳои корӣ дар ҷаласаҳои роҳбарони вазоратҳо ва идораҳо, ки тасдиқ шудаанд, анҷом медиҳанд. Гурӯҳҳо аз намояндагони вазоратҳо ё идораҳои қишварҳои узви созмон тартиб дода мешаванд.

Шӯрои ҳамоҳангозии миллӣ, мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай буда, ҳамоҳангозӣ ва роҳандозии фаъолияти ҷории Созмонро ташкил медиҳад. Вай барои баргузории ҷаласаҳои Шӯрои сарони давлатҳо, Шӯрои сарони ҳукуматҳо (сарвазирҳо) ва Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ омодагӣ мебинанд. Нуқтаҳои марказии миллӣ аз ҷониби ҳар як давлати аъзо таъин карда мешавад.

Шӯро дар як сол на кам аз се маротиба ташкил карда мешавад. Намояндагӣ дар Шӯро бар дӯши ҳамоҳангозони миллӣ қишвари аъзо мебошад, ки дар қаламрави он ҷаласаи навбатии созмон баргузор мегардад. Роҳбари Шӯрои ҳамоҳангозони миллӣ аз номи Раиси Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ ҳангоми робитаҳои беруна мутобики Низомномаи кори Шӯрои ҳамоҳангозони миллӣ созмонро метавонад намояндагӣ кунад.

Соҳтори минтақавии зиддитеррористии давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай Конвенсия оид ба мубориза бар зидди терроризм, сепаратизм ва экстремизмо аз 15 июни соли 2001 қабул намуд, ки ҷойгоҳи он дар шаҳри Бишкек мебошад. Ин мақоми доимии Созмони Ҳамкории Шанхай ба ҳисоб меравад. Вазифа ва функцияҳои асосии он, принципҳои ташаккул ва маблағгузорӣ, инчунин тартиби корбарӣ тибқи шартномаи алоҳидаи байналхалқӣ, ки байни давлатҳои аъзо баста шудааст ва дигар ҳуҷҷатҳои зарурии аз ҷониби онҳо қабулшуда ба танзим дароварда мешавад.

Дар ҳолати зарурӣ Шӯрои сарони давлатҳои Созмони Ҳамкории Шанхай метавонад дар қаламрави Тарафҳо шӯъбаи эътилоғи минтақавӣ таъсис дихад. Мақоми филиали Соҳтори минтақавии зиддитеррористӣ ва шахсони дар он амалкунанда тибқи созишиномаи байни Созмони Ҳамкории Шанхай ва ҳукумати давлати мизbon муайян карда мешавад.

Соҳтори минтақавии зиддитеррористӣ ба ҳамоҳангӣ ва ҳамкории мақомоти салоҳиятдори Ҷонибҳо дар мубориза бар зидди терроризм, сепаратизм ва экстремизм тарҳрезӣ шудааст. Дар фаъолияти худ ин соҳтор ҳуҷҷатҳо ва қарорҳои марбут ба мубориза алайҳи терроризм, сепаратизм ва экстремизмо, ки дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай қабул кардааст, идора мекунад.

Соҳтори минтақавии зиддитеррористӣ бо мақомоти салоҳиятдори Тарафҳо табодули иттилоот ва ҳамкорӣ намуда, бо дарҳости дигар мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай маводи даҳлдорро омода мекунад.

Мақомоти Соҳтори Минтақавии Зиддитеррористӣ соҳтор ва Кумитай иҷроияи он мебошад. Ин Шӯро аз давлатҳое иборат аст, ки аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай мебошанд. Он ба

тавре ташкил карда шудааст, ки доимо фаъолият карда тавонад. Бо ин мақсад хар як Тараф бояд ба таври доимӣ дар маҳалли чойгиршавии ин сохтор муаррифӣ карда шавад. Шӯро оид ба тамоми масъалаҳои мухим, аз ҷумла масъалаҳои молиявӣ, қарорҳои ҳатмӣ қабул мекунад. Шӯро ба сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай оид ба фаъолияти эътилофи минтақавӣ ҳисоботи солона пешниҳод мекунад. Қарор дар Шӯро доир ба ҳар гуна масъала дар он ҳолат қабул карда мешавад, ки ягон тараф аз кишварҳои аъзо эътирози худро баён накунад.

Сохтори мақомоти зиддитеррористӣ мақоми шахси ҳукуқӣ буда, дорои чунин ҳукукҳо, ба монанди бастани қарордодҳо мебошад, инчунин ин ба даст овардани амволи ғайриманқул ва манқул, кушодани ҳисобҳои бонкӣ бо дилҳоҳ асьор ва пеш бурдани онро ба роҳ монад ва ғайр аз ин метавонад дар суд дъъвоҳо гузошта дар мудофиаҳои судӣ иштирок намояд.

Қарорҳои мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай аз ҷониби давлатҳои аъзо бо тартиби муайян кардани қонунгузории миллии онҳо қабул карда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки қарорҳои қабулгардидаи Созмони Ҳамкории Шанхай аз сабаби вобастагии онҳо ба қонунгузории миллӣ метавонанд тағиیر

ёбанд. Ҳамин тариқ, қонунгузории миллӣ нисбат ба уҳдадориҳои Тарафҳо дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай авлавият дорад. Назорати иҷрои уҳдадориҳои давлатҳои аъзо оид ба татбиқи Оиннома, қарордодҳои дигар ва қарорҳои мақомоти он дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай аз ҷониби мақомоти Созмони Ҳамкории Шанхай дар доираи салоҳияти онҳо ба танзим дароварда мешавад.

Аз ин рӯ ягон мақомоти ягонаи назораткунанда вучуд надорад. Давлатҳои аъзо мувофиқи қоидаҳо ва расмиёти дохилии худ намояндагии доимии худро дар Котиботи Созмони Ҳамкории Шанхай таъин мекунанд, ки ба ҳайати кормандони дипломатии сафоратҳои давлатҳои аъзо дар Пекин дохил мегарданд.

Созмони Ҳамкории Шанхай ва шахсони алоҳидаи он дар қаламрави ҳамаи давлатҳои аъзо аз имтиёзот ва масуниятҳо метавонанд барои иҷрои вазифаҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳои созмон истифода кунанд. Ҳачми имтиёзот ва масуниятҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ва таъин шудани шахсони алоҳида бо як созишинаи алоҳидаи байналмилалӣ муайян карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Декларация о создании Шанхайской Организации Сотрудничества <http://www.SCO.ru>
2. Шанхайская Конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом // <http://www.SCO.ru>
3. Временное Положение о порядке деятельности Совета Национальных координаторов государств Шанхайской Организации Сотрудничества // <http://www.inpravo.ru>
4. Соглашение между государствами-членами ШОС о Региональной антитеррористической структуре//<http://www.SCO.ru>
5. Хартия ШОС//<http://www.SCO.ru>
6. Приложение к Соглашению о порядке формирования и исполнения бюджета ШОС. Размеры ежегодных долевых взносов государств-членов ШОС в бюджет//<http://www.SCO.ru>
7. Соглашение о порядке формирования и исполнения бюджета ШОС// <http://www.SCO.ru>
8. Соглашение между государствами-членами ШОС об оказании помощи в ликвидации чрезвычайных ситуаций//<http://www.SCO.ru>
9. Положение об Энергетическом клубе ШОС//<http://www.SCO.ru>
10. Соглашение государств-членов ШОС о проведении совместных военных учений //<http://www.SCO.ru>

МАҚСАД, УСУЛ ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии мақсад, принсип ва самтҳои асосии фаъолияти Созмони Ҳамкориҳои Шанхай равона шуда, дар он марҳилаҳои ассосии ин созмон, механизмҳои дар доираи созмон истифодашаванда ва таъсисёфта омӯхта шудааст. Инчунин сохторҳо, функсияҳои фаъолияти созмон ва ташкили Оиннома, ҳадаф ва вазифаҳои Созмони Ҳамкории Шанхай усулҳо ва самтҳои ҳамкорӣ, ташкил додани сохтор дар Созмони Ҳамкории Шанхай, тарҳрезӣ шудааст. Созмони Ҳамкории Шанхай муносибат бо дигар давлатҳо ва созмонҳои байналмилалиро эътироф менамояд. Ҳамчунин дар мақолаи мазкур мақсад, ҳадаф, функсия ва принсипҳои ин созмон мавриди баррасӣ қарор дода шуда, муаллиф кӯшиш ба ҳарҷ додаст, дар такя ба адабиёти илмии навшарин фаъолият ва таъсири созмони мазкуруро дар Оиннома ва сохторҳои он омӯзанд. Дар ҳуросаи мақола инчунин бардоштҳои муаллиф аз таҳқиқоти анҷомдодашуда оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: Созмони Ҳамкории Шанхай, Оиннома, мақсад, функсия, принсип, самти асосӣ, фаъолият, эътирофнамоӣ, зерсозмон, сохтор.

ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ПРИНЦИПЫ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Данная статья посвящена анализу целей, принципов и основных направлений деятельности Шанхайской организации сотрудничества, которая включает в себя основные этапы организации, механизмы, используемые и созданные в рамках организации, а также структуру, функции и организацию Устава, цели и задачи, принципы, механизмы направления сотрудничества, организационной структуры Шанхайской организации сотрудничества, финансирование, отношения с другими странами и международными организациями, признание и юридическое признание, а также язык, разрешение споров, поправки и суборганизаций для реализации целей и задач Устава в рамках организации. В данной статье также обсуждаются цели, задачи, функции и принципы этой организации, и автор стремится изучить деятельность и влияние этой организации в Уставе и ее структурах, опираясь на новейшую научную литературу.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, Устав, цель, функция, принцип, основное направление, деятельность, структура.

GOALS, OBJECTIVES AND PRINCIPLES OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

This article is devoted to the analysis of the goals, principles and main directions of activity of the Shanghai Cooperation Organization, which includes the main stages of the organization, the mechanisms used and created within the organization, as well as the structure, functions and organization of the Charter, goals and objectives, principles, mechanisms of the direction of cooperation. The organizational structure of the Shanghai Cooperation Organization, financing, relations with other countries and international organizations, recognition and legal recognition, as well as language, Settlement of disputes, amendments and suborganizations for the implementation of the goals and objectives of the Charter within the organization. This article also discusses the goals, objectives, functions and principles of this organization, and the author seeks to study the activities and influence of this organization in the Charter and its structures, based on the latest scientific literature.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Charter, purpose, function, principle, main direction, activity, structure.

Сведения об авторе: Назарова Фотима – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений, кафедры международных отношений, Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: +992 904-44-43-16

Information about the author: Nazarova Fotima – Tajik National University, second-year master of the faculty of international relations, department of international relations, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Phone: +992 904-44-43-16

АЗ ҲАЁТ ВА РЎЗГОРИ АКАДЕМИК З.Ш. РАҶАБОВ

**Низомов Н.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Соли 1966 факултети таърих мустакил гардида буд. Зеро вай аз рӯзҳои нахустини фаъолияти Университет, соли 1948 ҳамчун шуъба фаъолият мекард. Факултет номи таъриху филологияро дошт. Яъне калимаи таърих дар аввал буд. Ректори ҳамон вақтаи Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин олими маъруфи соҳаи ҳуқуқ С.А. Раҷабов ба факултети нав таъсисшудаи таърихи Мансур Бобохоновро таъян карда буд. М. Бобохонов барои ривоҷу равнақи факултети мазкур хеле самаранок ҷидду ҷаҳд мекард. Барои дарс гуфтан аз муассисаҳои муҳталифи ҷумҳуриямон кадрҳои унвондор ва беҳтаринро ба кор, ба факултети таърих ҷалб намуда буд.

Факултети таърих дар бинои асосии Университет, дар ошёнаи дуюми он ҷой дода шуда буд. Дар ошёнаи сеюми он бино факултети математика фаъолият мекард. Ҳоло бинои мазкур ҳамчун бинои маъмурӣ Донишгоҳи милӣ амал карда истодааст. Махфилҳои зиёди

илмии донишҷӯён амал мекард. Дар он донишҷӯён хеле фаъол иштирок мекарданд. Дар он айём академик З.Ш. Раҷабов дар мансаби масъуле дар Академияи илмҳои Тоҷикистон кор мекард. Ба ин дараҷаи илмӣ ва вазифаи баландаш нигоҳ накарда, роҳбарии маҳфили илмии донишҷӯёнро ба ўҳда дошт. Дарсхояш хеле баландмазмун ва мантиқӣ буданд. Дар имтитиҳон ва санчишҳо бениҳоят саҳтигир буд. Ҷаҳонбинӣ ва қобилияти шогирдонро хуб дарк мекард. Кӯшиш менамуд, ки шогирдон эҷодкор бошанд, аз қорӣ азёдкунӣ даст қашанд.

Раҷабов З.Ш. ба қатори намояндагони машҳури илми таърихи тоҷик ва муаллимони мактабҳои олие, ки дар Чумхурии ҷавони Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бо суръати баланди инкишоф гирифта буданд, тааллуқ дорад. Ташаккулёбии З.Ш. Раҷабов ҳамчун олим – таърихшинос коркуни бузурги илмӣ ба гулгулшукуфои иқтисодиёт ва

маданияти Чумхурии Тоҷикистон ва зиёдшавии кадрҳои илмӣ, педагогӣ алоқамандии бевосита дорад.

Раҷабов З.Ш. 17.07.1906 дар шаҳри бостонии тоҷикон Ҳуҷанд, ҳозира вилояти Суғд ба дунё омадааст. Маълумоти ибтидоиро дар мактаби русӣ – таҳҷой, дар шаҳри Андиҷон гирифтааст. Зарифи хурдсол ҳонданро аз «Ҳафтъяқ», «Ҷаҳор қитоб» оғоз намуд.

Дар асари ёддоштии ҳуд «Роҳи дониш» (бо забони русӣ) вай менависад, ки «нисбати «Ҳафтъяқ» ман «Ҷаҳорқитоб»-ро ба зудӣ аз ҳуд намудам, зеро он бо забони тоҷикӣ навишта шудааст. Мо бачагони 8-9 сола онро пурра ҳифз намудем ва ҳондани асарҳои Навоӣ, Фузулӣ ва Бедилро оғоз кардем. Сипас дар Дорулмуаллимини шаҳри Самарқанд ва Техникиumi педагогии шаҳри Тошканд таҳсил кардааст.

Фаъолияти омӯзгории З.Ш. Раҷабов аз соли 1928 баъди ҳатми факултети коргарии назди Университети Москва оғоз ёфт. Вай ҳамчун муаллими курсҳои омӯзгорӣ дар шаҳри Душанбе ба фаъолият шурӯъ кард. Баъди як соли фаъолияти омӯзгорияш Раҷабов З.Ш. ҳамчун мутахассиси ҷавон, ки ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ рағбати қалон дошт, ба факултети этнологияи Университети давлатии шаҳри Москва, ки он сипас ба институти мустақили таърих ва фалсафаи Москва табдил дода шуда буд, барои таҳсил равона қарда мешавад. Сипас бо ҳатми бомувафқияти ин муассисаи олий Раҷабов З.Ш. соли 1932 ба Тоҷикистон бармегардад. Ӯ дар ин ҷо ба сифати муаллим ва роҳбари қисми таълимии Академияи педагогӣ, ки дар шаҳри Душанбе ташкил қарда шуда буд, кор мекард. Омӯзгори ҷавон З.Ш. Раҷабов дар тартиб додани барнома ва васоити таълимий ба забони тоҷикӣ хеле фаъолона иштирок мекард.

Ибтидои соли 1933 З.Ш. Раҷабов бо пешниҳоди раиси базаи Тоҷикистонии Академияи Илмҳои ИҶШС, академик О.Ф. Олденбург ба аспирантураи Институти шарқшиносӣ Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) фиристода мешавад.

Феврали соли 1937 З.Ш. Раҷабов рисолаи номзадиашро дар мавзӯи «Ҷадидия дар Туркистон» бомувафқият ҳимоя мекунад. Сипас З.Ш. Раҷабов ба Тоҷикистон баргашта дар филиали Тоҷикистонии Академияи илмҳои ИҶШС ҳамчун ҳодими илмӣ кор мекунад. Баъди муддате ўро ба шаҳри Тошканд ба вазифаи мудири кафедраи

таърихи ИҶШС Доғонишкадаи тоҷикии муаллимий даъват мекунанд.

Дар солҳои мудҳиши Ҷангӣ Бузурги Ватанӣ З.Ш. Раҷабов дар қатори фаъолияти самараноки илмӣ-омӯзгорӣ, инҷунин дар соҳтмонҳо, ҷамъоварии пахта ва дигар корҳои вазнини ақибгоҳ машғул буд. Солҳои 1945-1948 вай дар докторантураи Институти таърихи Академияи илмҳои ИҶШС таҳсилкард. Моҳи марта соли 1947 бо қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС бо имзои И.В. Сталин Университети давлатии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Бо тавсияи роҳбари онвактаи ҷумҳурий Б.Ғафуров З.Ш. Раҷабов ба вазифаи ректори Университети давлатии Тоҷикистон (ҳозира Доғонишгоҳи миллии Тоҷикистон) таъин қарда мешавад. Университети Тоҷикистон ин мактаби олии шакли нав буд. Сифати таълиму тарбия дар он тамоман дар дигар сатҳ амали мегардид.

Дар фаъолияти Университет қобилияти баланди ташкилотчиғии З.Ш. Раҷабов хеле ҳуб аён гардид. Марҳилаи баъди ҷангӣ барои Тоҷикистон давраи мушкил буд. Мамлакат ба муолиҷаи ҷароҳатҳои ҷангии ҳуд акнун оғоз мекард. Мушкилии кор дар он буд, ки барои мактабҳои олии Тоҷикистон довталабон намерасид. Бисёр ҷавонон ҳуди мағҳуми Университетро сарфаҳм намерафтанд. Раҷабов З.Ш. аз ин вазъият рӯҳафтода нашуд. Барои ҷалб кардани довталабон саъю қӯшиш менамуд. Ӯ ба ҳамаи мактабҳои миёнаи ҷумҳурий рафта, бо ҳатмкунандагон сӯҳбат мекард. Онҳоро барои дохил шудан ба Университет ташвиқу-тарғиб менамуд. Дар як мактаби Ҳуҷанд (Ленинободи онвакта) ба ҳатмкунандагон сӯҳбат дошт. Як қисми онҳо гуфтанд, ки нияти дар Институти омӯзгории Ҳуҷанд ҳондан доранд. Аз он, ки довталабонро ба Университет омадан розӣ қарда наметавонист, вай хеле ғамгин мегардад. Дар ин ҷода Интернати шаҳри Сталинобод, ки директории онро муаррихи маъруфи оянда (доктори илмҳои таърих, профессор Ҳодими хизматнишондодаи илми Тоҷикистон) М.Р. Шукуров ба ўҳда дошт ба Университет қӯмаки қалон мекунад. Ҷунин интернатҳо баъди Ҷангӣ Бузурги Ватанӣ дар ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ қарда буданд. Академик (марҳум) Ҳ.М. Саидмуродов ба хотир меорад: Баъди тамом шудани имтиҳонҳо моро ба утоқи директории Интернат Шукуров М.Р. даъват карданд. Директор моро ба ректори Университет З.Ш. Раҷабов шинос қард. Ӯ сару либоси хеле зебо ва озода дошт. Дар сӯҳбати

самимона Раҷабов З.Ш. оид ба Университет, факултетҳо ва ихтисосҳои маълумоти возеху мукаммал дод. Сӯхбати он чунон таъсиркунанда буд, ки ҳамай ҳатмкунандагони Интернати шаҳри Сталиnobod аризai ҳудро дар бораи ба факултетҳои муҳталифи Университет дохил шудан супориданд [1, с.34]

Худи директори Интернати мазкур Шукурев М.Р. низ ба кори лаборантӣ ба Университет мегузарад. Бо қӯмаку дастгирии устодаш З.Ш. Раҷабов то ба дараҷаи олимӣ маъруфи шӯравӣ мерасад. З.Ш. Раҷабов бо заҳмати зиёд масъалаи устодони Университетро низ ҳал кард. Бо саъю қӯшиши вай az шаҳри Москва, Ленинград (Санкт-Петербург), Киев ва дигар шаҳрҳои Иттифоқи Шӯравӣ кадрҳои баландиҳтисосро даъват кард, онҳоро бо хонаю ҷой таъмин намуд. (Дар Университет дарсҳо асосан бо забони русӣ мерафт)

Дар ёддоштҳояш З.Ш. Раҷабов менависанд, ки «ман бояд қайд кунам, ки дар вақти ректори Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин буданам ҳама вақт ёрии КМ ПК Тоҷикистон, Шӯрои Вазирони Тоҷикистон, органҳои партияӣ ва шӯравии шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриро ба Университет хис мекардам. Бе ёрии онҳоягон масъалаи муҳими ба фаъолияти Университети давлатии Тоҷикистон тааллуқ дошта, ҳал кардан мумкин набуд». [2, с.15]

Ҳамин тавр Университети бо ҷидду ҷаҳд ва заҳмати шабонарӯзии З.Ш. Раҷабов ба макони бузурги маърифат ва кадрҳои баландиҳтисоси Тоҷикистон табдил ёфт. Ин муваффақияти Университетро Вазорати маълумоти Олии ЙҶШС ба инобат гирифта, аз соли хониши 1951-1952 ба вай иҷозат дод, ки ҳимояи рисолаҳои номзадиро az рӯи ихтисоси геология, биология, забону адабиёти тоҷик ва таърихи ҳалқи тоҷик ба роҳ монад. Аз соли 1953 нахустин ҳатмкунандагони Университет сафи кадрҳои илмӣ-омӯзгорӣ ва роҳбарии Тоҷикистонро марҳила ба марҳила пур карданд. Аз байни нахустин ҳатмкунандагони Университет минбаъд академикҳо ва вазирон баромаданд. Ҳама вақт З.Ш. Раҷабов ҳатмкунандагони нахустини Университетро бо ифтихор бо некӣ ёд мекард. Ҳизматҳои З.Ш. Раҷабоворо дар ташкил ва инкишофи университет ба назар гирифта, бо саршавии фаъолияти Академияи илмҳои Тоҷикистон вай ҳамчун аъзо – корреспондент интихоб карда шуд. Бо ҳамин тақдири минбаъдаи

З.Ш. Раҷабов то охири умраш бо ин муассисаи бонуфузи илмии Тоҷикистон зич пайваст гардид. Вале ў робитаашро az Университет дур накард. Дарс мегуфт, ба аспирантон ва докторантҳои Университет роҳбари мекард. Олимони онро барои навиштани асарҳои мукаммали илмӣ ҷалб менамуд. Чуноне, ки дар боло қайд кардем ба маҳфили донишҷӯёни факултети таърих роҳбари мекард. Дар шаҳри Москва истиқомат мекард vale ҳар боре ба Душанбе меомад, ҳатман ба факултети таърих ба аёдат меомад. Бо устодон ва шогирдон сӯхбатҳои тулонӣ мекард.

Академик Раҷабов З.Ш. ба гайр az ташкилотчи моҳир, инчунин олимӣ хеле сермаҳсул низ мебошад. Ба қалами вай бештар az 400 асару мақола ва бист монографияи қалонҳаҷам тааллуқ дорад. Аксари асарҳои ў ба таҳлили таърихи афкори ҷамъияти сиёсии ҳалқи тоҷик баҳшида шудааст. Раҷабов З.Ш. дар омӯхтани афкори ҷамъияти ҳалқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX va ибтидои асри XX махсусан хизмати шоиста кардааст. Дар асарҳои вай мазмун ва мундариҷаи ақидаи маорифпарварӣ мукаммал таҳлил ёфтааст. Инчунин az мадди назари олим ҷараёни ҷадидия niz дур намондааст.

Дар таҳлили фаъолияти шоирон, нависандагони охири асри XIX va ибтидои асри XX академик З.Ш. Раҷабов Аҳмади Донишро ба ҷои аввал гузоштааст, ки комилан дуруст мебошад. Зеро Аҳмади Дониш асосгузори ақидаи нави ҷамъияти дар таърихи мо мебошад. Бояд махсус қайд кард, ки ҳамон вақт Раҷабов З.Ш. ба забт ва ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Россия баҳои дуруст дода буд. Солҳои минбаъда вай ин мавзӯро амиқтар таҳқиқ мекунад, ки натиҷаи он дастраси омма шудани асари қалонҳаҷам вай «Аз таърихи афкори ҷамъияти-сиёсии ҳалқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX va авали асри XX. Сталиnobod, 1959» ба забонҳои тоҷикӣ va русӣ мебошад [3, с.78].

Раҷабов З.Ш. дар асарҳояш ақидаи маорифпарварии Аҳмади Дониш Шамсiddин Шоҳин, Тошхӯча Асирий, Ҳайрат, Возех, С.Айнӣ, Фурқат, Муқимӣ, Ҳамза Ҳакимзода ва гайраҳоро таҳлил карда, саҳми онҳоро дар инкишофи сиёсӣ va фарҳангии мардуми мо нишон додааст. Дар ин масъалаи вай то ба ҳоло ҳамчун олимӣ беҳамто мондааст. Қасе ба дараҷаи вай наздик ҳам нашудааст.

Академик З.Ш. Раҷабов дар муддати фаъолити қарib шаст солаи илмияш дар таҳқиқи ақидаи

маорифпарварӣ ба муваффақиятҳои калон ноил шудааст. Вай тавонистсаҳми маорифпарвариро дар таърихи ҳалқи мо мукаммал таҳлилу таҳқиқ қунад. Ҷои онро дар инкишофи тамаддуни мо аниқ қунад. Инчунин олими маъруф бо далелҳои қатъӣ ҷараёни маорифпарвариро аз ақидаи ҷадидон ва туркгароён бо далелҳои эътиимоднок хифз намуд. Аз тарафи З.Ш. Раҷабов таҳқиқ кардани фаъолияти маорифпарварони машҳури тоҷик Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин, Тошғуча Асири мисоли барҷастаи он мебошад. Қалби олими маъруф З.Ш. Раҷабов 20 августи соли 1990 дар шаҳри Москва азтапидан боз монд. Вай дар ҳоки Россия ҳонаи охирати худро пайдо кард. Зеро дар тамоми фаъолияти илмияш дӯстии мардуми Россия ва Тоҷикистонро ташвиқ тарғиб мекард.

Хизматҳои калони академик З.Ш. Раҷабовро дар инкишофи илм ва тайёркардани мутахассисони баландиҳтисос ба назар гирифта, дар вакти ҳаёташ вай ба мукофотҳои давлатӣ: орденҳои Ленин, Байраки сурҳи меҳнат, Нишони фарҳӣ, Унвони «Ҳодими хизматнишондодаи илми Тоҷикистон» тақдим шудааст. Ду маротиба депутати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуда буд. Вай дорандай мукофоти давлатии Тоҷикистон дар соҳи илм ба номи Абуалӣ ибни Сино буд.

Бори дигар ба шарҳи ҳоли олим назар қунем, хизмати вай дар ташкили Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон) ба ҷои аввал мебарояд. Ин маркази бузурги илмӣ, маърифатӣ, омӯзгорӣ ва фарҳангии Тоҷикистони

соҳибистикол аст. Бо Истиқлолияти давлатӣ ба даст овардани Тоҷикистони азиз, мақоми Донишгоҳи миллӣ ба кулӣ тағиیر ёфт. Як қисми Донишгоҳи миллӣ, ки пеш номи «Ҷазира»-ро ба ҳуд гирифта буд, ҳоло ба як шаҳраки зебо ва гулбоғ табдил ёфтааст. Ихтисосҳои зиёд ва факултетҳои нав фаъолият доранд.

З.Ш. Раҷабов аз ҷиҳати илмӣ фаъолияти маорифпарвар, шоири тавони оҳири асри XIX ва ибтидиои асри XX Шамсиддин Шоҳинро дастраси омма гардонд. Бо ташабbusi Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз ноҳияҳои ҷумҳуриямон ба номи шогирди Аҳмади Дониш – Шамсиддин Шоҳин гузошта шуд. Дар Душанбе яке аз қӯчаҳои марказӣ номи академикҳо Раҷабовҳро дорад. (Онҳо бародарон дар муҳлатҳои гуногун вазифаи ректории Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистонро иҷро мекарданд).

Дар даромади бинои асосии Донишгоҳи миллӣ лавҳаи мармарии ёдгорӣ ба шарафи нахустин ректори он З.Ш. Раҷабов гузошта шудааст. Дар факултети таърихи осорхонаи академик З.Ш. Раҷабов, ки дорои ашёҳо ва нигораҳои бой аст амал мекард. Солҳо мегузаранд, номҳо иваз мешаванд. Донишгоҳи миллӣ – ҳамчун рамзи миллати мо по барҷо мемонад. Ҳама вакт наслҳои оянда аз нахуст ректори Донишгоҳи миллӣ ба некӣ ёд мекунанд. Зеро вай нахуст ректори ин муассисаи муқаддас буд. Ин аст асолат ва ҳақиқати таъриҳӣ, ки муарриҳонро умри абадӣ мебахшад.

АДАБИЁТ

- Сайдмуродов Ҳ.М. З.Ш. Раҷабов «Учений, педагог. -Душанбе, 1981»)
- Раҷабов З.Ш. Таджикский государственный университет имени В.И. Ленина – детище Великого Октября.- Душанбе: Дониш, 1967.-160 с.
- Раҷабов З.Ш. Аз таърихи афкори ҷамъиятийсиёсии ҳалқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва авали асри XX. –Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959.- 445 с.

АЗ ҲАЁТ ВА РЎЗГОРИ АКАДЕМИК З.Ш. РАҔАБОВ

Дар мақола доир ба ҳаёт ва рўзгори академик З.Ш. Раҷабов зикр мебад. Фаъолияти омӯзгории З.Ш. Раҷабов аз соли 1928 баъди ҳатми факултети коргарии назди Университети Москва оғоз ёфт. Вай ҳамчун муаллими курсҳои омӯзгорӣ дар шаҳри Душанбе ба фаъолият шурӯй кард. Баъди як соли фаъолияти омӯзгорияш Раҷабов З.Ш. ҳамчун мутахассиси ҷавон, ки ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ рағбати калон дошт, ба факултети этнологияи Университети давлатии шаҳри Москва, ки он сипас ба институти мустақили таъриҳи ва фалсафаи Москва табдил дода шуда буд, барои таҳсил равона карда мешавад. Сипас бо ҳатми бомуваффақияти ин муассисаи олии Раҷабов З.Ш. соли 1932 ба Тоҷикистон бармегардад. Ӯ дар ин ҷо ба сифати муаллим ва роҳбари қисми таълимии Академияи педагогӣ, ки дар шаҳри Душанбе ташкил карда шуда буд, кор мекард. Омӯзгори ҷавон З.Ш. Раҷабов дар тартиб додани барнома ва васоити таълимӣ ба забони тоҷикӣ хеле фаъолона иштирок мекард. Моҳи марта соли 1947 бо қарори Шӯрои Вазорони ИҶШС бо имзои И.В. Сталин Университети давлатии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Бо тавсияи роҳбари он вактаи ҷумҳурий Б.Ғафуров З.Ш. Раҷабов ба вазифаи ректори Университети давлатии Тоҷикистон (ҳозира Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон) таънин карда мешавад. Университети Тоҷикистон ин мактаби олии шакли нав буд. Сифати таълимӣ тарбия дар он тамоман дар дигар сатҳ амалӣ мегардид. Дар фаъолияти Университет қобилияти баланди ташкилотчиғии З.Ш. Раҷабов хеле хуб аён гардид. Академик Раҷабов З.Ш. ба гайр аз ташкилотчи мөхир, инчунин олими хеле сермаҳсул низ мебошад. Ба қалами вай бештар аз 400 асару мақола ва бист

монографияи калонхачм тааллук дорад. Аксари асарҳои ў ба таҳлили таърихи афкори чамъияти сиёсии халқи тоҷик бахшида шудааст. Раҷабов З.Ш. дар омӯҳтани афкори чамъияти халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтиди асри XX махсусан хизмати шоиста кардааст. Дар асарҳои вай мазмун ва мундариҷаи ақидаи маорифпарварӣ мукаммал таҳлил ёфтааст. Инчунин аз мадди назари олим ҷараёни ҷадидия низ дур намондааст.

Калидвоҷаҳо: З.Ш. Раҷабов, асри XIX, асри XX, Осиёи Миёна, Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло ДМТ), шаҳри Душанбе, шаҳри Москва, фаъолияти омӯзгорӣ, Аҳмади Доњиш, Шамсiddин Шоҳин, Тошғуҷа Асири.

ИЗ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА З.Ш. РАДЖАБОВА

В статье упоминается о жизни и творчестве академика З.Ш. Раджабова. Педагогическую деятельность З.Ш. Раджабов начал в 1928 году, после окончания трудового факультета в Московском университете. Она начала свою карьеру в качестве учителя в Душанбе. После года обучения Раджабов З.Ш. будучи молодым исследователем с большим интересом к исследованиям, его отправили учиться на факультет этнологии МГУ, который впоследствии был преобразован в Независимый институт истории и философии в Москве. Затем, при успешном завершении этого высшего учебного заведения Раджабов З.Ш. в 1932 году он вернулся в Таджикистан. Он работал здесь преподавателем и заведующим учебным отделом Педагогической Академии, которая была основана в Душанбе. Молодой ученый З.Ш. Раджабов был очень активным в составлении учебных программ и учебных пособий по таджикскому языку. В марте 1947 года решением Совета Министров СССР за подписью И.В. Сталина, было создано Таджикский Государственный Университет. По рекомендации главы республики Б. Гафурова З.Ш. Раджабов назначен ректором Таджикского государственного университета (ныне Таджикский национальный университет). Университет Таджикистана был новой формой высшего образования. Качество обучения в нем осуществлялось на совершенно ином уровне. Помимо того, что он опытный организатор, он также очень известный ученый. Он является автором более 400 работ, статей и двадцати крупных монографий. Многие его работы посвящены анализу истории мысли в политическом обществе таджикского народа.

Ключевые слова: З.Ш. Раджабов, XIX век, XX век, Средняя Азия, Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло ДМТ), Таджикский государственный университет имени В.И. Ленина (ТНУ) город Душанбе, город Москва, педагогический деятельность, Аҳмад Доњиш, Шамсiddин Шоҳин, Тошҳоджа Асири.

LIFE AND ACTIVITY OF ACADEMICIAN Z. SH. RAJABOV

The article mentions the life and work of academician Z.S. Radjabova. Pedagogical activity Z.Sh. Radjabov began in 1928, after graduating from the faculty of labor at Moscow University. She began her career as a teacher in Dushanbe. After a year of training, Radjabov Z.Sh. Being a young researcher with a great interest in research, he was sent to study at the Faculty of Ethnology of Moscow State University, which was later transformed into the Independent Institute of History and Philosophy in Moscow. Then, upon the successful completion of this institution of higher education, Rajabov Z.Sh. in 1932 he returned to Tajikistan. He worked here as a teacher and head of the educational department of the Pedagogical Academy, which was founded in Dushanbe. Young teachings Z.S. Radjabov was very active in developing curricula and teaching aids in Tajik. In March 1947, by a decision of the Council of Ministers of the USSR, signed by I.V. Stalin, Tajik State University was established. On the recommendation of the then head of the republic B. Gafurov, Z.S. Rajabov appointed rector of the Tajik State University (now the Tajik National University). The University of Tajikistan was a new form of higher education. The quality of education in it was carried out at a completely different level. In the activities of the university Z.S. Radjabov was very clear. Besides being an experienced organizer, he is also a very famous scientist. He is the author of more than 400 works, articles and twenty major monographs. Many of his works are devoted to the analysis of the history of thought in the political society of the Tajik people.

Keywords: Z.S. Radjabov, XIX century, XX century, Central Asia, University of Davlatia Togikiston bomomi V.I. Lenin, Tajik State University named after V.I. Lenin (TNU) Dushanbe, Moscow, teaching activities, Ahmad Donish, Shamsiddin Shokhin, Toshkhoja Asiry.

Сведения об авторе: *Низомов Нуруллякин* – магистр первого курса кафедры историографии и архивоведении исторического факультета ТНУ, Тел: 933 25 25 26

Information about the author: *Nizomov Nurulyakin* – first-year graduate student of the Department of Historiography and Archival Studies of the History Department of TNU, Tel: 933 25 25 26

АЗ НИКОЛАЙ ХАНЫКОВ ТО АКАДЕМИК БАРТОЛД

*Самадзодаи Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Халқи тоҷик таърихи бой ва ибратомӯзе дорад. Пешгузаштагони мо ҳанӯз пеш аз пайдоиши ҳат, воқеаҳои таърихиро аз насл ба насл ба воситаи ривояту ҳикоят мерасониданд. Баъд аз пайдоиши ҳат, таърих мазмун ва мундариҷаи нашаро пайдо кард. Акнун воқеаҳои ҷолиб дар санг, метал, устухон, қофаз ва гайра сабт карда мешуд. Дар аксар вақт ин сабтҳои таъриҳӣ бо супориши ҳокимон ва аҳли дин ба ҷо оварда мешуд. Аз ин сабаб дар ифши

вокеаҳои таърихӣ бештар саҳми онҳо тасвир меёфт на оммаи ҳалқ.

Минбаъд аз байни мардуми мо муарриҳони машҳуру маъруф пайдо шуданд, ки асарҳои аҳамияти ҷаҳонидоштаро таълиф кардаанд. Аз ҷумла «Таърихи Табарӣ», «Таърихи Бухоро», «Таърихи Масъудӣ» ва гайра. Мутаасифона авчи баҳрнавардӣ ва қашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ тадриҷан қишивари моро дар ҳолати ҷудоӣ монд. Зеро роҳи машҳури абрешим, ки аз Ҷин ба воситаи Осиёи Миёна ба Аврупо мегузашт то андозае аҳамияти худро гум кард. Ин ба раванди инкишофи фарҳанги пеш аз ҳама донишҳои таърихӣ таъсиси манғӣ расонид. Дар ин давра дар миқёси ҷаҳони донишҳои таърихӣ тадриҷан ба илм мубаддал мегаштанд. Илми таъриҳ аз ақидаи ҳудоҷӯй озод гашта, бештар ба сиёсат ва идеология рӯ овард. Акнун вай ҳамчун илми сиёсӣ-идеологӣ вазифаҳои аниқи худро иҷро мекард.

Муарриҳони қасбӣ минбаъд натанҳо воеаҳои таърихиро сабт мекарданд, балки сабаби онро аз ҷиҳати илмӣ аниқ менамуданд. Ба оянда ҳамин тавр ҳулосаҳои худро пешниҳод мекарданд. Маъхазҳои таърихиро ба як системиаи муайян дароварда онро таҳлил мекарданд. Мутаасифона муарриҳони Осиёи Миёна аз ин мактабҳои илмӣ дар канор монда буданд.

Дар ин ҳолат пеш аз ҳама муарриҳони рус ба тадқики таърихи мо рӯ оварданд. Онҳо тадқики таърихи моро бо талаботи илми мусоиди Аврупо мувоғиқ мекунонанд, ки ин мавриди қайди маҳсус аст. Муҳаққиқони рус ба муарриҳони марҳилаи маорифпарварии Франсия пайравӣ мекарданд. Зеро то пайдоиши таърихи марҳилаи маорифпарварӣ асоси инкишофи таърихиро ба ҳудо, пайғамбарон ва ё шахсиятҳои маъруф вобаста мекарданд. Акнун муарриҳон дар инкишофи таъриҳ дигар омилҳоро ворид карданд. Аз ҷумла мавқеи географӣ, таъсиси воеаҳои берунӣ, табииати мамлакат ва гайра. Ин як марҳилаи ҳеле муҳим дар инкишофи донишҳои таърихӣ буд. Ҳамаи ин пешравиҳои илми таърихи он вақтаро пеш аз ҳама муарриҳони рус дар тадқики таърихи мо тоҷикон ҷорӣ намуда буданд. Онҳо ба тадқики таърихи мо аз диди нав машғул шуданд.

Бояд ҳаминро қайд кард, ки русҳо аз замонҳои қадим ба таърихи тоҷикон завқи калон доштанд. Русия ҳама вақт манфиатдор буд, ки бо ҳонигариҳои Осиёи Миёна муносибати хуб дошта бошад. Маҳсусан муносибатҳои

тиҷоратӣ ва дипломатии рус ба қишивари мо дар асри XVI ҳеле авҷ гирифт. Зеро дар ин марҳила давлати марказиятноки рус ташаккул ёфт, ки сарҳадҳои он то ба сарзамини Осиёи Миёна ва Қавқоз тул мекашид. Ҳонигариҳои Астраҳан, Қазон ва Сибир тобеи Россия шуданд. То нимаи аввали асри XIX Астраҳан маркази асосии савдои Россия бо қишиварҳои Туркистан, Қавқоз ва Эрон буд.

Бо фаъолияти ду императори машҳури рус Пётри I (1689-1725) ва Екатерина II (1762-1796) алоқаи ҳонигариҳои Осиёи Миёна бо Россия боз ҳам ривоҷу равнақ ёфт. Дар қатори савдогарон, сафирон, ҷоссусони ҳарбӣ ва корҷалонҳои муҳталиф ба қишивари мо саёҳон, табиатшиносон, муҳаққиқон ва муарриҳони қасбӣ низ меомаданд. Онҳо бештар ба бойгариҳои табии, қанданиҳои фоиданок, таъриҳ, ҷуғрофия, адабиёти мо таваҷҷӯҳ доштанд. Маҳсусан ҷамъ намудани манбаъҳои таърихӣ доир ба ҳонигариҳои Осиёи Миёна дар Россия бештар авҷ гирифта буд.

Аввалин муассисаи давлатие, ки расман ба ҷамъ намудани дастхатҳои қадимаи шарқӣ машғул буд ин Кунсткамераи Петербург (аз қалимаи олмони ўтоқи ҷизҳои нодир, музей) мебошад. Вай бо ташаббуси Пётри I соли 1714 ба фаъолият оғоз карда буд. Кунсткамера ҷои ҷамъ кардани маводҳои таърихӣ доир ба мардуми мо шуд. Баъди ташкили Академияи илмҳои Россия соли 1725 Кунсткамера ба ҳайати он дохил карда шуд. Дар он ба гайр аз дастхатҳо, ва дигар осорҳои таърихӣ низ ҷамъ карда мешуд.

Соли 1818 бо супориши президенти Академияи илмҳои Россия граф С.С. Уваров дар ҳайати Кунсткамера шӯъбаи маҳсус бо номи «Ўтоқи Шарқӣ» таъсис карда мешавад. Дар он танглаҳо, медалҳо, дастхат ва китобҳои шарқӣ нигоҳ дошта мешуд. Ба «Ўтоқи Шарқӣ» академик Х.Д.Френ сарварӣ мекард. Аз дигар китобхонаҳо, музейҳо ва муассисаҳои илмии Россия ба «Ўтоқи Шарқӣ» асарҳои нодир, дастхатҳо, ашёҳои археологӣ, этнографӣ ва гайра дода мешуд. Академик Х.Д. Френ рӯйхати асарҳои таърихӣ, географӣ ва адабии дар Осиёи Миёна эҷод кардашударо тайёр намуда нашр кард. Ҳамин тавр илми шарқшиносии рус қадамҳои нахустини ҳудро дар омӯзиши таърихи тоҷикон мегузошт.

Диққати сиёсатмадорон ва муҳаққиқон русро бештар таъриҳ, этнография, адабиёт ва фолклори

хонигарии Бухоро ҷалб мекард. Ин якчанд сабаб дошт. Пеш аз ҳама хонигарии Бухоро дар байни хонигариҳои Осиёи Миёна қалонтарин буд. Дигар он, ки Россия фақат маҳз ба воситаи Бухоро метавонист ба Афғонистон, Эрон ва Ҳиндустон барояд. Вобаста ба ин рафту омади Россия бо аморати Бухоро бештар буд.

Мұхаққиқ Е.К. Мейендорф дар ҳайати сафорати А.Ф. Негри соли 1820 ба Бухоро сафар мекунад. Дигар сафоратқо байд аз баргаштанашон ба ҳукумат ҳисботи расмӣ менавиштанду бо ҳамин кори ҳудро ба иттомрасида меҳисобиданд. Аъзои сафорат Е.К. Майендорф ба ин роҳ нарафт. Вай ҳүччатҳои дар сафари Бухоро ҷамъ кардаашро аз нуқтаи назари илмӣ омӯҳт. Соли 1826 асари вай бо номи «Саёҳат аз Оренбург ба Бухоро» ба забони франсавӣ дар Париж аз чоп баромад. Сипас асар соли 1827 дар Германия бо забони олмонӣ нашр шуд. Мазмуни муҳтасари асар ҳамон солҳо дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои Россия низ ба табъ расида буданд. Асари Е.К. Мейендорф дар давраи Шӯравӣ соли 1975 бо таври мукаммал дар нашриёти «Наука» чоп карда шуда буд.

«Саёҳат аз Оренбург ба Бухоро»-и Е.К. Мейендорф иборат аз се қисм аст. Дар он доир ба Ҳуҷанд, Уротеппа, Ҳисор, Қаротоғ, Регар, Файзобод, Қулоб, Қаротегин, Дарвоз, Шугнон, Фалгар, Панҷакент маълумоти пуркиммати таърихӣ ҷой дорад. Тоҷикон қайд мекунад дар асар муаллиф мардуми бомаърифат ва меҳнатиянд. Онҳо ҳаёти муқими доранд. Аксарон ҳондан ва навиштанро метавонанд. Аз ин рӯ мардуми боғарҳангӣ аморати Бухоро тоҷикон мебошанд.

Дигар мұхаққиқе, ки дар омӯзиши таърихи кишвари мо саҳми арзанде дорад, Николай Владимирович Ханыков (1819-1878) аст. Вай ҳатмкардаи беҳтарин литсеи Россия литсеи Сарское Село буд. Н. Ханыков ҳангоми дар омӯзишгоҳ таҳсил карданаш ба таърихи мардуми шарқ таваҷҷуҳи зиёде дошт. Ба ҳизмати Вазорати корҳои хориҷӣ гузашта ду сол бо ташаббуси ҳуд дар донишгоҳи Петербург забони форсӣ-тоҷикиро меомӯзад.

Чуноне, ки маълум аст то ташкилёбии генерал-губернатории Туркестон Оренбург ягона шаҳре буд, ки алоқаи савдой, дипломатӣ ва фарҳангии Россияю хонигариҳои Осиёи Миёнаро таъмин мекард. Губернатори ҳарбии Оренбург дар ин солҳо шахсияти хеле маъруф В.А. Перовский буд. Губернатор

донандагони ҳуби расму оин, таъриху ҷуғрофия ва забони мардуми Осиёи Миёнаро дар атрофии ҳуд ҷамъ карда буд. Н.Ханыков, ки бештар ба таърихи мардуми мо завқ дошт барои ҳизмат ба идораи губернатори ҳарбии Оренбург В.А. Перовский меояд.

Н. Ханыков дар амалиёти ҳарбии генерал В.А. Перовский ба муқобили хонигарии Хева (соли 1839) иштирок мекунад. Барои вай иштирок дар поҳоди мазкур аҳамияти қалон дошт. Ҳуди губернатори ҳарбӣ В.А. Перовский ба вай таваҷҷуҳ зоҳир кард. Аз ин рӯ ба пешниҳоди В.А. Перовский вай ба ҳайати экспедитсияи илмии Россия бо роҳбарии инженер К.Ф. Бутенев доҳил карда мешавад.

Н. Хаников дар ҳайати сафорати илмии К.Ф. Бутенев солҳои 1841-1842 тамоми ҳудуди хонигарии Бухороро дидо мебарояд. Аз ҷумла шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Панҷакент, Қаршӣ, маҳаллаҳои болооби дарёи Зарафшон, Урметан, Варзи Манор ва ғайраро сайр мекунад.

Донистани забони тоҷикӣ ва узбекӣ ба Н. Ханыков имконият дод, ки бо аҳолии маҳаллӣ бе мамониат сӯҳбат кунад. Аз ҳаёти мардуми оддӣ боҳабар бошад. Доир ба тарафҳои муҳталифи ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухоро маводҳо ҷамъ кунад.

Аз ибтидои фаъолияти илмиаш Н. Ханыков ҳудро ҳамчун мұхаққиқи баландистеъод, эҷодкор ва заҳматкаш нишон дод. Асари вай «Навиштаҷот доир ба хонигарии Бухоро» (СПБ с.1843) тадқиқоти аввалини мукаммал дар илми шарқшиносии рус мебошад, ки минбаъд аз тарафи тадқиқотчиёни маъруф В.В. Бартолд, Н.Халфин, Е.Рассадин баҳои баланд гирифта буд. Аз ҷумла академик В.В. Бартолд доир ба асари Н. Ханыков гуфта буд. Аз вақти нашр шудани «Навиштаҷот доир ба хонигарии Бухоро» бисёр тадқиқотчиён имкон доштанд, ки дар вазъияти беҳтар ҳаёти хонигариро омӯзанд, нисбат ба Н. Ханыков, вале то ба ҳол асари вай беҳтарин навиштаҷот доир ба хонигарӣ аст» [1, с.256]. Ҳақ ба ҷониби олимӣ маъруф В.В. Бартолд аст. Зеро Н.В. Ханыков қобилияти фавқулодаи мұхаққиқӣ ва тафаккури олии тадқиқотчиӣ нишон дода буд. Ин на ба ҳамаи олимӣ ҷавони он давр ҳос буд. (дар вақти навиштани асар доир ба хонигарии Бухоро ў ҳамагӣ 22-сол дошт). Вай аввалин бор ба забони русӣ асари мукаммали илмӣ доир ба Бухоро оғарида буд, ки дар он маълумоти дақиқ

доир ба аҳолӣ, шароити табиӣ, вазъияти иҷтимоӣ, сиёсӣ иқтисодӣ ва инкишофи маорифу фарҳанги ин сарзамин дода шуда буд.

Дар «Навиштаот доир ба хонигарии Бухоро»-и Н. Ханыков дар мадди аввал ҳудуд, иқлим, мақоми дарёҳои Омӯ ва Зарафшон дар ҳаёти хонигарӣ нишон дода шудааст. Ҳайати аҳолии хонигариро муаллиф тадқиқ карда ба ҳулосае меояд, ки ҳарчанде қисми зиёди онро қабилаҳои кӯчманҷӣ ташкил кунад ҳам, vale дар ҳаёти сиёсии мамлакат таъсири мардуми муқими калон аст. Ба ақидаи Н. Ханыков аҳолии асосии Бухоро тоҷикон ва узбеконанд. Тоҷикон мардуми муқими буда ба савдо низ машғул буданд. Ӯзбекҳо асосан ҳаёти нимкучманҷигӣ доштанд.

Н. Ханыков ба гайр аз шаҳри Бухоро имконияти дидани шаҳри Самарқанд ва дигар маҳалаҳои хонигариро дошт. Ин ба муҳаққиқи имконият дод, ки ҳаёти мардуми шаҳрро бо аҳолии деҳот муқоиса кунад. Тавофути ҳочагии шаҳрро аз деҳот аниқ нишон дихад.

Қисми зиёди асари Н. Ханыков ба таҳлили вазъияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии хонигарии Бухоро бахшида шудааст. Системаи идорақунии онро зулму золими эълон кардааст. Он ба истисмори бемаҳдуди мардум асос ёфта буд.

Қисми зиёди асари «Навиштаот доир ба хонигарии Бухоро» ба вазъияти савдо бахшида шуда аст. Мардум ба ақидаи муаллиф бештар ба савдои дохилий машғуланд. Аз ин рӯ дар шаҳрҳои Бухоро дӯкон ва корвонсаройҳои зиёде амал мекарданд. Инчунин хонигарӣ дар роҳи савдои Гарб ва Шарқ ҳамчун як маркази муҳим саҳми калон дошт. Ба фикри муҳаққиқи монеаи асосӣ дар савдои Бухоро ин пеш аз ҳама ришваҳурӣ ва бедодгари амалдорон ва ҳокимон аст. Зулму ришваҳурӣ бемаҳдуди онҳо имконияти савдоро бо дигар мамлакатҳо суст мекунад. Зеро аҳли савдо сари ҳар қадам ба монеъаҳои ришваҳурони аморат дучор мешаванд.

Дар боби маҳсуси асарш Н. Ханыков соҳтори маъмурӣ ва давлатии хонигарии Бухороро мукаммал тадқиқ мекунад. Сардори хонигарӣ амир аст, ки мегӯяд муаллиф ҳокимияти бемаҳдуд дорад. Сипас баъди амир қушбегӣ, ки дар амал сарвари ҳукумат мебошад. Муҳаққиқ ба таҳлили идорақунии бекигариҳо ва ҳокимияти маҳалаҳо низ мукаммал тавақуф кардааст.

Ҳамин тавр асари «Навиштаот доир ба хонигарии Бухоро»-и Н. Ханыков дар омӯзиши таърихи аморати марҳилаи то забти Осиёи Миёна аз ҷониби Россия аҳамияти калоне дорад. Ягон муҳаққиқи минбаъдаи таърихи мардуми мо наметавонист асари мазкурро ба инобат нагирад. Аз ин рӯ асар ҳамон солҳо ба зуддӣ ба забонҳои мухталифи ҳориҷӣ тарҷима карда шуда буд. Бо ҳамин муҳаққиқони ҳориҷӣ ба тадқиқоти илмии таърихи мо, ки асосгузораш Н. Ханыков буд дар ҳориҷа низ шинос шуданд. Н. Ханыков ба гайр аз ин асари мукаммалаш боз якчанд тадқиқотҳои илмӣ бо номи «Очеркҳои Бухоро», «Самарқанд», «Қайдҳо доир ба закот дар хонигарии Бухоро»-ро навишт, ки он солҳо дар саҳифаҳои маҷаллаҳои Россия нашр карда шуда буданд.

Дигар муҳаққиқе, ки ба таърихи мардуми мо аз нуқтаи назари илмӣ машғул шуда буд В.В.Григорев аст. Василий Василевич Григорев (1816-1881) дар Петербург ба дунё омада, маълумоти хуби ҳонагӣ гирифта буд. Дар сини понздаҳсолагӣ вай ба факултаи таъриҳи ва фалсафаи донишгоҳи Петербург дохил мешавад. Дар донишгоҳ ба забонҳои шарқ мароқ зоҳир карда, таҳассуси ин забонҳоро интиҳоб мекунад. Соли 1834 донишгоҳро ба дараҷаи номзади илм бомуваффақият ҳатм мекунад. Сипас ба хизмат ба Вазорати корҳои ҳориҷии Россия мегузарад. Дар ин ҷодарачаи забондонияшонро хеле сайқал медиҳад.

Завқи зиёди В.В. Григорев дар омӯзиши забони тоҷикӣ ўро ба шаҳри Оренбург меорад. Ҷуноне, ки қайд карда будем Оренбург маркази фарҳангии буд, ки Россияро бо хонигарҳои Осиёи Миёна мепайваст.

Дар Оренбург олим бо генерал-губернатори маъруфи он В.А. Перовский ҳамкорӣ карда комиссияи сарҳадии онро сарварӣ мекард. Олими маъруфи оянда зиёда аз даҳ сол дар Оренбург хизмат карда бо таъриҳ, забон, адабиёт ва урғу одати мардуми мо аз наздик шинос шуд. Ба ҳамин тамоми умри ҳудро ба тадқиқи таъриҳи ва фарҳанги мо бахшид. Соли 1862 вай аз хизмат ба истеъло баромада ба пойтакти Россия шаҳри Петербург меояд.

Соли 1863 дар факултаи забонҳои шарқи донишгоҳи Петербург кафедраи таърихи Шарқро мекушоянд. Сарварии ин кафедраро ба В.В. Григорев месупоранд. Солҳои мудирии вай дар кафедраи таърихи шарқи донишгоҳи Петербург ин марҳилаи на танҳо болоравии эҷодии фаъолияти илмӣ-

педагогии худи олим балки мактаби шарқшиносии рус буд. Аввалин бор омӯзиши таърихи мардуми мо дар Россия характери расмӣ ва плани гирифт. Асарҳои худи муҳаққиқ В.В. Григорев дар омӯзиши таърихи мардуми мо як саҳифаи нав буд.

Муҳаққиқ нахустин асарашро бо номи «Таърихи муғулҳо аз замонҳои қадим то Темурланг» ҳанӯз соли 1834 чоп карда буд. Барои он вай сазовори мукофоти Вазорати маорифи Россия гашт. Асар дар асоси маъхазҳои мардуми мо пеш аз ҳама асари муаррихи машҳури мо Ҳондамир таълиф карда шуда буд.

Сипас В.В. Григорев як зумра асарҳои баландгояи илмӣ доир ба таърихи мо нашр кард. Аз ҷумла «Бухориён ва пахта», «Оид ба корҳои Осиёи Миёнагии мо», «Нарҳи молҳо ва ҳурокворӣ дар Бухоро», «Тангаҳои ҷоринашудаи Бухоро ба Ҳева», «Тангаҳои ҷории ҳонигарии Қўқанд», «Доир ба сайёҳи араби асри X Абу-Далаф ва саёҳати вай ба Осиёи Миён», «Юриши Искандари бузург ба Туркистони гарбӣ» ва гайра. Як қисми асарҳои тадқиқотии олим дар бойгонӣ маҳфуз буда то ҳоло чоп карда нашудаанд.

Хизмати дигари олим В.В. Григорев боз дар он аст, ки вай хотираҳои Мирзо Шамси Бухороро бо номи «Доир ба баязе воқеъаҳои Бухоро, Қўқанд ва Қошғар» ба забони русӣ тарҷума карда, соли 1861 дар нашриёти шаҳри Қазон нашр мекунад. [2, с. 48]

Дар он воқеъаҳои сиёсии Осиёи Миёнай ибтидои асри XIX мукаммал тасвир ёфта буд.

Бузургтарин намояндаи илми шарқшиносии рус донандай хуби таъриҳ ва дасхатҳои Осиёи Миёна академик В.В. Бартолд (1869-1930) буд. Бо саъю қушиши ин олими маъруф таърихи мардуми мо ба мубодилоти илми ҷаҳонӣ ворид гашт. Асари вай «Туркистон дар давраи ҳамлаи муғулҳо» ки соли 1900 нашр шуд як табаддулот дар омӯзиши таърихи Осиёи Миёна буд.

Академик В.В. Бартолд, ки дорои ақидаи пешқадам буд ҳама вақт ба муқобили ақидаҳои иртиҷоӣ дар омӯзиши таъриҳ ба монанди расизм ва евросентризм мубориза мебурд. Вай соли 1911 қайд кард, ки «фикри надоштани таъриҳ ҳалқҳои шарқ дар фахмиши аврупоиён ҳатои маҳз аст, баръаксуслуби коркардаи муаррихони аврупой ба таърихи Шарқ қобили қабул нест» [2, с.80].

Асарҳои академик В. Бартолд дар асоси маҳазҳои бой ва гуногун навишта шуда буд. Олим таъқид кард, ки «Холо дар Осиёи Миёна ва ҳам дар Аврупо қонуни ягонаи эволюцияи таъриҳӣ амал мекунад, ки ба вай ҳаёти ҷамъияти инсонӣ тобеъ аст». [2, с.81]. Олими маъруф бештар ба таҳқики дасхатҳои таърихии мо машғул буд. Вай бо заҳмати зиёд дар осорхонаҳо, китобхонаҳо ва аз шахсони алоҳида дастхаҳо ҷамъ мекард. Сипас онҳоро ба як система дохил карда ба мубодилоти илмӣ ворид мекард. Мақолаи олим «Доир ба баязе дасхатҳои шарқӣ» (с. 1919) мисоли барҷастаи ин аст.

Инчунин асари «Бухоро» (с. 1913) ва монографияи «Доир ба таърихи обёрии Туркистон» (с. 1914) як саҳифаи дураҳшоне буд дар омӯзиши таърихи мардуми мо. Олим ба шакли соҳтори давлати Бухоро таваққуф карда, онро ҳамчун моликияти шаҳсии табақаи ҳукумронии сулолаи узбекҳои қӯчманчии шайбонӣ гуфтааст, ки аз ибтидои асри XVI дар инҷо ҳукумронӣ мекарданд. Дар давраи ҳукумронии Абдуллоҳони Шайбонӣ Бухоро амалан маркази ҳонигарииҳои Осиёи Миён гашт. Дар асар инчунин воқеъаҳои ба сари ҳокимият омадани сулолаи нав мангитиҳо низ дар асри XVIII мукаммал тасвир ёфтааст.

Ҷорӣ шудани протектораи Россия аз болои Бухоро ба ақидаи академик В.В. Бартолд ҳодисаи мусбие буд дар ҳаёти ҳоҷагӣ ва сиёсии ҳонигарӣ. Соли 1887 аз ҳудуди Бухоро роҳи оҳан гузашт, ки ин як ҳодисаи муҳими прогрессивӣ буд. Дар назди роҳҳои оҳани аморат маҳаллаҳои руснишин ва дуконҳои хунармандӣ пайдо шуданд. Телеграф ба ваъолият оғоз кард. Минбаъд аморат ба системаи гумрукии империяи Россия дохил шуда, тадриҷан боиси наздишавии фарҳангии мардумони он гашт. Академик В.В. Бартолд як силсила асарҳои дигар низ доир ба таърихи мо оғарида буд. Аз ҷумла «Ҳисор», «Қаротегин», «Вазифаи шарқшиносони рус дар Туркистон» ва гайра.

Фаъолияти илмӣ-педагогии академик В.В. Бартолд дар марҳилаи шӯравӣ низ дар авҷ буд. Бо ғалабаи инқилоби Бухоро режими амирӣ сарнагун карда шуд. Ҷумҳурии Ҳалқи Шӯравии Бухоро ба вучуд омад. Соли 1924 дар Осиёи Миён тақсимоти миллӣ-худудӣ гузаронида шуд, ки дар натиҷаи он Ҷумҳурии Автономии Тоҷикистон ба вучуд омад. Ин ҷумҳурӣ дар як қисми

хонигарии собиқи Бухоро арзи ҳастай карда буд.

Вобаста ба ин вазъияти нави сиёй олими маъруф ба таджиқоти таърихи этникии мардуми Осиёи Миёна рӯ овард. Дар ҳолате, ки дар бораи мавҷуд будан ва ё набудани ҳалқи тоҷик баҳс мерафт, олими маъруф асари машҳури худ «Тоҷикон»-ро навишт. Асар соли 1925 аз чоп баромад [3, с.69].

Ин муваффақияти натанҳо илми ҷавони таърихи тоҷик балки илми шӯравӣ низ буд. Олими маъруф дар асоси сарчашмаҳои мухталифи ҳаттӣ марҳилаҳои асосии таърихи тоҷиконро аз ҳазорсолаи I то эраи мо то оҳири асри миёна ҳеле мукаммал таджиқ намуда буд. Академик В.В. Бартолд чунон олими шинохтае буд, ки минбаъд нотавонбинони туркгаро натавонистанд доир ба будан ва ё набудани тоҷикон рӯи рост шубҳае изҳор қунанд. Бо ҳамин олими бузург сарнавишти моро дар таъриҳ аниқ намуда ба ҳалқи тоҷик барои инкишофи минбаъда фотиҳаи неке дод.

Асарҳои минбаъдаи вай «Таърихи Туркистон» ва «Таърихи ҳаёти мадании Туркистон» дар амал «Тоҷикон»-ро пурра ва боз ҳам мукаммалтар карданд.

В.В. Бартолд дар асоси маҳазҳои зиёде пайдоиши мағҳуми «тоҷик»-ро ҳаматарафа шарҳ дода саҳми ин ҳалқро дар инкишофи фарҳангии Шарқ мукаммал нишон медиҳад.

Ҳамин тавр дар эҷодиёти илмии В.В. Бартолд эҳтиром ба таърихи мардуми мо дида мешавад, ки вай дар таджиқи масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсусан инкишофи сиёсии хонигарии Бухоро инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ таджиқотҳои олими маъруф, ки ба таърихи мардуми мо баҳшида шуда буданд на аз мавқеи илми шарқшиносии рус, балки ҳамчун осори баладѓояи илмӣ дар рузҳои мо низ дорои аҳамияти маҳсус ҳастанд. Пеш аз ҳама дорои аҳамияти маънавӣ.

Хулоса, бо ҷидду ҷаҳди шарқшиносии рус Е.К. Мейендорф, Н.В. Ҳаныков, В.В. Григорев, В.В. Бартолд ва дигарон таърихи яке аз қалонтарин хонигарии Осиёи Миёна Бухоро, ки аҳолии асосияш тоҷикон буданд, аввалин бор аз нуқтаи назари илмӣ таджиқ карда шуд. Бо ҳамин онҳо ҳамчун кошифи таърихи тоҷикон амал карда, онро дар илми рус мустаҳкам ҷой дода ба мубодилоти илмии ҷаҳонӣ бароварданд.

АДАБИЁТ

- 1.Бартолд. В.В. Исотрия изучение Востока в Европе и России. Соч.т. IX .
- 2.Арапов.Д.Ю. Бухарское ханства в русской востоковедческой историографии.-М., Изд-во, МГУ,1981.
- 3.Бартолд В.В. Соч.т.II, к. I.- М., 1963.

АЗ НИКОЛАЙ ҲАНЫКОВ ТО АКАДЕМИК БАРТОЛД

Дар мақола доир ба шарқшиносони барҷастаи рус аз Н. Ҳаныков то академик В.В. Бартолд ва нақши онҳ дар омӯзиши таърихи ҳалқи тоҷик зикр мейбад. Асари вай «Навиштачот доир ба хонигарии Бухоро» (СПБ с.1843) таджиқоти аввалини мукаммал дар илми шарқшиносии рус мебошад, ки минбаъд аз тарафи таджиқотчиёни маъруф В.В. Бартолд, Н.Ҳалфин, Е.Рассадин баҳои баланд гирифта буд. Аз ҷумла академик В.В. Бартолд доир ба асари Н. Ҳаныков гуфта буд. Аз вакти нашр шудани «Навиштачот доир ба хонигарии Бухоро» бисёр таджиқотчиён имкон доштанд, ки дар вазъияти бехтар ҳаёти хонигариро омӯзанд, нисбат ба Н. Ҳаныков, вале то ба ҳол асари вай бехтарин навиштачот доир ба хонигарӣ аст». Бузургтарин намояндаи илми шарқшиносии рус донандай ҳуби таъриҳ ва дасхатҳои Осиёи Миёна академик В.В. Бартолд (1869-1930) буд. Бо саъю қушиши ин олими маъруф таърихи мардуми мо ба мубодилоти илми ҷаҳонӣ ворид гашт. Асари вай «Туркистон дар давраи ҳамлаи муғулҳо» ки соли 1900 нашр шуд як табаддулот дар омӯзиши таърихи Осиёи Миёна буд. Академик В.В. Бартолд дар таджиқотҳои то марҳилаи инқиlobияш ба таърихи хонигарии Бухоро ҳеле бо дикқат муносибат кардааст. Асари машҳури вай «Омузиши таърихи шарқ дар Европа ва Россия» (с 1911) ибтидои ин кори бузург буд. Дар ин асараш вай бори дигар ба таджиқоти Н.В. Ҳаныков «Навиштачот доир ба хонигарии Бухоро» баҳои баланд дода онро ҳамчун як энсиклопедияи ҳақиқии Бухоро гуфтааст. Инчунин асари «Бухоро» (с. 1913) ва монографияи «Доир ба таърихи обёрии Туркистон» (с. 1914) як саҳифаи дураҳшоне буд дар омӯзиши таърихи мардуми мо. Олим ба шакли соҳтори давлати Бухоро таваққуф карда, онро ҳамчун моликияти шаҳсии табақаи ҳукумронии сулолаи узбекҳои кӯчманҷии шайбонӣ гуфтааст, ки аз ибтидои асри XVI дар инҷо ҳукумронӣ мекарданд. Дар давраи ҳукумронии Абдуллоҳони Шайбонӣ Бухоро амалан маркази хонигарҳои Осиёи Миёна гашт. Дар асар инчунин воқеъҳои ба сари ҳокимијат омадани сулолаи нав мангитихо низ дар асри XVIII мукаммал тасвир ёфтааст.

Калидвоҷаҳо: Н. Ҳаныков, Е.К. Мейендорф, В.А. Перовский, В.В.Григорев, В.В. Бартолд, Оренбург, Осиёи Миёна, Бухоро, Россия, Петербург.

ОТ НИКОЛАЯ ҲАНЫКОВА К АКАДЕМИКУ БАРТОЛЬДУ

В статье о выдающихся русских востоковедах Н. Ҳаныкова и В.В. Бартольда, и их роль в изучении истории таджикского народа. Его работа «Записки о бухарском чтении» стала первым комплексным исследованием по востоковедению в России, которое впоследствии было опубликовано известными исследователями В.В. Бартольд, Н. Ҳалфин, Е. Рассадин получили высокие оценки. В

частности, академик В.В. Бартольд о творчестве Н. Ханыков сказал. Со времени публикации «Письма о бухарском чтении» многие исследователи смогли изучить жизнь в лучшем положении, чем Н. Ханыков, но его работа до сих пор остается лучшим чтением». Величайший представитель русского востоковедения, хорошо разбирающийся в истории и рукописях Средней Азии, академик В.В. Бартольд (1869-1930). Благодаря усилиям этого известного ученого истории нашего народа вошла в мировой научный обмен. Его «Туркестан во времена монгольского нашествия», опубликованный в 1900 году, стал поворотным пунктом в изучении истории Центральной Азии. Академик В.В. В своем дореволюционном исследовании Бартольд уделял пристальное внимание истории бухарского чтения. Его знаменитая работа «Изучение восточной истории в Европе и России» (1911) стала началом этой великой работы. Также работа «Бухара» (1913 г.) и монография «Об истории ирригации в Туркестане» (1914 г.) стали яркой страницей в изучении истории нашего народа. Ученый называет структуру Бухарского государства частной собственностью правящего класса кочевой узбекской династии Шайбани, правившей здесь с начала XVI века. Во времена правления Абдуллы Шайбани Бухара стала дефакто центром изучения Центральной Азии. В книге также подробно описываются события прихода к власти новой династии в восемнадцатом веке

Ключевые слова: Н. Ханыков, Е. К. Мейендорф, В.А. Перовский, В.В. Григорьев, В.В. Бартольд, Оренбург, Средняя Азия, Бухара, Россия, Санкт-Петербург.

FROM NIKOLAI KHANIKOV TO ACADEMICIAN BARTHOLD

The article is about the outstanding Russian Orientalists N. Khanikov and V. V. Barthold, and their role in the study of the history of the Tajik people. His work "Notes on the Bukhara reading" became the first comprehensive study of Oriental studies in Russia, which was subsequently published by famous researchers V. V. Barthold, N. Khalfin, E. Rassadin received high marks. In particular, academician V. V. Barthold said about the work of N. Khanykov. Since the publication of the Letter on Bukharian reading, many researchers have been able to study life in a better position than N. Khanykov, but his work is still the best reading." The greatest representative of Russian Oriental studies, well versed in the history and manuscripts of Central Asia, academician V. V. Barthold (1869-1930). Thanks to the efforts of this famous scientist, the history of our people has entered the world scientific exchange. His "Turkestan during the Mongol invasion", published in 1900, was a turning point in the study of the history of Central Asia. Academician V. V. in his pre-revolutionary research, Barthold paid close attention to the history of Bukhara reading. His famous work "the Study of Eastern history in Europe and Russia" (1911) was the beginning of this great work. Also, the work "Bukhara" (1913) and the monograph "on the history of irrigation in Turkestan" (1914) became a bright page in the study of the history of our people. The scientist calls the structure of the Bukhara state the private property of the ruling class of the nomadic Uzbek Shaibani dynasty, which ruled here since the beginning of the XVI century. During the reign of Abdullah Shaibani, Bukhara became a defacto center for Central Asian studies. The book also describes in detail the events of the coming to power of the new dynasty in the eighteenth century

Keywords: N. Khanykov, E. K. Meyendorff, V. A. Perovsky, V. V. Grigoriev, V. V. Barthold, Orenburg, Central Asia, Bukhara, Russia, Saint Petersburg.

Сведения об авторе: *Самадзода Нурали* – магистр первого курса кафедры историографии и архивоведения исторического факультета ТНУ, Тел: 985 29 82 35

Information about the author: *Samadzoda Nurali* - first-year graduate student of the Department of Historiography and Archival Studies of the History Department of TNU, Tel: 985 29 82 35

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ – PHYLOSOPHY

МАШVARATI СИЁСӢ: МОҲИЯТ ВА ШАКЛҲОИ ЗУХУРИ ОН

*Ёров X.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар доираи илмҳои сиёсӣ омӯзиши масъалаҳои методологии машварати сиёсӣ аз мақсад холӣ нест ва он бештар аҳамияти амалию сиёсиро касб намудааст. Зеро дар ҳаёти сиёсии чомеа, машварат ҳаҷун воситаи асосии танзими муносибатҳои байниҳамдигарии субъектони сиёсат баромад менамояд. Он ба сифати соҳтори машваратӣ дар такмил ва макаммал гардонидани равандҳои сиёсӣ саҳм мегирад ва ба таъмини тавсияияҳои судманд равона шудааст. Аз ин хотир, одамон новобаста аз ҳоҳиш ва иродаашон дар робита ва ҳамбастагӣ буда, ба сифати иштирокии раванди сиёсӣ ва оғаридгори сиёсат баромад менамоянд.

Фаҳми дурусти мафҳуми «машварат», ки категорияи марказии илмҳои сиёсӣ ба ҳисоб меравад, дар дарки амиқу ҳамаҷонибаи идораи падидаҳо ва раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсӣ мақоми барчаста дорад. Таҳлилу тадқики мафҳум аз омӯзиши моҳияту ҳусусиятҳои ҳодисаҳо ва равандҳои сиёсӣ оғоз мегардад. Бинобар ин, рӯ овардан ба фаҳми этинологии мафҳуми «машварат» («консультирование») ҳукми зарурат аст. Дар википедия-энциклопедияи озод омадааст, ки «машварати сиёсӣ» яке аз самтҳои истифодаи технологияҳое мебошад, ки дар муносибатҳои ҷамъиятий истифода бурда мешавад ва ин ҳамчун пешниҳоди кӯмаки қасбӣ ба шаҳрвандони алоҳидае, ки ба ҳалли мушкилоти сиёсӣ эҳтиёҷ доранд фаҳмида мешавад [3].

Дар амалияи ҷамъиятий ҷунин навъи муносибатҳои хидматрасонӣ таърихи хеле дерина дорад. Ҳокимон ва сарварони давлатҳо қушишҳо ба ҳарҷ медоданд, ки эътибори хешро баланд бардоранд ва дар ҳалли ин масъала аз кумаки мушовирону ёрдамчиён истифода менамуданд. Дар ҳалли идораи корҳои давлатӣ ҳолатҳое пеш меомаданд, ки сиёсатмадорони оқилу доно на аз зурию зӯригарӣ, балки аз ҳиллаю найранг, на аз маҷбурунамой, балки аз фиреби оммавӣ истифода менамуданд.

Мутафаккири бузурги Замони нав Н.Макиавелли асареро бо нами «Подшоҳ» (1513) таълиф намуд, ки онро метавон аввалин таълимоти амалияи

машварати сиёсӣ истифода намуд. Зеро вай дар асарааш тарзи ташаккули давлати пурзӯро нишон дода, ҳамаи воситаҳоро барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ раво мебинад. Шоҳ бояд ҳамчун шаҳси холис баромад намояд ва қоидаҳои умумии рафтторро ба инобат гирад. Агар фаъолияти вай баҳри пуркуват гаштани давлат бошад, шоҳ метавонад талаботи ахлоқиро ба инобат нагирад. Шоҳ бояд монанди шер магрур ва монанди рӯбоҳ сипоҳ бошад. Таълимоти ў ба маънои ба инобат нагирифтани қоидаҳои ахлоқӣ ҳангоми амалигардонии мақсадҳо истифода мешавад. Дар ин асар ба ҳокимон тавсияҳои судмад оид ба масъалаи эътибори шаҳсӣ, яъне бо забони имрӯза оид ба имидж дода мешавад [4, с. 373].

Дар ин ҳусус қайд кардан зарур аст, ки дар раванди сиёсӣ мақом ва нақши интиҳобот, қарори сиёсӣ ва ҳолатҳои дигари вазъияти сиёсӣ хело меафзояд. Бинобар ин дар раванди қабули қарор, интиҳобот ва дигар маъракаҳои сиёсӣ аз технологияи машварати сиёсӣ истифода бурда мешавад. Зеро ҳам дар раванди қабули қарори сиёсӣ ва ҳам дар раванди интиҳобот саҳми иштирокчиён ва маҳсусан машваратчиён бештар меафзояд. Аз тарафи дигар ҳангоме, ки сатҳи вазъияти сиёсӣ кулан тафйир меёбад дар ин ҳолат низ аз тавсияҳои мутахассисони ин соҳа бартарӣ пайдо менамояд.

Аксари донишмандон масъалаи мазкурро баррасӣ намуда, роҳҳои мухталифро барои фаҳмидани ин навъи фаъолияти қасбӣ пешниҳод намуда, ба ҷанбаҳои технологияи он таваҷҷӯҳ зохир менамоянд. Ҳамин тавр, А.И. Соловьев машваратро дар маҷмӯъ ҳамчун "як намуди кӯмаки қасбӣ ба сарварон ва роҳбарони нерӯҳои сиёсӣ (муштариён) дар ҳалли вазифаҳои маҳсуси худ дар асоси коҳиши ҳатарҳои фаъолияти соҳибкории онҳо муайян мекунад" [5, с. 445]. Таърифи бештар дуруст ва пайгиронай машварати сиёсиро пешниҳод менамояд. Ҷунин кӯмак механизми такмил додани идоракунӣ ва роҳбарии равандҳо ва созмонҳои сиёсӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар маъракаҳои пеш аз интихоботӣ дар байни номзадҳо рақобати шадиди байниҳамдигарӣ сурат мегирад. Номзадҳо барои ба даст даровардани галаба дар нисбати рақиби сиёсии худ аз воситаҳои муҳталиф истифода менамоянд то, ки вориди ҳокимият гарданд. Баъзан дар фаъолияти сиёсии онҳо монеаҳо низ пеш меояд ва номзадҳо намедонанд, ки чи гунна роҳу воситаҳоро дар фаъолияти минбаъд пеша гиранд. Дар чунин ҳолатҳо онҳо ба кумаки ҳам мутахасисон ва ҳам экспертҳои соҳаи машваратӣ мешитобанд. Дар маъракаҳои пеш аз интихоботӣ ҳолатҳое боз рӯҳ медиҳад, ки талаботҳои интихобкунандагон нисбат ба номзадҳо хеле меафзояд ва дар ин маврид барои комил гардонидани барномаи пеш аз интихоботӣ ва қонеъ намудани талаботҳои интихобкунандагон тавсияҳои судманди машваратӣ зарур мегардад [1, с. 68-77].

Барои хизмат расонидан ба мизочон машваратчиро лозим аст, ки дониши хеле хуб ва таҷрибаи балани технологияи сиёсӣ дошта бошад. Зеро дарҳости шаҳрвандон, аксуламалҳои иштирокчиёни асосӣ, ҳодисаҳои хоси ин раванд, рафтору кирдори муҳталифи одамон, воситаҳои таъсиррасонӣ ва гайра метавонад машварати судмандро талаб намояд. Дар натиҷаи таҳлили ҳолати вазъияти сиёсӣ, бозиҳои мушаҳаси сиёсӣ, ҷамбасти таҷрибаи маъракаи пеш аз интихоботӣ, банақшагирий ва пешбининамой ба ҳодисаю падидаҳо, воситаҳои самараноки фаолият ва инчунин амалҳои молиявие, ки ба маъракаи интихоботӣ марбут аст, сатҳи баланди технологияи донишҳои сиёсиро талаб менамояд. Бинобар номзад ба вакили мардумӣ ва атрофиёни он қудрати ҳалли чунин вазифаҳоро надоранд ва аз ўҳдаи иҷрои чунин корҳои соҳавӣ низ баромада наметавонад бинобар ин, онҳоро лозим меояд, ки ба машварати мутахасисони соҳаи маъмури технологияи сиёсат ва ҳокимият рӯ биоранд.

Аз тарафи дигар дар соҳаҳои сиёсат, пеш аз ҳама дар маркази қабули қарор аз хизмати машварати сиёсӣ бештар истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, дар мураккаб гаштани объектҳои сиёсат, идоранамой, танзимнамой, шиддатнокии вазъият дар рушду инкишофи ҳокимият, сатҳи парокандагӣ ва пай дар пай боло гирифтани норозигиҳои одамон аз хатогиҳо ва гайра сарвар ва роҳбариятро лозим аст, ки ба мутахасисони соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва дигар

соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ муроҷиат намоянд.

Ҳамин тавр, мушовир ҳамчун ба сифати намояндаи донишҳои илми сиёсии муосир ва таҷрибадори пешқадам баромад намуда, омодааст муҳтасар баҳогузории объективиро ба мизочони манғиатдори хеш байён намояд ва дар ин замина талаботҳои онҳоро дар ин ё он соҳаи фаъолияти идоранамой қонеъ гардонад.

Дар тӯли ҳазорсолаҳои охир институтҳои машваратӣ пайваста сабит намудаанд, ки онҳо ҳамчун ба сифати соҳтори даҳлнопазир дар такмили фаъолияти идораи соҳаҳои муҳталифи ҳаёти сиёсӣ амал намудаанд. Онҳо дар қатори дигар акторҳои сиёсӣ ҳамкорӣ намуда, ба сифати иштирокии доимӣ ҳамчун «шарики боёйтимод» ва «ракиб» баромад мекунанд. Дар шароити муосир бошад онҳо ба институти махсусгардонидашудаи таҳлили равандҳои иҷтимою сиёсӣ табдил ёфта, натиҷаҳои таҳлили худро ба «мизочон, муштариён»-и (заказҷӣ) муайян (шахсӣ, гурӯҳҳӣ) пешниҳод менамояд. Онҳо тамоми талаботҳои мавҷудаи муқаммалгардонидани равандҳои идора ва роҳбариро фаро гирифта наметавонанд, вале аз тарафи дигар қисми ҷудонопазири раванди мазкур ба шумор меравад. Яке аз донишманди соҳаи мазкур Ф.И. Шарков таърифи дурусти машварати сиёсиро пешниҳод месозад «Машварати сиёсӣ – як навъи ёрии профессионали мебошад, ки ба сарварон, роҳбарони соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ ва ба ҳайати идтиҳодияҳои сиёсӣ нигаронида шуда, дар ҳалли масъалаҳои мушаҳаси онҳо ба хотири паст намудани сатҳи ҳавфи фаъолияти расмию хизматӣ равона шудааст» [6, с. 32].

Тибқи иттилои Ф.И. Шаркова, «машварати сиёсӣ ин як машварат дар соҳаи сиёсӣ мебошад, ки пас аз ташхиси вазъи сиёсии манғиатдор ба муштари гузаронида мешавад» [6, с. 35]. Машварат дар вақти муайяншуда дар ҷои махсус таҷҳизонидашуда ва дар шароити махфӣ сурат мегирад. Ин таъриф ҳадафи мушовирони сиёсиро муайян мекунад. Он наметавонад ҳамчун як ҷизи асосӣ қабул карда шавад, зеро он вазифаи асосии машваратҳои сиёсиро ифода намекунад.

Дар моҳияти кор он ҳамчун ба соҳтори муқаммалгардонии таҷрибаи идора ва роҳбарии равандҳои сиёсӣ ва ба ташкилотҳо, такмили мақомотҳо, пайдарҳамии амалҳо ва ғайраҳо табдил

ёфтааст. Дар робита бо ба миён омадани арзишҳои демократӣ ва тамоюлҳои чомеаи мусосир дар доираи институтҳои сиёсӣ дигаргуниҳои амиқ ба миён омад. Дар фаъолияти сиёсӣ сифатҳои нав ба вучуд омада вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. бо назардошти таҷрибаҳои олами мусосир тасвияи аниқ ва сахехи тавсияқунии роҳбарони муассисаю ташкилотҳо оид ба масъалаҳои шавқовару ачиби онҳо дар заминаи баҳои беғаразона ва холисонаи вазъият;
2. додани тавсияҳои судманд ба шахсиятҳои лозима дар шакли муайян ва дар вақти муносиб ва ҷои кулайи барои онҳо мувофиқ;
3. паст намудани ҳавфи расмӣ ва хизматӣ дар фаъолияти идоракунии мизоч ва баланд бардоштани боварӣ ба умединӣ дар қабули қарор;
4. кумак ва ёрӣ расонидани роҳбарон ва ҳайати идтиҳодияҳо оид ба аз ҳуд намудани методҳои мусосири самараноки идора, ки дар натиҷа иқтидори эҷодкории ҳайат ва роҳбари онҳо баланд мегардад ва имконияти қабули қарорҳои мусосири самараноки онҳо дар заминаи мақсадҳои гузошташуда баланд мегардад [5, с. 445].

Ба назардошти ҳамаи он дарҳостҳои мизочон машварати сиёсиро метавон ба ду навъи асосӣ тақсим намуд: машварати гайрирасмӣ ва расмӣ. Машварати гайрирасмӣ беихтиёrona аз ҷониби ҳуди мушовир сурат мегирад, ки ҳамту дар доираи ин ё он масъала ба мизоч маслиҳату тавсияҳо дода мешавад, ки он метавонад дудилагӣ ва ё номуайяни мавқеъи роҳбарро бартараф намуда дар заминаи таъсиррасониҳои мазкур онро ҳавасманд гардонанд. Дар ин ҳолати мушовир ҳамчун нақши луқмапарто ё шахси пинҳонигӯро ба иҷро мерасонад, ки он на ба сифати роҳнамо ва ё ислоҳнамои фаъолияти роҳбар, балки бо тавсияҳои ҳуд андеша ва мавқеъи муносибати роҳбарро дар фаъолияти расмӣ бедор месозад.

Дар ҳолати мазкур мушовир танҳо ба қобилияту имконияти дониши ҳеш тақя намуда, ба тақдири ояндаи фаъолияти сиёсии мизоч бонги изтироб мезанад. Муносибати мазкур метавонад ба фаъолияти сиёсии сарвар таъсир расонада, онро бедор созад ва таъсиррасониҳои мақсаднокро дар алоқаҳои эътиимонк, истифодай сифатҳои шахсӣ ва хислатҳои устуворонаю яқини роҳбар ба ҳаракат дарорад. Дар мавриди ба мувафақият ноил шудан мизочон баъзан донишу

маҳорати мушовиронро эҳтиром ва қадрдонӣ мекунанд.

Машварати расмӣ дар ду ҳолат истифода мешавад. Аввало он ки мушовир дар маслиҳати ҳуд шубҳа дорад, ки тавсияҳои он дар кор бевосита мавриди истифода қарор мегирад ё на. Баъдан, он ки ҳуди мушовир то ба охир наметавонад, ки тавсияҳои ҳешро дар як шакли амиқ ва равшан тартиб дихад. Бинобар ин мушовирро зарур аст, ки ба иттилоотҳои иловагии байнифардӣ ё шахсии ҳусусияти маҳфӣ дошта рӯ биорад. Дар ин ҳолати мушовир метавонад ду шакли машваратро истифода намояд: ё «таълимии тарбиявӣ», ки ба тақлидкунии сунъӣ соҳтани вазъияти абстрактивӣ (муҷаррад, ҳулосаи назар), ки он зоҳирان ба вазъияти мавҷудаи соҳти қишвар, минтақа ва ғ. монанд бошад. Ё ин, ки «таҷрибавию амалий» яъне намунасозии (моделсозӣ) он ҳолте, ки бевосита тавонад мақом ва нақши ҳудро дар ҳусусиятҳои соҳтори мавҷуда пайдо намояд [2, с. 212].

Дар ҳолати дуюм, мушовир метавонад ду намунаи машваратро мавриди пешниҳод қарор дихад; яке намунаи «навоварӣ», ки дар заминаи иттилоотҳои навин, ки аз ҷониби иштирокчиёни асосӣ ба даст оварда шудаанд ва он метавонад маълумоте бошад, ки қабул ва ислоҳи қарорро таъмин созад ва дигаре «фаъолияти ташкилий» яъне ташкили намунае, ки мавқеи сафи пеши навардро муайян созад ва далелнок будани бозингарони асосиро аз ҳисоби он амали бозие, ки одамонро водор мекунад, ки ба ҳодиса танҳо аз нигоҳи машваратчӣ назар намоянд ва онҳоро ҳавасманд кунонад, ки дар вазъияти воқеъӣ чунин рафткорҳоро пеша гиранд.

Табииати навъи машварат ҳуд бисёр мураккаб аст. Он ҳамчун методологияи зиндаи тадқики вазъият ба шумор меравад, ки барои истифадои қисматҳои алоҳидаи нақшҳои корӣ ва барои амиқ намудани баҳои пешбиниҳои ташаккул ва инкишофи ҳодиса бунёд мегардад. Аз ин хотир, ҳамаи шаклҳои машварат бояд се марҳалаи асосиро тай намоянд: ташхиси вазъият, коркарди қарор ва амалисозии мақсадҳои гузошташуда.

Дар заминаи навъи шаклҳои мавҷудаи фаъолият мушовирон ҳангоми ҳамкорӣ бо мизочон метавонанд нақшҳои гуногунро иҷро намоянд. Аз ин хотир, дар маҷмӯи навъи қисматҳои фаъолият машваратчиёни хеле гуногун мешаванд. Машваратчиёни берунӣ, ки марбути ташкилотҳои маҳсусанд ва

дохилӣ, яъне мутахасисоне мебошанд, ки дар ташкилоти мазкур кору фаъолият мебаран ва имкони вазифаҳои санчишию озмоиширо ба ҷо меоранд; инчунин гурӯҳӣ ва индувидуалий, ватаний ва байналхалқӣ ва ғайра.

Дар шароити имрӯза навъбанҷии машваратчиён вобоста ба сатҳи донишҳои таҳуссусиашон бартарӣ пайдо намудааст. Вобоста ба донишҳои таҳассусӣ мушовирон ба «илмӣ», «тадқиқотӣ» ва «экспертӣ» тақсим мешаванд.

Мушовири илмӣ ҳамчун иҷроқунандаи вазифаи намояндаи назария ва ақидаҳои илмӣ ё дар сатҳи васеъ (масалан, дар соҳаи мочарошиносӣ), ё ин ки дар сатҳи маҳдуд (мутахассис оид ба мочарои этниқӣ) ба анҷом мерасонад. Бинобар ин тавсияҳои мушовирони илмӣ ҳангоми алоқа бо мизочон хусусияти умумии тасодуғиро мегиранд, ки аслан натиҷаи тадқиқотҳои онҳо дар амалияи ҷамъиятий факат қисман истифода карда мешаванду ҳалос. Фаъолияти мутахассисони мазкур одатан ба тасвияи пешбининамоиҳои дарозмӯҳлат ё ҳуд баҳогузорӣ ба сифати пастшавии номуайяни ҳолати ба миёномада дар маҷмӯъ равона ғаштааст. Умуман, арзишнокии нақши ин мушовирон ҳамчун мутахассис дар давраи шароити ноустувор ва раванди гузариш ҳеле баланд мегардад.

Мушовири «тадқиқотҷӣ» низ шахсест, ки ба ҷустуҷӯи масъалаҳои илмӣ машғул аст. Аммо вай мутахассиси соҳаи маҳдуди масъалагузори мизоч баромад мекунад. Ӯ низ ҳамон мочарошиносест, ки ба сифати мушовир – «тадқиқотҷӣ» баромад мекунад. Мушовир – «тадқиқотҷӣ» ба омӯзиши масъалаҳои зиддиятнок ва муҳолифатноки байни кишварҳои муайян, байни умумиятҳои этниқӣ, истиқоматкунандагони ҳудуди муайян ва ғайра машғул аст. Қайд кардан зарур аст, ки дар ин ҳолат нишондиҳандай асосии фаъолияти ихтиносии он аслан донишҳои назариявӣ ба ҳисоб мераванд.

Бинобар ин, аз тарафи мизочон талабот ба машварати онҳо камтар ба назар мерасад.

Мушовири эксперти, мутахассиси моҳир ва таҷрибадори соҳаи маҳдуд дар муносибатҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Фаъолияти ин мутахассис бештар дар маркази интиҳоботӣ бо ВАО, дар мувоғиқунонӣ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳо дар мақомотҳои интиҳоботӣ, дар пешбиниҳои сиёсӣ ва ғайра ба назар мерасад. Чунончи экспертиза – ин мухокимаи мутахассис – коромӯзи баландиҳтисоси пурмаҳорат мебошад, ки баҳои объективии он аз ҷиҳати мазмун, сифат ва миқдор байён мегардад ва барои истифодабарӣ дар қабули қарор пешниҳод мегардад. Дараҷаи профессионалии таҳлилгари сиёсиро доштани донишҳои назариявӣ ва ихтиносии он дар ҳамаи проблемаҳои соҳаҳо, ки манфиатҳои мизочон ва ё шахсе, ки қарорро қабул мекунад ба ҳисоб намеравад.

Экспертизаҳо дар шаклҳои зерин метавонанд ба вуқӯъ оянд: индивидуалий ва дастаҷамъӣ, яқдраврагӣ ва бисёрдраврагӣ бо мубодилаи афкор байни экспертон ва бе мубодилаи афкор, пушида ва қушода.

Дар муносибатҳои мазкур мушовир «эксперт» ҳамчун нақши «маслиҳатчи» баҳогузор», «омӯзгор-тренер» (ҳайатро ба пайдо кардани ин ё он малакаю маҳорат меомӯзонад) ва вазифаи «муфаттиш»-ро ба анҷом мерасонад.

Ҳамин тарик, гуногуни мешваратҳои сиёсӣ аз талаботи афзояндаи намудҳои гуногуни ҳадамоти мешваратӣ вобоста аст. Барои сиёсатмадори муосир самаранок иҷро кардани вазифаҳояш ва ҳалли мушкилот, маслиҳати шахсони донишманди сиёсӣ, ки ниёз ба онҳо аз ҷониби сиёсатмадор эҳсос мешавад, талаб карда мешавад. Аҳамияти мешваратҳои сиёсӣ ҳамчун рушди ҷомеа ва давлат мунтазам меафзоряд.

АДАБИЁТ

1. Авдиенко Д.А. Влияние в процессе политической коммуникации. / Гуманитарные технологии и политический процесс в России: Сб. статей. / Под ред. Л.В. Сморгунова. – СПб.: СПбГУ, 2001, с. 68-77.
2. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди II. Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. –212 с.
3. Политическое консультирование [электронный ресурс] // режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
4. Макиавелли Н. Избранные сочинения. М.: Худож. лит., 1982. – 373с.
5. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. М., 2000. – 445с.
6. Шарков Ф.И. Политический консалтинг. М., 2004. – С.32.

МАШВАРАТИ СИЁСӢ: МОҲИЯТ ВА ШАКЛҲОИ ЗУХУРИ ОН

Дар мақола сухан дар бораи машварати сиёсӣ яке аз шаклҳои хизматрасонӣ мерарад, ки дар муносабати байни сиёсатмадор ва сиёсатшиносони касбӣ ба вуқӯй меояд. Қайд мегардад, ки сиёсатмадор дар идораи олами сиёсат новобаста аз хоҳишаш ба машварати сиёсӣ ва технологҳои сиёсӣ рӯ меорад ва аз он самаранок истифода менамояд. Дар баробари ин, мазмун ва мағҳуми «машварати сиёсӣ» мавриди омӯзиш қарор гирифта, тавсиф мегардад, ки машварати сиёсӣ ин расонидани ҳар гуна ёрии касбӣ дониста мешавад, ки ба сиёсатмадорон оид ба ҳалли вазифаҳо кумак расонида мешавад.

Калидвожаҳо: идоранамоии сиёсӣ, машварати сиёсӣ, навъҳои машварати сиёсӣ, сиёсатмадори амалкунанда, кумакҳои касбӣ.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ: СУЩНОСТЬ И ФОРМЫ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ

В данной статье речь идет о политическом консультировании – одним из форм услуг, которое возникает между политиком и профессиональным политологом. Отмечается, что политик в политическом управлении независимо от ее желания обращаться за политическими советами и технологиями, использует его эффективно. В то же время изучается понятие и значение «политических консультаций» и объясняется, что политические консультации – это любая форма профессиональной помощи, которая может помочь политикам в решении их проблем.

Ключевые слова: политический менеджмент, политическая консультация, виды политической консультации, действующий политик, профессиональная помощь.

POLITICAL CONSULTATION: THE ESSENCE AND ITS MANIFESTATION

This article is about political consulting – one of the forms of services that arises between a politician and professional political scientists. It is noted that the politician in political governance, regardless of his or her desire to seek political advice and technology, uses it effectively. At the same time, the concept and meaning of “political consultations” is being studied, and it is explained that political consultations are any form of professional assistance that can help politicians solve their problems.

Keywords: political management, political consultation, types of political consultation, current politician, professional assistance.

Сведения об авторе: Ёров Ҳудойод Абдулҳалолович – магистр второго курса факультета философии ТНУ, тел: 915 67 58 54

Information about the author: Yorov Khudoyodod Abdulhalolovich – second-year graduate student of the faculty of philosophy of TNU, tel: 915 67 58 54

НОБИНО ҲАМЧУН МАҶЮБИЯТ, НАМУДҲО ВА САБАБҲОИ ОН АЗ НИГОҲИ ИЛМИ МУОСИР.

**Наврузова Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Маҷюбӣ (ноқобилий, маҳдудияти имкониятҳои фаъолияти хаёт) пурра ва ё қисман гум кардани кобилият ё имконияти худхизматрасонӣ, имконияти мустакилона ҳаракат кардан, мавқеи худро муайян кардан, муошират намудан, назорати рафтори худ, таҳсил кардан ва гум кардани фаъолияти меҳнатии шахс мебошад. Шахсони ланг, нобино, ношунав, гунгҳо, касони пурра ва ё қисман фалаҷшуда ва амсоли инҳо, ки бо сабабҳои муайян аз ҳолати муқаррарии шахсони солим фарқдоранд, маҷюб дониста мешаванд. Тибқи таснифоти ҷорӣ ба ғурӯҳи нобиноён шахсоне мансуб дониста мешаванд, ки қувваи бинояшон дар ҳудуди аз 0% то 0,04% қарор дорад. Ба ҳамин тарик, ҳайати нобиноён одамонеро дар бар мегирад, ки пурра аз қувваи босира маҳрум гардидаанд (нобиноёни кулӣ) ё қувваи босираашон хеле кам боқӣ мондааст (қувваи дарки равшаниашон то 0,04%).¹ Қӯдакони қувваи босираашон аз 0,05% то 0,2% ба ғурӯҳи қӯдакони

босираашон суст дохил мешаванд ва онҳо метавонанд дар сурати риоя намудани талаботҳои муайяни гигиенӣ бо ёрии қувваи босира кор кунанд [1, с.18].

Дар тифлопедагогика (педагогикаи нобиноён) ғурӯҳҳои зерини қӯдакони дорои нуқсонҳои босираро ҷудо мекунанд:

Босираи суст. Ба шахсони дорои босираи суст онҳое дохил мешаванд, ки қалимаҳои навишташударо ҳонда метавонанд, аммо ба васоити иловагӣ, масалан, ба пурбинҳо ниёз доранд. Баъзе аз онҳо чӣ ҳуруфоти Брайл ва чӣ ҳуруфоти муқаррариро ҳонда метавонанд. Сарфи назар аз он ки чунин шахсон нобино дониста мешаванд. Сарфи назар аз он ки чунин шахсон нобино дониста мешаванд ё не, онҳо бо истифода аз он қувваи босирае, ки доранд, метавонанд таҳсил кунанд.

Нобиноёни функционалий. Ин истилоҳ ба одамоне даҳл дорад, ки барои ҳондан ва навиштан аз ҳуруфоти Брайл

истифода мебаранд. Барои роҳгардӣ ё машгулиятҳои дигар ба онҳо кувваи босираи доштаашон коғист. Онҳо кувваи босираро чун замима ба усулҳои шунавоӣ ва ломисавии таълим истифода мебаранд.

Тамоман нобино. Ин истилоҳ ба одамоне, даҳл дорад, ки аз узвҳои босира ягон хел иттилоот намегиранд. Барои дарки олами атроф онҳо бояд фақат ба кувваи шунавоӣ ва ломисай худ умед банданд.

Қӯдакони нуқсонҳои биноидошта

Қӯдаки навзод оламро бо ёрии узвҳои бинойӣ, шунавоӣ дарк менамоян. Инчунин дар натиҷаи бемориҳои гуногун, ҳодисаҳои ноҳуш, садамаҳо ҳам саломатии одам гум мешавад.

Қӯдакони нобино оламро, ки дида наметавонанд, ба таври дигар дарк мекунанд. Дар ин ҷо лозим аст, ки мо намудҳои нуқсонҳои биноиро чудо намоем:

1) Нуқсонҳои вазифавӣ (функционалӣ) яке аз ноқисиҳои сабуктарин мебошанд, аз ҷумлаи косоглазие, амбиология (катарақта, сиёҳшавии роговица, дурбинӣ, наздикбинӣ, астигматизм ва гайра). Ҳангоми сари вақт ҷораҷӯйи кардан ин ҳолатҳои дар боло номбаршударо ислоҳ ва табобат кардан мумкин аст.

2) Нуқсонҳои табиӣ (органикӣ), ки бо соҳтори ҷашм, асаби бинойӣ, низоми биной вобастагӣ доранд ва дар оқибат ба паст шудани қобилияти бинойӣ, биноии боқимонда ва кӯршавӣ оварда мерасонанд. Касалиҳои асаби бинойӣ, сетчатка вайроншавии дастгоҳи оптикаи ҷашм ва аномалияи рефлексияи ҷашм, аз ҷумла миопия, гиперметропия ва астигматизм.

Бояд қайд кард, ки афсӯс ҳаноми ташхиси касалиҳои нобиноён аксар вақт мавҷуд доштани дигар касалиҳо (мисол, нуқсонҳои шунавоӣ, қафомонии рушди ақлонӣ, фалачи қӯдакона) муайян мегардад. Фаъолияти ҳаракаткунонии ин гуна қӯдакон маҳдудтар буда, ба ҳолати солимии ҷисмонии онҳо (каҷшавии сутунмуҳра, пастшавии фаъолияти низомҳои нафаскашӣ ва дилу рагҳои хунгузар) таъсири манғӣ мерасонад.

Олимон сабабҳои пайдошавии иллатҳои биноиро басе намуд ҷудо кардаанд:

1) Сабабҳои модарзодӣ

2) Сабабҳои ирсӣ

3) Сабабҳои гирифташуда

Мақсад ва вазифаҳои корҳои тарбиявӣ дар мактаб-интернатҳои қӯдакони нобино ва биноияшон суст

Имрӯзҳо мардум дар шароите қарор доранд, ки дар ҷумҳурии мо масъалаҳои мураккаби истеҳсолот ва ҳочагии қишлоқ, баландбардории маданият ва илм, беҳтар намудани шароити моддии ҳалқ ва мубориза барои сулҳу осоишта дар тамоми ҷаҳон ҳал карда мешаванд.

Дар шароити кунунӣ, ки Тоҷикистон истиқлол ба даст овард, дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар ришини маориф дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Вобаста ба тағйироти нави сиёсию иҷтимоӣ фаъолияти мактабу маориф комилан ба тарзи нав ҷараён гирифт. Қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи мактаби миллӣ, Консепсияи миллии тарбия, нақшаи таълими тақяғоҳ коркунони маорифро водор месозад, ки аз колабҳои мавҷуда даст қашида, дар таълиму тарбия роҳҳои тозаю судмандро пеш гиранд. Бояд раванди таълиму тарбия тавре ба роҳ монда шавад, ки фарзандони мо нафақат оянду ҳонанду бираванд, балки баробари омӯзиши асосҳои илм беҳтарин сифатҳои инсониро низ доро бошанд. Наяк одами сарҳам, мутеъ ва фармонбардор, балки ҳамчун инсони аз ҷиҳати маънавӣ комил, хештанцинос, инсони эҷодкору сарбаланд тарбия ёбанд. Дар мактаб пеш аз ҳам бояд шасият, инсони мустақил, инсони озоду эҷодкор ва соҳибҳиёр ба камол рассад. Аз ин ҷост, ки дар макотиби кунунӣ ҳамзамон бо таълиму тарбия аҳамияти қалон қасб мекунад. Дар консепсияи мактаби миллӣ, ки роҳнамои асосии омӯзгорон мебошад, ин нукта ба таври маҳсус таъқид шудааст. Аз ҷумла, дар ин ҳуҷҷат омадааст: «Умдатарин вазифаи мактаб ба инсон рӯ овардан аст, ки дар мағҳумҳои таълиму тарбия, инкишофи малакаю маҳорат, қобилияту истеъоди инсони соҳибмâрифату фаъол, сиҳатию саломатии ў, ташаккули шахс, муносибати инсон ба табиату ҷамъият, сарфарозии ў аз мавҷудияти худ таҷассум меёбад».

Инчунин дикқати ҷиддӣ ба тартиби корҳои тарбиявӣ дар мактаб, ки дар ҳонандагон муҳаббат ба дониш, меҳнат, эҳтиром ба шахсони меҳнатӣ, ташаккули ҷаҳонбинии ҳонандагон, тарбияи онҳо дар рӯҳияи садоқат ба Ватан, ба ҳалқ ва гайра дода мешавад. Муҳимтарин вазифаи омӯзгорон, падару модарон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ беҳтар ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ, малакаҳои рафтори маданият ҳонандагон дар мактаб, оила ва кӯча мебошад.

Ислоҳоту азnavsозии мактабҳо ин якҷоя намудани таълим бо корҳои фоиданоки ҷамъиятӣ ва тақвият баҳшидан ба корҳои тарбиявии мактабҳо мебошад. Яъне на танҳо азҳуд намудан дошиши

илмӣ дар бораи табиат, техника, ҷамъият, инчунин истифодаи амалии ин донишҳо барои иштироки бевоситаи меҳнатӣ дар соҳтмони давлати демократию ҳуқуқбунёд мебошад. Ба мо лозим аст, на танҳо дониш омӯзем, балки онро ба идеяҳои чукури эътиоднок табдил дихем, идеяҳое, ки дар кору рафтор ба фоидай халқу миллат эҳсосоти баландро тавлид намоянд.

Дар асоси Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз тарафи мактабҳои маҳсус корҳои таълимӣ ва тарбиявии гуногун бо ҳонандагон гузаронида мешавад, ки дар он ҳониши педагогии омӯзгорони мактаб-интернатҳо барои қӯдакони нобино ва биноияшон суст маърӯзаҳо оид ба масъалаҳои гуногуни тарбияи ҳонандагон пешниҳод намуданд. Аммо ҳаёти мактаб беист пеш меравад. Аз ин рӯ, ҳама рӯза ба омӯзгорон ва тарбиятгарон талаботҳои нав ба нав пешниҳод мегардад.

Айни ҳол мувофиқи азnavsозии мактабҳо дар назди гурӯҳи омӯзгорони мактаб-интернатҳои қӯдакони нобино ва биноияшон суст вазифаҳои муҳим дар кори тарбияи ҳонандагон меистад.

Вазифаҳои муҳимтарини мактаби маҳсус дар тарбияи қӯдакон ин дуруст ҷорӣ намудани талаботҳои Консепсияи миллии тарбия дар амал мебошад. Зарур аст, ки пеш аз ҳама мазмуни консепсияро пурра омӯхтан, аз он ҷизе, ки дар шароити мактабҳои маҳсус истифода намудан мумкин аст, гирифтан лозим. Барои ин на танҳо таҷрибай гурӯҳи мактабҳо, инчунин ҳусусиятҳои корҳои мактаби маҳсусро ба инобат бояд гирифт.

Пурра ва ё қисман набудани босираи қӯдакон ба асад ва рафтори онҳо таъсир мерасонад. Қӯдаконе, ки биноияшон суст аст, дар дарс ҳангоми ҳаттӣ иҷро намудани ягон машқ бештар бо сабаби ҳуб надидан ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешаванд ва ба ҳатогиҳо роҳ медиҳанд. Қӯдаконе, ки бинишашон суст аст, назар ба қӯдаконе, ки бинои ҳуб доранд дар амалҳои ҳуд мустақил нестанд. Ҳаракатҳои қӯдакони нобино эҳтиёткорона ва паҳлӯй (яктарафа) мебошанд.

Аз сабаби набудани босира дар дараҷаҳои муайян аҳборро тез қабул ва дарк намекунанд (масалан, малакаҳои муоширати маданий дар ҷомеа). Он ҷӣ, ки қӯдакони биноияшон ҳуб бо ҷашм мебинанду ба осонӣ қабул мекунанд, ба қӯдакони нобино бо душворӣ, бо ёрии як қатор қабулкуню даркнамоии маҳсуси ташкил кардашуда ва дигар машқҳои амалий даст медиҳад. Ин ба ҳудизматрасонӣ, ба рафтори маданий ва ба малакаҳои маданий даҳл дорад.

Аз ин лиҳоз, омӯзгор ва мураббӣ бояд қатъиян дар корҳои тарбиявии худ тамоми ҳусусиятҳои қӯдакони нобино ва биноияшон сустро ба назар гирифта, тарзу восита ва методҳои муайянни тарбияи сифатҳои зарурии онҳоро дарёфт намоянд.

Муҳимтарин вазифаи мактабҳои маҳсус ин омӯхтани тартибу шумораи ҳонандагон, омӯхтани ҳар як ҳонанда дар алоҳидагӣ ва гурӯҳи ҳонандагонро ба пуррагӣ зарур аст. Дар асоси ин омӯзишҳо ҳусусиятҳои равонӣ ва физиологии қӯдакони нобино ва биноияшон сустро мувофиқи синну солашон муқаррар намуд. Танҳо дар ҷунин шароит мумкин аст, системаи тарбияи аҳлоқӣ ва маънавӣ, гоявӣ, милӣ, маърифат, ҳуқуқӣ, гуманистӣ, зебоипарастӣ, меҳнатӣ ва қасбинтиҳобкунӣ, иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ, тафаккури интиқодӣ, таҳаммул ва тоқатпазирий, масъулиятиносиӣ ва ҳаёти солими қӯдаконро ташкил намуд.

Дар мактабҳои барои қӯдакони нобино ва биноияшон суст маҳсусан, бояд масъалаҳои инкишофи ҳаматарафаи ҳонандагон ҳалли ҳудро ёбад. Зарур аст, ки шароити кори мактабҳои қӯдакони нобино ва биноияшон суст, ҳусусиятҳои психологӣ ва физиологии қӯдакон, ҳолати биноии онҳо, системаи асад ва умуман саломатии онҳоро ба назар гирифт. Ҳусусиятҳои маҳсуси мактабҳои барои қӯдакони нобино ва биноияшон суст ин - гуногуни ҳонандагон мебошад. Дар мактабҳо қӯдакони биноияшон дар дараҷаҳои гуногун нуқсон пайдонамуда мебошанд. Қӯдаконе ҳастанд, ки инкишофёбиашон душвор, дар рафтор қафомондаанд. Бо ин гурӯҳи мактаббачаҳо тарзи кори дақиқ ва маҳсуси фардиро дар таълим ва тарбия ҷорӣ намудан лозим аст. Омӯзгор бояд дар кор бо ҷунин қӯдакон ботаҳаммул, дилгарму ҳалим бошад.

Ҳангоми тарбия ҷунин сифатҳоро дар ҳонандагон ташаккул бояд дод, монанди фаъолнокӣ, ҳисси дастҷамъӣ, ростӣ, ҳақиқаткорӣ ва гайра. Инчунин лозим аст, ки ҳусусиятҳои ҳонандагони мактабҳои маҳсусро ба назар гирифт. Ба ҳамагон душвориҳои кори омӯзгорон ва роҳбарони синфҳо дар тарбия намудани ҳисси дастҷамъона кор кардан, дӯстӣ, рафиқӣ дар ҳонандагони нобино маълуманд. Баъзе қӯдакон бо камгапӣ ва ҳудҳоҳ буданашон фарқ мекунанд. Ҳангоми тарбияи дурусти қӯдакони нобино бояд ин гуна сифатҳои манғӣ дар онҳо набошад. Ҳол он ки душвориҳои ташаккули аҳли синф ё умумимактабии ҳонандагони нобино қайд мешаванд. Маҳз барои қӯдакони нобино ва биноияшон суст тарбияи ҷиҳатҳои озодии

хусусиятшон мазмуни муҳим ва маҳсус дорад. Ин пеш аз ҳама ба душвориҳо, ки кӯдакони нобино ва биноияшон суст дар ҳаёти худ аз сар мегузаронанд вобаста аст. Душвориҳо дар ҳаёти ҳамаи одамон ҳастанд, vale ҳар кас, кӯдакони нобино ва шахсони қалонсол маҳсус ба таври худ аз сар мегузаронанд. Кӯдакони нобино ва биноияшон суст дар як синну соли муайян мефаҳманд, ки на ҳамаи қасбу кори одамон барои онҳо мувофиқ аст, на ҳамаи орзухои онҳо бо сабабу таъсири нуқсанҳоионҳо матавонад амалий шаванд. Албатта, ин ба асаб ва табби кӯдакон, ба рафтари онҳо, муносибати онҳо ба таълим, меҳнат ва умуман ба ҳаёт таъсир мерасонад.

Ин ҷо боварӣ ва рӯҳияи фаъоли ҳонандагонро дар эътимоднокии онҳо ба қувва ва имкониятҳои худ дастгирӣ намудан кори бузурғо бо ҳонандагон дар тарбияи далерӣ, воқеъбинӣ, муҳаббат ба ҳаёт, эҳтироми қасбе, ки ба қувваи нобиноён мувофиқ аст, талаб менамояд.

Яке аз масъалаҳои марказии мактабҳои барои кӯдакони нобино ва биноияшон суст ин масъалаи тарбияи меҳнатии кӯдакон мебошад. Барои ҳалли ин масъала пеш аз ҳама на танҳо имкониятҳои ҳамаи гурӯҳи ҳонандагон, инчунин имкониятҳо ва хусусиятҳои фардии ҳар як ҳонандаро ба инобат гирифтани лозим аст. Ин маъни онро надорад, ки барои ҳар як ҳонанда барномаи меҳнатии алоҳида дошта бошад. Суҳан дар бораи баҳисобигрии қувва ва имкониятҳои ҳонандагон, таваҷҷӯҳ ба ҷараёни тарбияи меҳнатии тамоми ҳонандагони мактабҳо меравад.

Аз синфи 1 сар карда бояд ба масъалаҳои ҳудхизматрасонии ҳонандагон, маҳорати мустақилона ва пай дар пай ҳал намудани масъалаҳои дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ пайдошуда, дикқати ҷиддӣ дод.

Дар масъалаҳои тарбияи меҳнатӣ набояд сарбориро зиёд ва ё кам кард. Бояд вазифаҳои асосии тайёрии қасбии ҳонандагон, тайёрии онҳо ба ҳаёти меҳнатӣ ва фаъолияти амалии онҳоро ба назар гирифт. Тайёрии меҳнатии ҳонандагон бояд ба қасби ояндаи онҳо, ба истеҳсолоте, ки онҳо дар оянда кору фаъолият менамоянд зич алоқаманд бошад.

Мавриди тайёр намудани ҳонандагон ба ҳаёт ва меҳнат олзим аст, ки ҳамеша тарбияи сифатҳои дастҷамъона кор кардан, рафиқона ба якдигар ёрӣ расондан, муносибати инсондӯстона ба меҳнат ва эҳтироми шахсони дори ҳама гуна қасбу кор ба назар гирифта шавад.

Қимати иҷтимоии ҳар фард пеш аз ҳама ба муносибати ў ба меҳнат, ба қор зохир мегардад. Рӯзгори инсон ва ҳаёти

чомеаро низ кор обод медорад. Инсон барои он ба дунё меояд, ки бо меҳнату заҳмати хеш сарбаландона умр ба сар барад, неъматҳои зиндагиро афзун намояд, ба он ҷо қи дигарон ба вучуд овардаанд, ҷизи нав замъ кунад, то ки чомеа як ҳел намонад, пеш равад, нашъунамо ёбад.

Дар мактаб шогирдон аз сини хурдӣ бо меҳнат ҳӯ бигиранд, тадриҷан бо навъҳои гуногуни кор шинос шаванд, моҳият ва зарурати меҳнатро дарк намоянд ва барои заҳмат қашидану ранҷ бурдан омода бошанд. Корҳои тарбиявиро тавре бояд созмон дод, ки шогирдон ба меҳнат, хусусан ба меҳнати аҳлона дил банданд, аз ягон кор рӯ нагардонанд.

Дар мавриди тарбияи меҳнатӣ ба ҷанбаи маънавии он эътибори ҷиддӣ бояд дод. Яъне ҳонандагон бояд бегараз, бе макруғ фиреб, аз дилу ҷон, поку ҳалол меҳнат карданро ёд гиранд. Ҳамзамон дар мактабҳои барои кӯдакони нобино ва биноияшон суст бояд ба он дикқат дод, ки шогирдон ба ҳунарҳои гуногун машғул шаванд, ба ҳунаромӯй шавқ пайдо кунанд, бештар ҳунар омӯзанд. Ҳунар дар ҳар маврид ба кор меояд ва бехунар дар зиндагӣ ҷазоби бисёре мекашад.

Тарбияи меҳнатии ҳонандагон бо тарбияи ҷисмонии онҳо дар алоқамандии зич мебошад. Барои ҳалли ин масъалаи муҳим бояд ба инкишофи дурусти организми кӯдакон, мустаҳкамии саломатии онҳо, роҳ надодан ба сарбории зиёд дикқати маҳсус додан лозим. Дикқати маҳсусро ҳангоми ҳалли ин масъала бояд ба ташкили дурусти речай рӯзи мактаббача равона кард. Баъзе омӯзгорон ва роҳбарони мактабҳо барои иҷрои барномаи таълимӣ ба ҳонандагон барои бозӣ дар ҳавои кушод, барои сайругашт ва умуман барои истироҳат вақти ниҳоят кам ҷудо мекунанд. Дар натиҷаи ҷунун тарзи нодурусти корбари бо тарбияи ҷисмонии кӯдакон, тез ҳасташавӣ, беҳолӣ мушоҳида мегардад ва ба бемориҳои асаб ва дигар намуди бемориҳо гирифтари мешаванд. Дар ин ҳолат боз масъалаи баҳисобигрии хусусиятҳои фардии ҳонандагон ва ҳолати саломатии онҳо ба миён меояд. Омӯзгорон ва мураббиён бояд тамоми ҷараёни таълиму тарбияи мактабро назорат кунанд ва ҳолати саломатии кӯдаконро нигаҳбонӣ намоянд.

Лаҳзаи муҳими инкишофи ҳаматарафай шахсияти ҳонандагон ин инкишофи зебопарастии онҳо мебошад. Мавриди ҳалли масъалаҳои зебопарастӣ ҳамаи воситаҳои ба ҳонандагон дастрасбударо (адабиёти бадей, мусикӣ, табиатшиносӣ ва гайра) истифода намудан лозим аст. Тарбияи зебопарастӣ бояд ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти

хонандагон, чараёни таълимӣ ва меҳнатӣ, машғулиятҳои беруназсинфӣ ва гайра ворид шавад.

Албатта, хонандагон на танҳо супоишҳои машғулиятҳои таълимиро тозаю озода иҷро намоянд, инчунин муносабати дуруст карда тавонанд. Дар ин робита маданияти рафтори хонандагон, маҳорати бо табъи баланд пӯшидани либос ва тарзи муошират бо одамон мазмуни маҳсусро пайдо мекунад.

Ҳамаи масъалаҳои дар боло зикршуда роҳи ҳалли худро бо роҳи комплексӣ мейбанд. Ҳангоми банақшагирии корҳои тарбиявӣ бояд ҷорабиниҳоеро интиҳоб намуд, ки дар онҳо бисёр масъалаҳо, тарбияи аҳлоқӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ, зебопарастӣ ва гайра дар тарбияи хонандагон роҳи ҳалли худро ёбанд.

Вазифаи муҳим ва маҳсуси омӯзгорон ва мураббиён коркарди методикаи тарбия дар шароити мактаб-интернатҳо барои кӯдакони нобино ва бинояшон суст мебошад.

Кӯдакони мактабҳои маҳсус дар муқоиса бо кӯдакони мактабҳои муқаррарӣ ҳусусиятҳои мавҷудаи фарқунанда доранд. Аз ин рӯ, ба таври меҳаникӣ назария ва таҷрибаи омӯзгорони мактабҳои муқаррариро дар мактабҳои маҳсус гузарондан мумкин нест. Муваффақият ва таҷрибаи мактабҳои муқаррариро оид ба тарбияи кӯдакон бояд оқилона, моҳирона ва интиқодӣ истифода намуд ва пеш аз ҳама ҳусусиятҳои маҳсуси кӯдакони нобино ва бинояшон суст, имкониятҳои мавҷудаи онҳоро барои фаъолияти оянда ба ҳисоб гирифт. Дар охир гуфтани ҳастем, ки ҳамаи он маълумотҳое, ки мо дар боло зикр кардем, ҳанӯз мо бо инҳо аз солҳои пеш ва то ҳозир шинос гаштем. Бовари дорем, ки дар оянда боз маълумотҳо оид ба муассисаҳо ва марказҳои ҷамъиятие, ки барои шахсони имконияташон маҳдуд дар давраҳои ҳозира кушода шуда буданд маълумот ҳоҳем дод.

АДАБИЁТ

1. Акимушкин В.М., Моргулис И.С. Асосҳои тифлология. Киев «Радянська школа», 1980. С. 18
2. Кӯдакони дорои нуқси инкишоф. Даствури методӣ. Муаллиф-мураттиб Н.Д. Шматко) - М.: «Аквариум», 2001. С. 98-99
3. Низомномаи намунавии муассисаи таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Санадҳои мөърию ҳуқуқии системи маориф, №2, 2007. с.26
4. Низомномаи намунавии таълими таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон борои соли хониши 2006-2007 ва то соли хониши 2018 - 2019. - Душанбе, 2006. с.14.
5. Низомномаи намунавии муассисаи таълими таҳсилоти мактаб-интернат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Асноди мөъриҷ ҳуқуқии соҳаи маориф, Замимаи мачаллаи «Мактаб ва ҷомеа», №3 (9), 2018. с.16-18 (минбаъд «Низомнома»).
6. Ҳисботи омории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019, с. 6

НОБИНО ҲАМЧУН МАҶЮБИЯТ, НАМУДҲО ВА САБАБҲОИ ОН АЗ НИГОҲИ ИЛМИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур маълумот дар бораи нобино ҳамчунмажюбият, намудҳо ва сабабҳои он аз нигоҳи илми мусоисруҳан рафта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳадафи асосии ин –ҳимоя намудани ҳуқӯқ саломати ва мутобиқкунонии иҷтимоии кӯдакони имконияташон маҳдуд дар ҷомеа мебошад. Мутобики қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи ҳимояи иҷтимоии мажюбон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон » мажюб шахсе доноста мешавад, ки нуқсони ҷисмонӣ ва ё ақлони дорад, фаъолияти меҳнатиаш маҳдуд аст ва дар баробари ин, ба қӯмак ва ҳифзи иҷтимои ниёзманд аст. Тибқи таснифоти ҷорӣ ба ғурӯҳи нобиноён шахсоне мансуб доноста мешаванд, ки қувваи бинояшон дар ҳудуди аз 0% то 0,04% қарор дорад. Ба ҳамин тарик, ҳайати нобиноён одамонеро дар бар мегирад, ки пурра аз қувваи босира маҳрум гардидаанд (нобиноёни куллӣ) ё қувваи босираашон хеле кам бокӣ мондааст. Бояд қайд кард, ки афсӯс ҳангоми таҳхиси қасалиҳои нобиноён аксар вақт мавҷуд доштани дигар қасалиҳо (мисол, нуқонҳои шунавоӣ, қафомонии рушди ақлонӣ, фалачи кӯдакона) муайян мегардад. Фаъолияти ҳаракаткунонии ин гуна кӯдакон маҳдултар буда, ба ҳолати солимии ҷисмонии онҳо (каҷшавии сутунмӯҳра, пастшавии фаъолияти низомҳои нафаскашӣ ва дилу Ҷумҳурии Ҳунгизар) таъсири манғӣ мерасонад. Ҳулоаси ин таҳлилҳо ба он шаҳодат медиҳанд, кидар мавриди тарбияи меҳнатӣ ба ҷанбаи мажнавии он эътибори ҷиддӣ бояд дод. Яъне хонандагон бояд беғараз, бе макруғ фиреб, аз дилу ҷон, поку ҳалол меҳнат қарданро ёд гиранд. Ҳамзамон дар мактабҳои барои кӯдакони нобино ва бинояшон суст бояд ба он дикқат дод, ки шогирдон ба ҳунарҳои гуногун машғул шаванд, ба ҳунаромӯзӣ шавӯқ пайдо кунанд, бештар ҳунар омӯзанд. Ҳунар дар ҳар маврид ба кор меояд ва бехунар дар зиндагӣ азоби бисёре мекашад. Инчунин дар макола ба таҳқики ин проблема пеш аз ҳама дуҳтурҳо психиатрҳо машғул шуда дар роҳи ғурӯҳондии бачагони аз ҷиҳату фикри қафомонда (ноқисулақл қамақл) ва ёрии педагогӣ ба ин ғурӯҳи бачагон саҳм гузоштаанд мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Калидвоҷаҳо: Миопия, гиперметропия, астигматизм, нобино, омӯзгор, мактабҳо, малака.

СЛЕПОТА КАК ИНВАЛИДНОСТЬ, ЕГО ВИДЫ И ПРИЧИНЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

В данной статье рассматриваются сведения о слепоте как инвалидности, ее видах и причинах с точки зрения современной науки. Основной целью является защита прав, здоровья и социальной адаптации детей с ограниченными возможностями в обществе. Согласно Закону Республики

Таджикистан «О социальной защите» Инвалиды в Республике Таджикистан »- это лицо с физическими или умственными недостатками, с ограниченными возможностями для работы, и в то же время нуждающиеся в социальной помощи и защите. В настоящее время в слепую группу входят люди с нарушениями зрения от 0% до 0,04%. Таким образом, в состав слепых входят люди, которые полностью потеряли зрение (полная слепота) или имеют очень слабую зрительную силу. Следует отметить, что, к сожалению, другие заболевания (например, дефекты) часто присутствуют при диагностике слепоты. слух, умственная отсталость, полиомиелит). Физическая активность таких детей более ограничена и оказывает негативное влияние на их физическое здоровье (искривление позвоночника, снижение активности дыхательной и сердечно-сосудистой систем). Заключение этих анализов говорит о том, что в случае трудового воспитания необходимо обращать внимание на нравственность. То есть студенты должны учиться работать беспристрастно, без обмана, всем своим сердцем и душой. В то же время в школах для слепых и слабовидящих детей важно обеспечить, чтобы учащиеся приобрели различные навыки, заинтересовались обучением и получили больше знаний. Искусство работает в любой ситуации, а художник много страдает в жизни. В статье также обсуждается роль психиатров в изучении этой проблемы, а также вклад умственно отсталых (умственно отсталых) детей и педагогическая помощь этой группе детей.

Ключевые слова: близорукость, дальтоноркость, астигматизм, слепота, учитель, дегенерация желтого пятна, умение.

THE BLIND SUBJECT AS A DISABILITY, ITS TYPES AND CAUSES FROM THE POINT OF VIEW OF MODERN SCIENCE

This article discusses information about blindness as a disability, its types and causes from the point of view of modern science. The main goal is to protect the rights, health and social adaptation of children with disabilities in society. According to the law of the Republic of Tajikistan "on social protection", Disabled persons in the Republic of Tajikistan " are persons with physical or mental disabilities, with limited opportunities for work, and at the same time in need of social assistance and protection. Currently, the blind group includes people with visual impairments from 0% to 0.04%. Thus, the blind include people who have completely lost their sight (complete blindness) or have very weak visual power. It should be noted that, unfortunately, other diseases (such as defects) are often present in the diagnosis of blindness. hearing, mental retardation, polio). Physical activity of these children is more limited and has a negative impact on their physical health (curvature of the spine, decreased activity of the respiratory and cardiovascular systems). The conclusion of these analyses suggests that in the case of labor education, it is necessary to pay attention to morality , That is, students should learn to work impartially, without deception, with all their heart and soul. At the same time, in schools for blind and visually impaired children, it is important to ensure that students acquire different skills, become interested in learning and gain more knowledge. Art works in any situation, and the artist suffers a lot in life. The article also discusses the role of psychiatrists in the study of this problem, as well as the contribution of mentally retarded (mentally retarded) children and pedagogical assistance to this group of children.

Keywords: myopia, farsightedness, astigmatism, blindness, teacher, macular degeneration, skill.

Сведения об авторе: *Наврузова Ганджина Айнулаётовна* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса специальности социальной работы, кафедры социальной работы ТНУ, тел: 501 26 93 77, E-mail ganjinanavruzova@gmail.com

Information about the author: *Navruzova Ganjina Ainulayetovna* – Tajik National University, second-year graduate student in social work, Department of social work of TNU, tel: 501 26 93 77, E-mail ganjinanavruzova@gmail.com

МАШVARATI СИЁСӢ ВА НАВҲОИ ОН ДАР РАВАНДИ ИДОРANAMOӢ

Ёров X. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар идоранамоии сиёсӣ машварати сиёсӣ яке аз шаклҳои хизматрасоние мебошад, ки муносибати байни сиёсатмадор ва машваратчиёни касбиро фаро мегирад. Пас аз худ намудани соҳаҳои мураккаби муносибатҳои сиёсӣ боз лозим аст, ки самти дигари фаъолияти касбӣ мавриди омӯзиш қарор гирад. То ин замон фаъолияти шахсиятҳое мавриди омӯзиш қарор гирифта буданд, ки дар омода ва амалий намудани маъракаи сиёсӣ масъулияти бевосита доштанд ва ба сифати субъекти мустақил баромад менамуданд. Дар баробари ин, қайд кардан лозим аст, ки сиёсатмадор дар идораи олами сиёсат

новобаста аз хоҳишаш ба машварати мутахассисони касбӣ ва технологҳои сиёсӣ рӯ меорад ва аз он самаранок истифода менамояд. Дар муносибати мазкур саволе пайдо мешавад, ки оё машваратчиёни сиёсӣ ба сифати эҷодкор ва оғаридгори олами сиёсат баромад карда метавонанд? Ба саволи мазкур зуд посухи манғӣ дода мешавад.

Сиёсат ҳамчун соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ва падидай ҷамъияти дар заманаи омилҳои муҳталифи мураккаб ташаккул ва инкишоф меёбад ва дар он мақом ва нақши асосиро сарварони сиёсӣ, ходимони давлатӣ ва сиёсатмадорони навтачириба иҷро менамоянд. Маҳз онҳо

қарорҳои сиёсӣ қабул менамоянд ва дар амалӣ намудани онҳо масъулияти беандоза доранд. Дар муносибат мазкур мушовирони сиёсӣ метавонанд мақоми хаса дошта бошанд. Онҳо ба сифати нерӯи ёрирасон баромад намуда, дар ҳалли масъалаҳои муҳими сиёсӣ мусоидат менамоянд ва ба сиёсатмадорони навтачириба шароитҳои фаъолиятро фароҳам меоранд. Агар дар ҷомеа мочароҳои сиёсӣ ба вукуъ ояд, пас машваратчиёни сиёсӣ ё технологҳо дар пайдо намудани роҳу воситаҳои бартараф намудани он кумак мерасонанд; агар ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъияти қӯшиши пайдо намудани мақом ва нақши фаъолро дошта бошанд, пас онҳо дар табдил додани ҳизб ба як иттиҳодияи бонуфуз мусоидат мекунад; агар номзад ба мансаби олии ҳокимияти давлатӣ талош намояд, пас машваратчиёни сиёсӣ раванди муборизаи пеш аз интихоботи ӯро ба роҳбарӣ мегирад.

Дар асл, онҳо ба сифати машваратчию ёрдамчӣ баромад менамоянд. Онҳо ба сиёсатмадорон оид ба роҳҳои муносibi мӯваффақ шудан ба мақсадҳои сиёсӣ машварат медиҳанд ва дар ташкили раванди амалӣ гаштани он ёри мерасонанд. Пушида нест, ки муносибати байниҳамдигарии сиёсатмадорон ва мушовирони сиёсӣ на ҳама вақт ба осонӣ ба вукуъ меояд. Аз ин хотир, дар масъалаи мазкур сухан дар бораи самтҳои асосии фаъолияти байниҳамдигарии онҳо меравад.

Дар амалияи ҷамъияти ҳар як шахс метавонад ба хизматрасониҳои машваратӣ рӯ биорад. Бинобар ин моро дар аввал лозим аст, ки мазмун ва мағҳуми «машварати сиёсӣ»-ро мавриди омӯзиш қарор дишем. Дар зери мағҳуми машварати сиёсӣ аслан расонидани ҳар гуна ёрии қасбӣ фаҳмида мешавад, ки ба сиёсатмадорони амалкунанда оид ба ҳалли аниқи вазифаҳо кумак расонида мешавад. Аз тарафи дигар барои беҳтару хубтар фаҳмидани мағҳуми мазкур моро лозим аст, ки як қатор ибораҳои дигарро низ мавриди истифода қарор дишем.

Сиёсатмадори амалкунанда – шахсе ба ҳисоб мераванд, ки дар ҳаёти сиёсии ҷомеа иштироки фаъол дорад, мақсадҳои сиёсиро роҳандозӣ мекунанд ва барои амалӣ гаштани онҳо мубориза мебарад. Доираи фарогирии сиёсамадорони амалкунанда хеле гуногунанд - аз роҳбари давлат сар карда то фаъолони ҳизбҳои сиёсӣ ё худ шаҳрвандоне, ки бори аввал номзадии худро дар интихоби мақомоти ҳокимияти маҳалӣ пеш мегузорад дар бар мегирад.

Кумакҳои қасбӣ-ин хизматрасониҳо мебошад, ки аз ҷониби мутахассисони соҳибкасби соҳаи технологҳои сиёсӣ ба анҷом расонида мешавад. Масалан, дар ҷомеаи мусир барои ташкил ва гузаронидани маъракаҳои сиёсии самаранок, донишу маҳорати махсус талаб карда мешавад, ки онро танҳо одамоне соҳиб мебошанд, ки ба кори мазкур омодагиҳои ҳамаҷонибаи қасбӣ диданд. Сиёсатмадорон дар ҳолате ба онҳо муроҷиат менамоянд, ки дар назди онҳо масъалаи гузаронидани маъракаи интихобот омада қарор гирад [2, с.95].

Ҳамин тарик, машварати сиёсӣ ин қадом як маслиҳате нест, ки ба сиёсатмадорон расонем, балки ин як навъи ёриест, ки мутахассисони қасбӣ дар соҳаи худ кумак мерсонанд ва бар ивази меҳнаташон бо ин ё он мукофот ҷуброн карда мешаванд.

Дар раванди идоранамоӣ ду навъи машварати сиёсӣ вуҷуд дорад. Аввал – машварати «доҳилий», ки ба сиёсатмадори олимаком аз тарафи ёрдамчиёни доҳилии мақомоти дастгоҳи давлатӣ ва сиёсийкумакҳо расонида мешавад; ёрдамчиён, мушовирон ва мақомотҳои махсус аз қабили хизмати матбуотӣ ва хизмати PR. Дуюм – машварати «беруний», ки хизматрасониҳо аз ҷониби агенстваҳои мустақил ва ширкатҳои махсусгардонидашуда маслиҳати сиёсӣ ба анҷом расонида мешаванд.

Ҳар яке аз навъҳои маслиҳати хусусиятҳои худро дорад. Хусусиятҳои асосии машварати «доҳилий» дар он зоҳир мегардад, ки маслиҳатгарон аз доҳили ин ё он мақомотҳои давлатию расмианд, ки сиёсатмадорони амалкунанда ба онҳо роҳбарӣ менамоянд ва дар хидмати ваколатҳои онҳо вобаста ба рӯйхати штатӣ қарор мегиранд.

Ҳамин тарик, вазифаи ёрдамчиёни мазкур аз ҳалли масъалаҳои зерин иборат аст: тафтиш намудани ҳуҷҷатҳои омодашуда (лоиҳаи қарор) вобаста ба талаботҳои расмӣ (оё қоғазҳо дуруст ба расмият дароварда шудаанд ё на) ва пеш аз вақт қабули қарор; дар ҳолати зарурӣ ташкили аз нав мукаммалнамоии лоиҳаи қарор, гузаронидани санчиши иловагӣ; маърузаҳои сиёсатмадор; ҷорӣ намудани назорат аз болои қарорҳо ва ғ. Ба сифати вазифаи ёрдамчиёни мазкур машварати сиёсӣ ба соҳаҳои алоҳида тақсим мешавад (дар соҳаи иқтисодӣ, молия ва ғ.) ва пешниҳоди муҳокимае, ки ба ҳалли масъалаҳои стратегӣ мусоидат менамоянд. Ба сифати вазифаи хизматрасониҳои махсус бошад ба

сиёсатмадор маслихатхое дохил мешаванд, ки ба гузаронидани маъракаҳои сиёсии алоҳида дар масъалаи ташаккули имдчи худи сиёсатмадор ё мақомоте, ки ўроҳбари менамояд равона мегардад [4, с.219].

Машварати «берунӣ» бошад, дар заминай бастани шартнома бо машваратчиёни алоҳида ё худ ширкатҳои машваратдихӣ сурат мегирад, ки дар он рӯйхути хизматрасониҳо ва тарзи шароити пардоҳти ҳаққи хизмати онҳо нишон дода мешавад.

Хизмати маслихатҳои «берунӣ»-ро сиёсатмадорони амалкунанда дар ҳолате мавриди истифода қарор медиҳанд, ки ёрдамчиён ва мушовирони дохилий ба иҷрои ин корҳо қодир нестанд. Одатан муносабати макур дар ҳолате ба вуқӯъ меояд, ки ба қувваи хизматчиёни дастгоҳ ҳалли таъчилии ин ё он масъалаи ба миён омадаи идораи ҷомеа гайриимкон гардад.

Танҳо дар ҳолатҳои алоҳида яъне, иштирок дар маъракаи интихобот сиёсатмадорон метавонанд аз хизмати маслихатҳои «берунӣ» истифода намоянд.

Ҳар як навъи маслихатҳои сиёсӣ бартариҳо ва камбудиҳои худро дорад. Чунончӣ, маслихати «дохилий» дар заминай принсиби доимӣ сурат мегирад, яъне сиёсатмадор ҳар вақте хоҳад азхизмати коргарони штатии худ оид ба ҳалли ин ё он масъала метавонанд истифода намояд. Маслихатҳои «берунӣ» бошад одатан дар заминай вақти муайяншуда вобастани шартнома сурат мегирад.

Аз хотире, ки сиёсатмадор дар раванди идора ёрдамчиён ва мушовирони хешро худ ба кор мегирад, vale дар рафти кори якҷоя муносабатҳои шахсӣ ва гайрирасмии онҳо то андозае коҳиш мейёбад, аз ин хотир ҳамчун қоида ў бештар на ба маслихатҳои дохилий, балки ба маслихатҳои берӯнӣ эътиимод мебандад.

Аз тарафи дигар, ёрдамчиён ва мушовирони штатӣ аз бисёр ҷиҳат аз роҳбар-сиёсатмадори худ вобастаанд. Ин вобастагиҳо маслихатчиро метавонад ба паҳлӯ ё ба шафати худи роҳбарро соҳтан оварда расонад, аз ин хотир ў маҷбур аст, ки тавре тавсия диҳад, ки боиси ранҷури сиёсатмадор нагардад ва ба вай роҳат бахшад ва ё маҳз ҳамин чизро меҳост ў шунавад. Дар чунин маврид самаранокии маслихатҳои «дохилий» метавонанд зуд коҳиш ёбанд. Гуфта намешавад, ки маслихатҳои «берунӣ» аз чунин камбудиҳо холӣ бошад. Қайд кардан лозим аст, ҳоҳиши бастани

шартномаҳои фоиданок дар бисёр ҳолатҳо мушовиронро водор месозанд, ки ба ихтиёри дастгирии сиёсатмадар раванд, ва маҳз ҳамин мустақилияти онҳо барои машварати объективона шароити хубро фароҳам меорад [5, с.32].

Баъдан кушишҳо ба ҳарҷ дода мешавад, ки бештар дар бораи машваратҳои «берунӣ» сухан гуфта шавад. Дар таҷрибаи кишварҳои гуногун консалтинги сиёсӣ аз навъу шаклҳои гуногуни хизматрасонӣ истифода мебарад. Масалан дар Русия Агентии консалтинги сиёсӣ бо номи «Нике» амал менамояд. Агентии мазкур вобаста ба самтҳои зерин хизматрасониҳои консалтингии худро ҷорӣ месозад:

- аз аввал то ба охир ба нақшагарӣ ва гузаронидани маъракаи интихоботӣ,
- таъмини кумакҳои иттилоотии маъракаи интихоботӣ (омода намудани матн ва маводҳои дигари рекламадихӣ, инҷунин барқарор намудани алоқа бо ВАУ),
- гузаронидани таҳлили вазъият, таҳлили ҷиҳатҳои манғӣ ва мусбии мавқеъи номзад,
- коркари стратегияи маъракаи интихоботӣ (тадқиқотҳои сотсиологӣ, платформа, барнома, шиор),
- коркари тактикаи маъракаи интихоботӣ (зебосозӣ, соҳтори идора, бючет, омода намудани ҳайати кормандон),
- мутобиқгардонии рафти маъракаи интихобот,
- омода намудани номзад (имиҷ, риторика),
- иҷрои ҳалли масъалаҳои тактиқӣ (реклама, аксия),
- ҷорӣ намудани хифзи ҳуқуқӣ,
- хизматрасониҳои ҳуқуқӣ дар доираи консалтинги сиёсӣ то ҳамроҳии ҳуқуқии маъракаи интихоботӣ [1, с.74].

Агентии «Нике» дар соҳаи рекламаи сиёсӣ чунин хизмат мерасонанд – аз коркари концепсияи рекламавӣ то ба баромади расмӣ ва расонидани хизматрасониҳои легалии лоббистӣ. Файр аз ин, агенстваҳо вобаста ба маслихати идоракунӣ хизматҳо мерасонанд. экспертиза мегузаронанд ва инкишофи ташкилотҳоро пешбинӣ менамоянд.

Дар доираи илмҳои сиёсӣ навъҳои гуногуни машварати сиёсӣ арзи ҳастӣ доранд, ки метавонанд дар раванди идоранамой истифода гарданд:

-Таҳлили иттилоотӣ. Сиёсатмадор дар он ҳолате ба ин навъи машварати сиёсӣ рӯ меорад, ки агар ба вай оид ба вазъияти ҳалталаб таҳлили иттилооти васеъ лозим шавад. Масалан,

сиёсатмадор ба андешае меравад, киоё мearзад, ки дар муборизаи пеш аз интихоботӣ иштирок намояд. Барои ба кароре омаданба вай ягон иттилооте лозим меояд, ки ӯ ба мутахассисон муроҷиат мекунад. Мазмуни ин навъи машварати сиёсӣ уро ба ҷамъоварии иттилоот дар коркарди методика ба ташхиси масъала ва пешбинии инкишофи вазъияти ба вуқӯъ омада оварда расонад. Вақте, ки сиёсатмадор оид ба вазъияти ба миёномада роҳҳои ҳалро талаб менамояд, метавон як чанд варианти сенарияи ҳалли масъаларо вобаста ба тавсияҳои зарурӣ пешниҳод намуд. Ба ҷунин навъи машваратдигӣ ҳодимони давлатӣ ва сиёсӣ ҳар замон пеш аз қабули қарорҳои сиёсии ҷиддӣ рӯ меоранд.

- **Имиджмейкинг** ҳамчун як навъи машварат дар кори ташаккули имиҷи сиёсатмадор қумак мерасонанд. Амали мазкурро асосан мушовиронипсихолог ба иҷро мерасонанд, ки бо ёрии усулҳои маҳсус ташхиси психологоро барои ошкор намудани сифатҳои шаҳсии сиёсатмадор ҷорӣ менамоянд, тренингҳои (машқ) гуногуни психологӣ мегузаронанд, ки дар натиҷа барои баромади самараники расмӣва алоқа бо ҷомеа сиёсатмадор малакаю маҳорат мегирад, дар ҳолатҳои ғайриоддӣ дурӯст рафтор кардани худро меомӯзад, зуд ба вазъияти ба вуқӯъомада мутобиқ мешавад.

- **Лоихакаши мāрракаи сиёсӣ.** Ин навъи хизматрасонӣ, дар баробари таҳлилу ташхиси вазъият, аз мутахассисон коркарди стратегия ва тактикаи мāрракаи сиёсиро вобаста бо мақсадҳои ҳодимони сиёсӣ ё ташкилотҳо, ки ин навъи хизматрасониро киро менамояд талаб мекунад.

- **Тайёрӣ ва гузаронидани мāрракаи иттилоотӣ бо мақсади** ворид намудани образу таасуроти муайянба шуuri

ҷамъияти мебошад. Ин навъи хизматрасонӣ метавонад ягона бошад, яъне гузаронидани мāрракаи иттилоотии умумиро такозо менамояд, вале дар самтҳои гуногун метавонад вақеъӣ гардад, ба мисли мāрракаи reklamavӣ дар ВАУ, ташкили ҷорабинҳои оммавӣ, омода намудани эълон дар rӯzнома, коркарди лоиҳаи мāрракаи reklamavӣ ва г.

- **Ташкили хизматрасониҳои идорӣ,** яъне дар ташкил ва идораи мāрракаи сиёсӣ қумак расонидан, дар ташкили штаби интихоботӣ, дар кори штаби интихоботӣ ҷорӣ намудани назорат ва мусоидат намудан дар ташкили кори гурӯҳҳои ёрирасон ва г.

- **Омузиш додани машварат,** ҳангоми расонидани хизматҳои машваратӣ натанҳо сиёсатмадор, балки тамоми кормандони дастгоҳи ӯ омӯзонида мешавад. Мутахассисони собиқадор лексияҳо меконанд, семинарҳо мегузаронанд ва аз он ҷумла усулҳои гуногуни омӯзишӣ «хӯҷими муноқишаҳои зеҳнӣ» гузаронида мешавад [3, с.276].

Ҳамин тарик, машварати сиёсӣ ҷун воситаи расонидани қумакҳои қасбӣ ба сиёсатмадорон вобаста ба навъҳои ҳудҳеле гуногунмешаванд. Ин гуногуншаклиҳо аз як тараф талаботро ба навъҳои гуногуни хизматрасониҳои машваратӣ зиёд мегардад. Сиёсатмадори имрӯзаро лозим аст, ки барои самаранок амалӣ намудани вазифаҳои хеш ва барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда аз маслиҳати одамони донишманду бомаҳорат истифода намояд. Аз тарафи diligар дар соҳаи хизматрасониҳои машваратӣ муносибатҳои фаъолияти қасбӣ ҷонок гардида, мутахассисон дар соҳаи мазкур омода мегарданд, ки донишу маҳорати зарурро соҳиб мебошанд ва сиёсатмадорон аз онҳо баҳра мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Политическое консультирование. М.: Центр политического консультирования «Никколо М», 1999, 303с.
2. Поляков Л.В. Основы политического консультирования: теория и практика. М.: МГУ, 2004, 295с.
3. Пушкирева Г.В. Политический менеджмент: Учеб.пособие. - М.: Дело, 2002, 366с.
4. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. М., 2000, 445с.
5. Шарков Ф.И. Политический консалтинг. М., 2004, 232.

МАШVARATI SIЁSӢ VA NAVӮҲOI OН DAR RAVANDI IDORANAMOI

Дар мақолаи маскур машварати сиёсӣ яке аз воситаҳои хизматрасоние нишон дода шудааст, ки муносибатҳои байнӣ сиёсатмадорон ва машваратҷои қасбиро фаро мегирад. Машварати сиёсӣ ин як навъи ёриест, ки мутахассисони қасбиро дар соҳаи ҳуд қумак мерсонанд ва бар ивази меҳнаташон бо ин ё он мукофот ҷуброн карда мешаванд.

Калидвоҷаҳо: машварати сиёсӣ, хизматрасонӣ, сиёсатмадорон, қумакҳои қасбӣ, машварати доҳили, интихобот, имиҷ, риторика, итилоот, имиджмейкинг.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНСУЛЬТАЦИИ И ИХ ВИДЫ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ

В этой статье политическая консультация определяется как инструмент обслуживания, охватывающий отношения между политиками и профессиональным консультантом. Политическая консультация - это вид помощи, которая помогает профессионалам в своей области и вознаграждена некоторым вознаграждением за свою работу.

Ключевые слова: политическая консультация, служба, политики, профессиональная помощь, внутренняя консультация, выборы, имидж, риторика, информация, имиджмейкер.

POLITICAL CONSULTATIONS AND THEIR TYPES IN THE MANAGEMENT PROCESS

In this article, political consultation is defined as a service tool covering the relationship between politicians and a professional consultant. Political consultation is a type of assistance that helps professionals in their field and is rewarded with some kind of reward for their work.

Keywords: political consultation, service, politicians, professional assistance, internal consultation, elections, image, rhetoric, information, image maker.

Сведения об авторе: Ёров Худойдор – магистрант второго курса, специальность политология и государственное управление Таджикского Национального Университета. Тел: (+992) 93 720 27 27. E-mail: erov-1995@mail.ru

Information about the author: Yorov Khudoydod – the second-year candidate of master degree, major politics and state administration of the Tajik National University. Call: (+992) 93 720 27 27 E-mail: erov-1995@mail.ru

МУХАММАД ГАЗАЛИ И ЕГО ЛОГИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ

Риззонов М.М.
Таджикский национальный университет

Один из знаменитых мыслителей средних веков, придающее значительное внимание изучению и исследованию вопросов логики является Мухаммад Газали. Будучи богословом, он невольно воспринял немало влияния от учения Ибн Сины и Аристотеля, введя некоторые новшества в логику, хотя всегда идеологически стоял в оппозиции с ними. Следует отметить, что Газали, основательно изучив логику по книгам Ибн Сины, умело направлял это средство против восточных перипатетиков и, по справедливой оценке М.Д. Диноршоева, смог угадать некоторые слабости философии восточного перипатетизма, особенно механистические слабости учения Ибн Сины и его последователей о причинности. Газали своей критикой заставил перипатетиков – последователей Ибн Сины выступить в защиту философии перипатетизма [1, с.149].

Таким образом, можно сказать, что критика авиценновской философии и логики со стороны Газали, в конце концов, подвигла последователей Князя философов на творческое совершенствование логической и, в целом, философской системы перипатетической школы. Это говорит о положительном влиянии критических заметок Газали на дальнейшую судьбу авиценновской логики.

После Фараби и Ибн Сины, Газали считается третьим мусульманским логиком, с логическим начинанием которого было оставлено заметный след в

эволюции и развитии аристотелевской логики в мусульманском научном мире. Необходимо отметить, что Газали вошел в мир логического исследования именно благодаря логическому учению Авиценны, особенно он был очарован двухзначной логикой Ибн Сины. Поэтому, одну часть своего логического учения в «Макосиду-л-фалосифа» («Намерения философов») Газали излагает в стиле двухзначной логики. Он в этом своем труде рассматривает третьего раздела логики «Илохиёт ва табииёт» («Богословие и естествознание») из книги «Донишнома» («Книга знания») Авиценны, и в отличие от Ибн Сины, Газали более подробно останавливается в комментарии некоторых логических вопросов. В большинстве логических проблем Газали испытывает влияние Авиценны, и изобилие логических проблем, рассматриваемое ими, свидетельствует о его особенном интересе логическим наукам. Он пишет: «Тот, кто не знает логику и не имеет достаточное научное знание, окажется бессильным и беспомощным от познания истинного доказательства и сомнений, и его знания не достойно доверия» [2, с.12].

Мухаммад Газали впервые рассматривает проблемы понятия и суждения в книге «Меъру-л-улум» («Критерии наук»). Логическая система Газали как и у Ибн Сины включает в себе понятия, теорию суждения, силлогизмы, риторику, поэтику и софистику. Однако эта логическая система у Газали в отличие от

Иbn Сины, более подробно рассматриваются и для ясности почти всех логических проблем приводит множество примеров из Корана и исламской юриспруденции, сопоставляя их с логическими учениями Аристотеля и Авиценны, чтобы вместить логические научные смыслы в рамке исламской научной логики. Нам известно, что Газали яростно боролся с философами и философскими идеями, однако он не был противником логики, более того, он рекомендовал изучение логики всем ученым и считал особенно обязательным освоение этой архиважной науки богословам и методистам. Один из важной инициативы Газали является то, что он использовал логическую посылку в введении важных диспутах как основ исламской юриспруденции (усули фикх), однако не как часть теологии или же ее особенную посылку, наоборот, он уверен, что логика является введением всех наук. Он впервые приводит одну логическую посылку, которое является заключением книги «Махаку-н-назар» («Критерия взглядов») и имеющее отношение в теологических диспутах в книге «ал-Мустасфо мин илм ал-усул» («Избранные из основы веры»). Это его дело послужила примерным образом многим последующим теологам.

В силлогистике также Газали является последователем Ибн Сины. Однако в книге «ал-Кистос ал-мустаким» он считает все логические правила и виды доказательства, более важным чем простые категорические силлогизмы, соединительные и разделительно-исключительные силлогизмы, укрепляя все свои доводы для каждого вида силлогизма примерами из Корана. Газали ссылается на 3-х вытекающих форм из Корана различными видами логического силлогизма: 1. Простой категорический силлогизм. Этот силлогизм имеет в свою очередь еще три фигуры – первая фигура, вторая фигура и третья фигура; 2. Соединительно-исключительный силлогизм; 3. Разделительно-исключительный силлогизм.

Газали, занимаясь проблемой отношения логики с религиозными науками, анализирует каждого из этих силлогизмов в отдельных главах своей книги, приводя множество примеров из Корана. Он считает, что логические правила не исходили из Греции, а доказаны Кораном, более того, эти правила были изложены еще в Ветхом завете. Для утверждения своего правоты он приводит

следующие примеры: Намруд объявлял себя богом и намрудцы утверждали, что Бог способен на всякое. Авраам ссылаясь на свои богословские знамения говорит, что: «Мой Бог способен как оживит мертвого, так и умеритворит живого, в то время как ты не способен на такое!». Намруд, полагаясь на софистику, говорит следующее: «Я тоже способен на такое!», и к нему приводят два человека, одну из которых он приказывает казнить, а другого дарует жизнь. Чтобы взять верх над софистикой Намруда, Авраам приводит более сильный аргумент: «Мой Бог способен вывести Солнце из Востока! А попробуй ты вывести его из Запада!». Намруд был удивлен и не смог ни чем ответить на этот неоспоримый аргумент. Авраам, судя по Газали, использовал два вида первой формы силлогизма. Полная форма первого доказательства, является, то что: «Мой Бог способен как оживит мертвого, так и умеритворить живого, и всякий кто способен на такое, тот есть истинный Бог! Следовательно, мой Бог есть истинным Богом!». Второе доказательство формы силлогизма, которая стала причиной удивления Нимрода, является следующее: «Мой Бог способен вывести Солнце из Востока и каждый, кто способен на такое, есть истинный Бог! Следовательно, мой Бог является истинным Богом!».

Таким же образом, Газали рассматривает и другие виды силлогизма. Эти попытки Газали для выведения логического силлогизма из коранических текстов в его время были беспрецедентным явлением. И кажется, что это достойная работа Газали для укрепления основ логики и создания необходимых предпосылок была очень важным делом, однако к великому сожалению, кроме Газали до периода Мулло Садро никто этим не занимался.

Мухаммад Газали не смог преобразовывать свою логическую систему и придать ей более красочную научную форму. Однако все же он попытался исламизировать логическую систему Греции и представлять ее исламскому миру, и во многом это попытка ему удался. Он хотел доказать, что логика является ключом бесконечной мудрости и источником диагностирования истинного познания и то, что оно не стоит в противоречии с исламскими науками. По нему, откровенная истина Корана сродни с полученными истинами посредством научных фактов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абу Али ибн Сина (Авиценна). Сочинения. Том 1.
2. Гуломхосайн Иброхими Динони. Мантиқ ва маърифат дар назари Газзоли (Логика и познания во взглядах Газали). Тегеран, 1371х.
3. Берtran Рассел. Ҷаҳонбинии илмӣ. Тегеран, 1373.
4. Берtran Рассел. История западной философии. Тегеран, 1772.
5. Бэкон Френсис. Ал-мавсуат-ул-фалсафат-ул-мухтасаратун. Каир, 1376,
6. Икбал Мухаммад. Эҳёи фикри динӣ дар ислом. Тегеран, 1373.
7. Индаллоҳи Немъа. Фалсафаи шиъа. Тегеран, 1377.
8. Мухаммад Али Фуруғи. Сайри ҳикмат дар Аврупо (Обозрение философии Европы). Тегеран, 1374. Том 1.
9. Пьер Руссо. Таърихи улум (История науки). Тегеран, 1375.

МУХАММАД ГАЗАЛИ И ЕГО ЛОГИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ

В данной статье изложено логические учения Мухаммада Газали. Отмечено, что Логическая система Газали как и у Ибн Сины включает в себя понятия, теория суждений, силлогизмы, риторика, поэтика и софистика. Однако эта логическая система у Газали в отличие от Ибн Сины, более подробно рассматривается и для ясности почти всех логических проблем приводится множество примеров из Корана и исламской юриспруденции, сопоставляя их с логическими учениями Аристотеля и Авиценны, чтобы вместе логические научные смыслы в рамке исламской научной логики. В статье отмечается, что Газали хотел доказать, что логика является ключом бесконечной мудрости и источником диагностирования истинного познания и то, что оно не стоит в противоречии с исламскими науками. По нему, откровенная истина Корана сродни с полученными истинами посредством научных фактов.

Ключевые слова: философия, логика, силлогистика, мусульманская наука, Мухаммад Газали, методы познания.

МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ ВА ТАҶЛИМОТИ МАНТИҚӢ Ӯ

Дар ин мақола таълимоти мантиқии Муҳаммад Ғазолӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Қайд карда шудааст, ки низоми мантиқии Ғазолӣ ба мисли мантиқи Ибни Сино мағҳум, қазия, назария қиёс, хитоба, шеър ва сафсатаро дар мегирад. Вале бо фарқ аз Ибни Сино Муҳаммад Ғазолӣ барои фахмо шудани таълимоти мантиқии худ аз куръони карим ва аҳодис мисолҳои мушахҳас оварда, онҳоро бо таълимоти Арасту ва Ибни Сино муқоиса мекунад, то ки таълимоти мантиқиашро дар доираи дини ислом ворид кунад. Дар мақола қайд карда шудааст, ки Ғазолӣ меҳост исбот кунад, ки мантиқ калиди беохирӣ ҳикмат ва сарчашмаи пешбинҳои маърифати ҳақиқӣ аст ва он бо улуми исломӣ ҳеч зиддияте надорад. Ба андешаи ӯ кушодани ҳақиқати куръон бо ҳақиқати ба дастомада ба воситаи фактҳои илмӣ ҳамреша аст.

Калидвоҷаҳо: фалсафа, мантиқ, назарияи қиёс, улуми исломӣ, усулҳои маърифат.

MUHAMMAD GAZALI AND HIS LOGICAL TEACHINGS

It is viewed the logical teachings of Muhammad Gazali in this article. There was mentioned that the logical system of Gazali is similar with logical system of Avicenna and included concept, judgment, syllogism, ritoric, poetic and sophistic. But, the logical system of Gazali in difference with Avicenna brings many examples from Quran and hadithes in order to comment his teachings and compare them with Aristotle's and Avicenna's logical teachings and tries to include his teachings into Islamic logic. The article notes that Ghazali wanted to prove that logic is the key to infinite wisdom and the source of the diagnosis of true knowledge and that it does not conflict with Islamic sciences. According to him, the frank truth of the Qur'an is akin to the truths obtained by means of scientific facts.

Keywords: philosophy, logic, syllogism, Muslim science, methods of cognition.

Сведения об авторе: Ризвонов Мансур – магистр второго курса факультета философии Таджикского национального университета.

Information about the author: Rizvonov Mansur – the second-year graduate student of the faculty of Philosophy of Tajik National University

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

*Садирова А. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Тарзи ҳаёти солим аз масъалаҳои мухимтарини чомеаи имрӯза ва баҳусус давлату ҳукumat ба шумор меравад. Махсусан ба ин мақсад дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурии ҷондидон дар рӯй замони омилҳои таъсиррасон ба саломатӣ ва некуаҳволии ҷондидон рӯҳии одам зиёд гардидаистодааст. Дар натиҷаи омилҳои таъсиррасон тавлиди кӯдакони носолим,

(нобино, ношунаво, бемориҳои вайроншавии аппарати такягоҳу ҳаракат, Аутизм, синдроми Даун, кӯдакони ноқисулакл, кӯдаконе, ки бо фишори баланди майнаи сар ба дунё меоянд ва гайра)зиёд шуда, мушкилотҳои иҷтимоӣ ба амал меоянд. Агар дар ҷамъият мушкилотҳои иҷтимоӣ зиёд бошанд, саломатииаҳолӣ ва

некӯаҳволии шахсӣ, оилавии инсон кам мешавад ва боиси дар истеҳсолоту сиёsat, давлату давлатдорӣ, муносибатҳои байниҳамдигарии одамон ба вучуд омадани монеаҳо мегардад.

Масъалаи некӯаҳволии чомеа вазифаи натанҳо давлату ҳукумат, балки, вазифаи ҳар як шаҳрванд ба шумор рафта, барои амалий намудани он ҳар як шаҳрванд масъулияти, вазифа ва ўхдадориҳои худро дар чомеа ба дараҷаи баланд иҷро карданаш лозим мешавад. Аммо имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин ба назар мерасад, ки шаҳрвандон вазифа ва масъулиятҳои худро дуруст ба анҷом намерасонанд ва ба фиреби якдигар машгул мешаванд, дар натиҷа ин амалу рафткорҳо чомеа пур аз нуқсонҳои ҷисмонию рӯҳӣ мегардад. Дар соли 2019 ҷиҳати баргузории ҷорабинҳои оммавӣ-варзиши ҷаҳонӣ таҳти унвони «Зебой, тавонӣ ва доноӣ аз варзиш аст» дар қаламрави қишвар 3221 маротиба машқҳои пагоҳирӯӣ, барои нигоҳ доштани саломатии организм баргузор гардида, зиёда аз 866169 нафар иштирокчиён аз ҷумла 179506 нафар бонувон ширкат варзидаанд.

Олимони соҳаи физология ва табибон дар асоси таҳқиқотҳо, таҷрибаҳои сершумор ба ҳулосае омаданд, ки инсон аз лаҳзаи тавлид то маргаш (аз 0 то 100 солагӣ) метовонанд бидуни беморӣ зиндагӣ намояд. Албата дар ҳоле, ки ҳанӯз аз даврони ба дунё омаданаш дар ҳуд тарзи ҳаёти солимро ҷой дода, ба қонунҳои табиат ва инсоният риоя намояд, инчунин волидонаш низ пеш аз ў ҷунин тарзи ҳаётро пеш гирифта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки эҳтиёҷоти одамон дар муносибат бо ҷамъият, оила, мактаб, сиёsat, иқтисодиёт ва умуман нисбати якдигар баробар нест. Ҳар як аъзои ҷамъият вобаста ба майлу ҳоҳиш, талабот, шавқу ҳаваси ҳуд зиндагиашро месозад ва ин боиси нокомиҳо, норозигиҳо, нооромиҳо иҷтимоӣ-сиёsat ва умуман мушкилотҳо дар зиндагии инсонҳо мегардад. Дар натиҷаи ҷунин намуди зиндагӣ одамон шиддати психологиро аз сар гузаронида ба бемориҳои гуногуни психологию, соматикӣ гирифтор мешаванд, оқибат солимию некӯаҳволии чомеа коста мегардад.

Аз рӯи концепсияи «Тарзи ҳаёти солим» рафтори иҷтимоӣ ва психологии инсон, шартҳои асосии гигиении ташаккули организми инсон дохил мешаванд. Фаъолиятҳое, ки инсон дар

чомеа ба анҷом мерасонад, оқилона ба роҳ мондани онҳо истироҳати фаъол, аз рӯи речай рӯз фаъолияти намудан, дуруст ташкил намудани фароғати фарҳангӣ, ҳаракати фаъоли муносиб, гигиенаи шахсӣ, истифодаи қувваҳои шифобаҳши табиат (офтоб, ҳаво, об), ҳурду ҳӯроки дуруст, ҳолати сиҳатии психологӣ дар оила, фаъолияти меҳнатӣ ва таълимӣ дар коллектив, имконият медиҳанд, ки зиндагии инсонҳо то як андозаи минималӣ орому осуда гузарад.

Мехвари асосии тарзи ҳаёти солим ҳаракат ва фаъолияти мақсаднок ба шумор меравад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти одамон аз танбалии зиёд масъулияти ҳаёти худро ба душ нагирифтанашон ба нокомӣ гирифтор мегарданд, ки натиҷа одам маъни ҳаёти худро аз даст медиҳад. Ин гуна вазъиятҳо аз афсурдагии одамон ҳабар медиҳанд. Ҳолати дигари ба душвориҳои психологию-иҷтимоӣ гирифтор гаштани одамон бекор ба ягон намуди фаъолият машгул нашудан мебошад. Ин ва дигар мушкилотҳои иҷтимоию иқтисодӣ пеш аз ҳама ба рухияи одамон таъсири манғӣ расонида, ҳолатҳои психологии онҳоро ноором месозад. Инсон – ин ягонагии ногусастани биологӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Шахси фаъол ва мақсаддор намегузорад, ки рӯҳу танаш танбалӣ қунад, муддати дароз ҷавонӣ ва зиндадилиро нигоҳ дошта, ҳатто дар пири низ қувваи созандай эҷодиашро давом медиҳад. Бо мақсади таҳқими тарзи ҳаёти солим, рушду инкишофи соҳаи варзиш ва оммавияти он дар Ҷумҳурий 2600 ҷорабинӣ бо фарогирии 633941 нафар наврасону ҷавонон ва аҳолӣ, аз ҷумла 141099 нафар бонувон баргузор гардид.

Дар муқобил, беғайратии иҷтимоӣ, даст қашидан аз қуллаҳои мақсад, мурдадилӣ, набудани машғулияти дӯстдошта, бефаъолиятӣ, ба олами ғуссаҳо рафтан, руҳафтодагӣ, афсурдаҳолӣ шаҳсро ба таназзул оварда мерасонад. Дар ин бора биологи машҳури Канадагӣ, профессор Ганс Селья яке аз асосгузорони назарияи стресс, гуфтааст: «Барои он ки ба зиндагиамон маъни бахшем, мо бояд дар назди ҳуд як масъалаи душвор ва дарозмуддат гузорем. Мо бояд ҷунин ба мақсад расем, ки аз мо кори душворро талаб қунад». Набудани ҷунин мақсад – яке аз стрессҳои қалонест, ки инсонро ба заҳми мейда, сактаи дил, гипертония ва ё ба ягон хел ҳолати бенишот меоварад.

Чи бояд кард, ки фаъолияти иҷтимоии меҳнатиро бештар намуда, барои пешрафти чомеа саҳм гузашт.

Энергия дар организм ҳангоми ҳаракат ба вуқӯй меояд. Инсонро табиат барои фаъолияти ҷисмонӣ оғаридааст, ки ба он ҳамаи узвҳо ва система бо якдигар мутобиқ карда шудаанд. Зиёда аз ними вазни танро дастгоҳи ҳаракат ташкил медиҳад: скелет ва мушакҳо. Қалб ва хунгарди, системаи нафаскашӣ ва асаб, система ҳозима ва ғадудҳои тарашишҳи дохила – ҳамаи ин тарзе соҳта шудааст, ки фаъолияти мунтазами мушакҳоро ба амал меоваранд. Сигналҳое, ки аз мушакҳои ҳаракатдиҳанд ба майнаи сар ворид мешаванд, дар марҳилаҳои муайяни ҳаёти кӯдак, барномаҳои ташшакулёбии ирсии организми ўро ба миён меорад. Агар ин масъаларо бештар бинем, бояд қайд кард, ки фаъолияти ҳаракат дар инсони даврони ибтидои ҳолати рӯҳиро ба миён оварда, дар инсони замони ҳозира бошад, дар моҳҳо ва солҳои аввали зиндагӣ тараққӣ мекунад.

Дар ҳаракат маънои ҳаёт нуҳуфта аст. Организми инсон дар баробари сарф кардани энергия, дар ҳолатҳои гуногун онро аз нав пур мекунад, дар ҳоле, ки агар худи шахс бештар фаъолият намуда талош кунад, ки физоҳои энергетикиро истифода намояд. Дар чунин ҳолат энергияи сарфшуда барқарор мегардад. Дар акси ҳол раванди мубодила дарҳол суст шуда, энергия ҷамъ намешавад, инчунин ҳуҷайраҳои мағзи сар ва бадан бо физо таъмин нагардида, раванди ташаккулёбии организм рушд намеёбад.

Пайваста фаъолияти мунтазам накардан, баҳолатҳои ногувор оварда мерасонад. Мушакҳои дилро суст карда, ҳолатҳои фарбехшавиро ба амал меоварад ва тонуси мушакҳо, кори фикронӣ ва ҷисмонӣ паст мешаванд, эҳтимолияти сар задани бемориҳои асаб, дилу рагҳо, вайроншавии мубодилаи физо ба миён меояд.

Зарари гиподинамияро бештар дар шахсоне, ки дар шаҳрҳо зиндагӣ

мекунанд бештар мушоҳида кардан мумкин аст, зеро шаҳрнишинонро зарур аст, ки дар воситаҳои нақлиёт, нишаста ба кор раванд, ки ин ҳолат ба организми онҳо фишори асабӣ ва мушакиро ба миён меоварад. Бисёре аз қасбҳои имрӯза дар ҳолати беҳаракатӣ, бо сарфи минималии қувваи ҷисмонӣҳастанд. Дар муддати рӯз, мо аз як курсӣ ба як курсии дигар менишинем, ин амалиётҳоро бо гашту гузор ба бозору мағозаҳо иваз менамоем. Ва ҳамаи ин дар ҳолати норасонии вақт, саросемагӣ, ба қавле “шишта саросемаем”. Ва бо ҳамин тарзи зиндагӣ ба мушакҳоямон имконият медиҳем, ки онҳо мудати дароз беҳаракат ва суст бошанд, дар чунин ҳол рӯҳу асаб – муддати дароз фишор мебинанд.

Занчири маъмулии тарзи ҳаёти камҳаракатро кандан душвор аст. Барои аз чунин мушкини баромадан моро зарур аст, ки бештар ҳаракат кунему ба машқҳоиҷисмони машғул шавем. Бояд қайд кард, ки агар шахс машқҳои ҷисмониро дар табит баҷо оварад таъсири мусбии он ба организм зиёдтар мешавад. Зеро омилҳои гигиении табиат (офтоб, ҳаво, об) беҳтарин воситаи обутоб ва пешгири бемориҳост.

Дар ҷойҳое, ки сард аст яне дар онҳо ҳисси хунуки мушоҳида мегардад ба машқҳои ҷисмонӣ машғул шудан аз аҳмият ҳолӣ нест. Зеро хунуки таъсири хубе ба системаи асаб, дилу рагҳо ва озодона нафас гирифтани дошта, инчунин мубодилаи физоро беҳтар карда, кори узвҳои таносулро дар сатҳи балан ба танзим медарорад. Баръакси таъсири оромкунандай гармӣ бояд таъсири мунтазами хунуки низ бошад.

Аз ҳад зиёд истифода намудани физо метавонад ба организм зарари ҷидди расонад. Масалан вазни бадан, аз ҳисоби равғани шикам, сина, гардан ва рон зиёд шуда, барои фаъолияти мунтазамии шахс ҳалали ҷиддӣ ворид менамояд. Дар урфият мегуянд: “Фарбех шудан – пир шудан аст”.

АДАБИЁТ

- Евсеев С.П.С.Ф.Курдыбайло «Материально техническое обеспечение адаптивной физической культуры»-Москва 2007-56стр.
- Ҳисоботи Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Ҳисоботи Маркази тандурустӣ
- Психология инвалидности Метод указания Сост.Н.А.Соловьева Яросл.гос.ун-т-Ярославль 2004-6 стр.
- Низомномаи намуниавии таълимии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон борои соли хониши 2006-2007 ва то соли хониши
- 2010 - 2011. - Душанбе, 2006. с.14.
- Миралиев А., Давлатов М. Педагогика ва психология. Душанбе «Ирфон» 2007.

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ

Тарзи ҳаёти солим аз масъалаҳои муҳимтарини чомеаи имрӯза ва баҳусус давлату ҳукumat ба шумор меравад. Маҳсусан ба инмаксад даршаҳру ноҳияҳои чумхуриамон дар рӯй замин омилҳои таъсирасон ба саломатӣ ва некуаҳволии ҷисмонию рӯҳии одам зиёд гардида истодааст. Дар натиҷаи омилҳои таъсирасон тавлиди кӯдакони носолим, (нобино, ношунаво, бемориҳои вайроншавии аппарати такягоҳу ҳаракат, Аутизм, синдроми Даун, кӯдакони ноқисулакл, кӯдаконе, ки бо фишори баланди майнаи сар ба дунё меоянд ва гайра) зиёдшуда, мушкилотҳои иҷтимоӣ ба амал меоянд. Агар дар ҷамият мушкилотҳои иҷтимоӣ зиёд бошанд, саломатии аҳолӣ ва некӯаҳволии шаҳсӣ, оилавии инсон кам мешавад ва боиси дар истехсолоту сиёsat, давлату давлатдорӣ, муносибатҳои байниҳамдигарии одамон бавучуд омадан монеаҳо мегардад. Дар соли 2019 ҷиҳати баргузории ҷорабинҳои оммавӣ-варзишӣ ва солимгардонӣ таҳти унвони «Зебой, тавонӣ ва доноӣ аз варзиш аст» дар қаламравик ишвар 3221 маротиба машқҳои пагоҳирӯзӣ, барои нигоҳ доштани саломатии организм баргузор гардида, зиёда аз 866169 нафар иштирокчиён аз ҷумла 179506 нафар бонувон ширкат варзидаанд. Олимони соҳаи физиология ва табион дар асоси таҳқиқотҳо, таҷрибаҳои сершумор ба хулосае омаданд, ки инсон аз лаҳзai тавлид то маргаш метовонанд бидуни беморӣ зиндагӣ намояд. Албата дар ҳоле, ки ҳануз аз даврони ба дунё омаданаш дар ҳуд тарзи ҳаёти солимро ҷойдода, ба қонунҳои табиат ва инсоният риоя намояд, инчунин волидонаш низ пеш аз ўчунин тарзи ҳаётро пешгирифта бошанд.

Калидвоҷаҳо: саломатӣ, омилҳои таъсирасон, табион, одамон, тарзи ҳаёти солим

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ

Здоровый образ жизни – одна из важнейших проблем современного общества, особенно государства и правительства. Специально для этого в городах и районах нашей республики на земле усиливаются факторы, влияющие на здоровье и физическое и психическое благополучие человека. В результате влияющих негативных факторов на рождение нездоровых детей (слепых, глухих и уничтожение болезней нарушающие органы движения, аутизм, синдром Дауны, умственная, способность детей, которые приходят в мир с высоким внутричерепным давлением, тем самым данная проблема приводит к сложности социальной жизни общества и т.д.). Если в обществе много социальных проблем здоровья населения, личное семейное благосостояние будут возникать препятствия в производстве и политике, в государстве в отношениях между людьми. В 2019 году по всей стране было проведено 3221 утренней зарядки для поддержания здоровья тела, и более 866 169 участников, в том числе 179 506 женщин. На основании многочисленных исследований и экспериментов физиологи и врачи пришли к выводу, что человек может жить без болезней от рождения до 100 лет. В случае с моментом рождения, он следовал здоровому образу жизни и следовал законам природы.

Ключевые слова: здоровье, влияющие факторы, врачи, люди, здоровый образ жизни

HEALTHY LIFESTYLE

A healthy lifestyle is one of the most important problems of modern society, especially the state and government. Specifically for this purpose, in the cities and districts of our Republic on earth, factors that affect the health and physical and mental well-being of a person are being strengthened. As a result of negative factors affecting the birth of unhealthy children (blind, deaf and other diseases that violate the organs of movement, autism, Down syndrome, mental ability of children who come to the world with high intracranial pressure, thus this problem leads to the complexity of social life in society, etc.). If there are a lot of social problems of public health, personal family welfare, there will be obstacles in production and politics, in the state in relations between people. In 2019, 3,221 morning exercises were conducted across the country to maintain body health, and more than 866,169 participants, including 179,506 women. Based on numerous studies and experiments, physiologists and doctors have come to the conclusion that a person can live without diseases from birth to 100 years. In the case of the moment of birth, he followed a healthy lifestyle and followed the laws of nature.

Keywords: health, influencing factors, doctors, people, healthy lifestyle

Сведения об авторе: Садирова Аслби Сафаралиевна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса, специальность социальной работы, кафедры социальной работы. Тел: 985-42-65-76

Information about the author: Sadirova Aslbi Safaralievna – Tajik National University, second-year graduate student of social work department. Phone: 985-42-65-76

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ – ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ – PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**УДК 78.071.1 (575.3)****ВАСФИ ВАТАН ДАР ЭЧОДИЁТИ БАСТАКОР ТАЛАБХҮЧА САТТОРОВ****Пиракова Ш.****Муассисай давлатии таълимии “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода”**

Ватан яке аз мавзуъҳоест, ки дар эҷодиёти тамоми бастакорони тоҷик ҷойгоҳи маҳсус дорад. Бастакорони тоҷик барои инъикоси ҳисси баланди ватандорӣ ва ситоишу арҷузорӣ ба Ватан дар эҷодиёти худ зиёд талош намуда, дар ин самт ба муваффақиятҳои беназир низ ноил гардидаанд. Албатта, ҳар як бастакор бо ҳудвижагиҳои эҷодиёти худ дар ин фарқунанда буда, сазовори эҳтиром гардидааст. Аз зумраи чунин бастакорони соҳибкасб Талабхӯча Сатторов мебошад, ки бо шеърҳои ватандӯстонаи худ миёни ҷомеа, аҳли ҳунар шуҳрат дошта, ҳамчун пурмаҳсултарин устоди санъат шинохта гардидааст.

Фаъолияти оҳангсозии Талабхӯча Сатторов аз солҳои донишҷӯяш оғоз шудааст. Баъд аз таҳсил дар Консерваторияи давлатии Москва бастакор ҷиддӣ ба ин ҷодаро пеш гирифт ва сатҳи қасбияти ҳудро ташаккул дод. Эҷодиёти бастакор паҳлӯҳои гуногунро дар бар мегирад. Аз ҷумла: тараннуми Ватан, васфи ишқи поки инсонӣ, манзараҳои дилрабои табиат ва ғайра. Асарҳои бастакор дар жанрҳои: Опера, симфония, оратория-балет, кантата, асарҳои камеравӣ-созӣ, мусиқӣ ба намоишномаҳои театрӣ, мусиқӣ ба фильмҳо, асарҳои ҳорӣ, романҳо, сурӯдҳо ва такмили сурӯдҳо ҳалқӣ навишта шудаанд.

Табиист, ки мавзӯи ватан дар эҷодиёти Талабхӯча Сатторов мавқеи хос дорад. Вокеист, ки давраи фаъолияти эҷодии композитор ба охири солҳои 1980-ум рост омад. Баъди ҷанде пошхурии Иттиҳоди давлатҳои Шӯравӣ ва сипас Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон оҳангсозро ба эҷоди нав ба нав илҳоми тоза бахшанд.

“Дарки муҳити дардодудаи солҳои ҷанги шаҳрвандӣ фаҳмиши Ватан ва моҳияти онро на танҳо дар вучуди эҷодкор, ҳамчунин дар ҳар як фарди тоҷику Тоҷикистонӣ беш аз пеш афзуд. Аз ин рӯ Ваҳдати миллӣ ба эҷодкорон

воқеан сахифаи тозаи эҷод ва илҳоми фароҳ бахшид” [5].

Самараи Ваҳдат ба эҷодиёти Т. Сатторов бе таъсир намонд. Дар ин радиф: сурӯд барои яккаҳон, ҳор ва оркестр бар матни Низом Қосим “Ҷони мо, эй Тоҷикистон” (1996), кантатаи якқисма барои яккаҳон, ҳор ва оркестри симфонӣ бар матни Низом Қосим “Ҷаҳони тоҷикон”, сурӯд барои яккаҳон, ҳори занона ва оркестри симфонӣ бар матни С. Аюбӣ “Гимни санъат”, кантата барои яккаҳон, ҳор ва оркестри симфонӣ бар шеъри А. Рӯдакӣ ва С. Аюбӣ “Бӯйи ҷӯйи Мулиён” (1998), сурӯд барои яккаҳон ва ҳори омехта “Садои кӯҳ” (1998), сурӯд барои яккаҳон, ҳор ва оркестр бар матни Лоиқ “Суруди Душанбе” (1998) ва аҳиран операи “Рустам ва Сӯҳроб”, прелюдия (саҳаҳбор – писаи начандон қалонест, ки ба тарзи бадеҳанавозӣ эҷод шуда, одатан ҷун муқаддима ба писаи дигар хизмат мекунад [7]) – и тантанавӣ барои оркестри симфонӣ “Навои ифтиҳор” (1999), навои симфонии “Эҳҳе” (1999), эҷоди жанри симфонӣ: баллада барои қвартети созӣ “Андӯҳ” (2000), сурӯд барои ҳор бо ҳамовозии оркестр “Праздник свободы” (2001), ода (қасида, мадҳия) оркестри мутантан барои ҳор бо ҳамовозии оркестр “Тоҷикистони мо” (2001) ва даҳҳо асарҳои дигаре ки дар ин солҳо эҷод шудаанд ва бо Ватан ва эҳсоси қаноатмандӣ аз ватандориро таҷассум менамоянд, эҷод гардидаанд.

Мавзӯи ватандӯстӣ дар эҷодиёти бастакор ҷои намоёнро ишғол мекунад. Зиёда аз ин, он ҷанбаҳои ботинӣ, доимӣ ва фаъолонаи рушдёбандай эҷодиёти ў мебошад. Вай идеяи асосии ҷандин асарҳои солҳои 80-90-уми асри XX буд: Симфонияи №1 барои оркестри қалони симфонӣ (1984), Концерт барои фортепиано, созҳои торӣ, арфа ва зарбӣ (1986), оратория-балет “Фарёди дуриҳо” (1988), Соната барои фортепиано (1990), сурӯд барои сароянда, ҳор ва оркестри симфонӣ “Бӯй ҷӯйи Мулиён” (1996), сурӯд барои сароянда ва ҳори омехта “Нолаи

кўҳистон” (1998), операи “Рустам ва Сўхроб” (1999), Прелюдияи мутантан барои оркестри симфонӣ “Оҳанги ифтихорӣ” (1999), манзараи симфонии “Эҳё” (1999). Баллада барои квартети торӣ “Андӯҳ” (2000), суруд барои хор бо оркестр “Тоҷикистони мо” (2001) ва дигарон мебошад.

Аз худи унвони ҳар як асари бастакор Талабхӯча Сатторов бўи Ватан меояд. Барои далел шумораи зиёди асарҳои ўро номбар мекунем. Асарҳои мазкур, ки дар жанрҳои гуногуни мусиқӣ нашр шудаан, инҳо мебошанд: Симфонияи №1 барои оркестри калони симфонӣ, 1984с., “Бонги зафар”, увертюра барои оркестри симфонӣ, 1999с., “Навои ифтихор” прелюдияи тантанавӣ барои оркестри симфонӣ, 1999с. Асарҳои хорӣ, романҳо, “Оғӯши Явroz”, 1978с., “Таронаи Ватан”, шеъри Гулруҳсор, 1983с., “Душанбе”, шеъри Н. Қосим, 1984с., “Шоми Душанбе”, шеъри А.Муродӣ, 1988с., “Иттиҳод”, шеъри А.Муродӣ, 1988с., “Арсаи ваҳдат”, шеъри С. Айюбӣ, суруд барои хор бо оркестр, 1995с., “Чони мо, эй Тоҷикистон”, шеъри Н. Қосим, суруд барои яккаҳон, хор ва оркестр, 1996с., “Чаҳони тоҷикон”, шеъри Н. Қосим, кантатаи якқисма барои яккаҳон, хор ва оркестри симфонӣ, 1996с., “Суруди Душанбе”, шеъри Лоик, суруд барои яккаҳон, хор ва оркестр, 1998с., “Эй шаҳри ман”, шеъри С. Ҳатлонӣ, суруд барои яккаҳон, хор ва оркестр, 1998с., “Самои баҳт”, шеъри С. Ҳатлонӣ, кантата барои хор ва оркестри симфонӣ, 1999с., “Чашни истиқлол”, шеъри М.Фоиб, суруд барои хор ва оркестр, 2001с., “Таронаи Ватан”, шеъри Муҳаммад Фоиб, Гулназар Келдӣ, Низом Қосим, Салими Ҳатлонӣ барои сарояндагон, хор ва оркестри симфонӣ, 2005с.

Силсилаи осори вокалии “Таронаи Ватан” яке аз охирин асарҳои бевосита ба инъикоси мавзӯи Ватан алоқаманд мебошад. Доир ба силсила дар китоби композиторони Тоҷикистон чунин маълумот дода шудааст: “Силсилаи мазкур аз 6 асари зерин иборат аст: сурудҳо ва кантатаҳо барои сарояндагон, хор ва оркестри симфонӣ. Ҳар кадоме аз ин асарҳо барои дорои гражданий, ватанпарастӣ, руҳияи хушбинӣ, фарогирии нерую иродай бунёдкорона баҳри ваҳдати ҳалқ, муттаҳидсозии ҷаҳду талошҳо баҳри ичрои вазоифи гуногуни ҷомеа ҷиҳати таҳқиму рушди давлатдории тоҷикон дар замони мусоир

баҳои баланди ҷомеа, давлату сомеонро сазовор гардидааст” [4]. Далели ин гуфтаҳо ичрои ҷандинбораи силсилаи мазкур дар ҷаҳонвораҳову консертҳои сершумор мебошад, ки ин шаҳодати замонавӣ будани он, муҳимиияти ғоя ва мазмуни бадеист, ки аср ба сомеон мерасонад. Махсус зикр менамоем, ки аслан дар ҳар як чорабинии бузурги сатҳи миллӣ ин асарҳо на танҳо ба барномаҳои консертӣ ворид мегарданд, балки дар хотимаи чорабинии калони мушаҳҳас ичро гардида, ҳамин тариқ идеяи асосии ин анҷуманҳоро таҷассум менамоянд.

Якумин асари ин силсила – суруди “Таронаи Ватан”, ки тамоми силсилаи вокали ҳамин тавр номгузорӣ шудааст, ба шеъри Салими Ҳатлонӣ барои сароянда. Хор ва оркестри симфонӣ навишта шудааст. Ин асар дар Тоҷикистон ниҳоят машҳур аст. Аз ҷумла он дар қисми хотимавии консерт баҳшида ба 1-умин солгарди Конститутсияи Тоҷикистон (5-ноябрин соли 2004) ичро гардида буд. Асари дуюми силсила-суруди “Мо олами меҳрем” ба шеъри Муҳаммад Гоиб барои хор ва оркестри симфонӣ аст. Ин асар соли 2004 дар давраи анҷоми ТВ марафони ҷумҳурияйи “Мусиқӣ алайҳи терроризм” ичро карда шуда буд. Сеюмин асари силсила-суруди “Ҷавонӣ” ба шеъри Гулназар барои сарояндагон, хор ва оркестри эстрадӣ-симфонӣ. Суруд дар хотимаи воҳурии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2005 ичро гардида буд. Асари ҷоруми силсила-кантатаи “Чаҳони тоҷикон” ба шеъри Низом Қосим барои гурӯҳи сарояндагон, хор ва оркестри симфонӣ. Асар дар барномаи консертӣ баҳшида ба ифтихори Рӯзҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия 6 октябрини соли 2005 ичро карда шуда буд. Асари панҷум-кантатаи “Самои баҳт” ба шеъри Салими Ҳатлонӣ барои хор ва оркестри симфонӣ. Асари шашум-кантатаи “Давлати поянда” ба шеъри Низом Қосим барои сарояндагон, хор ва оркестри симфонӣ. Асар дар консерти хотимавӣ баҳшида ба рӯзи Ваҳдати миллӣ 27 июни соли 2005 ичро гардида буд.

“Доираи асосии ғояҳо ва симоҳои бадеии силсилаи “Таронаи Ватан” ба тараннуми кишвари азиз-Тоҷикистон, таъқиди ирсияти мероси Исмоили Сомонӣ-асосгузори аввалин давлати муттамаркази тоҷикон алоқаманд аст. Ин ғояҳо, симоҳо баҳри муттаҳид

намудани саъю талоши тамоми аъзои чомеа дар роҳи бунёди давлати нау мустакил, соҳибихтиёр, гул-гул шукуфон, барои аз ҷониби ҷавонони имрӯза омӯхтани мероси пурғановати таърихию фарҳангии тоҷикон, дар чомеа паҳн ва пойдор гардидани ғояҳои масъулияти баланди шаҳрвандӣ дар назди Ватани ҳеш Тоҷикистон равона карда шудаанд” [4].

Т.Сатторов муаллифи “Навои ифтихор” – сароҳбори мутантанест, ки соҳибихтиёрии Тоҷикистон, сиёсати сулҳдӯстонаи он, сарвари давлатеро, ки ба Ватани ҳеш – Тоҷикистон сулҳ овардааст, таҷассум намудааст. Асари дорои оҳанги зебо, ки бо садоқату шевай ҷасуронаи муаллиф-композитори бузург мафтун месозад.

Тамоми оғаридаҳои Талабхӯча Сатторов бо як ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ сиришта шудаанд. Дар мавриди шунидани оҳангҳои ў рӯҳи муборизону баҳодурони бовикӯри тоҷик Рустаму Сӯҳроб, Темурмалик ва Восеъи қаҳрамон пеши назарҳо ҷилдигар мегардад.

“Операи «Рустам ва Сӯҳроб» асари қалонҳаҷми саҳнавӣ буда, баҳри дар олами мусиқӣ зинда намудани ёди қаҳрамонони ҳалқи тоҷик ва корномаҳои онҳо як қӯшиш ва қадами устувори бастакор буд” [2].

Дар ҳақиқат, оҳанг сурудҳои ҳалқӣ дар эҷодиёти Талабхӯча Сатторов ҷои махсусро ишғол мекунад. «Дарё, ки қалон шавад», «О дил, о дил», «Нолаҳо аз ёлаҳо» дар такими ин оҳангсоз ва дар иҷрои хор боз ҳам дилошӯбу ҳӯшнаво гаштаанд.

Ӯ бастакори заҳматталаб буду ҳамқадами замон ва ҳамеша дар ҷустуҷӯи эҷодӣ. Кантатаи «Арсаи ваҳдат», балладаи «Гули бодом», «Чони мо, эй Тоҷикистон», «Иттиҳод» ва монанди инҳо аз қӯшишу ҷустуҷӯҳои ин марди ҳунар баҳри дар дили ҳар як шаҳрванд бедор намудани ҳисси ҳудшиносиву ифтихори миллӣ дарак медиҳад.

Оғаридаҳои Талабхӯча Сатторов қарib дар тамоми ҷамъомадҳои пуртантанаву ҷашнвораҳои пурҳашамат иҷро гардида, ба ин консертҳо шуқӯҳи тоза баҳшидаанд. Шунаванда аз шунидани ин оҳангҳо ба олами ҳаёлот фурӯ рафта, дамиданӣ сапедадам, вазидани насими форами атрогин, лаб во намудани ғунҷаи гул, ҳонишу ҷаҳ-ҷаҳи булбул, шилдирроси рӯдҳои кӯҳӣ, умуман тантанаи ҳаётро бар мамот, ғалабаи некиро бар бадӣ эҳсос менамояд.

Оҳангҳои ў рӯҳнавозу дилпазиранд ва дар ниҳоди шунавандагӣ ҳиссияти неку начибро бедор месозанд. Силсилаи сурду кантатаҳои Талабхӯча Сатторов зери унвони

«Таронаҳои Ватан» саропо асарҳои тозаэҷоди даврони истиқлолро дар бар мегиранд. Шаш асаре, ки ин силсиларо ташкил медиҳад, дар маҷмӯъ бо эҳсоси меҳанпарастиву ҳудогоҳӣ ва ифтихори миллӣ эҷод гардида, аз маҳорати фавқулоддаи муаллиф дарак медиҳанд.

Се асари ин силсила – «Таронаи Ватан» (ба шеъри Салими Ҳатлонӣ), «Мо олами меҳрем» бар матни Муҳаммад Ғойиб ва «Ҷавонӣ» (шеъри Гулназар) дар жанри суруд эҷод шудаанд. «Таронаи Ватан» бори аввал дар 10-солагии Артиши миллӣ (соли 2003) садо дода, боиси табыи болидай сомеон гардида буд.

Суруди «Мо олами меҳрем» (соли 2003) дар сабқати телевизионии «Мусиқӣ бар зидди терроризм», ки дар Коҳи Борбад барпо гардида буд, иҷро карда шуда, дили тамошобинонро тасхир намуд.

Суруди «Ҷавонӣ» (соли 2005) ҳангоми ҷамъомади пуртантана-воҳурии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонони ҷумҳурӣ иҷро гардида, ба он маҳфил як шуқӯҳи тоза баҳшид.

«Кантатаҳои «Самои баҳт» ва «Давлати поянда» барои хор ва оркестри симфонӣ эҷод гардида, ҳанӯз бори аввал дар ҷашни 10-солагии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004 иҷро гардида буданд» [6].

Кантатаи «Ҷаҳони тоҷикон» бошад, дар барномаи консертӣ баҳшида ба қӯшодашавии Рӯзҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия дар Театри Калони шаҳри Москва барпошуда иҷро гардида, дилу дидай ҳазорон шунавандаро ба ҷаҳони мусиқии қасбии тоҷик аз наздик ошно соҳт.

Асари дигари бастакор Талабхӯча Сатторов, ки нуқтаи баланди ватандориро инъикос мекунад ва дар боло мӯ аллакай гуфта гузаштем, ин контатаи хорӣ “Арсаи Ваҳдат” мебошад, ки оҳангҳои Талабхӯча Сатторов, шеъри Сафармуҳаммад Аюбӣ мебошад.

Контатаи “Арсаи Ваҳдат” эҷоди оҳангсози маъруфи тоҷик, Ҳодими хизматнишондодаи санъати Тоҷикистон, дорандай Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, профессори Консерваторияи миллии Қазоқистон ва аввалин ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон Талабхӯча Сатторов мебошад. Матни оҳанг ба қалами шоири ҳалқӣ Сафармуҳаммад Аюбӣ таалук дорад.

Оҳанг аз ду қисм, қисми якум дар андозаи 6/8-якӣ ва нақарот дар андозаи 4/4-якӣ иборат мебошад. Паритетураи оҳанг ҷоровоза буда, лаҳни “Ми” – минор, ки ҳамрадифи “Сол” – мажор

мебошад навишта шудааст. Асар дар банду бости мисрагӣ навишта шуда, аз ду банд ва нақарот иборат мебошад, ки аз ичрои ин контата маҳорати баланди касбии оҳангсоз дар дараҷаи олӣ нишон дода шудааст.

Инчунин дар асар тамоми нозукиҳои сарояндагӣ ва иҷроқунандагӣ аз тарафи оҳангсоз ба назар гирифта шудааст. Характери асар тантанавӣ буда, суръаташ *allegretto* мебошад. Мазмуни асар ҳисси ватандӯстӣ, пос доштани миллат ва гиромӣ доштани онро дар бар мегирад. Асар аз саҳабор иборат аз чор тақтеъ оғоз гардида, бо аломати тақрорёбии “Сегно” банди дуюм тақрор мегардад.

Рафти ичрои асар, маҳсусан аз тақтеъи 24-ум то тақтеъи 29-ум маҳорати хуби иҷроқунандагӣ ва сарояндагиро талаб менамояд. Чунки андозаи асар дар тақтеъҳои номбурдашуда аз андозаи 6/8 ба андозаи 4/4 гузариш меёбад. Асар дар

лаҳни минорӣ навишта шуда, бошад ҳам, Талабхӯча Сатторов аз лаҳнҳои “Дорӣ”, ки бо нимпарда баланд шудани зинаи шашуми қаторовози минорӣ ба вучуд меояд, хуб истифода бурдаанд.

Ин гуна тағиیرёбихо дар тақтеъҳои 25-ум ва 26-ум ба ҷашм мерасад. Дар асар оҳангсоз бештар мадиди ҷоряӣ ва ҳаштиқиро истифода бурдааст. Аломатҳои динамикии форте, пиано, метсофорте, метсопиано ороиши асарро дигаргун соҳтаанд.

Хулоса матни асар бо оҳанг бо ҳам талқим шуда, оҳангсоз Талабхӯча Сатторов дар интиҳоби матн низ эҳсоси баланди сухандонӣ ва шеърдонии худро нишон додааст.

Талабхӯча Сатторов дар ёди ҳалқи худ маҳз ҳамин тавр, бо садоқат ва часорат, барои аз таҳти дил дӯст доштани ҳалқи худ боқӣ хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. Вазъи имрӯзаи мусикии тоҷик [Матн]: Сұхбат бо оҳангшинос Талабхӯча Сатторов / Мусоҳиб: А. Раҳим // Адабиёт ва санъат. – 2003. – 17 апрел.
2. Гулназар С. Вассофи истиқлол // Садои мардум. – 2006. – 30 май.
3. Гулназар, С. Нақши эҷодиёти композитори маъруф Талабхӯча Сатторов [Матн]: Дар ётарғиби мусикии касбӣ ва тарбияи маънавии ҷавонон / С. Гулназар // Паёмномаи фарҳанг. – 2010. – №1. – С. 45 – 48.
4. Композиторон ва мусикашиносони Тоҷикистон: Маълумотнома, Душанбе. – 2011. – С. 171-180.
5. Мурод, У. Шӯълаи овози ман ҳомӯш нест [Матн]: Ёде аз оҳангсози зиндаёд Талабхӯча Сатторов / У. Мурод // Тоҷикистон. – 2007. – № 5-8. – С.66.
6. Назарова, Л. Қўшиш бузург [Матн]: Эҷодиёти оҳангсоз Талабхӯча Сатторов Л. Назрова // Адабиёт ва санъат. – 1990. – 24. май.
7. Обидпур Ҷ. Лугатномаи тафсири мусикӣ/зери назари Б. Қобилова.-Душанбе: Аржанг, 2019.-480с.
8. Савти Наврӯзӣ [Матн]: Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни Консерватория ва хонандагони синфҳои болоии омӯзишгоҳо-көлекҳои мусикӣ. – Душанбе: Адиб, 2003. – 64с.
9. Талабхӯча Сатторов [Матн]: Оид ба тарҷумаи ҳол // ЭМТ. – Ҷ3. – Душанбе: СИЭМТ, 2004. – С.110.
10. Файзи Истиқлол [Нота]: Кантата барои хори ва оркестри симфонӣ; Шеъри М. Гойиб, оҳангӣ Талабхӯча Сатторов. – Душанбе: Адабиёт ва санъат, 2013. – С.225 - 238.

ВАСФИ ВАТАН ДАР ЭҶОДИЁТИ БАСТАКОР ТАЛАБХӮЧА САТТОРОВ

Муаллифи мақола дар пажуҳиши худ таъқид намудааст, ки саҳм гирифтандар тақдири ватани худ, дарки дақиқи аҳамияти фавқуллодаи таъриҳӣ яке аз самтҳои муҳими ҷаҳонфаҳмии композитор Т. Сатторов аст. Мусикии ў муҳаббати самимӣ ба Ватан, мавқеи масъулияти шаҳрвандӣ, ҳоҳиши бузурги истифодай таҷрибаи бойи касбӣ ва инсонии худро ба манфиати Тоҷикистон ифода мекунад, ки ҳама ин ҷизҳо ба як шаҳси эҷодкор, ки ба олами беруна ҳавасманд ва ҳассос аст - қашfiётҳои олии бадей ва талафоти талҳи инсонӣ, шодмонӣ ва андӯҳ, оғоҳии возеҳ дар бораи он, ки бояд муқовимат кард ва ба пеш ҳаракат кард, ба эҷоди ў хос аст. Ин ҳама муҳимтарин эътиомоди эҷодиёти мусикии Талабхӯча Сатторов мебошад. Он дар шаклҳо, намудҳо, жанрҳо, тасвирҳои бадей гуногунранг аст. Инчо як баҳши нозуки лирикӣ ва равонӣ ва эпости миқёси васеъи ритми ҳаёти эҷодии Тоҷикистони имрӯза аст. Асарҳои ў, ки бо энергия, ҳушбиинӣ ва ритми фаъоли эҷодӣ пур шудаанд, инъикоси равшани бадеии давр, як марҳилаи тағирёбанда барои таърихи Тоҷикистон, ҳангоми зарурат ҷамъ овардану муттаҳид соҳтани ҳамаи нерӯҳои эҷодии ҷомеа барои бунёди Тоҷикистони нав ва шукуфон мебошанд. Мавзӯи Ватан дар асарҳои Т. Сатторов ниҳоят намоён аст ва дар ботини композитор нуҳуфта буд, ки ҳамеша эҷодкоронаю фаъолона инкишоф ёфтааст.

Калидвожаҳо: Ватан, бастакор, эҷодиёти, асар, оҳанг, васф, миллат, ҷомеа, тарона, шеър, Ваҳдат.

ТЕМА РОДИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАЛАБХУДЖИ САТТОРОВА

Автор в статье утверждает, что сопричастность к судьбе своей Родины, ясное понимание исключительной важности переживаемого исторического момента становится одной из важных сфер мироощущения композитора Т. Сатторова. Его музыка передаёт искреннюю любовь к Родине, ответственную гражданскую позицию, огромное желание использовать во благо Таджикистана свой богатый профессиональный и человеческий опыт, в котором есть все как у неравнодушной и остро переживающей за окружающий мир творческой личности – замечательные художественные открытия и горькие человеческие потери, радость и печаль, ясная осознанность того, чему нужно

сопротивляться и идти дальше вперед. Все это составляет важнейшее творческое кредо музыки Талабхуджи Сатторова. Оно многообразно по формам, видам, жанрам, художественным образам. Здесь и тонкая лирико-психологическая сфера, и масштабное эпическое воспевание ритма созидательной жизни сегодняшнего Таджикистана. Его произведения, наполненные энергией, оптимизмом, активным созидательным ритмом, являются ярким художественным отражением эпохи, переломного для истории Таджикистана времени, когда необходимо собрать, объединить все созидательные силы общества для строительства нового и процветающего Таджикистана. Тема Родины в творчестве Т. Сатторова является ведущей. И более того, это внутренняя, постоянно присутствующая и активно развивающаяся творческая сфера композитора.

Ключевые слова: Родина, композитор, произведение, музыка, нация, общество, стихотворение, мир.

THEME OF THE MOTHERLAND IN THE WORK OF TALABKHUJA SATTOROV

The author of the article argues that involvement in the fate of their homeland, a clear understanding of the exceptional importance of the historical moment being experienced becomes one of the important areas of the composer T. Sattorov's worldview. His music conveys a sincere love for the Motherland, a responsible civic stand, a great desire to use his rich professional and human experience for the benefit of Tajikistan, which has everything as a creative person who is not indifferent and keenly worried about the outside world - wonderful artistic discoveries and bitter human losses, joy and sadness, a clear awareness of what needs to be resisted and move forward. All this constitutes the most important creative credo of Talabhuja Sattorov's music. It is diverse in forms, types, genres, artistic images. Here is a delicate lyrical and psychological sphere, and large-scale epic chanting of the rhythm of the creative life of today's Tajikistan. His works, filled with energy, optimism, an active creative rhythm, are a vivid artistic reflection of the era, a turning point for the history of Tajikistan, when it is necessary to gather, unite all the creative forces of society to build a new and prosperous Tajikistan. The theme of the Motherland in the works of T. Sattorov is the leading one. And moreover, it is the composer's internal, constantly present and actively developing creative sphere.

Keywords: homeland, composer, work, music, nation, society, poem, world.

Сведения об авторе: *Пиракова Шарифамо Saidҷafarovna* – магистр 2-го курса Таджикского государственного института культуры и искусств им. М.Турсунзаде. Тел: 989 14 60 70, Е – mail: sharifa97@mail.ru.

Information about the author: *Pirakova Sharifamo Saidjafarovna* – 2nd year graduate student of Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade. Tel: 989 14 60 70, E - mail: sharifa97@mail.ru.

УДК 378 (575.3)

РОҲҲОИ МУОСИРИ ТАҚМИЛИ ФАҶОЛИЯТИ ИТТИЛООТИЮ КИТОБДОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Эсанов М.

**Муассисаи давлатии Доњишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи
М.Турсунзода**

Имрӯз Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиқоли дунявий дар арсаи байналмиллалӣ нуфуз пайдо намуда, талаботи сокинони он ба иттилоот зиёд гардида истодааст. Китобхонаҳо дар ҳар давру замон ва ҳар кишвару давлат дар ташаккули маънавиёти ҷомеа саҳми босазое мегузоранд, ки аз ин раванд Тоҷикистон низ дар канор нест. Китобхонаҳо, ки яке аз марказҳои асосии иттилоотрасонӣ ва тарбиявии ҷомеа ҳастанд, дар самти мутобиқнамоии фаҷолияти ҳуд ба ҷомеаи муосир ва ташаккули маънавиёти шаҳрвандони Тоҷикистон масъул мебошанд [2, с. 4].

Ғизои маънавӣ бахшидан ба инсоният дар ҳамаи давру замонҳо вазифаи аввалиндарачаи китобхонаҳо буда, то имрӯз ва дар оянда низ ин масъулият ба зиммаи онҳо боқӣ мемонад [2, с. 4]. Танҳо мушкилии дар сатҳи зарурӣ мутобиқ гардонидани китобхонаҳо ба талаботи замон ва роҳҳои муосири такмилдииҳи фаҷолияти

иттилоотию китобдорӣ бояд ҳалли ҳудро пайдо намоянд. Барои он ки китобхонаҳо ба ҳадафҳои ҳуд ноил гарданд, бояд пайваста фаҷолияти ҳудро тақмил диханд.

Лозим ба ёдоварист, ки имрӯз муассисоти китобдорӣ ва иттилоърасонӣ куллан самти фаҷолияти ҳудро дигар кардаанд. Умуман тағиироти ҷиддӣ дар кори ин муассисот ворид гаштааст, ки имрӯз нисбат ба дирӯз печидатар ва пурмӯҳтавотар гардидаанд [6, с. 87].

Барои ба талаботу ниёзҳои ҷомеаи муосир мувофиқ намудани самтҳои афзалиятноки рушди фаҷолияти китобхонаҳо ва ҷорӣ намудани технологияи нави иттилоотӣ қабул гардидани як қатор асноди расмӣ «Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳучҷати электронӣ» (10.05.02), «Дар бораи иттилоот» (10.05.02), «Дар бораи алоқаи барқӣ» (10.05.02), «Дар бораи ҳифзи иттилоот» (02.12.02), «Дар бораи фаҷолияти китобдорӣ» (01.08. 03),

«Дар бораи реклама» (01. 08.03) ҳамчун санадҳои асосии танзимкунандай фаъолияти китобдорӣ шароити мусоид фароҳам овардаанд.

Ҳадафи асосии қонунҳои зикршуда беҳбуд баҳшидан ба ҳамаи самтҳои фаъолияти китобхонаҳо, мусоидат кардан ба автоматикунонии равандҳои китобдорию иттилоотӣ, компютеркунонӣ ва ҷорӣ намудани технологияни нави иттилоотӣ дар фаъолияти китобхона, тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси соҳа ва такмили дониши касбии китобдорон мебошад.

Доир ба беҳтарнамоии кори китобхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбир андешидар шудааст, ки барои пешрафти кори китобхона ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ кифоя нест. Аз ҷониби муҳаққиқони соҳа масъалаҳои назариявию амалияи фаъолияти иттилоотию китобдорӣ то андозае таҳқиқ гардидаанд. Вале дар фаъолияти китобхонаҳо тадбирҳои пешбинигардида кам роҳандозӣ гардида, китобхонаҳо ба роҳандозии роҳҳои мусоири такмилдиҳии фаъолияти иттилоотию китобдорӣ ниёзманданд.

Фаъолияти китобхонаҳо вобаста ба талаботи ҷомеа дигаргун гардида рӯз то рӯз дар илми китобдории тоҷик тағирот ба назар мерасад. Аммо ин дигаргуниҳо ҳанӯз қадамҳои нахустин буда, замон истифодаи роҳу воситаҳои навтаринро дар китобхонаҳо ҷиҳати беҳтарнамоии фаъолияти онҳо талаб мекунад. Фаъолияти китобдорӣ наметавонад якнавоҳт бошад. Китобхонае, ки роҳу воситаҳои беҳтарнамоии фаъолияти худро ҷӯстуҷӯ намекунад, наметавонад ниёзҳои хонандагонашро бароварда созад. Имрӯз дар ҷомеа ҳар лаҳза дигаргуниҳо ба амал омада, иттилооти ҷадид бо суръати ниҳоят баланд дар гардиш аст. Дар шароити кунунӣ китобхонаҳо бояд ҳамқадами замон гардида, роҳҳои мусоири такмилдиҳии фаъолияти худро ҷӯстуҷӯ намоянд.

Истифодаи васеи захираҳои электронӣ яке аз роҳҳои мусоири такмилдиҳии фаъолияти иттилоотию китобдорӣ мебошад. Вале таъсиси китобхонаҳои электронӣ ва истифодаи технологияни мусоир ин ҳанӯз маъни ба ҳадаф ноил гардиданро надорад. Дар фаъолияти иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон мушкилоти зиёде ба назар мерасанд. Яке аз омилҳои паст гардидани обрӯю эътибори китобхонаҳо низ аз он иборат аст, ки аз як тараф онҳо ба ҳамин гуна технологияни мусоир ба қадри кофӣ

мучаҳҳаз нестанд, аз ҷониби дигар кормандони мавҷудаи онҳо қобилияти истифодаи ҷунин технологияро надоранд. Имрӯз ҳаҷми захираҳои иттилоотӣ дар китобхонаҳо ниҳоят зиёд гардида, сифати онҳо бошад паст гардида истодааст. Китобхонаҳоро зарур аст, ки коркарди захираҳои иттилоотиро ба роҳ монда истифодабарандагонро бо иттилоотӣ сахех таъмин намоянд. Оқибатҳои фирефташавии хонандагон бо иттилооти бардуруғро пешгирий намоянд.

Захираҳои иттилоотӣ аз ҷиҳати мазмун, шакл ва методҳои истифодабарӣ гуногунанд. Ҳар қадаре иттилоот афзояд, барои истифодабарандагон ҳамон қадар душворӣ пеш меояд, зеро ин раванд қонуни парокандагии иттилот аст. Иттилоот дар сарчашмаҳои гуногун, бо забонҳои гуногун, дар мамлакату минтаҳаҳо, муассисаю идораҳо пароканда аст [7, с. 43].

Барои пешрафти кори китобхонаҳо ташаккули фарҳангӣ иттилоотии китобдорон низ ниҳоят муҳим мебошад. Зарурати ташаккули фарҳангии иттилоотии китобдорон аз он нуқтаи назар муҳим аст, ки китобхонаҳо дар қиёс бо дигар системаҳои иттилоотӣ дорои навъҳои бештару гуногуни иттилоот мебошанд. Ҷиҳати ташаккули фарҳангии иттилооти китобдорон мушкилиҳо зиёданд. Ба ақидаи муҳаққиқ С. Шосаидов: «Таҷриба нишон медиҳад, ки раванди ташаккули фарҳангии иттилоотӣ дар институтҳои иҷтимоие, ки ба зиммаашон ҷунин масъулият voguzor шудааст, бенизом аст. Иллати ин гуна бенизоми қабл аз ҳама амалан фаъолият надоштани марказҳои масъул дар самти ҳамоҳангсозии раванди ташаккули фарҳангии иттилоотӣ мебошад. Дар соҳаи китобдорӣ бошад, марказҳои илми „методӣ“ китобхонаҳоро бо дастурҳо, тавсияҳо, варақаҳо таъмин намекунанд. Дар ин самт банақшагирии фаъолият, омӯзиш ва тарғиби таҷрибаи пешқадам ба назар намерасад. Фаъолияти китобхонаҳо бештар ба омӯзонидани донишу малакаҳои кор бо компютер маҳдуд гардидааст [7, с.24].

Нақши китобхона ниёз ба он дорад, то муғид будани он дар ҷомеа ошкор шавад [5, 81]. Вақти он фаро расидааст, ки мушкилоти китобхона пурра ҳаллу фасл гардида, манфиати онҳо бо усуљҳои нави тарғиби китобхонаҳо аз қабили реклами китобдорӣ тавассути телевизион, матбуот, семинар - тренингҳо, паҳнномоии варақаҳои иттилоотӣ ба тамоми табақаҳои ҷомеа фахмонида шавад.

Масъалаи вазъи иҷтимоию иқтисодии китобхона низ бояд роҳи ҳалли худро пайдо намояд. Имрӯз пеш аз ҳама мушкили асосии китобхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд будани имконияти онҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ аст. Ин мушкилӣ ба татбиқи роҳҳои муосири такмилдиҳии фаъолияти иттилоотию китобдорӣ монеаҳои зиёдеро эҷод менамояд.

Китобхонае, ки иттилооти зиёд ва шароитҳои лозимиро барои кор кардан дар он дорад, кӯмаки асосиро дар ташаккули салоҳияти қасбӣ ”педагогию иттилоотии мутахассисони оянда мерасонад [1].

Набудани шароит имконияти омӯзиши таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои хориҷаро маҳдуд мегардонад. Китобхонаҳо бояд аз дастовардҳои пешқадами илми китобдории хориҷа саривақт огоҳӣ пайдо намуда, китобдорон бевосита ба ин ё он мамлакат сафар намуда, кори онҳоро аз наздик омӯзанд. Албатта, чунин сафарҳо то имрӯз анҷом дода шудааст, вале онҳо бисёр ангуштшуморанд.

Сабаби бо қадрҳои баландиҳтисоси соҳа таъмин набудани китобхонаҳои ҷумҳурӣ низ ниҳоят кам будани музди меҳнати кормандони китобхонаҳо ба шумор меравад.

Бо назардошти вазъи имрӯзai соҳаи китобдории тоҷик роҳҳои зерини такмилдиҳии фаъолияти иттилотию китобдорӣ бояд роҳандозӣ карда шавад:

-дар раванди тарбияи мутахассисони соҳаи китобдорӣ бояд технологияи ҷадиде ҷорӣ гардад, ки мукаррароти илми фарҳангӣ, техниқӣ ва ахлоқию тарбиявии миллӣ ва

умумибашариро ба онон дастрас гардонида, ҷараёни фикру андешаи онҳоро ба самти фарогирии донишҳои замонавӣ равона соҳта, истифодаи дастовардҳои илмию техники муосирро барои рушду нумӯи китобдории тоҷик таъмин намоянд;

- амнияти дарозмӯҳлати фонди китобхонаҳои электрониро таъмин карда, тасвири асноди электронӣ муайян ва ҷорӣ гардонида, тарғибу ташвиқи китобхонаҳои электронӣ ва ҳадамоти он ба роҳ монда шавад;

- ҷорӣ намудани технологияи махсуси огоҳнамоии истифодабарандагони китобхона доир ба маводи ҷадиди ба захираи электронии китобхона ворид гардида;

-таснифи дурусти захираҳои иттилоотӣ, мувоғиқи соҳаҳои илм ва истеҳсолот, ҳуҷҷатиқунонии иттилоот ва ташкил намудани марказҳои соҳавии захираҳои иттилоотии давлатӣ дар роҳи муҳими таъмин намудани самаранокии хизматрасонии иттилоотӣ ба шумор мераванд;

- «Барномаи рушди фаъолияти китобхонаҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шавад;

-фаъолияти китобхонаҳо ва имкониятҳои он пайваста тавассути ВАО тарғиб карда шавад;

- курсҳои кутоҳмуддати омӯзиши технологияи муосири иттилоотӣ ва телекомуникатионӣ барои китобдорон ташкил карда шавад;

- фаъолияти китобхонаҳо бояд дорои мақсад ва самтҳои мушахҳас бошанд;

- китобхонаҳои ҷумҳурӣ бо таҷхизоти замонавӣ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Базаева, А. Формирование информационно профессиональной компетентности будущего учителя средствами информационных технологий библиотеки дис. кан. пед. наук / А.Базаева. Челябинск, 2005. – 192 с.
2. Истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳо / Мураттиб С. Шосаидов. Душанбе: Эҷод, 2007. – 112 с.
3. Использование современной информационной технологии в деятельности библиотек / Ред.: Д. Шерматов. Душанбе: Эҷод, 2007. – 110 с.
4. Николаева, В. Формирование информационной культуры студентов ” психологов в библиотеке вуза: дис. кан. пед. наук / В.Николаева. Санкт ” Петербург, 2007. – 213 с.
5. Сулаймонӣ, С. Китобхонашиносӣ /С.Сулаймонӣ, С. Қамолзода. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 148 с.
6. Сулаймонӣ, С. Мудирияти дониш ва омили муваффақияти он дар афзоиши фаъолиятҳои китобдорӣ „иттилоърасонӣ // Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон/ С.Сулаймони. Душанбе: Ирфон, 2013. – 240 с.
7. Фаъолияти китобдорӣ. Фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ: назария, услубҳо, амалия: Маҷмӯаи мақолаҳо/Таҳияи Қ. Бӯриев. Душанбе: Ирфон, 2013. – 240 с.

РОҲҲОИ МУОСИРИ ТАКМИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ИТТИЛООТИЮ КИТОБДОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола ба масъалаи бо роҳҳои муосир бехтаргардонии фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳшида шудааст. Дар мақола таъқид гардидааст, ки дар фаъолияти китобхонаҳо вобаста талаботҳои ҷаҳони муосир тағйиротҳо ба амал омадааст ва дигаргуниҳо дар самти фаъолияти

иттилоотиу библиографӣ ногузир мебошад. Муаллифи мақола қайд менамояд, ки истифодай васеъи захираҳои электронӣ яке аз роҳҳо амалинамоии фаъолияти иттилоои библиографӣ дар чомеаи мусир аст. Муаллиф таъкид менамояд, ки роҳи самаранок гардонидани фаъолияти иттилоотии китобхонаҳо ин таҳия ва татбиқи «Барномаи ташаккули китобхонаҳои электронӣ» мебошад.

Калидвоҷаҳо: китобхона, иттилоот, технология, роҳҳои мусир, талабот, маънавиёт, истифодабарандагон.

СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена вопросу о современных способах и путях улучшения работы библиотек в Республике Таджикистан. Отмечается, что в деятельности библиотек происходят изменения в связи с новыми требованиями общества, и наравне с этим наблюдаются непрерывные перемены в таджикской библиографической науке. Автор утверждает, что широкое использование электронных ресурсов является одним из современных путей совершенствования информационно-библиотечной деятельности. Доказывается, что информационные ресурсы отличаются друг от друга с точки зрения содержания, формы и методов использования. Результативное применение информационных ресурсов зависит от уровня знаний, профессионализма и развития информационной культуры библиотекарей. Автором формулируется вывод о том, что для улучшения информационно-библиотечной деятельности в Республике Таджикистан является необходимым принять программу развития электронных библиотек, обеспечить долгосрочную безопасность фондов электронных библиотек, осуществить пропаганду электронных библиотек и их службы, организовать для библиотекарей краткосрочные курсы обучения современным информационным и телекоммуникационным технологиям.

Ключевые слова: библиотека, информация, технология, современные способы, требования, духовность, потребители.

MODERN WAYS OF IMPROVING INFORMATION AND LIBRARY ACTIVITIES IN TAJIKISTAN

The article speaks about the modern methods and ways to improve the work of libraries in the Republic of Tajikistan. It is noted that the activity of libraries is changing due to the new demands of the society, and on a par with this continuous changes are seen in Tajik bibliographic science. The author argues that the widespread use of electronic resources is one of the modern ways of improving information and library activities. It is proved that the information resources differ from each other in terms of content, form and method of use. The effectiveness of the use of information resources depends on the knowledge level, professionalism and development of information culture of the librarians. The author draws a conclusion that in order to improve the information and library activities in the Republic of Tajikistan, it is necessary to adopt a program for the development of digital libraries, to ensure the long-term security of funds of electronic libraries, to promote digital libraries and their services, to arrange short-term training courses about modern information and communication technologies for the librarians.

Keywords: library, information technology, modern methods, requirements, spirituality, consumers.

Сведения об авторе: Эсанов Мухамадкарим – магистр 2-го курса Таджикского государственного института культуры и искусств им. М.Турсунзаде. Тел: **900 30 23 21**.

Information about the author: *Esanov Muhamadkarim* - 2nd year graduate student of Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade. Tel: **900 30 23 21**.

ФИЛОЛОГИЯ – ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА КОНЦЕПТА “ЛЮБОВЬ” В РУССКОЙ ПАРЕМИИ

Гао Хуй
Таджикский национальный университет

Само слово *любить* – общеславянское, образовано от основы «*любый, любимый, желанный*», с помощью суффикса *-ити-*. По своему происхождению и форме глагол *любить* каузативный, то есть означающий «вызывать в ком-то или в чем-то соответствующее действие, заставлять кого-то или что-то делать это». По форме глагол *«любити»* соответствует древнеиндийскому *lobhauti* – «возбуждать желание, заставлять любить». Глагол *«любить»* соотносится также и с глаголом *«лыбнуться»*, корень которого употребляется в русских словах *«улыбнуться»* (*обмануть*), *«улыбнуться»* (*пропасть*), *«лыбити»*, *«лыбиться»* (*улыбаться*). В значении этого глагола ученые видят не только значение *«обмануть»*, но и *«исчезнуть»*, *«сбить со следа»*.

Ярко выраженной этнокультурной характеристикой глагола *«любить»* является его употребление в значении *«жалеть»* – скорбеть, сожалеть, болеть сердцем, печалиться, беречь, не давать в обиду и т.п.

Значение этого слова получает в русском языке различное выражение. Так, *«жалить»* – приводить в жалость; *«жалкий»* – достойный жалости, участия (он жалко рассказывает; жалко моря не переедешь).

Словообразовательное гнездо составляют лексемы: *«в любъ житие»* – жить в любви, любовник, любовница, любенок, любимица, любушка, любомудрье и другие.

Концепт *любовь*, как всякий концепт, представляющий духовную сферу жизни человека, является многомерным лингвокультурологическим феноменом.

Эмоционально-образная составляющая любви представляет собой народно-поэтический и книжно-словесный аспекты культуры, передаваемые синонимами, антонимами, средствами словообразования, рядом паремий, фольклорных и художественных образов.

Исследование понятийных компонентов концепта *любовь*

показывает, что этнокультурная его специфика в целом сосредоточена на семантике фелицитарных концепций понимания природы и сущности любви.

Будучи мировоззренческими константами культуры, такие концепции делятся на «пассивные»: эпикурейские (довольство – «с милым мужем и зимой не стужа», «с милым рай и в шалаше»), гедонические (наслаждение чувствами, покой, благополучие – «проживешь и в шалаше, коли милый по душе»), гармонические (обладание – «милее всего, кто любит кого») и «активные» концепции, определяемые факторами желания, цели, свободы, смысла, самореализации деятельности («коли не мил телом, не приробится делом»).

Любовь как духовный объект представляет собой ценностное пространство, хранящее информацию не только о прошлом, но и о будущем человека.

Формы всеобщности любви задаются посредством лексем и паремиологических единиц, передающих типическое, общечеловеческий опыт (*Любовь – кольцо, а у кольца нет конца*) и опыт отдельного субъекта (*Любишь меня, так люби и собачку мою*), созидающее начало (*Любовь все побеждает*) и разрушительное (*Где любовь, там и напасть*), и реальное (*Любви все возрасты покорны*), и сакральное (*Приглянулся черт ягодкой*) и другие.

Любовь как основа бытия есть результат «субъектно-объектных» отношений, синтезирующая в себе совокупность ценностей.

Сущностные (онтологические) отношения, суть которых сводится к воплощению реального в отношениях субъектов, связывают воедино такие аксиологические отношения, как любовь, вера, красота, добро, сакральность и другие ценности, образуя целостность самого человека. В практике жизни такие отношения утверждаются восхождением от абстрактного к конкретному.

Партнерство субъектов любви определяется, главным образом, сакральной ее характеристикой, признаком неподконтрольности такого

чувств (Любовь закона не знает. Любовь зла – полюбишь и козла).

Сакральность любви в русской литературе рассматривается как непостижимая тайна, поклонение которой сводится к самоотдаче, жертве. Отдавать больше, чем брать, в любви – лозунг альтруистического действия – в разные времена реализуется по-разному. Тайна любви находится в самом человеке и реализуется по мере развития его отношений к объекту любви.

Сакральные чувства жертвенного служения любви и ее преобразования преодолевают отчужденность и дают высшее понимание сущности любви как переживание духовного и материального единства. В результате любовь предстает не просто как удовлетворение жизненных потребностей, но и как постижение высшего смысла своего существования. Любые отношения противоречивы. Высокое духовное чувство любви в паремиологическом фонде русского языка непременно связано с противопоставлением любви и нелюбви, любви – ненависти, гармонии – дисгармонии, истины – лжи и тому подобным (*С глаз долой – из сердца вон. Несолено хлебать, что немилого целовать. От любви до ненависти – один шаг. Одна думка – одно и сердце. Злого любить – себя губить*).

Власть любви над человеком неоспорима (*Осолонит разлуку нашу горсть сырой земли*). Любовь для человека является основой его порождения, знаком жизни и полноты бытия, она созидает самого человека, однако это не исключает ее разрушительной силы. Такое понимание любви соответственно оказывается на всей жизни человека (*Мир и любовь – всему голова*), и деятельность человека должна сводиться к поступкам, которые поддерживали бы эту ценность. Человек, как известно, личность рефлексивная (*С глаз долой – из сердца вон*), творческая (*Милому мила – и без белил бела*). Любовь выступает движущей силой, которая может изменить мир и самого человека (*Деньги прах, одежда тоже, а любовь всего дороже. С милым век коротать – жить не горевать. Для тех, кто любит и в декабре – весна*).

Сущностные отношения в любви есть способ формирования жизни и бытия человека, его семьи. Эти отношения возможны при взаимосогласованных связях между субъектами любви, представленных в виде онтологического «образа»,

природообразного чувства взаимного приятия субъектов.

Очевидно, это человек вовлечен в многочисленные отношения с другими людьми, в том числе и в любви.

Происходит усложнение исходных сущностных отношений, являющихся следствием их развития. Происходит это в конкретных ситуациях, когда любовь приобретает вполне определенные свойства, вызванные потребностями человека, общества. Так, ситуация непроизвольности любви дополнительно предполагает отсутствие признака принуждения как с внешней, так и с внутренней (волевой) стороны (*Любви, огня да камня от людей не утаишь*). Признак рациональной немотивированности выбора объекта любви подчеркивает независимость ее от разума человека.

Некоторые пословицы (Не по милу хорош, а по-хорошему мил. Любовь может и слепа быть. Черное за белое принимает) усложняют значение утраты способности к здравому суждению. Индивидуализированность выбора передают паремиологические единицы «В милом нет постылого, а в постылом нет милого», «Каждому своя милая – самая красивая», в которых дополнительно усиливается внимание к любви как к самодостаточному состоянию человека.

Система связей субъектов любви представляет собой синтез различных отношений как единого целого, оцениваемых и по критериям, которые выработаны в течение веков (любовь – судьба, она неподконтрольна, выражает сущностные отношения субъектов любви; любовь – достижение полноты бытия, счастье человека; любовь – целостная система чувства и деятельности человека, наиболее полно раскрывающая его сущностные силы; любовь – высшее благо, обогащающее природу и социальные связи человека, раскрывающее его творческие силы).

Любовь человека – чувство, опосредованное через многие другие субъекты практики. Так, в повести А.И. Куприна «Гранатовый браслет» понятию «любовь» отводится центральная роль в семантической организации текстового пространства. Писатель пытается найти ответ на вечный вопрос, волнующий человека: что есть любовь? Возможна ли она еще в этом мире? И отвечает, что сущность любви проявляется в словах «любовь», «любить», «любимый», «влюбленная», которые являются весьма частотными в тексте. По данным

толкового словаря, слово любовь имеет несколько оттенков значения. В повести все они являются актуальным. Это, прежде всего, любовь как пристрастие к чему-либо (Оба любят покушать. До смешного любим азартные игры); тяготение, склонность, интерес, проявляемый в момент созерцания или ощущения чего-либо (Я люблю лес. Помнишь лес?... Разве может лес когда-нибудь прискучить?); удовольствие от каких-либо событий (По милым отдаленным воспоминаниям она всегда любила этот день и всегда ожидала от него чего-то счастливо-чудесного); удовлетворение от проделанной работы (Любовное дело рук искусного и терпеливого художника); глубокая привязанность (А больше всего я люблю мою сестру); любовь – симпатия (Он всю свою скрытую нежность души и потребность сердечной любви перенес на эту девицу).

Любимая и любящая женщина у А.И. Куприна, как и сама любовь, – почти всегда часть природы: осыпающийся цвет яблони и слабый желтый цветок «в виде крошечной желтой звездочки и с длинным, тонким, хрупким, белесовато-зеленым стебельком» («Сентиментальный роман»), «осенние астры и георгины» («Осенние цветы»), «виноградная лоза» («Суламифь»), «вся красота земли» («Гранатовый браслет»), «лунная ночь с соловьями, с ароматами сирени и белой акации» («Телеграфист»), «тайна полесья» («Олеся») и так далее.

Одним из основных языковых средств такого выражения любви являются слова символического значения. Русская художественная литература провозглашает соответствующие идеалы в образе, например, тургеневской девушки. Однако писатель говорит не столько о любви-наслаждении, сколько о любви-

жертве, болезни, страдании, о любви, которой сопутствует смерть.

В любви есть место возвышенному и низменному. Не случайно наиболее ярко отражение такого отношения между субъектами нашло в творчестве Н.С. Лескова, когда писатель говорит об отношениях мужчины и женщины в простонародной среде как единстве святости и звериности. Иначе говоря, любовь представляется как результат «намеренной инициативы», «круговорота общения». Нарушение взаимного уподобления субъектов любви как страсти доводит купчиху Измайловой («Леди Макбет Мценского уезда») до страшных преступлений, а ревность – до смертельного исхода.

Анализ показывает, что наиболее продуктивными когнитивными моделями в описании концепта «любовь» в русской культуре являются:

1) «любовь – живое существо»; «любовь – человек»; «любовь – животное»; «любовь – птица»;

2) «любовь – растение»; «любовь – цветок»; «любовь – плод (сладкий или горький)»;

3) «любовь – предмет»; «любовь – ценность»; «любовь – товар»;

4) «любовь – стихия»; «любовь – огонь»; «любовь – вода»; «любовь – воздух».

Таким образом, абстрактная, ментальная сущность концепта «любовь», непосредственно не воспринимаемая, не данная в ощущениях, познается посредством метафор, основанных на тактильном, зрительном, вкусовом восприятии. Любовь описывается известными носителям языка образами (огонь, воздух, животное, Бог, птица и т.д.), формирующими картину мира. То есть можно говорить о существовании базового признакового состава концепта «любовь», представленного в выделенных группах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. 736 с.
2. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., дополненное. М.: ООО «ИТИ ТЕХНОЛОГИИ», 2003. 944 с.
3. Словарь русского языка: в 4 т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. М.: Русский язык, Полиграф-Фрессы, 1999.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В РУССКОЙ ПАРЕМИИ

В статье говорится, что любовь представляет собой один из важнейших компонентов духовной культуры, один из ключевых концептов общезыковой картины мира. Несмотря на большое количество философско-этических трудов, в которых описывается чувство любви, не существует единственно верного определения этого феномена человеческой жизни. Концепт «любовь» занимает важное место в концептосфере русского языка и в русской культуре. Концепты составляют понятийный фонд, из которого извлекаются мыслительные единицы для осуществления речемыслительной деятельности. Они являются теми единицами, с помощью которых человек создает

свое представление о мире; характеризуются определенными свойствами и объединяются в системы. Концепты всегда имеют языковое выражение, хотя концептуальная информация существует в сознании человека в вербальном и невербальном виде.

Ключевые слова: любовь, концепт, народ, влечение, стремление, увлечение, русский язык, концептосфера, единица языка, представление, мир, информация, вербальные средства.

ХУСУСИЯТИ ФАРҲАНГӢ КОНСЕПТИ "МУҲАББАТ" ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола гуфта мешавад, ки мағхуми «муҳаббат» яке аз муҳимтарин ҷузъҳои фарҳанги маънавӣ, яке аз мағхумҳои қалидии тасвири ҳамаҷонибаи забони ҷаҳонӣ мебошад. Бо вуҷуди шумораи зиёди асаарҳои фалсафӣ ва ахлоқӣ, ки эҳсоси муҳаббатро тасвир мекунанд, таърифи ягонаи ҳакиқии ин зуҳуроти ҳаёти инсон вуҷуд надорад. Дар консепсияи забони русӣ ва фарҳанги русӣ мағхуми «муҳаббат» мавқеи муҳим дорад. Консепсияҳо як фонди концептуалиро ташкил медиҳанд, ки аз он воҳидҳои рӯйӣ барои иҷрои нутқ ва фаъолияти фикрӣ бароварда мешаванд. Инҳо қисмҳоест, ки тавассути онҳо шаҳс идеяи худро дар бораи ҷаҳон ташаккул медиҳад; тавсиф бо ҳосиятҳои муайян ва дар системаҳо муттаҳид. Консепсияҳо ҳамеша ифодай забониро доранд, гарчанде ки иттилооти концептуали дар тафаккури инсон дар шакли шифоҳӣ ва ғайрифербалӣ мавҷуд аст.

Қалидвоҷаҳо: муҳаббат, мағхум, мардум, дилгармӣ, орзӯ, ҳавас, забони русӣ, соҳаи консепсия, воҳиди забон, намояндагӣ, ҷаҳон, иттилоот, воситаҳои шифоҳӣ.

ETHNO-CULTURAL SPECIFICITY OF THE CONCEPT "LOVE" IN THE RUSSIAN PREMIE

The article says that love is one of the most important components of spiritual culture, one of the key concepts of the General language picture of the world. Despite the large number of philosophical and ethical works that describe the feeling of love, there is no single correct definition of this phenomenon of human life. Russian language concept "love" occupies an important place in the concept sphere of the Russian language and in Russian culture. Concepts constitute the conceptual Foundation from which thought units are extracted for the implementation of speech-making activities. They are the units by which a person creates his idea of the world; they are characterized by certain properties and are combined into systems. Concepts always have a linguistic expression, although conceptual information exists in the human mind in a verbal and non-verbal form.

Keywords: love, concept, people, attraction, aspiration, passion, Russian language, conceptosphere, language unit, representation, world, information, verbal means.

Сведения об авторе: Гао Хүй – магистр второго курса факультета русского языка и литературы Таджикского национального университета

Information about the author: Gao Hui – second-year graduate student of the faculty of Russian language and literature of the Tajik National University

ВЛИЯНИЕ ПЕРЕВОДА НА РАЗВИТИЕ И РАСШИРЕНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

**Давлатова Н.Б.
Таджикский национальный университет**

Среди богатого наследия основоположника таджикско-персидской классической литературы Абуабдулло Рудаки, есть золотые строки, имеющие сегодня особый смысл:

Нет в мире радости сильней,
Чем лицезренье близких и друзей...

Дипломатия Таджикистана, внешнеполитический курс Лидера нации – Президента страны, уважаемого Эмомали Раҳмона, основаны на прочном фундаменте дружбы, укрепления доверия, взаимного уважения и конструктивного сотрудничества. Именно с этой позицией молодое государство год за годом расширяет круг своих Стран партнеров, углубляет и дополняет новым содержанием свои взаимоотношения с ними, как в двустороннем формате, так в рамках международных и региональных организаций. Действительно, Таджикистан

по настоящему ценит дружбу и взаимопонимание. В новых условиях внешняя политика страны добилась масштабных успехов. Таджикистан часто уделяет внимание вопросам безопасности границ и борьбе с новыми угрозами. В это время наше государство продвигает индустриализации социально экономического развития в качестве нового направления. Если раньше круг взаимоотношений республики замыкался на постсоветских государствах и ряде развитых стран мира, то в настоящее время ситуация выглядит совершенно по-иному: сегодня Таджикистан имеет товарооборот с около 100 странами из пяти континентов планеты. Таджикистан успешно сотрудничает со всеми соседями по Центральной Азии, с Россией, Китаем, США, странами Евросоюза, Ираном, Афганистаном, Индией, Пакистаном,

арабскими государствами, расширяются взаимоотношения с Японией, Южной Кореей и другими странами Юго-Восточной Азии. Взаимодействия с государствами Центральной Азии приобретает все более конструктивный характер. Характерная особенность процесса заключается в том, что эти страны начали реализовывать совместные экономические проекты, инвестировать в экономику соседей.

Многовекторная внешняя политика Таджикистана учитывает не только предпочтения Республики, но и интересы стран региона, всего мирового сообщества.

На этом основываются инициатива руководства республики, его призывы и предложения для решения ряда вопросов регионального и мирового масштаба.

В этом контексте, в процессе продвижения интересов страны в международной арене перевод с таджикского языка на иностранные языки является приоритетным. Необходимо различать направление перевода в политических, экономических, культурно-гуманитарных и технических сферах.

Например, область политических взаимоотношений имеет свои традиции, особенности, структурную организацию и поэтому к переводу политических текстов предъявляются определенные требования. В целом, к текстам политической направленности относятся: интервью, переговоры, биография кандидата, диалог в прямом эфире, выступление на митинге, публичные выступления политиков, дебаты, пресс-конференции, международные саммиты и т. д.

Другие вышеназванные сферы имеют схожие стандарты, но только отличаются терминологией.

Выполняя дипломатический перевод, переводчику следует отчетливо понимать, в контексте какого события составлен документ на языке оригинала, а также знать позицию государства по тем или иным

вопросам внешней политики – то есть обладать широким кругом экстралингвистических знаний.

Т.А. Волкова на этапе предпереводческого анализа текста выделяет следующие стратегии перевода:

- генеральная стратегия перевода;
- гиперстратегии перевода;
- макростратегии перевода;
- микростратегии перевода.

Перевод официального текста должен передавать смысл оригинала в максимально близкой к оригиналу форме. Корректность перевода определяется в знании переводчиком языка оригинала и языковых реалий. Перевод заключается в воспроизведении на языке рецепторе наиболее близкого естественного эквивалента исходного сообщения с точки зрения значения и стиля.

Точность при переводе текстов дипломатической деятельности носит приоритетный характер. Особого внимания переводчика применительно к текстам дипломатической коммуникации заслуживает перевод должностей, международных организаций и «дискурсивных формул».

Наша страна активно инициирует водно-энергетические вопросы в тесном сотрудничестве со странами региона и мира.

В примере по инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона при поддержке более 140 стран мира Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию об объявлении Международного десятилетия «Вода для жизни» с 2005 по 2015 года, также в 2017 году на мероприятии высокого уровня под названием «По пути реализации Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018–2028». Необходимо подчеркнуть, что важность каждого слова переводчика оценивается на продуктивность или же результат успеха то или иной страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волкова Т.А. Дипломатический дискурс в аспекте стратегичности перевода и коммуникации: на материале английского и русского языков: диссертация ... кандидата филологических наук. – Челябинск, 2007. – 231 с.
2. Хамрохон Зарифи. Многовекторная Дипломатия Таджикистана / X. Зарифи, 2010.-352с. – С.91.
3. <http://president.tj/ru/node/17818>

ТАЪСИРИ ТАРҖУМА БА ИНКИШОФ ВА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ДИПЛОМАТӢ

Дипломатияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва робитаи муттақобила бо дигар кишварҳо. Муҳиммияти фарқунандаи самти тарҷумаи лингвистӣ дар сиёsat, иқтисод ва фарҳанг. Инчунин, қобилияти тарҷумон ба таҳвали дурустии тарҷума ва дастовардҳои кишвар дар ин робита. Боиси тазаккур аст, ки фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ беш аз 80 ҳазор вожаву ибора ва таркибиҳои забони тоҷикро фаро гирифта, аз лиҳози соҳтор қалимаву тарқиб ва истилоҳоти ҳам давраи класикии инкишофи забон ва ҳам давраи муосири рушди онро дар бар гирифтгааст. Дар робита ба ин, қалима ва ё ҳуд ибораи зарурро барои тарҷума интиҳоб намуда истифода кардан аз забонҳои хориҷӣ мушкилиро фароҳам наҳоҳад овард. Танҳо масъала дар

истифодаи дурусти таркиби забон ҳангоми тарҷума аз забони хориҷӣ дар бахши сиёсат, иқтисод ва фарҳанг аз ҷониби коршиносон мавриди тақмилу тадқиқ қарор гирифта шавад. Ҳамзамон, даҳсолаи охир дипломатияи об дар Чумхурии Тоҷикистон рушд ёфта истодааст. Дар ин замона барои хонандагӣ мувофиқи мақсад хисобида мешавад, ки тарҷумай ҷаҳонга қалимаҳои техникиро дар самти об тақвият диханд.

Калидвоҷаҳо: дипломатия, тарҷума, вожагиҳо, ибора, робитаҳои байналмилалӣ, забони тоҷикӣ, забонҳои хориҷӣ

ВЛИЯНИЕ ПЕРЕВОДА НА РАЗВИТИЕ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Дипломатия Республики Таджикистан и ее взаимоотношение с другими странами. Важность различия направление лингвистических переводов в политике, экономике и культуре. Также, способность переводчика в передаче правильности перевода и достижение страны в этом отношении. Следует отметить, что толковый словарь таджикского языка охватывает более 80 тысяч слов, фраз, включает в себя фразы и термины как классического периода развития языка, так и современного периода его развития. В связи с этим выбор и использование слов или фраз, необходимых для перевода с иностранных языков на таджикский не составляет трудности. Вопрос правильного использования языковой структуры во время перевода с иностранного языка должен совершенствоваться специалистами в области политики, экономики и культуры. Также, необходимо отметить, что водная дипломатия в Республике Таджикистан в последние десятилетия развивается. В этом контексте читателю рекомендуется усилить перевод технических слов и фраз в водном секторе.

Ключевые слова: дипломатия, перевод, слова, фраза, международные отношения, таджикский язык, иностранный язык

IMPACT OF TRANSLATION ON THE DEVELOPMENT AND EXPANSION OF DIPLOMATIC RELATIONS

The diplomacy of the Republic of Tajikistan and its relationship with other countries. The importance of differences of linguistic translations in politics, economics and culture. Also, the ability of the translator to convey the correctness of the translation and the achievement of the country in this matter. It should be noted that the book interpretive culture of the Tajik language has over 80 thousand words, phrases and structures of the Tajik language, and in terms of structure includes words, structures and terms of both the classical period development and the modern period. In this regard, selecting and use the word or phrase from a foreign language to Tajik are not difficult. The matter is on how to correctly use the structure of language while interpreting from a foreign language should be formed and improved by experts in the field of politics, economics and culture. At the same time, water diplomacy has been developing in the Republic of Tajikistan for the last ten years. In this context, it is advisable for the reader to strengthen the translation of technical words and phrases in the field of water.

Keywords: diplomacy, translation, words, phrase, international relations, Tajik language, foreign language

Сведения об авторе: *Давлатова Нигора Бердиеvна* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры перевода и межкультурной коммуникации. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Сади Шерози. Телефон: 985 60 05 55. E-mail: davlatovanigora@gmail.com

Information about the author: *Davlatova Nigora Berdievna* – Tajik National University, second course graduate student, the department of Interpretation and Intercultural communication. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sadi Sherozi str. Phone: 985 60 05 55. E-mail: davlatovanigora@gmail.com

КАТЕГОРИЯИ ШУМОРА ДАР ИСМИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

*Давлатова З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Исмҳо ду шакли шумора – танҳо ва ҷамъ доранд. Исмҳои танҳо асоси категорияи ҷамъ мебошанд. Номи аслии одамону ҷонварон ва предметҳо пеш аз ҳама дар шакли танҳо ифода мейбад. Исмҳо дар шакли танҳо якто будани предмет, ҳодиса, воқеа, мағҳуми алоҳидаро мефаҳмонанд. Ҷунончи: Рустам, одам, духтар, гӯсола, хок, шамол, об, ҳаво, дараҳт ва гайра.

Дар ҷумла, исмҳо дар шакли танҳо ҳамчун мағҳуми умумии предметро фаҳмонида, ба исмҳои ҷомеъ наздиқ мешаванд. Ҷунончи қалимаи дараҳт ба ду маъни: ҳам танҳову ҳам умумӣ

истифода мешавад: Дараҳти зардолуро бурида овардам.

Ё ки: Сари қӯҳи баланд олу шинондем,

Дараҳти себу зардолу шинондем (Фолклор).

Дараҳт ба саломатии одам зарар дорад [3, с.121].

Исм дар шакли ҷамъ миқдори зиёди предметҳои ҳамчинро мефаҳмонад. Дар забони адабии тоҷик исмҳо бо суффиксҳои -ҳо ва -он ҷамъ баста мешаванд. Бо суффикси -ҳо ҳамаи исмҳои ҷондору бечон ҷамъ баста мешаванд.

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки дар ҳамаи мавридҳо исм бо шумораи ҷамъ истифода мешавад, вале муҳаққиқон ба ҷаҳор навъи он: 1) дар таркиби ҳабарҳои номӣ; 2) ибораҳои исм бо шумора ва қалимаҳои шуморавӣ; 3) ҳангоми муқоиса; 4) дар матни ҷудоқунанда мисол овардаанд. Дар ҳақиқат, ҳабарҳои бо исм ифодашуда, ҳангоми бо мубтадои ҷамъ омада аксар вақт суффикси ҷамъандӣ қабул намекунанд. Вале онҳоро шаклан танҳо гумон кардан низ мумкин нест, чунки дар ин вазъият исмҳо одатан бо бандакҳои ҳабарӣ меоянд, ки онҳо дар баробари вазифаи алоқабандӣ аломати шумора ҳам ба шумор мераванд. Дар ин вазифа исмҳо бебандаки ҳабарӣ, ки одатан дар услуби гуфтугӯ ва шеваҳо ба назар мерасад, дар шакли танҳо меоянд. Кушодани моҳияти ин масъала ва муайян кардани сабабҳои асосии дар шакли ҷамъ омадани ҳабарҳои номӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Масалан, «*Мо коргарем*», «*Онҳо коргаранд*» гуфтан мумкин аст, вале дар ҷумлаи зерин ба ҳеч ваҷҳ «коргарон»-ро бо «коргар» иваз кардан мумкин нест. Ба таври мисол: *Онҳо коргароне мебошанд, ки синаи худро дар ҳифзи Ватан сипар кардаанд.*

Категорияи шумораи ҷамъ дар исм ҳуб зоҳир мешавад ва аз ин рӯ барои исм категорияи асосӣ ба шумор меравад. Категорияи шумораи ҷамъ дар асоси муқобилгузории морфемаи мусбат бо морфемаи сифрӣ зуҳур мейёбад: *book 0 - books; ox 0 - oxen.* Ин категория яке аз воситаи асосии зуҳуроти маънои умумии лексикию ғрамматикий исм аст, зеро шумораю миқдор аломати муҳими предмет мебошанд. Дар ҳусуси имкониятҳо тамоми навъҳои исмро фаро гирифтани ин категория ду ақида мавҷуд аст. Тибқи ақида як, як гурӯҳ забоншиносон танҳо он исмҳо категорияи шумора дошта метавонанд, ки шуморидашаванда (*countable*) бошанд. Исмҳои шумориданашаванда (*uncountable*) аз категорияи шумора берун меистанд. Ин ақида аз тарафи аксари англисшиносон дастгирӣ карда мешавад. [1;38]

Мувофиқи ақидаи гурӯҳи дигари забоншиносон дар матн ҳама гуна исм метавонад дорои ин ё он шакли категорӣ дошта бошад. Дар ҳақиқат ин ақида асос дорад, зоро мисолҳои забони англисӣ ба он шаҳодат медиҳанд, ки ҳам исмҳои абстракт, ҳам исмҳои моддӣ (*nouns of substance*) ва ҳатто исмҳои хос бо суффикси ҷамъозӣ «-s (-es)» омада метавонанд. Вале дар ҷунин ҳолат як андоза тафовути маъновӣ мушоҳида мешавад, ки онро мавриди таҳлили маънои шумораи ҷамъ нишон медиҳем. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии ин категория ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим кардани исмҳо хубтар аст. Ба гурӯҳи якум исмҳое дохил мешаванд, ки ду шакли шумора дошта, яке ба воситай морфемаи сифрӣ ва дигаре ба воситай морфемаи мусбат (-s, -es, -en, *бадалишавии овозҳо:man - men*) сурат мейёбад.

Танҳо (*singular*): a man's hat Ҷамъ (*plural*): men's hats

Woman Women

Foot Feet

Tooth teeth

Louse lice

Mouse mice

Ox oxen

Child children

Ба гурӯҳи дуюм ҷунин исмҳо дохил мешаванд, ки дар онҳо бевосита ду шакли ба ҳам муттақобил мавҷуд нест. Ин навъ исмҳо боз ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Исмҳое, ки фақат шакли танҳо доранд:

а) исмҳои хос (*proper nouns*): *Peter, Jalolov, Putin;*

б) исмҳои муҷаррар (*abstract nouns*): *peace, friendship, motherhood;*

в) исмҳои моддӣ (*nouns of substance*): *water, air, sugar;*

г) исмҳои ҷинсиифард (*common unique nouns*): *sun, moon, world;*

ғ) исмҳои ҷомеъ (*collective nouns*): *people, family, crew;*

д) номи мамлакатҳои: *England, India, Japan.*

Ҷунин навъи исмҳоро *Singular noun* меноманд.

2. Исмҳое, ки фақат шакли ҷамъ доранд:

а) номи предметҳо ба монанди *scales, trousers;*

б) номи баъзе аз илмҳо:*phonetics, physics*;

в) номи баъзе аз бемориҳо:*typhlitis -тифлит*.

Ин навъи исмҳоро *Plural noun* мегӯянд.

Ғайр аз ин, як гурӯҳи дигари исмҳоро чудо кардан мумкин аст, ки онҳо барои шумораи танҳо ва ҷамъ шакли омонимӣ доранд. Мисол, *fish-fish, sheep - sheep, deer - deer; swine - swine*,, яъне дар як шакл маъно ҳам танҳо ва ҳам ҷамъ маҳфуз аст, ки аз ин матн шаҳодат медиҳад. Мисол: *Then, if by any chance he really did catch one fish, he called it twenty, while two fish would count thirty.* Ҳамин тавр, категорияи шумора аз як тараф, ба шуморидашаванда ё шумориданашаванда будани исм алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, ҷунонки маводҳои забонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар матн бартарафшавии ин таносуб мушоҳида мешавад, яъне исмҳои шумориданашаванда низ морфемаи ҷамъсоз қабул карда метавонад. Мисол: *I took the cheeses down to my friend's house. They'll have Italian wines at a hotel this size. To serve under the colours of liberty* [5; с. 342].

Дар мисолҳои зикр шуда, морфемаи ҷамъсози «-s» ба маънои лексики

калима қисман ё куллан тағйирот ворид кардааст: Агар шакли *cheeses*

маҷмӯи пораҳои алоҳидаи панирро ифода кунад, шакли *wines* навъҳои

гуногуни шаробро мефаҳмонад. Вале дар калимаи *colours* маънои лексикий тамоман тағйир ёфта, яъне ин калима на “рангҳо” балки “парчам”-ро мефаҳмонад. Дар *colours* морфемаи “-s” лексиконида шуда, чун воҳиди калимасоз амал мекунад, ки ин дар мисолҳои зерин низ мушоҳида мешавад: *advice - маслиҳат, advices - ҳабарҳо, oil равган, oils-портре* ки бо ранги равганӣ қашидашуда.

Бояд қайд кард, ки баъзан ин суффикс маънои ҷамъро ифода намекунад, ки ин дар калимаҳои *news* (навигарӣ), *works* (*a gas-works*) – завод (заводи газ) ва ғайра ба назар мерасад: *A bit of water between a coul-arge and a gas-works would have quite satisfied us.* Баръакс, беистифодаи ҷунин морфема баъзе аз исмҳо метавонанд, маънои ҷамъро ифода

кунанд: *Accustomed to John Reed's abuse- I never had an idea of replying to it (CH.Bronte)* [2, с.24].

Соҳтани шакли ҷамъи исм ё худ ифодаи ҷунин маъно ба восита ва тарзҳои зикр шуда маҳдуд намешавад. Ифодаи маънои ҷамъи исм тавассути бадалшавии овозҳо низ ба вучуд меояд, ки инро дар мисолҳои *goose - geese, mouse - mice, foot - feet, tooth-teeth* дидан мумкин аст. Дар ин ҷуфтҳои муттақобили шакли дуюм дар муқоиса бо шакли «-s» - доштаи дигар исм (мисол *books*) шакли сурат ёфтаи категорияи шумора маҳсуб мешавад ва шакли аввал (*foot, goose, mouse*) дар робита бо шакли *book* шакли категориалии исм ҳисоб мешавад. Бо ибораи дигар, дар калимаҳои *foot, goose, mouse* морфемаи сифрӣ мавҷуд аст, вале дар шаклҳои *feet, geese, mice* морфемаи мусбат ба назар мерасад, ки он на бо суффикси «-s», балки тибқи муродифи он, яъне бадалшавии овозҳо ифода ёфта [2, с. 26].

Тибқи гуфтаҳои боло ҷунин натиҷагарӣ кардан мумкин аст, ки дар

забони англисӣ аз лиҳози доштани шумора исм як зайл нест. Шакли танҳои исм тибқи морфемаи «0» соҳта шавад, шакли ҷамъи он дорои морфемаҳои гуногун мебошад. Инро низ бояд қайд кард, ки исмҳои *Plular noun* (*flowers, trousers, doves, bees, boys*, ва ғ.) ва ҷанде аз исмҳои зоҳирان ба ин гурӯҳ наздик (ба монанди *physics, phonetics, tumps* ва ғ.) шаклҳои муттақобили худро, ки бо морфемаи сифрӣ ифода шуда бошанд, надоранд, яъне исмҳои навъи *pincer* мавҷуд нестанд.

Барои ифодаи шумораи танҳои ҷунин исмҳо одатан ибораи навъи *a pair of scales, a pair of trousers* ва ғ. истифода бурда мешавад: *George tried a pair of scissors, and the scissors flew up.* Дар ҳавбати худ, ҷанде аз исмҳои гурӯҳи *Singular noun* (ба монанди *weather; peace, advice, usefulness, milk* ва ғ.) муттақобили худро, ки дорои морфемаи мусбат бошанд, надоранд, яъне ин навъ исмҳо ҳаргоҳ дар шакли ҷамъ истифода намешаванд. Дорои шакли ҷамъ набудани исмҳои *singular noun* ва шакли танҳо надоштани исмҳои гурӯҳи *plural noun* дар маҷмӯй бо маънои лексикии

онҳо зич алоқаманд буда, дар сохтани онҳо бо калимаҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Маълум аст, ки қатори исмҳои дорои ду шакл (*book-books, man men, ox-oxen, formula-formulae*) предметҳоеро номбар мекунад, ки моддӣ буда, шакл ва ҳаҷми муайян доранд, яъне ҳар яке дар алоҳидагӣ арзи вучуд карда, синфи предметҳои ҳамномро ташкил менамояд. Аз ин рӯ, дар ду шакл (танҳо ва ҷамъ) истифода шудани онҳо мантиқан дуруст аст, яъне *boys = a boy + a boy + a boy...* мебошад. Вале инро дар ҳусуси исмҳои *singular noun* наметавон гуфт, зоро чунин исмҳо маҷмӯи предметҳои алоҳидаи ҳамномро ташкил карда наметавонанд, яъне онҳоро чун маҷмӯи ҷузъҳо тасаввур кардан мумкин нест, чунки шуморидани ин навъ предметҳо имконнозазир аст. Бинобар ин, *an oil+ an oil + an oil = oils* гуфтан бемантиқ аст. Ё худ шакли танҳо надоштани исмҳои гурӯҳи *plural noun* аз он сабаб аст, ки онҳо предметҳоеро номбар мекунанд, ки аз ҷузъҳои ба ҳам марбут ташкил ёфтаанд. Аз ин рӯ, *trousers, scissors* ва монанди онҳо маҷмӯи *a trouser + a trouser* ё худ *a scissor + a scissor* нестанд.

Ҳамин вижагиҳои се навъ исмҳои номбурда ба истифодай артикл низ таъсир мерасонад, яъне исмҳои гурӯҳи *singular noun* ва *plural noun* бидуни артикли номуайянӣ (*a, an*) кор фармуда мешаванд. Зоро ин артикл ягона будани предметро мефаҳмонад, ҳол он ки ба исмҳои номбурда маънои шумора хос нест. Баръакси исмҳои гурӯҳи *singular noun* ва *plural noun* исмҳои шуморидашаванда (ба монанди *book, man, goose, hand* ва ғ.) бе артикл (ба истиснои шакли ҷамъашон) истифода шуда наметавонанд, зоро бе артикл онҳо аз маъно ба исмҳои шуморидашаванда наздик мешаванд: *I don't like to discuss things at table*. Дар ин ҷо, *at table* мизро чун предмети мушаххас нафаҳмонида, маънои вақтро (ё ин ки сари дастурхонро) нишон медиҳад, яъне мавриди хурокхӯрӣ дар назар дошта мешавад.

Ҳамин тавр, категорияи шумора ба семантикаи исм алоқамандӣ дорад, ки он ҳангоми таҳлили маънои категориалии

шумора баъди намоён мегардад. Дар забоншиносии умумӣ ва аз он ҷумла дар забони англисӣ категорияи шумораи исм гуфта системаи шаклҳои муттақобилеро меноманд, ки як ё якчанд будани предмети зикршавандаро мефаҳмонад, ки он маънои грамматикиро доро мебошад. Вале мактаби забоншиносии Ф. Ф. Фортунатов ин ҳодисаи забонро на ҳодисаи грамматикий, балки қисми таркиби калимасозӣ ҳисоб мекунад. Ба калимасозӣ дохил кардани ин ҳодиса ба он асоснок карда мешавад, ки гӯё аз ҷиҳати маънои лексикӣ мағҳуми як китоб (*a book*) аз мағҳуми китобҳо (*books*) фарқ мекунад. Дар назари аввал ин гӯё дуруст аст, вале агар ба луғатҳо назар қунем, шакли ҷамъи исмҳо ҳамчун воҳиди алоҳидаи лексикӣ оварда намешавад ва ба замми он *boy - boys, man - men, knife - knives, lady-ladies* ва ғ. парадигмаи калимаҳоанд, ки мағҳуми предметро ифода мекунанд ва на ба сифати калимаҳои алоҳида, балки чун шаклҳои як калима зуҳур мекунанд. Аз ин нуқтаи назар, ба лексикология дохил намудани категорияи шумора нодуруст аст. Бояд зикр кард, ки то солҳои шастуми асри XX таърифи ин категория, ҷунон ки дар боло овардем (як ё якчанд будани предметро мефаҳмонад), хеле маъмул буд. Вале ин таъриф ҳам тобишҳои маънои ин категорияро пурра дарбар гирифта наметавонад. Агар чор мисоли поёниро таҳлил қунем, ин масъаларо боз хубтар мефаҳмем:

1. This world is only a probation, and man was born to trouble as these parks fly up ward.

2. The three men fishing seemed old and solemn-looking met.

3. Well, sir, said Mrs. Parker, I was not in the shop above a great deal. (Mansfield) [2, c. 22]

4. He goes to the part of the town where the shops are. (Lessing) [2, c.22]

Дар мисоли аввал бо вучуди набудани морфемаи шакли ҷамъсоз калимаи *man* предмети алоҳидаи мушаххасро номбар накарда, мағҳуми умумии одамонро мефаҳмонад, ки он маҷмӯи предметҳои ҳамномро ифода мекунад. Аз ин рӯ, шакли танҳои исм ягонагии предметро мефаҳмонад гуфтани он қадар дуруст нест. Дар мисоли дуюм калимаи *men* дар шакли ҷамъ истифода

шуда, дар ҳақиқат, аз фардҳои алоҳида иборат будани предмети номбаршударо нишон медиҳад ва аз ин рӯ, ба талаботи таърифи шакли ҷамъи исм ҷавоб дода метавонад. Зоро ин ду исм мисли исми *ten* мағҳуми мушаххасро нишон намедиҳанд ва мағҳуми абстрактанд ва аз ин рӯ, *shops* маҷмӯи *a shop + a shop* шуда наметавонад. Ин мисол мухолифи ақидаи анъанавии категорияи шумора (шакли ҷамъи исмҳо як то ё зиёда аз як то будани предметро нишон медиҳад) мебошад. Ҳамин тавр, таҳлили мисолҳои болои аз он шаҳодат медиҳад, ки таърифи мавҷудаи категорияи шумораи исм барои ҳамаи намудҳои лексикию семантикии исм мутобиқ нест. Ҳамин ақидаро мисолҳои *The States of America is a capitalist country* ва муқоисаи чумлаҳои *Our family is large* низ тақвият медиҳанд. Бо вуҷуди дар «*United States*» мавҷуд будани морфемаҳои ҷамъсозии «-s» феъли «*tobe*» дар шаҳси сеюми танҳо (*is*) истифода шудааст.

Ҳамин ноқисии таърифи категорияи шумораро ба инобат гирифта, Д.Н.Исаченко назариёти навро дар бораи масъала коркард намудааст, ки он ба андозае ин нуқсони таърифро аз байн мебарад. Ӯ қайд мекунад, ки мазмуни ин категория нишон додани

шумора (танҳо ё ҷамъ) набуда, балки яклухт (бутун) ё ҷудо-ҷудо будани мағҳуми предмет аст. Аз рӯи ин таърифи А.В. Исаченко шакли ҷамъ исми *books* чунин мағҳумро мефаҳмонад, ки он ба маҷмӯи фардҳои алоҳида далолат мекунад. Дар қалимаи *emotions* шакли ҷамъ нишон медиҳад, ки ин мағҳум маҷмӯи зуҳороти алоҳида ҳиссиёт аст, яъне ҳиссиёт гуногун мешавад: мазза, шунавоӣ, биной ва ғайраҳо. Бинобар ин ҳангоми *emotions* гуфтан маҷмӯи ҳиссиёти алоҳида фаҳмида мешавад. Дар қалимаи *wines* маҷмӯи навъҳои шароб дар назар дошта мешавад. Вақте ки *Our family are early risers* мегӯем, ҳар як аъзоёни оиларо мефаҳмем. Зоро исми *family* аз ҷиҳати семантика исми ҷомеъ аст.

Ҳангоми *Our family is large* гуфтан «оила» чун як ҷузъи ҷудонашаванди ҷомеа тасаввур карда мешавад. Ҳамин ҳодиса дар *The United States of America* низ мушоҳида мешавад, яъне ин исм ба маҷмӯи иёлот далолат мекунад ва аз рӯи маъно чун як давлати ягонаи аз иёлоти алоҳида ташаккулёфта фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Bloch M.Y. A course in Theoretical English Grammar. M.: Pravda, 2000. – 265 с.
2. В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, З. М. Райнес, С. Е. Сквицкая, Ф. Я. Цырлина. A Grammar of the English language.-Москва, 2014, - 382с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1, Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарси барои факултетҳои филология мактабҳои олий. –Душанбе: Маориф, 1982.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис, қисми 2. Китоби дарси барои факултетҳои филология мактабҳои олий. – Душанбе: Маориф, 1995.
5. Иванова И.И., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Правда, 1981. – 297с.
6. Ниёзмуҳаммедов Б, Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ. Сталинобод, 1941. – 119 с

КАТЕГОРИЯИ ШУМОРА ДАР ИСМИ ЗАБОНҲОИ ТО҆ЦИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур фароғири муқоисаи категорияи шумораи танҳо ва ҷамъ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Шакли танҳо ин ба маҷмӯи предметҳои яклухт ё ба ягон предмети бутуни ба фардҳои алоҳида тақсимнашаванда далолат мекунад ва шакли ҷамъи исм бошад, ба маҷмӯи предмет, зуҳорот, ҳодиса, навъ ва ҷизҳои зикршаванда истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, дар ҷумлаҳои англисӣ мувоғиқати исм- мубтадо бо хабар на аз рӯи шакл, балки аз рӯи семантика амалӣ мегардад. Дар забони тоҷикӣ бошад, категорияи ҷамъ бо исмҳои абстракт ҳос набошад ҳам, бальзан барои конкреттар кардани маънои онҳо ва барои таъкид кардани бардавомии амалу ҳодисаҳо исмҳои абстракт дар шакли ҷамъ омадан мумкин аст. Ҳаминро бояд қайд кард, ки вазифа ва моҳияти роҳҳои ҷамъбандии исмҳои забони англисиро пурра ба роҳҳои ҷамъбандии исмҳои забони тоҷикӣ яхела гуфтан ҳеч мумкин нест. Категорияи шумора ба семантикаи исм вобастагӣ дорад ва он ҳангоми таҳлили маънои категорияии шумора хуб зоҳир мешавад.

Калидвожаҳо: категория, шумора, исми танҳо, исми ҷамъ, яклухт, семантика, артикл, забони тоҷикӣ, забони ағлисӣ.

КАТЕГОРИИ ЧИСЛА ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО ТАДЖИКИСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье сравниваются категории единственного и множественного числа на таджикском и английском языках. Форма единственного числа относится к набору объектов в целом или к любому целому объекту, который не может быть разделен на отдельные лица, а множественная форма существительного применяется к набору объектов, явлений, событий, типов и объектов. Поэтому в английских предложениях соответствие существительного с сообщением осуществляется не формой, а семантикой. В таджикском языке категория множественного числа не является специфической для абстрактных существительных, но иногда абстрактные существительные могут использоваться во множественном числе, чтобы прояснить их значение и подчернуть преемственность действий. Следует отметить, что функции и сущность способов обобщения названий английского языка нельзя назвать точно такими же как способы обобщения названий таджикского языка. Категория числа зависит от семантики существительного, и это лучше всего выражается при анализе категориального значения числа.

Ключевые слова: категория, число, существительное в единственном числе, существительное во множественном числе, монолитный, семантика, статья, таджикский язык, английский язык

CATEGORIES OF NOUNS NUMBERS IN TAJIK AND ENGLISH

This article compares the singular and plural categories in Tajik and English. The singular form refers to a set of objects as a whole, or to any whole object that cannot be divided into separate persons, while the plural form of a noun applies to a set of objects, phenomena, events, types, and objects. Therefore, in English sentences, the correspondence of a noun with a message is carried out not by form, but by semantics. In Tajik, the plural category is not specific to abstract nouns, but sometimes abstract nouns can be used in the plural to clarify their meaning and emphasize the continuity of actions. It should be noted that the functions and essence of ways to generalize the names of the English language can not be called exactly the same as the ways to generalize the names of the Tajik language. The category of a number depends on the semantics of the noun, and this is best expressed when analyzing the categorical meaning of a number.

Keywords: category, number, singular noun, plural noun, monolithic, semantics, article, Tajik language, English

Сведения об авторе: *Давлатова Зухро* – магистр второго курса филологического факультета Таджикского национального университета. Тел.: 555-55-66-20

Information about the author: *Davlatova Zuhro* –the second course graduate student of philological faculty of the Tajik National University. Phone: 555-55-66-20

ОБРАЗИ ЛЕНИН ДАР ДОСТОНИ “БА В. И. ЛЕНИН”-И ШОИРИ МАРДУМӢ ХИКМАТ РИЗО

*Каримов Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар солҳои 30-юми асри гузашта дар асарҳои манзуру мансури як қатор шоирону як қатор шоирону нависандагони тоҷик ба тасвири образи В.И.Ленин – доҳии пролетариати ҷаҳон аҳамияти ҷудогона дода мешуд. Аз ҳамон замон тасвири образи Ленин дар адабиёт ҳеле зиёд гардида, ҳар як адаб дар заманаи масъалаҳои гуногуни ҷамъиятӣ оид ба тадбиқи назарияву ҷаҳонбинии доҳӣ дар ҳаёти моддӣ ва маънавии мамлакати советӣ ҷизе гуфтааст. Бар замми ин, адабони тоҷик дар як муддати кӯтоҳи таъриҳӣ дар бораи пешвои маҳбуби ҳалқҳои мазлуми олам даҳҳо шеър, ҳикоя, очерк, мақолаҳои публitsistӣ ва монанди инҳо навиштаанд, ки қисме аз онҳо дар интиҳоби мавзӯъ, шевай тавсия, хусусан образу овардани санъати бадеӣ аз норасоиҳо ҳолӣ набуданд. То имрӯз қисме аз чунин асарҳо таҳлил карда нашудаанд ва аз дикқати хонандагону муҳакқиқон дар канор мондаанд. Истифодаи ин образ дар осори шоирони

мардумӣ низ роиҷ гардид ва доман густурд. Аз ҷумла, дар осори шоири ҳалқ Ҳикмат Ризо низ образи доҳӣ мавқеъ пайдо карда, боиси эҷоди достонҳои алоҳидае бо номи “Ба В.И.Ленин” гардид. Мутаассифона, таҳқиқи ин образи маъруф дар осори Ҳикмат Ризо, чун дар осори бештари шоирони мардумии дигар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор нағирифтааст.

Зимни мутолиаи китобу рӯзномаҳо, ки дар замони шӯравӣ нашр гардидаанд маълум гардид, ки бештари шоирону нависандагон дар бораи корномаҳои В. И. Ленин маводи зиёде эҷод намудаанд. Дар ин самт ҳамчунин шоирону нависандагони тоҷик низ як силсила шеърҳо эҷод кардаанд. Мисоли ин фикрро мо дар достони шоири мардумӣ Ҳикмат Ризо, ки ба В. И. Ленин баҳшида шудааст, мебинем.

Дар достони мазкур вобаста ба як қатор масъалаҳои иҷтимоии ҳаёти гузашта ва давраи советӣ ба таври умумӣ сухан рафта бошад ҳам, оид ба тавсифи

В. И. Ленин шоир мисраъҳои оддӣ ва аз лиҳозӣ бадеият як андоза камрангро кор фармуда аст. Вале бо вучуди соддагӣ дар ҳар як мисраи он самимяту садоқати муаллифро ба доҳӣ метавон ба хубӣ эҳсос кард.

Аз ман бишнавед хабар,
Эй ёру эй бародар.
Мехонам ман ба шумо,
Ин достонро аз чигар [18, с.76].

Аз банди аввалини достони мазкур маълум мегардад, ки Ҳикмат Ризо бо мухаббати зиёд ин асарро эҷод кардааст. Шоир дар қисмати муқаддимавии асар аз вазъи ногувори “замони кӯҳна” ва ҷабру зулм нисбат ба мардуми факир ёдовар шуда, дастнигариву “аз яқдигар безор” будани ҳалқро махсус таъкид медорад. Ин мазмунро шоир дар банди зерин бисёр ба маврид ва босӯз тасвир кардааст:

Дар замони кӯҳнагӣ,
Дар он даври рафтагӣ.
Ҷабру зулм бисёр буд,
Фақерҳо дошт бандагӣ.
Фақерҳо буданд асир,
Ҳам мӯҳтоҷу ҳам мунтазир.
Дар завлу банду зиндон,
Хонашон будак ҷазир.
Эй писари навҷавон,
Достони манро бихон.
Инро хондам ба дутор,
Аз он давру он замон.
Ҳалқҳо буданд дастнигар,
Безор буданд аз яқдигар.
Ай ҷиҳати гушнагӣ,
Ай ҳамдигар бехабар [18, с.76].

Аз мисраъҳои мазкур маълум мегардад, ки ҳалқи тоҷик то барпо шудани ҳокимияти Шӯравӣ дар зери азобу шиканҷаи амалдорони ҳукумати амирий, ҳокимони маҳаллии қавму қабилаҳои бегона қарор доштааст. Таъкиди махсуси шоир ба ҷавонон, дар мавриди ин ки “достони манро бихон” ба ин маънист, ки ў меҳоҳад насли навро аз гузаштаи ҳалқи худ оғоҳ созад.

Шоир вазъи нохуби иҷтимоии замон, рӯзгори баду нобасомони мардумро дар замони то инқилоби октябр инчунин барпо шудани ҳукумати Шӯроҳоро дар банди зерини достон истифодаи образҳои гуногун нишон медиҳад.

Очам задум ба элак,
Пешпазак буду так – так.
Рафтум, так – так овардум,
Акам кӯбид бо қалтак.
Он вақт буд мулки Ёвон,
Айлоқи ғову молон.
Қалугу тоҷикнишин,
То кӯҳи Ҳӯҷамастон.
Ёвон буд ҷӯли таспон,

Беов буд он биёбон.
Дар он мулки ялмикор,
На буд бодгу на бӯстон.
Об меоварданд бо ҳар,
Аз Қалфисават, додар.
Дар рӯи об ҷанг мешуд,
Бо тиёқ мезаданд дар сар [18, с.77].

Ин ҷо дар баробари нобасомонии зиндагии мардум ва кори маҷбурии сокинон барои амалдорон муаллиф аз шароити бади иҷтимоии аҳолӣ, аз қабилӣ набудани оби ошомидани дар мавзеъҳои кору бори мардум ва машаққати одамон дар заминҳои лалмӣ ёдовар мешавад.

Барои диққати хонандаро ҷалб намудан ва бузург нишон додани образи марказии достон шоир боз гузаштаи худ ҷанд эпизоди дигарро аз ҳаёти ёд меорад ва бо сӯзу гудоз ҷанд мисраи дигарро бо ҳамин мазмун зам мекунад.

Будак ба дасти қозӣ,
Қушиҳур мумсики чатоқ.
Бойҳо ҳама бо ҳам буд,
Дарвозаҳо маҳкам буд.
Мускин “ё – оллоҳ” мегуфт,
Нотавон муттаҳам буд.
Олой шамол дошт додар,
Дастум ба дасти писар.
Зерум кард он хунукий,
Дар ҷои бой кардум сар.
Бои мазанги Махдум,
Туфу, наълат гуфтакум.
Бигард гуфтак чапасар,
Ҳазон шуд ранги писар.
Бачам гуфтак: эй ота,
Зуд бигӣ ту дастма.
Кӯҷо бурем, падарҷон,
Бои ҳумсо задакма.
Хобе дидам падарҷон,
Бойҳо шуд хонавайрон.
Забони ту рост гарداد,
Ёбем роҳи хонамон [18, с.77].

Бо овардани ин қиссаҳо аз рӯзгори худ ва дигар мусиронаш то замони барпо шудани ҳукумати Шӯравӣ шоирни мардумӣ якбора дигар шудани соҳти ҷамъияти ва сарнагун гардидани синфи мӯфтхуру золимро натиҷаи хирад ва тадбирҳои доҳӣ ва барпокунандаи ҳукумати шӯроҳо – Ленин медонад. Муаллиф маҳз ўро пуштибони ҳалқи мазлум ва барканоркунандаи ҷабру зулм дар он давраи торик ном мебарад. Ҳамин мазмунро дар банди зерини достон меҳонем:

Яке шуду зам – зама,
Инро медонад ҳама.
Ҷабру зулми ситамгар,
Бардошта шуд аз омма.
Аз қиблა ҳестай шамол,
Фақер ҳаст ҳақу ҳалол.
Ленин шуд ба мо роҳбар,

*Золимон шуданд беҳол.
Аз сари қолу – мақол,
Хурӯши кард халқ бечанчол.
Роҳбари халқ буд Ленин,
Бою золим шуд помол.*

Парокандаги синфи муфтхӯр ва ба дasti халқи мазлум афтодани заминро, ки асоси оғияту серии мардум аст, шоир аз баракати Ленин ва партияи ӯ медонад. Ободии кишвару серии мардумро ҳам муаллиф натиҷаи роҳбарии оқилона ва гамхории падаронаи пешво маънидод мекунад.

*Муфтхӯрон рафтанд ҳама,
Бойҳо монданд бе rama.
Замин аз они халқ шуд,
Бо роҳбарии партия.
Бо номи Ленин роҳбар,
Ин достонро кардам сар.
Партия шудак роҳнамо,
Халқ сер шудай саросар.
Даст дода Ленин роҳбар,
Ба фақерҳо шуд падар.
Занчири зулм кандад шуд,
Кишивар обод шуд додар [18, с. 78].*

Ҳикмат Ризо дар идомаи достон аз роҳбарии хайрҳоҳона ва корсозиҳои ӯ баҳри тараққии кишвар ва мардум ба тафсил нақл мекунад. Мавзӯъҳои бунёди роҳҳои нақлиётӣ, марҳила ба марҳила обод шудани гӯшаҳои дурдасттарини кишвар, ворид гардидани техникаҳои кишоварзӣ, ки заҳмати дехқононро осон ва ҳосили меҳанти онҳоро фаровон мекунад, дар достон аз шарофати роҳбарии хирадмандонаи Ленин ва партияи ӯ тасвир мешавад. Ҳамин тарик дар идомаи достон шоир аз обёрии заминҳо ва роҳандозии кишти зироатҳо, аз чумла паҳта ёдовар мегардад. Дастирии ҳамдигарии миллатҳои гуногунро дар образи мутахассисони рус дар Тоҷикистон ва дар ин замина бунёди нерӯгоҳҳои обӣ барқӣ, ки боиси ҷароғон шудани хонаҳои мардум мегардад, идомаи сиёсати хайрҳоҳонаи доҳӣ ба қалам дода шудааст.

Тарғиби дӯстии байни миллатҳо ва назари васеи ҷуғроғии шоири мардумии тоҷик Ҳимат Ризо дар достони “Ба В.И.Ленин” қимати ин асарро ба маротиб бештар кардааст. Дар ҷанд банди достон шоир аз Араб, яъне мамлакати Туркманистони имрӯза ёдрас шуда иброз медорад, ки минтақаи аз ҷабри “дузду қарақчӣ” ба вайронию валингорӣ расида, маҳз дар давраи советӣ ба ободниҳо расида рӯ ба пешравӣ дорад. Дар тасвири Ҳикмат Ризо мардуми Араб бодиянишин будаанд ва дар гузашта аз кишти паҳтаю дигар зироатҳои муҳими кишоварзӣ тасаввуроте ҳам надоштанд, вале

самараи сиёсати созандай Ленин ва партияи коммунистӣ имрӯз заминҳои ин кишвари биёбониро обёри намудаву ба майдони паҳтазор табдил додааст.

Бо таъкиди як қатор корномаҳои доҳӣ Ҳикмат Ризо барои таъсирнок кардани асар ва барҷаста нишон додани образи марказӣ боз ҳам ба гузаштаи торику пур аз мушкилоти худ рӯ меорад ва бо усули қиёс тарзи зиндагиву рӯзгузаронии мардумро ба хонандад нишон медиҳад. Мисолҳо овардан аз ҳаёти шахсии худ ҷолибияти достонро бештар карда, хонандаро водор мекунад, ки ба ҳақиқати ду давраи таъриҳӣ бовар қунад.

*Мегаштанду дар ба дар,
Туту ҷормагз дарди сар.
Мекарданд интизорӣ,
Савдомон шавад зудтар.
Овораю саргардон,
Барои як нола нон [18, с. 81].*

Ҳамин тарик Ҳикмат Ризо дар достони “Ба Владимир Илич Ленин” мавзӯи конкретӣ – реалии ҳаёти халқи меҳнаткашро дар ду давраи таъриҳӣ тасвир карда, дар он бар акси осори дигари фолклории халқи мо фикрашро на дар қолаи үнсурҳои афсонавӣ, тамсилӣ ва рамзӣ, балкӣ ба таври реали баён мекунад.

Қисмати дуюми достон ба мадҳу санои Ҳукумати Советӣ бахшида шуда, дар он комёбӣ ва музafferиятҳои халқи меҳнаткаши советӣ тараннум карда мешавад. Образи Ленин дар ин қисмати асар ҳамчун роҳбари доно, падари гамхор, пуштибони халқи камбагал ва шахси ободкору раиятпарвар инкишоф мейбад.

*Падари халқи музлим,
Соҳиби мулки азим.
Дар тугайзори қадим,
Майдони паҳтаро бин.
Бо роҳбарии Ленин,
Даҳнакиик шуд нозанин.
Сабза намешуд ин ҷо,
Чунки буд шӯразамин.
Бо роҳбарии Ленин,
Ҳосили паҳташа бин*

Нақши Ленин дар идомаи достон ҳамчун роҳбаре, ки мардумро ба иттифоқ меҳонад ва рушди онҳоро дар ҳамbastagӣ арзёбӣ мекунад, тавсеа ёфта, муҳочиркунонии мардумро аз минтақаҳои кӯҳистон барои ободии водиҳо ва истифодай самарноки обу замини сарзamin натиҷаи сиёстӣ дурустӣ ўшарҳ дода шудааст.

*Аз он диёри кӯҳсor,
Халқи мо бо ихтиёр,
Ҳама омад саросар.
Ба ин мулки паҳтакор,*

Халқо шуданд иттифок,
Обод шуд саджо қишлоқ [18, с.82].

Шоири мардумй Ҳикмат Ризо дар ин банд услуби тазодро кор фармуда, нақши В. И. Ленинро дар пуркүвват намудани иқтидори давлати советӣ, дар несту нобуд намудани синҳои истисморкунанда ва дар ободу гулгулшукуфоии Ватани сотсиалистӣ нишон медиҳад.

Қайд намудан лозим аст, ки Ҳикмат Ризо дар ҳар як банди достон мавзӯъ ва масъалаи муайянеро ба миён мегузорад ва дар мисраи охир онро нозукона ва фаҳмо ҷамъбаст менамояд. Масалан, дар банди зерин шоир масъалаи бепарвогии ҳокимонро дар ободии маҳали зисти худ тасвир карда, онро дар қиёс бо даврони советӣ чунин хулоса мекунад:

Ҳисор буд ҷои мирон,
Дар Ҷушанбе ҳокимон.
Ба ҳонаҳои поҳсагӣ,
Мекарданӣ, додар, даврон.
Давраи Ленинро бин,
Ҷои беҳтаринро бин [18, с.83].

Ҳамин хусусияти баёни мавзӯъ ва услуби достони шоири мардумиро дар ҳамаи бандҳои достони “Ба Владимир Илич Ленин” пай бурдан мумкин аст. Агар мӯҳтавои бандҳои қисмати аввали достон мавзӯи ба камбагалон ва муздурун ғамхору мададгор будани В. И. Ленинро дар бар гирад, дар бандҳои қисмати дуюми асар қудратмандии давлати Шӯравӣ ва мағлубнопазирии артиши он, инчунин аз ҷониби оммаи меҳнаткашон ба даст гирифтани ҳокимияти советӣ асоси мундариҷавӣ – идеяни онро ташкил мекунад:

Ҳамин тавр, дар достони мазкур ҳамдардӣ, ҳаммаслакӣ ва яқдилӣ бо орзу омоли ҳалқи меҳнаткаши тоҷик ва байдар тамоми мардумони Ҳокимияти Советӣ беш аз беш меафзояд. Шоир таъкид менамояд, ки тамоми ганҷу сарват ва мулку давлати сармоядорону ашрофон танҳо самараи ранҷи заҳмати меҳнаткашон мебошанд. Ҳикмат Ризо ин ҳақиқати талхи зиндагии ҷамъияти истисмориро дар мисраҳои байдии достони мазкур ба таври зайл ифода намудааст:

Писар рӯзе бемор буд,
Надошт болин, ағзор буд.
Ба мисли мурғи бисмил,
Модаруши бекарор буд.
Даврай – даври советӣ,
Сагеру каберигӣ.
Доранд роҳати тамом,
Бо ҳамёни давлатӣ [18, с.84].

Ҳимат Ризо садоқатмандӣ ба идея ва мароми Владимир Илич Ленинро дар ин асар бо қалимаву ибораҳои соддаву

оммафаҳм ва то ҳаде ба таври бадей баён намуда, дар онҳо бештари бандҳои достон ягонагии мазмун ва шакли таронаро таъмин кардааст:

Партияи некӯкор,
Дар ҷаҳон бо эътибор.
Дӯстӣ ҳалқ туй яқин,
Барои ҳалқ ҳизматгор [18, с..84].

Дар қисмати хулоsavии достон муаллиф Ленинро на танҳо озодкунандаи ҳалқи мазлуми тоҷик, балки асосгузори иттифоқу бародарии ҳамаи ҳалқҳои шӯравӣ мешуморад ба қалам додааст.

Мөхнат кардӣ, ҷустуҷӯ,
Қатор ҳона, рӯ ба рӯ.
Табобатхона соҳтӣ,
Шифобаҳишандаш ту.
Ба беморон ҳаст ғамхӯр,
Ҳизматгорону духтур.
Захму озак карда дур,
Аз танаи қалу кӯр.
Партияи қуръабин,
Созандай аввалин.
Барои қашифи коинот,
Ҳамсафари беҳтарин [18, с.84].

Дар ин мисраҳо чун шеърҳои ҳамаи шоирони советӣ бори дигар идеяи садоқатмандӣ ба сулҳу оромӣ бо мағҳуми Ватан алоқаманд карда мешаваду шоир онро яке аз меросҳои қиматбаҳои Ленин мешуморад.

Достони “Ба Владимир Илич Ленин” асари мукаммали назми ҳалқии советии тоҷик буда, онро аз ҷиҳати мазмун намунаи барҷаста ва аз ҷиҳати бадей достони мукаммали революционии ҳалқӣ шуморем, хато наҳоҳад шуд.

Хулоса, Ҳикмат Ризо дар достони “Ба Владимир Илич Ленин” бо масъалагузориҳои гуногун он ҳақиқати таърихиеро тасвир мекунад, ки Ватани советӣ танҳо бо нурағшонии ҷароғҳои идеяи ленинӣ ободу зебо гардидааст. Шоир Иттифоқи Советиро барои тамоми ҳалқҳои мазлуми олам чун пушту паноҳ ва роҳнамо нишон додааст.

Бино ба ақидаи шоир агар ғалабаи ғояҳои инфилобии В.И.Ленин дар СССР намебуд, на танҳо озодӣ, балки ҳуқуқҳои оддии инсонӣ ҳам насиби ҳалқҳои ин мамлакат намегардидаанд. Маълум мегардад, ки шоир танҳо идея ва мағкураи аబадзиндаи Ленинро озодкунандаи ҳалқи мазлум мешуморад ва оммаро ба иҷрои мақсаду мароми он даъват менамояд.

Дар достони “Ба Владимир Илич Ленин” қонунҳои назми ҳалқӣ риоя гардида, дар он аз як тараф санъатиҳои бадей, маҳсусан санъатҳои тазод ва маҷозу истиора истифода шуда бошад, аз

чониби дигар тарзи қофиясозӣ, банду гардидааст.
басти достон ва оҳангнокӣ риоя

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. /Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 410 с.
2. Амонов Р. Очёри эҷодиёти даҳонакии аҳолии Кӯлоб. /Р. Амонов. – Душанбе: АФ РСС Тоҷикистон, 1982. – 176 с.
3. Амонов Р. Эҷодиёти бадеъ халқ ва замон. /Р. Амонов – Душанбе: Ирфон, 1970. – 140 с.
4. Амонов Р. Революсияи октябр ва назми лирики халқ. /Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 32 с.
5. Амонов Р. Очёри эҷодиёти даҳонакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Ҳосор). /Р. Амонов. – Душанбе: АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
6. Амонов Р. Дар домани кӯҳҳои қабуд. /Р. Амонов. – Столинобод: Нашрдавтоҷик, 1961. – 235 с.
7. Асрорӣ В. Жанроҳи хурди фолклори тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.
8. Асрорӣ В. Жанроҳи хурди наасри фолклори тоҷик. /В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 84 с.
9. Асрорӣ В. Фолклор халқият нависандо. /А. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
10. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор. /В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 279 с.
11. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик. /В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
12. Абдурасул Ш. Ҳикмат Ризо дар Конгресси ҷаҳонӣ меъерро риоя накард // Тоҷикистон. /Ш. Абдурасул. – 2014. – 27 март.
13. Аҳмадов Р. Ёде аз гӯргӯлисаи тоҷик Ҳикмат Ризо // Садои мардум. /Р. Аҳмадов. – 2003. – 26 декабр.
14. Ҷўмуҳаммадов Р. Ба муносибати 110 солагии достонсаро Ҳикмат Ризо // Адабиёт ва санъат. /Р. Ҷўмуҳаммадов. – 2003. – 26 декабр.
15. Раҳмонӣ Р. Кори майдонӣ (Дастури роҳнамои гирдоварии эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик) . /Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Шӯроиён, 2010. – 38 с.
16. Ризо Ҳ. Суруди ватан. /Ҳ. Ризо. – Столинобод: Нашрдавтоҷик, 1950. – 109 с.
17. Ризо Ҳ. Шоирони халқӣ. /Ҳ. Ризо. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 110 с.
18. Ризо Ҳ. Баҳори Тоҷикистон. /Ҳ. Ризо. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 112с.
19. Табаров С. Масъалаи анъана ва навоварӣ дар ленинномаи тоҷик. /Ҳ. Ризо. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 20 с.
20. Табаров С. Образи В. И. Ленин дар адабиёти тоҷик. /Ҳ. Ризо. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 30 с.
21. Табаров С. Симои ҷовидонаи пешво дар адабиёти тоҷик. /Ҳ. Ризо. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 260 с.

ОБРАЗ ЛЕНИН ДАР ДОСТОНИ “БА В. И. ЛЕНИН”-И ШОИРИ МАРДУМӢ ҲИКМАТ РИЗО

Ин мақола дар ҳусуси образи Ленин дар яке аз асарҳои маътуфи шоири мардумии тоҷик Ҳикмат Ризо – “Ба В.И.Ленин” навишта шудааст. Муайян мегардад, ки дар осори ин шоири халқ образи доҳӣ мавқеи бузург дошта, хоса дар достони мавриди таҳқиқ қарор гирифта он мавқеи марказӣ пайдо кардааст. Шоир дар қисмати муқаддимавии асар аз вазъи ногувори “замони кӯҳна” ва ҷабру зулм нисбат ба мардуми фақир ёдовар шуда, якбора дигар шудани сохти ҷамъиятӣ ва сарнагун гардидани синфи мӯфтхуру золимро натиҷаи хирад ва тадбирҳои доҳӣ ва барпокунандай Ҳукумати Шӯроҳо – Ленин медонад. Маҳз ўро муаллиф пуштибони халқи мазлум ва барканоркунандай ҷабру зулм дар он давраи торик ном мебарад. Идомаи достон ба мадҳу санои Ҳукумати Советӣ бахшида шуда, дар он комёбӣ ва музafferиятҳои халқи меҳнаткаши советӣ тараннум карда мешавад. Образи Ленин дар ин қисмати асар ҳамчун роҳбари доно, падари ғамхор, пуштибони халқи камбағал, табиби мардуми дарманд ва шахси ободкору раиятпарвар нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: достон, фолклор, образ, Ленин, шӯравӣ, Тоҷикистон, тасвир, Ҳикмат Ризо, назм, халқӣ.

ОБРАЗ ЛЕНИНА В ЭПОСЕ "НАРОДНОГО ПОЭТА ХИКМАТА РИЗО «В.И. ЛЕНИНУ»

Эта статья посвящена изображению Ленина в одном из самых известных произведений таджикского народного поэта Хикмата Резы - «В.И. Ленину». Понятно, что в произведениях этого национального поэта образ вождя занимает большое место, особенно в изучаемой истории, которая нашла центральное место. Во вступительной части произведения поэт упоминает о тяжелом положении «старых дней» и угнетении бедных и рассматривает внезапное изменение социальной структуры и свержение репрессивного класса как результат мудрости и гениальности и основателя Советского правительства – Ленина. Автор называет его сторонником угнетенных людей и сторонником угнетения в этот темный период. Продолжение рассказа посвящено восхвалению Советского правительства, прославляющему достижения и успехи трудящихся Советского Союза. Образ Ленина в этой части работы показан как мудрый руководитель, заботливый отец, сторонник бедных, доктор бедных и преуспевающий и патриотичный человек.

Ключевые слова: эпос, фольклор, образ, союз, Ленин, Таджикистан, описание, Хикмат Ризо, поэзия, народ.

THE IMAGE OF LENIN IN THE EPIC OF PEOPLE'S POET HIKMAT RIZO «TO V. I. LENIN»

This article is devoted to the image of Lenin in one of the most famous works of the Tajik national poet Hikmat Reza - "V. I. Lenin". It is clear that in the works of this national poet, the image of the leader occupies a large place, especially in the studied history, which has found a Central place. In the opening part of the work, the poet mentions the plight of the "old days" and the oppression of the poor, and considers the sudden change in the social structure and the overthrow of the repressive class as the result of the wisdom and genius of the founder of the Soviet government – Lenin. The author calls him a supporter of oppressed people and a supporter of oppression in this dark period. The continuation of the story is dedicated to the praise of the

Soviet government, which glorifies the achievements and successes of the workers of the Soviet Union. The image of Lenin in this part of the work is shown as a wise leader, a caring father, a supporter of the poor, a doctor of the poor, and a successful and Patriotic man.

Keywords: epic, folklore, image, Union, Lenin, Tajikistan, description, Hikmat Rizo, poetry, people.

Сведение об авторе: *Каримов Нурали Даевлатович* – магистр кафедры теории и новой таджикско-персидской литературы Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 938 50 58 61, Email: nurali.karimov.95@mail.ru

Information about the author: *Karimov Nurali Davlatovich* – the graduate student of the department of theory and new Tajik-Persian literature of Tajik National University Tel: (+992) 938 50 58 61 Email: nurali.karimov.95@mail.ru

АДАПТАЦИЯ СЛОВА В ПРОЦЕССЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ

Ли Нин
Таджикский национальный университет

Процесс адаптации слова к другой, отличной языковой системе, выражающейся в изменении произношения и написания слова, изменении его грамматических свойств, согласно правилам и нормам принимающего языка, и часто – в изменении семантики [1, с. 205]. Семантические изменения в заимствованиях являются наиболее интересными, поскольку они могут быть крайне существенными, но незаметными без тщательного, этимологического изучения.

Существует несколько видов адаптации [2, с. 143]: фонетическая, грамматическая, семантическая, графическая.

1) Фонетическая адаптация заключается в приспособление новой иностранной единицы к фонетической системе языка. Таким образом, благодаря фонетической адаптации заимствования подстраиваются под фонетическую норму принимающего языка. Фонетическая адаптация лексических заимствований может осуществляться с помощью замены звуков иностранного языка несвойственных принимающему языку максимально приближенными к ним по звучанию звуками.

2) Семантическая адаптация – адаптация, в процессе которой происходит расширение, сужение или смещение значений заимствованных элементов.

3) Грамматическая адаптация характеризуется присвоением лексеме новых грамматических особенностей, свойственных языку-реципиенту. При переходе из одного языка в другой заимствованные лексемы в большинстве случаев начинают существовать по правилам принимающего языка: встраиваются в его грамматическую

систему, перенимают присущие языку-реципиенту грамматические показатели, начинают трансформироваться по словоизменительным моделям, характерным для языка-реципиента. Так, прия в русский язык, многие слова приобретают способность склоняться по падежам, числам и т.д.

4) Графическая адаптация встречается в основном в ходе заимствования слов из восточных языков и языков с другой системой письма, каковыми и являются арабский, персидский и индийские языки.

Язык претерпевает серьезные изменения вследствие такого явления, как заимствование. В результате этого процесса в языке появляются посторонние, несвойственные ему элементы – слова и части слов, – которые, однако, в большинстве случаев не засоряют язык (что, тем не менее, может случиться при бездумных заимствованиях), а обогащают запас его лексических и морфологических возможностей. Часто возникают слова-гибриды [2, с. 114] – слова, часть которых заимствована, а другая часть – исконно существует в данном языке (ярким примером может служить слово remacadamizing, соединяющее в себе словообразовательные элементы из пяти различных языков ge (латынь), mas (кельтский язык), adam (иврит), ire (греческий язык), ing (английский)). Также появляются слова, относящиеся к варваризмам и экзотизмам (например: kolkhoz, sushi, jihad). Помимо этого, возникают смешанные языки (креольские, пиджин-инглиш). Появляются многочисленные интернациональные (например: русский "спутник", французский sputnik, английский sputnik) и псевдоинтернациональные слова (так conductor – проводник, дирижёр, а не

только кондуктор). Это наиболее ощутимые следствия процесса заимствования. Но есть и другие, не столь явно выраженные, но от этого не менее значимые.

Одним из следствий является образование немалого числа лингвистических дублетов [2, с. 120] – лексических единиц и групп единиц, одинаковых или близких по значению, связанных с одной и той же производящей основой этимологически, но в процессе эволюционного развития языка дифференцированных семантически и/или стилистически. Слова латинского происхождения, заимствованные либо напрямую из латинского, либо через французский язык, являются основным источником дублетов в английском языке:

- canal – channel;
- major – mayor;
- liquor – liqueur.

Некоторые дублеты появились из разных диалектов одного языка (подобным образом из разных диалектов французского появилась пара assay и essay) или из одного языка в разные периоды времени. Также дублетные пары возникают в случае потери связи между значениями многозначного слова; так латинское слово persona превратилось в два английских слова: person и parson.

Еще один результат процесса заимствования – вторичные заимствования. То есть, в языке наряду с ранее заимствованным и ассимилированным словом появляется новое слово. Оно может по форме совпадать с ранее заимствованным словом, но иметь другое значение. Например, наравне с заимствованным ранее словом pilot в значении «специалист, управляющий летательным аппаратом», в конце XX века появилось слово pilot в значении «спортсмен, управляющий высокоскоростным спортивным транспортным средством». Еще одним новейшим заимствованием является слово pilot в значении «пробный выпуск печатного издания». В такой ситуации возникает дилемма, являются ли эти слова омонимами или же значениями многозначного слова. Для его решения применяется традиционный принцип наличия общих семантических компонентов: при их наличии можно говорить о значениях многозначного слова (pilot как летчик и pilot как спортсмен), при отсутствии – об омонимических отношениях (pilot как пробный выпуск печатного издания по

отношению к другим значениям слова).

Заимствования оказали сильное воздействие на грамматику английского языка [1, с. 183]. Благодаря заимствованию типичной для французского языка структуры of + Noun для выражения отношения принадлежности (the rays of the sun) английский язык утратил окончания. Также под влиянием заимствований часть исконно английских слов была вытеснена из языка, а другие исконные слова приобрели сниженный стилистический оттенок по сравнению с заимствованиями (например, английские calf, pig, cow и соответствующие им слова скандинавского происхождения veil, pork, beef).

Хотелось бы более подробно рассмотреть одно из следствий процесса заимствования, упомянутых выше, а именно интернациональные и псевдоинтернациональные слова. Интернациональными называются слова, получившие распространение во многих языках мира в результате одновременного заимствования в несколько языков [2, с. 36]. В основном, эти слова, которые происходят от греческого или латинского языков (например: astrology, paradox, vector, vacuum, manufacture).

Также к интернационализмам относятся слова из других национальных языков (итальянские solo, fiasco, arca; французские abonnement, alliance, reignoir; арабские algebra, karat, coffee; индийские cashmere, bungalow, shampoo и проч.). Национальные варианты интернационализмов различаются не только написанием и произношением, но и значением, что следует учитывать при переводе. Так, во французском и английском языках слово ambition обладает нейтральным значением «стремление к цели», в то время как русское амбition имеет негативную окраску. Вследствие подобных случаев нередко появляются «ложные друзья переводчика» [2, с. 115], или псевдоинтернациональные слова – лексические единицы двух языков, похожие по звучанию и написанию, но частично или полностью различные по значению. Псевдоинтернациональные слова можно классифицировать по группам в соответствии со степенью сходства:

1) слова, имеющие одинаковое написание и произношение, но совершенно разные значения:

- actually - в действительности, на самом деле, а не актуально;

• expertise - профессиональный опыт, компетенция, искусство, а не экспертиза;

• pigeon — голубь, а не пижон;

2) слова, которые, кроме написания и произношения, совпадают и в некоторых значениях, но не всегда – в самых распространенных:

• poem - стихотворение, стихи, реже - поэма;

• jury - группа присяжных заседателей (решающая вопрос о виновности или невиновности), реже - жюри (присуждающий премии, определяющий победителей конкурсов);

• solid – твердый, а не только солидный;

3) слова, близкие, но не идентичные по написанию и звучанию, и соответственно имеющие разные значения:

• adapt – приспособить, adopt – принимать;

• data – данные, date – дата; названия мер, созвучные, но не совпадающие по количеству (например, centner из английского равен 45,36 кг, Zentner из немецкого – 50 кг, а центнер из русского – 100 кг.)

ЛИТЕРАТУРА

1. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М.: «Высшая школа», 1987. – 272 с.
2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – Москва: Наука, 1996. – 208 с.
3. Крысин, Л. П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий / Л. П. Крысин // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 27 – 34.

АДАПТАЦИЯ СЛОВА В ПРОЦЕССЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ

В статье говорится, что особый пласт лексики как с точки зрения процессов номинации, так и в плане мотивированности составляют заимствования. Заимствование – это процесс усвоения одним языком слова, выражения или значения другого языка, а также результат этого процесса – само заимствованное слово. Это неотъемлемый компонент функционирования и преобразования языка в ходе истории. Заимствование является одним из немаловажных ресурсов пополнения словарного запаса, новых корней, словообразовательных элементов и точных терминов. Внедрение лексики из одного языка в другой является предметом исследования многих ученых. Любой язык в той или иной мере пополняется новыми словами либо за счет собственных ресурсов, либо за счет заимствований. Новые слова заимствуются регулярно, в течение всей истории человечества, что подтверждает обновление и обогащение языка. Некоторые из них остаются в языке и через несколько веков так приживаются у носителей языка, что уже признаются не как заимствованные, а как исконные. Другие же заимствования имеют узкую сферу употребления или исчезают вовсе.

Ключевые слова: заимствованные слова, лексика, компонент, язык, исследование, словарный запас, словообразование, усвоение, изучение, носитель языка, обновление.

ADAPTATION OF A WORD IN THE PROCESS OF BORROWING

The article States that a special layer of vocabulary, both in terms of nomination processes and in terms of motivation, is made up of borrowings. Borrowing is the process of assimilation by one language of a word, expression, or meaning of another language, and the result of this process is the borrowed word itself. It is an essential component of the functioning and transformation of language in the course of history. Borrowing is one of the important resources of vocabulary replenishment, new roots, word-forming elements and exact terms. The introduction of vocabulary from one language to another is the subject of research by many scientists. Any language in one way or another is updated with new words either at the expense of its own resources, or by borrowing. New words are borrowed regularly throughout the history of mankind, which confirms the renewal and enrichment of the language. Some of them remain in the language and after a few centuries become so accustomed to native speakers that they are already recognized not as borrowed, but as native. Other borrowings have a narrow sphere of use or disappear altogether.

Keywords: borrowed words, vocabulary, component, language, research, vocabulary, word formation, assimilation, study, native speaker, update.

МУВОФИҚКУНИИ КАЛИМА ДАР РАВАНДИ ИҚТИБОС

Дар мақола гуфта мешавад, ки иқтибос ҳам аз ҷиҳати равандҳои пешбарӣ ва ҳам аз ҷиҳати ҳавасмандӣ як қабати маҳсуси лексика мебошад. Иқтибос раванди ҷаҳои азҳудкунӣ дар забони як қалима, ифода ё маънии забони дигар ва инҷунин натиҷаи ин раванд – қалимаи иқтибосӣ мебошад. Ин як ҷузъи чудонопазири фаъолият ва табдили забон дар тӯли таъриҳҳаст. Иқтибос яке аз манбаъҳои муҳими пур кардани луғат, решоҳои нав, унсурҳои қалимасозӣ ва истилоҳҳои дақиқ мебошад. Ҷорӣ намудани луғат аз як забон ба забони дигар мавзӯи таҳқиқоти бисёр олимон мебошад. Ҳар гуна забон бо ин ё он тарз бо қалимаҳои нав ё аз ҳисоби заҳираҳои худ ё аз ҳисоби иқтибосҳо пур карда мешавад. Қалимаҳои нав ба таври мунтазам дар тӯли тамоми таърихи инсоният гирифта мешаванд, ки ин аз навсозӣ ва бойшавии забон гувоҳӣ медиҳад. Баъзеи онҳо пас аз ҷандин аср дар забон бокӣ мондаанд ва аз ин рӯ дар байни забонҳои модарӣ решо мегиранд, ки онҳо аллакай на ҳамчун қарз, балки ибтидой шинохта шудаанд.

Калидвоҷаҳо: қалимаҳои иқтибосӣ, лексика, компонент, забон, таҳқиқот, ташаккули қалима, ассиимиляция, омӯзиш, забони модарӣ, навсозӣ.

Сведения об авторе: *Ли Нин* – магистр второго курса факультета русского языка и литературы Таджикского национального университета

Information about the author: *Li Nin* – second-year graduate student of the faculty of Russian language and literature of the Tajik National University

ТАВСИФИ НУСХАХОИ ХАТТИ “АС-СИТИН АЛ-ЧОМЕТЬ ЛИ-Л-ЛАТОИФ-ИЛ-БАСОТИН”-И АҲМАД ИБНИ МУҲАММАД ИБНИ ЗАЙДИ ТЎСІЙ ДАР КИТОБХОНАҲОЙ ТОҶИКИСТОН

Раҳматова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Осори хаттӣ муҳимтарин баҳши мероси фарҳангии мардуми соҳибтамаддун ба соҳибкитоб ба ҳисоб меравад. Шинохту ҳифзи ёдгориҳои хаттӣ барои миллатҳое, ки ба китоб ва нашри дониш арҷ мегузоранд, аҳаммияти баланд дорад. Мардуми эронинажод аз зумраи ҳалқҳои соҳибмаърифат, фарҳангофарин ва мунташирони илму маориф дар Шарқ мебошанд. Бо саъю эҳтимоми донишмандони эронинажод ҳазорҳо ҷилд китоб ба забонҳои форсии арабӣ ва қисман ба забонҳои дигари кишварҳои шарқию ғарбӣ таълиф ва нашр шудаанд.

Интишори китоб дар кишварҳои шарқӣ боиси зуҳури аҳли касабаи китобдорио ҳушнависӣ гардид. Котибону сахҳофон, варроқону музаххибон, коғазсозону рангрезон ва китобфурӯшон, ки ба бознависӣ ва василаҳои омодасозии китоб иштиғол доштанд, аз ҷумлаи косибону ҳунармандони соҳаи китобдорӣ ба ҳисоб мерафтанд. Ривоҷи ҳушнависию интишори санъати китобдорӣ дар асрҳои миёна заминаи муҳимме барои нашри дониш ва ҳифзи ёдгориҳои хаттӣ гардидааст.

Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тўсӣ аз донишмандони маъруфи асри X1 мебошад, ки бо таълифи “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” дар радифи муфассирони мумтози Қуръон чой гирифтааст. Вай бо қунияи Абӯбакр ва бо лақабҳои Ҳоча Имом, Тоҷуддин, Сайфунназар, Чамолу-л-аимма маъруф аст.

Дар сарчашмаҳо доир ба ҳаёту эҷодиёти Аҳмад ибни Зайди Тўсӣ маълумоте нест. Мувоғики маълумоте, ки ба мо аз нусҳаи хатти “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” таҳти № 655 маҳфуз дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълум мешавад, Аҳмад ибни Зайди Тўсӣ дар Ҳурросон зиндагӣ мекардааст ва тавре ки аз нисбааш маълум аст, аз аҳли Тӯс будааст ва воизи

донашмад буда ҳалқро мавиза мекард. Ҷанде низ ба Ироқ ва аз он ҷо ба Озарбойҷон сафар мекунад. Дар ҳама шаҳрҳо бо иқболи ҳалқ рӯ ба рӯ мешавад. Аз вай дарҳост мекунанд, ки дар фанни мавъиза маҷмӯае созад ва ўрад намекунад. Дар Озарбойҷон имконият ёфта, тафсири сураи Юсуфро имло менамояд. Аз осори Аҳмад ибни Зайди Тўсӣ то замони мо ҳамин асари “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” бокӣ мондааст.

Нусҳаҳои хаттии “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” дар китобхонаҳои ҷаҳон зиёданд. Нахустин бор дар ховаршиноси Ҷарҳи донишманди шаҳири эронӣ Муҳаммад Муин нусҳаи қадимтарини “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” – ро дар моҳномаи “Яғмо”(соли аввал, шумораи 4, саҳ.163 ва низ шумораи 5 ҳамон сол, саҳ. 7- 226 ва шумораи 6, саҳ. 264) зимни мақолае бо унвони “Нусҳаи қадими тафсири сураи “Юсуф” муаррифӣ кардааст. Муҳаммад Муин ба муаррифии дақиқ ва илмии нусҳаи хаттии тафсири сураи Юсуф, маҷмӯаи мутааллиқ ба китобхонаи миллии Раҷти Эрон, пардоҳта, бо баршумурдани нуктаҳои дастурию вижагиҳои навишторӣ ин тафсирро аз навиштаҳои асри VI ҳ./ XII м. донистааст.

Нусҳаҳои дастнависи “ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” – и Аҳмади ибни Зайди Тўсӣ дар китобхонаҳои кишварҳои ҳориҷӣ сершумор аст. Фақат дар китобхонаҳои шаҳрҳои Душанбе, Техрон, Тошкент ва Туркия 18 нусҳаи ин асар нигоҳ дошта мешавад. Аз ҷумла, дар Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 нусха таҳти рақамҳои 655, 326, 1831, 4089; дар китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон як нусха зери рақами 874; дар китобхонаи Иниститути шарқшиносии АИ Ӯзбекистон 3 – нусха зери рақамҳои 9156, 9257 ва 6417; дар китобхонаҳои Эрон 8 –

нусха; дар китобхонаи Асад Афандии Туркия як нусха зери рақами 175 нигаҳдорӣ мешавад.

Тавсифи нусхаҳои рақами 6838/9256, 6839/9257, 6840/6417 маҳфуз дар китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон ба унвони “Китобу-с-Ситтина-л-чомеу-л-латоифи-л-басотин” аз ҷониби А. Семёнов дар “Собрание восточных рукописей академии наук Узбекской ССР” (Ч. X саҳ. 91-92) дида мешавад. Тавсифи мазкур аз назари китобшиносӣ бештар, аммо аз назари кодикологӣ муҳтасар тавсиф шудааст.

Инчунин, дар феҳристи Аҳмади Мунзавӣ “Феҳриствораи китобҳои форсӣ” (Ч. III, саҳ. 649) нусхаҳои хаттии мавҷуд дар китобхонаҳои Эрон муаррифӣ шудааст.

Тавсифи нусхай рақами 874 ба номи “Аҳсану-л-қасас” тавассути профессор Бадриддин Мақсудов дар “Феҳристи нусхаҳои хаттии толори фарҳангии ба номи профессор Шарифҷон Ҳесейнзода” ба тариқи муҳтасар бозгӯ шудааст, ба қарори зайл: “Насри форсӣ. Настаълиқи кӯҳна. Нусхаи қадимии комил аст. Бидуни ҷадвал. Номи фаслҳо бо шинҷарф сабт аст. Канори нусха лаккаҳои обрасидагии зиёд дорад.

Дастхӯрда аст. 24x15,5. Захомат: 3,5 см. Котиб Муҳаммад Тоҳир ибни ҳоҷӣ Ҳарамай ашшарифайн Султон Муҳаммад. Санай китобат: 993 ҳ.қ. Ҷои китобат марқум нест. Муқовааш ҷарми сабзи бастаи бодомҷадор” (10,36).

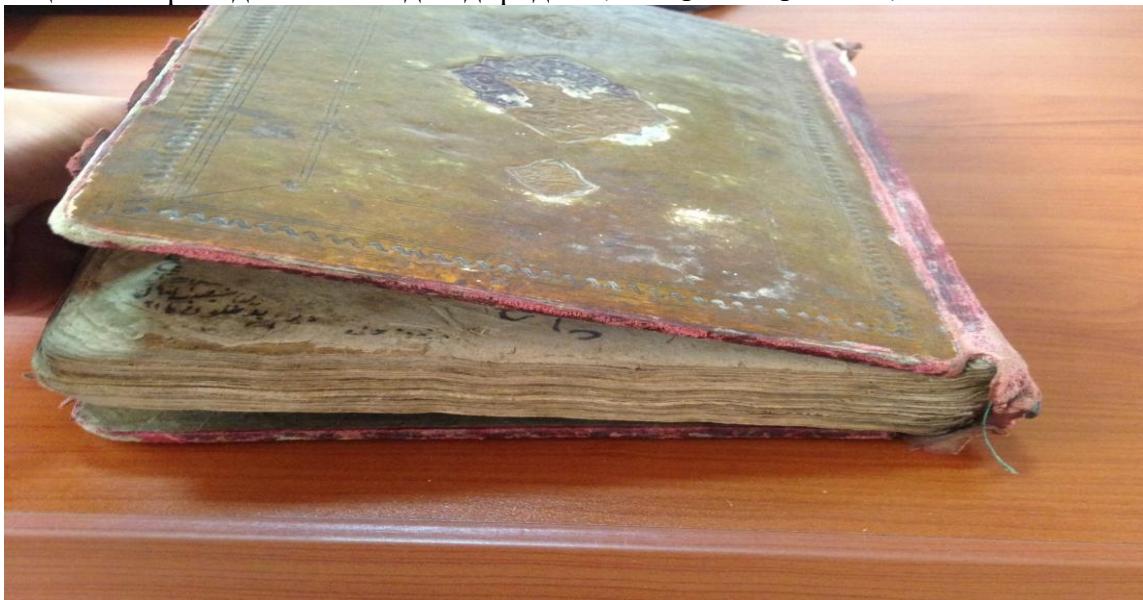
Нусхаҳои мавҷуд дар феҳристи китобхонаи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дода нашудаанд. Мономғӯи китобҳоро аз феҳристҳои дар китобхона мавҷудбуда пайдо кардем.

Ин китоб бо унвони “Тафсири сураи Юсуф: ас-Ситтина-л-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин” бо кӯшиши олимӣ эронӣ Муҳаммад Равшан дар соли 1345ҳ.ш. / 1967 ба табъ расидааст.

Нусхаи хаттии «Ас-ситин ал-чомеъ ли-л-латоиф-ил-басотин», таҳти № 874 дар Толори фарҳангии Ҷомӣ ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода нигаҳдорӣ мешавад.

Нусха комил аст. Канори нусха лаккаҳои обрасидагии зиёд дорад. Дастхӯрда аст.

Санаи китобати нусха соли 993 ҳ.қ / 1585 м. мебошад. Нусха бо хатти настаълиқ китобат шудааст. Нусха дорои даффатайн мебошад. Байнаддаффатайнаш солим аст. (Нигаред ба расми 1)

(Расми 1) Даффаи рӯ, байнаддаффатайн, даффаи пушт

Ҷилдаш ҷарми сабзи тимоҷу бодомҷадор буда, занҷира низ дида мешавад. Нусха дорои шерозаи сурҳ аст. (Нигаред ба расми 2)

Бодомчаи таҳдонӣ, Шероза, Зан (Расми 2)

Қатъи нусхай мавриди назари мо, дарозиаш 23,5 см x 16,5 см, захомат (ғафси)-и нусха 3,5 см, турунчаш 7,5 x 5,5 см, бодоича 2,7 x 2 см мебошад.

Дар ин нусха унсури «Басмала» дида мешавад, яъне аз ҳамди Худо ва наъти Пайғамбар оғоз меёбад.

Ин нусха аз 12 бадрақа (6 аз пеш ва 6 аз пас) иборат аст. Дар бадрақаи рӯматни арабӣ, бо хатти дигар оварда шудааст. Дар варақи охири бадрақаи пеш бо қалами котиб 12 байт шеър китобат шудааст:

*Булбули хушинаво бигӯ ҳамди Худои ломакон,
Дар дили шаб дуо бигӯ бо гули сурхи навҷавон.
Қумрии тавқ бар ғӯлу бод зиёда умри ту,
То ки ба шоҳи сарви он ғӯйӣ ту зикр ҳар замон.
Як қадаме аз ин ҷаҳон гирӣ яке аз он ҷаҳон,
Роҳи тамоми раҳравон байнин риҷову ҳавф дон.
Пайрави шоҳи анбиё, аз суханаи машав ҷудо,
То ки бубинӣ ҷумларо, зарра намонадат ниҳон.... (1,8).*

Дар бадрақаи пас бошад, нух зарби муҳр дида мешавад. Ин нусха мисли нусхайи дигар рикоба дорад ва аз 13 дафтари иборат буда, дафтарҳояш 8 x 8, яъне аз 16 варакӣ иборат аст. Дар нусхай мавриди назари мо аз мистар истифода шудааст, зоро сатрҳо росту муనаззам омадаанд. Нусха бидуни ҷадвал ва аз мистари 20-21 сатрӣ иборат аст. Аз дафтари ҳафтум мистар ва қалам иваз мешавад. Коғази китоб аз коғазҳои китобатии асри XV Осиёи Миёна ва Ҳурросон мебошад.

Котиби нусха Муҳаммад Тоҳир ибни Ҳочии ҳарамайн аш-шарифайн Султон Муҳаммад аст.

Калафонаш ба тариқи мусаллас китобат шудааст. Дар калафон номи котиб, санаи китобат, рӯзу моҳ ва соли китобат зикр шудааст, ба қарори зайл: «Таммати -л- китобу биавни- л – Малик – и – л - Ваҳоб, ало яди азъафу-л-Ибода Муҳаммад Тоҳир ибни ҷаноби ҳочи ал-ҳарамайн аш-шарифайн ҳофиз Султон Муҳаммад Абидардо ғафара-л-Лоҳу зунубаҳу ва саттара уюбаҳо биҳақки Муҳаммадин ва олиҳи аҷмайн. Фи шаҳри рабеъ-ул-аввали явм-ул-аҳади ва ишрина саната 993».

Ғалатҳои имлой, ки дар нусха дида мешавад:

1. Ҳамзай “аст”-ро ба ҳангоми пайвастанба калимаҳои пешин дар бештар маворид меандозад: مثلاست روزبیست رسالتست. Вале дар ҳангоми итсол ба калимоте, ки “های” ғайри малғуз поён мепазирад, агар феъл бошад ҳамзаро маҳғуз медорад: گشته است، رسیده است
2. Вожаҳои тозӣ ва форсиро, ки бо алиф “ي” поён мепазирад, дар ҳолати изофа умуман ба сурати ҳамза ва дар ҳолати тавсиф ба сурате навиштааст: کبریاء، سر هاء اشان، بالاء سر، درختهای افراشته، از دهای منده
3. Ҳамзай баъд аз алифро ба шакли ё менависад: مایل، حبایل، سایل
4. Ҳарфи изофаи “به”-ро, ки бар сари исму қайд меояд пайваста менависад: بخاب، به یک بار: بج گ
5. Ҳамзай ба шеваи дигар менависад: بج ک

Нусхай хаттие, ки рӯйи он мо кор карда истодаем, 4 – нусха таҳти рақмҳои 655, 326, 1831, 4089 дар Институти

шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ниғаҳдорӣ мешавад.

Нусхай рақами 655 дар китобхонаи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ дошта мешавад. Ҳачми дастнавис 22 см 13 см, заҳомати нусха 4 см, турунҷаш 5 см x 4 см, сартурунҷаш 3 см x 2,5 см мебошад. Нусха рикобагузорӣ шудааст ва аз 37 – дафтар иборат буда, дафтарҳояш 8 x 8 яъне аз 16 – варақӣ иборат аст (604 саҳ). Дар нусха унсури “Бисми-л-Лоҳ” дида мешавад. Ду бадрақа дорад (як аз пеш, як аз пас). Дар бадрақаи пеш машқи хат дида мешавад. Хати китоб настаълиқи хушҳат аст. Матни нусха бидуни ҷадвал ва аз мистари 17 – сатрӣ иборат аст. Номи бобу фаслҳо бо шинҷарф сабт шудааст. Котибаш Фатҳуллоҳ ибни Фазилат мота мавлоно Муҳаммад Фазнавӣ мебошад. Санай китобати 27 – 09 – 1045 ҳичрӣ/ 1635мелодӣ

Нусха муқаддима дорад. Дар муқаддима муаллиф доир ба сабаби таълифи китоб маълумот додааст.

Калафонаш ба тариқи мусаллас китобат шудааст. Дар калафон номи котиб, санаи китобат, рӯзу моҳ ва соли китобат зикр шудааст, ба қарори зайл: “Ала яди заифи-н-наҳиф ар-роҷи ал-факири ҳакир камина бечора ҷашми умеди мудаои ҳайр аз мақдами азизон дошта дарвешу дилреш. Фатҳуллоҳ ибни Фазилат мота мавлоно Муҳаммад Фазнавӣ ғафаралоҳу зунубаҳумо ва сатара уюбаҳумо фи таърихи-с- собиъ ва ишруна мин шаҳри рамазона-л-муazzам, саната алф ва ҳамса ва арбауна фи явми-л-ҳамиси”. (27-09-1045)

Нусхай № 326. Нусха комил нест. Нусха дорои дафғатайн мебошад. Байнаддафғатайнаш солим аст. Чилдаш ҷарми зард аст. Шерозааш ҷарми кирмизи аст, пероза низ дорад. Қатъи нусха дарозиаш 27,5 см x 15,5 см, заҳомати нусха 3 см, тимоч 6,5 см x 5,5 см, бодомча 4,3 см x 2,5 см мебошад. Ду бадрақа дорад (як аз пеш, як аз пас). Нусха бо “Бисми-л-Лоҳ” оғоз мешавад. Хаташ настаълиқ. Атрофи матн ҳеч гуна ҷадвал надорад. Аз мистари 17 – сатрӣ истифода шудааст. Номи бобу фаслҳо бо шинҷарф сабт шудааст. Нусха рикоба гузорӣ шудааст ва аз 21 – дафтар иборат буда, дафтарҳояш 8 x 8 яъне аз 16 – варақӣ иборат аст. Котибаш маълум нест. Санай китобат, соли 1313 ҳичрӣ (1895/96м).

Калафонаш ба тариқи мусаллас китобат шудааст. Дар калафон номи котиб, санаи китобат, рӯзу моҳ ва соли китобат зикр шудааст, ба қарори зайл: “Томом шуд аксари ин нусхай мубораки “Аҳсан-ул-қисас” мин яди заъифин, наҳиф, ҳоифин мин ғазаби-л-Лоҳи ва роҷӣ мин раҳмати-л-Лоҳи-л- аъло, Мулло Мир Солиҳ ибни Қори Мир Фозил, сатара-л-Лоҳу уюбаҳумо ва ғафара зунубаҳумо. Дар рӯзи одина дар мадрасаи Заргарон. Аллоҳумағfir лиқотибиҳи ва ли нозириҳи ва лисомииҳи ва лиман қараъаҳу варакун мин-л-авроқи ав сатрун мина-л-астори. Аллоҳумағfirли валиволидайя вали устозӣ вали ҷамиил мӯъминина вал мӯъминоти вал муслимина вал муслимот ал-аҳёи минҳум ва-л-амвот иннака муҷибу-д-даъавоти ва мунзила баракоти ва рофиаддараҷоти ва қозиа-л-ҳочоти бираҳматика ё арҳама-р-роҳимин.

*Ҳар кӣ ҳонад дуо тамаъ дорам,
Зон ки ман бандай табаҳкорам*

Нусхай № 4089. Нусха нокомил аст. Чилдаш бадрақаҳояш афтодааст. Нусха бо “Бисми-л-Лоҳ” оғоз мешавад. Матн доҳили ҷадвал бо мистари 19 сатрӣ оварда шудааст. Хаташ настаълиқ. Номи фаслу бобҳо бо шинҷарф навишта шудааст. Санай китобат, ҷои китобат маълум нест. Калофонаш афтодааст.

Нусхай № 1831. Нусха комил аст. Нусха дорои дафғатайн мебошад. Байнаддафғатайнаш солим аст. Чилдаш ҷарми зард аст. Шерозааш ҷарми кирмизи аст, пероза низ дорад. Қатъи нусхай мавриди назар, дарозиаш 26 см x 15 см, заҳомати нусха 4 см, тимоч 7,5 см x 6 см, бодомча 3,5 см x 2,5 см мебошад. Даҳ бадрақа дорад (панҷ аз пеш, панҷ аз пас). Дар бадрақаи пеш дар ҷор саҳифа нақши занҷира оварда шудааст.

Дар ин нусха унсури “Бисми-л-Лоҳ” дида мешавад. Хаташ настаълиқ. Нусха метавон ғуфт, ки аз мистар истифода шудааст, зеро сатрҳо рост ва мунаzzам омадаанд. Матни нусха доҳили ҷадвал ва аз мистари 16 – сатрӣ иборат аст. Номи бобу фаслҳо бо шинҷарф сабт шудааст. Нусха рикоба гузорӣ шудааст ва аз 21 – дафтар иборат буда, дафтарҳояш 8 x 8 яъне аз 16 – варақӣ иборат аст.

Котибаш маълум нест. Санай китобат, соли 1313 ҳичрӣ (1895/96м).

Аз нусхай ҳаттие, ки рӯйи он кор карда истодаем, яъне нусхай рақами 874 маҳфуз дар дар Толори фарҳангии Ҷомӣ ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода, 4 нусхай маҳфуз дар дар китобхонаи Институти

шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, якчанд фарқиятҳо доранд.

Нусхай рақами 655 аз нусхай мавриди назари мо чунин фарқиятҳоро дорад:

1. Соли таълиф фарқ мекунад, ки ин нусха 27 – 09 – 1045 ҳичрӣ / 1635/36 китобат шудааст. Нусхай мавриди назари мо дар соли 993 ҳичрӣ / 1585 мелодӣ китобат шудааст.
2. Дар ин ҷо номи котиб Фатҳуллоҳ ибни Фазилат мота Мавлоно Муҳаммад Газнавӣ зикр шудааст. Дар нусхай мавриди назари мо котиб Муҳаммад Тоҳир ибни ҳочии ҳарамайн аш - шарифайн Султон Муҳаммад зикр шудааст.
3. Ин нусха муқаддима дорад, аммо дар нусхай мавриди назари мо муқаддима надорад, аз ғасли якум оғоз мешавад.

Нусхай хатти рақами 326 чунин фарқиятҳоро дорост:

1. Ин нусха комил нест. Нусхай мавриди назари мо комил аст.
2. Соли китобаташ маълум нест, аммо нусхай мавриди назари мо дар соли 993 ҳичрӣ / 1585 мелодӣ китобат шудааст.
3. Номи котиб зикр шудааст, Муло Мир Солеҳ ибни Қорӣ Мир Фозил, дар нусхай мавриди назари мо, котиб Муҳаммад Тоҳир ибни ҳочии ҳарамайн аш - шарифайн Султон Муҳаммад мебошад.

Нусхай хатти рақами 4089 чунин фарқиятҳоро дорост:

1. Нусха нокомил аст.
2. Ҷилдаш бадрақаҳояш афтодааст.
3. Санай китобатҷои китобат, котибаш маълум нест.

Нусхай рақами 1889 чунин фарқиятҳоро дорост:

1. Номи котиб зикр нашудааст, аммо нусхай мавриди назари мо котибаш Муҳаммад Тоҳир ибни ҳочии ҳарамайн аш - шарифайн Султон Муҳаммад мебошад.
2. Соли 1313 ҳичрӣ / 1895/96 мелодӣ китобат шудааст, аммо нусхай мавриди назари мо дар соли 993 ҳичрӣ / 1585 мелодӣ китобат шудааст.

Ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқ то андозае ба мо мұяссар гардид, ки тавсифи дастхатҳои мавҷуд дар китобхонаҳои Тоҷикистон «Ас-Ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф-и-л-басотин»-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣро мукаммал намоем ва ба онҳо рӯшаний андозем. Маълум гашт, ки нусхай комилтар ва мұтабартары «ас-Ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф-и-л-басотин»-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ дар ғанчинаи дастхатҳои Ҷомии Толори фарҳангии ба номи профессор Шарифҷон Ҳусейнзода таҳти рақами 874 нигаҳдорӣ мешавад. Ин нусха соли 993 ҳичрӣ / 1585 мелодӣ аз тарафи Муҳаммад Тоҳир ибни ҳочии ҳарамайн аш - шарифайн Султон Муҳаммад ном котибе китобат шудааст.

АДАБИЁТ

1. Аҳсан-ул-қасас. Ганчинаи дастхатҳои фарҳангии Ҷомӣ ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода. - № 874
2. Аҳсан-ул-қасас. Ганчинаи дастхатҳои Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 326
3. ас-Ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф-и-л-басотин. Ганчинаи дастхатҳои Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 655
4. ас-Ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф-и-л-басотин. Ганчинаи дастхатҳои Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 1831
5. ас-Ситин ал-ҷомеъ ли-л-латоиф-и-л-басотин. Ганчинаи дастхатҳои Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.- № 4069
6. Ақимушкин О.Ф. О функциях поэтических сборников и альбомов в средневековой персидской и таджикской словесности //Актуальные проблемы иранской филологии / О.Ф.Ақимушкин. – Душанбе: Дониш, 1985. –
7. Алимардонов А. Инкишофи фарҳанги китобсозӣ дар замони Камолуддини Беҳзод. – Душанбе: Дониш, 2002.
8. Алимардонов А. Осори хаттии форсӣ (тоҷикӣ) ва мақоми он дар таърихи тамаддуни ҷаҳон. // Номай пажӯҳишгоҳ, № 4.- 2003.
9. Бурҷоз, Гафор. Муқоиса ва таҳлили латоифи ирфони қиссаи Юсуф дар “Кашф-ул-асрор” ва “Ҷомеъу-с-ситин”. // Мачалай илмӣ-пажӯҳиши Донишгоҳи Кошон, соли дувоздаҳум, поиз ва зимиистони 1389. – С. 5 – 24.
10. Мақсудов Бадриддин. Феҳристи нусхай хатти маркази фарҳангии ба номи профессор Шарифҷон Ҳусейнзода / Б. Мақсадов. - Душанбе: Сино, 2007. – 100 с.
11. Муин, Муҳаммад. Як нусхай хаттии ношинохта аз тафсири сурай Юсуф // Яғмо.- Соли аввал, № 4.- С. 163; № 5.- С. 7- 226; №6. - С. 264.
12. Мунзазӣ А. Феҳристи нусхай хатти форсӣ. -Техрон, 1388. – 3335 с.
13. Насриддин, Абдуманон. // Матншиносӣ осори адабӣ. Душанбе: Сафоратхонаи Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон. – Пайванд, 2011. – 391 с.

14. Семёнов А.А Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Ташкент, 1957. – 478 с.
15. Феҳрасти дастхатҳои шарқии АФ РСС Тоҷикистон. Иборат аз 6 мучаллад. – Столинобод, 1960. – 330 с.

ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИ “АС-СИТИН АЛ-ЧОМЕҶ ЛИ-Л-ЛАТОИФ-ИЛ-БАСОТИН”-И АҲМАД ИБНИ МУҲАММАД ИБНИ ЗАЙДИ ТӯСӢ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ аз донишмандони маъруфи асри XI мебошад, ки бо таълифи “ас-Ситтина-л-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин” дар радифи муфассирони мумтози Қуръон чой гирифтааст. Ин мақола ба тавсифи нусхаҳои хатти “Ас-ситин ал-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин”-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон баҳшида шудааст. Муаллиф ба муаррифи хусусиятҳои кодикологии асар дикқати ҷиддӣ додааст. Нусхаҳои хатти “ас-Ситтина-л-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин” дар китобхонаҳои ҷаҳон зиёданд. Ғақат дар китобхонаҳои шаҳрҳои Душанбе, Тегрон, Тошкент ва Туркия 18 нусҳаи ин асар нигоҳ дошта мешавад. Аз ҷумла, дар маркази мероси хатти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 нусҳа зери рақамҳои 655, 326, 1831, 4089; дар китобхонаи Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон як нусҳа зери рақамҳои 874; дар китобхонаи Иниститути шарқшиносӣ АИ Ӯзбекистон 3 нусҳа зери рақамҳои 9156, 9257 ва 6417; дар китобхонаҳои Эрон 8 – нусҳа; дар китобхонаи Асад Афандии Туркия як нусҳа зери рақами 175 нигаҳдорӣ мешавад. Аз омӯзиши феҳристҳои мавҷуд дар китобхонаҳои ҷаҳон ба мо маълум гашт, ки нусхаҳои комилтар ва мұтабартари «ас-Ситтина ал-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин»-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ дар китобхонаи Асад Афандии Туркия таҳти рақами 175 (фильми 541) нигаҳдорӣ мешавад. Ин нусҳа соли 711 ҳичрӯ / 1311-12 мелодӣ аз тарафи Ҷабраил ибни Муҳаммад ибни Ислом ибни Муъмин дар вилояти Наҳҷувон китобат шудааст. Аз миёни дастнависҳои номбурда нусхаҳои хатти “ас-Ситтина ал-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин”, ки таҳти № 874 дар Толори фарҳангии Ҷомӣ ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода нигаҳдорӣ мешавад, байди дастнависи мавҷуд дар китобхонаи Асад Афандии Туркия эътибор дорад. Мушахҳасоти кодикологии китоб нишон медиҳад, ки нусҳа комил аст ва бо вуҷуди лаккаҳои обрасидагии зиёд дар канори нусҳа матни саҳфаҳо пурраанд. Санай китобати нусҳа соли 993 ҳ.қ / 1585 м. буда, ба хатти настаълиқ китобат шудааст.

Калидвожаҳо: Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ, “ас-Ситтина-л-чомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин”, нусҳаи хатти, тағсир, феҳрист, китобхона, кодикология.

ОПИСАНИЕ ПИСЬМЕННЫХ ЭКЗЕМПЛЯРОВ «АС-СИТИНА АЛЬ-ДЖОМЕҶ ЛИ-Л-ЛАТОИФ - ИЛ-БАСОТИН» АХМЕДА ИБН МУҲАММАДА ИБН ЗАЙДА ТУСИ В БИБЛИОТЕКАХ ТАДЖИКИСТАНА

Аҳмад ибни Муҳаммад аль-Зайд является одним из самых известных ученых XI века, который написал «Ас-Ситин ал-джомеҶ ли-латоиф-ил-басотин». Данная статья посвящена описанию письменных наследий «Ас-ситина аль-джомеҶ ли-л-латоиф-ил-басотин» Ахмеда ибни Муҳаммад ибн Зайди в библиотеках Таджикистана. Автор уделяет особое внимание историческим факторам, кодикологическим особенностям произведения. Письменные наследия “Ас-Ситтина-л-джомеҶ ли-л-латоифа-л-беротин” в библиотеках мира появилось множество экземпляров. Только в библиотеках городов Душанбе, Тегеран, Ташкент и Турции храниться 18 экземпляров этого произведения. В частности, в центре письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан находятся 4 экземпляра под номерами 655, 326, 1831, 4089; в библиотеке Таджикского национального университета один экземпляр под номером 874; в Восточной библиотеке АН Ӯзбекистана 3 копии под номерами 9156, 9257 и 6417; в иранских библиотеках 8; в Турецкой библиотеке Асада Афанди хранится один экземпляр под номером 175. Из изучения существующих в мире библиотек нам стало известно, что наиболее вероятным и наиболее достоверным является версия «ас-Ситтин Аль-собе ли-л-латоиф-иль-басотин» Ахмеда ибн Зайди Турци (фильм 541), хранящаяся в библиотеке Асада Афинской Турции под номером 175 (фильм 541). Этот экземпляр был издан в 711 году Хиджри / 1311-12 со стороны Джабраил ибн Муҳаммад ибн Ислам Ибн Муъмин в Нехуванской области. Из вышеизложенных сценариев в письменной форме хранится копия «ас-Ситтин Аль - джомеҶ ли-Латифиль-басотин», хранящаяся под № 874 в культурном зале Джами имени Шарифҷона Ҳусейнзода после рукописи, содержащейся в библиотеке Асада Афанди Турции. Кодифицированные соображения книги показывают, что копия является совершенной, и, несмотря на многочисленные водные пятна, рядом с копии обнаружены страницы контекста.

Ключевые слова: Аҳмад ибни Зайди, «ас-Ситтина-л-джомеҶ ли-л-латоиф-иль-басотин», письменное наследие, интерпретация, каталог, библиотека кодикология

DESCRIPTION OF THE WRITTEN COPIES OF “AS-SITIN AL-JOME L-L-LATOIF-IL-BASOTIN” BY AHMED IBN MUHAMMAD IBN ZAYED TUSI IN THE LIBRARIES OF TAJIKISTAN

Ahmad ibn Muhammad al-Zayeda is one of the most famous scientists of the XI century, who wrote “As-Sit-in al-jome li-latoif-il-bassotin.” This article is devoted to the description of the written heritage of “As-sit-in al-jome l-l-Latoif-il-basotin” by Ahmed ibn Muhammad ibn Zaydi in the libraries of Tajikistan. The author pays special attention to historical factors, codicological features of the work. Written heritage “As-Sittina-l-Jome l-la-latofifa-l-berotin” in the libraries of the world many copies appeared. Only in the libraries of the cities of Dushanbe, Tehran, Tashkent and Turkey are stored 18 copies of this work. In particular, in the center of the written heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan there are 4 copies under numbers 655, 326, 1831, 4089; in the Eastern Library of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 3 copies are numbered 9156, 9257 and 6417; in Iranian libraries 8; In the Turkish library of Assad Afandi, one copy is stored under the number 175. From a study of the libraries existing in the world, we learned that the most probable and most reliable is the version of “al-Sittin Al-sobe l-l - latoif-il-basotin” by Ahmed ibn Zeydi Turkey (film 541), stored in the library of Assad-Athens Turkey under number 175 (film 541). This copy was published in 711 Hijri / 1311-12 from Jabrail ibn Muhammad ibn Islam Ibn Mu'min in the Nekhuvan region. A copy of “al-Sittin Al-

Jomeh Li-Latif-il-Basotin” is stored in written form from the above scenarios. The book's codified considerations show that the copy is perfect, and despite numerous water spots, context pages have been found next to the copy.

Keywords: Ahmad ibn Zaydi, “al-Sittina-l-jome l-l-latoif-il-basotin”, written heritage, interpretation, catalog, codicology library.

Сведения об авторе: Рахматова Собирахон – магистр первого курса кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета

Information about the author: Rahmatova Sobirakhon – graduate student of the department of the history of Tajik literature of Tajik National University

УНИКАЛЬНОСТЬ РУССКИХ ПОСЛОВИЦ О ТРУДЕ

Джасо Фанфан
Таджикский национальный университет

На Руси долгое время существовала барщина, народ, понимая, что он работает не на себя, что с этой работы ему ничего не будет, делал все неохотно. И работая плохо, давали оправдания «на мир не наработаешься».

И утешали себя мыслью о том, что и «пчела не на себя работает». Ведь считались дни, проведенные на поле у барина, а не результат труда.

Поэтому крестьяне делали вид, что работают и приговаривали:

«*работа не черт, в воду не уйдет*»,
«*дело не малина, в лето не опадет*.
Дело не голуби, не разлетяется,
«*дело не медведь, в лес не уйдет*».

Когда рабочий день подходил к концу крестьяне с облегчением говорили «дело к вечеру, а работа к завтрему». Очень уставал крестьянин на барском поле, а ему еще и для себя работать надо было, чтобы прокормиться, но «на себя работать – ночь коротка».

Поэтому крестьяне жили бедно, еды было мало, ведь всю неделю они работали на барина, а за ночь им нужно было и отдохнуть для следующего дня, и для себя какой-то запас сделать.

Им приходилось «семь дней работать, а спать – а себя». Даже после тяжелого дня в поле, работа для себя не казалась такой трудной, ведь «своя ноша не тянет. На себя работа – не барщина».

В России отношение к труду всегда было разное. Кто-то воспринимал его как наказание, так как работать приходилось так, что «от работы кони дохнут», а кто-то, наоборот, как дар свыше «Бог труды любит. Божья тварь Богу и работает».

Данная группа пословиц и поговорок строится на противопоставлении таких понятий как трудолюбие и ленивость.

Большая часть анализируемых пословиц отражает такое качество, присущее русскому народу, как лень.

Пословицы вступают между собой в синонимические отношения.

Например, про людей, которым работать – лень, а едят они с удовольствием, говорят:

«*здоров в еде, да хил в труде*»,
«*на работу – спина болит, а есть – за ушами трещит*»,
«*в работе – малыши, а есть – крепыши*», «*работать мальчик, а есть мужичок*»,
«*робить – ребята, а есть – жеребята*».

Такой человек идет «на работу поздь последних, на еду вперед первых». Про себя он говорит «*работать не могу, а ем по пирогу*».

У ленивого человека есть своя мечта, «тилось бы да елось, да работа на ум не шла».

На поле и в работе часто бывает так, что «один с сошкой, а семеро с ложской», «один рубит, семеро в кулаки тру比亚т».

А если и пойдет такой человек работать, то «у него дело из рук валится. Работа в руках плеснеет».

Но не нужно путать с такой пословицей «у работающего в руках дело огнем горит», которая отражает противоположное лени качество – трудолюбие. Говорят «дело мастера боится, а иной мастер – дела». Ленивый не умеет организовать свое дело «с сука на сук, и все недосуг».

Вот и говорят про него, что он «живет у Бога – небо коптит».

Эти пословицы можно объединить общей темой: «*есть потешно, а работать докучно*».

И лежал бы ленивый человек, ничего не делая, да «*лежса цела одежса, да брюхо со свинцом*», или синоним этой пословицы – «*лежса цела одежса, да в животике негоже*».

В России считали, что стыдно жить за счет других и говорили «на чужой каравай рта не разевай, пораньше вставай и свой затевай». Говорили, что «трудовой хлеб сладок», что «зара�отанный сухарь, лучше краденого каравая», это говорит о том, что народ ценил хлеб, заработанный собственным трудом.

Считали, что «кому работа в тягость, тот не знает радость», ведь крестьяне проводили в поле очень много времени. А те, кто не работал, ничего не имели. Им «послал Бог работу, да отнял черт охоту».

Но не значит, что в нашей стране живут только ленивые люди. Есть и те, кто «работает не покладая рук»- работает усердно, без отдыха, «работают, не перевода дыхания», «до седьмого пота». А есть и полная им противоположность – те, кто «работают спустя рукава». Им дают советы и настраивают на работу:

«хочешь есть калачи, так не сиди на печи»,

«на ниве потей, в клети молись, с голodom не помреши».

Но были и довольно ироничные советы, что говорит о хорошо развитом чувстве юмора, «ешь – потей, работай – зябни, на ходу немного спи».

Ленивому объясняли, что «обед за брюхом не ходит», что «из сна каши не сваришь».

Но это не значит, что были только либо ленивые, либо только трудолюбивые люди.

Были и такие, кто не стремился работать, но если у него есть дело, он его делал. Об этом свидетельствует ряд пословиц: «дела не делает и от дела не бегает», «от дела не отбивается и на дело

не набивается», «на дело не набивайся и от дела не отбивайся», «ни на какое дело не навязывайся и ни от какого дела не отказывайся».

Возможно, это одна и та же пословица, но взятая из разных местностей, так как этот ряд имеет одно и то же значение, при небольшом различии в строении.

Народ осознавал ценность труда и его необходимость для жизни и считал, что «человек трудом славен» и, что он «в деле познается».

Считали, что труд облагораживает человека, и тот, «для кого труд – радость, для того жизнь - счастье», и тем «кто любит трудиться, тому без дела не сидится». А трудолюбивых, послушных работников уважали и не наказывали.

Считали, что «на речивую лошадку не кнут, а вожжи». Народ верил, что работа приносит счастье. А те, кто ленится, просто не могут быть счастливыми, «кому работа в тягость, то не знает радость», «кто ленив сохой, для того весь день плохой».

В русских пословицах очень много противопоставляются хорошие и плохие качества, а именно труд и лень. Народ считал, что «труд человека кормит, а лень портит».

На основе данных пословиц можно сделать вывод, работа воспринималась как нечто подневольное, не приносящее радости или материального достатка, поэтому существовало много оправданий для избегания работы, однако во все времена ценились люди трудолюбивые, так как труд - нравственная ценность, но отрицательное отношение к труду преобладает в пословицах и поговорках русского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зимин В. И. Национально-культурная специфика фразеологических единиц русского языка // Язык образования и образование языка: Материалы междунар. конф. — Великий Новгород: Изд-во Новгород, гос. ун-та, 2000.
2. Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание/ С.Е.Никитина. – М.: Наука, 1993.
3. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб.: Наука, 1994.

УНИКАЛЬНОСТЬ РУССКИХ ПОСЛОВИЦ О ТРУДЕ

В статье говорится, что главной особенностью пословицы является ее законченность и дидактическое содержание. Поговорка отличается незавершенностью умозаключения, отсутствием поучительного характера. Иногда очень трудно отличить пословицу от поговорки или провести четкую грань между этими жанрами. Поговорка граничит с пословицей, и в случае присоединения к ней одного слова или изменения порядка слов поговорка становится пословицей. В устной речи поговорки часто становятся пословицами, а пословицы – поговорками. Пословицы и поговорки, являясь неотъемлемым атрибутом народного фольклора, и в свою очередь, атрибутом культуры данного народа, несут в себе отражение жизни той нации, к которой они принадлежат, это образ мыслей и характер народа.

Ключевые слова: пословицы, поговорки, фольклор, русский народ, мотив, устная речь, отражение, опыт народа, труд, жизнь, атрибут, характер.

ХУСУСИЯТХОИ ЗАРБУЛМАСАЛАХОИ РУСИЙ ДАР БОРАИ МЕХНАТ

Дар макола гуфта мешавад, ки хусусияти асосии масал ин мукаммал ва мазмуни дидактикӣ мебошад. Ин гуфта бо хуласаҳои нопурра ва набудани хислати таълимӣ фарӯк мекунад. Баъзан аз масал чудо кардани як масал ё кашиданӣ хати возеҳ байни ин жанрҳо хеле душвор аст. Як масал бо масал сарҳад мекунад ва агар ба он як қалима илова карда шавад ё тартиби қалима тағир дода шавад, масал ба масал табдил мейбад. Дар нутки даҳонӣ, қалимаҳо аксар вакт ба масал табдил мейбанд ва масал ба масал табдил мейбад. Масалҳо ва гуфтаҳо як ҷузъи чудонопазири фолклорӣ ва дар навбати худ, ҷузъи фарҳангӣ мардуми инъикос мешаванд, инъикоси зиндагии миллате, ки онҳо ба он тааллук доранд, ин тарзи тафаккур ва табииати мардум аст.

Калидвоҷаҳо: масалҳо, мақолаҳо, фолклор, мардуми рус, ангеза, забони гуфторӣ, инъикос, таҷрибаи мардум, кор, зиндагӣ, атрибути, хислат

THE UNIQUENESS OF RUSSIAN PROVERBS ABOUT WORK

The article says that the main feature of the proverb is its completeness and didactic content. The saying is characterized by incompleteness of inference, lack of instructive character. Sometimes it is very difficult to distinguish a proverb from a proverb or to draw a clear line between these genres. A proverb borders on a proverb, and if a single word is added to it or the word order is changed, the proverb becomes a proverb. In oral speech, sayings often become Proverbs, and Proverbs-sayings. Proverbs and sayings, being an integral attribute of folk folklore, and in turn, an attribute of the culture of this people, are a reflection of the life of the nation to which they belong, it is the way of thinking and character of the people.

Keywords: Proverbs, sayings, folklore, Russian people, motive, oral speech, reflection, experience of the people, work, life, attribute, character.

Сведения об авторе: *Джоа Фанфан* – магистр второго курса факультета русского языка и литературы Таджикского национального университета

Information about the author: *Jao Fanfan* – second-year graduate student of the faculty of Russian language and literature of the Tajik National University

РИОЯИ ШАКЛ ВА ҮНСУРҲОИ БАДЕИИ ДОСТОНИ “САDOI ОСИЁ”-И МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР ТАРҔУМАИ РУСӢ

**Холов Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Ҳар чиз қолабу шакле дорад, ки барои таҳияи он қонунҳои муайян амал мекунанд. Аз ҷумла, қолаби сухани бадӣ ба се омил вобаста мебошад.

- 1) Забон,
- 2) Вазн,
- 3) Кофия.

Ҳарчанд омилҳои мазкур чун лавозимоти асари бадӣ хидмат мекунанд, дараҷаи қурби қонунии онҳо ғуногун мебошад: агар забон лавозими ҳатмии қулли асарҳои бадеӣ бошад, дуи дигар маҳсуси назм аст.

Бинобар тақозои лавозимоти назм ва табииати улвии худ сухани манзум хеле хусусиятҳо дорад, ки баъзеашон зикр мешаванд.

Якум. Қалимаҳо дар назм қалимаҳо бинобар тақозои вазн шаклашонро иваз мекунанд – ҳамчун вагарна: варна, арна, ҳамчун: ҳамчу, чу, азбаски: баски, зибаски ва амсоли инҳо.

Дуюм. Қалимаҳои китобии дар муҳовирот истеъмолнашаванд мисли меҳан, шамс, сипехр ва ғайраҳо.

Сеюм. Истифодай баъзе қалимаҳои шаклан тағиیرёфта: истора, подшах, Афредун...

Чорум. Санъатҳои бадӣ дар назм фаровон ба кор мераванд, аммо дар наср камтар. Ақидаи Арасту дар бораи

ташбех ва санъатҳои дигар ҳам оид буда метавонад: “ташбех дар наср ҳам манфиатбахш буда метавонад аммо дар баъзе мавридҳо на то он дараҷае, ки дар шеър дорад”.

Панҷум. Мубтадову ҳабар гоҳе дар шумора мутобиқ наомада метавонанд.

Шашум. Ҷои сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла дар наср муайян мебошад, вале дар назм ин тағиیرපазир мебошад.

Ҳусусан, хифзи ин үнсурҳои назм дар тарҷумаи бадӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини хифзи асолати асари мавриди тарҷума мебошад. Асарҳои манзуими устод Турсунзода, ки матни асли онҳо намунаи барҷастаи назм ва шеър маҳсуб мешавад, дар тарҷума низ ин вижагии худро ҳифз кардаанд. Аммо на ҳамеша тарҷумон муваффақ мегардад, ки имтиёзоти матни аслро тар тарҷума таъмин намояд.

Ҷиҳати баррасии ин мавзӯъ таҳлили муқоисавии матни асли достони “Садои Осиё” бо тарҷумаҳои он, ба назари мо, муносиб ва натиҷаи баҳс мебошад.

“Садои Осиё” достони лирикиест, ки он аз назми равону соғиборат аст. Бояд гуфт, ки ин достон ҳарчанд дар марҳалай нави адбиёти муосир эҷод шуда бошад, вале устод Турсунзода ин

достонро дар шакли арузи классикӣ офаридааст. Ҳарчанд замони мусир дорои арузи нав низ буд, вале шоир анъанаро пешаи худ кардааст.

Достон дар баҳри рамал суруда шудааст.

Осиё гӯяд сухан,
Овози онро бишнавед!

Мавчи дарё, ғурриши баҳри дамонро бишнавед!

Осиё бедор шуд, бедор, тарки хоб кард,

Ростибу дӯстиро оқибат дарёб кард,
Рамали мусаммани маҳзуфу максур
(фоилотун, фоилотун, фоилотун,
фоилун).

Дар достон ҳар байт дорои қофияи хоси худ ва аксарон ҳамчунин радиф мебошад ва қофияаш чунин аст: (аа, бб, вв...)

Осиё гӯяд сухан,
Овози онро бишнавед!

Мавчи дарё, ғурриши баҳри дамонро бишнавед!

Осиё бедор шуд, бедор, тарки хоб кард,

Ростибу дӯстиро оқибат дарёб кард,
Арӯзи тоҷикӣ дорои қонунҳои хоси худ аст. Масалан воҳиди ченаки арузи тоҷикӣ овозҳои дарозу кӯтоҳ ба шумор рафта, аз рӯи он вазни шеър муайян карда мешавад. Дар русӣ ин тавр нест, баръакс вазни шеър дар русӣ аз рӯи зада бароварда мешавад.

Достони “Садои Осиё”-и Мирзо Турсунзода дар тарҷумаи русӣ низ дорои вазни ба худ хос мебошад. Ҳарду мутарҷимон достонро бо қофия ва равиши равоне баргардон кардаанд. Достон дар вазни “ямб” тарҷума гардидааст. Дар тарҷумаи Липкин достон бар сари ҳар чор мисрӯй қофияро мегирад: (абвб, абвб...)

Тарҷумаи С. Липкин:

К нам доносится Азии голос,
Это мы говорим, **азиаты**,
Это рокот волны океанской,
Это вольности нашей **раскаты**,
Это Азия наша проснулась,
Чтоб за дружбу, за истину **биться**.
Это сердце ее встрепенулось,
Как свободу познавшая **птица**.

Тарҷумаи Козловский низ дорои чунин қофия мебошад: (абвб, абвб..)

Тарҷумаи Я. Козловский:

Голос Азии слушай, планета!
Голос Азии слушайте, люди!
Бурь морских не его ли исторгли
Белой пеной покрытые груди!
Это Азия вдруг пробудилась

*От сна своего векового,
Обрела она нынче свободу-
Смысл велик у события такого.
Обрела она правду и братство
С головой вознесенной высоко,*

Чи тавре ки мушоҳид шуд, аз матни асл ва тарҷумаҳо ба чунин хулоса омадем, ки мутарҷимон дар тарҷумаи ин достон кӯшидаанд то онро дар қолаби арӯз баргардонанд. Ҳарчанд, ки баъзе аз тарҷумонҳо дар тарҷума пайгири арӯзи нав ва ё шеъри сафед мешаванд, вале ин мутарҷимон тарҷумаро чун матни асл дар қолаби арӯзи классикӣ офаридаанд.

Дар асарҳои бадей ба ғайр аз воситаҳои баён ва забон воситаҳои тасвири бадей васеъ кор фармуда мешаванд. Масалан: тавсиф, ташбех, маҷоз, истиора, ташхис, талмех, муболига ва ғайра. Барои образнокии баён ва ба таври бадей ифода намудани идеяи асар воситаҳои тасвири бадей ба аҳамияти хеле бузург соҳибанд.

Бозор Собир дар яке аз мусоҳибаҳояш бо рӯзноманигор Барнои Қодирдуҳт чунин гуфтааст: “Тадриҷан фахмидам, ки сеҳру ҷозибаи шеър дар тасвиру ташбехи ноб аст; барои он ки шеър шеър шавад, бояд чизи хубро хубтару ноҳубро ноҳубтар тасвир кард. Қаҳрамонҳои Фирдавсӣ аз асли воқеияташон ҳазор маротиба бехтару бартаранд:

*Агар бишнавад номи Афросиёб,
Шавад кӯҳи оҳан чу дарёи об...*

Мирзо Абдулқодири Бедил шаби маҳтобро бехтар аз шаби маҳтоб тасвир намудааст:

*Шаби маҳтоб завқи гиря дорад
Файзҳо, Бедил,
Кадомин бехабар равган наҳоҳад аз
чунин шире.*

Воқеан тасвиру орояҳои шеърӣ ҷузве аз муҳимоти он ба ҳисоб мераванд.

Эҷодиёти устод Турсунзода дорои бехтарин санъатҳои шеърӣ мебошад. Шоир кӯшидааст бо ҷаззобтарин санъатҳои шеърӣ осори хешро ғанӣ гардонанд.

Матни асл:

*Рафт он давре, ки одамро пур аз
таҳқиқ буд,
Шабнишинро нуқли маҷлис донаи
занҷир буд.*

Тарҷумаи С. Липкин:

*Миновало то черное время,
Что забыть мы не в силах доселе,
Нет, не кубки на пиршестве жизни,
Кандалы заунывно звенели.*

Тарҷумаи Я. Козловский:

*Миновало, ушло, отлетело
Время слез и кандалного звона,*

*Злобной плети, терзающей тело,
И закона с ухмылкой дракона.*

Дар ин байт мо бо ташбехи ачибе рӯ ба рӯ мешавем, ки дар тарчумаҳо дид намешавад. Дар ҳақиқат ин чо устод Турсунзода ташбехи зебо кардаанд. Устод М. Турсунзода донаҳои занчири завлонаҳоеро, ки ғуломонро бо он асир мекардаданд, ба нуқл монанд кардааст. Аслан нуқл чизест, ки онро одамон пас аз май ҳамчун хўриш истеъмол мекарданд ва шоир хўриши ғуломонро ба ҳамон монанд кардааст.

Дар тарчума ҳар ду мутарчимон инро ба назар нагирифтаанд, аз чи сабаб бошад, ки ин ташбехи устод дар русӣ айнан тарчума нагардидааст.

Матни асл:

*Духтари даҳсоларо дар деги ҷӯшон
пухтаанд.*

*Метавонам оварам ин қиссаҳоро
чанд-чанд...*

*Зинда бошад, зинда бошад, ин
чавондухтар ҳанӯз,*

*Мебарояд чун шафақ дар пешвози
субҳи рӯз,*

*Ўсадои Чин бувад, ў шӯълаҳои Осиё,
Халқҳои рӯи оламро расонад ин ниҳо:*

Тарчумай С. Липкин:

*Я увидел крестьянскую дочку,
Ту, что заживо звери сварили.
Не погибла она, молодая.
Льется песня из дальнего края,
Это слово берет азиатка,
Воскресая и смерть побеждая:*

Тарчумай Я. Козловский:

*Вот котел, говорят, в нем когда-то
Была заживо сварена люто
Малолетняя дочь азиата,
Чтобы сникла крестьянская смута.
Но жива она, девочка эта,
И с зарею встает ежедневно-
Азиатская искра рассвета*

Боз инчо шоир ташбехи дигаре овардааст. М. Турсунзода он ҷабру ситамеро, ки феодалҳо ба зердастан мекарданд, ба деге монанд кардааст, ки дар он одамро мисли хўрок мепазанд. Дар ҳақиқат ин дуруст аст, зеро устод золимонро чун дег ва тамоми ҷабркашидаҳоро дар симои он духтараки даҳсола тасвир кардааст. Албатта ин низ сабаб дорад, ки чаро шоир на мард, на зан, балки духтараки даҳсоларо масал задааст: Аз назари мо ин ба он сабаб аст, ки шоир ҳалқи ҷафодидаро ба ҳамон духтарак, ки ҳоло ўорӣ аз гуноҳ аст ва ба ҳеч кас зиёне надорад ташбех кардааст.

Дар тарчумай Липкин ин ташбех аз назари мо хуб баромадааст, ҳарчанд дар

тарчумай ин байтҳо Липкин ба ихтизорот даст задааст, вале он маводе, ки муаллифи матни асл барои ин ташбехро оғаридан истифода бурдааст сарфи назар нагардидааст.

Козловский низ ҳамчунин дар баргардонидани ин ташбех муваффақ гаштааст, албатта бо истифода аз маҳорати тарчумонӣ ва иловай худ.

Дар мавриди санои бадӣ дикқати моро чизи муҳиме ба худ ҷалб кард, он ҳам бошад ихтизори талмехоте ки устод Турсунзода дар достон истифода кардааст. Дар матни асл шумораи он талмехоте, ки устод истифода кардаанд, ба 47 адад мерасад, ки инҳоянд: Осиё 16 маротиба такрор ёфтааст, Чин 4маротиба, Ҳиндустон 2, Бирма 1, Сарандеб 1, Ҳанкоу 1, Африка 1, Нил 9, Миср 2, Аттахриро 1, Ассуан 1, Сувайс 1, Шарқ 3, Дехлӣ 1, Ганг 1, Ҳисор 2, Тоҷикистон 1 ва Маскав 1 маротиба дар достон оварда шудааст.

Дар таҷумай Липкин миқдори талмехҳо ба 34 адад мерасад, ки инҳоянд Азия 9 маротиба, Бирма 1, Цейлон 1, Ҳанъкоу 1, Африка 1, Нил 10, Египт 2, Асуан 1, Восток 4, Суэц 1, Дели 1, Ганг 2 маротиба оварда шудааст ки дар муқоиса ба матни асл 11 то кам мебошанд. Дар миёни ин сарфи назар низ дид намешавад: Чин 4маротиба, Ҳиндустон 2, Аттахриро 1, Ҳисор 2, Тоҷикистон 1 ва Маскав ки 1 маротиба дар матни асл оварда шудааст ихтизор гардидаанд.

Козловский дар тарчумай худ 47 талмех истифода кардааст, ки миёни онҳо ҳам афзудаасту ҳам сарфи назар Азия 12, маротиба, Бирма 2, Цейлон 1, Ҳанъкоу 1, Африка 1, Нил 9, Египт 4, Асуан 1, Восток 3, Дели 1, Ганг 2 ва дар киёс бо Липкин Козловский Индия 2 маротиба, Китай 1, Аттахриро 1, Таджикистан 1 ва Гиссарро 1 маротиба овардааст сарфи назараш бошад Сувайс 1, Маскав 1 ва афзудаҳояш Стокгольм, Хуанхэ ва Помир мебошанд.

Ҳусола, матни асли достони “Садои Осиё” нисбат ба ҳамаи тарчумаҳои он аз назари маънавӣ ва ҳунарӣ (поэтий) имтиёз дорад. Ин як амири табиист, зеро асари барҷастаи адабӣ ҳеч гоҳ дар тарчума ба таври комил бозгӯ намешавад. Аммо дар ҳар сурат, мутарчимони русии “Садои Осиё” кӯшиш ба ҳарҷ додаанд, ки дар доираи имконот ва истеъоди қасбии худ ин асари баландарзиши устод Мирзо Турсунзодаро барои хонандай русзабон муаррифӣ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Б.Камолиддинов. М.Б.Нагзабекова. Тарчума ва балогати сухан. Чилди – 1. Душанбе,- 2004.
2. Б.Камолиддинов. М.Б.Нагзабекова. Тарчума ва балогати сухан. Чилди – 2.Душанбе, – 2005.
3. Белан В. Эчодиёти устод Турсунзода дар нашрияҳои хориҷӣ // Садои Шарқ. -1981. №9. –С.77 – 80.
4. Бобоев Ю. Садои дили шоир (Оид ба асарҳои М. Турсунзода “Садои Осиё”, “Духтари муқаддас” ва ғайра) // Шарқи Сурх. -1961. №8. -С.148-153.
5. Ваҳҳоб Р. Аҳамияти миллӣ ва ҷаҳонии осори устод Мирзо Турсунзода // Адабиёт ва санъат. – 2016. – 5 май.
6. Мирзо Турсунзода. Кулиёт: Иборат аз II чилд. – Душанбе, «Ирфон», 1985.
7. Русские писатели о художественном переводе. Л.: Сов. писатель, 1960.-312 с.
8. Русско таджикский словарь. Лугати русӣ – тоҷикӣ. – Москва, «Русский язык», 1985.
9. Липкин С.И. Старницы таджикской поэзии. Избранные переводы. Сталинобод. Таджикгосиздат 1961. 259с.
10. Самтов А. Чихатҳои миллӣ ва интернатсионалии достони “Садои Осиё” – М. Турсунзода // Уфукҳои илм.- Душанбе. - №4. – С. 32-37.
11. Турсун- заде Мирзо. Мой Век М., “Советский писатель” 1973г №309
12. Турсун-заде Мирзо. Избранные произведения (в 2-х т. Т.1. Стиховорения и поэмы: Пер. с таджикского.) – М.: Худож. лит; 1985. 431 с.
13. Фарҳанги тафсии забони тоҷикӣ. Иборат аз II чилд.- Душанбе, 2008

**РИОЯИ ШАКЛ ВА ҮНСУРҲОИ БАДЕНИ ДОСТОНИ “САДОИ ОСИЁ” – МИРЗО ТУРСУНЗОДА
ДАР ТАРҶУМАИ РУСӢ**

Дар мақолаи мазкур муаллиф үнсурҳои бадеи достони “Садои Осиё”-и М.Турсунзодаро дар тарҷумай русӣ баррасӣ намудааст. матни аслии достони “Садои Осиё” нисбат ба ҳамаи тарҷумоҳои он аз назари маънавӣ ва ҳунарӣ (поэтик) имтиёз дорад. Ин як амри табиист, зоро асари барҷастаи адабӣ ҳеч гоҳ дар тарҷума ба таври комил бозгӯ намешавад. Аммо дар ҳар сурат, мутарҷимони русии “Садои Осиё” кӯшиш ба ҳарҷ додаанд, ки дар доираи имконот ва истеъдоди қасбии ҳуд ин асари баландарзиши устод Мирзо Турсунзодаро барои ҳонандай русзабон муаррифӣ намоянд.

Калидвожаҳо: үнсур, достон, тарҷума, Садои Осиё, мутарҷимон, забони русӣ, забони тоҷикӣ

**СОБЛЮДЕНИЕ ФОРМЫ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ПОВЕСТИ «ГОЛОС АЗИИ»
МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ В РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ**

В данной статье автор рассматривает художественные элементы повести М. Турсунзаде «Голос Азии» в русском переводе. Оригинальный текст «Голоса Азии» имеет духовное и поэтическое преимущество перед всеми его переводами. Это естественно, потому что большое литературное произведение никогда не воспроизводится идеально в переводе. Но в любом случае русские переводчики «Голоса Азии» пытались представить этот шедевр Мирзо Турсунзаде русскоязычному читателю в рамках своих возможностей и профессионального таланта.

Ключевые слова: художественный элемент, рассказ, перевод, Голос Азии, переводчики, русский, таджикский

**KEEPING THE FORM AND ARTISTIC ELEMENTS OF THE STORY "VOICE OF ASIA" OF MIRZO
TURSUHZADE IN RUSSIAN TRANSLATION**

In this article, the author examines the artistic elements of the story "Voice of Asia" by M. Tursunzade in Russian translation. The original text of the Voice of Asia has a spiritual and poetic advantage over all its translations. This is natural, because a great literary work is never perfectly reproduced in translation. But in any case, the Russian translators of the Voice of Asia tried to present this masterpiece of Mirzo Tursunzade to the Russian-speaking reader within their capabilities and professional talent.

Keyword: artistic element, story, translation, Voice of Asia, translators, Russian, Tajik

Сведения об авторе: Холов Фазлiddин – магистр второго курса факультета таджикской филологии Таджикского национального университета

Information about the author: Kholov Fazliddin – second-year graduate student of the faculty of Tajik Philology of the Tajik National University

КАТЕГОРИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В РУССКОМ ОБЩЕНИИ

Ван Шанки
Таджикский национальный университет

В отечественной лингвистике вежливость определяется как тип социального взаимодействия, в основе которого лежит уважение к личности партнера. В результате предъявляются определенные требования к поведению членов общества. Человек должен принимать во внимание интересы

партнера по коммуникации, его мнение и желания. Вежливость является одним из наиболее важных принципов, стабилизирующих разговор, способствующих успешной реализации намерений людей при взаимодействии.

С этимологической точки зрения слово «вежливый» является собственно

русским и восходит к существительному вежа или вежъ «знаток», суффиксального производного от ведать «знать», с помощью суффикса -лив-. Очевидна историческая связь прилагательного вежливый со словами ведун, вежливец (диал.), вежевуха (устар.), ведать, сведущий. По данным этимологических словарей, первоначально лексема вежливый имела значение знающий, сведущий [26, с.5].

В основных толковых словарях современного русского языка лексема вежливый определяется следующим образом: «учтивый, соблюдающий приличие (в словах и поступках), проявляющий воспитанность»; «соблюдающий правила приличия; учтивый»; «соблюдающий правила приличия, воспитанный, учтивый»; «соблюдающий правила приличия, учтивый».

В отечественной лингвистике категории вежливости довольно продолжительное время не уделялось достаточного внимания. Только в последние годы XX века возрос интерес к проблеме речевого поведения, к поведенческим моделям в контексте культур и нормам ведения беседы. Это объясняется стремлением лингвистов исследовать социально уместное поведение коммуникантов, показать, как культура отражается на стиле поведения говорящего, его манере общения, на таких аспектах поведенческой компетенции, как вежливость, уважение или социально приемлемое поведение [2, с.7].

Однако в различных ситуациях побуждение к извинению будет зависеть от характера ситуации и времени, прошедшего с момента причинения ущерба до самого извинения.

Внимание многих отечественных лингвистов привлекает также оформление вопросительного речевого акта с точки зрения вежливости. Такой интерес вызван, прежде всего, тем, что вопрос трудно отнести к вежливым речевым актам, так как, спрашивая, говорящий задает стиль взаимодействия, побуждая слушающего к ответу. Вопрос может поставить собеседника в затруднительное или неловкое положение, если он не хочет или не может дать на него ответ в данный момент.

В языке существуют различные средства и приемы, служащие для реализации категории вежливости в вопросах. Наименее вежливой формой оформления данного речевого акта будет

повелительное вопросительное высказывание с предикатами речи, которое влечет за собой угрозу лицу собеседника. Категоричность побуждения смягчается использованием некоторых вежливых конструкций.

Более сильной формой смягчения императивного оформления вопросительного высказывания считается общий вопрос с неинвертированным порядком слов, так называемый декларативный вопрос. В нем содержится скрытое побуждение слушающего определить достоверность сообщаемой информации.

Вариантом корректного вопроса будет выражение коммуникативного намерения в виде просьбы или отдельного высказывания. Смягчить речевой акт вопроса могут также абсолютные маркеры категории вежливости, например, «пожалуйста».

В отечественной лингвистике также рассматриваются с точки зрения их вежливого представления такие речевые акты, как совет, просьба и констатация. Так, косвенное оформление просьбы поможет повысить уровень общения, так как даст возможность говорящему высказаться, не оказывая влияния на собеседника.

Косвенное оформление речевых актов комплимента привлекает к себе внимание отечественных исследователей главным образом в культурно-сопоставительном плане. Комплiment определяют как одобрение, высказываемое бескорыстно, в отличие от лести. Речевой акт комплимента подразумевает совершение двух действий: комплимент и ответная реакция на комплимент. Такие речевые акты принципиально различаются в зависимости от дистанции между собеседниками. Ответом на комплимент может быть улыбка, благодарность, кивок. Открытая похвала часто вызывает смущение собеседника или воспринимается как стремление что-то получить.

Категория вежливости в общении сравнивается со степенью близости участников коммуникации. Если дистанция между собеседниками слишком велика, надо говорить проще, а если слишком сократилась, необходимо перейти к более формальному стилю.

Определить, что такое вежливость в межкультурном аспекте чрезвычайно сложно. Традиционно принято считать, что вежливость – это проявление уважения к другому человеку. Ее связывают с такими понятиями, как

почтительность, галантность, корректность, учтивость. При этом под уважением понимается признание достоинств личности, внимание по отношению к другому человеку.

Вежливость в понимании отечественных лингвистов представляет собой сложное социально-культурное явление, определяемое социально-культурной организацией общества и отражающее межличностные отношения между говорящим, слушающим и людьми, о которых идет речь.

Формы категории вежливости не являются самостоятельными системами. Они изменчивы, отражают историческое время и социальный статус применения. Формы категории вежливости ситуативны, то есть зависят от той или иной ситуации общения: официальной или неофициальной [2, с. 17].

Так как вежливость тесно связана с основными принципами социально-культурной системы общества и межличностными взаимоотношениями, то в антропологической, социально-психологической и лингвистической литературе ее анализ проводится на фоне социальной дистанции и дистанции власти.

Социальная дистанция проявляется наиболее четко среди малознакомых людей. Здесь ролевое поведение характеризуется взаимной осмотрительностью, формальностью. Вежливость на социальной дистанции заключается в формальном выражении. При этом происходит намеренное сглаживание речи, что скрывает истинное положение дел. Настоящее отношение говорящего к слушающему является намеренно завуалированным и понимается только из контекста и ситуации.

Вежливость на персональной

дистанции (в отношениях друзей) допускает прямое и косвенное выражение, однако первое более приемлемо в оформлении просьб и извинений. Невежливым на данной дистанции будет считаться выражение негативного отношения к собеседнику.

Многие сложности межкультурной коммуникации возникают именно из-за неумения взаимодействовать, т.е. выражать свое отношение друг к другу в соответствии с нормами данного общества и конкретными ожиданиями партнера. Это связано с тем, что в разных культурах существуют свои нормы и традиции, свое понимание вежливости.

Для русского когнитивного сознания характерна «пассивная» концептуализация вежливости, предполагающая преимущественно ее дифференциально-содержательную концептуализацию, но оставляющая в стороне осмысление вежливости как личностного, социального и цивилизационного императива. Вежливость фактически не концептуализируется как личностная или социальная необходимость, в русском когнитивном сознании она выступает как определенная форма поведения людей, обусловленная их воспитанием, образованием, профессий и т. д., а не как социальный и личностный императив.

Таким образом, вежливость в языке - термин, традиционно используемый для обозначения разнообразных средств языкового выражения социальных отношений между собеседниками и людьми, о которых идет речь. Эти социальные отношения могут быть многообразными и не сводятся только к вежливости в обиходном смысле этого слова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 2002. 320 с.
2. Алтунин А.А. Функциональный аспект концепта «вежливость» в английской лингвокультуре // Университетские чтения. Материалы научно-метод. чтений ПГЛУ. Пятигорск: ПГЛУ, 2013. С. 93-99.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Языки русской культуры, 1990. – 246 с.

КАТЕГОРИЯ ВЕЖЛИВОСТИ В РУССКОМ ОБЩЕНИИ

В статье говорится, что в лингвистической теории наиболее распространенным является определение вежливости как поведения, направленного на избежание конфликтов и обеспечение успешной коммуникации между собеседниками. В качестве точки отсчета это определение исходит из понимания вежливости как набора тактик, направленных на построение гармоничных отношений между людьми, и поэтому служит выражению основной цели вежливости – улучшению процесса коммуникации. Альтернативным определением вежливости, по Б. Фрейзеру, является ее понимание как соответствующего социальным нормам поведения, то есть оно укладывается в рамки установленного «контракта разговора» (“conversational contract”).

Ключевые слова: концепт, вежливость, научная литература, определение, стратегия, поведение человека, стереотип, отношения между людьми, чувство, национальная особенность.

THE CONCEPT OF POLITENESS IN RUSSIAN LINGUISTICS

The article States that in linguistic theory, the most common definition is politeness as a behavior aimed at avoiding conflicts and ensuring successful communication between interlocutors. As a starting point, this definition is based on the understanding of politeness as a set of tactics aimed at building a harmonious relationship between people, and therefore serves to Express the main goal of politeness-to improve the communication process. An alternative definition of politeness, according to B. Fraser, is its understanding as corresponding to social norms of behavior, that is, it falls within the established "contract of conversation"("conversational contract").

Keywords: concept, politeness, scientific literature, definition, strategy, human behavior, stereotype, relations between people, feeling, national peculiarity.

МАФХУМИ ХУШМУОМИЛАГЙ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ РУС

Дар мақола гуфта мешавад, ки дар назарияи забоншиносӣ таърифи хушбинӣ ҳамчун рафтore, ки барои пешгирӣ кардани мунокишаҳо ва таъмини муоширати муваффаконаи ҳамсӯҳбатон равона шудааст, маъмул аст. Ҳамчун истинод, таърифи мафхуми хушёй ҳамчун маҷмӯи тактикае, ки ба эҷоди муносибатҳои созгор дар байни одамон равона шудааст ва аз ин рӯ барои ифодаи ҳадафи асосии мулоимӣ - такмили ҷараёни муошират хизмат мекунад. Таърифи алтернативии мулоимӣ, ба гуфтаи Б.Фрэйзер, фаҳмиши он ба меъёрҳои иҷтимоии рафтор мувоғиқ аст, яъне он ба доираи мукарраршудаи "шартномаи гуфтугӯ" мувоғиқат мекунад.

Калидвоҷаҳо: мафхум, мулоимӣ, адабиёти илмӣ, таъриф, стратегия, рафтари инсон, стереотип, муносибатҳои байни одамон, эҳсосот, ҳусусияти миллӣ.

Сведения об авторе: *Van Шанки* – магистр второго курса факультета русского языка и литературы Таджикского национального университета

Information about the author: *Van Shanki* – second-year graduate student of the faculty of Russian language and literature of the Tajik National University

СПЕЦИФИКА РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

Юй Фаҷҷан
Таджикский национальный университет

Специфика речевого этикета в том, что он характеризует как повседневную языковую практику, так и языковую норму. Действительно, элементы речевого этикета присутствуют в повседневной практике любого носителя языка (в том числе и слабо владеющего нормой), который легко опознает эти формулы в потоке речи и ожидает от собеседника их употребления в определенных ситуациях. Элементы речевого этикета усваиваются настолько глубоко, что они воспринимаются «наивным» языковым сознанием как часть повседневного, естественного и закономерного поведения людей. Незнание же требований речевого этикета и, как следствие, их невыполнение (например, обращение к взрослому незнакомому человеку на Ты) воспринимается, как желание оскорбить или как невоспитанность.

С другой стороны, речевой этикет может рассматриваться с точки зрения языковой нормы. Так, представление о правильной, культурной, нормированной речи включает в себя и определенные представления о норме в области речевого этикета. Например, каждому носителю языка известны формулы извинения за неловкость; однако нормой приветствуются одни

(Извините меня, Прошу прощения) – и отвергаются или не рекомендуются другие, например, Извиняюсь (причем иногда подобному разграничению даются «обоснования» вроде: нельзя извинять себя, можно только просить извинения у других и пр.). Само употребление или неупотребление единиц речевого этикета также может быть предметом нормализации, например: формулы извинения уместны в случае, если говорящий причиняет беспокойство своему собеседнику, однако слишком часто извиняться не следует, так как этим собеседник становится в неловкое положение и пр. Кроме того, нарушение норм и правил литературного языка, особенно если оно выглядит как небрежность, само по себе может рассматриваться как нарушение речевого этикета.

Речевой этикет, так или иначе, привязывается к ситуации речевого общения и ее параметрам: личностям собеседников, теме, месту, времени, мотиву и цели общения. Прежде всего, он представляет собой комплекс языковых явлений, ориентированных на адресата, хотя личность говорящего (или пишущего) также учитывается. Это может быть наилучшим образом продемонстрировано на употреблении

Ты- и Вы-форм в общении. Общий принцип состоит в том, что Вы-формы употребляются как знак уважения и большей формальности общения; Ты-формы, напротив, соответствуют неформальному общению между равными. Однако реализация этого принципа может представать в различных вариантах в зависимости от того, как участники речевого общения соотносятся по возрастной и/или служебной иерархии, находятся ли они в родственных или дружеских отношениях; от возраста и социального положения каждого из них и т.д.

Речевой этикет обнаруживает себя по-разному также в зависимости от темы, места, времени, мотива и цели общения. Так, например, правила речевого общения могут различаться в зависимости от того, являются темой общения печальные или радостные для участников общения события; существуют специфические этикетные правила, связанные с местом общения (застолье, присутственное место, производственное совещание) и т.д.

Исследователями описывается целый спектр коммуникативных функций речевого этикета. Вот некоторые из них. Речевой этикет:

способствует установлению контакта между собеседниками;

привлекает внимание слушателя (читателя), выделяет его среди других потенциальных собеседников;

позволяет засвидетельствовать уважение;

помогает определить статус происходящего общения (дружеский, деловой, официальный и пр.);

формирует благоприятную эмоциональную обстановку для общения и оказывает положительное воздействие на слушателя (читателя).

Итак, требования речевого этикета образуют своего рода иерархию. В какой-то мере они являются неотъемлемой частью активной и пассивной языковой практики каждого носителя языка; с другой стороны, эти требования связываются с определенным уровнем культуры речи, более или менее высоким. Например, каждому носителю языка с раннего возраста известно, что при встрече необходимо здороваться. Далее, ребенку объясняют, что надо здороваться в соответствии с определенными правилами (младший приветствует старшего первый, используя для этого вполне определенные формулы – не Привет или Здорово, а Здравствуйте, или лучше: Здравствуйте, Иван Иванович). Наконец, в дальнейшем носитель языка узнает и о других тонкостях речевого этикета и учится их использовать в своей повседневной практике.

Практическое применение речевого этикета всегда несколько отличается от нормативных моделей, и не только из-за недостаточного знания участниками его правил. Отклонение от нормы или чрезесчур дотошное следование ей может быть связано с желанием говорящего продемонстрировать свое отношение к собеседнику или подчеркнуть свое видение ситуации. В приведенном ниже примере вежливая форма используется, чтобы подчеркнуть недовольство начальника подчиненным:

– Здрасьте, Любовь Григорьевна! – сказал он в отвратительно галантной манере. – Задерживаетесь? <...>

Таким образом, речевой этикет не является жесткой системой правил; он в достаточной мере пластичен, и эта пластичность создает довольно обширное «пространство для маневра».

ЛИТЕРАТУРА

- Гвоздарев Ю. А. Язык есть исповедь народа. Кн. Для учащихся. – М.: Просвещение, 1993.
- Скворцов Л. И. Культура русской речи: Словарь – справочник. – М.: знание, 1995.
- Голуб И. Б., Розенталь Д. Э. Секреты хорошей речи. – М.: Международные отношения, 1993.

СПЕЦИФИКА РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

В статье говорится, что речевой этикет – это принятая в данной культуре совокупность требований к форме, содержанию, порядку, характеру и ситуативной уместности высказываний. Известный исследователь речевого этикета Н.И. Формановская дает такое определение: «Под речевым этикетом понимаются регулирующие правила речевого поведения, система национально специфичных стереотипных, устойчивых формул общения, принятых и предписанных обществом для установления контакта собеседников, поддержания и прерывания контакта в избранной тональности». К речевому этикету, в частности, относятся слова и выражения, употребляемые людьми для прощения, просьбы, извинения, принятые в различных ситуациях формы обращения, интонационные особенности, характеризующие вежливую речь и т.д. Изучение речевого этикета занимает особое положение на стыке лингвистики, теории и истории культуры, этнографии, страноведения, психологии и других гуманитарных дисциплин.

Ключевые слова: речевой этикет, лексический уровень, грамматический уровень, синтаксический уровень, прямая речь, форма обращения, вежливое обращение, отношения между людьми.

ХУСУСИЯТИ МАРҲИЛАИ МАТНИ СУХАН

Дар мақола гуфта мешавад, ки этикай нутқ маҷмӯи талаботест, ки дар фарҳанги муайян барои шакл, мундариҷа, тартиб, табиат ва аҳамияти вазъии баёния қабул карда шудаанд. Муҳаққики мāъруфи этикай нутқ Н.И. Формановская чунин таъриф медиҳад: "Этикай нутқ ба қоидаҳои танзими рафтори нутқ, як системаи формулаҳои стереотипӣ, устувори иртиботии миллӣ, ки аз ҷониби ҷомеа барои барқарор кардани робита байнӣ ҳамсӯҳбатон, нигоҳ доштан ва қатъ кардани иртибот дар қалиди интихобшуда қабул карда шудааст." Этикай сухан, аз ҷумла, қалимаҳо ва ибораҳоеро, ки одамон барои тақсимкунӣ истифода мекунанд, дарҳостҳо, узр пурсидан, шаклҳои табобате, ки дар ҳолатҳои гуногун қабул шудааст, хусусиятҳои интонация, ки нутқи ҳушмуомила тавсиф мекунанд ва файра иборат аст. Омӯзиши этикай нутқ дар ҷорҷӯби забоншиносӣ, назария ва таърихи фарҳанг, этнография, таҳқиқоти минтақавӣ, психология ва дигар фанҳои гуманитарӣ мавқеи маҳсусро ишғол мекунад.

Калидвоҷаҳо: этикай нутқ, сатҳи лексикӣ, сатҳи грамматикий, сатҳи синтаксикий, сухани мустаким, шакли суроға, суроғаи ҳушмуомила, муносибатҳои байнӣ одамон.

THE SPECIFICITY OF SPEECH ETIQUETTE

The article States that speech etiquette is a set of requirements accepted in this culture for the form, content, order, character and situational relevance of statements. A well-known researcher of speech etiquette N. I. Formanovskaya gives this definition: "speech etiquette is understood as the regulating rules of speech behavior, a system of nationally specific stereotyped, stable communication formulas adopted and prescribed by society for establishing contact between interlocutors, maintaining and interrupting contact in the chosen key." Speech etiquette, in particular, includes words and expressions used by people to say goodbye, requests, apologies, forms of address adopted in various situations, intonation features that characterize polite speech, etc. the Study of speech etiquette occupies a special position at the intersection of linguistics, theory and history of culture, Ethnography, country studies, psychology and other humanitarian disciplines.

Keywords: speech etiquette, lexical level, grammatical level, syntactic level, direct speech, form of address, polite treatment, relations between people.

Сведения об авторе: Юй Ҷаҷсан – магистр второго курса факультета русского языка и литературы Таджикского национального университета

Information about the author: Yu Fazhan – second-year graduate student of the faculty of Russian language and literature of the Tajik National University

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS**ХАВФҲОИ БОНКӢ ВА ТАРТИБИ ИДОРА КАРДАНИ ОНҲО**

Маҳмадов О. С., Буриев Ш. М., Собиров М. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза муфлисшавии бисёр бонкҳои тичоратӣ аз роҳҳои нодуруст идора кардани хавфҳои бонкӣ вобастаги дорад. Дар рафти фаъолияти хеш, кормандони роҳбарикунандаи бонк дар асоси таҳлилҳо ва хулосаҳои идораи хавфҳои бонкӣ сатҳи хавфҳои мавҷудбуда ва хавфҳое, ки дар ҷараёни пешниҳод намудани маҳсулотҳои бонкӣ метавонанд ба вучуд оянд, бояд мавриди омӯзиш қарор диханд, то ин ки ҷораҳои заруриро барои дар сатҳи муносиб қарор додани хавфҳо қабул намуда ба зиёдшавии онҳо роҳ надиҳанд. Имконияти пешгӯии ҳолатҳои хавф ва оқибатҳои бавҷудоии хавфҳо ба бонк шароит фароҳам меорад, ки вариантҳои алтернативии амалҳоро коркард карда, вобаста ба ин усулҳо ва ҷораҳои зарурии мувоғиқро барои паст намудани хавфҳои молиявӣ интихоб намояд.

Мавғуми хавф бори аввал дар асри XVII аз ҷониби яке аз иқтисодчиёни маъруфи фаронсавӣ Кантilon дар фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод карда шуда буд. Дар он давра асосан фаъолияти соҳибкорӣ бештар тавассути роҳи обӣ амали гардонида мешуд. Аз ин рӯ дар ин бахш хавфҳои зиёде ба назар мерасид. Вобаста ба ин 2 мағҳуми асосӣ ба миён омада буд: яке фраҳтер ва дигаре коносамент, ба шумор мерафт.

Фраҳтер – ин шартнома оиди ба иҷора гирифтани қишиӣ, бо мақсади қашонидани молҳо аз як бандар ба бандари дигар ба шумор мерафт. Аз сабаби онे, ки ҳангоми ҳаракат бо роҳи обӣ, барои соҳибкор хавфҳои зиёди аз даст додани молҳояш ба назар мерасид, дар натиҷа мағҳуми дигаре, яъне коносамент ба миён омад.

Коносамент – ин шартномаи суғуртанамоии молҳои соҳибкор ба шумор мерафт. Ин амалро соҳибкорон баъди ба иҷора гирифтани қишиӣ ва пеш аз равонкунии молҳо амали мегардонданд, ки ин амал то дараше хавфи аз даст додани молҳои соҳибкорро паст менамуд.

Хавф - ин ногаҳониест, ки оқибати он талафот аст ва дар ин ҳол мумкин аст, ки даромади пешбинишуда ба даст

оварда нашавад. Аз хавф ғурехтан номумкин аст, балки онро танҳо бояд идора кард.

Дар шароити имрӯза дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият хавфҳо дида мешаванд. Аммо нисbat ба дигар соҳаҳо дар соҳаи бонкӣ бо хавфҳои зиёде рӯ ба рӯ шуданамон мумкин аст, зоро соҳаи бонкӣ аз бахшҳои гуногуни фаъолият иборат мебошад, ки дар ҳар як бахши он хавфҳои зиёде дида мешавад.

«**Хавфи бонкӣ** – ифодакунандаи ҳатари (имконияти) аз даст додани қисми заҳираҳои бонк, ба даст наовардани даромад, ё ин ки амали намудани ҳарочотҳои иловагӣ дар натиҷаи иҷроиши амалиётҳои муайяни молиявӣ, ба шумор меравад» [8].

Бонкҳои тичоратӣ, ба монанди дигар субъектҳои ҳоҷагидорӣ дар асоси шартҳои иқтисоди бозорӣ амалкунанда, бо мақсади ба даст овардани фоидаи максималӣ фаъолият менамоянд. Аммо бояд қайд кард, ки ҳар як амалиёти аз ҷониби бонк амалишаванд ба хавфҳое, ки бонк дар асоси он метавонад зарар бинад, алоқаманд мебошад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ якчанд хавфҳои бонкиро вобаста ба таснифоташон чудо менамоянд. Масалан:

- Вобаста аз сатҳи хавф;
- Хавфҳо дар муносибатҳои макроиқтисодӣ;
- Хавфҳо дар муносибатҳои макроиқтисодӣ.

Вобаста аз хислати маҳсулотҳо, хизматрасониҳо ва амалиётҳои бонкӣ;

- ✓ Хавфҳои қарзӣ;
- ✓ Хавфҳои ҳисобгириӣ;
- ✓ Хавфҳои асьорӣ;
- ✓ Хавфҳои амалиётӣ ва ғайраҳо.

Вобаста ба таъминокии сатҳи рушди устувори бонк;

- Хавфҳои фоизӣ;
- Хавфҳои аз даст додани даромад;
- Хавфҳои аз даст додани рақобатпазирӣ;
- Хавфи пойгоҳи сармоявӣ;
- Хавфи идоракунӣ.

Хавфи бонкӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ дар умум бо тағйиротҳои

иқтисодии давлат, аз он чумла аз вазъияти бозор (махсусан нархҳои содиротӣ ва воридотӣ), тавозуни пардоҳт, қурби асъор ва ғайраҳо алоқаманди дорад. Таъсироти муайянро ба доираи фаъолияти бонкӣ метавонад вориднамоии тағириот ба қонунгузорӣ, азназаргузаронии санадҳои меъёриву ҳукукии БМТ, таъсиррасони ба меъёроҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, меъёроҳои захиранамоӣ, шартҳои маблағгузорӣ ва ғайра расонанд.

Дар муносибатҳои микроиқтисодии бонки муайян ва мизоҷи он маҷмӯи ҳавфҳои муайян таъсир мерасонанд. Ба онҳо метавонанд доҳил шаванд: тағириотҳои вобаста ба аznазаргузаронии шартномаи қарзӣ дар ҳолати тағириёбии қобилияти карзадокуни мизоҷ, ҳолати молиявии ташкилоти қарзӣ, сиёсати бонкии он, тағириёбии гардиши сармоявӣ ва ғайраҳо. Қисме аз ин ҳавфҳо метавонанд бо сабабҳои дохила ва қисми дигарашон бо сабабҳои беруна ба вучуд омада бошанд. Ба сатҳи микроиқтисодӣ метавонанд сабабҳои зерин доҳил шаванд; муфлишшавии қарзгир, талаботи қарздиҳанда оиди пардоҳти маблағи қарз, қарздорӣ, дуздӣ, қалобӣ, мушкилиҳои оилавӣ, сатҳи бекорӣ (агар сухан дар бораи муносибати бонк бо шахсони воқеӣ равад), ва ғайраҳо.

«Ҳавфи қарзӣ» - ин аз ҳолатҳои ки дар натиҷаи он қарзгиранда наметавонад ӯҳдадориҳои молияшро иҷро намояд вобаста аст. Ин ҳавф метавонад бо гуноҳи яке аз тарафҳои муомилоти қарзӣ, дар ҳоле, ки яке аз тарафҳо ӯҳдадориҳои шро нисбати пардоҳти ашҳои молию-моддӣ, иҷрои кор ва хизматҳо иҷро карда наметавонад, рӯҳ дидҳад» [5, с.30].

Ҳавфи ҳисобгирий – ҳавфи ба иҷронашавӣ ва ё ин ки ба таъхир афтодани иҷроиши амалиётҳо дар низоми иҷроиши созишҳо алоқаманд мебошад. Мисол дар бозори асъор дар ҷараёни иҷроиши созишҳо як тараф ҳамаи ӯҳдадориҳои худро оиди расонидани асъор иҷро намуда ва дигар тараф ӯҳдадориҳои худро вобаста ба азкормонии низоми ҳисобҳо иҷро карда наметавонад. Асосан ба ҳавфҳои ҳисобгирий доҳил мешаванд: ҳавфҳои напардоҳтан, ё ин ки вайрон шудани муҳлати пардоҳт, ҳавфҳои номувафғақии шакли ҳисобгирии интихобшуда, ҳавфҳои риоя накардан ва вайрон кардани қонунгузориҳо ва

меъёроҳо дар мавриди ташкилкунии ҳисобгириҳо, ҳавфҳои амалиётӣ ва технологӣ ба фаъолияти ҳамаи намояндагиҳои бонк алоқаманде, ки дар рафти ҳисобгирий иштирок менамоянд, ҳавфҳои ҳисобгирии технологии байнибонкӣ ва ғайраҳо.

Ҳавфи асъорӣ - аз ноустувории ҳурбии асъор вобастагӣ дорад. Бонк дар ҳолатҳои гузаронидани амалиётҳои гуногун бо асъори хориҷӣ ба ин ҳавф дучор шуданаш мумкин аст. Мисол: дар вақти ҳариду фурӯши захираҳои қарзӣ ва додани қарзҳои асъорӣ ин ҳавф бештар ба амал омаданаш мумкин аст [1, с.530].

Ҳавфи амалиётӣ – ин имконияти аз даст додани фоида (имконияти заар), ки метавонад ба нодуруст ташкилнамоии ҷараёнҳо дар дохили ташкилоти қарзӣ, қабули қарорҳо ва иҷрои амалҳо аз ҷониби ташкилотҳо вобаста ба ҳолатҳои муайянни берунӣ оварда расонад, шомил мешавад.

«Ҳавфи фоизӣ» - аз ноустувории меъёри фоизӣ вобастагӣ дорад. Дар ҳолати додани қарз, агар меъёри фоизӣ зиёд шавад ҳавфи мазкур метавонад ба миён ояд, ки ин бонкро ба ҳолати ногувор дучор менамояд, зоро ки бонк маҷбур мешавад, ки амонатҳо ва захираҳоро бо фоизи барзиёд баргардонад, ки ин ба ҳаҷми фоидаи бонк таъсири манғӣ мерасонад [1, с.643].

Ҳавфи аз даст додани даромад - дорои хислати маҷмӯи мебошад, ки дар он алоқамандии амалиётҳои фаъол ва ғайрифаъоли бонк қариб, ки дар ҳамаи самтҳои фаъолияти он дидা мешавад. Ҳавфи аз даст додани даромадро метавон ҳамчун тағириёбии натиҷаи фаъолияти молиявии бонк дар зери таъсири ҳавфҳои базавӣ ва тиҷоратие, ки аз фаъолияти ташкилоти қарзӣ вобастагӣ дорад, муайян намуд [5, с.157].

Ҳавфи аз даст додани рақобатпазирий - ин навъи ҳавф дар бонкҳо метавонад дар ҳолати паст будани сифати маҳсулотҳои бонкӣ ва баланд будани арзиши онҳо дар бозори бонкӣ ба вучуд ояд. Ҳангоми ба вучуд омадани ин гуна ҳавф маҳсулотҳои бонк рақобатпазириашро дар бозори бонкӣ гум карда, вобаста ба ин бонк ба талафотҳои зиёде рӯ ба рӯ мешавад.

Ҳавфи пойгоҳи сармоявӣ – ин ҳавфи интегралии сандуқи сармоявие, ки ба пастшавии сифати сармояи умумии бонк алоқаманд буда, имконияти ба миён омадани заарҳоро ҳангоми истифода онҳо дар амалиётҳои фаъоли бонк нишон медиҳад.

Хавфи идоракунӣ - ҷараёни қабул ва иҷрои қарорҳои идоракуние, ки ба пастнамоии эҳтимолияти бавучудоии натиҷаи номусоид ва минималигардонии талафоти имконпазири ба он алоқаманд вобаста дошта, равона гардонида шудааст.

Дар шароити муосир дар ҳар як ташкилоти қарзӣ шуъба (идора) – и идоракунии хавфҳо мавҷуд аст, ки аз ҷониби шуъбай мазкур хавфҳои дар ҳамаи бахшҳои бонк мавҷуд буда ваё бавучудоянд муйян карда шуда, барои ҳаҷман паст кардани онҳо ҷораҳои зарурӣ андешид мешавад. Яъне дар ин саմт аз ҷониби шуъба (идора) – и идоракунии хавфҳои бонк, низоми маҳсуси идоракунии хавфҳо дар асоси 4 принсипи асосӣ соҳта мешавад, ки инҳо мебошанд:

- Принсипи маҷмӯи (комплексӣ);
- Принсипи низомнокӣ;
- Принсипи динамикӣ;
- Принсипи объективӣ.

Принсипи маҷмӯи (комплексӣ). Ҳангоми таҳлили талафотҳои имконпазир зарур мешавад, ки ҳамаи фаъолияти бонк дар муносибат ба сиёсати қарздиҳӣ ва омилҳои ба он таъсиррасонанда ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ин принсип имконият медиҳад, ки талафотҳои пулӣ дуруст назорат ва ояндабинӣ карда шаванд.

Принсипи низомнокӣ. Принсипи мазкур вобаста ба таҳлили устувории молиявӣ ва сандуки қарзии ташкилотҳои қарзӣ коркард карда мешавад. Вобаста ба ин моҳияти принсипи мазкур аз он далолат медиҳад, ки ташкилотҳои қарзӣ ба маълумотҳое, ки аз ҷониби қарзгиранда пешниҳод карда мешаванд, алалхусус ба маълумотҳои оиди пардохтпазирии мизоч, бояд диққати ҷиддӣ диханд.

Принсипи динамикӣ. Дар асоси ин принсип бонкҳо тағйиротҳои доҳилӣ ва беруниро таҳлил карда, вобаста ба он талафотҳои пулӣ дар ҳамаи бахшҳои бонк ҷойдошта ва роҳҳои рӯйпӯшномоии онҳоро муйян менамоянд.

Принсипи объективӣ. Моҳияти принсипи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки таҳлили сандуки қарзии бонкҳо (ҳисобгериҳои аниқ ва хулосаҳои таҳлил) бояд дар асоси маълумотҳои аслӣ коркард карда шаванд.

Низоми маҳсуси идоракунии хавфҳои бонкӣ дар таркиби худ элементҳои зеринро доро мебошад, ба монандӣ:

- Субъектҳои идоракунанда;
- Субъектҳои иҷроқунанда;
- Муайянкуни хавф;
- Баҳодиҳии дараҷаи хавф;
- Қабули ҷораҳои зарурӣ, барои пастнамоии сатҳи хавфҳои бонкӣ.

Субъектҳои идоракунанда. Дар низоми маҳсуси идоракунии хавфҳои бонкӣ нақши субъекти идоракунандаро шуъбай идоракунии хавфҳои бонк иҷро менамояд, зоро он хавфҳои пайдошударо муайян менамояд, онҳоро баҳогӯзори мекунад, маҷмӯи ҷораҳои заруриро барои ҳаҷман паст намудани онҳо муқарар менамояд ва инчунин аз рӯи фаъолияти субъектҳои иҷроқунанда назорат менамояд.

Субъектҳои иҷроқунанда. Дар низоми маҳсуси идоракунии хавфҳои бонкӣ ба сифати субъектҳои иҷроқунанда тамоми бахшҳои бонк баромад менамоянд, зоро дар ҷараёни фаъолияти нодурусти онҳо метавонад хавфҳои гуногун ба миён оянд. Масалан, вақте, ки бахши қарзии бонк ҳангоми пешниҳоди қарз ба мизоч, пардохтпазирии мизочро зиёд нишон медиҳад, ё ин ки гаравро бо арзиши баланд қабул менамояд ва ғайраҳо, ки дар ин ҳолат бонк ба хавфи қарзӣ дучор шуданаш имконпазир мебошад.

Муайянкуни хавф. Барои муайянкуни сатҳи хавфҳо, бонкҳо бояд низоми муайянро ташкил намоянд, ки дар асоси он ҷараёни муайянкуни ва ҷенкуни хавфҳо ба роҳ монда мешавад. Чунин низом бояд з қисмати асосии хавфро муайян намояд, ба монанди;

• Ҳаҷм (сатҳ) – и хавф ва ҳаҷми талафотҳои ҷойдошта;

• Эҳтимолияти баваҷудоии ҳолатҳои ногувор;

• Давомнокии таъсироти хавф.

Ҳаҷм (сатҳ) – и хавф ва ҳаҷми талафотҳои ҷойдошта. Дар ин қисмат сараввал дар тамоми бахшҳои бонк сатҳи хавфҳо (паст, миёна ва баланд) ва сипас талафотҳои ҷойдоштаи пулӣ дар он бахшҳои бонк вобаста ба сатҳи хавфҳои ҷойдошта муайян карда мешаванд.

Эҳтимолияти баваҷудоии ҳолатҳои ногувор. Дар ин қисмат вобаста ба сатҳи хавфҳо ва талафотҳои ҷойдошта эҳтимолияти дар давраи ҷорӣ ва ё оянда ба ҳолатҳои ногуворе, ки он ба фаъолияти бонк таъсири манғӣ мерасонад гирифткор шудани бонкро муқарар менамояд.

Давомнокии таъсироти хавф. Дар кисмати мазкур муайян карда мешавад, ки хавфҳои айни ҳол дар бахшҳои бонк мавҷуд буда то қадом муҳлат ба фаъолияти бонк метавонанд таъсир расонанд.

Яке аз элементҳои дигари низоми маҳсуси идоракуни хавфҳои бонкиро ин **баҳодиҳии дараҷаи хавф** ташкил медиҳад. «Баҳодиҳии дараҷаи хавф дар асоси 3 - усули асосӣ амали гардонида мешавад, ба монанди;

1. Усули оморӣ. Ин усул дар асоси маълумотҳои давраҳои муайян (давраи ҷорӣ нисбат ба давраи базавӣ) барои баҳисобгирии имкониятҳои бавучудои зарарҳо дар бахшҳои бонк истифода бурда мешавад муқарар карда мешавад.

2. Усули баҳодиҳии эксперти. Усули мазкур дар ҳолати мавҷуд набудани маълумотҳои коғии бонк аз ҷониби экспертони муайян, амали гардонида мешавад.

3. Усули таҳлили. Усули мазкур таҳлили нишондиҳандаҳои қалидии бонкиро, ки ба лоиҳаҳои муайяни бонк метавонанд таъсир расонанд, дар асоси диаграммаҳо ба роҳ мемонад» [7].

Элементи ниҳоии низоми маҳсуси идоракуни хавфҳои бонкиро **қабули ҷораҳои зарурӣ барои пастнамоии сатҳи хавфҳои бонкӣ** ташкил медиҳад. Барои паст намудани сатҳи хавфҳои бонкҳо асосан аз якчанд усулҳо ва ҷораҳои зарурӣ метавонанд истифода баранд. **Масалан:**

1. Вобаста ба амалиётҳои бонкӣ ташкил намудани захираҳо барои рӯйпушнамоии зарарҳо ва тарзи самаранок истифодабарии онҳо;

2. Диверсификатсияи сандуқи қарзӣ;

3. Диверсификатсияи амалиётҳо бо ҳисоби омилҳои хавф;

4. Муайян намудани ҷадвали намудҳои гуногуни марҷа (фоизӣ, гаравӣ ва ғайраҳо);

5. Нархгузориҳо (меъёрҳои фоизӣ, пардоҳтҳои комиссиионӣ) бо ҳисоби хавф;

6. Муқарар кардани маҳдудиятҳо барои хавфҳои амалиётӣ;

7. Фурӯши дороиҳо;

8. Хеджиронидани хавфҳои бонкӣ;

9. Усули сугуртанамоии ҷарзҳо ва пасандозҳо (сугуртанамоии гаравҳо ҳангоми қарздиҳӣ);

10. Назорат аз рӯи фаъолияти ҳайяти кормандони бонк.

Дар вақти муайянкунӣ ва омӯзиши хавфҳои бонкӣ бояд дар хотир дошт, ки бонкҳо дар фаъолияти худ на танҳо ба як навъи хавф, балки ба намудҳои гуногуни хавфе, ки аз ҳамдигар вобаста ба ҷой ва вақти бавучудои фарқ менамоянд рӯ ба рӯ мешаванд, ки дар натиҷа онҳо таъсири худро ба фаъолияти бонк мерасонанд ва онҳо бояд дар шакли маҷмӯи дида баромада шаванд. Тағиیرдиҳии яке аз навъҳои хавф ба тағиیرёбии қарӣ ҳамаи хавфҳои дигар мусоидат менамояд. Ҳамаи ин дар натиҷа мушкилиҳоро ба бонк оиди интиҳоби усули муайяни таҳлили сатҳи хавфҳои аниқ ва қабули ҷораҳои зарурӣ бо мақсади паст намудани сатҳи хавфҳо, ба бор меорад.

Яке аз усулҳои беҳсозии низоми хавфҳои бонкӣ ин соддагардонии тафсири иттилооти бонкӣ дар шакли модели графикии ҳолати молиявии бонк ба шумор меравад, ки он имконият медиҳад, ки ба таври возех таносуби хусусиятҳои асосии бонк нишон дода шаванд.

Дар асоси ҳамаи гуфтаҳои дар боло овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст:

1. Хавфҳои бонкӣ яке аз хавфҳои душвортарин ба шумор мераванд. Аз як тараф онҳо дар низоми хавфҳои иқтисодӣ қарор доранд, аз ин рӯ онҳо дар худ таъсири дигар хавфҳои иқтисодиро эҳсос менамоянд, аз тарафи дигар онҳо хавфҳои мустақиле ба ҳисоб мераванд, ки аз фаъолияти бонкҳои тичоратӣ вобастагӣ доранд;

2. Хавфҳои бонкӣ яке аз сабабҳои асосии муфлисшавии бонкҳо ба ҳисоб мераванд, аз ин рӯ ба идоранамоии хавфҳои гуногуни бонкӣ, бояд диккати ҷиддӣ дод;

3. Натиҷаи сиёсати хавфии бонк дар бисёр маврид вобаста ба ташкили кори бонкҳои тичоратӣ дар самти идоракуни хавфҳо муайян карда мешавад. Ин ҳолат то андозаи муайян аз соҳтори ташкилии бонкҳои тичоратӣ вобастаги дорад;

4. Хавфҳои бонкӣ байни ҳамдигар алоқаманд буда, аммо усулҳои идоракуни хавфҳо хислатҳои ба худ хос доранд;

5. Дар байни хавфҳои бонкӣ, хавфҳое мавҷуданд, ки аз рӯи сатҳи баланди таъсиррасонӣ ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, мақоми муайянро ишғол менамоянд. **Масалан**, хавфи қарзӣ, хавфи фоизӣ, хавфи асьорӣ ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Банковское дело/ под ред. проф. Лаврушина О. И. Издательство: КНОРУС, год выпуска: 2009 – 635с.;
2. Ашурев Н. А. Управление банковскими рисками. Душанбе, 1997;
3. Методические аспекты управления банковскими рисками. Киселева И.А. Финансовый менеджмент №1-2001г;
4. Садвокасова А.Б., Хаджиева А.Б. Риски коммерческих банков, учебно-методическое пособие, Алматы 1999г;
5. Банковские риски : учебное пособие / кол. авторов ; под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н.И. Валенцевой. - М.: КНОРУС, 2007 – 233с.;
6. Е. В. Иода, Л. Л. Мешкова, Е. Н. Болотина Классификация банковских рисков и их оптимизация / Под общ. ред. проф. Е. В. Иода. 2-е изд., испр., перераб. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002;
7. Шабакай интернетии www.lawbook.online;
8. Шабакай интернетии www.riskovik.com.

ХАВФХОИ БОНКӢ ВА ТАРТИБИ ИДОРА КАРДАНИ ОНҲО

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ низоми бонкӣ ба сифати миёнарави асосии молиявӣ дар иқтисод баромад менамояд. Қайд кардан зарур аст, ки устувории иқтисод аз ҳолати низоми бонкӣ вобастагии ногусастани дорад. Бе ўубха бо амалисозии фаъолияти хеш дар шароити муосири рақобатнок бонкҳо гирифтори хавфҳо мегарданд. Банақшагирии мавҷудияти хавфҳо, таҳияи механизми боъзтимоди идоракунни онҳо ва истифодаи амалии он асоси фаъолияти бонкӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ ба шумор меравад. Дар мақола ба масъалаи хавфҳои бонкӣ, таърихи пайдоиши онҳо, низоми маҳсуси идоракунни хавфҳои бонкӣ, принсипҳои идоракунни хавфҳо, баҳодиҳии дараҷаи хавфҳо ва усуљҳои камардани онҳо дар бонкҳо дикқати ҷиддӣ дода шудаааст. Муаллифон, инчунин дар мақолаи мазкур хулосаҳои хешро оиди масъалаи мазкур ба таври муфассал баён намудаанд. Бояд қайд намуд, ки хавфҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар раванди фаъолияти бонкҳо буда ва вобаста ба пешравии замон аз ҷониби щӯъбаи идоракунни хавфҳои бонкҳо бояд роҳҳои нави идоранамоии онҳо коркард ва мавриди истифода қарор дода шаванд.

Калидвоҷаҳо; бонкҳои тиҷоратӣ, хавфҳои бонкӣ, щӯъбаи идоракунни хавфҳои бонкӣ, танзимкуний, идоракуний, низом, усул, принсип.

БАНКОВСКИЕ РИСКИ И ПОРЯДКИ ИХ УПРАВЛЕНИЯ

В условиях рыночных отношений банковской системы выступает основным финансовым посредником в экономике. Следует отметить, что экономическая устойчивость зависит от состояния банковской системы. Без сомнения, банки с осуществлением своей деятельности в современной конкурентной среде подвергается рискам. Планирование существования рисков, разработка надежного механизма их управления и практического применения является основой банковской деятельности в условиях рыночной экономики. В статье удалено особое внимание банковским рискам, история возникновение их, специальной системе управления банковскими рисками, принципы управления рисками, оценка степени рисков и методы их снижения в банках. Авторами в этой статье, также более подробно отмечают свои выводы. Следует отметить, что банковские риски являются одно из важнейших компонентов в деятельности коммерческих банков и в связи с прогрессом времени отдел по управлению банковскими рисками должен разрабатывать и использовать новые способы управления ими.

Ключевые слова; коммерческие банки, банковские риски, отдел по управлению банковскими рисками, регулирование, управление, система, метод, принцип.

BANK RISKS AND THE ORDER OF THEIR MANAGEMENT

In the conditions of market relations, the banking system acts as the main financial intermediary in the economy. It should be noted that economic stability depends on the state of the banking system. Without a doubt, banks with the implementation of their activities in a modern competitive environment are at risk. Planning the existence of risks, developing a reliable mechanism for their management and practical application is the basis of banking in a market economy. The article pays special attention to bank risks, the history of their occurrence, a special system of bank risk management, principles of risk management, assessment of the degree of risks and methods for their reduction in banks. The authors in this article also note their findings in more detail. It should be noted that banking risks are one of the most important components in the activities of commercial banks, and in connection with the progress of time, the bank risk management department must develop and use new ways to manage them.

Keywords; commercial banks, banking risks, banking risk management department, regulation, management, system, method, principle.

Сведения об авторах: *Махмадов О. С.* - ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета, телефон: +992 987 97 81 26. эл. почта: mahmadow.fariddun@mail.ru.

Буриев Ш. М. – магистрант 1-го курса кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета, телефон: +992 93 880 83 69, эл. почта: shohinburiev@yandex.ru.

Собиров М. М. – магистрант 1-го курса кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета, телефон: +992 93 755 57 80.

Information about the author: *O. S. Mahmadow* – assistant of the Department of Banking, Tajik National University, phone: +992 987 97 81 26, e-mail: mahmadow.fariddun@mail.ru.

SH. M. Buriev – Master student of the 1st course of the Department of Banking of the Tajik National University, phone number: +992 938 80 83 69, e-mail: shohinburiev@yandex.ru.

M. M. Sobirov - Master student of the 1st course of the Department of Banking of the Tajik National University, phone number: +992 93 755 57 80.

НИЗОМИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

*Маҳмадов О. С., Гафурова Ф. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ низоми бонкӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва асосии рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳар як мамлакати алоҳида ба шумор меравад. Моҳияти асосии фаъолияти низоми бонкӣ дар маблағузории соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ асос меёбад. Дар мамлакати мо дар тӯли 28 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ мавқеи муайянӣ худро сазовор гаштааст. Агар ба нишондиҳандаҳои таърихии кишвар назар афканем низоми бонкӣ Тоҷикистон аз солҳои 1925 сарчашма мегирад ва дар асоси низоми бонкӣ мавҷудбудаи замони шуравӣ низоми

бонкии мамлакати мо барқарор гардида айни замон дар ҳолати рушду нумӯъ қарор дорад. Аз ҷумла дар самти гуногуншаклии моликияти, гуногуншаклии амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ, бонкҳо ҳамчун як соҳаи намунавӣ дар иқтисодиёти мамлакат баромад менамоянд.

Мувофиқи маълумотҳои омориою бонкӣ таркиби низоми бонкӣ кишвар сол то сол дигаргун гашта истодааст. Ҳусусан пайдо шудани ташкилотҳои гуногуни маблағузории хурд, аз ҷумла ташкилотҳои қарзии хурд, ташкилотҳои амонатии қарзии хурд ва як қатор фондҳои қарзии хурд ва ф. (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Таркиби муосири низоми бонкӣ Тоҷикистон дар оҳирин соли 2006-2019 (адад).*

Номгӯй	200 6	200 7	200 8	200 9	201 0	201 1	201 2	201 3	201 4	201 5	201 6	201 7	201 8	201 9	Тағиир от (+/-) (2006- 2019)
1. Бонкҳо	10	11	12	13	14	15	16	16	17	17	18	17	17	17	7
Филиалҳои (шуъбаҳои) онҳо	211	218	235	237	254	254	304	327	344	432	437	343	332	328	117
2. Ташкилотҳои қарзии (кредитии) ғайрибонкӣ (ЧК)	9	7	7	6	2	2	1	1	1						-9
3. Ташкӯи маблағузории хурд	56	71	93	117	122	122	125	120	120	106	86	67	62	58	2
аз ҷумла:															
Ташкилоти молиявии ғ-бонки (TMF)	1	1	1	1	1	1									-1
Ташкилотҳои амонатии кред. хурд (ТАКХ)	5	8	14	31	35	34	35	39	42	39	38	27	25	22	17
Ташкӯи қарзии хурд	20	24	37	42	42	43	44	42	42	31	14	7	6	6	-14
Фондҳои қарзии хурд (ФҚХ)	30	38	41	43	44	45	46	39	36	36	34	33	31	30	0
Ҳамагӣ:	75	89	112	136	138	139	142	137	138	123	104	84	79	75	0

* Сарчашма: Сомонаи интернетии Бонки миллии Тоҷикистон (www.nbt.tj), «Бюллетени омори бонкӣ», дебабр 2006-2019 (12/185-12/293).

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 1 шумораи бонкҳо дар давоми солҳои 2006 – 2019 ба 7 адад, шумораи филиалҳои бонкҳо ба 117 адад ва шумораи ташкилотҳои маблағгузории хурд ба 2 адад зиёд гардидаанд. Дар ин давра шумораи ташкилотҳои молиявии гайрибонкӣ аз сабаби тағиیر додани самти фаъолияташон, яъне ба ташкилотҳои маблағгузории хурд, аз ҷумла ба ташкилотҳои амонатии қарзии хурд пурра аз сохтори низоми бардошта шуда шудаанд. Новобаста аз ин мутобики маълумотҳои овардашудаи ҷадвали таркиби сохтории низоми бонкии кишвар дар солҳои охир гуногун шакл гашта истодааст, ҳусусан пайдо шудани як қатор ташкилотҳои маблағгузории хурд шаҳодати он мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки новобаста аз каму зиёдшавии шумораи баъзе ташкилотҳои қарзӣ дар маҷмӯъ низоми бонкии мамлакти мо як ҳолати душвореро баъди буҳрони молиявии ҷаҳонии солҳои 2008 - 2009 аз сар гузоронид. Чуноне, ки аз ҷадвали овардашуда айён аст, таъсири пурраи буҳрони молиявии ҷаҳонӣ ба афзоиши ташкилотҳои қарзии мамлакати мо аз соли 2013 шурӯъ гардидааст. Дар маҷмӯъ шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давоми солҳои 2006 – 2019 тағиир наёftаанд. Бояд қайд намуд, ки солҳои охир чуноне, ки роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон дар яке аз баромадҳои хеш қайд намуданд. Ҷуҳди низоми бонкӣ тавассути гузаштан аз миқдор ба сифат ба роҳ монда шудааст.

Дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2019 маблағи 21 975,8 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 асосан аз ҳисоби сандуки қарзӣ ба 774,8 млн. сомонӣ ё 3,7% зиёд шудаанд.

Бақияи сандуки қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар мазкур маблағи 9 703,2 млн. сомониро ташкил карда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 ба маблағи 1 050,7 млн. сомонӣ ё 12,1% зиёд шудааст, ки асосан аз ҳисоби зиёдшавии қарзҳои шахсони воқеӣ ва баҳши давлатӣ ба амал омадааст.

Дар ҳамин сана қарзҳои гайрифаъоъл (зиёда аз 30 рӯз батаъхирафтода) 2 559,0 млн. сомонӣ ё 26,4%-и сандуки қарзиро ташкил доданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018, вазни қиёсии онҳо дар сандуки қарзии

маҷмӯъ ба андозаи 4,1 банди фоизӣ кам шудааст.

Дар санаи 31 декабри соли 2019 аз ҷои қарзҳои гайрифаъоъл ба маблағи 2 394,8 млн. сомонӣ фонди талафоти имконпазир ташкил карда шудааст, ки ба 93,6%-и қарзҳои мазкур баробар буда, ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 0,1 банди фоизӣ зиёд гаштааст.

Дар давраи мазкур бақияи қарзҳои гайрифаъоъли ҳолис (бо назардошти тарҳи фонди пушонидани талафоти имконпазир) ба 164,2 млн. сомонӣ баробар буда, дар таркиби сандуки қарзӣ (ҳолис) 2,3%-ро ташкил медиҳад ва нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 ба 0,6 банди фоизӣ кам мебошад.

Уҳдадориҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи мазкур 15 749,3 млн. сомониро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 ба маблағи 462 млн. сомонӣ ё 3% зиёд шудааст, ки асосан аз ҳисоби зиёдшавии дигар уҳдадориҳо ба амал омадааст.

Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2019 ба 6 226,5 млн. сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 ба 312,8 млн. сомонӣ ё 5,3 % асосан аз ҳисоби фоидаи соли ҷорӣ ва заҳираҳо зиёд шудааст.

Меъёри кифоятии сармояи ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2019 21,4%-ро ташкил намуд, ки нисбат ба талаботи муқарраршуда (12%) 9,4 банди фоизӣ зиёд мебошад. Натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба охир декабри соли 2019 бо фоида ба маблағи 308,8 млн. сомонӣ ҷамъбаст шудааст.

Дар охир соли 2018 бошад, ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти худро бо фоида ба маблағи 274,6 млн. сомонӣ ҷамъбаст намуда буданд.

Нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳои (ROA) ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31.12.19 1,4% ва нишондиҳандаи даромаднокии сармояи (ROE) 5,0%-ро ташкил намуданд.

Айни замон баҳри ҷуӯҳди соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти кишвар маҳсусан истеҳсолоти доҳилӣ ва соҳибкории истеҳсолии хурду миёна дар минтаҳаҳои гуногуни кишвар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд ба таври амалӣ ёрии худро мерасонанд.

Дастирии соҳаҳои истеҳсолии дохилӣ яке аз сарчашмаҳои асосии рушди истеҳсолот ва рушди кулли иқтисодиёти қишвар ба ҳисоб меравад.

Албатта ҳар як низом дар ҷараёни фаъолияти худ аз камбудию норасоиҳо ҳолӣ нест, аз ҷумла низоми бонкии қишвари мо низ. Имрӯзҳо чуноне, ки ба ҳамагон маълум аст, баъди таъсири буҳрони молиявии ҷаҳонӣ ба низоми бонки сатҳи пасти пардохтпазирӣ ва бозоргирии бâъзе ташкилотҳои қарзӣ ба он оварда расонидааст, ки боварии аҳолӣ нисбати низоми бонки коста гардидааст. Аз ин рӯ барои ба ҳолати пешазбуҳронӣ овардани боварии мардум ва таъмини устувории молиявии низоми бонкии мамлакат, БМТ ва дигар ташкилотҳои қарзии амалкунандаро зарур аст, ки боз ҳам заҳматҳо зиёдеро ба сомон расонанд.

Бо мақсади нигоҳ доштани боварии аҳолӣ нисбати низомӣ бонкиӣ, рушди минбаъдаи низоми бонкиӣ, таъмини устувории молиявии ҷаҳонӣ, ки ҳамчун сарчашмаи асосии таъминоти воситаҳои пулий дар иқтисодиёти қишвар баромад мекунанд ҷораҳои зеринро бо мақсад мувоғиқ медонем:

- боз ҳам зиёд намудани андозаи ҷубронпулий аз рӯи пасандозҳои шахсони воқеӣ, тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртai пасандозҳои шахсони воқеӣ”.

- таъмини хуқуқии кафолати баргадонидани маблағҳои шахсони хуқуқӣ дар ташкилотҳои қарзӣ;

- афзун гардонидани ҷалби амонатҳои шахсони воқеӣ ва хуқуқӣ бо роҳу усулҳои гуногун ба низоми бонкӣ;

- беҳтар соҳтани шароит доир ба амалиётҳои гуногуни бонкӣ барои мизочон аз ҷониби бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ;

- кам кардани кардани фоизи андоза аз даромади фоизии амонатҳо барои шахсони воқеӣ;

- афзун кардани шаклу намуди хизматрасониҳои бонки дар самти истифодаи маблағҳои шахсони воқеӣ;

- мунтазам гузаронидани индексатсия аз рӯи амонатҳои шахсони воқеӣ (яъне дар ҳолати сар задани таваррум ба таври автоматӣ гузаронидани индексатсия барои маблағҳои ҷалбшуда ва ба ҳисоби мизоч гузаронидани маблағи индексатсияшуда);

- афзун гардонидани тарғиботу ташфиқот (реклама)-ҳо доир ба тарзу услуби хизматрасониҳои нави бонки аз рӯи амонатҳои ҷалбшуда;

- боз ҳам ҷоннок намудани рушди хисоббаробакуниҳои ғайринақдӣ ва сатҳу сифати хизматрасониҳою амалиётҳои бонкӣ.

АДАБИЁТ

1. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. «Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка». — М.: Юрайт, 2014. — 652с.
2. Вешкин Ю. Г., Авагян Г. Л. «Банковские системы зарубежных стран». — М.: Экономистъ, 2004. — 400 с.
3. Дмитриев М. Э., Дробышевский С. М. ва диг. «Российская банковская система в условиях кризиса». — М.: 2010. — 128 с.
4. Жуков Е.Ф. «Банки и небанковские кредитные организации и их операции» — М.: Вузовский учебник, 2009. — 528 с.
5. Жуков Е.Ф., Эриашвили Н. Д. «Банковское дело» — М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2012.—687 с.
6. Лаврушин О. И. «Банковское дело» — М.:КНОРУС, 2013. — 800 с.
7. Лаврушин О. И. «Банковская система в современной экономике» — КНОРУС, 2011. — 360 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, Душанбе, 19.05.2009. №524.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртai пасандозҳои шахсони воқеӣ”. Душанбе, 2 – юми августи соли 2011 №758
10. Инструкция №176 «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций. Постановлением Правления Национального банка Таджикистана за №304 от 9 октября 2009г.
11. Махмадов О.С. Анализ ликвидности как фактор финансовой устойчивости кредитной организации. Финансовый менеджмент. 2018. № 2. С. 85-95.
12. Махмадов О.С. Устойчивость банковской системы и принципы ее оценки. Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. 2017. № 6 (96). С. 80-89.
13. Махмадов О.С. Анализ теоретических аспектов финансовой устойчивости кредитных организаций. В сборнике: XXXI Международные Плехановские чтения. Материалы чтений аспирантов и молодых ученых. 2018. С. 115-120.
14. Махмадов О.С., Шарипов Б.М. Влияние внешних факторов на финансовую устойчивость рынка банковских услуг таджикистана и усиление роли государственной поддержки. В сборнике: Современное состояние и перспективы развития финансово-аналитической науки и практики в цифровом пространстве в россии и за рубежом. межвузовский сборник научных трудов и результатов совместных научно-исследовательских проектов. Москва, 2018. С. 153-164.
15. Сомонаи интернетии www.nbt.tj

НИЗОМИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёт дидо баромада шудааст. Ба истиони ин муаллифон дар мақолаи хеш аз соли 2006 то соли 2019 афзоиши шуморай ташкилотҳои қарзӣ, бальзе нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ ва пешниҳодҳои хешро оиди беҳтар намудани низоми бонкӣ пешниҳод намудаанд. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми асосии ҷудонашаванди бахши молиявӣ буда, барои амалий намудани сиёсати пулию қарзӣ ва иқтисодии қиҷвар нақши муҳим мебозад. Вобаста ба ин, яке вазифаҳои асосии низоми бонкӣ, ин пешбуруди миёнаравии молиявӣ тавассути ҷалби заҳираҳои пулии озод аз шаҳсони ҳукуқию воқеӣ ва равона намудани онҳо ба воситаи қарздиҳӣ ба субъектҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дусатҳа буда, аз сатҳи болӣ - Бонки миллӣ Тоҷикистон ва сатҳи поёни - ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла, бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузории хурде, ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллӣ Тоҷикистон дар қиҷвар фаъолият мекунанд, иборат мебошад. Аҳамият ва мавқеи низоми бонкӣ дар ҳалли проблемаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар назди ҷамъият нақши босазоеро иҷро менамояд. Умуман низоми бонкӣ қисми умумии низоми иқтисодӣ буда, аз идоракуни дурусти он сатҳи истехсолот ва иқтисодиёти мамлакат вобастагии зиёд дорад.

Калидвожаҳ: низоми бонкӣ, бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ, филиал, ташкилотҳои маблағгузори хурд, дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ, нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳо, нишондиҳандаи даромаднокии сармоя.

БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА И ЕЁ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

В данной статье рассматривается роль банковской системы в экономическом развитии. Кроме того, авторы в своей статье представили увеличение количества кредитных организаций с 2006 по 2019 годы, некоторые ключевые показатели банковской системы и свои предложения по улучшению банковской системы. Банковская система Республики Таджикистан является неотъемлемой частью финансового сектора и играет важную роль в реализации денежно-кредитной и экономической политики страны. В связи с этим одной из основных задач банковской системы является содействие финансовому посредничеству путем привлечения свободных денежных средств от юридических лиц и направления их через кредитование хозяйствующих субъектов. Банковская система Республики Таджикистан является двухуровневой и состоит из верхнего уровня – Национального банка Таджикистана и нижнего уровня – кредитных организаций, в том числе банков и микрофинансовых организаций, действующих в стране по лицензии Национального банка Таджикистана. Важное значение и роль банковской системы в решении экономических и социальных проблем общества играет значительная роль: в целом банковская система является неотъемлемой частью экономической системы, а от уровня ее производства и экономики страны зависит ее правильное управление.

Ключевые слова: банковская система, банки, кредитные организации, филиалы, микрофинансовые организации, активы кредитных организаций, рентабельность активов, рентабельность капитала.

BANKING SYSTEM AND ITS ROLE IN ECONOMIC DEVELOPMENT

This article examines the role of the banking system in economic development. In addition, the authors presented the increase in the number of credit institutions from 2006 to 2019, some key indicators of the banking system and their proposals for improving the banking system. The banking system of the Republic of Tajikistan is an integral part of the financial sector and plays an important role in the implementation of monetary and economic policy of the country. In this regard, one of the main tasks of the banking system is to facilitate financial intermediation by attracting free funds from legal entities and channeling them through lending to business entities. The banking system of the Republic of Tajikistan is a duplex and consists of top – level National Bank of Tajikistan and lower – level credit institutions, including banks and microfinance organizations operating in the country under license from the National Bank of Tajikistan. The importance and role of the banking system in solving economic and social problems of society plays a significant role: in General, the banking system is an integral part of the economic system, and its proper management depends on the level of its production and the economy of the country.

Keywords: banking system, banks, credit organizations, branches, microfinance organizations, assets of credit organizations, return on assets, return on capital.

Сведения об авторах: *Махмадов Орзуджон Сафаралиевич* – ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского национального Университета, телефон: +992 987 97 81 26. эл. почта: mahmadov.fariddun@mail.ru.

Гафурова Фарангис Абдугафоровна – магистрант 2-го курса кафедры банковской деятельности Таджикского национального Университета, телефон: +992 917 87 88 74.

Information about the authors: *Mahmadov Orzujon Safaralievich* – assistant, department of banking, Tajik National University, phone: +992 987 97 81 26, e-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru.

Gafurova Farangis Abdugaforovna – the 2nd course graduate student of the department of banking of the Tajik National University, phone: +992 917 87 88 74.

САМТХОИ ФАҶОЛИЯТИ БОНКИИ ИСЛОМИЙ ДАР ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

**Давлатов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Айни замон иқдоми пешгирифтаи давлату Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон, ғайр аз баромадан аз бүмбасти коммуникатсионӣ, истиқлолияти энергетикӣ, таъмини бехатарии озукаворӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ ин саноатиқунонии иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар ин радиф барои муомилаи молу пул нақши низоми бонкии кишвар муҳим арзёбӣ мегардад, зеро бонкҳо ҳамчун миёнаравони молиявӣ бо хидматрасонихои худ ба аҳолӣ, соҳибкорон, ташкилоту корхона ва муассисаҳо имкон медиҳанд, ки ба осонӣ амалиётҳои гуногуни худро тарики бонкҳо анҷом диханд.

Таҳдиidi бӯҳрони молиявию иқтисодии ҷаҳонӣ Ҳукумати кишварро водор намуд, ки ба низоми бонкии кишвар ислоҳот гузаронида шавад. Ислоҳоти гузаронидашуда ҳам паҳлӯҳои ҳуқуқӣ ва ҳам паҳлӯҳои иқтисодии фаҷолияти бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии дар кишвар амалкунандаро дар бар гирифт. Яке аз ҷунин ислоҳот ин ҷорӣ намудани фаҷолияти бонкини исломӣ дар кишвар мебошад, зеро айни замон низоми молиявии исломӣ дар 75 кишвари ҷаҳон ташкил шуда, зиёда аз 400 муассисаҳои молиявии он ба ширкату ташкилотҳо, корхонаву муассисаҳо ва аҳолии минтақаи ҷойгиршавӣ хидмат мерасонанд.

Баъди омӯзиш ва таҳлили фаҷолияти бонкҳои исломии мамлакатҳои ҳориҷӣ, баҳусус, мамлакатҳои исломӣ дар Тоҷикистон Қонуни ҶТ «Дар бораи фаҷолияти бонкии исломӣ» санаи 26 июли соли 2014, таҳти №1108 тасдиқ гардид. Дар Қонуни мазкур усули амалигардонии фаҷолияти бонкҳои исломӣ дар қаламравӣ чумхурӣ нишон дода шуда бошад ҳам, то имрӯз ягон бонк дар чумхурӣ ҳамчун бонки исломӣ ташкил нагардид ё лоақал аз усулҳои маблағгузории исломӣ истифодаи накард. Танҳо соли равон аз тарафи ҶСК «Соҳибкорбонк» кӯшиши ба бонки исломӣ гузаштан ва истифодаи усулҳои маблағгузории бонкини исломӣ мушоҳида мегардад. Бинобар гузаштан ба бонкини исломӣ ҶСК «Соҳибкорбонк» ӯҳдадор мегардад, ба ҳама қоидаю руҳҳои шариати исломӣ

мувофиқат намояд, ки мо онро муҳтасар дидা мебароем.

Дар шароити имрӯза вобаста ба фаҷолияти худ низоми молиявии исломӣ рақиби асосии соҳтори бонкии мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон буда, бо суръати баланд ривоҷу равнақ меёбанд. Дар муддати на он қадар зиёд (аз солҳои 1950-ум то имрӯз) шумораи ниҳодҳои молиявии исломӣ дар ҷаҳон хеле афзуд. Сабаби асосиаш надоштани фоиз дар фаҷолияти онҳо ҳисобида шудааст, зеро фоиз дар ислом “рибо” дониста мешавад [1].

Таҳдиidi бӯҳрони ҷаҳони қисми зиёди бонкҳои анъанавии ҷаҳонро муфлис ва устувории онҳоро заиф намуд, vale ин омил ба бонкҳои исломӣ таъсири манғӣ нарасонид, барьакс ягон бонки исломӣ муфлис нагардид ва ҳатто қоҳиҷёбии дороиҳои онҳо мушоҳида нашуд. Бо вучуди рушду афзоиши дороиҳо ва мизочон дар тамоми ҷаҳон ба роҳбарияти созмону ташкилотҳои байналхалқии молиявии исломӣ имкон дод, ки бозори истеъмолии мамлакатҳои ҳориҷиро омӯзанд ва ҳамкории судмандро бо онҳо ба роҳ монанд. Вазъӣ ба вучудомада коршиносони Шарқу Farb, инҷунин, Тоҷикистонро маҷбур намуд, ки тарзи корбари, усулҳои маблағгузорӣ, тартиби кор бо мизочони бонкдории исломиро омӯзанд ва фаҷолияти онҳоро таҳлил ва арзёбӣ намоянд.

Ҳангоми омӯзиш ва таҳлил коршиносон аз мамлакатҳои гуногун мушоҳида намуданд, ки бонкҳои исломӣ бо мизочони худ на танҳо даромад ва фоидаро тақсим мекунанд, ҳамчунин, ҳавфро низ барабар ба ӯҳда мегиранд. Омӯзишу таҳлилҳо нишон доданд, ки бонкдории исломӣ ба манфиати мизочон ва давлат равона шудааст.

Дар шароити имрӯза бонкҳои исломӣ яке аз унсурҳои муҳими низоми молиявии исломӣ ба ҳисоб рафта, ҳусусияти гузаронидани амалиётҳо нисбат ба бонкҳои анъанавӣ дигаргунанд, vale фаҷолияти он аз низоми молиявии бонкҳои анъанавӣ фарқияти кулле надорад. Дар низоми бонкии исломӣ танҳо усулҳои маблағгузориро ба ду ғурӯҳ ҷудо мекунанд. Ба ғурӯҳи якум усулҳое доҳил мешаванд, ки ба воситаи онҳо соҳти тақсимоти сармоя даромаду ҳароҷот

амалӣ мегардад, ки он аз мудораба (маблағузории хиссавӣ) ва мушорака (шартнома оиди иштироки баробархукуқ байни бонк ва муштарӣ барои маблағузорӣ намудани лоихаи молиявӣ ё ҳамкории шарикӣ) иборат аст.

Гурӯҳи дуюмро воситаҳои маблағузории муробаҳа (маблағузории амалиётҳои савдо), салам (қарордод барои ҳариди моли мӯҳлаташон тамдидшуда), истисно ва иҷора (созишномаи лизингӣ), суқуқ (воми исломӣ), вақал (амонат) ташкил мекунад.

Ташкилоти қарзии исломӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобики тартиби муқарраркардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» таъсис дода мешавад.

Барои таъсиси ташкилоти қарзии исломӣ, филиал ё намояндагии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъйини кормандони роҳбарикунандай онҳо розигии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ талаб карда намешавад.

Бонкҳои исломӣ, ба истиснои бонки давлатии исломӣ, дар шакли ҷамъияти саҳомӣ таъсис дода мешаванд.

Бақайдигрии давлатии ташкилотҳои қарзии исломӣ, филиалҳо ва намояндагиҳои онҳо мутобики Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдигрии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» сурат мегирад.

Ташкилоти қарзии исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд инҳоро дошта бошад:

- номи расмӣ ва ихтисоршудаи он, ки ба шакли ташкилию ҳуқуқии ташкилоти қарзӣ ишора мекунад;

- номгӯи фаъолияти он, ки ба забони давлатӣ ва яке аз забонҳои хориҷӣ сабт шудааст;

- муҳр бо зикри номи ташкилоти қарзӣ ба забони давлатӣ ва яке аз забонҳои хориҷӣ.

Фаъолияти бонкии исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси иҷозатнома барои анҷом додани фаъолияти бонкии исломӣ (минбаъд - иҷозатнома) амалӣ мегардад.

Мутобики Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» Бонки миллии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад барҳамдииҳои

ҳар шахси ҳуқуқиеро, ки фаъолияти бонкии исломиро бе иҷозатнома амалӣ мекунад, талаб намояд.

Иҷозатнома мутобики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон дода мешавад.

Бонки миллии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад фаъолияти бонкии исломиро бе иҷозатнома мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ба роҳ монад.

Ташкилотҳои қарзии исломӣ аз лаҳзаи гирифтани иҷозатнома ҳуқуқи оғоз кардани фаъолияти бонкии исломиро пайдо менамоянд.

Ташкилотҳои қарзии анъанавӣ метавонанд ба ташкилотҳои қарзии исломӣ табдил дода шаванд. Тартиби табдилдииҳои ташкилоти қарзии анъанавӣ ба ташкилоти қарзии исломӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад.

Ташкилотҳои қарзии исломӣ наметавонанд ба ташкилотҳои қарзии анъанавӣ табдил дода шаванд.

Ташкилотҳои қарзии исломӣ, ки дар натиҷаи табдилдииҳои ташкилотҳои қарзии анъанавӣ ташкил карда шудаанд, метавонанд фаъолияти бонкии исломӣ ё намудҳои алоҳидай онро баъди гирифтани иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон оғоз кунанд.

Ташкилотҳои қарзии анъанавӣ барои анҷом додани фаъолияти бонкии исломӣ дар доираи «равзанаи бонкии исломӣ» вазифадоранд, ки иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистонро барои оғоз кардани фаъолияти бонкии исломӣ гиранд. Ташкилоти қарзии анъанавӣ, ки барои анҷом додани фаъолияти бонкии исломӣ иҷозатнома гирифтааст, бояд дар саридора баҳши даҳлдор ё берун аз маҳалли ҷойгиршавии саридора филиал кушояд.

Розигӣ барои оғози фаъолият ба филиалҳои ташкилотҳои қарзии исломии хориҷӣ танҳо дар ҳолате дода мешавад, ки ташкилоти қарзии исломии асосии он аз ҷониби мақомоти даҳлдори давлате, ки ин ташкилоти қарзии исломӣ дар он ҷойгир аст, зери танзим ва назорати маҷмӯии бонкӣ қарор дошта бошад.

Ташкилотҳои қарзии исломии фаръӣ ва филиалҳои ташкилотҳои қарзии исломии хориҷӣ тибқи талаботи нисбат ба ташкилотҳои қарзии исломии ватанӣ муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

фаъолияти бонкии исломӣ” таҳти танзим ва назорат қарор мегиранд.

Бонки миллии Тоҷикистон метавонад барои ташкилоти қарзии исломии фаръӣ ва филиалҳои ташкилоти қарзии исломии хориҷӣ оид ба иҷро кардани фаъолияти бонкии исломӣ маҳдудиятҳо муқаррар намояд, агар дар давлатҳои даҳлдори хориҷӣ нисбат ба ташкилотҳои қарзии фаръӣ ва филиалҳои ташкилотҳои қарзии ватанини исломӣ чунин маҳдудиятҳо пешбинӣ шуда бошанд.

Ташкилоти қарзии исломӣ, ба истиснои ташкилоти маблағузории хурди исломӣ ва «кравзанаи бонкии исломӣ», пеш аз бақайдигирӣ давлатӣ ва гирифтани иҷозатнома бояд ба Бонки миллии Тоҷикистон дарҳост, хуччатҳо ва маълумоти зеринро ба забони давлатӣ пешниҳод намуда, хулосаи пешакии Бонки миллии Тоҷикистонро гирад:

1) нусхай аз тарафи нотариус тасдиқардашудаи хуччатҳои таъсисӣ бо нишон додани маблағи эълоншудаи сармояи оинномавӣ;

2) маълумотнома бо зикри наасаб, ном ва номи падар, шаҳрвандӣ, чойи истиқомати доимӣ, фаъолият ё касб, таҳсилот маълумоти муфассал оид ба собиқаи кории ҳар як корманди роҳбарикунанда;

3) нусхай хуччат дар бораи таҳсилоти олии иқтисодии кормандони роҳбарикунанда, ҳамчунин нусхай хуччат (сертификат, диплом) дар бораи доштани таҳсилот дар соҳаи фаъолияти бонкии исломӣ;

4) нусхай хуччати тасдиқунаандай аз нигоҳи касбӣ босалоҳият ва боэътинома будани ҳар як корманди роҳбарикунанда;

5) маълумотнома бо зикри наасаб, ном ва номи падар, шаҳрвандӣ, чойи истиқомати доимӣ, фаъолият ё касби молики ҳиссаи иштироки афзалиятнок, аз ҷумла манфиатдори ниҳоии ҳиссаи иштироки афзалиятнок, ки вазъи молиявии онҳоро тасдиқ мекунад.

6) маълумотнома оид ба манбаи қонунии маблағҳои пулии ба сармояи оинномавӣ воридшаванда;

7) нусхай ҳисботи молиявии шахси ҳуқуқӣ-молики ҳиссаи иштироки афзалиятнок доир ба соли охир бо хулосаи аудити берунӣ;

8) рӯйхати саҳмиядорон ва манфиатдорони ниҳоии саҳмияҳо, ки нишонии маҳалли ҷойгиршавӣ ва микдори саҳмияҳоро дар бар мегирад;

9) эъломияи хаттӣ аз ҷониби ҳар як молики ҳиссаи иштироки афзалиятнок ва корманди роҳбарикунанда оид ба

муфлис набудан, надоштани доғи судӣ ва маҳдудият дар фаъолияти касбӣ;

10) нақшай фаъолият бо назардошти мақсаду намудҳои фаъолият, тавсифи соҳтори ташкилӣ ва низоми назорати доҳилӣ, аз ҷумла, тадбирҳои даҳлдор барои мубориза бар зидди қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағузории терроризм, инҷунин дурнамои ҳисботи тавозунӣ, даромаду ҳароҷот ва гардишҳои пули доир ба соли ояндаи фаъолият;

11) барои ҳар як молики ҳиссаи иштироки афзалиятнок, аз ҷумла манфиатдори ниҳоии чунин ҳиссаи иштироки афзалиятнок, рӯйхати шаҳсони ҳуқуқие, ки иштироки онҳо дар сармояшон вучуд дорад, бо нишон додани ҳисса ва маҳалли ҷойгиршавии онҳо;

12) маълумот дар бораи таъсиси Кумитаи хизматрасонии маблағузории исломӣ дар соҳтори ташкилоти қарзии исломӣ ва дар бораи шаҳсоне, ки ба ҳайати Кумитаи хизматрасонии маблағузории исломӣ шомил шудаанд, бо зикри дорои донишу малака дар соҳаи ҳуқуқи исломӣ ва фаъолияти бонкии исломӣ будани онҳо;

13) маълумот оид ба маҳалли ҷойгиршавии саридора ва маҳалли дигари воқеъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё берун аз он, ки дар он ҷо фаъолияти бонкии исломӣ амалӣ карда мешавад;

14) хуччати тасдиқунаандай пардоҳти ҳаққи хизмати баррасии дарҳост;

15) хуччат дар ҳусуси он ки мақоми назорати бонкии қишиваре, ки бонки ҳориҷии (асосии) ё ҷамъияти холдингии ташкилоти қарзии исломӣ дар он ҷой таъсис ёфта, фаъолият мекунад, ба анҷомдиҳии фаъолияти бонкии исломии ташкилоти қарзии исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мухолифат надорад ва назорати маҷмӯӣ бонкии дарҳосткунандаро амалӣ месозад [11].

Ташкилоти маблағузории хурди исломӣ барои гирифтани иҷозатнома бояд ба Бонки миллии Тоҷикистон дарҳост, хуччатҳо ва маълумоти зеринро ба забони давлатӣ пешниҳод намояд:

1) дарҳост;

2) нусхай аз тарафи роҳбари ташкилоти маблағузории хурди исломӣ тасдиқардашудаи хуччатҳои таъсисӣ ва шаҳодатномаи бақайдигирӣ давлатии ташкилоти маблағузории хурди исломӣ;

3) маълумот дар бораи кормандони роҳбарикунанда бо зикри наасаб, ном ва номи падар, шаҳрвандӣ, чойи

истикомати доимӣ, таҳсилот, таҳассус, собиқаи корӣ, надоштани доғи судӣ аз рӯи чиноятҳои иқтисодӣ ва хусусияти коррупсионидошта ва маҳдудият дар фаъолияти қасбӣ;

4) нусхай шаҳодатномаи бақайдигрии давлатии муассисон барои шахсони ҳуқуқӣ ва рақами мушаҳҳаси андозсупоранд ба шахсони воқеӣ;

5) нусхай ҳисоботи молиявии муассисон - шахсони ҳуқуқӣ доир ба фаъолият дар соли охир бо хулосаи аудити берунӣ.

Дар ҳоли имрӯз иқтисодиёти бархе аз кишварҳоро бӯҳрони молиявӣ фарогир аст ва кишвари мо низ аз он дар канор нест. Зоро дар баробари бӯҳрон бонкҳои кишвар талаботҳои муштариёни худро қонеъгардонида натавониста, мавқеи худро дар бозор аз даст доданд ва рақобатназарӣ гаштанд, ки ин омил ба қоҳиш ёфтани эътимоди аҳолии мамлакат ба низоми бонкии кишвар оварда расонид. Назари банда ин аст ва ҳолати кунунӣ бар он далолат мекунанд, ки низоми иқтисодӣ, алалхусус низоми бонкии кишвар ба таҷдид ниёз дорад. Нақши бонкҳоро дар иқтисодиёт, барагҳои хунгарди ҷисми инсон шабоҳат додаанд, ки дар ҳақиқат ҳолати бӯҳрони молиявии кунунӣ далели ин гуфтаҳост. Бонкҳо, ки имрӯз дучори мушкилиҳо гаштаанд, ба иқтисодиёти кишвар низ таъсири манфии хешро бевосита гузошта истодаанд.

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки суханони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ гуфтаҳои болоро сад дар сад тасдиқ мекунанд, ки гуфтаанд, **“Системаи самарбахши бонкӣ шарти муҳимтарини рушди босуръати иқтисодӣ мебошад”**.

Вобаста ба ин дар кишвар ҳадди ақал дар баробари низоми бонкии анъанавӣ ҳамчун алтернатива татбиқи низоми бонкии исломиро бояд ба роҳ монд. Зимнан бояд таъқид кард, ки низоми молиявии исломӣ ё низоми бонкдории исломӣ соҳаи фаъолияти динӣ набуда, танҳо як низоми иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Бонкҳои исломӣ низ ба монанди дигар бонкҳо ҳамчун миёнарав амонатҳои мардумро ҷалб намуда, дар навбати худ ба соҳибкорон барои амалигардонии лоиҳаҳои тиҷоратӣ маблағгузорӣ менамояд. Фаъолияти ҷунин бонкҳо дар иқтисодиёти кишвар, натанҳо барои мусалмонон, балки барои тамоми намояндагони дину мазҳабҳои

гуногун метавонад судманд ва қобили қабул бошад. Аз ин рӯ, ҳар фарди ҷомеа метавонад мизоҷи бонки исломӣ бошад.

Дар ин замина бонкҳо ё дигар ташкилотҳои қарзии мамлакат вобаста ба стратегия ва истифода аз маҳсулотҳо ва принсипҳои маблағгузории исломӣ метавонад бо нигоҳи ҷадид ва пешниҳоди хизматрасониҳои ҷолибу қобили қабул вориди ин бозор гарданд. Маҳсулотҳои бонкии исломӣ тамоми соҳаҳои иқтисодиётро фаро гирифта ба манфиатҳои комили қарзиҳандаву қарзигранда мувофиқат мекунанд ва заҳираҳои пули дар ин низом баҳри манфиати кули ҷомеа равона мегарданд. Татбиқи низоми молиявии исломӣ ё бонкдории исломӣ ҷалби заҳираҳои бефоизро аз шахсони воқеӣ ва бонкҳои байнамиллалии исломӣ, инчунин роҳи воқеии кам кардани андозаи фоизҳои қарз ва амонатро дар ҷумҳурий таъмин менамояд. Зоро меъёрҳои эътиқодиву аҳлоқии он шаҳрвандоне, ки истифодаи фоизро қабул надоранд, вайрон карда намешавад ва ҳамаи амалиётҳо вобаста ба маҳсулоти бонкии исломӣ мувофиқи қонунҳои шаръӣ қатъиян риоя карда мешавад. Дар натиҷа маблағҳои озоде, ки аз гардиши бонкӣ дур мондаанд, дубора вориди низоми бонкӣ гардида, дар иқтисоди кишвар ба нафъи миллату давлат кор ҳоҳанд кард.

Ҳамн тарик дар хулоса қайд кардан ба маврид аст, ки баҳри рушди иқтисодиёти миллӣ ва низоми бонкии кишвар тарғиботу ташвиқоти солим доир ба фаъолияти бонкдории исломӣ бе зарар ба фаъолияти бонкҳои анъанавӣ бояд гузаронида шавад. Дар бонкҳое, ки аз усуљҳои маблағгузории исломӣ истифода карданӣ меҳоҳанд, пешниҳод карданием, ки ба фаъолияти шӯъбаи маркетингӣ дигаргунҳо ҷорӣ намояд, самти фаъолиятре на танҳо ба ташкилоту корхонаҳо, инчунин, ба аҳолӣ равона намоянд. Масалан, дар мамлакатҳои исломӣ қарз-у-ҳасана барои эҳтиёҷоти ҳалқ равона шуда бошад, пас ҷунин намуди қарз аз тарафи бонкҳои анъанавӣ дар Тоҷикистон ҳамчун қарзи истеъмолӣ пешниҳод мешавад, вале фоизи муайян дорад [8]. Фоизи муқарраршуда аз сиёсати нарҳгузории ҳшкилоти қарзии дар ҳудуди кишвар фаъолияткунанда вобаста мебошад. Бинобар ин, пешниҳод кардани қарз-у-ҳасана аз тарафи бонкҳои ватание, ки мувофиқи руҳи ва қоидаҳои шариат фаъолият карданианд, хуб

арзёбӣ мегардад. Дар ин радиф бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии дар Тоҷикистон амалкунанд метавонанд, дар фаъолияти худ аз усулҳои маблағгузории исломӣ истифода намоянд. Беҳбудӣ дар он аст, ки аз як тараф даромад, ҷалби мизочон ва баланд бардоштани нуғузи бонкҳо байни аҳолӣ, гардиши босуръати молу пул, рақобатпазирӣ, устуворӣ, аз тарафи

дигар саҳми бузурги бонкдории исломӣ дар рушди иҷтимоёту иқтисодиёти Тоҷикистон ва минтақаҳои он, аз байн бурдани мағҳумҳои қарздории мӯҳлатгузашта, пардохтнапазирӣ, ноустуворӣ, муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ ва қасодии молиявии соҳибкорони инфириодӣ.

АДАБИЁТ

1. Али С.С. Продукты исламского фондового рынка. Развитие и проблемы. Джидда, 2015, ИРТИ, Периодическое издание № 9.
2. Аль-Мисри, Рафик Юнус. Фикх имущественных отношений / Рафик Юнус аль-Мисри; пер. сараб.: Д. Аджи; редсовет: Б. Ф. Мулюков [и др.]. - Москва: Исламская кн., 2014. - 320 с.
3. Аманжолов С. Исламская экономика и исламский банкинг: вопросы теории//Вестник Ассоциации белорусских банков. 2008. №45 – 35-40
4. Беккин Р.И. Исламская модель беспроцентной экономики и современность//Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер.5: Экономика. – Вып.2.июнь. стр.79-89
5. Беккин Р.И. Исламская экономика: краткий курс. М.: АСТ: Восток – Запад, 2008.
6. Беккин Р.И. Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты. М.: Умма, 2014.
7. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность. – М.: ИД Марджани, 2019.
8. Беккин Р.И., Вовченко Н.Г. и др. Исламские финансовые институты в мировой финансовой архитектуре / Под ред. К.В. Кочмولا. – Ростов н/Д: Рост.гос. экон. ун-т «РИНХ», 2018. – 368 с
9. Думная Н.Н. Новая рыночная экономика. – М.: Макс-пресс. 2018.
10. Жданов С.В. Арабские страны в мировой экономике. – М. «Панорама», 2016.
11. Конуни Чумхурий Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» ш. Душанбе, 2014, №1108

САМТҲОИ ФАҶОЛИЯТИИ БОНКИИ ИСЛОМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити имрӯза молияи исломӣ яке аз унсурҳои муҳими низоми молиявии исломӣ ба ҳисоб рафта, ҳусусияти гузаронидани амалиётҳо нисбат ба бонкҳои анъанавӣ дигаргуналанд, ваде фаъолияти он аз низоми молиявии бонкҳои анъанавӣ фарқияти кулил надорад. Дар низоми бонкии исломӣ танҳо усулҳои маблағгузориро ба ду ғурӯҳ чудо мекунанд. Бартарии аслии низоми молиявии исломӣ ин тақсими таваккал ё худ ҳатар байни иштирокчиёни муносибатҳои қарзӣ мебошад. Вакте ки бонк ҳамчун шарики лоиҳа баромад карда, онро маблағгузорӣ мекунад, вай ҳам дар фоидай ин лоиҳа ва ҳам дар зарари он иштирок менамояд. Яъне, ҷавобагари нисбат ба фоиданокии лоиҳа ва баргаштани сармоя ба зиммаи ҳар ду тараф гузашта мешавад. Рушди тичорати доҳилӣ ва ҳориҷӣ дар аввалҳои пайдоиши дини ислом сабаби пайдо шудани маводи молӣ ва бонкӣ гашт, ба ҳайсе, ки ин мавод ба рушд ва пешрафти тичоратиро ҳамроҳӣ намуд. Ҳангоми омӯзиш ва таҳлил коршиносон аз мамлакатҳои гуногун мушоҳида намуданд, ки молияи исломӣ бо мизочони худ на танҳо даромад ва фоидаро тақсим мекунанд, ҳамчунин, ҳавфро низ барobar ба ўҳда мегиранд.

Калидвоҷаҳо: иқтисодиёт, бонки исломӣ, фоида, саҳм, маблағгузорӣ.

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИСЛАМСКИХ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях исламские финансы являются одним из важнейших элементов исламской финансовой системы, и характер операций по отношению к традиционным банкам изменился, но его деятельность существенно не отличается от финансовой системы традиционных банков. В исламской банковской системе только методы финансирования делятся на две группы. Основным преимуществом исламской финансовой системы является распределение рисков между участниками кредитных отношений. Когда банк выступает в качестве партнера по проекту и финансирует его, он участвует как в пользу, так и в ущербе проекта. То есть обе стороны несут ответственность за доходность проекта и возврат инвестиций. Развитие внутренней и внешней торговли в первые дни ислама привело к появлению товаров и банковских услуг, что сопровождалось ростом и развитием торговли. В ходе исследования и анализа эксперты из разных стран отметили, что исламские финансы не только делят выгоды и прибыль со своими клиентами, но и делят риски в равной степени.

Ключевые слова: экономика, исламский банкинг, прибыль, акция, финансирование.

ACTIVITIES OF ISLAMIC BANKS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In modern conditions, Islamic finance is one of the most important elements of the Islamic financial system, and the nature of operations in relation to traditional banks has changed, but its activities are not significantly different from the financial system of traditional banks. In the Islamic banking system, only financing methods are divided into two groups. The main advantage of the Islamic financial system is the distribution of risks between participants in credit relations. When a bank acts as a partner in a project and finances it, it participates in both the benefit and the detriment of the project. That is, both parties are responsible for the profitability of the project and return on investment. The development of domestic and foreign trade in the early days of Islam led to the emergence of goods and banking services, which was accompanied by the growth and development of trade. In the course of the study and analysis, experts from different countries noted that Islamic finance not only shares the benefits and profits with its customers, but also shares the risks equally.

Keywords: economics, Islamic banking, profit, equity, financing.

Сведения об авторе: – *Давлатов Мухаммадсидик* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 93 909 44 48

Information about the author: *Davlatov Muhammadsidiq* – second-year master's degree in Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: 93 909 44 48

ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Давлатов А.
Таджикский национальный университет

В научной литературе безопасность рассматривают, как способность предмета, явления или процесса сохранять свои основные характеристики, параметры, сущность при патогенных, разрушающих воздействиях со стороны других предметов, явлений или процессов [7]. Такое определение, на наш взгляд, слишком фетишизировано, где отсутствует указание именно на безопасность человека, индивида, конкретных групп и социального общества. Экономическая безопасность, как объект научного исследования - это сложное по своему характеру социальное явление, которое имеет конкретно-историческую характеристику и в системе «природа - человек - общество» тесно связывается со всеми взаимодействующими формами и направлениями. Вот почему понятие «безопасность» в первом приближении довольно абстрактно, и только во взаимосвязях с конкретными предметами или человеческой деятельностью и окружающим миром оно приобретает определенное конкретное значение.

Существуют наиболее важные проблемы, которые характеризируют содержание экономической безопасности в переходный период, к ним относятся: проблемы реформирования отношений собственности; поддержание и сохранение сельскохозяйственного производства в условиях чрезвычайных ситуаций; поддержание макроэкономической стабилизации в стране; внешнеэкономические параметры развития; бедность и поддержание уровня жизни и т.д.

Можно выделить три основных элемента определяющих логическую структуру экономической безопасности:

- Независимость национальной экономики;
- устойчивая макроэкономическая стабилизация национальной экономики;
- саморазвитие и экономический прогресс.

При таком подходе безопасность может быть рассмотрена как с точки зрения интересов человека, так и общества в целом, и именно при таком подходе она может выступить как объект научных исследований, в том числе, и в теории переходной экономики.

В целях раскрытия понятия «экономическая безопасность», как объекта управленческого решения, необходимо определить основные формы проявления реализации экономических и государственных интересов, в частности Республики Таджикистан, которые, по нашему мнению, направлены на сохранение государственного суверенитета. Для этого, на наш взгляд, необходимо четко определить параметры разработки и реализации обеспечения экономической безопасности в условиях открытой экономики, которая интегрируется в мировое и региональное хозяйство (Схема 1).

Представленная схема показывает, что с возникновением внешних и внутренних угроз задачи самосохранения считаются наиболее важными для Республики Таджикистан. При этом необходим мощный механизм, способный предотвратить саморазрушения правового и организационного механизма страны.

На наш взгляд, наиболее развернутое определение экономической безопасности дает И.Н. Петренко. Он отмечает, что «Экономическая безопасность - это состояние национальной экономики, характеризующееся устойчивостью, «иммунитетом» к воздействию внутренних и внешних факторов, нарушающих нормальное функционирование общественного воспроизводства, подрывающих достигнутый уровень жизни населения и тем самым вызывающих повышенную социальную напряженность в обществе, а также угрозу самому существованию государства» [6. с. 15].

Схема 1

Схема реализации экономической политики в целях обеспечения экономической безопасности

Экономическую безопасность некоторые исследователи обуславливают взаимосвязью ее объектов (национальных интересов) и субъектов (институтов власти), посредством механизмов защиты, создаваемых государством в целях реализации национальных интересов страны [7, с. 114-119]. Экономическая безопасность - это не только защищенность национальных интересов, но и готовность, и способность институтов власти создавать механизмы реализации и защиты интересов развития отечественной экономики, поддержания социально-политической стабильности общества.

В научной литературе часто встречается суженное понимание экономической безопасности, что для ее обеспечения достаточно развитие агропромышленного комплекса страны. По нашему мнению такое определение, не полностью раскрывает содержание экономической безопасности потому, что данный подход не выявляет всех аспектов понятия экономической безопасности, и в первую очередь, конечные показатели душевого объема ВВП сравниваемые со среднемировым уровнем, а не уровень агропромышленного комплекса.

На наш взгляд, необходимо широкое понимание экономической безопасности, предполагающее анализ нормального существования общества и защиты его интересов. Только с

удовлетворением своих интересов и потребностей общество сможет обеспечивать экономическую безопасность своей страны.

В Республике Таджикистан академик Рахимов Р.К. одним из первых охарактеризовал экономическую безопасность, как объект научного исследования. Он считает, что экономическая безопасность при открытой экономике Таджикистана, означает сведение к минимуму воздействия неблагоприятных факторов на его экономику в условиях ее интеграции в мировое хозяйство и в региональные интеграционные системы, сохранение социально-экономической стабильности, эффективное функционирование всех секторов народного хозяйства, целостность внутриэкономического пространства с целью повышения уровня и качества жизни населения республики [8].

Он также придерживается сложившейся в экономической литературе точки зрения, определяющем экономическую безопасность как состояние, в котором народ через государство может суверенно, без вмешательства и давления извне, определять пути и форму своего экономического развития.

Академик Рахимов Р.К. достаточно убедительно, на наш взгляд, показывает почему в переходной экономике Таджикистана экономическая безопасность является важнейшим

объектом экономических исследований. Он пишет: «Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо оценить тенденции экономического развития республики.

Во-первых, несмотря на то, что спад производства был преодолен, экономика все еще находится в состоянии кризиса, ибо происходит процесс оживления, до подъема же пока далеко.

Во-вторых, усиливаются процессы deinдустириализации и деурбанизации в экономике, в результате чего наблюдается деградация физического и человеческого капитала.

В-третьих, наблюдается одностороннее (гипертрофированное) изменение в структуре экономики, в результате чего усиливаются монополизация экономики и снижение ее конкурентоспособности.

В-четвертых, усиливаются диспропорции в экономическом развитии республики, что выражается в диспропорции между финансовым и реальным секторами экономики, производством товаров и услуг, потреблением и накоплением, сбережениями и инвестициями, формами занятости населения, спросом и предложением товаров, услуг, рабочей силы и капитала.

В-пятых, усиливается уязвимость экономики страны от внешнего финансирования, а потребительского рынка и рынка инвестиционных товаров – от импорта.

В-шестых, валовые сбережения в экономике, в том числе сбережения населения формируются в основном за счет сальдо факторных доходов, полученных за границей, конкретнее, за счет сальдо заработной платы трудовых мигрантов республики.

В-седьмых, произведенный в республике национальный доход из-за низкого уровня ставки заработной платы работников, особенно в реальном секторе экономики и в сфере услуг, а также низкого уровня прибыльности производственных предприятий не покрывает потребительских расходов населения и не является источником инвестирования в развитие экономики республики» [8].

Такой подход к анализу экономической безопасности фактически сразу показывает, что показатели экономической безопасности экономики Таджикистана значительно ниже пороговых значений.

В то же время необходимо отметить, что в исследованиях академика Р.К. Рахимова пороговые значения

экономической безопасности определены без учета состояния переходности и степени открытости экономики, что на наш взгляд, больше подчеркивает анализ безопасности в условиях кризисной экономики, нежели в целом переходной и открытой.

В условиях развития системы обеспечения экономической безопасности страны есть несколько негативных моментов. В частности, формирование и развитие механизма обеспечения безопасности национальной экономической системы сталкивается с целым рядом противоречий, на основе которых актуализируются старые и появляются новые угрозы безопасности страны. Большая часть таких противоречий связана с противоречием интересов государства как во внутренних делах, так и на международной арене сложившейся социально-экономической ситуации в стране. С. А. Афонцев в качестве одного из противоречий механизма обеспечения экономической безопасности называет противоречие между механизмом обеспечения экономической безопасности региона и механизмом обеспечения национальной экономической безопасности, что, в свою очередь, приводит к рассогласованию интересов государственных и региональных властей, кризисной ситуации в отдельных регионах.

Такое противоречие также связано с недоучетом специфики отдельных регионов – политической, социальной, экономической, географической и даже историко-культурной [1].

Противоречие между региональным и национальным механизмами обеспечения экономической безопасности приводят к появлению внутренних угроз и уязвимостей национальной экономической системы, что приводит в итоге к снижению устойчивости страны и к экзогенным угрозам. Следовательно, существуют также и противоречия между механизмом национальной экономической безопасности и механизмом глобальной экономической безопасности. В частности, в силу слабости и экспортно-импортной зависимости национальной экономики Республики Таджикистан происходит рассогласование интересов в обеспечении экономической безопасности, к примеру, между странами бывшего Союза и республики Таджикистан.

Следует остановиться еще на одном противоречии, связанном со стремлением

Таджикистан максимально интегрироваться в глобальное политическое и экономическое пространство. С одной стороны, такую интеграцию следует воспринимать как благо, а с другой – возникает объективное противоречие между сложившимся уровнем развития экономической системы и наиболее важными интересами экономической безопасности страны.

То есть, интеграция Республики Таджикистан в мировое экономическое пространство существенно ослабляет авторитет страны, обнажает наиболее слабые места национальной экономики.

Так, вхождение Республики Таджикистан в глобальное экономическое пространство предполагает не только «открытость» ее экономики, но и устранение всех видов угроз на этом пути, которые уже сейчас очевидны, в первую очередь, из-за слабой жизнеспособности основных составляющих и, прежде всего, уровня реальной независимости как страны в целом, так и ее регионов.

В настоящее время возникает несколько насущных проблем, имеющих главной целью преодоление указанных противоречий. Во-первых, необходимо уточнить и детализировать классификацию основных противоречий и угроз экономической безопасности страны. Во-вторых, следует выработать основные направления совершенствования механизма обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. В-третьих, важно раскрыть специфику и направления влияния глобализации на формирование и развитие системы обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан.

Свободный характер экономических отношений, который формируется в переходный период, имеет положительную закономерность, так как рыночная экономика характеризуется сбалансированным перераспределением использования факторов производства национальной экономики. Однако необходимо заметить, что их эффективность ухудшается при наличии плохой управляемой экономики. Доказательством тому служит, то, что Республика Таджикистан в переходный период, находится в кризисной ситуации и лишена многих возможностей контролировать те процессы, которые регулируют международные экономические отношения. Снижение

уровня управляемости социально-экономическими процессами, инициировало рост криминализации экономики республики, особенно в сферах банковской деятельности, квотирования и лицензирования вывоза стратегических сырьевых ресурсов, торговли и валютных операций [11].

Исходя из вышесказанного, можно выделить несколько основных направлений исследования экономической безопасности страны в условиях переходного периода и интеграции экономики страны в мировое хозяйство:

1) Экономическая безопасность как категория. Ее необходимо исследовать как категорию экономики, в основе которой лежит учет интересов таких субъектов рынка как, семья и личность, предприятия, фирмы и корпорации и, конечно же, государства;

2) Структура экономической безопасности. Исследование составляющей экономической безопасности: социально-демографическую, продовольственную, валютную, финансово-кредитную, энергетическую и внешнеэкономическую безопасности;

3) Факторы и система критериев экономической безопасности;

4) Рационализация и эффективность. Технологический прогресс и устойчивый рост национальной экономики обуславливают основу экономической безопасности страны и включают в себя рациональное использование инвестиций и производственных ресурсов, использование государственного интеллектуального потенциала, активность внешнеэкономической деятельности, усиление роста ВВП к предыдущим годам, конкурентоспособности отечественной продукции и наряду с трудом и капиталом, превращение знаний в основной фактор производства;

5) Политика безопасности. Экономическая безопасность страны должна обеспечиваться государственно-экономической политикой, мгновенно отражающей возможные внешние и внутренние угрозы исходящих от изменений происходящих в внутри страны и за рубежом;

6) Финансовая составляющая. Экономическая безопасность определяется уровнем дефицита госбюджета, устойчивостью банковской системы и национальной валюты, объемом официальных золотовалютных

резервов, темпами инфляции, степенью развития фондового рынка, притоком прямых и портфельных иностранных инвестиций, снижением величины внутреннего и внешнего долга;

7) Индикаторы экономической безопасности. Индикативный анализ основных показателей экономического состояния.

В связи с этим, категорию экономической безопасности с точки зрения интеграции экономики в мировое хозяйство, необходимо рассматривать в контексте выявления экономических интересов субъектов экономики и четкого определения структуры экономической безопасности Республики Таджикистан. Количественное же выражение экономической безопасности должно предполагать системность, так как одним критерием невозможно определить состояние экономической безопасности в условиях экономики переходного периода.

На наш взгляд, экономическая безопасность – это система составляющих ее элементов, сплоченность взаимосвязей и взаимодействий в различных процессах ее обеспечения и, для раскрытия содержания которой, необходимо охарактеризовать ее, как субъект, объект и система безопасности, определяющие практически все аспекты национальной безопасности Республики Таджикистан в переходный период.

В связи с этим можно охарактеризовать экономическую безопасность отраслей, как состояние экономики страны, способной реализовать социальную безопасность, заключающуюся в обеспечении потребностей общества необходимыми продуктами и сырьем для остальных сфер национальной экономики. Таким образом, состояние экономической безопасности зависит от уровня

безопасности различных отраслей экономики в стране.

Чтобы оценить безопасность и определить высокий уровень жизнеспособности экономики страны, следует определить, достаточно ли устойчива структура различных отраслей национальной экономики, сильно ли взаимодействие производственного и финансово-банковского капиталов и т.д. В случае диспропорции связей между различными элементами данной системы, она не может нормально функционировать, что, конечно, означает, что экономика страны находится под определенной угрозой. И, кроме того, любая отрасль, считается защищенной от угроз, если защищены организующие ее предприятия.

Под этим мы подразумеваем безопасную экономическую деятельность любого предприятия (фирмы, объединения и т.п.), использующего трудовые ресурсы и имущество для производства и реализации определенной продукции и оказывающего обществу или определенным членам этого общества разнообразные услуги. В связи с этим, безопасная экономическая деятельность любого предприятия с точки зрения его интересов, рассматривается, как субъект экономики и, конечно же, важна ее оценка со стороны государства в целом и общества, в частности. В случае несовпадения вышеназванных интересов, достижение высокого уровня экономической безопасности страны связано с их оперативной согласованностью.

Такая же методика оценки должна действовать и в достижении экономической безопасности на уровне семьи и отдельного индивида с их взаимодействием с предприятиями, отраслями народного хозяйства, регионами и обществом в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афонцев С. А. Проблемы экономической безопасности России в контексте рыночной трансформации //Социально-экономическая трансформация в России: науч. доклады Московского общественного научного фонда. 2001. Вып. 131.
2. Басалай С. И. Модели и индикаторы экономической безопасности //Транспортное дело России. 2009. № 1.
3. Басалай С. И., Волков С. П. Экономическая безопасность отрасли национальной экономики России. М., 2003.
4. Волков С. П. Экономическая безопасность и государственная стратегия // Экономика России: основные направления совершенствования: межвузовский сборник научных трудов. М., 2006. Вып. 5.
5. Республика Таджикистан на пути к открытой экономике: очерки институционального анализа. // Под общей ред Л.Х. Сайдмурадова. Душанбе.: «Ирфон», 2008.
6. Петренко И.Н. Экономическая безопасность России: денежный фактор. – М., 2002. С. 15-21.
7. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: geopolитика, глобализация, самосохранение и развитие - М., 2002. С.114-119

8. Рахимов Р.К. Экономическая безопасность как объект научного исследования. В кн. «Угрозы экономической безопасности». – Душанбе, 2007.
9. Сайдмурадов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Душанбе.: «Ирфон», 2005
10. Ярочкин В. И. Книга "Секьюритология - наука о безопасности жизнедеятельности" Оригинал статьи: <http://www.OXRAHA.ru/view.asp?71484>
11. Шерматов Б. Глобализация мирового хозяйства: проблемы интеграции Таджикистана в мировую экономическую систему. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2001. №2.

ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

При оценке интересов субъектов экономики в процессе обеспечения экономической безопасности, нежелательно сосредотачиваться лишь на одном отдельном объекте, так как впоследствии будет невозможно анализировать и прогнозировать развивающуюся ситуацию в более широком аспекте. Поэтому, с точки зрения экономической науки, которая исследует интересы как формы проявления существующих экономических отношений, было бы разумно исследовать экономическую безопасность и в теории управления, как взаимосвязанность между интересами на трех основных уровнях: уровне индивида, уровне фирмы и уровне государства. На наш взгляд, состояние экономической безопасности, зависит от степени реализации интересов представителей этих трех уровней и их взаимосвязи.

Ключевые слова: угрозы, экономика, либерализация, политика, интересы.

МУХОЛИФАТИ РУШДИ МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҶТИСОДӢ

Ҳангоми баҳодиҳии манфиатҳои субъектҳои хочагидорӣ дар раванди таъмини амнияти иҷтисодӣ танҳо як объекти алоҳида тамомон номумкин аст, зоро минбаъд таҳлил ва пешӯии вазъи рушдро дар ҷанбаъ васеъ номумкин ҳоҳад буд. Аз ин рӯ, аз нуктаи назари илми иҷтисодӣ, ки манфиатҳоро ҳамчун як шакли зуҳороти муносабатҳои мавҷудаи иҷтисодӣ таҳқик мекунад, мувоғики мақсад мебуд, ки омӯзиши амнияти иҷтисодӣ дар назарияи идоракунӣ, инчунин вобастагии мутакобилаи манфиатҳоро дар се сатҳи асосӣ таҳлил кард: сатҳи шаҳс, сатҳи ширкат ва сатҳи давлат. Ба ақидаи мо, вазъи амнияти иҷтисодӣ аз он вобаста аст, ки манфиатҳои намояндагони ин се сатҳ амалӣ мешаванд ва робитай онҳо мустаҳкам карда шавад..

Калидвоҷаҳо: таҳдидҳо, иҷтисод, озодшавӣ, сиёсат, манфиатҳо.

CONTRADICTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE MECHANISM FOR ENSURING ECONOMIC SECURITY

When assessing the interests of economic entities in the process of ensuring economic security, it is undesirable to focus on only one separate object, since subsequently it will be impossible to analyze and predict the developing situation in a wider aspect. Therefore, from the point of view of economic science, which explores interests as a form of manifestation of existing economic relations, it would be reasonable to investigate economic security in management theory as well as the interconnectedness between interests at three basic levels: the level of the individual, the level of the company, and the level of the state. In our opinion, the state of economic security depends on the degree to which the interests of the representatives of these three levels are realized and their relationship.

Keywords: threats, economy, liberalization, politics, interests.

Сведения об авторе: *Давлатов Анушервон* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: **904 46 00 34**

Information about the author: *Davlatov Anushervon* – second-year graduate student of Finance and Economics faculty at the Tajik National University, Tel: **904 46 00 34**

ХУСУСИЯТҲО ВА ГУНОГУНШАКЛИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҶТИСОДӢ

**Ёраҳмадов Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Намудҳои дақиқи мінтакаҳо вобаста аз вазифаҳои маҳсус, хусусиятҳои фаъолият, характер ва аҳамияташон гуногун шуда метавонанд. Сохтори ташкилӣ-функционалии МОИ бисёр гуногун мебошад. Дар баъзе мавриди муайян кардан хусусияти ин ё он МОИ хеле мушкил аст, ки то чи андоза онҳо дорои хусусиятҳои гуногуни мінтакаӣ доранд. Аз тарафи мутахассисон турӯҳбандии тақрибан аз

рӯи аломатҳои маҳсусгардонии хочагидорӣ, аз рӯи самти фаъолияти бисёр фирмаҳои дар мінтака ҷой дошта кор карда баромада шудааст.

Мавқеи марказиро дар гурӯҳбандии МОИ мінтакаҳои коркарди саноатӣ ишғол мекунанд. Онҳо дар навбати худ ба мінтакаҳои воридотивазкунанда ва ба содиротравонакардашуда чудо карда мешаванд.

Таърихи ташкили МОИ ду нуқтаи назари концептуалиро дар бар мегирад: худудӣ ва функсионалӣ. Агар чи асоси онҳоро принсипи ягонаи пешниҳоди режими имтиёзноми хоҷагидорӣ ташкил медиҳад, байни онҳо фарқият вуҷуд дорад, ки интихоби яке аз онҳоро муайян мекунад. Мувофиқи нуқтаи назари якум режими имтиёзиро корхонаҳо ва ташкилотҳое истифода мебаранд, ки дар худуди маҳсус муайяншуда ҷойгир мебошанд. Мувофиқи нуқтаи назари дуюм имтиёзҳо бо намудҳои муайяни фаъолияти соҳибкорӣ новабаста аз ҷои ҷойгиришавиашон истифода мешаванд.

Интихоби яке аз ин ду нуқтаи назари додашуда аз вазифаҳои муайяне вобаста мебошад, ки дар натиҷаи ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ бояд ҳал карда шаванд. Ҳамин тариқ, нуқтаи назари худудӣ бештар барои ҳалли масъалаи инкишофи ягон минтақа истифода бурда мешавад: нуқтаи назари функсионалӣ бошад дар азnavsозии васеъи соҳтории иқтисодиёт: дар маҷмӯъ ё соҳаҳои муайяни он истифода мешавад. Нуқтаи назари функсионалӣ нисбатан ҷандир мебошад, чунки он имконияти ташкили минтақаҳои нуқтавиеро медиҳад, ки бо корхонаҳои ҷудогона пешниҳод карда мешаванд.

Мисоли ташкили намудани якуми МОИ ба Хитой, минтақаи «Манаус» (Бразилия), ва дигар минтақаҳои содиротӣ-истеҳсолии далатҳои тараққикарда мансуб ҳастанд. Натиҷаи ҷараёни дуюм ин минтақаҳои дақиқе мебошанд, ки корхонаҳои алоҳидаро (фирмаҳои оффшорӣ, мағозаҳои «дюти фри») пешниҳод мекунанд.

Фаъолияти МОИ хусусан барои амали гардонадани намудҳои онҳо аҳамияти қалон дошта, ҷалби васеъи сармояи хориҷӣ технологияи баландро пешниҳод мекунад, ки давлатҳои дорои ҷунун минтақаҳо низоми васеъи меъёрҳои иқтисодӣ - ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро дидар мебароянд ва инчунин ҳавасмандии баланди шариконро таъмин менамоянд. Ин пеш аз ҳама сиёсати андозӣ ва молиявӣ буда, имтиёзҳои гуногунро пешниҳод мекунанд. Дар бисёр давлатҳо таҷрибаи дар солҳои аввали фаъолият дар муддати то 10 сол ва одатан аз 5 то 7 сол (дар Малайзия барои мисол аз андоз дар муддати аз 2 то 5 сол, дар Корея 5 сол, дар Шри - Ланка аз 2 то 10 сол пурра озод карда мешаванд) аз андоз пурра ё ин ки қисман озод карда мешаванд. Дар мавриди

ташкил намудани минтақаҳои содиротию истеҳсолӣ дар давлатҳои рӯбатараққӣ ва давлатҳои дорои иқтисодиёти гузариш таҷрибаи имтиёзҳои гуногуни иловагӣ истифода мешаванд;

- барҳам додани бочҳои гумруқӣ ва дигар ҷамъовариҳо ба молҳои содиротии барои корхонаҳои сектори реали;

- аз даромад тарҳ намудани андозҳои ба он тааллуқдошта, дар алоҳидагӣ сумма барои ҳароҷотҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва тайёр намудани мутахассисони корӣ;

- озодона гирифтани қарзи асъорӣ, аз он ҷумла бо фоизи паст;

- иҷозат барои муомилоти асъори хориҷӣ;

- тезонидани истеҳлоқи сармояи асосӣ;

- паст кардани пардоҳтҳои иҷоравӣ барои замин ва иншоотҳои ба иҷорагирифташуда;

- тарифҳои имтиёзноми нақлиёт.

Дар баъзе ҳолатҳо озод намудан аз бочҳои содиротӣ, андоз барои моликият, тахассус, андозҳои минтақавӣ ва маҷаллӣ илова карда мешаванд.

Дар як қатор давлатҳо коргароне, ки дар корхонаҳои МОИ фаъолият мекунанд аз андоз аз даромад озод карда мешаванд. Ҳамаи инҳо бошанд дар навбати ҳуд иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва соҳибкориро ташкил мекунанд. Ба ғайр аз ин дар ҳар як давлат дар доираи сиёсати иқтисодӣ шароити имтиёзноми ҷалби заҳираҳои ватаний ва хориҷии сармоягузорон ба МОИ дигаргун карда мешаванд. Чи хеле, ки таҷриба нишон медиҳад, корхонаҳои соҳаи истеҳсолоти моддӣ дорои шароитҳои имтиёзном мебошанд, аммо дар ин ҳолат низ афзалиятҳо ба инобат гирифта мешаванд.

Мутобиқи тавсияи Ташкилотҳои СММ (Созмони Миллали Муттаҳид) оид ба инкишофи саноатӣ (UNIDO), аз рӯи шароити маблағгузорӣ дар МОИ истеҳсолӣ соҳаҳои коркарди саноатӣ ба се гурӯҳ ҷудо карда шудаанд. Гурӯҳи якум, ки дорои имтиёзҳои зиёдтар мебошад – ин истеҳсолоти қисмӣ мебошад, яъне: радиоэлектроника, механикаи дақиқ, техникаи компьютерӣ, инчунин технологияи навтарине, ки ба қувваи кории баландихтисос мӯҳтоҷ ҳастанд. Гурӯҳи дуюм, ки имтиёзҳояшон

камтар перефренсиалй мебошанд ба онҳо дохил мешаванд: истехсолоти дузандагӣ ва нассочӣ ва ин гурӯҳ қувваи кории зиёдро талаб мекунад. Гурӯҳи сеюм, ин дорои имтиёзҳои аз ҳама камтарин буда, ба он истехсоли баъзе соҳаҳои истихроҷ, коркарди ашёҳои маҳаллӣ дохил мешаванд, ки миқдори зиёди қувваи коргариро ба худ ҷалб намуда, барои афзоиши шуғли аҳолӣ имконият медиҳад. Ба истехсолоти гурӯҳи якум ва дуюм қисми асосии корхонаҳои МОИ дохил мешаванд. Қисми зиёди онҳо дар МОИ-и Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ ва Америкаи Лотинӣ (Гонконг, Малайзия, Корея, Сингапур, Тайван, Гаити, Мексика, Салвадор) ҷойгир ҳастанд.

Аз рӯи маълумотҳои мутахассисони Институти шарқшиносии Академияи Илмҳои Россия, ҳароҷотҳо барои ташкили 1 км.кв. ҳудуди МОИ ба миқдори 25-40 млн долл. баҳо дода мешавад ва ҳароҷотҳо барои инфрасоҳтор ба андозаи 4 долл. барои ҳар як доллари сармояғузории хориҷии гузошташуда талаб карда мешавад. Одатан барои ин мақсадҳо қарзҳои ташкилотҳои байналхалқии кредитӣ ҷалб карда мешаванд.

Дар даҳсолаи охир минтақаи илмию технологӣ васеъ паҳн шуда истодаанд, ки ин минтақаҳо ба насли сеюм (дар солҳои 70-80) тааллуқ доранд. Онҳо маҳсусан бо дастгирии давлатӣ дар доираи марказҳои қалони илмӣ (Япония, Хитой) ташкил карда мешаванд. Дар онҳо фирмажои миллӣ ва хориҷии тадқиқотӣ, барномавӣ, илмию истехсолӣ мутамарказонида мешаванд, ки низоми имтиёзҳои ягонаи молиявию андозиро истифода мебаранд.

Дар мамлакатҳои ҷудогона онҳо номҳои гуногун – технопаркҳо, технополисҳо, марказҳои иноватсионӣ ва ғайраҳо доранд. Одатан, онҳо дар атрофи ягон маркази илмии инфрасоҳтори маҳсус дошта, ки ҷараёни интиқоли технологияи навро ба саоат метезонад ташкил ёфта истодаанд.

Шумораи зиёди минтақаҳои илмию технологӣ дар ИМА, Япония, Хитой фаъолият мекунанд. Дар ИМА онҳоро технопарк, дар Япония технополис, дар Хитой минтақаҳои инкишофи технологияи нав ва баланд меноманд.

Дар ҷаҳон қалонтарин ва машҳуртарин технопарк ин дар ИМА «Силикон вэлли» мебошад, ки 20%-и истехсолоти ҷаҳонии воситаҳои

ҳисоббаробаркуни ҳаҷми ҷаҳонӣ ва компютерҳоро пешниҳод мекунад. Дар он қариб 20 ҳазор коргар фаъолият мекунад. Дар ИМА зиёда аз 80 ҷунин минтақа арзи вучуд доранд. Дар Япония дар доираи барномаи маҳсуси ҳукумати даҳо технополисҳо дар асоси ташкилотҳои қалонтарини илми ташкил карда шудаанд. Дар Хитой низ ҷунин минтақаҳо дар асоси ташкили барномаҳои давлатӣ барои инкишофи илм ва техника бунёд карда шудаанд. Дар нимаи солҳои 90-ум дар Хитой зиёда аз 50 то минтақаи инкишофи технологияи нав ва баланд фаъолият намуданд.

Дар солҳои 70-уми асри XX дар бисёр қисматҳои ҷаҳон минтақаҳои сервисӣ ташкил карда шудаанд. Онҳо ҳудудҳои режими имтиёзномдоштаро барои фирмажо ва муассисаҳое дар бар мегиранд, ки барои иҷро кардани намудҳои гуногуни ҳадамоти молиявӣ ва ғайри молиявӣ машғуланд. Ба минтақаҳои сервисӣ, пеш аз ҳама бо номи муассисаҳои оффшорӣ, бандарҳои андозӣ дохил мешаванд. Фирмаҳое, ки дар ин минтақаҳо фаъолияти ҳоҷагӣ ташкил намекунанд аз низоми осонтари ба қайдгири истифода менамоянд. Унсурҳои таркибии низоми имтиёзном дар минтақаҳои оффшорӣ сатҳи пасти сармояи оинномавӣ, набудани пардохтҳо ва бочҳои гумруқӣ, содироти озоди фоида, набудани маҳдудиятҳои асъорӣ ва ғайра мебошанд. Ширкатҳои оффшорӣ одатан, фаъолияти ҳудро дар кори бонкӣ, сӯѓурта, дар амалиёти содироту воридот ва инчунин дар амалиёт бо моли ғайриманқул ва қиширионии баҳрӣ ташкил кардаанд. Дар ҷаҳон наздики 300 марказҳои устувори фаъолияти оффшорӣ амал мекунанд. Дар мобайни онҳо 70-то бандари андозӣ мебошанд. Талаботи асосӣ аз ширкатҳое, ки дар минтақаҳои оффшорӣ ба қайд гирифта шудаанд ин аз он иборат аст, ки дар он ҷое, ки маркази оффшорӣ ҷойгир аст, онҳо бояд резиденти давлат набошанд. Бандарҳои андоз аз минтақаҳои оффшорӣ бо он фарқ мекунанд, ки дар бандарҳои андоз ҳамаи фирмажо барои тамоми намуди фаъолият ё ин ки қисман имтиёзҳои андозро соҳиб мегарданд.

Ба қатори давлатҳое, ки дар онҳо аллакай ширкатҳои оффшорӣ фаъолият мекунанд, инҳо дохил мешаванд: Лихтенштейн, Панама, Гонконг, Либерия, Ирландия, Швейцария ва ғайра.

Дар солҳои охир дар Малта, Маврико, Самоаи Фарбӣ, Изроил, Малайзия ва дигар давлатҳо низ минтақаҳои оффшорӣ ташкил карда шуданд.

Фаъолияти оффшориро мутахассисон якхела баҳо намедиҳанд. Нақши муҳими онҳоро дар ҳаракати байналхалқии сармоя ба эътибор гирифта, баъзе мутахассисон дар он ақидаанд, ки марказҳои оффшорӣ инҳо чойи тоза намудани «пулҳои ифлос» ва намудҳои гуногуни қалобии бонкӣ мебошанд.

Дар солҳои 90-уми асри XX ҷараёнҳо барои ташкили МОИ-и байналхалқӣ фаъол гардонда шуданд. Ҳамин тавр барномаи ташкил намудани минтақаи маҳсуси иқтисодӣ тайёр карда шуд.

Коркарди робитаҳои корӣ дар сатҳи байнидавлатӣ не, балки дар сатҳи минтақаҳои ба пайдошавии чунин минтақаҳо бо номи евромунтақаҳо ҳамчун шакли ташкили ҳамкории тарафайни робитаҳои берунииқтисодӣ оварда расонд. Евроминтақа ин иттиҳодияи ихтиёрии минтақаҳои наздисарҳадии давлатҳои гуногунро, пеш аз ҳама дар соҳаи ҳочагидорӣ, бо мақсади ба роҳ мондани робитаҳои берунииқтисодӣ байни ҳамдигар дар назар дорад. Органҳои болоии ҳар як давлат, фаъолияти ҳудро дар евромунтақаҳо мутобиқи робитаҳои барқароршудаи ҳочагидории наздисарҳадӣ ба роҳ мемонанд. Дар ташкили евромунтақаҳо Полша, Словакия, Чехия, Венгрия ва инчунин Украина ва Белоруссия нақши фаъолро мебозанд.

Соли 1994 созишнома оиди ташкили минтақаи наздисарҳадии тиҷоратии Хитойю Россия дар ноҳияи Суйғэнҳа ба имзо расонда шуд. Ташкили муштарақ ё ин ки истифодаи МОИ-и наздисарҳадӣ бо давлатҳои муайяни хориҷии дур ва наздик, ҳусусан дар сарҳадоти Хитой, Финландия, Норвегия, вилояти Калнинград метавонанд, инкшофи тиҷорати наздисарҳадӣ, ташкили барномаҳои муштарақи калон дар асоси истифодаи захираҳои ашёй ва иқтидори истеҳсоли ҳар ду тараф мутобиқат намояд.

Мавқеи марказиро дар гурӯҳбандии МОИ минтақаҳои коркарди саноатӣ ишғол мекунанд. Онҳо дар навбати ҳуд ба минтақаҳои воридотивазқунанда ва ба

содиротравонакардашуда чудо карда мешаванд.

Яке аз шаклҳои odditarini MOI ин минтақаҳои озоди (бебоҷ) гумруқӣ мебошанд. Ин минтақаҳо ба минтақаҳои насли якум доҳил карда мешаванд. Онҳо аз асрҳои XVII – XVIII арзи вучуд доранд. Ин минтақаҳо анборҳои транзитӣ ё ин ки консигнасионӣ барои нигоҳ доштан, борҷомабанди намудан ва коркарди молҳои барои содирот таъиншударо дар назар доранд. Чунин минтақаҳо худуди озоди гумруқӣ низ номида мешаванд. Дар онҳо одатан ғайрирезидентҳои давлати додашуда шуъбаҳои ҳудро барои воридот ташкил мекунанд. Онҳо дар бисёр давлатҳо ҷойгир карда мешаванд, аммо бисёртар дар давлатҳои саноатӣ паҳн шудаанд.

Инчунин дар ҷаҳон шакли дигари минтақаҳои озоди иқтисодӣ, яъне минтақаҳои озоди тиҷоратӣ (МОТ) низ васеъ паҳн шудаанд. Ин қитъаҳои маҳдуди территорияи бандарҳои баҳрӣ, аэропорт ё дар наздикии онҳо ҷойгиршуда мебошанд, ки аз ҳудуди фазои миллии гумруқӣ бароварда шудаанд. Ин минтақаҳо сармоягузории калонро талаб мекунанд ва бо зудӣ маблағҳои сарфкардашуда барқарор карда мешаванд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ бисёртар дар ИМА ҷойгир карда шудаанд. Дар он ҷо ташкили онҳо мутобиқи қонунгузории маҳсуси ИМА аз соли 1934, бо мақсади васеъ гардондани тиҷорат, тезонидани амалиётҳои тиҷоратӣ, кам карданӣ ҳарочотҳои тиҷоратӣ ба роҳ монда шудаанд.

Мутобиқи қонунгузории ҷойдоштаи ИМА, минтақаҳои озоди тиҷоратии дар ҳудуди давлат амалкунада ба минтақаҳои таъиноти умумӣ ва маҳсусгардондашуда чудо карда мешаванд. Минтақаҳои таъиноти умумӣ ҳудуди на он қадар калонро ишғол мекунанд (якчанд км.мураббаъ) ва берун аз ҳудуди фазои гумруқии миллӣ ҷойгир карда мешаванд. Дар онҳо амалиётҳо оиди нигоҳдорӣ ва коркарди молҳо амалӣ гардонда мешаванд.

Минтақаҳои маҳсусгардондашуда барои ширкатҳои калони алоҳида ташкил карда мешаванд, ки фаъолияташон аз доираи минтақаҳои таъиноти умумӣ берун мебарояд. Дар чунин минтақаҳо маҳсулотҳои содиротӣ ё ин ки воридотивазқунанда истеҳсол карда мешаванд. Минтақаҳои маҳсусгардондашуда натиҷаи истифодаи низомҳои мувофиқаткардашудаи

минтақаңои озоди тиҷоратӣ ва минтақаи воридотивазқунандаи истеҳсолӣ мебошанд. То нимаи солҳои 90-ум дар ИМА қариб 500-то минтақаи озоди тиҷоратӣ ба қайд гирифта шудаанд.

Ба қатори минтақаңои озоди тиҷоратии оддӣ мағозаҳои маҳсусро «дюти фрӣ» дар фурудгоҳои калонтарини байналхалқӣ дохил кардан мумкин аст. Аз нӯқтai назари режим онҳо берун аз ҳудуди сарҳадоти давлати ҷойгир карда мешаванд. Инчунин бояд қайд намуд, ки ба минтақаңои озоди тиҷоратӣ бандарҳои озодро бо режимҳои имтиёзнони тиҷорати дохил кардан мумкин аст.

Минтақаңои саноатӣ – истеҳсолиро ба насли дуюми минтақаҷо дохил кардан зарур аст. Онҳо дар натиҷаи тамоюлоти минтақаңои тиҷоратӣ пайдо шудаанд. Минтақаңои саноатӣ – истеҳсолӣ дар территориии дорои низоми маҳсуси гумруқӣ ташкил карда мешаванд, ки дар он ҷо маҳсулоти содиротӣ ё ин ки воридотивазқунанда истеҳсол карда мешавад. Ин минтақаҷо имтиёзҳои ниҳоят зиёди андозӣ ва молиявиро истифода мебаранд. Инчунин бояд қайд кард, ки хусусан дар давлатҳои рӯбатараққӣ минтақаજои содиротию – истеҳсолӣ васеъ паҳн шудаанд. Минтақаજои содиротию истеҳсолӣ (МСИ) – ҳамчун натиҷаи ҳавасмандгардонии истеҳсолоти содиротӣ дар территориияҳои анклавӣ (анклаваҳои) баъзе мамлакатҳо ташкил ёфтанд. МСИ ба корхонаҳои ватании

дар ҳудудҳои гумрукии он ҷойгиршуда таъсир мекунад. Бо фирмажои хориҷӣ робита карда истода, роҳбарони фирмажои ватаний сатҳи донишҳои технологӣ ва идоракуни худро баланд мебардоранд. Модели муосири чунин минтақаҷо аз оғози соҳтори минтақавӣ гирифта шудааст, ки соли 1959 дар фурудгоҳи Ирландии «Шенон» ташкил карда шуда буд. Аз чунин минтақаҷо давлатҳои нави саноатӣ (асосан осиёӣ) самараи бениҳоят зиёд ба даст оварданд.

Мантиқи ташкили минтақаજои содиротию истеҳсолӣ дар стратегияи иқтисодии давлатҳои рӯбатараққӣ муайян карда шуд, ки дар солҳои 60-ум зарурияти ҳавасмандгардонии содироти саноатӣ ва шуғли аҳолӣ аз ҳисоби ҳаракати сармояи хориҷӣ пайдо шуданд. Дар доираи минтақаજои содиротию истеҳсолӣ, инчунин минтақаજои соҳибкории муштарак, минтақаજои соҳибкорӣ, минтақаજои озоди соҳибкорӣ ва минтақаҷои маҳсуси иқтисодиро ҷудо кардан мумкин аст. Дар баробари ин корхонаҳое мавҷуд ҳастанд, ки барои бозори беруна хизмат намуда, имтиёзҳои маҳсусро истифода мебаранд. Чунин намуд МОИ сатҳи нави ҳамкории тарафайни иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳониро инъикос менамоянд, ки пешравиҳои сифатӣ ва соҳтории ҳочагиҳои миллӣ ва ҷаҳониро пешниҳод намуда, ҳарои ҷаҳониро ҳаёти байналмиллалигардонии ҳочагидориро метезонанд.

АДАБИЁТ

- 1) Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. М.: Юристъ, 1999.-368.с.
- 2) Е.Е. Румянцева. Новая экономическая энциклопедия. Москва ИНФРА-М 2006с
- 3) Е.П.Пузакова. Мировая экономика и международные экономические отношения. Ростов – на-Дону. «Феникс» 2004 с.
- 4) Жуков Е.Ф., Капаев Т.И. Международные экономические отношения. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000.-270.с.
- 5) И.Т. Балабанов, А.И. Балабанов. Внешнеэкономические связи. Москва «Финансы и статистика» 2000 с.

ХУСУСИЯТҲО ВА ГУНОГУНШАКЛИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТISODӢ

Иқтисодиёти минтақаҷои озоди иқтисодӣ дорои сатҳи баланди күшод барои ҷаҳони берунӣ мебошад ва режимҳои гумруқӣ ва андоз барои маблағузориҳои дохилӣ ва берунӣ мусоидат меманоянд. Минтақаҷои озоди иқтисодӣ, ҳамчун зерсистемаи ҳудудии иқтисодии иқтисодиёти миллӣ, барои боло бардоштани самаранокии тараккиёти иқтисодии давлат қобилият доранд ва инчунин маблағҳои заруриро ҷалб меманоянд. Ба тараккиёти МОИ – и Ҳитой чунин омилҳои объективӣ субъективӣ таъсири мусоид расонданд: қувваи кории арzon ва барзиёд; мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ (баромадан ба баҳр, бандарҳо), наздик будан ба Гонконг ва Макао; дар Хайнан – мавҷудияти захираҳои табии мусоид барои инкишофи туризм, металургия, заминдории тропики; ба омилҳои субъективӣ дохил мешаванд: курсҳо барои ислоҳотҳо ва күшод будани иқтисодиёт; кафолати ҳуқуқӣ барои сармояи хориҷӣ; имтиёзҳои иқтисодӣ; ҷоришавии захираҳо аз тамоми территориии давлат барои тараккӣ додани минтақаҷо.

Калидвоҷаҳо: иқтисод, сармоягузорӣ, гумрук, минтақаҷои озоди иқтисодӣ, низом, либерализатсия.

ОСОБЕННОСТИ И РАЗНООБРАЗИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Экономика свободных экономических зон имеет высокий уровень открытости для внешнего мира, а таможенные и налоговые режимы стимулируют внутренние и иностранные инвестиции. Свободные экономические зоны, как территориальная экономическая подсистема народного

хозяйства, способны повысить эффективность экономического развития страны, а также привлечь необходимые средства. На развитие СЭЗ Китая положительно повлияли следующие объективные и субъективные факторы: дешевая и избыточная рабочая сила; выгодное географическое положение (выход к морю, портам), близость к Гонконгу и Макао; на Хайнане - наличие благоприятных природных ресурсов для развития туризма, металлургии, тропического земледелия; К субъективным факторам относятся: курсы по реформированию и открытости экономики; правовые гарантии для иностранного капитала; экономические выгоды; приток ресурсов со всей страны для регионального развития.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, таможня, свободные экономические зоны, система, либерализация.

FEATURES AND DIVERSITY OF FREE ECONOMIC ZONES

The economy of free economic zones has a high level of openness to the outside world, and customs and tax regimes stimulate domestic and foreign investment. Free economic zones, as a territorial economic subsystem of the national economy, can increase the efficiency of the country's economic development, as well as attract the necessary funds. The development of China's SEZ was positively influenced by the following objective and subjective factors: cheap and excess labor; advantageous geographical position (access to the sea, ports), proximity to Hong Kong and Macau; on Hainan - the availability of favorable natural resources for the development of tourism, metallurgy, tropical agriculture; Subjective factors include: courses on reforming and opening up the economy; legal guarantees for foreign capital; economic benefits; inflow of resources from all over the country for regional development.

Keywords: economy, investment, customs, free economic zones, system, liberalization.

Сведения об авторе: Ёрахмадов Шахриёр – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 987 39 18 22

Information about the author: Yerakhmadov Shakhriyor – second-year graduate student of Finance and Economics of the faculty of Tajik National University, Tel: 987 39 18 22

ТАВСИФИ НИЗОМИ МИЛЛИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА АХАМИЯТИ ОН БАРОИ ТАНЗИМИ ХАРАКАТИ САРМОЯ

*Ишонқулов Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

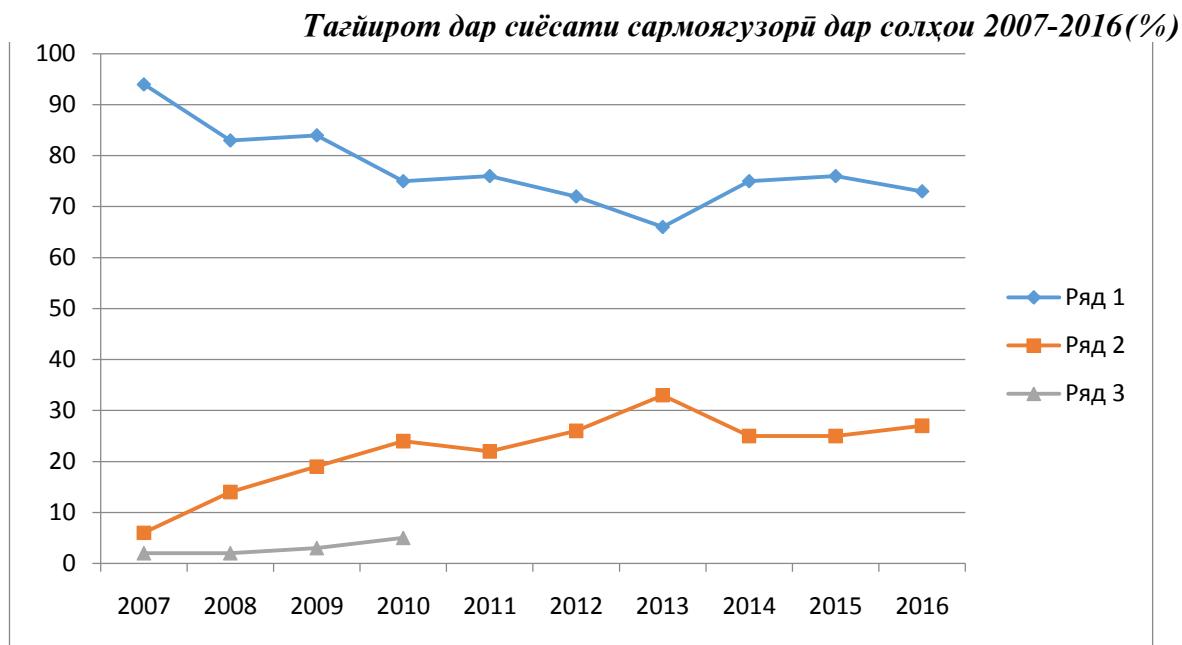
Дар таҷрибаи ҷаҳонии танзими сармоягузории мустақими хориҷӣ ду низоми ба ҳам пайваств истифода мешаванд: 1) низоми байналхалқии сармоягузорӣ, ки дар сатҳи дутарафа ё мутақобил, минтақа ва бисёртарафа иҷро карда мешаванд; 2) низоми миллии сармоягузорӣ. Дар солҳои охир (2001-2014) низоми байналмилалии сармоягузорӣ ба тарафи мувоғиқати ҳуқӯқ ва ӯҳдадориҳо давлату сармоядорон рушд ёфта, аз лиҳози андоза ва фарогирии мамлакатҳои олам фарқ мекунад. Мувоғики маълумотҳои ЮНҚТАД (Конфронси СММ оид ба тиҷорат ва инкишоф) ба аввали соли 2011 шумораи умумии сизишномаҳои сармоягузории байналхолқӣ ба 6,1 ҳазор адад мерасад. Чунин тамоюли афзоиши шумораи умумии сизишномаҳо дар солҳои 2012-2014 нигоҳ дошта мешавад. Дар зомони ҳозира музокирот оиди ба имзо расонидани сизишномаҳои нав давом дорад. Низоми байналхолқии сармоягузорӣ аз сизишномаҳои дутарафаи сармоягузорӣ (СДС) ва сизишномаҳо оид ба канорагири аз андозбандии дутарафа (СКАД) ва дигар сизишномаҳо иборат мебошад. Сизишномаҳои ду тарафа воситаи асосии ҳифзи ҳукуқи сармоягузорон ба ҳисоб

меравад, гарчанде ки баъзе созишномаҳои низоми мазкур аз самараи озодшавӣ ҳолӣ нестанд. Созишномаҳои дутарафа қариб 7% маҷмӯи сармоягузориҳои мустақими хориҷиро фаро мегиранд. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва Аврупои марказию шарқӣ онҳо 22% маҷмӯи умумии СМҲ дар бар мегиранд. Созишномаҳои канорагири аз андозбандии дукаратага ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои ба тақсимоти андозбандии даромадҳо, вобаста аз чумла маҳдуд соҳтани андозбандии дукаратага, хизмат мекунанд. Созишномаҳои мазкур 87% СМҲ ҷаҳонӣ ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф қариб 57% СМҲ кишварҳои мазкурро фаро мегиранд.

Қисмати асосии шартномаву созишномаҳои байналхалқии сармоягузорӣ дар доираи се маркази асосии сармоядорӣ (ИМА, ИА, Чопон) баста шудаанд. Тавассути онҳо ду масъалаи асосӣ ҳал карда мешаванд: якум, танзими мутақобили сармоягузорӣ; дуюм, ҳамкории тиҷоратиу иқтисодии марказҳои мазкур бо шарикони асосӣ. Мавзӯи асосии чунин созишномаҳо пешомади бозорҳо ва фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб мераванд. Тасодуфи нест, ки дар ҳамин соҳа

бештари созишиномаҳо ичро мешаванд. Ба ҳамин тарик, афзоиши шумораи созишиномаҳои сармоягузории байналхалқӣ нишон медиҳад, ки сиёсати

миллӣ даҳсолаи охир барои СМХ кушода аст. Дар солҳои 2000-2013 тағйиротҳои ба сиёсат дар соҳаи СМХ воридшуда ҷанбаи озодшавӣ, ҳавасмандгардонӣ доштанд. (нақшай 1)

Сарчашма: ЮНКТАД. Доклад о мировых инвестициях, 2016. Нью-Йорк и Женева, 2016. Нақшай 1 дар бораи самти озодшавӣ ҳавасмандгардонии сиёсати миллии сармоягузорӣ шаҳодат медиҳад. Маълум аст, ки сиёсати ҳавасмандгардонӣ тамоюли поёнравӣ дошта, аз 94% соли 2000 то 73% паст шудааст лекин бо вучуди он ҳиссаи он бартарии мутлақ дорад. Ба сиёсати озодшавӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, пеш аз ҳама ҷорабиниҳои хусусигардонӣ дар мамлакатҳои дорои иқтисодиёти гузариш тааллук дорад. Бештари тадбирҳои озодкуни сармоягузорӣ ба давлатҳои Осиё хос буда, соҳаҳои телекоммуникатсионӣ ва енергетикиро дар бар мегиранд.

Дар шартномаҳои сармоягузории байналхалқӣ солҳои охир ба масъалаи бозгашти базурии сармоя аз ҷониби сармоягузорони ҳориҷӣ дикқати маҳсус дода мешавад. Баъзе мамлакатҳо ба бӯхронҳои иқтисодӣ ва бекории барзиёд рӯ ба рӯ шуда талаботҳои навро пешниҳод мекунанд, ки моҳияти онҳо аз дастгирии нақшашои ширкатҳои милли дар соҳаи маҳдуд кардани шумораи кормандон ва ба мамлакати хеш равон кардани фаъолият иборат мебошад. Ба замми ин, баъзе мамлакатҳои ҷаҳон ширкатҳои трансмилалии хешро ҷиҳати баргардонидани сармоягузорӣ аз шӯъбаҳои онҳо ҳавасманд мегардонанд.

Лекин ба баъзе бартариятҳои созишиномаҳои сармоягузории байналмилаӣ нигоҳ накарда, бояд зикр кард, ки механизми муносими онҳо бехад вазнину мураккаб менамояд. Илова бар он вай фақат 1/5 қисми муносибатҳои сармоягузории мутақобилро фаро мегираду ҳалос. Тибки баҳогузории экспертоҳо барои пурра фарогирифтани фаъолияти сармоягузорӣ ба имзо расонидани 14,1 ҳазор созишинома зарур дониста мешавад ҳамаи ин масъалаҳои навро меофарад. Бехуда нест, ки шумораи зиёди кишварҳои Африқо, Осиё ва Амрикои Лотинӣ аз созишиномаҳои байналхалқӣ мебароянд ба созишиномаҳои минтақавӣ ворид мешаванд ва аз ССБ норозӣ ҳастанд. Сабабҳои ҳолати ташаккулӯфта, пеш аз ҳама, ба ҷанбаи инкишоф вобаста мебошанд, ки дар ССБ ифодаи пурра намеёбад. Таносуби ҳуқуқ ва ўҳдадориҳо бошад бо фоидаи давлатҳои миллӣ не, балки ба манфиати сармоядорон кор мекунад. Оид ба ҳалли масъалаҳои мазкур варианҷҳои муҳталифи пешниҳод мешаванд: якум, гурӯҳи давлатҳо меҳоҳанд статуси КВО (вазъияти давраи муайян)-ро нигоҳ доранд ва аз ворид кардани илова ё таъғирот ҳангоми ҳамроҳшавӣ ба созишиномаҳои нав ҳуддорӣ мекунанд; дуюм, гурӯҳи дигар созишиномаҳои сармоягузории байналмилаиро тарқ карда, ба тартиби яктарафа амалӣ созишиномаҳоро қатъ

мегардонанд ё шартномаҳои бисёртарафай зовариро (арбитражиро) аз эътибор сокит медонанд; сеюм, баъзеҳо ба лоиҳаҳои созишномаҳо таъфиrot ворид менамоянд, ки моҳияти онҳоро халалдор намекунанд. Дар ниҳоят гурӯҳи давлатҳо тарафдори ислоҳоти низоми амалкунанда буда, ҳалли комплексии масъалаҳои пешниҳод менамоянд. Албатта, ҳар кадом аз варианҷҳои пешниҳодшуда бартарӣ дошта аз камбудӣ холӣ нестанд. Лекин ислоҳоти низомӣ метавонад гирехи мураккаби масъалаҳои низоми созишномаҳои сармоягузорӣ байналмилалиро возеху равшан намуда, онро ба талаботи инкишофи босуботи иқтисодӣ мувоғиқа қунонад. Агар гап дар бораи низоми миллии сармоягузорӣ равад, пас дар ин соҳа тамоюлот духела ба назар мерасад. Дар як вақт оиди озодкунини фаъолияти сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии он тадбирҳо андешида мешаванд. Аз тарафи дигар, низоми танзими сармоягузорӣ ҷиҳати ҳоли масъалаҳои сиёсати давлатӣ шиддат меёбад.

Низоми миллии сармоягузорӣ низоме мебошад, ки тибқи он як давлат ба шахсони воқеи ва ҳукуқии ҳориҷӣ, ки дар ҳудуди мамлакат ин ё он лоиҳаро маблағгузорӣ мекунанд, чунин низоми ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи сармояро пешниҳод мекунад, ки аз он имрӯз ва дар оянда сармоягузорон, шахсони ҳукуқи ва воқеии миллӣ истифода мебаранд, яъне сармоядори ҳориҷи аз мавқеи ҳукуқ ҳавасмандгардонӣ ва имтиёзҳо ба сармоягузори милли баробар карда мешавад.

Низоми миллии сармоягузорӣ, аз ҷумла шартномаҳои сармоягузории байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ба низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инвеститсияҳо», кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёри-ҳукуқӣ ворид шудаанд ва ҳамчун қисми таркибии низоми ҳукуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Низоми миллии сармоягузорӣ ба ҳаллу фасли масоили тақвияти пайгиранӣ рушди босуботи иқтисодии Тоҷикистон ва дар ин асос баланд бардоштани сатҳи некуаҳволи мардум, баҳусус тавассути таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, баровардани мамлакат аз бүмбости комуникатсионӣ, ҳамзамон бо ин, инкишофи босуръати соҳаҳои бунёдӣ

дар заминаи рушди баҳши ҳусусӣ мебошад, ки дар давраи гузариши рушди устувори иқтисодиёти ҷумҳуриро таъмин менамоянд. Ичрои вазифаҳои мазкур бе истифодаи аз сармоягузориҳо дохирию ҳориҷӣ ҷиҳати ташкили корхонаҳои нави истеҳсолӣ, воридоти технологияи ҳозиразамон ва таъсис додани ҷойҳои нави кори гайриимкон аст.

Низоми сармоягузории миллӣ, ки пеш аз ҳама ба озодшавии сармоягузорӣ нигаронида шудааст, рӯз ба рӯз барои сармоягузории мустақими ҳориҷӣ мусоид мегардад. Дар Тоҷикистон кодекси нави андоз аз авалли соли 2013 мавриди амал қарор дода шудааст, ки дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ, таъсиси корхонаҳои муштарақ бо иштироки сармояи ҳориҷӣ имтиёзҳои мушахҳас пешбини шудаанд. Шахсони воқеӣ, ки соҳибкориро тибқи патент ё ҷавознома амалий менамоянд, аз ҷумла корхонаҳои навтаъсиси муштарақ, тибқи низоми маҳсус андозандӣ мешаванд, яъне баъзе андозҳои умумиҷумҳурияйӣ ва маҳаллиро тибқи тартиби соддакардашуда пардоҳт мекунанд. Кодекс аз андоз аз арзиши иловашуда воридоти техникаи таъиноти қишоварзӣ, таҷхизоти истеҳсолию технологӣ ва маснуоти тақмилии (комплектии) онҳо, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил медиҳанд озод кардааст. Инчунин воридоти молҳо, ки барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи маблағҳои созишномаҳои грантӣ(қарзӣ) ворид мешаванд, аз андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд.

Корхонаҳои нави молистеҳсолкунанда, аз ҷумла корхонаҳои муштарақ бо иштироки сармояи ҳориҷӣ, аз санаи бақайдигирии ибтидоии давлатӣ дар сурати аз ҷониби муассисони онҳо ба фонди оинномавии корхонаҳо ворид намудани маблағи сармоягузориҳои мукарраршуда, ба мӯҳлати зерин аз андоз аз фоида озод мешаванд:

а) ду сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 200ҳазор доллар то 500ҳазор доллар бошад;

б) се сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 500ҳазор доллар то 2млн доллар бошад;

в) чор сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 2млн доллар то 5млн доллар бошад;

г) панҷ сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 5млн доллари ИМА бошад.

Аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумруқӣ инчунин воридоти молҳо

барои соҳтмони нерӯгоҳҳои барқии обӣ озод карда мешавад. Муқаррароти мазкур ба таҳвилгарони соҳтмон низ тааллӯқ дорад. Корхонаҳои навтаъсис, аз ҷумла бо иштироки сармояи хориҷӣ, дар соҳаи андозбандӣ аз имтиёзҳои зерин истифода мебаранд:

1) содироти молҳое, ки ҳамин корхонаҳо истеҳсол кардаанд, аз андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд;

2) онҳо, инчунин, аз андоз аз фоида, андози низоми соддакардашуда ба андоз аз молу мулки гайриманқул озод мебошанд.

Низоми имтиёзни ҷониши андозбандӣ нисбати субъектҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ низ татбиқ карда мешавад. Лекин имтиёзҳои мазкур танҳо ба он қисми фаъолияти субъектҳо, ки дар ҳудуди минтақаи озоди иқтисодӣ ба начом расонида мешавад. Тааллӯқ доранд. Ба ҳамин тарик, танҳо дар соли 2013 маблағи имтиёзҳои андозӣ беш аз 3,6 млрд сомониро ташкил дод, яне ҳамин маблағ ба буҷети давлатӣ ворид нағардида, барои фаъолияти молиявии ҳоҷагидории ҳуди корхонаҳо истифода шудааст. Агар сухан дар бораи андоз аз истифодабарандагони роҳҳои мошингардравад, пас андози мазкур то соли 2017 пурра ба кор ва меъёри андоз аз фоида дучанди фоизӣ паст карда мешавад.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки баъзе паҳлухои ислоҳоти иқтисодӣ, аз ҷумла низоми муосири андозбандӣ, таҳлили ҳаматарафаро талаб менамояд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати вусъат додани ҷалби маблағҳои иловагӣ, аз ҷумла аз манбаъҳои берунӣ ҷорабинҳои зарурӣ амалӣ мегардонад. Аз ҷумла ҷиҳати ташаккул додани муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ислоҳот дар самтҳои маълум суръат мегирад. Тибқи баҳогузории эксперտҳои созмонҳои молиявии байналхалқӣ Тоҷикистон имрӯз ба феҳристи даҳ давлати ислоҳотбараандагони ворид гаштааст.

Дар як вақт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯхронҳои молиявӣ механизми ногузирӣ сармоягузориро ҷорӣ менамояд. Аз як тараф, барои мамлакат сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ зарур мебошад. Аз тарафи дигар, вазъияти иқтисодӣ дар шароити бӯхронҳои пайёпай тақроршаванда ҳоҳ-ноҳоҳ давлатро маҷбур месозад, ки аз сиёсати мусохилакорӣ (либертарианӣ), ки таҳти шиори «ҳеч даҳолати давлат» татбиқ мегардад, даст кашад.

Лекин тадбирҳои маҳдудкунии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бартарии куллӣ надоранд. Мувофиқи маълумотҳои Конфронси СММ оид ба тиҷорат ва инкишоф, чи хеле ки қайд карда будем, аз 87 тадбирҳои дар соли 2013 дар сиёсати миллӣ ошкоршуда, ҳамагӣ 25%-27% ба маҳдудкунию танзим ва 75%-73% ба озодшавию ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ равона шуда буданд. Сабаби асосии маҳдудкунӣ ва танзимнамоии сармоягузориҳо бевосита ба амнияти миллӣ ва ҳифзи манобеъи табии мамлакат вобаста мебошанд. Тибқи муҳоҳидаҳои номбаршуда иштироки сармоягузорони хориҷӣ дар соҳаи таҳия, интиҳоб ва тасдиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ мураккаб мегардад.

Фикру мулоҳизаҳои мазкур шаҳодат медиҳанд, ки истироҳои иқтисодию молиявии ҷаҳонӣ ҳоло ба авчи сиёсати ҳимоягарӣ дар соҳаи сармоягузорӣ оварда нарасонидаанд. Дар умум Тоҷикистон шароитҳои умумиро, ки солҳои гузашта ташаккул ёфтта, ба ҷалби сармоягузорӣ мусоидат намуданд, мукаммал мегардонад.

Дар як вақт бояд қайд кард, ки фаъолияти шӯъбаҳои ширкатҳои трансмилалӣ дар мамлакатҳои ресипиент, яне қабулкунандаи сармоягузориҳои хориҷӣ ташвишовар шуморида мешавад. Ҳанӯз солҳои 1970-ум дар доираи Қумитаи СММ оид ба ширкатҳои трансмилалӣ маҷмӯи қоидаҳои мушахҳас оиди танзими фаъолияти ширкатҳои мазкур қабул шуда буданд. Соли 1974 «кодекси рафтори ширкатҳои трансмилалӣ» тасдиқ мешавад, ки дар он манфиатҳои мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ифода ёфтаанд.

Кодекс доираи васеӣ вазифаҳои иҷтимоию иқтисодиро муайян намуд, ки бояд аз ҷониби ширкатҳои трансмилалӣ иҷро мешуданд. Лекин дар шароити паҳншавии ҳаматарафай идеологияи монетарию неолибералӣ фаъолияти соҳибкорӣ, кодекс амал накард ва таҳти фишори коорпаратсияҳои ҷаҳонӣ аз байн бурда мешавад.

Соли 1976-ум дар доираи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва инкишоф (ОЭСР) «Эъломия дар бораи сармоягузории хориҷӣ ва ширкатҳои бисёрмилалӣ», инчунин иловаваҳо ба эъломияни мазкур ба сифати «тавсияҳо барои ширкатҳои бисёрмилалӣ» қабул карда мешавад. Дар эъломия номгӯи шартҳои асосӣ, ки бояд аз ҷониби

ширкатҳои трансмилалӣ риоя мешуданд, муайян шудааст. Сухан дар бораи дастгирии инкишофи иҷтимоӣ, ҳавасмандгардонии корҳои илмию тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ, таҳсилот, тайёркунии корҳои маҳалӣ меравад. Лекин ҳамаи тавсияҳои мазкур аз ҷониби ширкатҳои трансмилалӣ риоя намешаванд. Бинобар ин таҳияи маҷмӯи қоидаҳо оиди танзими фаъолияти ширкатҳои трансмилалӣ зарур дониста мешавад.

Асоси танзими давлатии ҳаракати байналхакии сармояро қонунҳои милли, қарорҳо ва тартиботҳои маъмурий ташкил медиҳад. Дар айни замон дар аксарияти мамлакатҳои тараққикардаи иқтисодиёти бозори дошта вучуд надоштани қонунҳои маҳсуси ё ин ки кодексҳои барои инвеститсияҳои хориҷӣ ҳос мебошад (масалан ШМА, Германия, Франсия, Британияи Кабир). Лекин дар дигар мамлакатҳо қонунҳои маҳсуси милли (ё ин ки кодексҳо), ки бо ҷалб намудан ва истифода бурдани инвеститсияи хориҷӣ алоқаманд аст қабул гардидааст ва фаъолият меқунад.

Барои ҳалли масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ дар қонунгузории милли

АДАБИЁТ

1. Аводқушин Е.Ф. Международные экономические отношения. Москва, Юрист 2000 г.
2. Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. Москва, Экономика 2008 г.
3. Фаминский И.П. Международные экономические отношения. Москва 2001 г.
4. Смитиенко Б.М. Супронович Б.М. Всемирная торговая организация и проблемы урегулирования международной торговли. Москва, Финансовая Академия при Правительстве РФ 2000 г.
6. Паёми Президенти Ҷумурри Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.04.2013.
7. Маводҳои Вазорати Рӯшидӣ иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 22.04.2003 №9. (маводи электронӣ).
9. Инвестиции: Учебник / Нешитой А.С. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К°», 2005. – 376 саҳ.

ТАВСИФИ НИЗОМИ МИЛЛИИ САРМОЯГУЗОРИ ВА АҲАМИЯТИ ОН БАРОИ ТАНЗИМИ ҲАРАКАТИ САРМОЯ

Ҳукуматҳои давлатҳои алоҳида сиёсати ҷалбнамои инвеститсияҳои хориҷиро мегузаронанд, ки ин як қисми сиёсати иқтисодии онҳо мебошад. Саволе ба миён омаданаш мумкин, ки бо қадом максад ҷунин сиёсат гузаронида мешавад, барои чӣ сармоягузории хориҷиро ҷалб кардан лозим аст? Биёёд, аз шарҳи саволи мазкур оғоз кунем. Мақсади низомӣ ва асосии сиёсати иқтисодии давлат - ин тараққиётӣ иқтисодӣёт, баланд намудани сатҳи зиндагӣ ва некӯаҳволии аҳолӣ бо роҳи мухайё соҳтани ҷунин шароити зисту зиндагонӣ ва меҳнат, ки ба онҳо имконияти баланд намудани даромад (албатта даромади воқеӣ)-ро медиҳанд. Инчунин сиёсати иқтисодии давлат ба паст намудани нархи молу ҳадамот ва таъмин намудани ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ равона карда мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисодӣёт, сармоягузорӣ, фоида, ҳоҷа, инвестисия, даромад, фоиз.

ОПИСАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СИСТЕМЫ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ КАПИТАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ

Правительства отдельных стран проводят политику привлечения иностранных инвестиций, что является частью их экономической политики. Можно задать вопрос: какова цель такой политики и почему необходимо привлекать иностранные инвестиции? Давайте начнем с объяснения этого вопроса. Конечной и главной целью экономической политики государства является экономическое развитие, повышение уровня жизни и благосостояния населения путем создания таких условий жизни и труда, которые позволяют ему увеличить доход (реальный доход, конечно). Экономическая политика государства также направлена на снижение цен на товары и услуги и обеспечение социальной защиты населения.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, прибыль, проект, инвестиции, доход, проценты.

пеш аз ҳама вазъият оиди тарафҳои режими миллии сармоя қабулкунанда ба инвестори хориҷӣ ифода мейбад. Яъне ҷунин режим аз шароитҳои фаъолияти ҳочагидори гайрирезидентон (инвесторҳои хориҷӣ) на бояд баъдтар бошад нисбат ба субъектони ҳамин мамлакат ва ин вазъият (оиди режими миллии барои инвесторҳои хориҷӣ) аҳамияти муҳими принсипиали дорад, дар ҳақикат, режими милли – ин шартҳои минималии ҳочагидори мебошад, на бояд, ки шарти фаъолияти инвесторҳои хориҷиро партофта гузошта шавад.

Лекин ба амал баровардани инвеститсияи хориҷӣ дар таҷриба бештар аз ҳавфи сиёси ва тиҷорати (бо муқоиса ба амалбарории инвеститсияи ватанини субъектҳои ҳочагидори) алоқаманди дорад. Бинобар ин дар қонунгузории миллии якчанд мамлакатҳои қабулкунандаи инвеститсияи хориҷӣ имтиёзҳои иловагӣ ба инвесторҳои хориҷӣ одатан дида баромада мешавад ва пешниҳод мегардад.

DESCRIPTION OF THE NATIONAL INVESTMENT SYSTEM AND ITS SIGNIFICANCE FOR REGULATING CAPITAL MOVEMENT

The governments of individual countries pursue a policy of attracting foreign investment, which is part of their economic policy. One may ask: what is the purpose of such a policy and why is it necessary to attract foreign investment? Let's start by explaining this. The ultimate and main goal of the state's economic policy is economic development, improving the standard of living and well-being of the population by creating living and working conditions that allow it to increase income (real income, of course). The economic policy of the state is also aimed at reducing prices for goods and services and ensuring social protection of the population.

Keywords: economy, investment, profit, project, investment, income, interest.

Сведения об авторе: *Ишонкулов Бобур* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 985 56 11 33

Information about the author: *Ishonkulov Bobur* – second-year graduate student of Finance and Economics of the faculty of Tajik National University, Tel: 985 56 11 33

ПРОБЛЕМАХО ВА МОНЕАХО ДАР СЕКТОРИ СОДИРОТИИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

*Раҷабов А.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар шароити муосири барқароргаштаи сохтори робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ Чумхурии Тоҷикистон, гумон меравад, ки афзалияти баланди нисбӣ ва хусусан мутлақ дошта метавонад. Дар ояндаи миёнамуддат, дар шароити таназзули истехсолот ва фаъолияти сустӣ сармоядори корхонаю соҳаҳои чумхурий, ки бо маҳсулоти содироти монанди нахи пахта, хулаи алюминий, маъданҳо ва концентратҳо, тамоку ва пуст сару кор доранд, нақши «нӯқтаи маҳаллии рушди иқтисодӣ»-ро ичро карда наметавонад ва дар онҳо ҷамъ кардани сармояи ҳориҷи имконнозазир аст.

Дар солҳои тараққиёти мустақил режими иқтисодии ҳориҷии чумхури се марҳилаи асосӣ – аз қатъи марказонидан то нисбатан либерализатсияи амалиёти асъор ва содиротиро гузаштааст. Барои марҳилаи аввал монополияи ҳақиқии давлатӣ ба содирот ҳарактернок буд, ки ба воситаи ҳиссаҳо (квотаҳо), супоришҳои давлатӣ, литеңзияҳо, андозҳои содиротӣ ва ҳатман супоридани даромадҳои асъорӣ ба Фонди давлатии асъор амалӣ гардонида шуданд. Чунин таҷрибаи танзимкунии фаъолияти иқтисодии ҳориҷи ба камшавии содирот аз ҳиссаи ҳақиқии ҳаҷми муайяншуда, зиёдшавии муомилоти тиҷоратӣ дар асоси бартер, кушодани ҳисобҳои асъори берун аз марзи чумхурий мусоидат кард. Дар мобайни соли 1995 якбора тағиyrёбии афзалиятҳо – гузаштан ба усулои иқтисодии танзимнаими фаъолияти иқтисодии ҳориҷи ба воситаи танзимкуни тарифио гумруқӣ ба вучуд омад. Ҳоҷҷои гумрукии содироти ва тартиби фуруши ҳатмии қисми даромадҳои асъори ба захираҳои тиллою асъории Бонки миллий, аз байн бардоштани маҳдудияти асъорӣ аз болои амалиёти ҷории ҳориҷӣ бо фарогирии репатриатсияи сармояҳои мустақим ташкил мекунанд.

қисми даромадҳои асъори аз фурӯхтани маҳсулоти содиротӣ ба захираҳои тиллою асъории Бонки миллий амал мекард. Ҳамин тариқ, марҳилаи дуюм бо истифодаи усулои «мӯлоими» танзимнаими фаъолияти иқтисодии ҳориҷи тавсиф мешавад, ки дар ояндаи миёна ва дарозмулдат самара оварда метавонад. Баробари ин зиёдшавии ноустувории макроиктисодӣ, ҳаҷми қарзи ҳориҷӣ ва қасри баланси пардоҳти чумхурий, зарурияти ҷустуҷӯ кардани кумаки молиявиро аз ҳориҷа талаб мекарданд. (Мувофиқи баҳои экспертиҳои ХБА барои барқарорномаии иқтисодиёти Тоҷикистон сатҳи маблағгузории ҳориҷӣ дар як сол бояд 260-280 млн долл ШМА бошад). Чунин кумак аз ҷониби ХБА дар намуди қарзи «стэнд-бай» (барои дастгири кардани баланси пардоҳт), Бонки умумиҷаҳонӣ дар шакли қарзи оғияти (реабилитатсионӣ), Ассотсиатсияи байналхалқии тараққиёт (барои бо маблағ таъмин кардани барномаи устуворсозӣ) пешниҳод шуда буданд, аммо дар сурати ичро кардани шартҳои муайян, ба монанди - либерализатсияи минбаъдаи савдо ва системаи асъор, гирифтани маблағ имконнозазир аст. Дар натиҷа, аз баҳори соли 1996 марҳилаи сеюми фаъолияти иқтисодии ҳориҷии чумхурий оғоз гардид, ки сифатҳои ҳоссаи онро пурра бекор кардани бочҳои гумрукии содироти ва тартиби фуруши ҳатмии қисми даромадҳои асъори ба захираҳои тиллою асъории Бонки миллий, аз байн бардоштани маҳдудияти асъорӣ аз болои амалиёти ҷории ҳориҷӣ бо фарогирии репатриатсияи сармояҳои мустақим ташкил мекунанд.

Мушкилот ва масъалаҳое, ки ба онҳо Чумхурии Тоҷикистон (мисли ҳамаи мамлакатҳои ИДМ) ҳангоми татбиқ кардани манфиатҳои иқтисодии ҳориҷии худ дучор шуд, яке аз сабабҳои тамоюли зоҳиршудаистода барои тақвият додани ҷараёнҳои интегратсионӣ дар ҳудуди ИДМ мебошад. Заминаи объективии ин тамоюл ҳислати ҳақиқии комплекси ягонаи ҳоҷагии ҳалқи собиқ ИЧШС ва ҳавасмандии иқтисодии қисмати бисёри корҳонаҳои ҳамаи чумхуриҳои ИДМ барои кор дар бозори ягона мебошад.

Реинтегратсиия чумхуриҳои баъдишӯравӣ ва татбиқ кардани идеяи иттифоқи иқтисодии мамлакатҳои ИДМ – ин ҷараёни мураккабу тазоднок аст. Вале аз нуқтаи назари таъмин кардани манфиатҳои иқтисодии ҳориҷии Чумхурии Тоҷикистон муайян кардани ҷиҳатҳои асосии ин ҷараён имконпазир аст.

Якум, ин барқарорномаи ва таъмини муттасили ҷараёни тақрористехсол дар сатҳи субъектҳои ҳоҷагӣ мебошад. Имрӯз аллакай ҳамагон қабул доранд, ки дар шароити гузариш аз системаи нақшавӣ ба муносибатҳои бозорӣ ва соҳибихтиёрии иқтисодии давлатҳо интегратсия дар асоси ташкил кардани гуруҳҳои молияви-саноатӣ, ҳамчун модели базавии ширкатҳои фаромилалӣ бо ҳамаи ҳислатҳои барои ҷунун ширкатҳо хосбуда ташаккул ёфта метавонад.

Дуюм, ин ҳал кардани масъалаи қарзи ҳориҷӣ. Қисми асосии қарзи ҳориҷии Чумхурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои ИДМ (асосан Ӯзбекистон) рост меояд, ки аз ҳисоби буча асосан таъмин шуда истодааст. Дар баробари ин, ташкили ширкатҳои фаромилалӣ барои дар амал татбиқшавии ин ҷараён, ба монанди бадалшавии қарз ба сармоя, ба ҳисоби қарз гирифтани саҳмияҳои корҳонаҳо ва бонкҳои давлатӣ, нимдавлатӣ мусоидат мекунад.

Сеюм, ояндаи дарозмуддати фаъолияти иқтисодии ҳориҷии дар ҳудуди мамлакатҳои ИДМ. Роҳи таҳвилии интегратсия якҷоя кардани муносибатҳои дутарафа ва бисёртарафо бо ин мамлакатҳо дар назар дорад ва аз ташкили минтақаҳои озоди тиҷорат, ба воситаи Иттифоқҳои Гумруқӣ ва Пардохтӣ ба иттифоқи иқтисодии давлатҳои мустақил сурат мегирад.

Дар соҳтори содироти нахи пахта ба мамлакатҳои ИДМ, мавқеи пешсафро Федератсияи Россия, Ӯзбекистон ва Украина ишғол мекунанд. Агар ба

Федератсияи Россия фурӯҳтани нахи пахта дар ҳудуди созишномаи байниҳукуматӣ гузаронида шуда бошад, ба Ӯзбекистон содироти он асосан барои пардохтани карз, гази табиии ҳаридшаванд ба амал бароварда шудааст. Украина пахтаи Тоҷикистонро барои таъмини истеҳсолоти корҳонаҳои нассочии худ ҳарид мекард.

Тамоюли ба ин монанд дар содироти ҳӯлаи алюминий низ ба ҷашм мерасад. То либерализатсияи фаъолияти иқтисоди ҳориҷии Чумхурии Тоҷикистон, содироти ҳӯлаи алюминий дар асоси литсензия сурат мегирифт, яъне мисли нахи пахта монополияи давлат буд. Истеъмолкунандагони асосии алюминии Тоҷикистон дар ҳудуди ИДМ Федератсияи Россия, Украина ва Ӯзбекистон мебошанд.

Осиёи Марказӣ яке аз минтақаҳои дурдасти роҳҳои баҳрии минтақаи ҷаҳонӣ мебошад. Дурдастӣ ба 3000км баробар мебошад, дар ҳоле, ки дурдастии баъзеи давлатҳои Африқо ба 2000км мерасад. Бисёри давлатҳои минтақа сарҳади умумӣ бо шарикони асосии тиҷоратии худ надоранд. Барои он, ки молро аз Чумхурии Тоҷикистон ба Олмон баранд лозим меояд, ки аз ҷорӣ сарҳад ба гайр аз Россия ва Белоруссия гузаранд. Бо вуҷуди ин сарҳадҳои давлат махсусан дар водии Фарғона ба тарзи кошинкорӣ (мозайка) соҳта шудаанд ва роҳи тезтар аз ин нуқтаи давлат ба дигар нуқтаи давлат ҳаракат кардан лозим меояд, ки сарҳади давлати дигарро убур кунад.

Бо нуғузи ҳамаи ин омилҳо масалай интиқоли транзитии молҳо ва селоби ҳамгироӣ байни давлатҳо аҳамияти муҳимро барои рушди иқтисодии ин минтақа мебозад. Таъсири ин омил боз ҳам зиёд шуда истодааст, бо назардошти он ки бисёри давлатҳои Осиёи Марказӣ иқтисодиёти хурд ва қашоқ доранду самараи истеҳсолотро хуб ба роҳ монда ва ҳатто бо гуруҳи қами молҳо дар бозори дохӣ такия карда наметавонад.

Вуҷуд доштани проблемаи дар боло зикр шуда ба талафоти назарраси моддӣ ва вақтӣ дар ҳолати интиқоли молҳо ва одамон оварда расонид. Инчунин иғво медиҳад, ки давлатҳо барои амалисозии лоиҳаҳои қиммат дар соҳтмони роҳҳо барои убур накардани сарҳади ҳамсоя даст зананд. (Қазоқистон роҳи Кузуласкер-Кировскиро ба хотири убур накардани ҳудуди Ӯзбекистон соҳт. Қирғизистон 12 млн. доллари ИМА-ро барои азnavсозии роҳҳи байни Ош-Ҷалолободро ба хотири убур накардани

худуди Ҷумҳурии Ӯзбекистон сарф намуд, инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон бо хотири убур накарданни худуди Ҷумҳурии Ӯзбекистон роҳи Душанбе-Хӯҷандро аз нав барқарор карда истодааст)

Талафоти умуми аз сабаби кооператсияи суст байни давлатҳои минтақа дар соҳаи тиҷорат, нақлиёт ва транзит аз тарафи Бонки Осиёии Рушд ба 300 млн. доллари ИМА дар як сол баҳо дода мешавад.

Тамоили поёнравии истеҳсолот дар соҳаҳои асосии иқтисод – кишоварзӣ ва саноат мувоғиҷан то соли 2002 идома ёфт. Соли 2002 дуюминбор баъди соли 1998 ҷараёни поёнравӣ дар ин соҳаҳо боз дошта шуд ва мувоғиҷи пешӯйҳо умे даст минбаъд тамоили мӯътадилшавӣ ва афзоиш ҷоннок шавад ва ин раванд аз имконоти андуҳт вобаста аст. Вазъи буҳрони иқтисод дар сурате рафъ мегардад, ки агар ақаллан истеҳсолоти мамлакат ба дараҷаи то буҳронӣ расида тавонад ва манбаъҳои молиявӣ ва техники навсозии сармояи асосӣ пайдо карда шавад. Барои ноил шудан ба чунин натиҷа зарур аст, ки иқтидори истеҳсолии корхонаҳо барқарор карда шуда, барои фаъолияти мӯътадили онҳо дар бозори дохилӣ шароити зарурӣ муҳайё гардад. Камчинии воситаҳои моддии истеҳсолот яке аз омилҳоест, ки фарорасии вазъияти мӯътадилро дар иқтисодиёт боз медорад.

Мо имрӯз камчинии мошину таҷхизотҳои ҳозиразамонро, ки барои бунёди корхонаҳо заруранд, дар бозори дохилӣ мушоҳида мекунем. Аввалан ин ҳолат воқеъияти айни иқтисоди мост. Зеро шумораи корхонаҳои истеҳсолкунандай мошину дастгоҳҳое, ки таҷассуми илму техникаи ҳозиразамон бошанд, дар ҷумҳурияном кам шуморанд. Сониян чунин нуктаи ҳолатро метавонем аз нуктаи назари амали үнсурҳои механизми бозорӣ маънидод намоем. Арзai молҳои таъиноти истеҳсолӣ вақте афзоиш мекунанд, ки агар тақозои бозорӣ ба

онҳо зиёд бошад. Мавҷудияти чунин тақозо ва нотавонии истеҳсолкунандагони дохилӣ оиди қонеъсозии он боиси воридшавии чунин молҳо аз хориҷа мегардад ва сиёсати ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ба он кумак мерасонад. Мушоҳидаи воридоти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳисаи чунин молҳо дар воридот ноҷизанд, ҳар чанд ба бозори мо аз хориҷа асосан маҳсулоти таъиноти истеҳсолӣ-техникӣ дохил мешавад.

Мӯътадилшавии вазъияти сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ шароити навро ба миён меоварад.

Бо назардошти ҳамин шароит пеш аз ҳама сиёсати иқтисодии давлат бояд дида баромада шавад ва дар он нақши танзимкунандай давлат воқеъан муайян гардад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳамеша дар марҳилаҳои тақдирсози миллат, нуғузи давлатро дар ҳама соҳаҳо, аз ҷумла иқтисоди дохиливу ҳориҷӣ афзоиш менамояд ва мо бояд дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва устуворшавии үнсурҳои асосии он аз ин таҷрибаи муғид истифода барем. Мутаассифона ҳақиқати ҳол дар иқтисоди дохилии мо бар хилоғи андешаҳои боло мебошад. Корхонаҳои саноатии мамлакат аз ҷумла боғандагиву дӯзандагӣ, ҷармгариву истеҳсоли пойафзول ва дигарҳо бо сабаби набудани ашеи ҳом фаъолиятро моҳу солҳо қатъ кардаанд, ҳол он ки ин ашёи ҳоми зарурӣ (нахи пахта, матоъ, пусту ҷарм) барои соҳои номбурда дар мамлакати мо истеҳсол шуда ба ҷои он ки дар корхонаҳои саноатии дохилӣ ба моли истеъмоли табдил дода шавад, ба ҳориҷи кишвар содир мегардад. Маълум, ки аз чунин содирот мо 2-3 мароитба камтар даромоди арзи мегирем. Андешаи муҳакқиқон оиди ҳимоя ва дастгирии истеҳсолоти дохилӣ аз тарафи давлат дар марҳилаи гузариш ҷавобгӯи манғиатҳои милӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Рауфи А., Асроров И., Асророва З. От экономического роста к экономическому развитию. // Известия АН РТ. Сер.: экон. – 2008. - № 1-2. – С. 9.
2. Рахимов М.А. Самаранокии истеҳсолоти содиротӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон// иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт.-2006-№1.
3. Сухарев О. Национальное богатство и структурная политика. // Экономист. – 2006. - №2. – С. 27. 5.
4. Сухарев О. Хубиев К. Противоречия экономического роста. // Экономист. - 2015. - №8. – С.50.
5. Сухарев О. Реиндустриализации Россия: возможности и организация. // Экономист. – 2013. - №3. – С. 6-7. 28 11.

ПРОБЛЕМАҲО ВА МОНЕАҲО ДАР СЕКТОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур солҳои тараққиёти мустақили режими иқтисодии ҳориҷии ҷумҳурӣ, ки се марҳилаи асосиро – аз қатъи марказонидан то нисбатан либерализатсияи амалиёти асьор ва содиротиро гузаштааст, таҳлил карда шудааст. Барои марҳилаи аввал монополияи ҳақиқии давлатӣ

ба содирот характернок буд, ки ба воситай хиссаҳо (квотаҳо), супоришҳои давлатӣ, литсензияҳо, андозҳои содиротӣ ва ҳатман супоридани даромадҳои асъорӣ ба Фонди давлатии асъор амалий гардонида шуданд. Чунин таҷрибаи танзимкуни фаъолияти иқтисодии хориҷи ба камшавии содирот аз хиссаи ҳакиқии ҳачми муайяншуда, зиёдшавии муомилоти тиҷоратӣ дар асоси бартер, кушодани ҳисобҳои асъори бӯрун аз марзи чумхӯрӣ мусоидат карда буд.

Калидвоҷаҳо: содирот, либерализация, монополияи давлат, супоришҳои давлатӣ, литсензияҳо, бартер, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, даромадҳои асъорӣ.

ПРОБЛЕМЫ И ПРЕПЯТСТВИЯ В ЭКСПОРТНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируются годы независимого развития внешнеэкономического режима страны, который прошел три основных этапа - от децентрализации до относительной либерализации валютных и экспортных операций. На первом этапе реальная государственная монополия на экспорт характеризовалась акциями (квотами), государственными заказами, лицензиями, налогами на экспорт и обязательным перечислением валютной выручки в Государственный валютный фонд. Такая практика регулирования внешнеэкономической деятельности способствовала уменьшению экспорта по сравнению с фактической долей определенного объема, увеличению торговли по бартеру и открытию счетов в иностранной валюте за пределами страны.

Ключевые слова: экспорт, либерализация, государственные монополии, государственные заказы, лицензии, бартер, внешнеэкономическая деятельность, валютные поступления.

PROBLEMS AND OBSTACLES IN THE EXPORT SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the years of independent development of the country's foreign economic regime, which went through three main stages - from decentralization to relative liberalization of foreign exchange and export operations. At the first stage, the real state export monopoly was characterized by stocks (quotas), government orders, licenses, export taxes and the mandatory transfer of foreign currency earnings to the State Monetary Fund. This practice of regulating foreign economic activity contributed to a decrease in exports compared to the actual share of a certain volume, an increase in barter trade and the opening of foreign currency accounts outside the country.

Keywords: export, liberalization, state monopolies, government orders, licenses, barter, foreign economic activity, foreign exchange earnings.

Сведения об авторе: Раджабов Анвар – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел.: 901 41 01 10

Information about the author: Anvar Rajabov – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University, Tel.: 901 41 01 10

САРЧАШМАҲО ВА РОҲҲОИ САМАРАНОК ГАРДОНИДАНИ ҶАЛҶ ВА ИСТИФОДАИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Саломов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Соҳаи инвеститсионӣ – низоми муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки дар байни субъектони он дар ҷараёни амалинамоии инвеститсионӣ ба миён меояд. Муносибатҳои иқтисодӣ гуногуншакл мебошанд: онҳо дар ҳамаи давраҳои ҷараёнҳои инвеститсионӣ пайдо мешаванд. Мавқеи муҳимро дар онҳо молия ва қарз (кредит) ишғол мекунанд, ки дорон нишонаҳои умумӣ ва пеш аз ҳама арзиш мебошанд. Арзиш дар шакли молию пули вучуд дорад. Молия ва кредит дорон шакли муносибатҳои иқтисодӣ мебошанд.

Молия – ин муносибатҳои пулии дар ҷараёни тақсимкунӣ ва азnavtaқsimot ва мақсадҳо, ки ба он ин тақsimotxо равона шудаанд – истеҳсолоти васеъ, ҳавасмандкуни молӣ, қонеънамоии талаботҳои ҷамъияти ғайра ба шумор мераванд. Бо ин молия дар тақsimoti арзиш иштирок намуда, бо мағҳумҳои ба монанди нарҳ, маош ва кредит зич алоқаманд буда ҳакорӣ мекунад.

Хамзмон ҳарактер ва фаъолияти онҳо қатъан фарқият доранд. Кредит ба хилофи молия дар асоси баргардандагӣ фаъолият мекунад. Ин маънои онро дорад, ки ҳама намуди қарз баъд аз ба анҷом расидани муҳлати муайяншуда ба кредитор бар гардонида шавад.

Захираҳои қарзӣ – арзиши дар давраи фаъолият қатъшударо инъикос мекунад:

аввал аз қарзиҳанда ба қарзгиранда ва баъд баръакс. **Захираҳои молиявӣ** бошанд, баръакс, дорои ҳаракати арзиши яктарафа мебошад. Дар ин ҷо бозгашт ба ҷашм намерасад.

Азнавтақсимоти қарзӣ бо ҳаракати захираҳои пулӣ дар байни иштироккунандагон ё субъектони фаъолияти ҳоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Тақсимоти молиявӣ бошад, ҳаракати захираҳои пулиро чи дар байни субъектони фаъолияти ҳоҷагидорӣ ва чи дар ҷаҳорчубаи алоҳидагии онҳо дар мувофиқа бо талаботҳои ҷамъиятий инъикос менамояд. **Захираҳои қарзӣ (кредитӣ)** дар ҷараёни азнавтақсимкунӣ аз ҳисоби захираҳои муваққатан озоди ширкатҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, органҳои идоракунандай давлатӣ ва шаҳрвандон ташкил карда мешаванд. **Захираҳои молиявӣ** бошад, аз даромадҳо ва ғунқчишҳои пулӣ, ки дар давраи тақсимоти арзишӣ ба вучуд омадаанд, ташкил карда мешаванд.

Захираҳои қарзӣ ба қарзгирандагон бо шартҳои бозгашт ва пардоҳт пешниҳод карда мешаванд. Нархи истифодаи қарз бо фоизи қарз муайян карда мешавад. Захираҳои молиявиро метавон ройгон ва бе шартҳои бозгашти он пешниҳод намуд.

Ва билохир, бархилоғи молия – кредит дорои алоқаи зичтар бо гардиши мебошад. Дар ин ҳолат нишондиҳанда кредити инвеститсионӣ, ки асосан ба истеҳсолоти васеъ равона шудааст набуда, балки кредит зери фаъолияти ҷорӣ, ки ба пуркунни захираҳои гардон ва пеш аз ҳама захираҳои пулие, ки ба субъекти ҳоҷагидор намерасад, фаҳмида мешавад.

Маблағгузории инвеститсияҳо – ин ҷараёни равоннамоии захираҳои пулӣ ба объекти фаъолияти инвеститсионӣ мебошд. Ҷараёни мазкур бо чунин параметрҳо тавсия дода мешавад: миқдори умумии захираҳои пулии лозима, сарчашмаи воридшавии онҳо, шиддатнокии ҷараёни захираҳои пулӣ (зичии ҷарайни пулӣ) ва давомнокии ҷараёни захираҳои пулӣ.

Инвеститсияҳоро метавон аз ҳисоби инҳо баргузор намуд:

- захираҳои молиявии худӣ ва захираҳои дохилиҳоҷагидорӣ (ба монандӣ: даромадҳо, ҷудокуниҳои амортизатсионӣ, андухту пасандозҳои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ва ғ.);
- захираҳои молиявии қарзии сармоягузорон (заёмҳои облигатсионӣ,

қарзҳои бонкӣ, қарзҳои буҷетӣ ва заёмҳои шахсони ҳуқуқию воқеӣ ва ғ.);

- воситаҳои молиявии ҷалбшуда (воситаҳои аз фуруши саҳмияҳо бадастомада ва дигар пардоҳтҳои колективи мекнатӣ, шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ ва ғ.);

- воситаҳои пулӣ аз тарафи иттиҳодияҳо марказонидашуда (бо яқҷокуниши ширкатҳо);

- ассигнтисияҳои (маблағчудокунӣ) инвеститсионӣ аз буҷети ҳукumat, буҷетҳои маҳалий ва фондҳои ғайрибуҷетӣ.

- инвеститсияҳои хориҷӣ;

Худмаблағгузорӣ ҳамчун усули сармоягузорӣ

Худмаблағгузории инвеститсияҳо дар ширкатҳо ташкилнамоии воситаҳои пулии ҳудиро барои амалинамоии лоиҳаҳои инвеститсионӣ инъикос мекунад. Ширкатҳо ҳамчун сармоягузор, метавонанд бо мақсади ташкилнамоии фондҳои асосии худӣ (ба роҳмонии соҳтумони нав, навқуни таҷҳизоти технологӣ ва ғ.), ташкилнамоии портфели қоғазҳои қимматнок, иштирокнамоӣ дар дигар лоиҳаҳои инвеститсионӣ дар шароитҳои мухталиф, сармояи ғункардаи ҳудро ба лоиҳоиҳои инвеститсионӣ маблағнамоӣ намояд.

Ба таркиби захираҳои ҳудии (сармояи ҳусуӣ) барои сармоягузорӣ дар лоиҳоҳои инвеститсионӣ лозима инҳоро доҳил намудан мумкин аст: замин, фондҳои асосии ба ширкат тааллуқдошта ва дигар инвеститсияҳо, инчунин воситаҳои пулие, ки дар ҳаҷми умумии инвеститсияҳо саҳми асосиро доро мебошанд.

Сарчашми ташкилшавии воситаҳои пулии ҳусуӣ дар ширкатҳо ин асосан даромад ва ҷудокуниҳои амортизатсионӣ мебошанд.

Даромад – шакли асосии фоидаи соғи ширкат мебошад. Механизми ташкилшавии даромад тариқи қонунгузории андози мавҷуда ва пеш аз ҳама тартиби андози аз даромад дар қонунгузории мазкур инъикосшавандада ташкил карда мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки давлатҳое, ки иқтисодиёташон дар гузариши қарор доранд аз буҳрони иқтисодӣ бе ҷалби фаъоли сармоя ва истифодаи самараноки сармояи хориҷӣ баромада наметавонанд. Ҷалби сармоя хориҷӣ дар шароити иқтисодиёти хурди кушода аз як қатор нишондиҳандаҳои характеристири иҷтимоӣ- иқтисодӣ дошта

вобаста мебошад. Бо мақсади таъсир расондан ба ин нишондиҳанда баҳри беҳтаршавӣ ва ҷалби фаъоли сармоя хориҷӣ вазифаи хеле муҳими ҳукумат ва давлат дар соҳаи таваҷҷуҳи иқтисодиёт мебошад. Инчунин бо роҳи ташкили самараноки сиёсати давлатӣ истифодаи ба мақсад мувоғики маблағ дар ҳамаи соҳаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир афзалият доранд хеле муҳим мебошад. Дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон таракқиёти муносибатҳои берунаи иқтисодӣ дар ҳамаи сamtҳои ояндадори он лаёқатманд карда мешавад.

Роҳҳои асосии истифодаи самараноки сармояи хориҷӣ, ки барои пешрафти алоқаҳои берунӣ-иқтисодии ҷумҳурий сабабгор шуда метавонанд, ҷунин буда метавонанд:

- Алоқаҳои бевоситаи корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони юридикий бо ҳамкориҳои хориҷӣ;

- Алоқаҳое, ки дар он хориҷиён иштироки саҳомӣ надоранд (ҳадамоти инженерингӣ, лизингӣ ва гайра);

- Созишномаҳои имтиёзном;

- Савдои назди сарҳадӣ, аз ҷумла дар асоси мубодилаи байниминтақавӣ;

- Созиш додани корхонаҳои муштарак ҳам дар ҳудуди ҳуд ва ҳам дар ҳориҷа;

- Таъсиси корхонаҳои саҳомӣ, корхонаҳои байналхалқӣ, консернҳо, асосиатсияҳо, хонаҳои тиҷоратӣ ва гайра;

- Соҳтмони корхонаҳо дар асоси сармояи хориҷӣ;

- Кушодани бонкҳои тиҷоратии байналхалқӣ, фондҳои молиявӣ ва сугуртавӣ;

- Барпо шудани бозори қоғазҳои қимматнок, ки ба он сармояи хориҷӣ иштирок карда метавонад;

- Кушодани минтақаҳои соҳибкории муштарак, технологияҳо ва дигар шаклҳо.

Умуман, сармояи хориҷӣ бояд муайян карда шавад. Вобаста ба шароити ҳозираи ҷумҳурий ба шаклҳои зерин бояд сармояи хориҷӣ ҷалб намуда шавад;

- корхонаҳое, ки ашёй хомро истеҳсол мекунанд (ашёй минералӣ, энергетикӣ – сузишворӣ, ашёй хориҷӣ қишлоқ ва гайра), навсозӣ ва мусаллаҳқунонии техникии корхонаҳои амалкунанда;

- таракқиёти истеҳсолот, ки ҳудро аз ҷиҳати маблағ мепӯшонад (соҳаи ҳадамот, туризми хориҷӣ ва гайра);

- истеҳсолоти пайвасти қисмҳо (технологияи ҷархгардон)

Тараққиёти соҳаҳои истеҳсолии илмталаб, ки прогресси илмӣ-техникро метеҳонанд.

Муайян кардани имкониятҳо оиди шаклҳои сармоя ва соҳтори ҳудудии ҷалби сармоя асосӣ таваҷҷуҳи иқтисодиро ташкил менамояд. Ба вазъи на он қадар мӯътадили сиёсӣ ва иқтисодӣ нигоҳ накарда сармоягузорони хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон сармоягузорӣ мекунанд ва он ҳам бошад сармояи мустақим мебошад, ки он тавассути ташкили корхонаҳои муштарак амалӣ мегардад. Ин маънои онро дорад, ки новобаста аз вазъу шароити қишивар, сармояи хориҷӣ фоида мегирад.

Таҳлили иқлими сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 28-соли истиқлолият ва вазъи ҷалб кардани сармояи хориҷӣ нишони медиҳад, ки дар солҳои гуногун нобаробар буд. Сараввал ҷориҷавии сармояи хориҷӣ мӯътадил буд, ки дар дигар давлатҳои муштаракулманофеъ ҳам ҳамин ваъзиятро дидан мумкин буд. Баъдтар дар давраи солҳои охир Ҷумҳурий аз ҷиҳати вазъи иқлими сармояи хориҷӣ ба якчанд даҳсолаҳо оқиб партофта шуд ва инчунин ба қатори давлатҳои аз ҷиҳати ҷалбнокӣ суст доҳил гардид. Лекин новобаста ба ин сармояи хориҷӣ каму беш ба минтақаҳои аз ҷиҳати сиёсӣ мӯътадил ҷорӣ гардид ва якчанд корхонаҳои соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва гайримоддӣ ташкил гардиданд. Ҷунин минтақа асосан вилояти ҳозираи Суғд ва ноҳияҳои тобеъи маркази шаҳри Душанбе мебошанд. Вақте, ки оиди иқлими гайримусоиди сармоягузорӣ дар Тоҷикистони имрӯза сухан мекунем дар ҳақиқат дараҷаи андозбандӣ назар ба бисёр мамлакатҳо зиёдтар буда, маъсала на танҳо оиди ҳаҷми онҳо, балки оиди муаян кардани асоси андозситонӣ меравад. Одатан дар бисёр мамлакатҳо низоми имтиёзноми андоситонии фоидаи азnavмаблагқунонида ба истеҳсолот ҷорӣ шудааст, ки ё аз рӯи дараҷаи паст ситонида мешаванд, ва ё аз қисми даромад тарҳ карда мешаванд. Дараҷаи андозҳо барои корхонаҳои сармояи хориҷӣ дошта бо назардошти шароитҳои давлатҳои рақиби Тоҷикистон муаян карда шавад.

Ҷунин роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ бисёр самаранок мебошад ва нисбат ба дигар усуљҳо самараноктар аст. Як соҳаи далелнок дар он аст, ки сармояи озод ба минтақаҳои андозааш камтар ҳаракат мекунанд, ки фоида бисёртар ҷамъ карда шавад ва дар ҳақиқат дар ин минтақаҳо тамаркази зиёди сармоя ба шумор меравад. Ва

умуман яке аз мақсадҳои асосии сармоягузории хориҷӣ чихеле, ки дар боло қайд кардем ин гирифтани фоидаи нисбатан зиёд мебошад.

Чунин механизми муҳим барои ҷалби сармояи хориҷӣ ин сугуртакунонӣ давлатӣ ва ҳусусии фаъолияти сармоягузорон дар дохили давлат мебошад. Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати давлатии сугуртаи «Гоҷикинвест», ки ба сугуртакунии фаъолияти сармоягузорони хориҷӣ алоқаманд ҳаст, сару кор доранд. Инчунин якчанд ширкатҳои дигари ҳусусии сугуртавӣ дар Тоҷикистон оиди ин масъала сару кор доранд. Вале фаъолияти онҳо барои фароҳам овардани шароити мусоиди иқлими сармоягузорӣ ҳанӯз ҳам кифоя нест, вале муҳим аст, ки бозори сугуртавии рақобатиро, ки мувофиқи усули бозорӣ амал менамоянд бояд тараққӣ дигем.

Дастрас шудани сармояи хориҷӣ барои тараққиёти иқтисодиёти мамлакат ҷиҳати хориҷӣ ҳусусан дар давраи гузариш муҳим аст ва он дар гузаронидани ҷараёнҳои ҳусусигардонӣ, дастрас намудани технологияи ҳозиразамон, тайёр намудани кадрҳо, азхудкуни таҷрибаи идоракунӣ, шиносӣ бо усуљҳои баҳисобигарии бухгалтерӣ, баромадан ба бозори беруна, тараққиёти иқтидори содиротӣ зоҳир мегардад.

Мувофиқи «Барномаи ислоҳоти иқтисодии ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моҳи мартி соли 1992 қабул шудааст, бо тағироту иловагоҳ соли 1996-1997), қонун «Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моҳи декабри соли 1993 қабул шудааст), ҳимояи ҳуқуқ, манфиатҳои молу мулки сармоягузорони хориҷӣ ва иштирокчиёни робитаҳои иқтисодии хориҷиро новобаста аз шакли моликият таъмин менамояд. Ин қонунҳо инчунин асоси мустаҳкамии ҳуқуқиро барои ҳамгирии иқтисодиёти ҷумҳурий ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ташкил медиҳанд. Қонун «Дар бораи ҳусусигардонии моликияти давлатӣ», сармоягузорони хориҷиро ба иқтисодиёти миллӣ ҳавасманд мекунад. Ба ширкатҳои хориҷие, ба бозори мо бо сармояи молиявии реалий ворид мешаванд, ба сифати мукофот саҳми давлат дар корхонаи ҳусусишаванда ё ҳуд покети иловагии саҳмияҳо аз фонди маҳсуси захираӣ дода мешавад. Бо ворид намудани тағироту иловагоҳ ба қонун «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» иқлими сармоягузорӣ дар ҷумҳурий ҳубтар

шудааст.

Аз имтиёзҳое, ки бо қонунгузории амалкунанда пешбинӣ шудаанд, режими андозии имтиёзном (озодшавӣ аз андозаи фоида) аз 2 то 5 сол аз лаҳзаи гирифтани фоидаи балансӣ пешбинӣ шудааст (ба истиснои корхонаҳое, ки фаъолияташон бо коркард ва истифодаи захираҳои табии алоқаманд аст). Чун имтиёзҳои андозӣ аз ҷониби ҳукумути Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба вуҷуд овардани режими мусоидатқунии бештар барои воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат шаҳодат медиҳад.

Дар айни ҳол базаи қонунгузории ҷумҳурий ба сармоягузорони хориҷӣ аз мусодира, миллигардонӣ ва дигар амалиётҳои маҷбурҳои воқеиро медиҳад.

Инчунин кафолат ба гузаронидани амалиётҳои зерин дода мешавад:

- интиқоли озоди дивидендҳо ба хориҷа дар асъори озод бадалшаванда;
- кафолати панҷсола дар истифодаи ҳамаи қонунгузорие, ки дар лаҳзаи бақайдигарии ширкати муштарак амал мекард, дар ҳолате, ки қонунгузории пасоянди ҷумҳурий шароити сармоягузориро бадтар кунад;
- ҳукуқи ҳудсарона муайян намудани нарҳҳо ба маҳсулоти аз тарафи онҳо истеҳсолшаванда(корҳо ва хизматҳо);
- муайян намудани тартиби фуруши он аз интиҳоби таъминкунандагон;
- имконияти созмондии корхонаҳое, ки пурра ба сармоягузорони хориҷӣ таалуқ доранд;
- Шаклҳо ва воситаҳои асосии ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ ва рушди равобити иқтисоди берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин мебошад:
 - равобити мустақими корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ бо шарикони хориҷӣ;
 - муносабатҳои бе назардошти иштироки саҳомии ширкатҳои хориҷӣ(хизматрасонии лизингӣ ва гайра);
 - савдои назди сарҳад, аз ҷумла, дар асоси ивазкунии байниминтақавӣ;
 - бунёди корхонаҳои муштарак, дар дохил ва берун аз кишвар;
 - бунёди ширкатҳои саҳомӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, иттиҳодияҳо, консорсиумҳо, анҷуманҳо, хонаҳои савдо ва гайра;
 - күшодани бонкҳои тиҷоратии байналхалқӣ, фондҳои молиявӣ ва сугуртавӣ;
 - ташкили бозорҳои қоғазҳои кимматнок ва воридгардии сармояи хориҷӣ ба он;
 - ташкили минтақаҳои соҳибкории

муштарак.

Дар соҳаҳои ашёи хоми саноатӣ, инчунин дар соҳаи кишоварзӣ, шакли имтиёзни ҷалбномаии сармоягузории ҳориҷиро вусъат додан зарур аст.

Аломатҳои фарқунаандай шакли имтиёзни ҷалбномаии сармоягузории ҳориҷӣ дар он аст, ки он тамоми намудҳои пардохти (барои захираҳои табии, замин ва гайра..) бо созишномаҳои имтиёзни анъанавии ҳосро риоя намуда, шарик шудан ба тарафҳои иштироккунанда ва бурдани назоратро аз болои фаъолияти онҳо пешбинӣ мекунад.

Дар соҳаҳои истеҳсолкунаандай маҳсулоти истеъмолӣ, корхонаҳои муштарак бояд бозорҳои дохириро аз маҳсулоти ҳуд пур кунанд ва содироти истеҳсоли моли ҳудро зиёд намоянд.

Аз нуқтаи назари ҳудудӣ дар ҷои аввал барои бунёди корхонаҳои муштарак минтақаҳое, ки дар он ҷо конҳои қанданиҳои фойданок (нуқра, кони мансури қалон ва гайра..) ё манбаи ашёи хоми ҳочагии қишлоқ бисёр аст, меистад, ки ифодакунаандай таҳассуси истеҳсолот нисбати қувваи кори ихтисосманд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бобокалон Исоматов «Асосҳои назарияи иктиносӣ» Қисми аввал, Душанбе – 2006.
2. Маҷаллаи «Иктиносидиёти Тоҷикистон; стратегия, тарақиёт» Душанбе – 2018
3. Қонуни Ҷумҳури Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои ҳориҷӣ», ки 17-ми майи соли 2007 таҳти рақами №260 қабул шудааст.
4. М. Сузуки, Л.Ҳ. Сайдмуродов, А.А. Солиев «Макроиктиносиди кӯшод ва инвеститсияҳои мустақими ҳориҷӣ» – Душанбе, Деваштич, 2007. – 278 сах.

САРЧАШМАҲО ВА РОҲҲОИ САМАРАНОК ГАРДОНИДАНИ ҶАЛБ ВА ИСТИФОДАИ САРМОЯГУЗОРИИ ҲОРИҔӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҔИКИСТОН

Масъалаи ҷалби сармоягузории мустақими ҳориҷӣ аҳамияти нисбатан бузург дошта, барои муйянкунини мақсадҳои, ки дар соҳаи сармоягузории ҳориҷӣ гузашта мешавад, хизмат мерасонад. Ин ва дигар масъалаҳои мутобиқ ба қишвари мо, ба таври густурда баррасӣ мегардад. Дар замми ин, тезонидани ҷаравӣни фаъолияти сармоягузорӣ имконияти асосноккунини тавсияҳои таҷрибай ба корхонаҳоро оиди бартараф намудани шароитҳои номусоид, коркарди тактика, стратегияи тадриҷӣ гузаштан ба бозори ҷаҳонӣ ва бартараф намудани бӯхрони амиқи иктиносидиро мединад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, иқлими мусоид, ҷалб, иктиносидӣ, соҳа, руши иктиносидӣ.

ИСТОЧНИКИ И ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ПРИВЛЕЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Вопрос привлечения прямых иностранных инвестиций имеет большое значение и служит для определения целей, поставленных в сфере иностранных инвестиций. Эти и другие вопросы, имеющие отношение к нашей стране, широко обсуждаются. Кроме того, ускорение инвестиционного процесса позволит предприятиям обосновать практические рекомендации по преодолению неблагоприятных условий, разработке тактики, стратегии постепенного перехода на мировые рынки преодолению глубокого экономического кризиса. В секторе потребительских товаров совместные предприятия должны заполнить свою продукцию на внутренних рынках и увеличить экспорт своей продукции. С территориальной точки зрения первоочередными для создания совместных предприятий являются районы, где имеется много месторождений полезных ископаемых (серебро, крупные мансури и т. д.) Или источник сельскохозяйственного сырья, что является показателем специализации производства в отношении квалифицированной рабочей силы.

Ключевые слова: эффективность, благоприятный климат, привлекательность, экономика, промышленность, экономическое развитие.

SOURCES AND WAYS TO EFFECTIVELY ATTRACT AND USE FOREIGN INVESTMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The issue of attracting foreign direct investment is of great importance and serves to determine the goals set in the field of foreign investment. These and other issues related to our country are widely discussed. In addition, accelerating the investment process will allow enterprises to substantiate practical recommendations for overcoming adverse conditions, developing tactics, a strategy for a gradual transition to world markets and overcoming a deep economic crisis. In the consumer goods sector, joint ventures need to fill domestic markets with their products and increase exports. From a territorial point of view, the first priority for the establishment of joint ventures are areas where there are many deposits of minerals (silver, large mansuri, etc.) or a source of agricultural raw materials, which is an indicator of the specialization of production in relation to skilled labor. is.

Key words: efficiency, favorable climate, attractiveness, economy, industry, economic development.

Сведения об авторе: Саломов Афзалшо – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Тел.: 915 01 60 00

Information about the author: Salomov Afzalsho – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University. Tel: 915 01 60 00

ВАЗЪ ВА САМТХОИ АФЗАЛИЯТНОКИ МУНОСИБАТХОИ ТИЧОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ

Сафаров П
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой 4-уми январи соли 1992 оғоз ёфт. Сафоратхонаи Ҷумҳурии Халқии Хитой (ЧХХ) дар Душанбе аз 13 марта соли 1992 ба фаъолият шурӯъ намуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон сафоратхонаи худро дар Пекин 7-уми апрели соли 1997 кушод.

ЧХХ яке аз аввалинҳо шуда соҳибиستиклонияти Тоҷикистонро эътироф намуд. Ҳамкории судманди ду мамлакат аз рӯи принсипҳои ҳамзистии сулҳустона вобаста ба ҳадафҳои миллатҳо босубот инкишоф ёфта истодааст. Заминаи асосии ҳуқуқии муносибатҳои ду мамлакат бъяди танзим ва мувоғиқакунонии масоили хати сарҳадоти байни ҳамдигар устувортар гардид.

Тоҷикистон ва Хитой дар доираи СММ ва Созмони ҳамкории Шанхай бо ҳам муносибати мутақобила менамоянд. Аз рӯи як қатор масоили байнамиллалӣ ва минтақавӣ ҳар ду мамлакат мавқеи наздик ва якхела доранд, махсусан аз рӯи масъалаи ислоҳоти СММ ва Шӯрои Амният. Тоҷикистон якчоя бо Хитой ва ҳамкорон дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай (СҲШ) алайҳи терроризм, сепаратизм ва экстремизм, барои таъмини сулҳ ва амнияти минтақавӣ мубориза бурда истодаанд.

Ҳаҷми тиҷорати дучониба байни ин ду мамлакат қаноатмандона афзуда истодааст. Ба натиҷаҳои бадастоварда такя намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба ҳарҷ медиҳад, ки ҳамкории минбаъдаи тиҷоративу иқтисодиро бо ин мамлакат бо дарназардошти наздикии ҷуғрофӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ пуркунанда, инкишоф дидад.

Хитой дар аввали асри XXI ҳамчун мамлакати бузурги қайҳонӣ ва ядроӣ баромад мекунад. Аз рӯи ММД ин мамлакат ҷойи дуюмро дар ҷаҳон ишғол менамояд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Хитой зери роҳбарии Ҳизби Коммунистӣ дар асоси нақшаҳои панҷсола амалӣ гардонида шуда истодааст. Гуногунсатҳии иқтисодӣ ва бисёрнизомӣ вуҷуд дорад. Бо нишондиҳандаи баланди рушди иқтисодӣ (10,6% дар соли 2006) он тавсифи экстенсивӣ дорад. ММД ба сари аҳолӣ дар соли 2006 1700 долларро

ташкил намуд. Аз ҳаҷми зиёди инвеститсияҳои ҳориҷӣ қариб 80%-и инвесторҳои ҳориҷӣ хитоиҳои этникӣ, ки дар ҳориҷа зиндагӣ мекунанд, ба ҳисоб мераванд. Аз рӯи нақшай Ҳизби Коммунистии Хитой дар соли 2010 аз рӯи даромади умумии ММД Хитой бояд ба сатҳи ШМА расад (ҳоло иқтисодиёти ЧХХ 45%-и иқтисодиёти ШМА-ро ташкил медиҳад).

Бо дарназардошти ин ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки ба муносибатҳои дутурафаи тоҷикистониву хитой қувват баҳшида, дар асоси инкишофи онҳо мазмунан бой ва ба тақозои асри XXI ҷавобгӯ созад.

Бояд қайд намуд, ки муносибатҳо бо Ҷумҳурии Халқии Хитой на танҳо дар сиёсати берунаи мамлакати мо афзалиятнок аст, балки яке аз шартҳои асосии инкишофи босуботи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Аз назари таъриҳӣ тоҷикону хитоиҳоро алоқаҳои қадимаи тиҷоратӣ, фарҳангӣ ва илмӣ муттаҳид месозад. Ҕаҳсолаи сипаришуда пас аз барпо намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ЧХХ пурсамар буда, дар сатҳҳои гуногун ташрифи натиҷабаҳш шуда гузаштанд, ки пеш аз ҳама дар сатҳи давлатӣ ва инҷунин дар сатҳи соҳибкорӣ аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки самти муносибатҳои Тоҷикистон ба ҳамкории сиёсӣ, тиҷорати-иқтисодӣ, илмию техникӣ, ҳарбӣ ва гуманитарӣ бо Хитой майлонӣ дорад.

Бо мақсади инкишофи муносибатҳои дутарафа бо ЧХХ дар соҳаи тиҷоратӣ-иқтисодӣ дар сатҳи байниидоравӣ корҳо ба анҷом расонида шудаанд.

Масалан, 21-24 феврали соли 2005 бо ташрифи расмӣ гурӯҳи ҳукуматии ЧХХ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омад. Мақсади ташриф мухокимаи масоили устуворгардонии ҳамкории тиҷоратӣ-иқтисодии байни ду мамлакат буд. Дар рафти гуфтушунид масоили додани қарзи имтиёзном ба мамолики иштирокчиёни Созмони ҳамкории Шанхай аз тарафи Ҳукумати ЧХХ дар ҳаҷми 900 млн. доллари ШМА зери мухокима қарор гирифт.

15 апрели соли 2005 вохурӣ бо намояндагони ЕХИМ Банки Хитой оид ба шартҳои додани қарзи зикршуда

гуттушунид гузаронида шуд. Иттилоот ба инобат гирифта шуд ваз ери муҳокима қарор гирифт.

21 июли соли 2005 ҷонишини Сарвазири ҶХХ ба Тоҷикистон ташриф овард, ки дар натиҷа он ҳӯҷҷатҳои зерин ба имзо расонида шуданд:

1. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой оид ба ҳамкории техникӣ-иқтисодӣ;

2. Мактуби мубодилавӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонва Ҳукумати Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой оид ба расонидани кӯмак дар самти лоиҳаи соҳтмони нақби «Шар-Шар»;

3. Мактуби мубодилавӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонва Ҳукумати Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой оид ба таҳсили 100 мутахассисони тоҷикистонӣ дар самти идораи иқтисодӣ.

Мувофиқи мактуби қайдшуда, дар давраи моҳҳои октябри соли 2005 то феврали соли 2006 112 мутахассисони ҳадамоти давлатӣ дар ҶХХ таҳсил гирифтанд.

Ҳамкории байни мамлакатҳо дар соҳаи энергетика қаноатмандона инкишоф ёфта истодааст. Ба низоми гидроэнергетикӣ бештар гурӯҳи гидроэнергетикии «Gezhouba Co», ширкати «Sino Hydro» ва Бонки миллии инкишофи Ҳитой таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, якчанд қарор намояндагонашон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф оварданд ва бо лоиҳаҳо шиносӣ намуда, ба минтақаҳои алоҳида барои омӯзиши маҳали соҳтмони оянда рафтанд.

Дар натиҷаи корҳои баанҷомрасонидашуда бо намояндагони ширкатҳои хитоии зикршуда ва дигар ширкатҳо бо кӯмаки Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҶТ Меморандум оид ба ҳамкорӣ байни Вазорати энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Корпоратсияи миллии таҷхизоти барқии Ҳитой (CNEEC) дар самти таҷдиди НОБи Қайроқкӯм, қатори НОБи Варзоб, НОБи Перепад, таҷдид ва соҳтмони Маркази гармидиҳию барқии Душанбе ба имзо расид, Меморандуми ҳамдигарфаҳмӣ барои лоиҳаҳои соҳтмони НОБи Шуроб дар марҳалаи тайёри аст.

28 – 30 марта соли 2006 ташрифи гурӯҳи кории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҶХХ сурат гирифт. Дар рафти ташриф меморандум байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Эксимбанк (оиди додани қарзи имтиёзном ба мамолики иштирокчиёни Созмони ҳамкории Шанхай аз тарафи Ҳукумати ҶХХ дар ҳаҷми 900 млн. доллари ШМА) ба имзо расид.

21 апрели соли 2006 байни Холдинги Саҳомии «Барқи Тоҷик» ва корпоратсияи хитоии ҶДМ «Синохайдро» Меморандум оид ба ҳамдигарфаҳмӣ дар самти инкишофи гидроэнергетика дар дарёҳои Зарафшон, Сурхоб ва Оби Ҳингӯ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонида шуд.

Самтҳои бартариноки ҳамкории алоқаҳои дучониба дар соҳаи энергетика ин соҳтмони НОБҳои нав ва хати интиқоли барқ иқтидорнок, инчунин таҷдид ва мусиркуни НОБҳои амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла масоили сармоягузорӣ аз тарафи ширкатҳои хитой ва иштирок дар таҷдиди НОБи «Перепадная», «Головная», Қайроқкӯм ва соҳтмони қатори нурӯгоҳҳои обии барқӣ дар дарёи Зарафшон ба ҳисоб мераванд.

5 июня соли 2006 дар Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳурии Вазир бо намояндагони ширкати хитоии «China CAMC Engineering Co LTD», ки барои омӯзиши вазъи корҳо дар Тоҷикистон ва дида баромадани имкониятҳои иштироки ширкат дар лоиҳаҳои инкишофи инфрасоҳтори мамлакат, аз ҷумла соҳтмони заводи истеҳсоли хишт дар ноҳияи Балҷувон, лоиҳаи ирригатсияни дар атрофии нақби ноҳияи Данғараи вилояти Ҳатлон, инчунин соҳтмони корхонаи истеҳсоли шиша дар вилояти Суғд ташриф оварда буданд, воҳурӣ намуданд.

Аз рӯи натиҷаҳои ташрифи намояндагон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон байни Вазорати саноату энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ширкати «China CAMC Engineering Co LTD» Меморандум оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи корқади алюминии аввалия ва нахи пахта, соҳтмони корхонаи истеҳсоли шиша ба имзо расид.

Аз 14 то 16 июня соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар ҷаласаи навбатии Шӯрои сарони давлатҳои иштирокчиёни Созмони ҳамкории Шанхай ба шаҳри Шанхайи Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой ташриф овард. Дар рафти иштирок дар Саммит воҳурии дучониба дар сатҳи сарони давлатҳо ба вуқӯй пайваст.

Дар воҳурӣ комплекси васеи масоили ҷории ва дурнамои ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Ҳитой дар шакли дучониба ва дар доираи СҲШ ва дигар созмонҳои минтақавию байналхалқӣ баррасӣ карда шуд. Оид ба таҳия ва имзои «Созишнома оид ба дӯстӣ, ҳамкорӣ ва муносабатҳои неки ҳамсоягӣ бо Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой» аҳду

паймон карда шуд. Раиси ЧХХ қайд намуд, ки ҳукумати Хитой ба Тоҷикистон кӯмаки иловагии бебозашт дар ҳаҷми 70 млн. юан мерасонад.

Дар рафти Саммити навбатии сарони давлатҳои широкчиёни Созмони ҳамкории Шанхай, маҷмӯи созишномаҳо оид ба чудо намудани қарзи имтиёзнони содиротӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалигардонии лоиҳаҳои аҳамияти минтақаӣ дошта ба имзо расид, ки аз ҷумла:

- «Шартнома оид ба соҳтмони роҳи автомобилгард байни Тоҷикистону Ӯзбекистон «Душанбе-Чанак»

Арзиши пешакии таҷдиди роҳи автомобилгарди «Душанбе-Чанак» 295,9 million доллари ШМА-ро ташкил намуда (аз ҷумла қарз дар ҳаҷми 281,2 million доллари ШМА), мӯҳлати амалигардонии лоиҳа 2 сол аст. Лоиҳа таҷдиди пурраи роҳи автомобилгарди «Душанбе-Ҳӯҷанд-Бӯстон-Чанак», соҳтмони нақби «Шаҳристон» (дарозиаш беш аз 5 километр), соҳтмони 37 купрукҳои хурд ва қалон, 6300 метр обьектҳои зидди тармаро дарбар мегирад.

- «Созишнома оид ба соҳтмони ҳати интиқоли бисёрвотаи барқии «Шимол-Ҷануб»

Арзиши соҳтмони ҳати 500-волтаи нави интиқоли барқи «Шимол-Ҷануб» дарозиаш 350 километр 281,3 million доллари ШМА ташкил медиҳад (аз ҷумлаи он қарз - 267,2 million доллари ШМА), ки мӯҳлати амалигардониаш - 3 сол аст. Воситаҳои ҳарҷшуда барои амалигардонии лоиҳа дар муддати 7 сол баргардонида мешавад. Баъди супоридан барои истифода НОБ-и «Сангтуда -1» ва «Сангтуда - 2» амалигардонии ин доиҳа имкон медиҳад, ки системаи барқии ҷудогонаи вилояти Суғдро бо системаи барқии Марказии Тоҷикистон пайванданд. Баланд бардоштани таъминоти вилояти Суғдро бо қувваи барқ имконоти инкишофи саноат ва таъминоти аҳолӣ ба барқро ба вучуд меорад. Қобилияти барқинтиқолдииҳи ҳати интиқоли барқи «Шимол-Ҷануб» дар як сол 8 миллиард киловатт-соат мебошад.

- «Созишнома оид ба соҳтмони ҳати интиқоли барқи 220-киловолтаи «Лолазор-Ҳатлон»

Амалигардонии лоиҳаи мазкур таъмини меъёрии қувваи барқро ба вилояти Ҳатлон имкон дода, барои инкишофи иқтисодиёти ин минтақа

мусоидат ҳоҳад кард. Арзиши умумии лоиҳа 55,1 million доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, ки ин воситаҳо аз ҷониби Хитой дар доираи қарзи дарозмуддати имтиёзнон пешниҳод шудааст.

Ҳиссаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи лоиҳаҳои қайдшуда 36 million доллари ШМА-ро ташкил медиҳад.

11 июли соли 2006 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорабинии оғози амалигардонии лоиҳаи таҷдиди роҳи автомобилгарди «Душанбе-Ҳӯҷанд-Бӯстон-Чанак» шуда гузашт.

13-15 сентябри соли 2006 дар шаҳри Душанбе ҷаласаи навбатии сеюми Комиссия байниҳукуматии Тоҷикистону Хитой оид ба ҳамкории тиҷоративу иқтисодӣ шуда гузашт. Дар ҷараёни ин ҷаласа ҷониҳо, зарурият ва аҳамиятнокии фаъолгардонии кори Комиссияро дар самти васеъгардонии алоқаҳои соҳибкорони ду мамлакат қайд намуда, розигии ҳудро дар бунёди шаклҳо ва шароитҳои инкишофи ҳамкории тиҷоратии фирмҳои тоҷикистонӣ ва хитой баён намуданд ва зарурияти ҷорӣ намудани алоқаҳои дарозмуддат ва устуворро дар самтҳои афзалиятноки зерин ба мисли саноат, комплекси агросаноатӣ, гидроэнергетика ва нақлиёт, телекоммуникатсия ва технологияҳои баланд, инчунин фаъолгардонии корҳои муштарак дар самти амалигардонии лоиҳаҳои инвеститсионӣ тасдиқ намуданд.

Комиссия пешниҳоди ҷониби Тоҷикистонро оид ба вучудияти имконияти ҳақиқӣ дар инкишофи алоқаҳои истеҳсолӣ дар соҳаҳои саноати кимиё ва маъданӣ қуҳӣ, маҳсусан дар коркарди алюминии аввалия, нахи пахта, сангҳои қимматбаҳо ва нимқимматбаҳо, фулузот ва истеҳсоли муштараки маҳсулот аз онҳо ба инобат гирифт. Бо дарназардошти ин, Комиссия зарурияти баррасии лоиҳаҳоро дар соҳаҳои зерин қайд намуд:

- саноати кимиё ва маъданӣ қуҳӣ, бунёди корхонаҳои муштарак оид ба коркарди нахи пахта дар асоси корхонаҳои насоҷии амалқунандай Тоҷикистон, коркарди алюминии аввалия, вали компютерҳо ва техникаи машии мураккаби электронӣ, истеҳсоли шиша, истеҳроҷ ва коркарди санги мармар, истеҳсоли маҳсулоти керамикӣ, истеҳсоли маводи ноқил, коркарди пила ва истеҳсоли маҳсулоти абревим дар асоси корхонаҳои соҳа;

• коркади маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, кишу ко рва истеҳсоли муштараки пахта аз рӯи технологияи Навин дар зери қабати полиэтиленӣ ва обёрии чакрагӣ, дар соҳаи хадамоти фитосанитарӣ ва ветеринарӣ, дар соҳаи заминдории лалмӣ ва менечменти баъдиҳосилии онҳо;

• баррасии имконияти мусиркуни НОБи Норак, таҷдиди НОБи «Головная», соҳтмони катори неругоҳҳои обии барқӣ дар дарёи Зарафшон, таҷдиди аркази гармиву барқии ш. Душанбе, таҷдиди роҳи автомобилгарди Қалайхум-Мурғоб; ва гайраҳо.

Аз ҷониби Хитой инчунин изҳор гардид, ки дар ҷаравӣ шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии Тиҷорат кӯмаки техникий расонида мешавад.

14 сентябри соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Президенти Бонки давлатии инкишофи Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой воҳурӣ намуд, ки якҷоя раиси Иттиҳодияи байнибонкии давлатҳои иштирокчии Созмони ҳамкории Шанҳай ба ҳисоб меравад. Дар ҷаравӣ воҳурӣ қайд карда шуд, ки байни Бонки миллии Тоҷикистон ва Бонки давлатии инкишофи Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой аллакай созишнома оид ба чудо намудани 10 миллион доллари ШМА барои инкишофи соҳаи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон омодаи имзо аст, ки ин қадами аввали ҳамкории байнибонкии ду мамлакат ба ҳисоб меравад.

Ҷонибҳо инчунин оид ба имконияти инкишофи ҳамкорӣ дар ҷунин соҳаҳо ба мисли гидроэнергетика, нақлиёт, коммуникатсия, коркарди нахи пахта, меваю сабзавот, истиҳроҷ ва коркарди маъданҳои зеризамий мубодилаи афкор намуда, ҳавасмандии дучонибаро дар инкишофи минбаъдаи муносибатҳои судманд тасдиқ намуданд.

16 сентябри соли 2006 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Сардори Шӯрои Давлатии Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой, ки бо ташрифи расмӣ барои иштирок дар ҷаласаи панҷуми сарони давлатҳои иштирокчии Созмони ҳамкории Шанҳай ба Душанбе омада буд, воҳурӣ намуд. Дар воҳурӣ масоили гуногунҷабҳаи муносибатҳои ҳамкории дучониба баррасӣ карда шуд.

Ҷонибҳо оид ба имкониятҳои васеи ҳамкорӣ дар истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ ва захираҳои манбеъҳои табии Тоҷикистон, инчунин ба роҳ мондани коркади дохилии пахта,

нахи пашм, ашёи пӯстӣ, меваю сабзавоти дар мамлакат истеҳсолшудаистода мубодилаи афкор намуда, ҳавасмандии дучонибаро дар ҷорабинҳои муштарак дар ин самтҳо арзи сипос намуданд.

Дар воҳурӣ инчунин оид ба амали якҷоя дар масоили таъмини бехатарии минтақавӣ ва байналхалқӣ ва мубориза алайҳи тероризм, экстремизм ва гардиши гайриқонуни маводи муҳадир мубодилаи афтор карда шуд.

Дар ҳамон рӯз дар маҳалли «Чорбӯғ»-и ноҳияи Варзоб Президенти Ҷумҳурии Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой дар маросими оғози соҳтмони хати интиқоли барқи «Шимол-Ҷануб» бо дарозии 350 километр ва иқтидори интиқоли барқ 8 миллиард киловатт-соат, иштирок намуданд.

Бояд қайд намуд, ки баъди бомуваффақият инҷомёбии лоиҳаҳо оид ба соҳтмони хати интиқоли барқи «Шимол-Ҷануб» ва «Лолазор-Хатлон», соҳтмони нерӯгоҳҳои обии барқии «Сангтуда-1» ва «Сангтуда-2» Тоҷикистон ба шабакаи васеи энергетикӣ пайваст шуда, мамлакати қалони содиркунандай қувваи барқ ҳоҳад шуд. Баъди ин ҷумҳурӣ аз ҳисоби транзити қувваи барқ ҳар сол метавонад то 50 миллион сомонӣ даромади соғ ба даст орад.

15-21 январи соли 2007 ташрифи давлатии Президенти Ҷумҳурии Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой баргузор гардид. Дар доираи воҳурии васеъи сарони давлатҳо оид ба маоили инкишофи ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва тиҷорат, нақлиёту коммуникатсия, энергетика, саноат, хоҷагии қишлоқ, фарҳанг ва маориф мубодилаи афкор сурат гирифт.

Аз ҷониби Хитой пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тайёр намудани Барномаи ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисоду тиҷорат то соли 2015 дастгирӣ карда шуд.

Дар охир маросими имзокунии санадҳои шартномавӣ-хуқуқии ҳамкории ду мамлакат сурат гирифт, ки дар маҷмӯъ 6 ҳуҷҷатҳоро дарбар мегирад:

1.«Шартнома оид ба муносибатҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳури Ҳалқии Хитой»;

2.«Шартнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳури Ҳалқии Хитой оид ба ҳамкории техникӣ-иқтисодӣ»;

3.«Шартнома оид ба интиқоли таҷхизоти ренгени ҳаракаткунандა»;

4.« Шартнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳури Ҳалқии Хитой оид ба авиатсияи шаҳрвандӣ»;

5.«Протоколи иловагӣ ба шартнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳури Ҳалқии Хитой»;

6.«Шартномаи иловагии принсиپиалий байни Бонки миллии Тоҷикистон ва Бонки давлатии инкишофи Хитой».

16 январи соли 2007 дар Пекин бо иштироки намояндагони расмии Тоҷикистон ва доираи васеи соҳибкорони ду мамлакат Форуми тиҷоратӣ-иқтисодӣ шуда гузашт.

Дар рафти Форум дуромои лоиҳаҳои инвеститсионии Тоҷикистонро ба назар гирифта, соҳибкорони Хитой ба соҳаҳои гидроэнергетика, туризми байналхалқӣ, саноати маъданӣ кӯҳӣ, аз ҷумла коркарди конҳои ангиштсанг ва соҳтмони неругоҳи барқии конденсатӣ, коркади чуқури нахи пахта, маҳсулоти мевагию сабзавотӣ, истехсоли маҳсулоти ниҳоӣ аз алюминий ва дигар соҳаҳо ҷолиби назар намуданд. Бештар онҳо ба лоиҳаҳои дурнамои соҳаҳои гидроэнергетика ва туризм, ки барои ӯарқарорсозии Роҳи Абрешим равона шудаанд, диккат ҷалб намуданд.

Дар рафти ташрифи давлатии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин бо намояндагони соҳибкорон ва доираи бонкии Хитой воҳурӣ намуда, сӯхбати судманд бо онҳо ороста намуд.

Дар воҳурӣ бо раиси ширкати «Ситик-групп» масоили ҳамкорӣ дар соҳаи нақлиёти роҳи оҳан баррасӣ карда шуд. Дар назар дошта шудааст, ки аз рӯи қарзҳои имтиёznоки ҷониби хитой «Ситик-групп» ба идораи роҳи оҳани Тоҷикистон 23 тепловоз таҳвил менамояд. Ин ширкат тасмим гирифтааст, ки бо ҷалби қарзи имтиёznок дар соҳтмони роҳи оҳани Душанбе-Қурғон-Теппа ва Колхозобод-Панҷи поён, инчунин бо барқ таъмин кардани атрофии роҳи оҳани Конибодом-Бекобод ширкат варзад.

Дар воҳурӣ бо ҷонишини Президенти «ЭКСИМ-банк»-и ҶХХ масоили молиякунонии лоиҳаҳои муштараки дар Тоҷикистон амалигаштаистода дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва коммуникатсия баррасӣ карда шуданд. «ЭКСИМ-банк» дар молиякунонии на танҳо лоиҳаҳои инвеститсионии байниҳукуматӣ, балки

дар сатҳи вазорату идораҳо ё соҳибкорони ду мамлакат изҳор намуд.

Масоили ҳамкории байнибонкӣ дар воҳурӣ бо ҷонишини Президенти Бонки давлатии инкишофи Хитой баррасӣ карда шуд. Дар анҷоми воҳурӣ ду ҳуччат ба имзо расид: «Созишномаи умумӣ оид ба свопи асьорӣ байни Бонки миллии Тоҷикистон ва Бонки давлатии инкишофи Хитой» ва «Созишнома оид ба таъсиси намояндагии муштараки Бонки миллии Тоҷикистон ва Бонки давлатии инкишофи Хитой».

19 январи соли 2007 дар ҷараёни ташрифи давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҶХХ дар Пекин бо се сарварони ширкатҳои бузурги ин мамлакат воҳурӣ гузаронида шуд.

Дар воҳурӣ бо Раиси идораи ширкати «Шанхай-Белалкател» масоили ҳамкорӣ самти телерадиокоммуникатсия баррасӣ карда шуд. Қайд карда шуд, ки ширкати «Шанхай-Белалкател» бо ҷалби сармояи хитой дар ҳаҷми 20 миллион доллари ШМА роҳи оҳани Қурғон-Теппа-Қулобро бо воситаҳои мусосири алоқа таъмин менамояд.

Масоили ҳамкорӣ дар соҳаи телерадиокоммуникатсия инчунин бо ширкати Ҳуавей (ZTI) ҶХХ зери муҳокима қарор гирифт. Қайд карда шуд, ки Ҳуавей (ZTI) ҳамчун амалиёти ҳайрия ва барои ҳавасмандгардонии ҳамкории минбаъда ду макотиби олий в аду мактаби таҳсилоти умумиро дар Тоҷикистон бо системаи электронии таҳсили масофагӣ метаҷҳизонад.

Инчунин сӯхбат бо Президенти ширкати хитой «Чайна Роуд энд Бридҷ Корпорейшн» гузаронида шуд. Дар рафти сӯхбат масоили амалигардонии лоиҳаҳои муштарак бо ин ширкат, лоиҳаи таҷдиди роҳи автомобилгарди «Душанбе-Чанак» ва «Айнӣ-Панҷакент» баррасӣ карда шуданд. 7-9 ноябри соли 2007 дар шаҳри Сиани Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой Форуми дуюми иқтисодии ЕвроОсиё гузаронида шуд.

Иштирокчиён доираи васеи масоилро зери муҳокима қарор доданд. Аз ҷумлаи онҳо инкишофи амалиёти муштарак дар соҳаҳои иқтисодӣ ва гумманитарӣ байни давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай ва дигар мамолики минтақа зери муҳоикма қарор гирифт. Масоили энергетика ва инкишофи туризм инчунин сарфи назар карда нашуданд.

ВАЗЪ ВА САМТХОИ АФЗАЛИЯТНОКИ МУНОСИБАТХОИ ТИЧОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ ЧУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН БО ЧУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ

Солҳои наздик имкониятҳои васеънамоии ҳамкории мамлакат бо давлатҳои иттиходияи ҷаҳони пешбини шудааст. Лекин дар амалияи ба вучуд овардани ин имкониятҳо Чумхурии Тоҷикистон бо як катор мушкини рӯ ба рӯ мешавад. Қисми аз онҳо ҳарактери дохили доранд ва пеш аз ҳама аз зарурияти баркарор намудани базай содироти анъанави ва ташкили базай мусоири содироти дар мамлакат сар мезанд. Афзалиятаи Тоҷикистон дар тиҷорати беруна, ҷалби инвеститсияҳои ҳориҷӣ бояд ҳаматарафа таҳлил ёфта истифода бурда шавад. Дар муносибатҳои иқтисодӣ бо мамолики ҳориҷӣ, пеш аз ҳама дар доираи гурӯҳи интегратсионӣ сиёсати давлатӣ барои таъмини инкишофи иқтисодии Тоҷикистон равона карда шавад. Ин масъала нисбати муносибатҳои Тоҷикистон бо Чумхурии Ҳалқии Ҳитой бояд ба инобат гирифта шавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инкишофи муносибатҳои Тоҷикистон дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай, зарурияти таҳқими муносибатҳо бо Чумхурии Ҳалқии Ҳитой рост меояд?

Калидвожаҳо: туризм, ҳамкориҳо, самраноӣ, иқтисодиёт, молиякунонӣ, тиҷорат.

СИТУАЦИЯ И ПРИОРИТЕТЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

В ближайшие годы планируется расширение сотрудничества страны со странами мирового сообщества. Однако на практике Республика Таджикистан сталкивается с рядом проблем при создании этих возможностей. Некоторые из них носят внутренний характер и, прежде всего, вытекают из необходимости восстановления традиционной экспортной базы и создания современной экспортной базы в стране. Преимущества Таджикистана во внешней торговле и привлечении иностранных инвестиций должны быть тщательно проанализированы и использованы. В экономических отношениях с зарубежными странами, прежде всего, в рамках интеграционной группы, государственная политика должна быть направлена на обеспечение экономического развития Таджикистана. Этот вопрос следует учитывать в отношениях Таджикистана с Китайской Народной Республикой. Есть ли необходимость в укреплении отношений с Китайской Народной Республикой в контексте глобализации и развития отношений между Таджикистаном и Шанхайской организацией сотрудничества?

Ключевые слова: туризм, сотрудничество, эффективность, экономика, финансирование, торговля.

SITUATION AND PRIORITIES OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

In the coming years it is planned to expand cooperation with the countries of the world community. However, in practice, the Republic of Tajikistan faces a number of problems in creating these opportunities. Some of them carry an internal character and, above all, go out of necessity to restore the traditional export base and create a modern export base in the country. The benefits of Tajikistan in foreign trade and the attraction of foreign investment should be thoroughly analyzed and used. In economic relations with foreign countries, first of all, within the framework of the integration group, the state policy should be aimed at ensuring the economic development of Tajikistan. This question should be taken into account in the relations of Tajikistan with the People's Republic of China. Is there a need to strengthen relations with the People's Republic of China in the context of globalization and the development of relations between Tajikistan and the Shanghai Cooperation Organization?

Keywords: tourism, cooperation, efficiency, economics, financing, trade.

Сведения об авторе: Сафаров Пулод – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 907 10 00 07

Information about the author: Safarov Pulod – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: 907 10 00 07

ЗАРУРИЯТИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ҲОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ЧУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

**Хидиров Ҕ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт ин сармоягузории дохилӣ ё ҳориҷӣ мебошад. Барои бардоштани сатҳи иқтисодиёти кишвар ва зиндагии аҳолӣ сармояи дохилӣ ва сармояи ҳориҷӣ зарур аст. Аз рӯи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯъи манбаҳои иқтисодиёт, ки ба такрористехсоли воситаҳои асосии истехсолот равона карда шудаанд. Дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон дар байни давлатҳои Шӯравӣ аз рӯи дараҷаи

баланди маълумотнокӣ фарқ мекард. Лекин аз сабаби ҷангӣ шаҳрвандӣ ва чуқуршавии сатҳи буҳрони иқтисодӣ ин нишондиҳанда тафйир ёфт. Аз сабаби камшавии буҷаи давлат, барои маориф маблағи камтар ҷудо карда мешуд, маоши маорифчиён бехад паст буда, душвории ба мактабҳо фаро гирифта намудани хонандагон дар ноҳияҳои чумхурӣ ба қайд гирифта шудааст. Умуман сармоягузорӣ ба ин соҳа кам гардид ва раванди ташаккули сармояи

инсонӣ суст гардид.

Чараёни сармоягузории хориҷӣ барои баромадан аз буҳрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур мебошад. Дар амал ягон давлате нест, ки аз сармоягузории хориҷӣ истифода набарад. Давлатҳое, ки ба сармоягузории хориҷӣ эҳтиёҷот доранд, яъне дар онҳо норасонии сармоя дида мешавад, ки инро исбот кардан шарт нест.

Бӯхрони иқтисодӣ ҳамаи тарафҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар ҷумҳурӣ дар фароғирифт, ки ин боиси маҳдулгардии имкониятҳои ҷараёни сармоягузорӣ гашт. Таи солҳои охир баъди барҳамхурии Иттифоқи Шӯравӣ, дар шароити буҳрони иқтисодӣ дар ҷумҳурии мо барои нигоҳ доштани сатҳи пастшавии зиндагонии аҳолӣ ба он оварда расонд, ки ҳиссаи фонди истеъмолии аз даромади миллӣ ташкил ёфта, доимо кам шудан, гирифт.

Камшавии фонди истеъмолӣ, албатта якҷоя бо пастшавии сатҳи зиндагӣ ва ихтизори миқдори аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар иқтисодӣ миллӣ. Қисми зиёди фондҳои асосии истеҳсолии саноат, соҳтмон ва комплекси агросаноатӣ кам гардида, имрӯз зиёда аз 40 фоизи мошину таҷҳизоти дар истифода буда ба талаботи ҳозира мувофиқат намекунад. Асосан баъзе соҳаҳои асосии иқтисодӣ ба монанди электроэнергетика, саноати масолеҳи соҳтмон дар ҳолати ногузир қарор доранд. Аз ин ҷо чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки иқтисодиёти Тоҷикистон ба сармоягузориҳои мақсаднок барои техникии нав ва технологияи ҳозиразамон эҳтиёҷоти қалон дорад. Имконияти баромадан аз ҷиҳати вазъият, яъне талафоти заҳираҳои сармоягузорӣ, бояд аз рӯи имконияти такмили ҷалбқуни сармояи хориҷӣ, пеш аз ҳама, дар он соҳа ва роҳи тараққиёти иқтисодӣ, ки якҷоя бо заҳираҳои миллӣ самараи максималӣ дода ба ҳамкории муфиди иқтисодӣ таъмин мекунад, ба роҳ мондан зарур аст.

Аз сабаби дар давраи гузариши қарор ёфтани ҷумҳурии мо ҳануз таҷрибаи пурраи ҳоҷагидорӣ дар шароити бозорӣ надорад. Механизми сусти муносибатҳои бозорӣ барои давлатҳое, ки дар иқтисодиёти гузариши қарор доранд хос мебошад. Бо мақсади ба даст овардани тараққиёти мӯътадили иқтисодӣ роҳҳои баромадан аз вазъияти ба вучуд омадаро бояд ҷустуҷӯ намуд. Ҳар гуна қӯшиши баланд бардоштани

донишу ихтисоси қадрҳо дар шароити номувофиқатии донишҳо оид ба иқтисодиёти бозорӣ ба даст оварда ба муносибатҳои ҳаққии истеҳсолӣ дар мамлакат рӯ ба қасодӣ дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки сармоягузорони давлатҳои тараққикардаро тавассути қушодани корхонаҳои муштарак бояд ҷалб намуд.

Сармояи хориҷӣ ва дар баробари он ташкилотҳои хориҷӣ фаъолияти ҳудро дар бозор зиёд намуда, маблағ барои фаъолгардонии механизми бозор, ки дар навбати ҳуд ҳавасмандии кардрҳои маҳаллиро дар такмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба тараққиёти қишвар оварда мерасонад, таъсир менамояд.

Ҳамин тарик вазъи маҷмӯи сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ҳеле муҳим аст ва он пеш бурдани сиёсати сармоягузориро талаб менамояд.

Самтҳои сиёсати сармоягузорӣ бояд инҳо бошанд:

- ташкилоти шароит барои ҷоннок кардани фаъолияти сармояи мустаҳкамӣ ҳориҷӣ ва сармояи ҳусусӣ;

- фароҳам овардани иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳам барои сармояи хориҷӣ ва ҳам барои сармояи доҳилӣ;

- гузаронидани сиёсати қарзӣ - пулӣ, ки ба васеъ кардани маблағгузорӣ ва мусоидат кардан ба маблағгузориҳои дарозмуддат равона карда шудааст;

- пурзӯр кардани базаи молиявӣ барои сармоядорон тавассути амалий гардонидани сиёсати амортизатсионӣ ва васеъ кардани маблағи асосӣ;

- дасгирии ҳаматарафаи рушди соҳибкории ҳурд ва миёна инҷунии ривоҷ додани рақобат;

- тараққӣ додани инфрасоҳтори истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва бозорӣ.

Ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва истифодаи самараноки он бо мақсади тағири соҳтор ва таҷдиди он ва такмили соҳтори ҳоҷагии ҳалқи Тоҷикистон яке аз ҷиҳатҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ мебошад. Барои ҳамин ҳам ҷалби сармояи хориҷӣ ба яке аз проблемаҳои асосӣ дар сиёсати берунаи иқтисодии мамлакат табдил ёфт.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ҷалбқунандаи сармояи хориҷӣ ин иқлими мусоиди сармоягузорӣ ҳисоб меёбад, ки якчанд омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Аз рӯи чунин иқлими сармоягузор, бозори муаяни сармоягузориро интихоб карда метавонад. Ба таври дигар иқлими мусоид бояд нишондиҳандаи тараққиёти

инфрасохтори бозорӣ ва иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, имтиёзҳо, минтақаҳои имтиёзники иқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва гайра дошта бошад, ки аз тарафи давлат ҷорӣ карда мешавад. Дар он мамлакате, ки чунин иқлими ҷорӣ шудааст сармояз аз бозори ҷаҳонӣ ҳаракат мекунад.

Таҳлили иқлими сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 28-соли истиқлолият ва вазъи ҷалб кардани сармояи ҳориҷӣ нишони медиҳад, ки дар солҳои гуногун нобаробар буд. Сараввал ҷоришавии сармояи ҳориҷӣ мӯътадил буд, ки дар дигар давлатҳои муштарақулманофез ҳам ҳамин ваъзиятро дидан мумкин буд.

Баъдтар дар давраи солҳои охир Ҷумҳурий аз ҷиҳати вазъи иқлими сармояи ҳориҷӣ ба якчанд даҳсолаҳо оқиб партофта шуд ва инчунин ба қатори давлатҳои аз ҷиҳати ҷалбнокӣ суст дохил гардид. Лекин новобаста ба ин сармояи ҳориҷӣ каму беш ба минтақаҳои аз ҷиҳати сиёсӣ мӯътадил ҷорӣ гардид ва якчанд корҳонаҳои соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва гайримоддӣ ташкил гардианд. Чунин минтақа асосан вилояти ҳозираи Суғд ва ноҳияҳои тобеъи маркази шаҳри Душанбе мебошанд. Вақте, ки оиди иқлими гайримусоиди сармоягузорӣ дар Тоҷикистони имрӯза сухан мекунем дар ҳақиқат дараҷаи андозбандӣ назар ба бисёр мамлакатҳо зиёдтар буда, маъсала на танҳо оиди ҳаҷми онҳо, балки оиди муаян кардани асоси андозситонӣ меравад. Одатан дар бисёр мамлакатҳо низоми имтиёзники андозситонии фоидай аз нағмаблағунонида ба истеҳсолот ҷорӣ шудааст, ки ё аз рӯи дараҷаи паст ситонида мешаванд, ва ё аз қисми даромад тарқ карда мешаванд. Дараҷаи андозҳо барои корҳонаҳои сармояи ҳориҷӣ дошта бо назардошти шароитҳои давлатҳои рақиби Тоҷикистон муаян карда шавад.

Чунин роҳи ҷалби сармояи ҳориҷӣ аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ бисёр самаранок мебошад ва нисбат ба дигар усулҳо самараноктар аст. Як соҳаи далелнок дар он аст, ки сармояи озод ба минтақаҳои андозааш камтар ҳаракат мекунанд, ки фоида бисёртар ҷам карда шавад ва дар ҳақиқат дар ин минтақаҳо тамаркази зиёди сармоя ба шумор меравад. Ва умуман яке аз мақсадҳои асосии сармоягузории ҳориҷӣ ин гирифтани фоидай нисбатан зиёд мебошад.

Чунин механизми муҳим барои ҷалби сармояи ҳориҷӣ ин сугуртакунони давлатӣ ва хусусии фаъолияти сармоягузорон дар дохири

давлат мебошад. Бо ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкати давлатии сугуртагӣ «Тоҷикинвест», ки ба сугуртакуни фаъолияти сармоягузорони ҳориҷӣ алоқаманд ҳаст, сару кор доранд. Инчунин якчанд ширкатҳои дигари хусусии сугуртавӣ дар Тоҷикистон оиди ин масъала сару кор доранд. Вале фаъолияти онҳо барои фароҳам овардани шароити мусоиди иқлими сармоягузорӣ ҳанӯз ҳам кифоя нест, вале муҳим аст, ки бозори сугуртавии рақобатиро, ки мувофиқи усули бозорӣ амал менамоянд бояд тараққӣ дихем.

Дастрас шудани сармояи ҳориҷӣ барои тараққиети иқтисодиети мамлакат ҷиҳати ҳориҷӣ хусусан дар давраи гузарish муҳим аст ва он дар гузаронидани ҷараёнҳои хусусигардонӣ, дастрас намудани технологияи ҳозиразамон, тайёр намудани қадрҳо, азҳудкуни таҷрибаи идоракунӣ, шиносӣ бо усулҳои баҳисобигрии бухгалтерӣ, баромадан ба бозори беруна, тараққиети иқтидори содиротӣ зоҳир мегардад.

Дар ҷумҳурий шароитҳои мусоид барои ҷалби сармояи ҳориҷӣ пурра фароҳам оварда нашудаанд. Дастраси соҳторҳои бозорӣ ва тараққиети соҳаҳои молиявӣ бонкҳо муҳайё шудаанд.

Ба аз имтиёзҳое, ки бо қонунгузории амалқунанда пешбинӣ шудаанд, режими андозии имтиёзниҳо (озодшавӣ аз андоз аз фоида) аз 2 то 5 сол аз лаҳзаи гирифтани фоидай баландӣ пешбинӣ шудааст (ба истиснои корҳонаҳое, ки фаъолияташон бо коркард ва истифодаи заҳираҳои табии алоқаманд аст). Чун имтиёзҳои андозӣ аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ба вучуд овардани режими мусоидаткуни бештар барои воридшавии сармояи ҳориҷӣ ба иқтисодиети мамлакат шаҳодат медиҳад.

Дар айни ҳол базаи қонунгузории ҷумҳурий ба сармоягузорони ҳориҷӣ аз мусодира, милигардонӣ ва дигар амалиётҳои маҷбурҳои воқеиро медиҳад.

Инчунин кафолат ба гузаронидани амалиётҳои зерин дода мешавад:

- интиқоли озоди дивиденду ба ҳориҷа дар асьори озод бадалшаванд;
- кафолати даҳсола дар истифодаи ҳамаи қонунгузорие, ки дар лаҳзаи бақайдигрии ширкати муштарақ амал мекард, дар ҳолате, ки қонунгузории пасоянди ҷумҳурий шароити сармоягузориро бадтар кунад;
- ҳуқуқи худсарона муайян намудани нарҳҳо ба маҳсулоти аз тарафи онҳо истеҳсолшаванд (корҳо ва хизматҳо);

- муайян намудани тартиби фуруши он аз интихоби таъминкунандагон;
 - имконияти созмондихии корхонаҳое, ки пурра ба сармоягузорони хориҷӣ таалуқ доранд;
 - шаклҳо ва воситаҳои асосии ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ ва рушди равобити иқтисоди берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин мебошад;
 - равобити мустақими корхонаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ бо шарикони хориҷӣ;
 - муносибатҳои бе назардошли иштироки саҳомии ширкатҳои хориҷӣ (хизматрасонии лизингӣ ва гайра);
 - савдои назди сарҳад, аз ҷумла, дар асоси ивазқунии байниминтақаӣ;
 - бунёди корхонаҳои муштарақ, дар доҳил ва берун аз қишвар;
 - бунёди ширкатҳои саҳомӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, иттиҳодияҳо, консорсиумҳо, анҷуманҳо, хонаҳои савдо ва гайра;
 - кӯшодани бонкҳои тиҷоратии байналхалқӣ, фондҳои молиявӣ ва сугуртавӣ;
 - ташкили бозорҳои қофазҳои қимматнок ва воридгардии сармояни хориҷӣ ба он;
 - ташкили минтақаҳои соҳибкории муштарақ.
 - ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ бояд дар самтҳои зерин равона карда шавад;
 - бунёди корхонаҳои коркарди ашёҳо (ҳочагии қишлоқ ва дигар): азнавқунии таҷхизонидани техникаи истеҳсолот;
 - рушди истеҳсолот ва лоиҳаҳои дар муҳлати кутоҳ баровардани ҳарҷ (соҳаи хизматрасонӣ, туризми хориҷӣ ва гайра);
 - истеҳсолоти омехта;
- Тараққиёти соҳаҳои илмӣ истеҳсолии ба пешрафти илмӣ-техникий мусоидаткунанда.

Ҳангоми бунёди корхонаҳои муштарақ бояд кӯшиш кунем, ки иштирокҳои хориҷӣ бо ҳуд ўҳдадориро оиди гирифтани ҳиссаи фоидаи ҳуд, дар намуди маҳсулоти ин корхонаи муштарақ ё ин ки ба қишвари сеюм фурухтан гирад (яъне бо шарти «take or pay» - «гир пардоҳт кун»). Дар ин ҷо талаботи ҳароҷотбарории корхонаи муштарақро ҳатман ба назар гирифтани лозим аст.

Дар соҳаҳои ашёи ҳоми саноатӣ, инчунин дар соҳаи қишоварзӣ, шакли

имтиёзномои ҷалбнамоии сармоягузории хориҷиро вусъат додан зарур аст.

Аломатҳои фарқкундандаи шакли имтиёзномои ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ дар он аст, ки он тамоми намудҳои пардоҳти (барои захираҳои табии, замин ва гайра..) бо созишномаҳои имтиёзномои анъанавии ҳосро риоя намуда, шарик шудан ба тарафҳои иштироккунанда ва бурдани назоратро аз болои фаъолияти онҳо пешбинӣ мекунад.

Дар соҳаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти истеъмолӣ, корхонаҳои муштарақ бояд бозорҳои доҳилиро аз маҳсулоти ҳуд пур кунанд ва содироти истеҳсоли моли ҳудро зиёд намоянд.

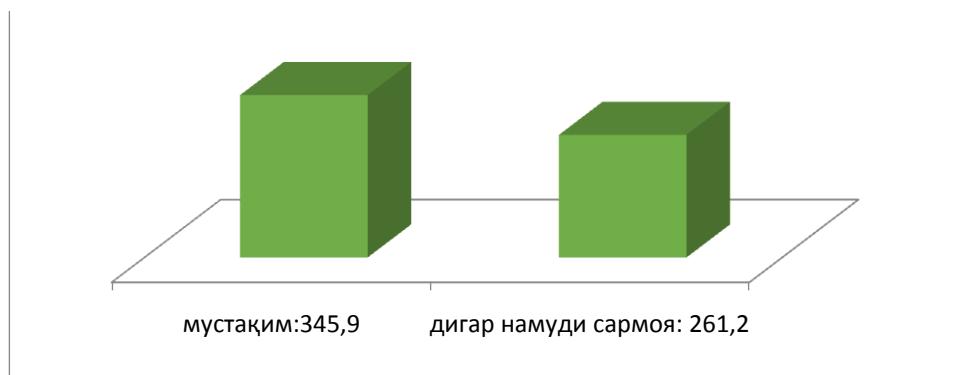
Аз нуқтаи назари ҳудудӣ дар ҷои аввал барои бунёди корхонаҳои муштарақ минтақаҳое, ки дар он ҷо конҳои қанданиҳои фоиданок (нуқра, кони мансури қалон ва гайра..) ё манбаи ашёи ҳоми ҳочагии қишлоқ бисёр аст, меистад, ки ифодакунандаи таҳассуси истеҳсолот нисбати қувваи кори ихтиноссанд мебошад.

Асоси чунин ҷойгиркунии корхонаҳои муштарақ имконияти ҷалбнамоии воситаҳои зарурӣ, истифодабарии иқтидори иҷтимоӣ – иқтисодии ҷумҳуриро медиҳад. Сарчашмаи рушди соҳибкории муштарақ ин ҷалбнамоии корхонаҳои ҳурд вам иёна ба ин соҳа мебошад. Ба соҳибкории муштарақ ҷалбнамоии мақсадноки ташкилотҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки кори илмии онҳоро тезонида, сатҳи тайёркунии қадрҳоро баланд мебардорад, ба роҳ монда шудааст.

Ҳавасмандгардонии воридгардии сармоягузории хориҷӣ дар ҷумҳурий, пеш аз ҳама, барои тараққиёти истеҳсолоти маснӯотбарор, барои зиёд намудани ҳиссаи соҳаҳои маснӯотбарорӣ (дар навбати аввал истеҳсолоти илмӣ) зарур аст.

Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар соли 2019-ум 607,1 млн.долл. ИМАро ташкил додааст, ки аз он 345,9 млн.доллари ИМА сармоягузории мустақим ва 261,2 млн.доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошад.

Чалби сармояи хориҷӣ дар соли 2019
Диаграмма №1 (млн. доллари ИМА)

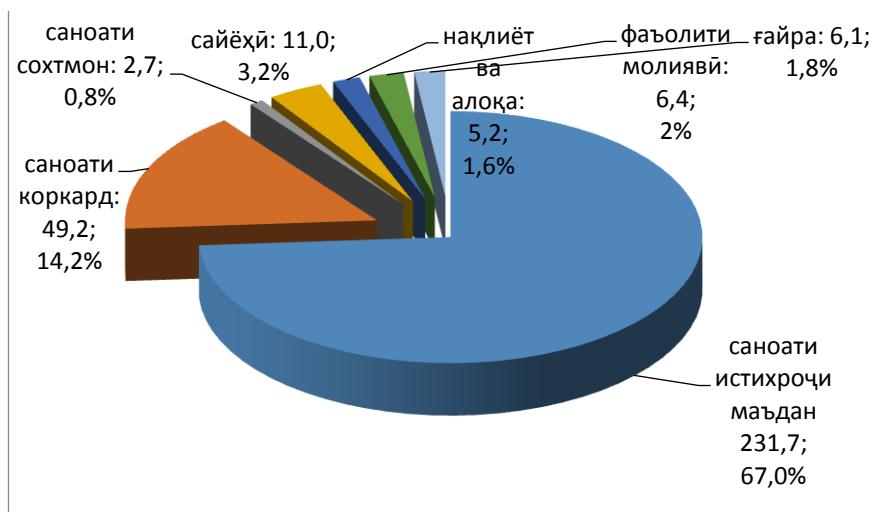

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки воридоти сармоягузории мустақим нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 19,1 млн.доллари ИМА зиёд шудааст.

Сармояи мустақим асосан ба соҳаҳои саноати коркард - 49,2 млн.дол.ИМА(14,2%), саноати истихроҷи маъдан- 231,7 млн.дол.ИМА (67,0%), фаъолияти

молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасони тиҷоратӣ-8,8 млн.дол.ИМА(2,5%), нақлиёт ва алоқа-36,4 млн.дол.ИМА (10,5%), сайёҳӣ- 11,0.дол.ИМА(3,2%), саноати соҳтмон-2,7 млн.дол.ИМА (0,8%) ва гайраҳо-6,1 млн.доллари ИМА(1,8%) равона карда шудаанд.

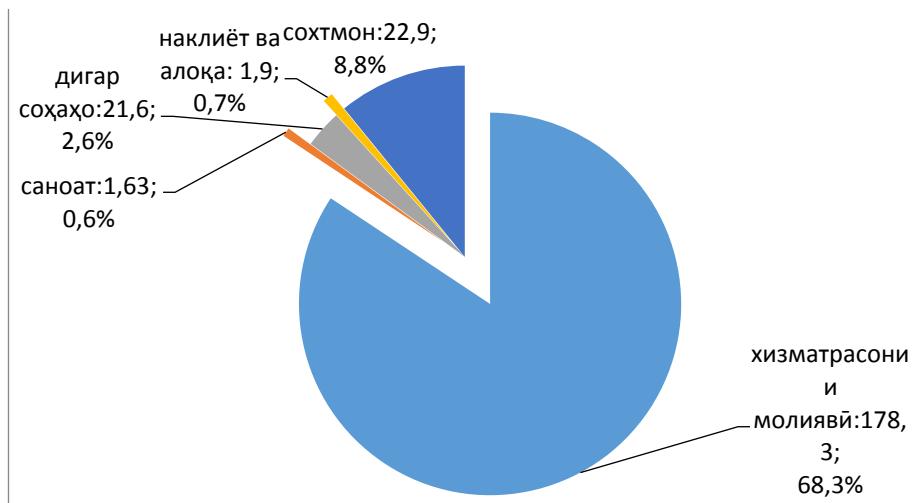
Чалби сармояи мустақими ҳориҷӣ ба соҳаҳо
Диаграмма №2 (млн.доллари ИМА)

Дигар намуди сармоя аз ҷумла, қарзҳо ба саҳаҳои саноат - 1,6 млн.доллари ИМА (0,6%), хизматрасонии молиявӣ - 178,3 млн.доллари ИМА (63,8%), соҳтмон - 22,9 млн.доллари

ИМА (8.8%), нақлиёт ва алоқа - 1,9 млн.доллари ИМА (0,7%) ва дигар саҳаҳо - 56,5 млн.доллари ИМА (21,6%) равона гардидаанд.

**Чалби сармояи хориҷӣ аз рӯи дигар намуди сармоягузорӣ
Диаграмма №3 (млн.доллари ИМА)**

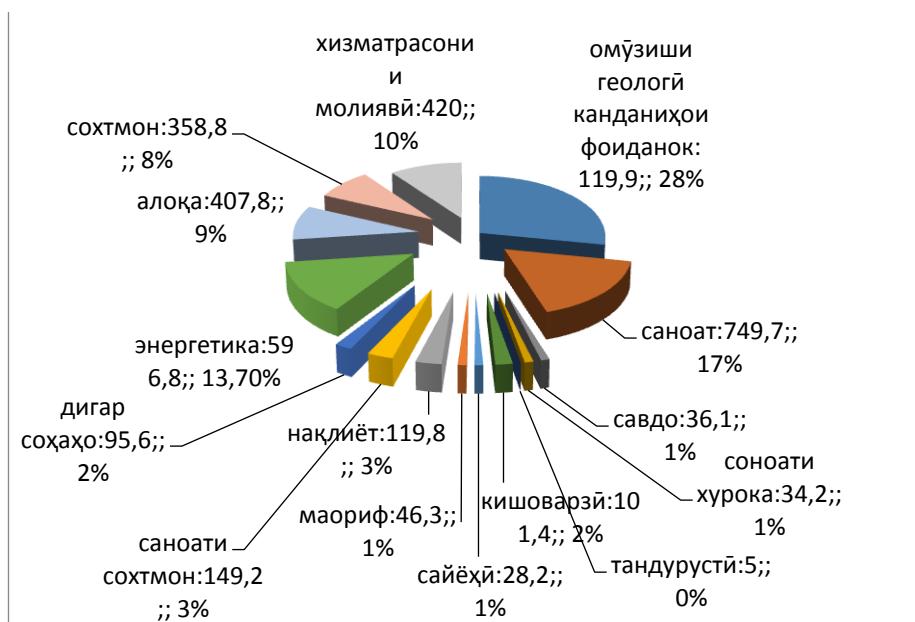

Дар соли 2019 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи мустақими хориҷӣ бештар аз ҷониби Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой – 262,3 млн.долл.ИМА – 75,8% (хизматрасонии молиявӣ, алоқа, соҳтмон, омӯзиши геологӣ ва истиҳроҷ, саноати соҳтмой, истиҳроҷ ва истеҳсоли нафтӣ ва газӣ), Федератсияи Россия – 33,1 млн.долл.ИМА – 9,6% (хизматрасонии молиявӣ алоқа, соҳтмон), Шоҳигарии Британияи Кабир – 13,9 млн.долл.ИМА – 4,0% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, омӯзиши геологӣ ва истиҳроҷ), Туркия – 13,5 млн.долл.ИМА – 3,9% (саноат коркард, соҳтмон, хизматрасонии

молиявӣ), Кипр – 10,3 млн.долл.ИМА – 3% (хизматрасонии молиявӣ), Швейтсарий – 5,8 млн.долл.ИМА – 1,7% (хизматрасонии молиявӣ) ва аз ҷониби дигар давлатҳо бошад – 7,0 млн.долл.ИМА – 2% воридот гардидааст.

Дар соли 2019 воридоти сармояи хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе – 39,7% (137,4 млн.долл.ИМА), Вилояти Суғд – 52,7% (182,3 млн.долл.ИМА), Вилояти Ҳатлон – 3,1% (10,6 млн.долл.ИМА), Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадаҳшон – 0,6% (2,2 млн.долл.ИМА) ва ба ноҳияҳои тобеъи ҷумҳури бошад – 3,8% (13,3 млн.долл.ИМА) равона гардидааст.

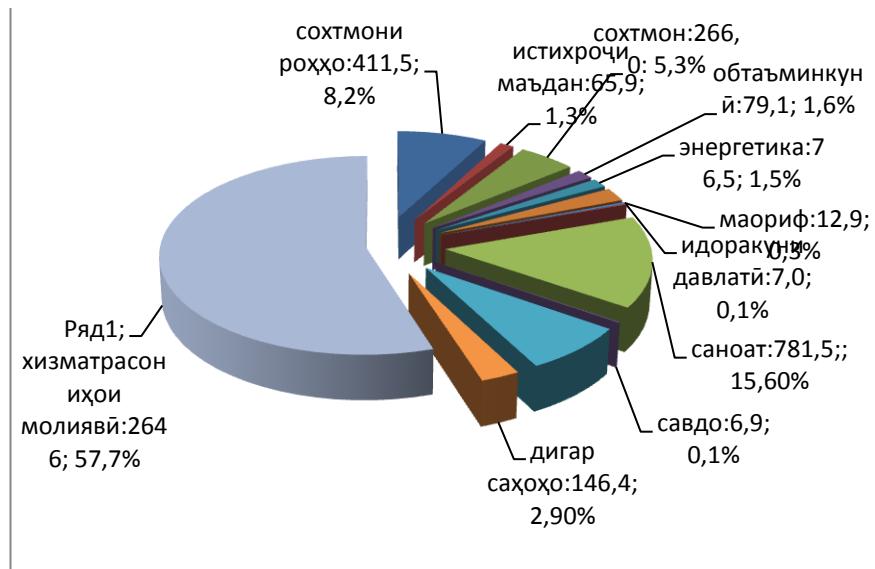
**Воридоти сармоягузории мустақими хориҷи дар солҳои 2007-2019
Диаграмма №4 (млн.доллари ИМА ва %)**

Қарзҳои мазкур асосан ба соҳаҳои хизматрасонии молиявӣ – 2 млрд 646,0 млн.долл.ИМА, Сохтмони роҳҳо – 411,5 млн.долл.ИМА, омӯзиши геологӣ ва истихроҷи канданиҳои фоиданок- 64,9 млн.долл.ИМА, сохтмон- 266,0 млн.долл.ИМА, обтаминкунӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ- 79,1 млн.долл.ИМА, энергетика – 76,5

млн.долл.ИМА, кишоварзӣ – 63,1 млн.долл.ИМА, маориф – 12,9 млн.долл.ИМА, дар самти идоракуни давлатӣ – 7 млн.долл.ИМА, саноат – 781,5 млн.долл.ИМА, савдо- 6,9 млн.долл.ИМА, нақлиёти – 402,9 млн.долл.ИМА, дигар соҳаҳо (таҷхизотҳои технологӣ) – 146,4 млн.доллари ИМА равона гаштааст.

*Воридоти дигар намуди сармоягузории хориҷӣ дар солҳои 2007-2019
Диаграмма №5 (млн.доллари ИМА ва %)*

Дар соли 2007-2019 ба иқтисодиёти Чумхурии Тоҷикистон 63 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд, ки бештар онҳо аз ҷониби **Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой** – 2 млрд. 865,5 долл. ИМА – 29,0% (алоқа, сохтмон хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, монтажи таҷхизоти технологӣ, саноат, сохтмон, ва дигар намуди хизматрасониҳо), **Федератсия Россия** – 1 млрд. 631,0 млн. долл. ИМА 16,5% (сохтмон, алоқа, омӯзиши геологӣ, хизматрасонии молиявӣ, тандурустӣ, саноати сохтмон, савдо, энергетика, туризм ва дигар намуди хизматрасонӣ), **Амрико** 695,1 млн. долл. ИМА 7,0% (алоқа, хизматрасонии молиявӣ, маориф, кишоварзӣ, тандурустӣ, обтаминкунӣ ва соҳилмустаҳкамкунӣ, сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат), **Британия Кабир** – 680,2 млн.долл. ИМА – 6,9% (омӯзиши геологӣ-иҳтиҳроҷ, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, истихроҷи ангишт, саноат ва савдо), Қазоқистон 569,1 млн.долл. ИМА – 5,8% (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши

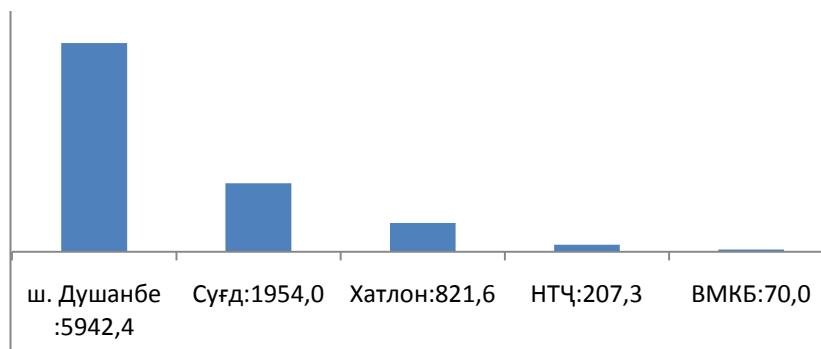
геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо), **Филиппин** 500,3 млн. долл. ИМА 5,1% (кишоварзӣ, сохтмони роҳ, хизматрасонӣ, монтажи таҷхизоти технологӣ, хизматрасонии молиявӣ, идоракуни давлатӣ, тандурустӣ ва маориф), **Люксембург** – 307,5 млн. долл. ИМА – 3,1% (хизматрасонии молиявӣ), Эрон – 281,8 млн.долл.ИМА – 2,9% (саноат, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ, савдо), **Озарбойҷон** – 242,0 млн. долл. ИМА – 2,5% (хизматрасонии молиявӣ), **Австрия** – 238,4 млн.долл. ИМА – 2,4% (хизматрасонии молиявӣ, монтажи таҷхизоти технологӣ), Кипр – 218,9 млн.долл. ИМА – 2,2% (сохтмон, туризм, савдо). **Арабистони Саудӣ** – 205,6 млн. долл. ИМА -2,1% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, савдо), Аморати Мутахидаи Араб – 201,6 млн.долл. ИМА – 2,0% (хизматрасонии молиявӣ, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноат, савдо), **Туркия** – 188,7 млн.долл. ИМА – 1,9% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, савдо) ва дигар давлатҳо – 1042,2 млн. долл. ИМА – 10,6% мебошад.

Дар соли 2008-2019 воридоти сармояи мустакими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе - 66,1% (5 млрд 942,4 млн.долл.ИМА), Вилояти Суғд - 21,7% (1млрд.954 млн.долл.ИМА), Вилояти Хатлон- 9,1%(821,6

млн.долл.ИМА), Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадаҳшон- 0,8% (70,0 млн.долл.ИМА) ва ба нохияҳои тобеъи чумхурӣ бошад - 2,3%(207,3 млн.долл.ИМА) равона гардидааст.

*Воридоти сармоягузории хориҷӣ ба минтақаҳои чумхурӣ дар солҳои 2008-2019
Диаграмма №6 (млн.доллари ИМА)*

Тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар солҳои 2007-2019, 9млрд.865,7млн. доллари ИМА-ро ташкил додаст, ки аз он 4 млрд.345,9 млн.дол. ИМА сармоягузории мустақим,5 млрд.17,9 млн. долл.ИМА-ро қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалгардида ва 502,0 млн. долл. ИМА-ро сармоягузории портфелий (евробондҳо) мебошанд.

Ҳамин тавр, рушди иқтисодиёти чумхурӣ ва фаъолияти равобити хориҷӣ бояд барои азnavsозии соҳтори иқтисодӣ ва тараққиёти соҳтори иҷтимоӣ – истеҳсолӣ равона карда шавад.

Ҷойиркуни корхонаҳои маснуотбарор дар ҳудуди чумхурӣ миқдори маҳсулоти содиротиро дар истеҳсолот зиёд менамояд ва мошинасозиро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. А. Киреев «Международная экономика» Часть первая. Москва «Международные отношения» 2002г, 416 стр.
2. Б. С И smoилов «Инвестиционный механизм в условиях перехода к рыночным отношениям» ТГУ, Душанбе 1993, 17 саҳ
3. В. А Розиков, Ш, М Раҳимов, С.Р Сафаров «Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации». Нашриёт «Сарпараст» с 2001, 174 саҳ.
4. Г.Расулов «Иностранные инвестиции и их роль в развитии экономики Республики Таджикистан», Душанбе «Ирфон», с 2005, 37 саҳ.
5. Газета Asia Plus № 14 6 апреля 2006.
6. Л. Сайдмуровов «Иқтисодиёти байналхалқӣ; назария, таърих, сиёсат», Душанбе «Ирфон», с 2004,

- 144 саҳ.
7. М. Оймаҳмадов, М. Мургазоев «Иқтисодиёти Ҷаҳон» Техрон «Нашри Замон», с 2001, 800 саҳ.
 8. Мачалай «Иқтисодиёти Тоҷикистон; стратегияи тараққиёт». Душанбе шумораи солҳои 2007-2008.
 9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ» №555 1992 (бо тағироту иловаҳо аз 1.02.1996, аз 12.12.1997, аз 11.12.1996, 12.11.2002 ва 12.05.2007)

ЗАРУРИЯТИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХОРИҔӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити бӯҳрони сармоягузории хориҷӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ то андозае камчинии амонати доҳилиро мӯкамал мегардонад. Дар баробари ин муҳити сармоягузорӣ метавонад ба меъёри ислоҳоти комили бозорӣ, боварии иттиҳоди ҷаҳонӣ ба мустақилияти ҳукуки моликият ва вазъи кишвар хизмат расонад. Дар як вакт истифодаи сармоягузории хориҷӣ ҳангоми рушди иқтисодиёти миллий, мутобиқсозии нисбатан тези онро ба системаи ҳочагии ҷаҳонӣ таъмин мекунад. Сармоягузориҳои хориҷӣ ба сифати сарҷашмаи маблағгузориҳои пулӣ ба тараққиёт, васеъшавӣ ва азхудкунни истеҳсолоти нави молу ҳадамот, мӯкаммалгардонии технология, истиҳроҷ ва коркарди қанданиҳои фоиданок баромад мекунанд. Ҳукуматҳои давлатҳои алоҳида сиёсати ҷалбнамоии инвеститсияҳои хориҷиро мегузаронанд, ки ин як қисми сиёсати иқтисодии онҳо мебошад. Сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд бо роҳи ташкили корхонаҳои муштарак ва корхонаҳое, ки пурра ба инвеститсияҳои хориҷӣ тааллук доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин кунанд, маҳсулот истеҳсол намоянд, ба буҷет андоз супоранд ва бо ҳамин воридшавии даромадҳои пулии лозимаро ба буҷет таъмин намоянд. Масъалаи ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ аҳамияти нисбатан бузург дошта, барои муайянкунни мақсадҳо, ки дар соҳаи сармоягузории хориҷӣ гузошта мешавад, хизмат мерасонад.

Калидвоҷаҳо: сармоягузорӣ, корхонаҳои муштарак, содирот, воридот, кумак, сармоягузории мустақим.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В условиях кризиса иностранных инвестиций привлечение иностранного капитала в определенной степени дополняет дефицит внутренних депозитов. В то же время инвестиционный климат может служить стандартом для всесторонних рыночных реформ, уверенности международного сообщества в независимости прав собственности и ситуации в стране. В то же время использование иностранных инвестиций в развитие национальной экономики обеспечит ее более быструю адаптацию к мировой экономической системе. Иностранные инвестиции выступают источником денежных вложений в разработку, расширение и освоение новых производств товаров и услуг, совершенствование технологий, добычу и переработку полезных ископаемых. Правительства отдельных стран проводят политику привлечения иностранных инвестиций, что является частью их экономической политики. Иностранные инвестиции могут создавать новые рабочие места, производить продукцию, платить налоги в бюджет и, таким образом, обеспечивать необходимый приток денежных средств в бюджет путем создания совместных предприятий, которые полностью принадлежат иностранным инвестициям. Вопрос привлечения прямых иностранных инвестиций имеет большое значение и служит для определения целей, поставленных в сфере иностранных инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, совместные предприятия, экспорт, импорт, помощь, прямые инвестиции.

NEED TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENT IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In a crisis of foreign investment, attracting foreign capital to a certain extent complements the deficit of domestic deposits. At the same time, the investment climate can serve as a standard for comprehensive market reforms, the confidence of the international community in the independence of property rights and the situation in the country. At the same time, the use of foreign investment in the development of the national economy will ensure its faster adaptation to the world economic system. Foreign investment is a source of investment in the development, expansion and development of new production of goods and services, improving technologies, mining and processing of minerals. Individual governments pursue policies to attract foreign investment, which is part of their economic policy. Foreign investment can create new jobs, produce products, pay taxes to the budget, and thus provide the necessary cash flow to the budget by creating joint ventures that are fully owned by foreign investment. The issue of attracting foreign direct investment is of great importance and serves to determine the goals set in the field of foreign investment.

Keywords: investments, joint ventures, exports, imports, assistance, direct investments.

Сведения об авторе: *Хидиров Дж.* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Khidirov J.* – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University.

ЧАҲОНГАРОЙ ВА ТАҒИЙИРТИ ТРАНСФОРМАТСИОНӢ ДАР ХОҶАГИИ ЧАҲОНӢ

**Холов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар замони муосир илми иқтисодӣ диққати асосии худро ба панҷ сamt – чаҳонгароии молиявӣ, баркароршавии корпоратсияҳои глобалии фаромилалӣ, минтақавишавии иқтисодиҳӯ, интенсификатсияи тичорати чаҳонӣ ва тамоюлҳои конвергенсия равона карда истодааст. Маълум, ки ҳама ҳодисаҳои иқтисодӣ ба трансформатсияи унсурҳои фарҳангӣ моддӣ ва ниҳоят ба ташкили ҷамъият дар макон меоварад. Бинобар ин тадқиқотчиён ду ҳирқи ҳамаро фарогирифтаи чаҳонгароиро чудо мекунанд;

- чаҳонгароӣ – ташкилшавии чунин системаҳои иҷтимоию иқтисодии назорат ва идоракуниро дар назар дорад, ки дар онҳо идоракунии умумии марказонидашуда бо дарназардошти манфиатҳои иқтисодии маҳаллӣ мувоғиқ қунонида мешавад;

- структуризатсияи фазои иҷтимоию иқтисодӣ дар намуди «галаҷазираҳои иқтисодӣ» (мисол, асосиатсияҳои шаҳрҳо-мегаполисҳои қалонтарин).

Ҳамин тавр мағҳуми чаҳонгароӣ ҳислати васеъ ва умумиро фаро мегирад, ки ҷанбаҳои гуногуни раванди чаҳонгароиро ифода мекунад. Раванди чаҳонгароӣ дар соҳаи иқтисодиёт босуръат пеш рафта истодааст. Дар ин ҳодат ҷанбаҳои объективӣ ва субъективии чаҳонгароии иқтисодиётро чудо мекунанд. Дар воқеъ, аз як тараф, чаҳонгароии иқтисодиёт раванди қонунӣ ва объективии ҳаракат ба якпорчагии иқтисодии ягонаи чаҳонӣ, марҳалай сифатан нави баланди байнамилалишавии иқтисодиёт мебошад. Аз тарафи дигар, чаҳонгароии иқтисодиёти чаҳонӣ чунин шакли сиёсати муайяни иқтисодие мебошад, ки аз тарафи мамлакатҳои мутараққии чаҳон (пеш аз ҳама ИМА), корпоратсияҳои фаромилалӣ ва бонҳои фаромилалии қалонтарин, марказҳои чаҳонии молиявӣ ба манфиатҳои ҳусусӣ гузаронида мешаванд [3].

Дар шароити муосир иқтисодиҳӯ баъди индустривии мамлакатҳои мутараққӣ бо зиҳда аз 1 миллиард нафар аҳолӣ, технологияҳои баланд, хизматрасонии пешқадам, муҳити мусоидатқунанда, кафолатҳои иҷтимоӣ, сифати баланди ҳаҳт фарқ мекунад.

Инчунин ин мамлакатҳо бо барилова (профисит)-и буҷет фарқ мекунанд, ки қисми зиҳди он ба соҳаҳои илм, маориф ва технологияҳои навин ҳарҷ шуда истодаанд. Диғаргунии сифатии усули техноиқтисодӣ – ин ташкил кардани Шабакаи телекомуникатсионии компьютерӣ мебошад, ки дар натиҷаи он суръати рушди соҳаҳои ба истеҳсол ва истифодаи донишҳо вобастабуда дар 35 соли охир ду маротиба баланд шуданд. Дар солҳо 80-ум соҳаҳои иттилоотӣ дар истеҳсолот мақоми маҳсусро ишғол карданд. Дар натиҷаи ин сатҳи баланди интеллектуализатсия ва ҳосилнокии меҳнат таъмин карда шуд.

Сарфай энергия ва сарфай материал дар истеҳсоли воҳиди маҳсулот баланд шуд. Дар се даҳсолаи охир стратегияи асоси, ин кам кардани истеъмоли захираҳои табии ба 100 доллари даромади миллӣ 10 маротиба аз 300 кг то ба 31 кг мебошад.

Иқтисодчиҳӯ дар ақидаанд, ки мамлакатҳои баъди индустривӣ дар чаҳони захираҳои маҳдуд умр ба сар мебаранд; инқилоби технологӣ наздик пурра масъалаи ба итмомрасии захираҳои табии минералӣ ва энергетикиро аз байн бардошт. Асоси иқтисодиҳӯро технологияҳои иттилоотӣ ташкил дода истода рушди МММ-ро аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат таъмин карда истодаанд. Чун натиҷаи ин маҳсусгардонии соҳавии ширкатҳои бузург тағиیر ҳфтанд; рушди ҳоҷагӣ дар соҳаҳои истеҳсоли барномаҳои компьютерӣ ва базаи маълумот, компьютерҳо, электроникаҳо, телекомуникатсияҳо таъмин карда мешавад.

Сифати баланди зиндагӣ, ҳузуру ҳаловати зеҳнӣ, соҳтори устувори сиҳӣ, бартарияти ҳуқуқи шахсият, фаъолнокии ӯзҷодӣ ва давомнокии максималии ҳаҳтро (87 сол ба ҳисоби миҳна умри мардон дар Япония) таъмин мекунад. ҷамъияти баъди индустривӣ ин дастоварди олии тамаддун аст. Зиҳда аз 1,5 ҳазор асарҳои илмӣ барои тадқиқ ва рушаниандозии ҷамъияти баъдии индустривӣ нависта шудаанд. Дар навбати аввал сифати нави муносибатҳои истеҳсолӣ; қушиш на барои мубодилаи арзишҳои модӣ, балки

барои ҳамкориҳои мутақобилаи шасиятҳои эъчодӣ қайд карда мешавад. Илми иқтисодӣ ва афкори ҷамъияти баъди индустривиро чун намуна барои тақлид кардан пешниҳод мекунад [1].

ҷамъияти баъди индустривӣ ба таври назаррас муносибатҳои истеҳсолиро дар тамоми ҷаҳон дигаргун соҳт. Аксари қашфиҳти илмӣ ва ихтирооти фундаменталӣ берун аз мамлакатҳои баъди индустривӣ ба миҳн меоянд, гарчанде онҳоро аввалин шуда дар мамлакатҳои мутараққӣ азбар ва истифода мекунанд. Ҳоло системаи дастгирии тадқиқоти ва коркардҳои техникий ба воситай супоришҳо ва грантҳои офф-шорӣ васеъ истифода мешаванд. Ба масъалаи тарбияи кадрҳои гуногунмилӣ дикқати ҷиддӣ дода шуда истодааст. Бисхре аз донишкадаҳои ШМА то ба 50-80№ аз ҳисоби донишҷӯҳи ва омӯзгорони муҳочир ва шаҳрвандони мамлакатҳои рӯбатараққӣ таъмин карда шудаанд.

Интеллектуализатсияи меҳнат ва бартарияти донишҳо барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ ва ташкили истеҳсолоти ба он мувоғиқ таҷҳизоти нави нодирро талаб мекунад. Мағҳуми фаровонӣ нисбӣ аст; афзоиши талабот ногузир аз афзоиши имконот баландтар аст. Ихтирооти нав бештар саволҳо мегузорад назар ба он ҷавобҳое, ки медиҳад. Нигоҳ дошта тавонистани фаровонии ҷойдошта дар маънои вазеъ тараққӣ додани истеҳсолоти моддӣ ва давраи дурудароз нигоҳ доштани мақсадҳои анъанавии амалиҳтро талаб мекунад.

Мамлакатҳои баъди индустривӣ донишҳо, технологияҳо, таҷҳизотро содир мекунанд; ашҳи хом, талантҳоро ворид мекунанд; меҳнати арzonро истифода карда дар қаламрави дигар мамлакатҳои корхонаҳо бунҳд мекунанд. Дар истеҳсоли автомобили мусир 80 мамлакат ширкат мекунад. ШМА захираҳои нафти ҳудро консеватсия карда нафти хомро ворид мекунанд. Фаронса аз назари захираҳои табии камбағал аст, талаботи ҳудро ба ашҳи хоми карбогидридӣ аз ҳисоби воридот қонеъ месозад. Англия металлҳои ранга ва нодирро ворид мекунад. Германия ва Япония аз воридоти ашҳи хом, сузишворӣ ва озукаворӣ саҳт вобастаанд. Мамлакатҳои баъди индустривӣ дурнамои сарфи назари воридотро надоранд, бо афзоиши аҳолии онҳо – вобастаги хатарро ба миҳн меорад; афзоиши мамлакатҳои мутараққӣ ҳама

вақт аз сатҳи ҷаҳонӣ паст буд (аз соли 1900 то ба соли 1980-ум Аврупо – 1,7; Осиҳ – 2,9). Дар 20 соли охир қафомонӣ зиҳдтар шудааст; афзоиш дар Аврупо аз 0,43 то ба 0,36, дар Осиҳ аз 0,72 то ба 0,75 ташкил мекунад.

Дар ин шароит ҳокимиюти иқтисодӣ ва сиҳсӣ дар дasti истеҳсолкунандагони иттилоот ҷамъ карда шудааст; меҳнат ва воситай истеҳсолот ба ҳам мутобиқ карда шудаанд; истеҳсолкунандай арзишҳо ва худи арзишҳо дониш мебошад. Барои ин фақат компютер зарур аст, ки ба Шабакаи глобалии телекомуникатсионӣ пайваст карда шудааст.

Истеҳсол ва нигоҳ доштани фарвонии моддӣ дар шароити афзоиши нуғуси аҳоли баланд бардоштани хосилнокии меҳнатро талаб мекунад, ки на фақат аз руи саҳми интеллектуалӣ муайян карда мешавад. Эҷодиҳт дар ҳама гуна қасб зарур аст, аммо вай маҳз маҳсули саҳми зехнӣ намебошад. Ба ғайр аз дониш ҳунар низ лозим аст. Биологиии инсон ба фаъолнокии интеллектуалӣ ва ҷисмонӣ нигаронида шудааст, ки бе вай ҷамъият зуд завол меҳбад. Барои эҷодиҳт ҳунармандӣ чун дониш ҷизи зарурист.

Дар шароити мусир ҷаҳонгарои иттилоотӣ ташакқул ҳфта истодааст. Баъди индустривӣ аз дигар қисмати олам ҷудо шуда наметавонад. Ба инсоният интегратсия зарур аст. Пеш аз ҳама интегратсия дар сатҳи иттилоотӣ барои муайян намудани талабот ва имконоти байнинҷдигарӣ зарур мебошад. Мамлакатҳои пешкадамро фаро гирифта Шабакаи телекомуникатсионӣ ва Интернет бояд дар тамоми ҷаҳон паҳн шаванд ва барои ҳар як шаҳс имконияти истифода намудани ҳамаи донишҳои онсониятро фароҳам созанд. Истифодаи пурра ва ягонагии донишҳо якдигарфаҳмиро таъмин мекунад. Шабакаи глобали соҳтори иҷтимоию иқтисодии ҷамъиятро кулан дигаргун месозад [7].

Идораҳои ҳукumatӣ ва мачроҳои молиявӣ ба ҳамагон дастрас мешаванд. Ҳодисаҳои ғайримақбули ҷамъиятий, ба монанди қарордодҳои шубҳаомез, маккорӣ, ғасби иқтисодӣ, тероризми байналхалқӣ имконопазир мегарданд. Шабакаи глобали – омили нави техногенӣ, хеле пуриқтидор назар ба қашфи оташ мебошад. Ин шабака дар воқеъ ҳамаи фаъолияти интеллектуалии истеҳсолӣ, молиявии инсониятро фаро гирифта истодааст. Теъодиди

истифодабарандагони Интернет чунон зихд шуда истодааст, ки муайян кардани онҳо хеле душвор гардидааст. Мумкин аст микдори истифодабарандагони он зиҳда аз 700 млн. нафарро ташкил қунад. Вақте ки төъдоди истифодабарандагон ба як миллиард нафар мерасад популятсияи инсонӣ сифатан дигаргун мешавад. Дар натиҷа воқиф будани одамон оид ба ҳодисаҳои ҷаҳонӣ дастраси ҳамагон дар як лаҳза мегардад. Илм, маориф, фарҳангро телекомуникатсия фаро мегирад.

Дар заминай ҷаҳонгарои иттилоотӣ ҷаҳонгарои техникий, яъне дастраси ҳамагон будани технологияҳои нав ва тақсимоти оптималии онҳо ба вучуд меояд. Дар натиҷа инсоният барои ҳалли проблемаҳои гуногуне, ки дар назди онҳо ҳоло заиф аст, наздик мешавад. Ин проблемаҳо ба монанди катализмҳои табии, бад шудани вазъи экологӣ, аз даст рафтани генофонд, вайрон шудани табақаи озонӣ ва гайраҳо. Ҳалли ин проблемаҳо технологияҳо, донишҳои нави гайрианъанавӣ ва фаъолияти якҷояи мутобиқкардашударо талаб мекунад. Дар замони мусир ҳаҷми донишҳо ҳар як панҷ сол ду маротиба зихд мешавад, ба туфайли шабакаи Интернет бошад, донишҳо ҳар сол ду маротиба афзуда метавонанд. Компьютерикунонӣ ва автоматикунонӣ инсонро аз меҳнати вазнин озод мекунад.

Ҳоло ҷаҳонгарои дар ҳақиқат факат мамлакатҳои мутараққиро фаро мегирад, ба ҳодисаҳои умунибашарӣ бошад, вай кам таъсир карда истодааст. Суръати беҳтар кардани некуаҳволии ҳалқҳо назар ба имконоиятҳои мавҷуда хеле паст аст. Баъзе мамлакатҳо умуман назарияи глобалий ва системаи арзишҳои онро қабул намекунанд ва дар баъзе мамлакатҳои мутараққӣ қувваҳое ба миҳн омаданд, ки ба муқобили «ҷаҳонгарои иқтисодӣ» баромад карда истодаанд.

Ҷаҳонгарои – раванди табии ягонагии диалектикаи тараққиҳти интенсивӣ ва экстенсивии инсоният, раванди ташаккулҳфтани сифати бисҳрсатҳии нави шуuri коллективӣ, ки ҳодисаҳоро муайян карда, одамонро муттасил бар муқобили ироди ва хошии онҳо барои иҷро намудани мақсадҳои ҷамъияти маҷбур мекунад.

Шуур ин қобилияти эҷодкорӣ, ба вучуд овардани донишҳои нав мебошад. Интеллект ин қобилияти санҷидан, фахмиш ва дарк кардан аст. Шуuri

коллективӣ – гурӯҳӣ, қасбӣ, миллӣ, умумииинсонӣ дар сатҳи вербали (забонӣ) ҳолот низ вучуд дорад. Ин на ин ки суммаи майнаҳои индивидуалӣ, балки системаи ҳосияти маҳсус дошта, ки ягон қисми он дар шароити ҳамагуна ҷудокунӣ дошта наметавонад. Ин ҳосият сиришти муттаҳид ва мақсаднок, ки дар миқҳси кам шабехи худ надорад, психологияи бемисли иҷтимоӣ мебошад.

Ҷаҳонгарои иттилоотӣ ба туфайли суръати баланди таъсирӣ мутақобилаи байни индивидуумҳо новобаста аз масофа ба шуур сифати нави фундаменталий, тезҳаракатӣ, бартараф кардани монеҳои забонӣ (ба воситаи тарҷумаи компьютерӣ), зихд кардани ҳаҷм ва гуногуншаклии тафаккуро медиҳад. Ҷаҳонгарои иттилоотӣ схемаи муомиларо дигаргун месозад. Технология, мултимедиа, воқеияти виртуалӣ, инъикоси стереоскопиро истифода карда муштариҳни гуногунзабон, қасбу кори гуногун, сатҳи гуногуни донишҳо ва тараққиҳти умумии шабакаи Интернет бо истифода аз схемаи дигар, самаранок; образи динамикӣ – коди Интернет – образи динамикӣ бо яқдигар ҳамкорӣ мекунанд. Ҳатоғиҳои мобайни дигаргунсозиҳо ҷой дошта наметавонанд. Робитаҳои ҳам индивидуалӣ ва ҳам коллективӣ дуплексӣ мегарданд. Чунин схема аввалин, вале қадами муҳим аз муомилот ба тафаккури якҷоя, байроқи ҷаҳонгарои мебошад.

Раванди ҷаҳонгарои иттилоотӣ дар марҳалаи ибтидой қарор дорад, аммо вай аллакай ба муносибатҳои истехсолӣ таъсирӣ муайян расонидааст. Дар мамлакатҳои баъди индустрӣӣ мағҳуми истисмор дар фахмиши классикӣ тамоман аз байн рафтааст. Ҷолибияти меҳнат чун образи ҳаҳт (вале на чун сарчашмаи воситаҳо барои ҳаҳтгузаронӣ) дар шуур ва дар амалияи муносибатҳои мутақобила дохил шудааст. Меҳнат хуб қадр карда мешавад.

Бо вучуди ин, бозори меҳнат аз ҳад зихд пур шудааст, проблемаи шуғл мисли пештара дар қатори аввал истодааст. Муносибат ба меҳнат боэҳтиром аст, аммо аввалиндарача нест. Дар шуuri ҳуқуқии ҷамъияти баъди индустрӣӣ тезиси Адам Смит «Меҳнат асоси бойгариҳои ҳалқҳо» чун абстраксияи илмӣ ва на чун асоси амалияи иҷтимоию иқтисодӣ қабул карда мешавад. Меҳнат чун раванди физиологӣ дониста шуда, меҳнати интеллектуалӣ аз назари концептуалӣ ва қонунӣ аз меҳнати

чисмонй чудо карда мешавад. Умуман, мазмун ва моҳияти меҳнат руякӣ, яктарафа, гайрипрагматикий ва комилан гайриқаноатбахш тадқиқ карда шудааст. Проблемаи меҳнат вобаста ба сатҳи аҳамияти он имruz на аз тарафи иқтисодчихн, на аз тарафи биологҳо, на аз тарафи физикҳо, на аз тарафи системологҳо омӯхта намешавад.

Қобилият ба меҳнат – қувваи корӣ – моликияти корманд, моле мебошад, ки бо он вай ба бозор меравад. Меҳнат хислати фавқуллода (бехамто) дорад, яъне назар ба он, ки дар раванди меҳнат ҷисми инсон энергия сарф мекунад, зиҳдтар натича ба вучуд меорад (дар воҳиди ҳисобкуни физикӣ ҳ ки иқтисодӣ). Энергияи физиологӣ барои истехсоли маҳсали меҳнат сарф карда шуда, дар бисҳр ҳолат беҳуда нест мешавад. Иттилооти интеллектуалӣ дар раванди меҳнат на фақат ҳуднигоҳдоранд, балки афзун – маҳсус – мураккабшаванда мебошад. Ин бо сарфакорӣ ва истифодаи ратсионалии энергияи физиологӣ меҳнатро такмил медиҳад.

Ҳар қадар раванди меҳнат давомнок бошад, ҳамон қадар зиҳдтар иттилооти интеллектуалӣ дар системаи асаби инсон ҷамъ мешавад. Стереотипҳои динамикии амалиҳти меҳнатӣ барпо мешавад, иттилооти идоракунанда ба соҳторҳои атрофии системаи асаб мегузарад. Системаи олии асаб ба такмил додани маҳсулот ва раванди меҳнат, беҳтарсозии технологияҳо мегузарад. Дар ин маъно меҳнат раванди эҷодӣ, бавучудорандай имкониятҳои нав мебошад. Иттилоот бузургии физикӣ, дорандай ҷенаки энергетикӣ мебошад.

Меҳнат на фақат раванди чисмонӣ, балки раванди иқтисодӣ буда, арзиши изофа ва маҳсулоти изофа – заминай моддии инқишифи тамаддунро ба вучуд меорад. Мувофиқи назарияи К. Маркс арзиши изофа аз ҳисоби вақти кори иловагӣ, ки сармоядор онро пардоҳт намекунад, яъне аз ҳисоби истисмори меҳнат ба вучуд меояд. Фақат нисфи меҳнати рӯзона пардоҳта мешавад ва ин пурра барои азнав барқарор кардан қувваи корӣ дар як рӯз қифоя аст. Аз ҳисоби чӣ. Яъне, ки ҳарочоти рӯзонаи энергияро аз ҳисоби нисфи он, ки музди кор ҷуброн мекунад, барқарор кардан мумкин аст, ва ин ҳолатро К. Маркс дуруст қайд кардааст. Аммо пардоҳти нопурраи меҳнат ин истисмор дар доираи муносибатҳои истехсолист.

Маҳсулоти изофа аз тарафи меҳнат новобаста аз муносибати коргар ба воситаҳои истехсолот ва форматсияи иҷтимоию иқтисодӣ умуман истехсол карда мешавад. Ҳунарманд, фермер, коргари завод, барномасоз маҳсулоти изофагиро новобаста аз он, ки онҳо дар дохили муносибатҳои истехсолӣ ҳ берун аз онҳо ҷойгиранд, ба вучуд меоранд. Мазмуни арзиши изофа ва маҳсулоти изофа чисмонӣ аст, гарчанде вазифаи иҷтимоии онҳо иқтисодист. Маҳсулоти изофа нарҳи бозорӣ дорад, ки мувофиқи талаботи иҷтимоӣ ва конъюнктураи бозорӣ муайян карда шуда, қариб аз арзиши изофа вобаста намебошад. Бозор муайян мекунад, ки қадом маҳсулот, фақат, барои чи ва барои кӣ истехсол карда шуда чи тавр фурухта шавад. Маҳсали истехсолот ба мол табдил меҳбад. Барои Гоген мусаввара воситаи ҳудифодакунӣ буд, вай барои онҳо як пули пуч ҳам нагирифтааст. Баъди садсолаҳо арзиши бозории онҳо хеле баланд шуданд, ва ин на барои он ки дарки бадеии қадркунандагон ҳ ки арзиши меҳнати мусаввирон тағиیر ҳфтааст.

Мувофиқан меҳнат ба мол табдил шуд, ки арзиши бозорӣ дорад ва мотиватсияи меҳнат ба қатори аввал баромад. Дар баъзе ҳолатҳо барои маҳсулоти истехсолкарда ва ба ҷамъиятдода коркун аз ҷамъият сад маротиба зиҳдтар назар ба ҷуброни ҳарочоти организм дар раванди меҳнат мегирад, дар ҳолати дигар бошад – гирифтааш базур барои барқарор намудани қобилияти меҳнатӣ қифоя аст.

Мувофиқи нишондоди К. Маркс коргари кироя воситаҳои истехсолоти ҳудро надорад ва дигар хел меҳнати ҳудро истифода карда наметавонад. Дар замони мусоир шароит тағиир ҳфтааст, коргар метавонад саҳмияи корхона (қисми заҳираҳои истехсолӣ) ҳ ки компьютери ҳудро дошта бошад. Дар ҳақиқат бартарияти иҷтимоию иқтисодии соҳибмулки амвол аз он иборат аст, ки аз руи қонун ба вай ҳуқуқи моликият ба ҳамаи маҳсулоти истехсолкардашуда ва фуруши он, яъне ба маблағҳои молиявӣ – натиҷаи ниҳоии истехсолот дода шудааст. Бо вучуди ин муносибатҳои истехсолӣ, тарзи пардоҳти меҳнат дар шакли дар замони К. Маркс ҷой дошта боқӣ монданд.

Дар шароити ҳокимияти шуравӣ иқтисодиёти сафарбарӣ (мобилизатсионӣ) амал мекард, гарчанде иқтисодиҳти нақшавӣ эълон карда шуда

буд. Аломатҳои иқтисодиҳти мобилизационӣ – тараққиёти хеле баланди соҳаҳои базавӣ ва саноати ҳарбӣ, хочагии қишлоқи валангор, тақсими давлатии захираҳо ва маҳсули истеҳсолот, нархгузории сунъӣ, истеъмоли ба меъҳр даровардашуда, интизоми қатъии истеҳсолӣ, регламентатсияи ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ва сифати пасти он мебошанд. Инчунин сензураи идеологӣ, ҳукуқи ғайрисудии ҷазодиҳонда, чудоӣ аз ҷаҳони беруна хислати хоси он буд.

Сарчашмаи ҳамаи бадбаҳтиҳои мамлакати мо – меҳнати талабкарданашуда, ғайр аз ин меҳнат – омили система ташкилкунандай ҳаргуна ҷамъият мебошад. ҷаҳиш аз 75 соли шуғли умумӣ ва муносибат ба меҳнат чун ба «кори шараф, кори шуҳратмандӣ, кори шӯроат ва қаҳрамонӣ» - ба ҳолате, ки пайдо кардани кор аз руи ихтисос – проблемаи мураккаб, вакте ки ба меҳнат метавонад ҳақ надиҳад, ҷунин ҷаҳиш барои сотсиуми инертсионӣ тоқатнофарсо мебошад. Бекорӣ дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар мамлакатҳои баъдиндустрияӣ низ вучуд дорад. Ҷаҳонгарои иттилоотӣ ва минбаъд технологию истеҳсолӣ нисбат ба меҳнат эътироф кардани ҳукуқҳоеро талаб мекунад, ки ба мазмун ва вазифаҳои он мувофиқ мебошанд. Меҳнатро ба арзиши аввалиндарача бардошта истода, тамаддун ба роҳи табиии инкишоф бармегардад ва инсоният ба ҷузъи комили ноосфера табдил меёбад. Дар асри XXI фарҳанги

гуманистӣ тамаддунро бояд сарварӣ намояд.

Равандҳои байналмилалишавии хочагии ҷаҳонӣ дар ибтидои асри XXI хислатҳои нави сифатӣ дорад, ки ифодаи таҳқими ҷаҳонгарӣ буда аз инҳо иборат аст;

- баъди парокандашавии системаи сотсиалистӣ теъоди зиҳди мамлакатҳо ба системаи робитаҳои хочагии ҷаҳонӣ саҳт пайваст шуданд.

- либерализатсияи робитаҳои иқтисодии ҳориҷӣ ва ҳисоббаробаркуни байналхалқӣ қисми зиҳди мамлакатҳоро фаро гирифтааст.

- дар ҳамаи мамлакатҳо стандартҳои ягона нисбати технологияҳо, муҳити зист, фаъолияти муассисаҳои молиявӣ, ҳисботи бухгалтерӣ, омори миллӣ ва ғайраҳо хеле васеъ истифода шуда истодаанд. Ин стандартҳо инчунин дар соҳаи маориф ва фарҳанг истифода мешаванд.

- ворид кардани меъҳрои ягонаи сиҳсати макроиктисодӣ, унификацияи талабот ба сиҳсати андоз, сиҳсат дар соҳаи шуғл ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр асоси раванди ҷаҳонгарои ва тағиироти трансформатсиониро ду омили асосии макроиктисодӣ дар шароити муосир ташкил мекунад. Якум, дар либерализатсияи сиҳсати савдои ҳориҷӣ ва ҳаракати сармоя ифода меҳбад. Омили дуюм дигаргуниҳои технологӣ, ҳусусан табаддулот дар соҳаи телекоммуникатсия ва усулҳои коркарди иттилоот ва қашонидани молҳо мебошад.

АДАБИЁТ

- Григорьева, Е.М. Мировая экономика. Краткий курс для бакалавров: Учебное пособие / Е.М. Григорьева. - М.: Финансы и статистика, 2016. - 192 с.
- Гурова, И.П. Мировая экономика.: Учебник для студентов / И.П. Гурова. - М.: Омега-Л, 2017. - 400 с.
- Джинджолия, А.Ф. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебное пособие / Л.С. Шаховская, А.Ф. Джинджолия, Е.Г. Попкова. - М.: КноРус, 2016. - 256 с.
- Ефимова, Е.Г. Мировая экономика: Учебное пособие для студентов-экономистов / Е.Г. Ефимова. - М.: МГИУ, 2018. - 208 с.
- Зубенко, В.В. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник и практикум / В.В. Зубенко, О.В. Игнатова, Н.Л. Орлова. - Люберцы: Юрайт, 2016. - 409 с.
- Кудров, В.М. Мировая экономика: Учебное пособие / В.М. Кудров. - М.: Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2017. - 416 с.
- Охлопкова Н.В. Глобализация рынка труда и открытая экономика. На материалах Республика Саха (Якутия). М., !999, С.61.
- Саидмуродов Л. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. – Душанбе, Ирфон, 2005
- Э.Д.Долан, Д.Линсдей Макроэкономика. - Санкт-Петербург.2001.
- Кругман П. Обстфелёд М. Международная экономика/Пер с английского яз. – М., 2005.

ҶАҲОНГАРОЙ ВА ТАҒИИРОТИ ТРАНСФОРМАТСИОНИЙ ДАР ХОЧАГИИ ҶАҲОНӢ

Ҷаҳонишавии иқтисоди ҷаҳонӣ ба барқароршавии се гурӯҳи қишварҳо оварда расонид - Мамлакатҳои аввалини ҷаҳонӣ, ки аз онҳо хеле пешрафта мебошанд: сатҳи ба даст омадаи рушди иқтисодии бисёр қишварҳои Осиёӣ, баланд шудани сатҳи оғоҳии элита ва аҳолии онҳо ва дар натиҷа баланд шудани ҳудшиносии элитай қишварҳои Осиёӣ дар бораи имкони таъсиси маркази нави Осиёӣ. Давлатҳои Осиёӣ мавзӯи бартарияти аврупой (амрикӣ) буданд. Акнун онҳо тамоми асосҳоро доранд,

то ба ин мантиқ пайравӣ накунанд. Мушкилоти асосии глобалӣ (зиёдшавии партовҳо ба атмосфера, тағирёбии иқлими, нобудшавии ҷангалиҳо, камшавии заҳираҳои моҳӣ дар ӯқёнусҳои ҷаҳон ва ғайра) ҳанӯз ҳалношуда боқӣ монда, метавонанд шиддат гиранд. Ин мушкилот дар ҷаҳони аввал қисман ҳал карда мешаванд. Қӯшишҳои байналхалқӣ барои ҳалли ин масъала дар бисёр ҳолатҳо ноком буданд.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, қонунҳо, иқтисодиёт, тақсимоти меҳнат, ихтилофҳо, гурӯҳбандӣ.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Глобализация мировой экономики привела к восстановлению трех групп стран - стран Первого мира, которые значительно опережают другие. Достигнутый уровень экономического развития многих азиатских стран, повышение осведомленности элиты и их населения и, как следствие, повышение самосознания элит азиатских стран о возможности нового азиатского центра. Азиатские государства были предметом европейского (американского) господства. Теперь у них есть все основания не следовать этой логике. Основные глобальные проблемы (увеличение выбросов в атмосферу, изменение климата, вырубка лесов, истощение рыбных запасов в мировом океане и т. д.) Остаются нерешенными и могут усиливаться. Эти проблемы частично решаются в «первом мире». Международные усилия по решению этой проблемы во многих случаях потерпели неудачу.

Ключевые слова: глобализация, законы, экономика, разделение труда, противоречия, классификация.

GLOBALIZATION AND TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE GLOBAL ECONOMY

The globalization of the world economy has led to the recovery of three groups of countries - the First world countries, which are significantly ahead of the others. The achieved level of economic development in many Asian countries, increased awareness of the elite and their population and, as a result, increased self-awareness of the elite of Asian countries about the possibility of a new Asian center. Asian States were the subject of European (American) domination. Now they have every reason not to follow this logic. The main global problems (increase in atmospheric emissions, climate change, deforestation, depletion of fish stocks in the world's oceans, etc.) Remain unresolved and may increase. These problems are partially solved in the "first world". International efforts to address this problem have failed in many cases.

Keywords: globalization, laws, economy, division of labor, contradictions, classification.

Сведения об авторе: – *Холов Сиёвуш* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 918 62 51 29

Information about the author: *Kholov Siyovush* – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: 918 62 51 29

ҲАВФҲОИ БОНКӢ ВА ТАСНИФОТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

*Маҳмадов О. С., Faфурова Ф., Паҳлавонов П. З.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ҳар як бонк дар ҳолати гузаронидани амалиёти бонкӣ ба ҳавфҳо дучор мегардад. Бинобар ин дар низоми бонкӣ ба дуруст баҳо додани ҳавфҳо диққати зарурӣ додан лозим аст.

Мағҳуми ҳавф дар ҳаёти имрӯза, боз ҳам мустаҳкамтар чойи гирифтааст. Дар гузаштаи наздик дар шароити иқтисодиёти мутаммарказ ҳамаи субектҳои ҳоҷагидорӣ дар асоси низомномаю дастурамалҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёри – ҳуқуқӣ ҷой дошта, кор мекарданд ва ягона зарурияте набуд, ки дар масъалаи ҳавф фикру андеша намоянд. Дар шароити имрӯзai муносабатҳои бозорӣ бошад, ҳамаи ин муқарраротҳо ба таври кулӣ дигар мешаванд. Ҳавф ин ногаҳонист, ки оқибати он талафот аст ва дар ин ҳол мумкин аст даромади банақшагирифта ба даст дароварда нашавад. Ҳавф – ин таҳдид нисбати аз даст додани заҳираҳои молиявӣ, нағирифтани даромад дар натиҷаи гузаронидани амалётҳои молиявӣ ва ҳарочотҳои барзиёд аст, ки

даромад намеоранд [2]. Ҳоло ҳар як субъекти бозор дар алоҳидагӣ ба таври ҳуд рафтор мекунанд.

Ҳавфи бонкӣ ғуфта, ҳолати ногаҳониеро меноманд, ки маблағҳои пешниҳодшуда ва мақсади амалий нагардида, яъне ҳангоми пешниҳоди қарзҳои бонкӣ дар ҷараёни гузаронидани амалиёт мумкин аст, ки қарзҳои пешниҳод шуда ва фоизҳои онҳо барнагарданд.

Ҷараёни фаъолияти молиявии бонкҳо ҳарочоти муайянеро талаб мекунад. Онҳо аз пардоҳти фоизҳо ба амонатгузорон, пардоҳти фоизи қарзҳои аз дигар бонкҳо гирифташуда, пардоҳти музди меҳнати ва дигар ҳарочотҳо иборатанд.

Ҳавфҳои бонкӣ – эҳтимолияти зарари молиявии ташкилоти қарзӣ ва бадтар шудани пардоҳтпазири дар натиҷаи оғоз шудани ходисаҳои номусоиди ба омилҳои дохилий алоқаманд (мушкилии соҳтори ташкилӣ, савияи дониши кормандон, тағиироти ташкилӣ, аз кор рафтани кадрҳо ва

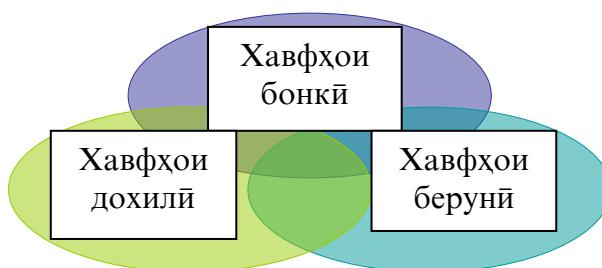
гайра) ва ё ин ки омилҳои берунӣ (тагийирдиҳии талаботи иқтисодии фаъолияти ташкилоти қарзӣ, сатҳи бекурбшави асъори миллӣ, болоравии арзиши пули миллӣ нисбати дигар асъорҳои серталаби хориҷӣ, технологияҳои истифодашаванд, ҳолатҳои сиёсии давлат ва гайра) боис шуда метавонад.

Бонкҳо дар раванди фаъолияти молиявӣ дар ҳолатҳои нағирифтани даромад ва ё аз меъёр зиёд ҳарочот кардан метавонанд ба ҳавф дучор шаванд ва зарар бинанд. Мисол: дигар шудани ҳолатҳои бозор, ба баланд шудани меъёри фоизҳо аз рӯй амонатҳо ҳисоб карда шуда, ба камёфтни захираҳои қарзӣ, нархи харид, баланд шудани музди меҳнати кормандон дар

дигар муассисаҳои қарзӣ оварда мерасонад. Ҳамаи онро тақозо менамояд, ки ҳавф – ин таҳди迪 он аст, ки бонкҳо талафотҳои калонеро соҳиб мешаванд. Ҳадди онҳо нишондиҳандаи меъёри ҳавфро нишон медиҳад, ба ҳаҷми ҳавфе ки бонк дар ҷараёни фаъолияташ ба он баҳо медиҳад, ин мавҷуд набудани тадбирҳои зидди ҳавфӣ дар стратегияи он мебошад.

Ин шакли ҳавф дар раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ метавонад таъсири манғии худро барои дар сатҳи зарурӣ иҷро нашудани амалиётҳои ҷойдошта расонад, ки дар сатҳи пардохтпазирии ин ё он бонкҳои амалкунанда таъсири манғӣ ҳоҳад расонид.

Расми I. Таснифоти ҳавфҳои бонкӣ аз рӯи пешниҳоди Озиус М. Е. ва Путнам Б. Х.

Ҷадвали I. Таснифоти ҳавфҳои бонкӣ аз рӯи пешниҳоди Озиус М. Е. ва Путнам Б. Х

Омилҳои ташкилқунанда:	ҳавфҳои	Ҳавфҳои доҳилӣ; Ҳавфҳои берунӣ;
Ҳавфҳои доҳилӣ:		Ҳавфи амалиётӣ; Ҳавфи қарзӣ; Ҳавфи фоизӣ; Ҳавфи асъорӣ; Ҳавфи пардохтпазирий; Ҳавфи нигоҳ доштани маълумотҳо.
Ҳавфи берунӣ:		Ҳавфи бозорӣ; Ҳавфи сиёсӣ; Ҳавфи тағиیر ёфтани соҳтори бозор; Ҳавфи аз амалиёти байнидавлатӣ.

Манбаъ: дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ, аз ҷумла Иода Е. В., Мешкова Л. Л., Болотина Е. Н. «Классификация банковских рисков и их оптимизация» Тамбов ИЗД. ТГТУ 2002 г. 64.стр. аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст.

Мувофиқи талаботи дастурамали № 181 “Дар бораи талабот ба низоми идоракуни хавфҳо ва назорати доҳилӣ

дар ташкилоти қарзӣ” ҳавфҳо чунин таснифот дода шудаанд [7]:

Хавфхое, ки дар ташкилотҳо қарзӣ дар натиҷаи гузаронидани амалётҳои молиявӣ ба вучуд меоянд. Аз таҷрибаи фаъолияти ташкилотҳо қарзӣ нишон додан мумкин аст, ки намудҳои гуногуни хавфҳои бонкӣ вучуд доранд: хавфи қарзӣ; хавфи амалиётӣ; хавфи ҳуқуқӣ; хавфи нуфузу эътибор; хавфи мувофиқа (комплайнс); хавфи талафоти пардохтпазирӣ; хавфи нархгузорӣ; хавфи фаъолияти бонкӣ; хавфи ҷуғрофӣ (трансферӣ); хавфи бозорӣ; хавфи фоизӣ; хавфи асъорӣ; хавфи вазъӣ; хавфи пардохт накардан; хавфе, ки ба баста шудани маълумот мансуб аст.

Хавфи қарзӣ – ин вобаста аст аз ҳолатҳое, ки дар натиҷаи он қарзгиранда наметавонад уҳдадориҳои молиявиашро ичро намояд. Ин хавф метавонад бо гуноҳои аз тарафи муомилае, ки уҳдадориҳояшро нисбати пардохти ашёҳои молӣ, материалӣ, ичрои кор ва хизматҳо ичро карда наметавонад, рӯҳ дихад.

Хавфи амалиётӣ – хавфи пайдоиши зарар дар натиҷаи мувофиқат накардани хусусият ва миқиёси фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба талаботҳои қонунгузорӣ ва тартиби гузаронидани амалётӣ бонкӣ ва дигар амалёт, камбудиву иштибоҳои кормандон дар рафти анҷом додани амалётҳои бонкӣ, нуқсон дар низоми технологияҳои итилоотӣ инчунин дидани зарар дар натиҷаи таъсири рӯйдодҳои беруна ба вучуд меоянд.

Хавфи ҳуқуқӣ – хавфи харочот кардан (зарар) дидан, ки дар натиҷаи аз тарафи ташкилоти қарзӣ риоя накардани талаботҳои қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон ё дар натиҷаи номувофиқатии таҷрибаи ташкилоти қарзӣ ба ҳуҷҷатҳои доҳилии он ва дар муносибат ба гайрирезидентҳои Чумхурии Тоҷикистон дар натиҷаи риоя нагардидани талаботҳои қонунгузории дигар давлатҳо ба миён меояд.

Хавфи нуфузу эътибор – хавфи ба миён омадани харочот (зарар) дидан дар натиҷаи манғӣ будани афкори чомеа ё кам шудани боварӣ ба ташкилоти қарзӣ.

Хавфи мувофиқа (комплаенс) – хавфи мувофиқа ҳадамоти доҳили ташкилоти қарзӣ, ки аз нозираи мувофиқа ва иштирокдорони мувофиқа иборат будан ба салоҳияти он маҳз назорат кардан ва мутобиқати фаъолияти ташкилоти қарзӣ, ба қонунгузории Чумхурии Тоҷикистон доҳил мешавад.

Хавфи талафоти пардохтпазирӣ – хавфи эҳтимолан ичро намудани уҳдадориҳои ташкилоти қарзӣ ҳангоми идоракуни хавфи талафоти

пардохтпазирӣ аз тарафи ташкилоти қарзӣ пардохтпазирӣ ҷорӣ назорат гардида, ҳамчунин муҳлати пулҳои ҷойгиршуда, ҷалбшуда, даромад ва ҳарочоти марбут ба гирифтани (пардохт кардан) подошпӯй муқовиса карда мешавад.

Хавфи нархгузорӣ – хавфи ба миён омадани ҳарочот (зарар) дидан, бинобар дар натиҷаи тағиیر ёфтани арзиши сандуқи воситаҳои молиявӣ ҳангоми дигаргуншавии бозори молиявӣ пайдо шудааст ва ба арзиши бозории воситаҳои молиявии бонкӣ таъсири мерасонад [7].

Хавфи фаъолияти бонкӣ – хавфи ба вучуд омадани талафоте, ки дар натиҷаи гузаронидани амалиётҳои гуногуни ташкилоти қарзӣ ба ин хавф дучор мешавад.

Хавфи ҷуғрофӣ (трансферӣ) – хавфи ба вучуд омадани ҳарочот (зарар) дар натиҷаи қобилияти пардохт надоштани давлати ҳориҷӣ резиденти давлатӣ ҳориҷӣ барои ҷавобгар аз рӯи уҳдадориҳо дар назди ташкилоти қарзӣ бо сабабҳое, ки ба хавфҳои молиявӣ алоқаманд нестанд.

Хавфи бозорӣ – он метавонад бо сабабҳои гуногун ба вучуд ояд, аз он ҷумла дигар шудани меъёри фоизи қарз, дигар шудани фоиданокӣ, бекурбашавии пул ба амал ояд.

Хавфи фоизӣ – аз ноустувории меъёри фоизӣ вобастагӣ дорад. Ин хавф барои бонк аз он иборат аст, ки бонк дар вакти додани қарз агар меъёри фоиз зиёд шавад, метавонад ба ҳолати ногувор дучор шавад, зоро, ки бонк маҷбур аст барои ҳариди амонатҳо ва заҳираҳо фоизӣ барзиёд дихад, ин ба ҳаҷми фоиданокии бонк таъсири манғӣ мерасонад.

Хавфи асъорӣ – ин аз ноустувории курби асъор вобастагӣ дорад. Ташкилоти қарзӣ дар натиҷаи гузаронидани амалётҳои гуногуни бо асъори ҳориҷӣ ба ин хавф дучор шуданаш мумкин аст. Мисол: дар вакти ҳариду фӯруши заҳираҳои қарзӣ ва додани қарзҳои асъорӣ ин хавф бештар ба амал омаданаш мумкин аст.

Хавфи вазъӣ – аз ҳолатҳои сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат вобаста аст. Агар дар мамлакат вазъи он дигар шавад, онгоҳ саҳмдорон метавонанд як қисми сармояшонро, дар баязе ҳолатҳо ҳатто тамоми саҳмияшонро аз даст диханд.

Хавфи пардохт накардан – ин аз он вобаста аст, ки дар ҳолати аз тарафи шахси муомил ичро накардани ўҳдадориҳояш механизми пардохт вайрон шуда, он ба бозоргиири таъсири манғӣ мерасонад.

Хавфе, ки ба баста шудани маълумот мансуб аст - ин хавф дар ҳолате ба миён омаданаш мумкин аст, ки бонк дар бораи фаъолияташ тамоми маълумотҳоро махфӣ нигаҳ медорад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки барои идораҳои танзимкунанд ба даст овардан ва таҳлили фаъолияти бонк мушкил мегардад ва онҳо ба фаъолияти бонк баҳо дода наметавонанд.

Таҷрибаи назорати бонкӣ нишон медиҳад, ки Раёсати бонки тичоратӣ на ҳама вақт ба фаъолияти бонки худ баҳо дода, камбудиҳои ҷойдоштаро дарёфт ва ошкор мекунанд. Ин амал онро намефаҳмонад, ки Раёсати бонки тичоратӣ норасоиҳоро намедонад, балки барои он ошкор намекунад, ки эҳтимолияти қисман ё тамоман гирифтани амонатҳою пасандозҳо аз ҷониби соҳибонашон ба миён меояд.

Расми 2. Таснифоти хавфҳои бонкӣ аз рӯи оқибатҳои он

Манбаъ: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ аз ҷониби муаллифон таҳия карда шудааст.

Чи хеле, ки аз расми 2 ба мо маълум гардид, хавфҳои бонкӣ аз рӯй оқибатҳои он ба хавфҳои имконпазир, хатарнок ва садамаовар тақсим карда мешаванд.

Хавфҳои имконпазир – ин хавфи қароре мебошад, ки дар натиҷаи амалий намудани он ба бонк аз даст додани даромад таҳдид менамояд, лекин он аз ҳаҷми даромади дар назардошташуда баланд нест.

Хавфи хатарнок – хавфе мебошад, ки ҳангоми ба амал омадани он ба бонк талафоте таҳдид менамояд, ки он аз даромади дар назардошташуда зиёд аст ва дар ҳолати ниҳоӣ ба талафоти ҳамаи воситаҳое, ки аз ҷониби бонк ба амалиёти аниқи бонкӣ маблағгузорӣ шудааст, аварда мерасонад.

Хавфи садамаовар – хавфе мебошад, ки дар он талафот бӯзургии тамоми моликияти бонкро фаро мегирад.

Дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ на танҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар тамоми ҷамоҳири муштараку манофеъ, ҷиҳати зиёд намудани фоидай худ бонкҳо ба субъектҳои ҳоҷагидорӣ ва аҳолӣ қарзҳои кӯтоҳмуддат медиҳанд. Илова бар ин қарзҳо асосан аз ҳисоби маблағҳои ҷалбшуда дода мешавад, зеро бонкҳо рӯз аз рӯз маблағҳои ҷалбшударо

зиёд мекунанд. Тавре зикр гардид, бонкҳо аз амалиёташон зиён низ мебинанд. Дар ин ҳолат барқарор кардани зиён аз ҳисоби маблағҳои хусусии бонкҳо онҳоро заиф мегардонад. Бинобар ин, ҷиҳати кам кардани хавф бонкҳо тадбирҳои заруриро меандешанд.

Хавфҳо, ки бонкҳо ба онҳо дучор мешаванд дар натиҷаи гузаронидани ҳар гуна амалиёт ба вучуд меоянд. Масалан, қарз дода мешавад, аммо баргардонидани он масъалаи дигари муаммодошта боқӣ мемонад. Дар ин радиф, амонатҳо қабул карда мешаванд, vale пардоҳти онҳо дар ҳолати гум кардани пардоҳтпазирӣ имконнопазир мегардад. Тағиیر ёфтани вазъи бозор метавонад барои фаъолияти бонк хавф мухайё созад. Пасту баланд шудани меъёрҳои фоизӣ аз рӯи амалиётҳои бонкӣ метавонанд хавфҳоро ба миён оранд. Бонк ташкилоти молиявие мебошад, ки тамоми фаъолияташро махсусан дар шароити имрӯза, хавфҳо фаро гирифтаанд.

Дар асоси ҳамаи гуфтаҳои дар боло овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст:

1. Хавфҳои бонкӣ яке аз хавфҳои душвортарин ба шумор мераванд. Аз як тараф онҳо дар низоми хавфҳои иқтисодӣ қарор доранд, аз ин рӯ онҳо

дар худ таъсири дигар хавфҳои иқтисодиро эҳсос менамоянд, аз тарафи дигар онҳо хавфҳои мустақиле ба ҳисоб мераванд, ки аз фаъолияти бонкҳои тичоратӣ вобастагӣ доранд;

2. Хавфҳои бонкӣ яке аз сабабҳои асосии муфлишшавии бонкҳо ба ҳисоб мераванд, аз ин рӯ ба идоранамоии хавфҳои гуногуни бонкӣ, бояд диккати ҷиддӣ дод;

3. Натиҷаи сиёсати хавфии бонк дар бисёр маврид вобаста ба ташкили кори бонкҳои тичоратӣ дар самти идоракунии хавфҳо муайян карда

мешавад. Ин ҳолат то андозаи муайян аз сохтори ташкилии бонкҳои тичоратӣ вобастагӣ дорад;

4. Хавфҳои бонкӣ байни ҳамдигар алоқаманд буда, аммо усулҳои идоракунии хавфҳо хислатҳои ба худ хос доранд;

5. Дар байни хавфҳои бонкӣ, хавфҳое мавҷуданд, ки аз рӯи сатҳи баланди таъсиррасонӣ ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, мақоми муайянро ишғол менамоянд. Масалан, хавфи қарзӣ, хавфи фоизӣ, хавфи асьорӣ ва ғайраҳо.

АДАБИЁТ

1. Ашурев Н. А. Управление банковскими рисками. Душанбе, 1997;
2. Лаврушина О.И..Денъги. Кредит. Банки./Под. ред. Москва, 2014, 356 стр.
3. Лаврушина О. И., Валенцовой Н.И.Банковские риски: учебник / под ред.-3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2013. –179 с.
4. Иода Е. В., Мешкова Л. Л., Болотина Е. Н. «Классификация банковских рисков и их оптимизация» Тамбов ИЗДАТЕЛЬСТВО ТГТУ 2002 г.64.стр.
5. Садвокасова А.Б., Хаджиева А.Б. Риски коммерческих банков, учебно-методическое пособие, Алматы 1999г;
6. Банковские риски: учебное пособие / кол. авторов; под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н.И. Валенцевой. - М.: КНОРУС, 2007 – 233с.;
7. Дастурамали № 181 “Дар бораи талабот ба низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилоти қарзӣ”.
8. Шабакаи интернетии www.lawbook.online;
9. Шабакаи интернетии www.riskovik.com.

ХАВФҲОИ БОНКӢ ВА ТАСНИФОТИ ОНҲО ДАР ШАРООТИ МУОСИР

Банақшагирии мавҷудияти хавфҳо, таҳияи механизми боъзтимоди идоракунии онҳо ва истифодаи амалии он асоси фаъолияти бонкӣ дар шарооти иқтисодиёти бозорӣ ба шумор меравад. Дар мақола ба масъалаи моҳият ва таснифоти хавфҳои бонкӣ дар бонкҳо диккати ҷиддӣ дода шудаааст. Муаллифон, инчунин дар мақолаи мазкур ҳулюсаҳои хешро оиди масъалаи мазкур ба таври муфассал баён намудаанд. Бояд қайд намуд, ки хавфҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар раванди фаъолияти бонкҳо буда ва вобаста ба пешравии замон аз ҷониби шӯъбаи идоракунии хавфҳои бонкҳо бояд роҳҳои нави идоранамоии онҳо коркард ва мавриди истифода қарор дода шаванд.

Калидвоҷаҳо: бонкҳои тичоратӣ, хавфҳои бонкӣ, хавф, намудҳои хавфҳои бонкӣ.

БАНКОВСКИЕ РИСКИ И ИХ КЛАССИФИКАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Планирование существования рисков, разработка надежного механизма их управления и практического применения является основой банковской деятельности в условиях рыночной экономики. В статьеделено особое внимание сущностей и классификацией банковских рисков в банках. Авторами в этой статье, также более подробно отмечают свои выводы. Следует отметить, что банковские риски являются одно из важнейших компонентов в деятельности коммерческих банков и в связи с прогрессом времени отдел по управлению банковскими рисками должен разрабатывать и использовать новые способы управления ими.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковские риски, риск, вид банковских рисков.

BANK RISKS AND THEIR CLASSIFICATION IN MODERN SITUATION

Planning the existence of risks, developing a reliable mechanism for their management and practical application is the basis of banking in a market economy. The article pays special attention to essence and classification bank risks in banks. The authors in this article also note their findings in more detail. It should be noted that banking risks are one of the most important components in the activities of commercial banks, and in connection with the progress of time, the bank risk management department must develop and use new ways to manage them.

Keywords: commercial banks, banking risks, risks, type banking risks.

Сведение об авторах: *Махмадов Орзуҷон Сафаралиевиҷ* – ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского национального Университета, тел: (+992) 987 97 81 26. E-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru

Гафурова Фарангис – магистр 2-го курса кафедры банковской деятельности Таджикского национального Университета, телефон: (+992) 917 87 88 74.

Пахлавонов Пахлавон Зафаровиҷ – магистрант 2-го курса кафедры банковской деятельности Таджикского национального Университета, тел: (+992) 904 18 04 17.

Information about the author: *Mahmadov Orzujon Safaralievich* – assistant, department of banking, Tajik National University, phone: (+992) 987 97 81 26, E-mail: mahmadov.fariddun@mail.ru.

Gafurova Farangis - the 2nd course graduate student of the department of banking of the Tajik National University, phone: (+992) 917 87 88 74.

Pahlavonov Pahlavon Zafarovich – the 2nd course graduate student of the department of banking of the Tajik National University, phone: (+992) 904 18 04 17.

ДУРНАМОИ РУШДИ БОНҚДОРИИ ИСЛОМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Давлатов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Пайдоиши бонқдории исломӣ ба мағхуми хело васеъ ва рӯзҳои аввали қонунгузории исломӣ ва барро шудани давлати исломӣ бармегардад. Пас шахсе, ки таърихи исломро мавриди андешаи худ қарор медиҳад, дар он баъзе мағхумҳои маҳсуси бонқдории исломиро дарк менамояд.

Рушди тичорати дохилӣ ва хориҷӣ дар аввалҳои пайдоиши дини ислом сабаби пайдо шудани маводи молӣ ва бонӣ гашт, ба ҳайсе, ки ин мавод ба рушд ва пешрафти тичоратиро ҳамроҳӣ намуд. Аз ҷумлаи он мавод: амонатгузорӣ, қарз, музораба, интиқолдӣӣ ва интиқоли бонӣ ва гайра аз маводи падидагӣ мебошанд.

Дар самти амонатгузорӣ: мардум моликияти худро дар назди шахсони бовариноки худ меғузоштанд ва байни амонатгузории бе замонат ва амонатгузории бо замонат (қарз), ки онро амонатгир бо шарти замонати баргардондани мисли он истифода мебурд ва дар ҳолати талаб кардани соҳиби мол қӯдрати баргардондани онро мекард, фарқе пайдо шуд.

Аз ҳолатҳои сармоягузорӣ: пеш ва баъд аз омадани Пайғамбар (с) калимаи музораба ва қарз ба рибо ривоҷ буд. Дини ислом музорабаро иқрор намуд ва риборо бо сабаби дар он мавҷуд будани зулм ва оқибатҳои ноҳуш ба ҷамъият ва фарди алоҳидагӣ доштан, онро ҳаром гардонид.

Инчунин, низоми интиқоли маблағҳоро низ баён кардааст: он низоме, ки тоҷиронро барои дарёftи molҳои худ аз кишваре, ки дар он molҳояшон мавҷуд нест, фароҳам намуд ва хатарҳои интиқоли онро канора соҳт ва ин амал “Суфтача” номида мешуд, ки тоҷирон бо он, баъд аз интишори фатҳи исломӣ ва тавсияи хилофати исломӣ ба таври зиёд муомила мекарданд.

Соли 1971 бонки ҷамъиятии “Носир” бунёд шуд ва он аввалин бонке буд, ки дар асосномаи таъсисии вай муомила накардан бо фоидаҳои фоизӣ, аз қабили гирифтган ва додани он фоизҳо зикр гардидааст. Ин бонки ҷамъияти буда, комилан мулки давлат аст.

Соли 1975 бонки исломии Рушд (ат-танимия) дар Шоҳигарии Арабистони Саудӣ дар шаҳри Ҷидда ба монанди бонки байнамилалӣ бунёд шуд, ки мақсад аз фаъолияти он ҳаракати рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ҳавасманд гардонидани тичорати байни давлатҳои азъозёни созмони конфронси исломӣ буд.

Соли 1975 аввалин бонки тичоратии исломӣ, аниқтараш бонки Дубаи исломӣ, ки онро баъзеҳо бидояти ҳақиқии пайдоиши бонкҳои исломӣ мешуморанд, таъсис дода шуд.

Баъд аз он бонкҳои исломӣ паҳн шуда, пай ҳам дар бисёре аз давлатҳои исломӣ ва ҳатто дар давлатҳои Аврупо ва Амрико таъсис ёфтанд, ба монанди турӯҳи Дор-ул-моли исломӣ ва Даллат-ул-барака, ки ҷонд аз бонкҳо ва ширкатҳои молиявии исломиро дар олами араб ва олами ислом ва гарб дарбар мегирад.

Омори дар даст доштаи мо нишон медиҳад, ки адади бонкҳо ва муассисаҳои молии исломӣ то охирҳои соли 2013 зиёда аз 300 бонк ва муассисаи молии исломӣ расидааст ва он дар 90 давлати ҷаҳон мавҷуд буда, дар он зиёда аз 260 миллиард доллари амрикӣ дар гардиш аст.

Саррофӣ ба сурати ибтидоии он, дар замони Ҳаҳоманишҳо дар инхисори шоҳзодагон буд, вуҷуд дошт. Дар даврони Сосониён, бонқдорӣ дар Эрон тавсия пайдо кард. Дар ин замон ирсоли пул аз Вожаи «чек», ки имрӯза дар ҳамаи бонкҳои ҷаҳон ривоҷ дорад аз забони паҳлавӣ гирифта шуда ва дар замони Сосониён ҳам маъмул будааст».

Бо вуруди ислом ба Эрон ва густариши ривоҷи аҳқоми он, аз ҷумла рибо, фаъолияти бонқдории рибавӣ дар Эрон боздошта шуд. Ва ин амр, то замони ҳукumatи замони Сафавиҳо идома дошт. Давлати Сафавиҳо ба фаъолиятҳои саррофон, ки амалиёти бонқиро анҷом медоданд, равнақ бахшид, бархе аз саррофони бузург, ки мавриди ҳимояти давлат низ буданд, бобоз кардани ҳисоб назди бонкҳои бузурги ҳориҷӣ ва таъини коргузорӣ дар ҳориҷ ва таъини намоянда ба

марказҳоиасосии тичорат ҳавзаи фаъолияти худро густариш доданд. Кормузд ва фоидае, ки аз бобати накл ва интиқоли пул ва додани қарз насиби саррофон мешуд, фаъолияти саррофиро ба сурати яке аз машгулияти сердаромад оварда буд. Бунёдгузории саррофии Эрон, ки тавонист тичоратхонаи хурди худро амалан ба як бонк табдил кунад, шахсе масехии арманий ба номи «Хортун Тумониёнс» буд, вай барои муштариёни худ ҳисоби чорӣ боз мекард ва мавҷуди ин ҳисобҳо то 6 дар сад фоида медод. Дар муаррифии тавсияи фаъолияти муассисай Тумониёнс ҳамин бас аст, ки дар тобистони соли 1322, ки Мирзо Насруллоҳон Муширу-д-давла, вазири умури хориҷаи вақти Эрон эҳтиёчи фаврӣ ба як сад ҳазор туман пул пайдо кард. Дарҳосте ба тичоратхонаи вай (Тумониёнс) навишт ва маблағи мазкурро дарёфт кард, ба назар мерасад вожаи «тумон», ки барои номидани пули ҳозираи Эрон низ ба кор меравад аз номи ҳонаводагии «Тумониёнс» гирифта шуда бошад.

Эҷоди нахустини бонк дар соли 1251 ш., ки Носириддин шоҳ Қочор барои ҳарочоти сафари худ ба Англия аз шахсе ба номи «Чулиюс Рейтер» (бунёдгузори ҳабаргузории Рейтер, ки ҳамакнун низ яке аз бузургтарин ҳабаргузориҳои ҷаҳон мебошад) маблағе 40000 лираи англисӣ қарз кард, бармегардад.

Носириддин шоҳ дар муқобили дарёфти ин маблаг, имтиёзи таъсиси бонкиро дар Эрон ба Рейтер дод, гарчи ин имтиёз дар соли 1267 ш. лағв гардида буд. Аммо дар ҳамин сол, имтиёзи дигаре ба вай дода шуд, ки ба асоси он ташкили «бонки шоҳаншоҳи Эрон» ро пояrezӣ намуд. Бонки шоҳаншоҳӣ то соли 1327 ш. ва ба муддати 60 сол дар Эрон фаъолият мекард.

Саранҷом нахустин бонки Эронӣ 1304 ш. ва даврони ҳукумати Ризошоҳ Паҳлавӣ таҳти номи «бонки Паҳлавии қушун» ва аз маҳали вучуди сандуқи бознишастагӣ дар дараҷаи артиш бо сармояи ибтидоии 3/883/950 риёл таъсисшуд. Ин бонк дар аввал ба номи «бонки сипаҳ» тағирии ном гирифт ва ҳоли ҳозир яке аз бонкҳои бузурги тичоратии қишвар аст [1, с. 12].

Саррофон низ ба далели муроҷиати маҳдуди мардум барои гирифтани тиллоҳо, онро ба таври қарз ба дигарон медоданд ва бо мушоҳиди муомилоти мардум ба василаи расидаҳои қофазӣ ба ҷои пардоҳти тилло ба қарздорон расид медоданд ва ба ин сурат бонк падид омад

ва бо мурури замон шакли як идораи муназзам ба худ гирифт.

Дар Эрон, қабл аз пирузии инқилоб бисёре аз онҳо гайридавлатӣ ва ба сурати ширкати саҳомии оммавийдора мешуданд, аммо дар таърихи 18 /3/1358 тибқи қонуни миллӣ шудани бонкҳо, ки ба тасвиби Шӯрои инқилоб расид, ҳамаи бонкҳо (чамъан 28 бонк, миллӣ шуданд ва дар ихтиёри давлат қарор гирифтанд ва қонуни амалиёти бонкии бидуни рибо дар таърихи 1/6/1362 аз тасвиби Маҷлиси шӯрои исломӣ гузашт ва аз он таърих то ҳозир 4 бонки ҳусусӣ ба сурати ширкати саҳомии он ба сабт расидаанд).

Ба асоси моддаи 30 Қонуни куллӣ ва бонкии қишвари Эрон, ки дар таърихи 18/12/1358 аз ҷониби Шӯрои инқилоб ба тасвиб расида буд, шароити таъсиси бонк дар Эрон ба қарори зер аст:

а) Таъсиси бонк ва иштиғол ба амалиёти бонки ва истифода аз номи бонк дар унвони муассисай кредитӣ факат тибқи муқаррароти ин қонун мумкин аст.

б) Ташхиси амалиёти бонкӣ ба зиммаи Шӯрои кулл ва эътибор аст. (Шӯрои кулл ва эътибор яке аз қисматҳои ташкилдиҳандай бонки марказӣ аст, ки ба муҷиби моддаи 18 Қонуни пулӣ ва бонкӣ ташкил мешавад ва аъзои он иборатанд аз: раиси кулли Бонки марказӣ (раёсати Шӯро), додситони кулли қишвар бо муовини ў, муовинҳо, вазоратхонаҳои умури иқтисодӣ ва дорой, баҳши қишоварӣ, бозаргонӣ, саноат ва маъданҳо, созмони мудирият ва барномарезӣ, раиси утоқи бозоргонӣ ва саноат ва маъданҳо, ду нафар дар умури пулию молӣ ва як нафар аз шаҳрвандони мулкӣ)

В) таъсиси бонк дар Эрон бар асоси қарори Шӯрои ў ва иҷозат аз тарафи Бонки марказии Ҷумҳурии Исломии Эрон сурат мегирад.

г) Муроҷиати сабти ширкатҳо наметавонанд тақозои таъсиси бонкиро дар Эрон ба тасвиб бирасонанд, магар он, ки иҷозатномаи Бонки марказии Эрон ва рӯнавишти гувоҳномаи тасвиби Шӯрои кулл ба эътибор расидаро замимаи тақозои сабт донанд.

Асосан бонк низ як навъ ширкати саҳомӣ аст ва чигунағии таъсиси он монанди таъсиси ширкати саҳомӣ мебошад. Бонк мардумро ба ҷамъоварии сармояҳои худ дар бонк даъват мекунад (ки дар истилоҳи фикӯ қарз гуфта мешавад) сармояҳои ҷамъшуда дар бонкро дар форсӣ (супурда), дар арабӣ вадоєъ ва дар англisis «Deposits» мегӯянд.

Бонкъо дорои навъҳои гуногун ҳастанд, баъзе аз бонкъо дар бахшҳои маҳсус сармоягузорӣ мекунанд ва бархе дигар ба сармоягузории умумӣ мепардозанд. Бо ин шарҳ бонкъо ба навъҳои зерин тақсим мешаванд:

Бонки кишоварзӣ, дар арабӣ «Масрафун зароӣ» ва дар англисӣ «Agricultural Bank» мегӯянд, ин бонк ба фароҳамоварии манобеъи молӣҷиҳати истифода дар бахши кишоварзӣ мепардозад. Бонки кишоварзӣ дар системаи бонкии Эрон қабл аз инқилоб, факат умури молии марбут ба кишоварзонро анҷом медод, аммо пас аз миллӣ шудан ва давлатӣ шудани бонкъо, илова бар пардоҳти қарзҳо ба деҳотиён ва кишоварzon ба дигар амалиётҳои бонкӣ барои кулли мардум низ хизмат менамояд.

Бонки саноатӣ, дар арабӣ «Масрафу синоӣ» ва дар англисӣ «Industrial Bank» мегӯянд, ки ин бонк дар заминай пешрафти саноат ба сармоягузорӣ мепардозад. Ин навъи бонк дар Эрон ба номи бонки саноат ва маъдан, тайи солҳои охир ба кор шурӯъ намуда ва умури марбут ба фароҳам овардани манобеъи молӣ барои бахши саноат ва маъданро анҷом медиҳад. Ин бонк низ давлатӣ аст.

Бонки тавсия, бонкеро, ки дар бахшҳои муҳталиф рушд ва пешрафти иқтисодиёт сармоягузорӣ мекунад ва ба додани қарз ва кредит мепардозад, «бонки тавсия» мегӯянд. Дар арабӣ онро «банку-т-танмия» ва дар англисӣ «Deelopment Bank» мегӯянд. Ин навъи бонкъо қабл аз инқилobi Эрон таҳти номи ширкатҳои тавсия (монанди ширкати тавсия ва густариши Ҳазар) фаъолият мекарданد, аммо баъд аз инқилоб ва дар ҳоли ҳозир, бонке ба номи бонки тавсия дар Эрон вучуд надорад.

Бонки таъовунӣ, Cooperativ Bank дар арабӣ онро метавон «ал-масрафу-т-таъовунӣ» номгузорӣ кард. Ин бонк дар Эрон вучуд надорад, дар чанд соли охир муқаддимоти ташкили он фароҳам омад ва лоиҳаи таъсиси он ба маҷлиси Шӯрои исломӣ равона шуд, аммо то ҳозир ташкил нашудааст. Ҷои он, муассисае таҳти номи сандуқи таъовун ва таҳти назари Вазорати таъовун ба хизматрасонии бахши кооперативӣ машғули фаъолият аст.

Бонки сармоягузорӣ «Investment Bank» дар арабӣ онро «Банки ал-истисмор» мегӯянд. Ба зоҳир ин истилоҳ, дар кишварҳои муҳталиф барои мағҳумҳои гуногун ба кор мераванд. Дар кишвари Покистон манзур аз он,

бонке аст, ки дар он супурдаҳо барои як муддати маҳдуд гузошта мешавад, ҳисоби ҷорӣ ё ҳисоби пасандози умумӣ дар он вучуд надорад. Фақат ҳисоби супурдаҳои гайриҷорӣ дар он вучуд дорад. Муддати қарзҳои он низ маҳдуд аст, барои муддати камтар аз он қарз дода намешавад. Доираи фаъолияти тамоми ин бонкъо маҳдуд аст.

Бонки тиҷоратӣ «Commercial Bank» дар забони арабӣ «Банку-л-тиҷорӣ» мегӯянд. Бонкҳо, ки дар сармоягузории омма фаъолият доранд ва ба як бахши маҳсус нестанд, бонки тиҷоратӣ гуфта мешаванд. Дар Эрон ва пас аз пирӯзии Инқилоби исломӣ ва миллӣ шудани бонкъо, тамоми бонкъо аз бонкҳои таҳассусӣ ва гайритаҳассусӣ дар бахши ҳадамот ва тиҷорату бозоргонӣ низ ба фаъолият мепардозанд. Ин бонкъо иборатанд аз:

а) бонки манзил, ки манобеъи молии ҳудро дар бахши манзилба кор мегирад.

б) бонки сипаҳ, ки илова бар анҷоми умури марбут ба персонали нерӯҳои мусаллаҳ аз қабили пардоҳти ҳуқӯқ ва мустамарӣ ва қӯмакҳои молӣ дар дигар бахшҳо низ бар ҳолати маврид ва таклиф давлат ба пардоҳти қарз мепардозад.

в) бонки осоиши коргарон, ки зери назари ташкилоти таъмини иҷтимоӣ қарор дорад ва қӯмакҳои молии марбут ба коргарон ва ҳамчунин пардоҳти қарз ба дигар мардум иқдом мекунад.

Илова бар бонкҳои давлатии вучуддошта дар кишвар (бонки миллӣ, бонки сипаҳ, бонки манзил, бонки тиҷорат, бонки кишоварзӣ, бонки фароғати коргарон, ва бонки саноат ва маъдан ташкил шуда аст.

Яке аз амалкардҳои муҳими бонки марказӣ, ки зикри он дар инҷо лозим аст, афзоиши ҳаҷми пули нақд ва интишори пулҳои дар гардиш мебошад, ки онро «афзоиши ҳаҷми нақдӣ» ё «афзоиши ҳаҷми эътибор» мегӯянд. Муфассал ба тавзехи он мепардозем.

Мардум андаке аз даромадҳои ҳудро назди ҳуд нигоҳ дошта ва пули бисёри ҳудро дар бонк нигаҳдорӣ мекунанд ва ҳангоми қарз гирифтан аз бонк, дарёфти қарз низ маъмулан ба сурати нақд анҷом намешавад, балки бонк ба номи қарзиранда суратҳисоби ҷорӣ боз мекунад ва ба ў чек медиҳад, то вай ҳангоми зарурат битавонад бо чек пардоҳтоҳи ҳудро анҷомдиҳад. Масалан, шахсе меҳоҳад садҳазор сомон аз бонк қарз бигирад, бонк ба пардоҳти пули нақд, ҳисоби ҷорӣ бо мавҷуди садҳазор сомон ба номи ў боз карда ва чек ба номи ў медиҳад, то ҳангоми пардоҳт бо

истифода аз навиштани чеки бозгардонидани қарзхояшро пардохт кунад. Бо таваҷҷӯх ба ин мавзӯъ, натиҷа мегирем, ки бонк фоидаи чанд баробар бештар аз фоидаи маблағи воқеъ ва манобеи худро ҳосил меқунад. (Масалан агар маблағи ҳақиқии манобеи бонк як миллиард сомон аст, бо ин шева метавонад фоидаи даҳмиллиард сомонро аз они худ намояд).

Дар мисол дида шуд, ки асли маблағи ҷамъшуда дар бонк сад сомон буд, аммо бонк нафъи 295 сомонро аз он гирифт. Аз онҷо, ки ҳар супурдагузор ба мизони маблағи супурдаи худ метавонад чек содир кунад, гӯё ба маблағи сад сомони воқеъ ба мизони 295 сомон чек содир шудааст. Бинобар ин аз маблағи 295 сомон сад сомон пули воқеъ ва 195 сомони дигар пули интишордодаи бонк аст. Ин амалкарди бонкро «камалкарди афзоиши ҳаҷми пул», ки аз амалкардҳои «сиёсати пулӣ» аст, мегӯянд.

Дар ин мисол, қарз гирифттан аз як бонк ва гузоштани маблағи қарз дубора дар ҳамон бонк фарз шудааст, аммо гоҳе қарз аз як бонк гирифта шуда ва дар бонки дигар гузошта мешавад, дар ин сурат бар амонатҳои бонки дувум изофа мегардад, вали натиҷаи кор фарқ намекунад, зоро бо ҳар қарз бар амонати яке аз бонкҳо изофа мешавад. Бар ин асос метавон гуфт, ки дар ин сурат амалкарди афзоиши ҳаҷми пулро маҷмӯаи ин бонкҳо анҷом додаанд.

Яке аз ҳолатҳои муҳими дигари афзоиши пул (пули дар гардишбудаи бонк) «Float» аст. Бахши муҳиме аз мубодилот тариқи пули таҳрирӣ «пули таҳрирӣ ё пули эътиборӣ ба маҷмӯъ мондаи ҳисобҳои муштариёни бонкҳо ва дигар муассисаҳо, ки амонат мегиранд. (Монанди сандуқҳои қарзу-ул-ҳасана, муассисоти молӣ ва эътиборӣ ва таъовуниҳои эътибор) аз ҳисобе ба ҳисоби дигар қобили интиқол аст. Пули таҳрирӣ ба баёни содатар, ҳамон суратҳисоби ҷорӣ ва пасандоз ва ҳисоби эътибории ашҳос ва муассисаҳои муҳталиф аст, ки назди бонкҳо ниғаҳдорӣ мешавад» сурат мегирад. Бонк барои ҷалби манбаъҳои молӣ бештари дарсаде аз манбаъҳои молиро ба унвони фоида ба супурдагузорон мепардозад. Дар Эрон фоидаи амонатҳои кӯтоҳмуддат миёни 9 то 14 дар 100 ва фоидаи амонатҳои дарозмуддат (беш аз як сол) миёни 18 то 23 дар 100 аст. Ин фоида дарвоҷеъ ҳарочоти (cost) он манбаъҳо (супурдаҳҳо) аст, ки бонк бо пардохти он метавонад ин манбаъҳоро барои худ ҷамъ кунад.

Аммо баъзе аз манбаъҳои ҷалбшуда бидуни ҳарочотаст, ки бонк барои он ҳечгуну баҳрае намепардозад, Дар Эрон илова бар он ҷиз, ки дар ин ҷо матраҳ шуда, бонкҳо ба дорандагони ҳисобҳои пасандоз ва ҳисобҳои ҷорӣ, ҳеч гуна фоидае намепардозанд. Барои ташвиқи мардум ба ин қабил маблағузорӣ ҷоизаҳое, монанди автомобил ва лавозимоти хонагӣ ва роҳҳату сафарҳои зиёратӣ ва ғайра ташкил менамоянд ва ҳамасола байни дорандагони ин навъи ҳисобҳо қуръакашӣ меқунанд.

Мавзӯи рушди бонкдории исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеле вақт аст, ки мавриди мубоҳиса ва тадқиқ қарор дода шудааст. Бисёре аз мутахассисон бар он ақидаанд, ки бонкдории исломӣ метавонад ба ҷалби фаъолонаи амонатҳо ва сафарбарнамоии онҳо барои иштирокчиёни лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳар ду ҷониб манфиатовар мусоидат намояд.

Мувоғиқи маълумотҳои агентии баҳодиҳии ҷаҳонии «Standart&Poors» дар соли 2014 дороиҳои муассисаҳои молиявӣ-қарзии аз рӯи шартҳои бонкдори исломӣ фаъолиятқунанда 2 трлн. доллари ИМА-ро ташкил додааст. Мувоғиқи пешӯии ширкати аудитории байналмилалии Ernst&Youngбошад то соли 2018 афзоиши дороиҳои бонкҳои исломӣ ҳар сол қарib 20%-ро ташкил медиҳад.

Таҳлили гузаронидашудаи мутахассисони Ҳазинаи Байналмилалии Асъор дар давраи буҳрони молиявии ҷаҳонии солҳои 2005-2007 дараҷаи миёнаи даромаднокии дороиҳо ва сармояи бонкҳои исломӣ нисбати бонкҳои анъанавӣ баланд арзёбӣ карданд. Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки мутахассисони Ҳазинаи Байналмилалии Асъор ҳангоми таҳлил маълумотҳои чунин мамлакатҳо ба монанди Баҳрайн, Арабистони Саудӣ, Катар, Туркия ва Қувайт, ки дар онҳо ба таври қифоя ҳиссаи соҳтори бонкии анъанавӣ баланд аст, гирифтаанд. Мутахассисон қайд менамоянд, ки дар оянда бонкдории исломӣ ҳиссаи бештари бозори бонкиро дар мамлакатҳои гуногун ишғол менамояд, акнун ин зиёд намудани назорати аз болои фаъолияти онҳоро талаб менамояд.

Буҳрон рағбатро нисбати молияни исломӣ ҳамчун шакли миёнаравии ба дастгирии суботи молиявӣ мусоидатқунанда зиёд намуд. Ин ба сабабҳои зерин асос карда мешавад:

- Мавҷуд будани алоқаҳои шаффофф байни хизматрасониҳои молиявӣ ва баҳши ҳақиқии иқтисод;

- Мамнұғы амалй кардани амалиётхой ҳаннотй, бозихо шавқовар;
- Мамнұғы пешбурди амалиётхо дар фишангхой (воситаҳои) ҳосилй(деривативҳо, свопҳои қарзии дефолтй)
- Ҳавасмандий меъёрҳои ахлоқи пушбурди бизнес.

Дар поён як катор хусусиятҳои фарқунандаи ташкили бонкдори анъанавӣ ва исломӣ оварда мешавад [2, с. 89-91].

Чадвали 6. Ҷанбаҳои фарқунандаи бонкдори исломӣ аз анъанавӣ

Тақсими хавф дар бонкҳои исломӣ	Гузариши хавф дар бонкҳои анъанавӣ
Сарчашмаҳои маблагузорӣ: Сармоягузорон, соҳибони ҳисобҳои сармоягузорӣ, ки омода ҳастанд ҳавфи сармоягузориро тақсми намоянд	Сарчашмаҳо и маблагузорӣ: Соҳибони ҳисобҳои амонатй. Ҳавфро бонки анъанавӣ ба ҳуд мегирад.
Кафолати баргаштани захираҳо: баргаштани воситаҳои ҳисобҳои сармоягузорӣ кафолат дода намешавад, андозаи подошпулӣ кафолатдодашуда намебошад	Кафолати баргаштани захираҳо: баргаштани воситаҳоро бонки анъанавӣ дар маблағи мукофотпулии (фоиз) пештар нишондодашуда кафолат медиҳад
Истифодай захираҳо: Истифодай захираҳои молиявӣ ба воситаи Мудорба ва Мушорака шартномаҳо, ки дар ин чо тақсими хавфҳо ва фоида пешбинӣ шудаанд. Ба истифодай воситаҳо барои амалиётҳои ҳаннотй, казино, истеҳсоли нушоқиҳои алкоголӣ ва намудҳои дигари фаъолияте, ки мувоғики Шариат ҳамчун ҳаром, яъне манъшуда дониста	Истифодай захираҳо: қарзигрон уҳдадоранд қарзро бо фоиз новобаста аз даромаднокӣ ё зарарнокии лоиҳа баргардонанд. Бонкҳои анъанавӣ ҳавфи барнагаштани қарзро ба воситаи таъминоти гарав мегузаронанд. Қарздиҳӣ дар асоси пайдошавии уҳдадориҳои қарзии қарзигранда амалӣ карда мешавад.

мешавад, роҳ дода	
намешавад.	

Бонкҳои исломӣ қарз намедиҳанд аммо сармоягузорӣ мекунанд ё бар асоси мушорака, музорабаи исломӣ ва ё ваколат. Барои сармоягузорӣ дар мол ва маҳсулот муштарии бонки исломӣ мол ва маҳсулотро дар ҳол таслим менамояд ва ё пулро дертар ва ё дар ҳол медиҳад ва мол ва маҳсулотро дертар мегирад. Ва ҳамчунин муштарии бонки исломӣ метавонад маҳсулотро бо роҳи ичора ба даст биоварад. Изофа бар ин василаҳо, муштарии бонки исломӣ метавонанд сармояи бонкро бо роҳи мушорикат (мушорака), музорабаи исломӣ ва ваколат дастраси намояд. Бо ин тарзи шартномаҳо, сармоягузорӣ аз наҳваи ягона (қарзи бо фоиз), ки фурухтани пул бо пул ҳаст, ҳориҷ мегардад, ки ин бо ду омил вобаста аст: Якум судмандӣ ва фоида аз лоиҳаи сармоягузорӣ. Дуввум тавони пасгардондани пул ва қарз. Эҳтиноми бонки исломӣ ба омили якум яъне судмандӣ ва фоидаи лоиҳа бештар ҳаст. Бо ин тарикои бонки исломӣ қадами фаротар аз миёнаравро бозӣ мекунад, яъне пулҳоро аз депозитерҳо бар асоси музораба (яъне тақсими зарар ва хисорат баробар ва тақсими фоида тибқи қарордод) ва ё ваколат ба даст меорад ва сармоягузорӣ мекунад, на ба тарзи қарзи рибавӣ (суд). Аз дидгоҳи иктиносиди исломӣ пул пулро тавлид менамояд.

Хусусияти дигари бонки исломӣ дар он ҳаст, ки бонкҳои исломӣ фаъолияти худро бар асоси тиҷорат дар мол ва ё маҳсулот ва хизматрасонӣ анҷом медиҳанд. Албатта бар маҳсулот ва хизматрасонӣ, ки шариъати ислом онро ҳаром ҳукм накарда бошад, аз қабили гушти гов ва тадрис. Аммо муомила бо шартномаҳои муштақот ва оянда, ки муомила дар хатар ҳаст, шариати исломӣ онро ҳаром ҳукм намудааст. Ин навъи шартномаҳо аз нигоҳи ислом ҳукми қиморро мегирад. Ҳамчунин фурӯши кутоҳ, ки дар он фурӯшанд молеро мефурӯшад, ки дар моликиятии фурӯшанд нест, низ ҳаром ҳукм шудааст. Бояд зикр намуд, ки ҳар ҳариду фурӯше, ки бар асоси фоиз (рибо) анҷом меёбад, ҳаром ҳаст, ки бештари фурӯшҳои кутоҳ ва ҳаридҳои дароз бо фоиз (рибо) анҷом меёбад. Албатта татбиқи ин навъи музорабаҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ сабабгори бештар нишон додани арзиши мол ва маҳсулот мегардад, ки ин аз назари шариати исломи ҳаром аст. Аз дидгоҳи низоми молии исломӣ бозорҳо ҷои қиморбозӣ нестанд, балки ҷои мубодилаи мол ва

маҳсулот, дур аз муболигаи беш аз ҳади арзишаш ва дур аз манаполияи иддае, гурухе ва чое, ки ором ҳаст ва дар он тамаъкорон чои пой надоранд.

«Хусусиятҳои фарқунандай бонкдории исломӣ аз бонкдории анъанавӣ дар он аст, ки дар бонкҳои исломӣ гирифтани фоиз ё рибо бар асоси шариат манъ аст. Бо вӯҷуди ин, Бонки исломӣ сармояи худро бидуни фоида ба касе намедихад. Барои мисол агар шумо барои иҷрои коре ба таҷхизот ё дигар чиз ниёз дошта бошед, Бонки исломӣ онро ҳарид ба шумо медиҳад, бо изофапулие, ки ҳудаш барои иҷрои ин кор масраф кардааст. Яъне дар нарҳи таҷхизот ва ё ҷизе, ки ба шумо Бонки исломӣ ҳарид, 100 ҳазор доллар бошад, шумо муваzzafeđ бо ҳарчи он, барои мисол 110 ҳазор доллар ба бонк баргардонед». Бартарии усул ва шеваҳои бонкдории исломӣ ин аст, ки нисбат ба шеваҳои бонкдории анъанавӣ фоизи қарз ё ба таври дигар гӯем изофапулии онҳо камтар аст. Барои он, ки мақсади асосии Бонки исломӣ, гирифтани фоидайи тиҷоратӣ нест. Ва ҳадаф некӯаҳволии мардум, ташкили ҷои кор, кам кардани мизони камбизоатӣ ва бекорист. Ва Бонки исломӣ лоиҳаҳоеро сармоягузорӣ мекунад, ки иҷрои он натиҷаи иҷтимоидиҳад ва боиси ворид шудани фановариҳои ҷадид дар истеҳсолот ва ё баҳши иҷимоӣ мешавад.»

«Ба тарики закот ҷамъ кардани захираҳои қарзидҳӣ барои истифода бурдани бонкҳо бо усул ва шеваҳои исломӣ барои Тоҷикистон муҳим ва муассир аст. Дар ҳоле, ки мардум аз фоизи баланди қарзҳои бонкҳои тиҷоратӣ норозиянд. Аз сӯи дигар захираҳои қарзии бонкҳо каму заъифанд. Ва агар бонкҳои исломӣ ё фонди закот бо бонкҳои мо қарз дидҳад, мо ин пулҳоро бо усул ва шеваҳои бонкдории исломӣ ба мӯҳтоҷон равонамекунем.»

Ин дар ҳолест, ки ба гуфтаи бâъзе аз таҳлилгарон ва тадқикотчиён. 98 дарсади мардуми Тоҷикистон мусалмонанд ва бар асоси шариат бояд 2,5 дарсади моли изофи доштаи худро закот бидиҳад.

Пас ҷарою монаметавонем дар Тоҷикистон бунёд ё фонди закотро ташкил кунем то бо ин пул ба мардуми

камбизоат кӯмак расонем ва мунтазири кӯмаки Фонди закоти қишварҳои арабӣ ба Тоҷикистон нашавем?

Кайд кардан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди бонкдории исломӣ фароҳам оварда шудааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ» 26 июли соли 2014, №1108 қабул карда шуд. Имрӯз аллакай як қатор бонкҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои маблағгузории ҳурд қарздиҳиро дар асоси шартҳои бонкдории исломӣ таҷриба карда истодаанд.

Маълумотҳои дар боло овардашударо таҳлил намуда метавон афзалиятҳои зерини рушди бонкдории исломиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кард:

✓ Рушди бонкдории исломӣмкониятҳои ҳубоби молиявиро (финансовый пузырь) гайриимкон мегардонад, чунки дар шароити ҳозира низоми анъанавии қарздиҳӣ ба пардоҳти фоиз асос ёфтааст;

✓ Мавҷуд будани шартҳои тақсимнамоии ҳавфҳо байни бенефитсиар ва қарзгир барпо кардани муносабатҳои шарикиро байни бонк ва мизоч пешбинӣ менамояд;

✓ Бонкҳои исломӣ ҳамчун муассиаҳои молияӣ-қарзии устувор метавонанд сармоягузорони қалони институсионаӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаванд.

Афзалиятҳои рушди бонкдории исломиро ба назар гирифта, як қатор муаммоҳои рушди онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфтан мумкин аст:

1. Таъмини пардоҳтпазирии бонкҳои фаъолиятро дар асоси бонкдории исломӣ амаликунанда;

2. Инкишоф наёфтани зерсоҳтори бонкии зарурӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии нокифоя барои таъмини ташкили бонкҳои исломӣ;

3. Мавҷуд набудан ё нарасидани мутахассисоне, ки тавонанд дар бонкҳои исломӣ ба ҳайси коршиносони қарзӣ, аудиторон фаъолият намоянд ва донишҳои қасбӣ дар соҳаи молия аз нуқтаи назари қонунҳои Шариатро доро бошанд [2, с. 89-91].

АДАБИЁТ

1. Алии Мочидӣ, Ҳасан Гулрез, Пул ва бонк, Аз назария то сиёsat, Маркази омӯзиши бонкдорӣ, ҶИЭ соли 1368, с.12
2. Мирҷоев Ҷ.А. Исламский банкинг и перспективы её развития в условиях Таджикистана//Проблемы развития банковской системы в Таджикистане и Польше. Материалы международной научно-практической конференции (19 декабря 2015. Душанбе «Ирфон» 2015.- стр. 89-91

ДУРНАМОИ РУШДИ БОНКДОРИИ ИСЛОМИЙ ДАР ҶУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН

Хусусияти бонки исломӣ, ки дорои як ёддошти мувофиқа ва ўҳдадории қонуниро ба ширкат дар фаъолиятҳои бонкӣ иҷозат додашуда ва дар асоси алӯқа ба доду гирифт, бо таваҷҷӯҳ ба равиш аз муомилоти бонкӣ дар асоси қонуни исломӣ зид нест, ҳарду дар амонатҳо ва хизматрасонии бонкӣ дигар ва ё дар заминай корҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ аст. Бонкҳои исломӣ қарз намедиҳанд аммо сармоягузорӣ мекунанд ё бар асоси мушорака, музорабаи исломӣ ва ё ваколат. Барои сармоягузорӣ дар мол ва маҳсулот муштарии бонки исломӣ мол ва маҳсулотро дар ҳол таслим менамояд ва ё пулро дертар ва ё дар ҳол медиҳад ва мол ва маҳсулотро дертар мегирад. Ва ҳамчунин муштарии бонки исломӣ метавонанд маҳсулотро бо роҳи иҷора ба даст биоварад. Изофа бар ин василаҳо, муштарии бонки исломӣ метавонанд сармояи бонкро бо роҳи мушорикат (мушорака), музорабаи исломӣ ва ваколат дастрасӣ намояд.

Калидвоҷаҳо: бонк, қарз, молия, асьор, сармоягузорӣ, кори бонкӣ, фоиз.

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО БАНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Характер исламского банка, который имеет меморандум о взаимопонимании и юридическое обязательство участвовать в банковской деятельности и совершать операции на основе связи, не противоречит подходу к банковским операциям в соответствии с исламским законодательством как в отношении депозитов, так и других банковских услуг или на основе финансовой и инвестиционной работы. Исламские банки не кредитуют, а инвестируют либо на основе партнерства, исламских переговоров или власти. Чтобы инвестировать в товары и продукты, клиент Исламского банка доставляет товары и продукты немедленно или платит деньги позже или немедленно, а товары и продукты получает позже. Клиент исламского банка также может арендовать продукт. В дополнение к этим средствам клиент исламского банка может получить доступ к капиталу банка посредством партнерства, исламских переговоров и власти.

Ключевые слова: банк, кредит, финансы, валюта, инвестиции, банковское дело, проценты.

DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE ISLAMIC BANK IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The nature of an Islamic bank that has a memorandum of understanding and a legal obligation to participate in banking activities and conduct transactions on the basis of communication does not contradict the approach to banking operations in accordance with Islamic law, both in relation to deposits and other banking services or on the basis of financial and investment work. Islamic banks do not lend, but invest either through partnerships, Islamic negotiations or power. To invest in goods and products, an Islamic Bank client delivers goods and products immediately or pays money later or immediately, and receives goods and products later. An Islamic bank client can also rent a product. In addition to these funds, an Islamic bank client can gain access to the bank's capital through partnerships, Islamic negotiations and power.

Keywords: bank, credit, finance, currency, investments, banking, interest.

Сведения об авторе: – *Давлатов Мухаммадсидик* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 93 909 44 48

Information about the author: *Davlatov Muhammadsidiq* – second-year master's degree in Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: 93 909 44 48

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА, ЕЕ СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

**Давлатов А.
Таджикский национальный университет**

Представляя собой неотъемлемую часть национальной безопасности, экономическая безопасность является одной из важнейших характеристик современного национального хозяйства.

В обобщенном смысле безопасность представляет собой такое состояние объекта, при котором обеспечивается его устойчивость и способность к развитию под воздействием внешних и внутренних угроз.

Обращение к выяснению сущности «экономической безопасности» имеет серьезную исследовательскую историю. В частности, еще в трудах английского экономиста А. Маршалла отмечалась необходимость того, чтобы применяемые

наукой понятия были четко определены [11].

Экономическая безопасность государства является неотъемлемой частью национальной безопасности.

Национальная безопасность – это состояние защищенности общества, государства и личности от внутренних и внешних угроз.

Наряду с экономической безопасностью, национальная безопасность включает в себя внешнеполитическую и внутриполитическую безопасность государства, его военную безопасность, информационную безопасность, личную,

социальную, духовную, экологическую и другие виды безопасности.

Под экономической безопасностью государства (ЭБ) понимается состояние защищенности национального хозяйства от внешних и внутренних угроз, при котором оно способно обеспечивать поступательное развитие общества, его экономическую и социально-политическую стабильность в условиях наличия неблагоприятных внешних и внутренних факторов.

Экономическая безопасность государства – сложное социально-экономическое явление, отражающее большую гамму постоянно меняющихся условий материального производства, внешних и внутренних угроз (опасностей) экономике страны.

Стратегия экономической безопасности государства должна быть ориентирована не только на обеспечение социально-экономической и социально-политической стабильности общества, но и на обеспечение национального хозяйства необходимыми ресурсами; защищенность экспорта производимой продукции; поддержание достаточного уровня жизни населения и пр.

При этом одним из главных приоритетов реализации стратегии экономической безопасности выступает построение системы государственного регулирования в этой области, что имеет принципиальное значение для предотвращения распада общества. Существуют несколько моделей рыночной экономики, которые отличаются, прежде всего, уровнем государственного регулирования национального хозяйства.

В общем случае, деятельность государства по укреплению экономических основ национальной безопасности должна предусматривать:

- координацию мероприятий по всем направлениям экономических реформ, включая проведение институциональных преобразований;
- создание нормативно-правового пространства;
- а также построение системы управления экономикой.

Экономическая интеграция – это наиболее высокая точка межгосударственного сотрудничества, объективно обусловленная форма интернационализации хозяйственной жизни. Еще классики политэкономии рассматривали интеграцию как средство эффективного развития экономики страны и преодоления противоречий между необходимостью участия во

взаимном международном разделении труда и ограниченными возможностями, которыми располагали отдельные страны региона для реализации этой задачи. Это обуславливает и возможность коллективного обеспечения экономической безопасности. Другими словами, участие в интеграционной группировке для Республики Таджикистан решает проблему ограниченности внутренних ресурсов.

Региональные интеграционные образования ставят перед собой по сути, схожие цели, а именно:

– прежде всего, это применение преимуществ экономики масштаба, которое подразумевают обеспечение расширения масштабов рынка, сокращения транзакционных издержек и т.д. с целью привлечения иностранных инвестиций для расширения производства;

– далее, это формирование благоприятной внешнеполитической среды. Иначе говоря, укрепление взаимопонимания и сотрудничества сторон в неэкономических областях, как то – в политической, военной, социальной, культурной и др. (Именно эту цель преследовали государства СНГ, Юго-Восточной Азии и Ближнего Востока, создавая свои интеграционные объединения);

– это решение задач торговой политики, поскольку бытует мнение, что согласованные выступления от лица группы стран более выгодны и ведут к более желательным результатам, как, например, в случае с ВТО, региональная интеграция рассматривается как способ упрочения позиций участвующих сторон в рамках многосторонних торговых переговоров;

– и, наконец, содействие развитию молодых отраслей национальной промышленности, так как зачастую региональные группировки рассматриваются в качестве катализатора развития местных товаропроизводителей, поскольку возникает более широкий региональный рынок.

Отличительная черта интеграционных процессов стран с переходной экономикой заключается в целях, которые они преследуют. Во-первых, это создание единого экономического пространства для реализации мер по включению в мировую экономику. Во-вторых, это попытка восстановления разрушенных экономических взаимосвязей в рамках Содружества Независимых Государств.

ЕврАЗЭС создано для продвижения процесса государствами-участниками таможенного союза единого экономического пространства, координации их подходов при интеграции в мировую экономику и международную торговую систему.

Один из главных векторов деятельности организации – обеспечение динамичного развития стран сообщества путем согласования социально-экономических преобразований при эффективном использовании их экономических потенциалов в интересах повышения уровня жизни народов.

В число основных задач сообщества входят: завершение оформления в полном объеме режима свободной торговли, формирование единого таможенного тарифа и единой системы мер нетарифного регулирования; установление общих правил торговли товарами и услугами и их доступа на внутренние рынки; введение унифицированного порядка валютного регулирования и валютного контроля; разработка и реализация совместных программ социально-экономического развития; создание равных условий для производственной и предпринимательской деятельности; формирование общего рынка транспортных услуг и единой транспортной системы; формирование общего энергетического рынка; создание равных условий для доступа на рынки сторон иностранных инвестиций; предоставление гражданам государств сообщества равных прав и получения образования и медицинской помощи на всей его территории; сближение и гармонизация национальных законодательств.

К числу приоритетных направлений в деятельности ЕврАЗЭС на ближайшую перспективу относятся, прежде всего, следующие:

- развитие транспорта, соответственно решение проблем единых тарифов, увеличения грузопотока, упрощения таможенных процедур, завершения внутригосударственных процедур по подписанным соглашениям, создание транснациональных транспортно-экспедиторских корпораций;

- развитие энергетики и предполагающее совместное освоение гидроэнергетических комплексов Центральной Азии и решение проблем снабжения электроэнергией и

водопользования, выхода на единый энергетический баланс;

- изменения в сфере трудовой миграции, направленная на социальную защиту мигрантов, создание действенной системы регулирования и контроля за миграцией трудовых ресурсов, борьба с сопутствующей миграции преступностью, решение проблем, связанных с уплатой мигрантами и их работодателями налогов;

- развитие и становление аграрно-промышленного комплекса: согласование сельскохозяйственной политики государств ЕврАЗЭС, формирование единого продовольственного рынка стран сообщества, сокращение издержек на транспортировку, хранение, реализацию сельскохозяйственной продукции, образование новых рыночных институтов в этой сфере.

Преамбулой создания единого экономического пространства в рамках Евразийского региона являлось приданье нового импульса экономическому сотрудничеству между традиционными партнерами.

Конечно, к идее воссоздания экономического союза евразийских народов с организацией единого экономического пространства, наднациональных экономических органов и т. д. можно относиться по-разному [10].

Однако общее географическое и geopolитическое положение, социалистическое прошлое, единое информационное и транспортное пространство, наличие русскоязычной diáspora и, главным образом, функционирующего интеграционного объединения Белоруссии, Казахстана, Киргизстана, Таджикистана, России и Узбекистана стали побудительными мотивами активизации интеграционных процессов в рамках данной региональной группировки.

Экономика государств Евразийского Сообщества объективно нуждается в прямых иностранных инвестициях для подъема технического уровня производства, освоения современных управлеченческих и информационных технологий. Формирование рыночных отношений в республиках ЕврАЗЭС предполагает повышение уровня интегрированности в рамках региональной группировки.

Растущая в процессе интернационализации взаимосвязанность национальных экономик государств ЕврАЗЭС,

проявляется в усиливающемся взаимном проникновении капиталов, в возникновении межрегионального сектора взаимного предпринимательства, охватывающего ряд отраслей.

Актуальность инвестиционной деятельности в экономическом пространстве Евразийского Сообщества
развития
деятельности в
пространстве
Сообщества
предопределена тем, что инвестиционные ресурсы традиционно занимают здесь позиции ведущего источника развития национальных экономик, обеспечения темпов экономического роста. Об этом свидетельствует и опыт Европейского Союза. Так, особенностью последних десятилетий является то, что наибольшая интенсивность мирового рынка капиталов приходится на Европу. Этому способствуют интеграционные процессы, снятие многих регламентаций, регулирующих экспорт и импорт капиталов.

Пристальное внимание ученых-экономистов к проблеме регулирования инвестиционного процесса, обозначившееся в последнее время, обусловлено не только вышеназванным обстоятельством, но и тем, что негативные тенденции в инвестиционной сфере стали представлять уже явную и серьезную угрозу экономической безопасности этих государств. Необходимо отметить и тот факт, что система инвестирования, существовавшая в рамках централизованно управляемых экономик, разрушилась довольно быстро. Период же выработки и становления элементов новой системы оказался длительным, причем процесс этот еще далек от стабилизации.

Страны ЕврАЗЭС, испытывающие дефицит финансовых и кредитных ресурсов, в первую очередь, стремятся использовать возможности привлечения прямых иностранных инвестиций.

С 2002 по 2006 г. объем годовых российских инвестиций в страны ЕврАЗЭС возрос, по данным официальной статистики, в 10 раз – со 107,9 млн. долл. США в 2002 г. до 1072 млн. долл. США в 2006 г. При этом инвестиции стран ЕврАЗЭС в Россию увеличились в еще большей степени – со 106,4 млн. долл. США в 2002 г. до 2229,7 млн. долл. США в 2006 г. [7].

В результате активизации инвестиционной деятельности и роста промышленного производства в странах ЕврАЗЭС, увеличился объем

внешнеторговых операций. В 2006 году средние темпы роста торговли стран Сообщества составили 30%.

В рамках увеличения роста инвестиций в отечественную экономику необходимо:

- обеспечение инвестиционной безопасности путем формирования надежных финансовых инструментов для долгосрочного инвестирования;
- диверсификация источников иностранных инвестиций и стимулирование конкуренции между иностранными инвесторами в целях снижения зависимости от конкретных групп инвесторов;
- определение направлений инвестиционной деятельности с целью восстановления воспроизводственных процессов в экономике и повышения конкурентоспособности отечественной продукции;
- рациональное использование государственных инвестиций, совершенствование механизма формирования федеральных инвестиционных программ;
- сочетание государственного регулирования инновационной деятельности с эффективным функционированием конкурентного рыночного инновационного механизма;
- поддержка фундаментальных исследований, направленных на получение результатов, качественно меняющих науку и технику.

В соответствие с теорией интеграции, наиболее важным инструментом сглаживания различий в уровне заработной платы и производительности труда является именно трудовая миграция. В государствах с переходной экономикой, в частности в странах Евразийского Сообщества, трудовые мигранты не создают конкуренцию на рынке высококвалифицированной рабочей силы по той причине, что сами не являются таковыми: мигранты из стран ЕврАЗЭС это в основном либо неквалифицированные работники, либо специалисты, работающие на низкооплачиваемой работе. В то же время денежные переводы мигрантов составляют важный источник доходов для большинства бедных семей и, кроме того, сумма перечислений составляет значительную часть доходов страны, что в некоторой степени способствует нормализации финансовой ситуации в государстве. Кроме того, с точки зрения экономической безопасности, в странах

снижается социальная напряженность и уменьшается безработица.

В рамках интеграционной союза. группировки можно формировать свой положительный баланс путем сочетания наибольшего значения имеют «эффект естественного прироста с создания торговли» и «эффект иммиграционным притоком. Об этом отклонения торговли».

Свидетельствует и опыт Европейского Союза. Так, иммиграция играет важную роль в формировании демографической рамки картины интегрирующих стран. Кроме того, именно иммиграция определяет менее эффективного внутреннего

характеристики и перспективы источника поставки товара на более

национальных рынков труда, причем в эффективный внешний источник.

самых разных сегментах - как высоко-, так и низкоквалифицированных. Кроме того, является противоположным «эффекту временная трудовая миграция выполняет создания торговли» и заключается в важную социальную роль, амортизирует переориентации местных потребителей с многие экономические проблемы семей закупки товара у более эффективного вне мигрантов, дает возможность многим интеграционного источника поставки на жителям стран сообщества получать менее эффективный

– сравнительно высокооплачиваемую работу внутриинтеграционный.

и содержать семью.

Занинтересованность в общей работе по сближению финансовых систем государств-членов ЕврАзЭС основывается на понимании того, что без объединения финансовые рынки стран Сообщества обречены на низкую ликвидность, неспособность решать масштабные задачи по привлечению средств в экономику и эффективному перераспределению финансовых ресурсов.

Для эффективного функционирования валютного рынка – внутреннего или интегрированного, требуются его четкая организация, введение определенных правил поведения участников. Помимо регулирующей роли государства, большое значение приобретают самоорганизация, принятие определенных правил непосредственными участниками рынка. Действующие к настоящему времени в странах ЕврАзЭС национальные денежные системы и их составные части – валютные системы – в целом можно считать «выстроенным» по рыночному принципу.

Назрела необходимость создания финансовых институтов по регулированию формирования курсов валют и обеспечения функционирования внутренних валютных рынков.

Становление теории таможенных союзов обычно связывают с именем канадского ученого Яакова Вайнера. В соответствии с этой теорией в результате создания такого союза в экономике возникают два типа эффектов – статические, являющиеся непосредственным результатом создания таможенного союза, и динамические – экономические последствия,

проявляющиеся на более поздних стадиях функционирования таможенного

Среди статических эффектов «эффект отклонения торговли» и «эффект иммиграционным притоком. Об этом отклонения торговли».

Первый возникает в связи с устраниением импортных пошлин в рамках таможенного союза и

картины интегрирующих стран. Кроме того, именно иммиграция определяет менее эффективного внутреннего

характеристики и перспективы источника поставки товара на более

национальных рынков труда, причем в эффективный внешний источник.

«Эффект отклонения торговли» и низкоквалифицированных. Кроме того, является противоположным «эффекту временная трудовая миграция выполняет создания торговли» и заключается в важную социальную роль, амортизирует переориентации местных потребителей с многие экономические проблемы семей закупки товара у более эффективного вне мигрантов, дает возможность многим интеграционного источника поставки на жителям стран сообщества получать менее эффективный

– сравнительно высокооплачиваемую работу внутриинтеграционный.

Существующие расчеты показывают, что «эффект отклонения торговли» перекрывается «эффектом создания торговли», что в целом приводит к росту благосостояния. Так, по оценке Б. Балассы, образование ЕС имело весьма существенный эффект создания торговли. В рамках ЕС каждый процент роста ВНП приводил к увеличению торговли между странами на 2,4%, т.е. на 0,3 процентных пункта больше, чем до образования союза. «Эффект отклонения торговли» практически отсутствовал [8, с. 370-376].

Следовательно, изучение различных аспектов таможенного регулирования в условиях глобализации и региональной интеграции, выявление связанных с ними особенностей и закономерностей, а также степени обеспечения национальных интересов, представляют значительный теоретический и практический интерес.

Как было отмечено выше, региональные интеграционные процессы в настоящее время стали общемировой тенденцией и наиболее успешными они оказались в объединяющейся Европе. Опыт европейских сообществ и Европейского Союза в регулировании таможенных отношений стал примером межгосударственных интеграционных объединений на постсоветском пространстве. В частности, развитие таможенного регулирования в ЕврАзЭС идет в основном по европейскому сценарию.

Необходимым условием успешной интеграции и обеспечения региональной безопасности является создание для всех участников внешнеэкономической

деятельности, независимо от форм собственности, равных условий налогообложения импорта, что требует безотлагательных мер по совершенствованию и упрощению таможенно-тарифного регулирования в рамках региональной группировки.

Это тем более важно в контексте вступления евразийских государств в ВТО. В частности, рекомендации данной организации направлены на существенное повышение роли таможенных тарифов во внешнеторговом регулировании. Средние ставки тарифов экономически развитых стран в современных условиях невысоки, но влияние их на внешнюю торговлю при этом остается весьма значительным. Не секрет, что и с помощью сравнительно небольших пошлин ввоз определенных товаров можно сделать невыгодным и стимулировать их производство внутри страны, облагая их более высокими

пошлинами по сравнению с сырьем для их производства. К тому же высокая степень дифференциации тарифов позволяет, сохранив сравнимо малый общий уровень обложения, обеспечивать защиту от импорта отдельных разновидностей товаров. При современном уровне научно-технического развития, крайне высокой степени специализации такая защита оказывается весьма эффективной.

Таким образом, региональная экономическая интеграция играет существенную роль в решении проблемы обеспечения национальной и региональной экономической безопасности. Для Республики Таджикистан становится необходимым расширение участия в интеграционных группировках, таких как ЕврАзЭС, ШОС, ЭКО (ECO), для более эффективной защиты внешнеэкономических интересов в рамках мирового сообщества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их трагедии // Вопросы экономики. 1994. № 12.
2. Абалкин Л. И. Россия: поиск самоопределения: очерки. М., 2002.
3. Ананьев А. А. Анализ подходов к определению понятия «национальная экономическая безопасность» // Государственное регулирование экономики. 2011. – С. 22.
4. Архипов А. [и др.] Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. 1994. № 12.
5. Вахитова Т. М. Особенности современных интеграционных процессов в условиях глобализации мировой экономики. Проблемы современной экономики. 2002. №1(1)
6. Доклад «Развитие экономического сотрудничества в рамках ЕврАзЭС». Екатеринбург, 18-19 мая 2007 года. С. 23.
7. Киреев А. Международная экономика.: В 2-х ч. – Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. – М., 1998. – С. 370-376.
8. Либман. А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве: институциональный аспект // Вопросы экономики. 2005. №3. С. 142 – 156;
9. Назарбаев Н. Евразийство: от идеи к практике. // Тез. докл. на Международной научно – практической конференции. – Астана, 2004г. – 2 апр.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА, ЕЕ СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА

Вопросы обеспечения экономической безопасности национального хозяйства приобретают наибольшую значимость в условиях преобразований экономической системы, динамичной неопределенности в социально-экономическом развитии, а также глобализации мирового хозяйства и, особенно, когда такая экономика является малой открытой экономикой. С учетом последней специфики задача реализации экономической политики государства и обеспечения экономической безопасности становится сложной. В связи с этим, целью реализации государственной политики, направленной на всестороннее обеспечение экономической безопасности, должно было стать, как решение ряда внутренних задач развития экономики страны, так и задач, возникших под влиянием глобализации и требований экономики переходного периода. В современных условиях, когда усиливается процесс глобализации финансовых, товарных и инвестиционных рынков, развивается интеграционный процесс в мировой экономике, проведение адекватной макроэкономической политики требует учета национальных внутренних и внешних экономических интересов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, интеграция, национальная экономика, регион.

АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ, МОҲИЯТ ВА СОҲТОРИ ОН

Масъалаҳои таъмини амнияти иқтисодии иқтисодиёти миллӣ дар шароити дигаргунсозии низоми иқтисодӣ, номуайяни динамикӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва алаҳусус дар сурате, ки чунин як иқтисоди хурди кушод муҳим аст, муҳимтар мегардад. Бо дарназардошти ҳусусиятҳои оҳирин, татбиқи сиёсати иқтисодии давлат ва таъмини амнияти иқтисодӣ мушкил мегардад. Вобаста ба ин, ҳадафи татбиқи сиёсати давлатӣ, ки ба ҳамаҷонибаи амнияти иқтисодӣ нигаронида шудааст, бояд ҳаллу фасли як қатор вазифаҳои дохиили рушди иқтисодиёти кишвар ва вазифаҳое, ки зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва талаботи иқтисодиёти давраи гузариш ба миён меоянд, баҳисо меравад. Дар шароити мусоид, вақте раванди ҷаҳонишавии бозорҳои молияйӣ, молӣ ва сармоягузорӣ шиддат мёбад, раванди ҳамгирий ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ

рушд мёбад, татбиқи сиёсати муносиби макроиқтисодӣ бо назардошти манфиатҳои иқтисодии дохилий ва хориҷӣ талаб карда мешавад.

Калидвожаҳо: Амнияти иқтисодӣ, ҳамгирой, иқтисоди миллӣ, минтақа.

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE, ITS ESSENCE AND STRUCTURE

The issues of ensuring the economic security of the national economy is becoming of greatest importance in the conditions of transformations of the economic system, dynamic uncertainty in socio-economic development, as well as globalization of the world economy and, especially, when such an economy is a small open economy. Given the latest specifics, the task of implementing the economic policy of the state and ensuring economic security becomes difficult. In this regard, the goal of implementing state policy aimed at comprehensively ensuring economic security should be, both the solution of a number of internal tasks of the development of the country's economy and the tasks that arose under the influence of globalization and the requirements of the transition economy.

In modern conditions, when the process of globalization of financial, commodity and investment markets is intensifying, the integration process in the world economy is developing, the implementation of an adequate macroeconomic policy requires taking into account national internal and external economic interests.

Key words: economic security, integration, national economy, region.

Сведения об авторе: *Давлатов Анушервон* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: **904 46 00 34**

Information about the author: *Davlatov Anushervon* – second-year graduate student of Finance and Economics faculty at the Tajik National University, Tel: **904 46 00 34**

ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ САНОАТИ ХИТОЙ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ АСОСИИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

*Ёраҳмадов Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Нишондиҳандай базавии инкишофи давлат ва амонати он дар хоҷагии ҷаҳонӣ ин – ММД, афзоиши мутлақи он, суръати рушд, ҳиссаи он дар ҳаҷми ҷаҳонӣ ва ММД ба ҳар сари аҳолӣ мебошанд. Аз рӯи маълумотҳои Бонки Умумиҷаҳонӣ ҳиссаи Хитой дар ММД-и ҷаҳонӣ 5,6 %-ро ташкил меқунад, ки ин нишондиҳанда аз Британияи Кабир зиёдтар буда, аз ИМА, Япония ва Олмон камтар мебошад. ММД дар Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой дар соли 2016-ум аз рӯи маълумотҳои омори расмӣ 21087 млрд юанро (2,7трлн.долл) ташкил намуд ва динамикаи он дар иқтисодиёти мамлакат рушди босуръатро инъикос менамояд. Рушди миёнаи он дар солҳои 2005- 2016 13% ва дар нарҳҳои доимӣ 9,5%-ро ташкил меқунад, ки ин нишондиҳанда аз дигар давлатҳои ҷаҳон баландтар ба назар мерасад. Дар ин марҳила суръати рушди ММД ба ҳар сари аҳолӣ ба ҳисоби миёна 12,3% ва дар нарҳҳои доимӣ - 8,6%-ро ташкил намуд. Ба ғайр аз ин мутобиқи таснифоти бонки умумиҷаҳонӣ Хитой ба давлатҳои дорои сатҳи пасти даромад ба ҳар сари аҳолӣ дохил мешавад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2016-ум 2010 долларро ташкил намуд ва ин бошад аз сатҳи соли 2010-ум баландтар (930 долл.) ба назар мерасад, аммо аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ (7439) камтар мебошад.

Ҳаҷми гардиши тиҷорати берунии Хитой дар соли 2016-ум 14097 млрд.юанро ташкил намуд, ки суръати миёнаи рушди содирот ва воридот дар ин марҳила, яъне солҳои 2006-2016 нисбатан 18,1 ва 17,2 %-ро ташкил намуданд, ки ин аз суръати рушди ММД зиёдтар мебошад. Дар баробари ин рушди фаъол дар соли 2012-юм ба назар мерасад, ки чунин динамикаи фаъол дар сатҳи баланд бо дохилшавии давлат ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо алоқамандӣ дорад. Баланси тиҷоратӣ дар тамоми марҳилаҳои қайдкардашуда мусбӣ мебошад, ки ин шароити зарури барои инкишофи динамики иқтисодиёти давлат мебошад. Ҳиссаи содирот дар гардиши тиҷорати беруниӣ зиёда аз 50%-ро ташкил медиҳад ва ин нисбатан устувор мебошад.

Хитой яке аз мавқеҳои муайянро дар хоҷагии ҷаҳонӣ ишғол меқунад. Ин хулоса дар миқёси иқтисодиёти давлат асос мёбад, ки аз рӯи територияи қалон ва аҳолии зиёд барои ҳаҷми зиёди истеъмолот ва инчунин истеҳсолот ва тиҷорати беруниӣ эҳтиёҷ дорад. Ҳавасмандгардонии суръати баландаи рушди истеъмолот ва содирот - қисми маҳсуси стратегияи давлат ба ҳисоб меравад.

Аммо яке аз параметрҳои эътирофгардидаи умумӣ, ки оиди сатҳи

инкишофи иқтисодиёти давлат шаҳодат медиҳад, ин сохтори истеҳсолот ва инчунин таносуби ММД-и аввалиндарача, дуюмдарача ва сеюмдарачаи секторҳои иқтисодӣ мебошанд.

Барои таҳдил ва таҷрибаи ташаккулу тараққиёти МОИ, ба яке аз давлатҳои иштирокии фаъоли тараққикардаи пешрафтаи минтақа, Хитой назар ҳоҳем кард. Саркарда аз солҳои 80-уми асри гузашта, то ба имрӯз ҳукуматдорони Хитой масоҳати чунин минтақаҳоро ба садҳо километр расонидаанд. Дар Хитой минтақаи озоди иқтисодӣ бо як сатҳи болоравӣ, мутобиқ гаштани системаи иқтисодӣ пӯшида бо шарту шароити бозори ҳориҷа, мушоҳидӣ карда мешуд. Барои ташкили ин гуна минтақаҳо дар назди бандарҳои баҳрӣ, роҳҳои байналхалқӣ ҷой дода шуда аст. Соли 1995-ум дар Хитой шаш адад МОИ, зиёда аз 30 минтақаҳои иқтисодию тараққиёти технологи дошта, 14 бандарҳои кушод, инчунин дигар минтақаҳои савдои озод, фазои гумруқӣ, ноҳияҳои маҳсус бо имтиёзу ҳавасмандиҳои гуногун, ба вуқӯъ пайваст. Сармоягузории асосӣ дар соҳаи қувваи ядрӣ, мошинсозӣ, инфрасоҳтор, молия ва технологияни навтарин, равона карда шудааст. Маблағгузори дар ин минтақаҳои маҳсуси иқтисодӣ ва ҳамагуна алоқамандӣ бо иқтисодиёти Ҷумҳурии Хитой як сатҳи муайян боло рафтааст. Соли 2000 ҳаҷми калонтарини амалиётҳои байналхалқии ин минтақаҳо ба 70 млрд доллар расида, наздикии 30 фисади гардиши савдои Хитойро ташкил мекард. Дар ин минтақаҳо ҳамагӣ 40 ҳазор ташкилотҳои хурду миёна аз ҳисоби сармояҳои ҳориҷӣ соҳта шуда, танҳо 15 фисади он аз ҳисоби худи мамлакат ташкил карда шудааст, ки нишондиҳандажои содироти зиёда аз 20 млрд доллар, ки 8 фисади умумии содироти Хитой мебошад, инчунин маҷмуи ҳаҷми маҳсулоти саноати зиёда аз 300 млрд юан, ки ин ба 35 млрд доллари Амрико баробар аст, ташкил медиҳад.

Ҳаҷми содироти маҳсулоти саноати минтақаи озоди Чӯҳай соли 2007, 15.7 млрд \$-долларо ташкил кард. ИМА наздикии шумораи панҷҳазораи ташкилотҳо бо сармояҳои ҳориҷиро ҳисоб намудааст. Маблағгузори барои хизматрасонӣ, саноати вазнин, соҳтмонҳои роҳҳои нақлиётivу бандаргоҳҳо равона карда шудааст.

Ба МОИ-и Чӯҳай 80-фисади сармояҳои ҳориҷӣ асосан аз Гонконг, Макао ва Сингапур ворид мешавад. Ба ғайр аз ин ба МОИ Сямэн, 4150 корхонаҳои саноатӣ бо капитали ҳориҷӣ ба маблағи 15-млрд доллари Амрикои кадоме, ки наздикии 78 фисади онҳо бо иштироки сармоягузорони Тайван соҳта шудааст. Яке аз соҳаҳои асосии сармоягузори дар Сямэн ин саноати текстил, электроника, саноати ҳӯрака, саноати кимиёвӣ ба роҳ монда шудааст. Боз наздикии 3000 лоиҳа бо иштироки капитали ҳориҷӣ ба нақша гирифта шудааст. Соли 1990 аз тарафи ҳукумати Хитой қабули қарор оиди кушодани 14 шаҳрҳои порти ва ташкили паркҳои техникий дар соҳилҳои баҳри ҷанубу ғарбии Хитой қабул гардида буд.

Барои пешрафт ва тараққиёти илму техника дар Хитой барномаи маҳсуси умумидавлатӣ «факел» коркард шудааст. Ба сифати тараққиёти соҳаҳои пешрафта, ин гуна соҳаҳои микроэлектроника ва ахборотикунӣ, коиноту муҳандисӣ ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад.

Дар навбати худ яке аз стратегияҳои маҳсуси ҳукумати Хитой тараққиёт ва пешрафти паркҳои техникий ба ҳисоб меравад. Интиҳоби бо мавриди сиёсат дар алоқамандӣ бо паркҳои илмӣ-техникий бояд ба тараққиёти босуръат кадоме, ки дар сатҳи иқтисодиёти Хитой таъсир мерасонад, даҳл дорад. Дар аввали солҳои 90-уми асри XX дар Шанхай боз як МОИ бо номи «Пудун» ташкил карда шуд, ки яку якбора дар ин минтақа фаъолияти намудҳои гуногуни МОИ ба монанди МОСавдо, МОМОлиявӣ, МОСаноативу илмӣ - техникий ва ғайраҳои дигар дар амал татбиқ гардида буд. Яке аз сармоягузорони асосии ин минтақа ИМА, Япония, Франсия, Сингапур ва Канада ба ҳисоб меравад.

Аз аввали ин ҳама барпо намудани Фаъолияти МОИ, ҳукуматдорони Хитой дар назди худ нақшашо доштанд, ки бо ёрии сармояҳои ҳориҷӣ сатҳи иқтисодиёти мамлакатро то дараҷае барқарор ҳоҳанд кард.

Иқтисодиёти мамлакат дар як ҳолате қарор дошт, ки на ин ки дар воридоти капитали ҳориҷӣ балки дар ворид намудани техникаву технологияи замонавӣ, ки барои баромадани мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ бо воситаи молу маҳсулоти тайёр такон мебахшид, зарурият дошт.

Ба ғайр аз ин барои пешрафти ташкили МОИ, нисбати мамлакатҳои хориҷа, давлат тараққиёти соҳаи истеҳсолотро аз ҳисоби воридоти технологияи нав ба роҳ монд. Бинобар ин сиёсати давлатӣ дар аввал баъзе қарорҳоеро нисбати ворид намудани техникаҳои дуюмин дараҷа муайян кард, ва дигар ин ки барои ҷалби ҳамагуна ширкатҳо намудҳои гуногуни ҳавасмандиҳову имтиёзҳоро пешниҳод намуд.

Корхонаҳои муштарак дар МОИ-и Хитой аз пардоҳти андозҳо барои замин, бино, таҷҳизот ва дигар амволи лозима озод карда шудааст. Маҳсулотҳое, ки барои талаботи дохила аз ҳисоби ин корҳона ворид карда мешавад, аз пардоҳти боҷҳои гумруқӣ озод шудааст. Баъди пардоҳти андозҳои муайян гардида, ба ширкат барои интиқоли маблағ бе ягон пардоҳти иловагӣ ва мамоният амалий карда мешавад. Истифодаи замин бошад барои сармоягузорони ҳориҷӣ ба муҳлати аз 40 то 70 сол вобаста аз мақсадҳои фаъолияташ муъайян карда шудааст.

Аз рӯи малакаи ташаккули МОИ дар Хитой ба ҳулоса омада гуфтан мумкин аст, ки дар муйян намудани масоҳат ва таҳассусгардонии минтақаҳо аҳамияти ҷиддӣ ҳоҳем дод.

Мувофиқӣ бароварди мутахассисони Ғарб, то соли 2000-ум 30% муомилоти моли ҷаҳон тавассути минтақаи озоди иқтисодӣ сурат гирифта буд [5, с. 131].

Дар солҳои 70-ум минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар қишварҳои рӯ ба инкишиф ё ба истилоҳи онвақта «ҷаҳони сеюм» васеъ паҳн гардидаанд ва натиҷаи хуб доданд. Аксари он қишварҳое, ки аз минтақаҳои озоди иқтисодӣ фаровон истифода карданд, имрӯз ба муваффақиятҳои беназир соҳиб гардидаанд. Пеш аз ҳама, таҷрибаи ибратбахши ин ва «қишварҳои нави саноатӣ» -ро ном бурдан айни муддаост.

Дар шароити мусоир регионализатсияи муносибатҳои дохилий ва байналхалқии иқтисодӣ амалий шуда истодааст, ки дар ин маврид мамлакатҳои алоҳида ва гурӯҳи мамлакатҳо кӯшиш мекунанд ба шароитҳои нав мувофиқ шуда қафомониро аз пешоҳангон бартараф кунанд ва режими имтиёзнони фаъолияти берунии иқтисодиро бо дарназардошти ҳусусияти милӣ ва минтақавӣ ташкил кунанд. Ҳамин тарик

чунин минтақаҳо заминаҳоро барои ҷалби васеъи сармоягузориҳои хориҷӣ фароҳам меоваранд, ки онҳо бо бартариятҳо ва имкониятҳои маҳаллӣ ҳамҷоя шуда имконият медиҳанд, ки мавқеи минтақа дар тақсимоти байналхалқии меҳнат дигар карда шавад.

Барои ҳавасмандкунӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ давлатҳои алоҳида дар ҳудуди худ озодии иқтисодиро пешниҳод мекунанд, ки он дар андозбандии имтиёзном, озодона амалий кардани фаъолияти берунии иқтисодӣ ва дигарҳо ифода мейбад. Чунин минтақаҳои маҳсус бо режими андозбандии имтиёзном ва дорони режими нисбатан мусоид назар ба дигар минтақаҳои давлати додашуда дар даҳсолаҳои охир фаъолона дар мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ ва мамлакатҳои рӯбатарақӣ ташкил карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки нақши МОИ дар иқтисодиёт хеле қалон мебошад. Мисол, ҳаҷми умумии содироти молҳо фақат аз минтақаҳои содиротӣ-истеҳсолӣ аз 17 млрд. доллари ИМА дар соли 1990 то 25 млрд. доллари ИМА дар соли 1995 зиёд шуд. Шумораи умумии коргарони дар минтақаҳои содиротӣ-истеҳсолӣ бошад дар давраи додашуда аз 2 млн. одам то 3 млн. одам зиёд гардид. Дар марказҳои оффшорӣ қарib аз се як ҳиссаи ҳамаи депозитҳои бонкии мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон ҷойгир карда шудааст ва ҳиссаи онҳо дар гардиши молии ҷаҳонӣ то 30% зиёд шудааст. Онҳо аллакай дар сад мамлакати ҷаҳон фаъолият мекунанд ва дар онҳо зиёда аз 5 млн. одам бо корбанд мебошад [6].

Мувофиқи қоида ташкилкунӣ ва тараққиёти МОИ ба ҳалли вазифаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, амалисозии барномаҳои стратегӣ ва лоиҳаҳо равона карда мешавад. Дар ҳар як давлати алоҳида ин мақсадҳо гуногун мебошанд ва аз сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ-иктисодӣ ва барномаҳои стратегии мамлакат вобаста мебошанд. Ҳамин тавр дар мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ МОИ барои фаъолгардонии робитаҳои берунии иқтисодӣ, амалисозии сиёсати минтақавӣ, ки ба ҷоннокунии бизнеси ҳурду миёна ва минтақаҳои суст тараққикарда равона шудааст ташкил карда мешаванд. Дар фарқият аз мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ дар мамлакатҳои рӯбатарақӣ ва мамлакатҳои дар давраи гузариш

қарордошта ҳангоми ташкил кардани МОИ дикқати асосӣ ба ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ, технологияҳо, азнавсозии саноат, баландбардории ихтиносонкӣ қувваи корӣ дода мешавад.

Ташкил кардани МОИ баҳусус дар мамлакатҳои рӯбатарақӣ бо сармоягузориҳои ҳаҷман калон ва кӯшишҳои минбаъдаи давлатҳо барои тараққиёти онҳо алоқаманд мебошад. Бе дастгирии муайянни марказонидашуда фаъолияти онҳо қарib ки номумкин мебошад.

Бар замми ин он барои маблағгузорони ҳам миллӣ ва ҳам хориҷӣ қуллай мебошад, зеро имкониятҳои онҳоро аз нуқтаи назари мавқеи ҷойгиршавии фирмӣ дар мамлакат маҳдуд намекунад. Аммо дар ҳаёти воқеӣ нуқтаи назари ҳудудӣ афзалият дорад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ миқдори мақсадҳо бояд аниқ муайян карда шаванд. Ичрои ин талабот интихоби системаи имтиёзҳоеро пешаки муқаррар мекунад, ки ба субъектҳои фаъолияти ҳоҷагидорӣ пешниҳод карда мешаванд. Сершумории мақсадҳо ба тақсимкунии беасоси имтиёзҳо ба ҳамаи соҳаҳои иқтисод, аз ҳоҷагии қишлоқ то амалиётҳои бонкӣ ва ба фаъолияти ҳар гуна субъектҳои МОИ, аз шахсони ҳусусии ба корхонаҳои муштарақ дохилшаванда то шӯъбаҳои ширкатҳои байналмиллалӣ оварда мерасонад.

Ҷӣ хеле ки аз гуфтаҳои боло бармеояд, мақсадҳои ташкил кардани МОИ метавонанд дар ҳолатҳои алоҳида аз ҳамдигар фарқ дошта бошанд, аммо мувофиқи қойда онҳо ҳамаашон ҳоҳ ноҳоҳ ба ташкил кардани шароитҳои нисбатан мусоид барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаи нисбатан маҳдуди мамлакати додашуда оварда мерасонанд.

Дар намуди умумияшон минтақаҳои озоди иқтисодиро (МОИ) ҳамчун қисмати як ноҳияи мамлакат муайян намудан мумкин аст, ки дар он ҷо низоми бебоч ё имтиёznок муқаррар мешавад ва фарқияти муайянни тиҷоратӣ, асьорӣ-молиявӣ аз минтақаҳои боқимондаи мамлакат ба даст оварда мешавад, ё ки қисмати ҳудуди миллии дорои мустақилияти васеъшуда дар ҳал намудани масъалаҳои ҳоҷагидорӣ мебошанд.

Ҳангоми интихоби мавқеи ҷойгиршавии МОИ бояд ҷунин масъалаҳо ба инобат гирифта шаванд:

- мусоид будани вазъи нақлиёт: мисол наздик будан ба бандарҳои байналхалқӣ, наздик будан ба фурӯдгоҳҳои байналхалқӣ, ки ин имконият медиҳад МОИ дар вакти зарури мошин ва таҷхизотҳо, ашё ва маводҳои заруриро дастрас кунанд;

- паст будани пардоҳти ҳаққи истифодаи замин, ки дар он сифати пасти қувваи корӣ ва набудани инфрасоҳтор дар ҷунин минтақаҳо ба назар гирифта мешавад. Бештари мамлакатҳо ва минтақаҳои Осиё МОИ-ро бартариятан дар наздикии шаҳрҳо ё низомҳои нақлиётӣ ташкил кардаанд ва ба паҳнокунии заминҳои бекорҳобида ва дигарҳо рӯ меоваранд;

- наздик будан ба бозорҳои фурӯш, ки ин имконият медиҳад ҳароҷотҳои сугуртавӣ ва нақлётӣ паст карда шаванд ва бо ҳамин рақобатпазирии молҳо дар бозорҳо баланд бардошта шавад;

- мавҷуд будани қувваи кории ихтиносонкияш баланд ва арzon, ки дар солҳои охир ба афзалияти муайян барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ табдил шудааст.

Таҷрибаи ҷаҳонии созмондӣ ҳаҷҷаи фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки онҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои зерин ташкил карда мешаванд:

- мақсади асосии ташкили МОИ зиёдтар пайваст кардани мамлакат ба ҷараёни инкишофи тақсимоти байналхалқии меҳнат мебошад. Сухан ба он, ки агар мамлакат бо ин ё он сабабҳо иқтисодиётро барои сармояи хориҷии соҳибкорӣ кушода натавонад, он гоҳ вай метавонад инро дар доираи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар амал татбиқ намояд, вакте ки ҳукumat имконияти иқлими нисбатан мусоидаткунандай сармоягузориро барои маблағгузоронии хориҷӣ ба вучӯд меорад;

- МОИ инчунин барои пур кардани бозори дохилии мамлакат бо маҳсулоти сифати баландшта, пеш аз ҳама молҳои воридотивазкунанда истифода мешавад. Барои ноил гаштан ба ин мақсад дар территорияи муайян бо ёрии сармояи хориҷӣ истеҳсолоти воридотивазкунанда ташкил карда мешавад;

- ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ на фақат зиёдтар пайваст шудани соҳаҳои истеҳсолиро ба ҷараёни тақсимоти байналхалқии меҳнат, балки соҳаи саёҳат (туризм), фарҳанг ва соҳаҳои санаторијо курортiro дар назар

дорад, ки барои зиёдшавии даромадҳои асьорӣ меоварад;

- МОИ барои тезонидани чорикунонии коркардҳои илмию техникии хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ нигаронида мешаванд;

- ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои мамлакатҳои иқтисодиёти рӯ ба инкишоф ва иқтисодиёти давраи гузариш имконияти омӯзонидан ва тайёр кардани кормандони баландихтисос, муҳандисон, кадрҳои хочагӣ ва идоравиро ба вучуд меорад;

- мақсади муҳими ташкили МОИ - ҳавасманд кардани инкишофи иқтисодии ягон территория ё соҳаи ҷудогонаи истеҳсолот мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ

нишон медиҳад, ки агар барои мамлакатҳои дорои иқтисодиёти рушди устувор ташкили МОИ – шарти фаъолгардонии фаъолияти хоҷагӣ дар нохияҳои (депрессиви) ба таназзул дучор шуда бошад, он гоҳ барои мамлакатҳои иқтисодиёти рӯ ба инкишоф ва иқтисодиёти давраи гузариш - ҳангоми ташкили ҷунин минтақаҳо ба воридоти сармояи хориҷӣ эътибори маҳсус дода мешавад;

- дар мамлакатҳои ҷудогона МОИ ҳамчун усули минтақавии азnavsозии иқтисодиёти дар шароити гузариши он аз принсипҳои маъмурии амалиёт ба бозор доноста мешавад. Масалан, дар Ҳитой иқтисодиёти бозорӣ дар мисоли МОИ санчида мешавад.

АДАБИЁТ

1. «Тайна китайского экономического чуда». Бюллетень по проблемам экономической и социальной политики от 25.01.2009 г.
2. Китай: Сер. «Наши деловые партнеры». – М., 1992.
3. Мамадназарбеков М. «Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва иқтисоди милли» // Паёми иқтисодӣ № 2 август 1998 саҳ, 17-21.
4. Мозиас П. Формирование открытой экономики в Китае: региональные проблемы // МЭ и МО 2014. №3.
5. Овчинков Г.П. Международная экономика. Санкт-Петербург 2000 с. 131.
6. Шоидарвозова М. Специальные экономические зоны как форма стимулирования и привлечения иностранных инвестиций/ Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2005. №2.

ВАЗЪ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ САНОАТИ ҲИТОЙ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ АСОСИИ ТАШКИЛИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Яке аз звенаҳои муҳим дар ташкили принсипҳои иқтисодиёти күшод ин ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Фаъолияти онҳо бо либерализация ва фаъолгардонии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ алоқамандӣ дорад. Иқтисодиёти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорои сатҳи баланди күшод барои ҷаҳони беруни мебошад ва режимҳои гумруқӣ ва андоз барои маблағгузориҳои доҳилий ва беруни мусоидат менамоянд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳамчун зерсистемаи ҳудудии иқтисодии иқтисодиёти милли, барои боло бардоштани самаранокии тараққиёти иқтисодии давлат қобилият доранд ва инчунин маблағҳои заруриро ҷалб менамоянд. Ба тараққиёти МОИ –и Ҳитой ҷунин омилҳои объективӣ субъективӣ таъсири мусоид расонданд: кувваи кории арzon ва барзиёд; мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ (баромадан ба баҳр, бандарҳо), наздик будан ба Гонконг ва Макао; дар Хайнан – мавҷудияти захираҳои табии мусоид барои инкишофи туризм, металлургия, заминдории тропикий; ба омилҳои субъективӣ доҳил мешаванд: курсҳо барои ислоҳотҳо ва күшод будани иқтисодиёти кафолати ҳуқуқӣ барои сармояи хориҷӣ; имтиёзҳои иқтисодӣ; ҷоришавии захираҳо аз тамоми территорияи давлат барои тараққи додани минтақаҳо.

Калидвожаҳо: иқтисод, сармоягузорӣ, гумруқ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, низом, либерализация.

СИТУАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КИТАЙСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАК ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК СОЗДАНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Одним из важнейших звеньев в организации принципов открытой экономики является создание свободных экономических зон. Их деятельность связана с либерализацией и активацией внешнеэкономических связей. Экономика свободных экономических зон имеет высокий уровень открытости для внешнего мира, а таможенные и налоговые режимы стимулируют внутренние и иностранные инвестиции. Свободные экономические зоны, как территориальная экономическая подсистема народного хозяйства, способны повысить эффективность экономического развития страны, а также привлечь необходимые средства. На развитие СЭЗ Китая положительно повлияли следующие объективные и субъективные факторы: дешевая и избыточная рабочая сила; выгодное географическое положение (выход к морю, портам), близость к Гонконгу и Макао; на Хайнане - наличие благоприятных природных ресурсов для развития туризма, металлургии, тропического земледелия; К субъективным факторам относятся: курсы по реформированию и открытости экономики; правовые гарантии для иностранного капитала; экономические выгоды; приток ресурсов со всей страны для регионального развития.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, таможня, свободные экономические зоны, система, либерализация.

SITUATION AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CHINESE INDUSTRY AS THE MAIN SOURCE OF CREATING FREE ECONOMIC ZONES

One of the most important links in organizing the principles of an open economy is the creation of free economic zones. Their activities are associated with the liberalization and activation of foreign economic relations. The economy of free economic zones has a high level of openness to the outside world, and customs and tax regimes stimulate domestic and foreign investment. Free economic zones, as a territorial economic subsystem of the national economy, can increase the efficiency of the country's economic development, as well as attract the necessary funds. The development of China's SEZ was positively influenced by the following objective and subjective factors: cheap and excess labor; advantageous geographical position (access to the sea, ports), proximity to Hong Kong and Macau; on Hainan - the availability of favorable natural resources for the development of tourism, metallurgy, tropical agriculture; Subjective factors include: courses on reforming and opening up the economy; legal guarantees for foreign capital; economic benefits; inflow of resources from all over the country for regional development.

Keywords: economy, investment, customs, free economic zones, system, liberalization.

Сведения об авторе: Ёрахмадов Шахриёр – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 987 39 18 22

Information about the author: Yerakhmadov Shakhriyor – second-year graduate student of Finance and Economics of the faculty of Tajik national University, Tel: 987 39 18 22

РОҲҲОИ ТАҚВИЯТ БАХШИДАНИ СОДИРОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲОШИЯИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШД БАРОИ ДАВРАИ ТО СОЛИ 2030

**Ишонқулов Б. Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Барои тамоми мамлакатҳои ҷаҳони мусир ба ҳукми анъана даромадааст, то тичорати хориҷии ҳудро, ки ҳамчун яке аз шаклҳои алоқаҳои анъанавии байнидавлатӣ баромад менамояд, тақвият баҳшанд. Дар ин самти мамлакати мо низ аз рушди ин шакли алоқаи берунӣ ҳавасмандии зиёд дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи чудонашавандай ҷомеаи ҷаҳони мусир мебошад ва аз ин рӯ, ҷараёни афзоишёбии ҳамгирои ҷумҳурӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ сол аз сол бештар гашта истодааст. Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар шароите ба бунёди давлатдории хеш, аз ҷумла самти сиёсати хориҷии он пардоҳт, ки низоми сиёсии ҷаҳон рӯй ба дигаргунӣ оварда буд. Бар замми ин, дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ Тоҷикистонро ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ фаро гирифта буд ва дар ҷунин шароит сиёсати хирадманданае бояд пеш гирифта мешуд, ки бақои давлат ва якпорчагии миллатро таъмин кунад ва мавқеи сиёсии қишварро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам гардонад.

Инчунин ба низоъи шаҳрвандӣ тарики гуфтушунид хотима баҳшида шуд: баъд аз панҷ соли муқовимати мусаллаҳона Созишномаи умумӣ дар бораи истиқори сулҳ ва ризоияти миллат дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки ин дастоварди нодиртарини миллат дар даврони истиқолият ва омили тақвиятбаҳшандай рушди бемайлони

сиёсати иқтисодию тичорати хориҷии Тоҷикистон мебошад.

Тайи солҳои охир бӯҳронҳои молиявию иқтисодие, ки иқтисоди ҷаҳони мусирро фаро гирифта истодаанд, ба иқтисоди миллии Тоҷикистон низ оқибатҳои манғии ҳудро бевосита мерасонанд.

Таври ба ҳама маълум, дар доираи давлатҳои узви ИДМ шарики асосии стратегии Тоҷикистон Федератсияи Россия ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки пас аз эълони таҳримоти иқтисодӣ алайҳи Россия ба вазъи савдои хориҷии мамлакати мо таъсири манғӣ бештар расид. Таъсири манғии таҳримоти алайҳи Россияро пеш аз ҳама дар фаъолияти соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда бинобар кам гардидан талабот ва пастравии нарҳҳои ҷаҳонӣ ба маҳсулоти онҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Боиси нигаронӣ аст, ки таъсири бӯҳрониро ба низоми молиявӣ ва бонкӣ, дар тавозуни пардоҳт ва номутавозинии тичорати иқтисодиёти мамлакат бештар ҳис кардан мумкин аст.

Инкишофи тичорати хориҷӣ пеш аз ҳама ба васеъ гардидан истеҳсолот, ташкил ва беҳтар гардонидани роҳҳои дарёftи иттилоот ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам байни мамлакатҳо, инчунин гирифтани фоидаи ба вучуд омадаро мусоидат менамояд. Ҳамин буд, ки дар Паёми роҳбари давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

дар соли 2016 ва дар ҳучҷати Стратегияи милли рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба масъалаи рушди бахшидани истеҳсолоти ватанӣ ва минбаъд ба давлати саноатию аграрӣ табдил додани Тоҷикистон таваҷҷуҳи асосӣ зоҳир карда шуд.

Дар марҳилаи навин дар асоси тақвияти ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои татбиқи сиёсати самараноки савдои хориҷии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои афзалиятноки рушди савдоиҳориҷии кишвар равона мегардад. Мусаллам аст, ки то ин давра сиёсати «дарҳои боз», ҳамчун фарҳангӣ ҳамзистӣ бо олами имрӯз аз ҷониби роҳбарияти кишвар муаррифӣ гардида, дар асоси он сиёсати хориҷии бисёрсамта, ботавозун ва прагматикӣ тарҳрезӣ шуд ва тавсевави таҳқими робитаҳои дӯстона ва ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои гуногуни олам роҳандозӣ гашт. Ба шароғати ин сиёсат Тоҷикистон мавқеи ҳудро дар сиёсати байналмилалӣ ва ҳаллу фасли мушкилоти сайдо мустаҳкам сохта, ба доираи ҳамкориҳои ҳуд давлатҳои бисёрро ворид намуд ва бо дарназардошти манфиатҳои милӣ тавозуни муносибатҳо ва манфиатҳои ҳудро таъмин кард. Сиёсати «дарҳои боз» меҳвари сиёсати хориҷии Тоҷикистонро таҷассум мекунад. Баъзе аз намунаҳои натиҷаҳои пурмаҳсули сиёсати «дарҳои боз» дар Тоҷикистон чунинанд:

- ҳар сол миёни Тоҷикистон ва беш аз 100 кишвари ҷаҳон табодули мол сурат мегирад;
- соли 2013 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилхуқуқи яке аз созмонҳои бонуфузтарини дунё - Созмони Умумиҷаҳонии Савдо гардид;
- то имрӯз Тоҷикистон бо кишварҳои гуногуни олам беш аз 1200 ҳучҷати дучониба ба имзо расонидааст, ки масъалаҳои муносибату ҳамкориҳои дучонибаро дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, илм, маориф, тандурустӣ, сайдоӣ ва дигар самтҳоро фаро мегиранд;
- Тоҷикистон бунёдгузори шаклҳои нави муколама ҷиҳати рушди савдои байниҳамдигарӣ дар доираи кишварҳои форсизабон (сегонаи

Тоҷикистон-Афғонистон-Эрон) ва кишварҳои «Чаҳоргонаи Душанбе» (Тоҷикистон-Россия-Афғонистон-Покистон) мебошад.

Воқеан, ба сифати омилҳои умумии инкишофи савдои хориҷии Тоҷикистон дар шароити муосир бо дигар мамлакатҳо инҳо эътироф карда мешаванд:

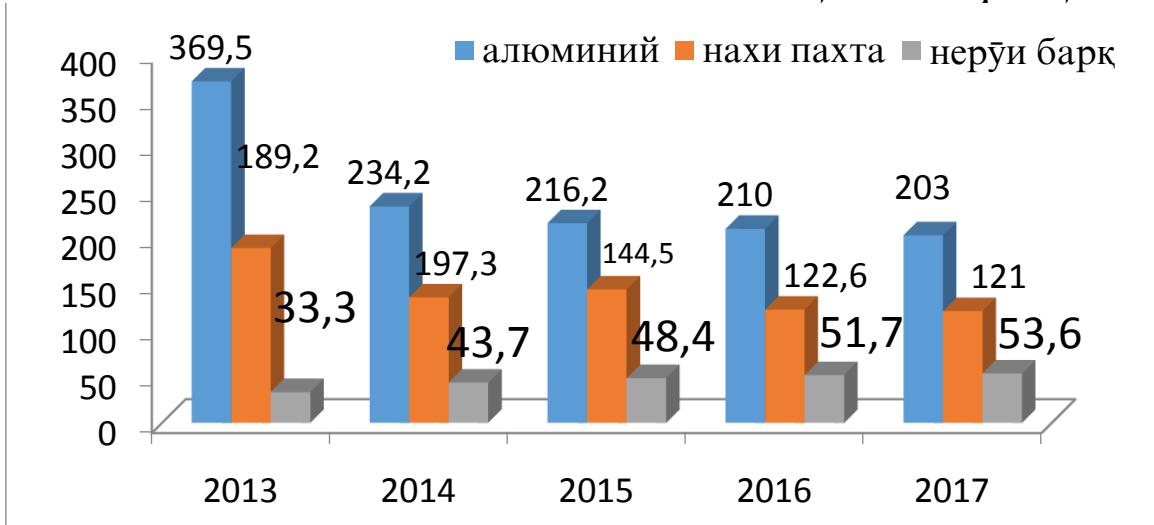
- ❖ Нобаробарии тараққиёти иқтисодии мамлакатҳои ҷаҳон;
- ❖ Фарқият дар заҳираҳои инсонӣ, ашёйвамолиявӣ;
- ❖ Сатҳи гуногуни тараққиёти илму техника;
- ❖ Ҳусусиятои ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва шароитҳои табиию иқлими.

Тавозуни савдои хориҷии Тоҷикистонро таҳлил карда мушоҳида мекунем, ки намояни нарҳи молҳои содиротӣ дар солҳои 2013-2017 тағиироти ҷиддиро соҳиб шудааст. Дар ин ҷодапастравиинарҳимолҳои стратегиро диданмумкинаст. Агар дар соли

2013 ҳаҷмисодиротиалюминиум 369,5 млн доллари ИМА-роташкил карда бошад, дар соли 2017 ин нишондиҳанда то 45% коҳиҷёфта, ба 203,0 млн доллари ИМА баробаршудааст. Агар фуруши нахи пахта дар соли 2013 ба 189,2 млн доллари ИМА баробар буд, дар соли 2017 нарҳи он то 36% коҳиҷёфта, ба 121,0 млн доллари ИМА поён фаромадааст.

Дар тавозуни савдои хориҷии Тоҷикистон дар давраи таҳлилшавандагӣ ҳаҷми содироти нерӯи барқ афзудааст. Агар дар соли 2017 ҳаҷми содироти нерӯи барқ 33,3 млн доллари ИМА-ро ташкил карда бошад, дар соли 2017 ин нишондиҳанда такрибан 1,6 маротиба зиёд гардида, ба 53,5 млн доллари ИМА баробар шудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон давра ба давра ба яке аз ҳадафҳои стратегии ҳуд «расидан ба истиклолияти энергетикӣ» наздик шуда истодааст ва дар оянда метавонад ҳаҷми содироти онро зиёд намояд ва аз он даромади қалони асьорӣбадасторадтоқурбии асьоримиллиу стувор гардад.

Диаграммаи содироти алюминий, нахи пахта ва нерӯи барқ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2017

Ҳамчунин дар соҳтори содироти мамлакат дигар молҳо, аз қабили меваю сабзавоти тару тоза, меваи хушк, чубу тахта, равғани чорво ва растани, маҳсулоти саноати кимиё, газвори нассочӣ ва маснуоти он ва ғайра ҷойи худро ишғол намудаанд.

Тавре зикр кардем, имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибистиклол зиёда аз 150 давлати дунё эътироф намудааст ва он бо аксари ин давлатҳои минтақаҳои гуногун алоқаҳои иқтисодӣ дорад. Омӯзиши далелу рақамҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки Тоҷикистон мтеавонад, ки соҳтори ҷуғрофии содироти худро ҳамаи бо минтақаҳои ҷаҳони муосир: -Аврупо, Осиё, Америка, Африка, Австралия ва Океания боз ҳам тақвият баҳшад.

Таҳлили рақамҳои Агентии оморнишон медиҳад, ки дар солҳои 2001-2017 гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1339 млн. доллар дар соли 2001 то ба 3973,1 млн. доллар дар соли 2017 зиёд гардида (тақрибан 3 маротиба афзудааст), аз ҷумла, бо давлатҳои ИДМ мутаносибан аз 749,2 млн. доллар дар соли 2001 то 2087,1 млн. доллар дар соли 2017 (тақрибан 2,8 маротиба) ва бо давлатҳои хориҷи дур мутаносибан аз 589,8 млн. доллар то ба 1886 млн. доллар (тақрибан 3,2 маротиба) зиёд гардидааст.

Қабули Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёнамуҳлатирушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 заминае баҳри баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум тавассути таъминӣ рушдиустувори иқтисодӣ, такмили

низами идораи давлатӣ, пешрафти баҳшҳои воқеии иқтисодиёт, диверсификатсияи истеҳсолот, инчуни, таҳқими имконияти содиротии мамлакат, беҳтар соҳтани фазои сармоягузӣ, дастирии соҳибкорӣ, хиззи иҷтимоии аҳолӣ, инкишофи бозори меҳнат ва таҳқими нерӯи инсонӣ мебошад.

Яке аз масъалаҳоимуҳиме, кидархӯҷҷати Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 пешбинӣ шудааст, инсаноати қуонии мамлакат мебошад. Ин иқдом ба афзоиши коркарди пурраи ашёи хом, зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии қишвар мусоидат карда, барои беҳтар гардидани тавозуни савдои хориҷӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ заминai воқеӣ фароҳам меорад.

Самаранокӣ, гуногуншаклӣ ва рақобатпазирии баҳши воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла воситаҳои асосии корхонаву муассисаҳо, сарватҳои табии, ба монанди об, замин ва маъданҳои зери заминӣ, инфрасоҳтори энергетикӣ, нақлиётӣ ва иттилоотиву коммуникатсиониро то сатҳу сифате бояд баланд бардошт, ки истеҳсолоти ватанӣ бамаротиб рушд ёбад ва дорои сифати баланд ва рақобатпазир бошад. Барои ин ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар ҳамаи ин самтҳо мухим мебошад. Ин самтҳои афзалиятнок, дар айни замон, барои афзун гардонидани содироти маҳсулоти ватанӣ низ омили асосӣ баҳисоб мераванд. Зоро барои ноил шудан ба рушди босуботи иқтисодӣ, зиёд намудани истеҳсоли

маҳсулоти рақобатпазири ватанӣ, афзоиши содирот ва коҳиш додани воридот танҳо гуногуншаклии содирот кифоя набуда, бояд самаранокӣ ва гуногуншаклии тамоми иқтидору захираҳои мавҷуда дар ҳамбастагӣ баланд бардошта шаванд.

Дар 15 соли оянда саҳми соҳаи саноатро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба таври назаррас зиёд карда, Тоҷикистонро аз қишивари аграрӣ – индустрӣ ба индустрӣ – аграрӣ табдил додан зарур аства соҳтори содиротро аз содироти ашёи хом бештар ба содироти молу маҳсулотитайёр табдил додан ҳатмист. Зоро содироти ашёи хом на он қадар фоидаовар аст ва мамлакате, ки содироткунандай ин намуди молҳо баҳисоб меравад бурд намекунад. Тавре таҳлилгарон мегӯянд, мамлакате, ки ба маблағи яквоҳид ашёи хом ё маҳсулоти нимтайёр содир мекунад, одатан бар ивази он бамаблағи 10 воҳид маҳсулоти тайёри саноатӣ ворид мекунад.

Баҳри расидан ба ҳадафҳои зикршуда ватақвияти содироти мамлакат истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои дигар зарур мебошад. Яке аз чунин роҳҳое ки мамлакатҳои дигар тавассути истифода намудани он содироти худро тақвият додаанд, ин дуруст ва самаранок истифода бурдани сармояи ҳориҷи мебошад. Аз ин рӯ моро зарур аст, ки сармояҳои ба мамлакат воридшавандаро самаранок истифода намуда, онро дар бунёди объекҳои аз лиҳози стратегӣ мухим ва маҳсусан баҳши воқеии иқтисодиёт равона созем.

Дастгирии соҳибкориихурду миёна самти дигари фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ мебошад, ки асоси онро бунёди корхонаҳоиҳурдумиёна ташкил медиҳад ва ин роҳи дигаре баҳри афзунгардонии содироти мамлакатба ҳисоб меравад, ки истифода аз он дар мамлакати мо зарур аст. Аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта бармеояд, ки дар тавозуни савдои ҳориҷии онҳоҳиссаи ин корхонаҳозиёдааз 15%-игтамомимолҳоисодиротироташкилмедиҳад. Даҳтирии ин намуди фаъолият заминае баҳри ташкили корхонаҳои бузурги саноатӣмегардад. Файр аз ин вобаста ба нишондодҳои ҳучҷати Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ворид кардан технологияи пешрафта ба боло бурдани сифати маҳсулот ва минбаъд афзунгардонии рақобатнокии молҳо дар бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мусоидат кардан метавонад. Ҷиҳати афзунгардонии содироти мамлакат татбиқи усулҳои

ҳавасмандгардонии андозӣ низ шарти мухим ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Барои тамоми мамлакатҳои ҷаҳони муосир ба ҳукми анъана даромадааст, то тиҷорати ҳориҷии худро, ки ҳамчун яке аз шаклҳои алоқаҳои анъанавии байнидавлатӣ баромад менамояд, тақвият баҳшанд. Дар ин самт мамлакати мо низ аз рушди ин шакли алоқаи берунӣ ҳавасмандии зиёд дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи ҷудошавандай ҷомеаи ҷаҳони муосир мебошад ва аз ин рӯ, ҷараёни афзоишёбии ҳамгирии ҷумҳурий ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ сол аз сол бештар гашта истодааст. Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол дар шароите ба бунёди давлатдории ҳеш, аз ҷумла самти сиёсати ҳориҷии он пардоҳт, ки низоми сиёсии ҷаҳон рӯй ба дигаргунӣ оварда буд. Бар замми ин, дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ Тоҷикистонро ҷангӣ таҳмилии шаҳрвандӣ фаро гирифта буд ва дар ҷунин шароит сиёсати хирадмандонае бояд пеш гирифта мешуд, ки бақои давлат ва якпорчагии миллатро таъмин кунад ва мавқеи сиёсии қишиварро дар арсаи байналмилӣ мустаҳкам гардонад. Ҳушбахтона, дар он марҳилайтақдирсоз, бо ҳидояти роҳбарияти қишивар, Тоҷикистон ҳамчун узви комилхуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ зътироф гардид ва то имрӯз 151 қишивари ҷаҳон давлати Тоҷикистонро ба расмият шинохтааст ва бо 126-тои он муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардидаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои фаъоли 51 созмонҳои байналмилӣ, минтақавӣ ва ниҳодҳои байналмилалии молиявӣ мебошад.

Тайи солҳои охир бӯҳронҳои молиявию иқтисодие, ки иқтисоди ҷаҳони муосирро фаро гирифта истодаанд, ба иқтисоди миллии Тоҷикистон низ оқибатҳои манғии худро бевосита мерасонанд.

Таври ба ҳама маълум, дар доираи давлатҳои узви ИДМ шарики асосии стратегии Тоҷикистон Федератсияи Россия ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки пас аз зълони таҳримоти иқтисодӣ алайҳи Россия ба вазъи савдои ҳориҷии мамлакати мо таъсири манғӣ бештар расид. Таъсири манғии таҳримоти алайҳи Россияро пеш аз ҳама дар фаъолияти соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда инобар кам гардидани талабот ва пастравии нарҳҳои ҷаҳонӣ ба маҳсулоти онҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Боиси нигаронӣ аст, ки таъсири бӯҳрониро ба низоми молиявӣ ва бонкӣ, дар тавозуни пардоҳт ва

номутавозинии тичорати иқтисодиёти мамлакат бештар хис кардан мумкин аст.

Ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар соҳаи сармояи хориҷӣ, макроиқтисодӣ, рушди баҳши хусусӣ, ҳамгирий ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ даҳ самт муайян гардидаанд.

Барои рушди баҳши хусусӣ ва ҷалби инвеститсия, аз ҷумла инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ, таҳқими заминai меъёрии ҳукуқӣ, аз ҷумла қонунгузории андозу гумruk, баланд бардоштани таъсирнокии ҳифзи судии ҳукуқи инвесторҳо ва соҳибкорон пешбинӣ мегардад. Инчунин чорабиниҳо ба такмили қонунгузорӣ дар қисми инвеститсия, ҳукуқи моликият, консесия, фароҳам овардани ҳукуқҳои баробар ба инвесторҳои ватанию хориҷӣ, таъсиси мақоми ягонаи пешниҳодкунандай инвеститсияҳоро муқаррар менамояд, инчунин шакл ва усули танзими соҳибкории ҳурд ва миёнаро бо формализатсияи дақиқи муносибати онҳо бо мақомоти ҳокимият ва идоракунанда муқаррар гардида, инчунин андозбанӣ ҷорӣ карда мешавад, ки бизнеси ошкоро ва кирояи кормандонро ҳавасманд мегардонад. Барои ташаккул ва татбиқи сиёсати судманд дар соҳаи рушди соҳибкорӣ стратегияи дарозмӯҳлат таҳия ва татбиқи хоҳад шуд.

Татбиқи ҳадаф ва афзалиятаҳои Стратегия аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои рушд таъмин мегардад. Яке аз сарчашмаҳои асосии молиявӣ ин маблағҳои Буҷети давлатӣ мебошад, ки дар ҷорҷӯбай таҳияи буҷетҳои миёнамуҳлат барои давраи амализории Стратегия мунтазам тадбирҳо дар доираи ҳадаф ва афзалиятаҳои муайяншуда мушахҳас карда мешаванд.

Дар фарқият бо СМР-2015 нақши мухимро вобаста ба маблағузории

Стратегияи мазкур сармоягузориҳои хусусӣ, чӣ дар шакли мустақими хориҷӣ ва чӣ сармоягузориҳои дохилӣ мебозанд. Барои ин самтҳои фаъолият дар Стратегия муайяншуда беҳтар намудани муҳити фаъолияти сармоягузорони хориҷию дохилӣ, ки ҳамчун самара ба имкониятҳои иловагии буҷет таъсир мерасонад, дар назар дошта шудааст.

Сарчашмаи муҳими рушди барномавии рушди кишвар дастгирии инвеститсионии шарикони рушд, сарчашмаи муҳими дигар маблағҳои ташкилотҳои гуногунҷабҳа ва мусоидати техникӣ аз ҷониби онҳо оид ба масъалаҳои таҳия ва амалӣ намудани ислоҳотҳо, ки дар Стратегия нишон дода шудаанд, ба ҳисоб меравад. Дар назар аст, ки шарикони рушд маблағузориҳоро аз ҳисоби воситаҳои грантӣ, ки ба ҳадафҳои нави рушди устувор ҷавобгу мебошанд, зиёд менамоянд. Ҳамзамон дар назар аст, ки шарикони рушд маблағузориҳоро аз ҳисоби воситаҳои грантӣ, ки ба ҳадафҳои нави рушди устувор ҷавобгу мебошанд, зиёд менамоянд.

Ҳамзамон, барои татбиқи тамоми афзалиятаҳо, хусусан дар самти рушди устувор, маблағузорӣ аз ин сарчашмаҳо нокифоя мебошад, бинобар ин Ҳукумат ба дастгирии афзалиятаҳои Стратегия дар доираи ташаббусҳои нав оид ба Ҳадафҳои рушди устувор умед мебандад. Ҳукумат ба шарикони рушд вобаста ба манфиатнок будани муколама, ки ба дастгирии афзалиятаҳои муқаррашуда равона шудаанд, муроҷиат менамояд.

Ҳачми дурнамои воситаҳо барои 15 соли минбаъда аз рӯи ҳамаи сарчашмаҳои маблағузории Стратегия беш аз 118,1 млрд. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, ки ба баҳши хусусӣ 54,7 млрд. доллари ШМА (46,3 фоиз), маблағҳои буҷетӣ 56,1 млрд. доллари ШМА (47,5 фоиз) ва саҳми шарикони рушд 7,3 млрд. доллари ШМА (6,2 фоиз) рост меояд.

АДАБИЁТ

1. Киреев А. Международная экономика. Ч.1.М.1998.210с.
2. Хисботҳои Раёсати маркетинг ва танзими фаъолияти тичоратии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. солҳои 2006-2008
3. Ойматов М. Муртазоев М. Иқтисодиёти ҷаҳон. Техрон 2001, 802с.
4. П.Р. Кругман, М.Обстфелд. Международная экономика. Теория и политика.5-тое изд. СПб.:Питер, 2004. 832с.
5. СафаровБ.Г. Экспортной потенциа Республики Таджикистан: рыночные механизмы реализации. (теоретический аспект), Душанбе «Ирфон», 2005, 128с.
6. Сайдмуровод Л.Х. Международная экономика: теория, история, политика. Учебник. Душанбе, «Ирфон» 2002. 352с.
7. Смит. А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Кн.IV «О системе политической экономии». – М.: Соцэкиз. 1935. С.32-33 .(электронӣ)
8. Тошев С.О. Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы. – Москва; АРКС – МБ. 2001. – 557с.
9. Ҳабибов С.Ҳ., Ҷамшедов М.Ҷ. Тичорати байналмилалӣ. Душанбе, «Ирфон», 2007, -247саҳ.
10. www.biblioteka.ru

11. www.nbt.tj**РОҲҲОИ ТАҚВИЯТ БАХШИДАНИ СОДИРОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲОШИЯИ СТРАТЕГИЯИ МИЛЛИИ РУШД БАРОИ ДАВРАИ ТО СОЛИ 2030**

Самти муҳими ҳавасмандкунни содирот ва истеҳсолоти содироти ин маҷмӯи чорабиниҳое мебошанд, ки онҳо ба ҷалбнамоии сармоягузориҳои мустақими хориҷи равона шудаанд. Сиёсати ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷи ташаккулдиҳи ва ташкилкуни иқлими мусоиди сармоягузори, минтақаҳои маҳсуси содироти ва дастгирии содирот тавассути паст намудани андозҳо барои корхонаҳои содироти бо сармоягузориҳои хориҷӣ. Дар ҳоли ҳозир дар ин самт корҳои зиёде ба сомон расонида шудаанд: аммо бо дар назардоши имкониятҳо онҳо нокифоя мебошанд. Дар робита бо ин дар амалия татбиқ намудани дигар чорабиниҳо, ки ба ташаккулдиҳии иқлими сармоягузории мусоид равона шудаанд зарур мебошад.

Калидвожаҳо: содирот, тичорат, сармоягузорӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, воридот

ПУТИ УСИЛЕНИЯ ЭКСПОРТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В РАМКАХ НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА

Важным направлением продвижения экспорта и экспортной продукции является комплекс мер, направленных на привлечение прямых иностранных инвестиций. Политика привлечения прямых иностранных инвестиций, создания и создания благоприятного инвестиционного климата, особых экспортных зон и поддержки экспорта путем снижения налогов для экспортно-ориентированных предприятий с иностранными инвестициями. В настоящее время в этом направлении проделана большая работа: но, учитывая возможности, их недостаточно. В связи с этим необходимо на практике реализовать другие меры, направленные на создание благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: экспорт, торговля, инвестиции, свободные экономические зоны, импорт.

WAYS TO STRENGTHEN EXPORTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FRAMEWORK OF THE NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY FOR THE PERIOD UP TO 2030

An important direction in promoting export and export products is a set of measures aimed at attracting foreign direct investment. The policy of attracting foreign direct investment, creating and creating a favorable investment climate, special export zones and export support by reducing taxes for export-oriented enterprises with foreign investment. At present, a lot of work has been done in this direction: but, given the possibilities, they are not enough. In this regard, it is necessary in practice to implement other measures aimed at creating a favorable investment climate.

Keywords: export, trade, investment, free economic zones, import

Сведения об авторе: *Ишонқулов Бобур* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: **985 56 11 33**

Information about the author: *Ishonkulov Bobur* – second-year graduate student of Finance and Economics of the faculty of Tajik National University, Tel: **985 56 11 33**

РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ СОДИРОТИ ВАЗКУНАНДА

**Раҷабов А.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар фаъолияти берунииқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссай воридот нисбат ба содироту талабот то ба ҳол беҳад зиёд аст. Аз ин лиҳоз асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, масъала мегузорад, ки «дар стратегияи сиёсати савдои хориҷӣ дар давраи миёнамӯҳлат бояд ба се самти асосӣ ҳавасмандгардонии содирот, рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва соддагардонии расмиёти савдо аҳамияти хосса дода шавад» [1].

Дар доираи барномаи мазкур бояд маҷмӯи чорабиниҳо доир ба фароҳамсозии шароити мусоид ҷиҳати васеъ ба роҳ мондаи коркарду фурӯши маҳсулот, зиёд кардани номгӯи молҳои содиротӣ, аз ҷумла ноил шудан ба истеҳсоли на кам аз 20 номгӯи нави молҳои ивазкунандаи воридот бо арзиши

баланди иловашуда ва иловатан ба роҳ мондани истеҳсоли 20 намуди чунин молҳои содиротӣ амалӣ карда мешавад. Дар бештари адабиёти ба робитаҳои берунииқтисодӣ бахшида шуда, қайд карда мешавад, ки сиёсати ҳавасмандгардонии содирот чун қоида як самти муҳими сиёсати тичоратӣ буда, дар шароити мушаҳҳаси иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ татбиқ карда мешавад.

Мисол, дар Хитой мамлакатҳои навбарамади саноатии Осиёи Ҷануби Шарқӣ ва дигар давлатҳои Осиёи сиёсати ҳавасмандгардонии содирот одатан, дар марҳалаҳои мухталифи саноаткунонии онҳо татбиқ шудааст, ки ин дар навбати худ бо ташаккули шаклу усулҳои гузаронидани чунин сиёсат мусоидат намудааст.

Дар мамлакатҳои номбурда захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ, ки

заманаи муҳимтарини рушди иқтисодӣ дониста мешаванд, ба қадри кифоя басандар набуданд. Таҷрибаи кишварҳои мазкур нишон медиҳад, ки дар ҳолати мавҷуд будани шароитҳои муайяни иқтисодию иҷтимоӣ ояндаи мамлакат ва тиҷорати он на онқадар ба иқтидори захираҳои табии он вобастагӣ дорад. Маълумот, ки рушди иқтисодие, ки факат ба захираҳои табии асос меёбад, ба қасалии «Ҳолландӣ» меоварад. Дар ин сурат ҳуқуқи моликият ва сармоягузорӣ дар дasti доираи маҳдуди соҳибкорон тамаркуз дода мешавад, соҳтори воридот тадриҷан вайрон шуда, фаъолияти субъектҳои ҳочагидорӣ на ба баландшавии самаранокии иқтисодиёт ва рушди он, балки ба пайдо намудани захираи табии равона карда мешавад.

Ҳавасмандгардонии содирот ҳамчунин аз сиёсати қурби асьор, ҳусусан аз қурби асьори воқеии мубодилавӣ, вобастагӣ дорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки баъзе мамлакатҳо дар мавриҷҳои даҳлдор аз дастгирии содирот дар сатҳи макроиқтисодӣ даст қашидаанд ва қурби асьорро ҳамчун воситаи танзими макроиқтисодӣ аз ҷумла мусоидат ба содирот, пурра истифода мебурданд. Дар як вақт муқаррар қардани қурби воқеии асьор истифодаи усуљҳои дигари ҳавасмандгардонии содиротро маҳдуд мекунад. Дар мамлакатҳои дорои муносибатҳои даркамоли бозгардонӣ муҳити мусоиди макроиқтисодӣ ташаккул ёфтааст, ки ба қоидаҳои танзими тиҷорати ҳориҷӣ ҷавобгӯ мебошад. Дар ин ҷо танзими тиҷорати мол ва ҳадамот бо дастгирии созмонҳо ва иттиҳодияҳои ҳамгироӣ ба роҳ монда мешавад.

Ҷиҳати ҳавасмандгардонии содирот, одатан, усуљҳои зерин истифода бурда мешаванд: имтиёзҳои андозбанӣ, кредитҳои имтиёзном, ёрии пулӣ (субсидияҳо), пешниҳоди грантҳо, кафолати маблаггузории ҳусусӣ, мусоидат бо ҳалли масъалаҳои инфрасоҳторӣ, таъсиси муассисаҳо ва марказҳои маҳсуси давлатӣ, сафарбарии захираҳои институтҳои ҳусусӣ, ҳавасмандгардонии сармоягузории мустақими ҳориҷӣ.

Ҳавасмандгардонии содирот инчунин тавассути истифодаи усулу шаклҳои нисбатан самараноки сиёсати андозу буҷет таъмин карда мешавад. Ба фишангҳои мазкур дохил мешаванд:

Якум, пешниҳоди ёрии (субсидия) ва имтиёзҳои андозбанӣ барои ширкатҳои содиркунандай навъҳои молу ҳадамот. Дар мавриҷҳои алоҳида истехсоли

пурраи моли содиротӣ маблаггузорӣ карда мешавад, ки ин моҳиятан сиёсати химоятгарӣ ҳисобида мешавад. Ёрии пулӣ (субсидия) нисбати маҳсулоти кишоварзӣ ва намудҳои алоҳида маснуоти тайёр истифода бурда мешавад.

Дуюм, кредитҳои содиротӣ барои маҳсулоти тайёр ва маснуоти дорои арзиши баланди иловашуда ҷудо шуда, аз кредитҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат иборат мебошанд. Кредитҳои мазкур аз ҳисоби фондҳои маҳсус, ки ибо ташабbusi бонкҳо ва муассисаҳои бонкии байнҳукуматӣ таъсис ёфтаанд, пардоҳта мешаванд;

Сеюм, сугуртакунонии содирот, ки содиркунандаро на фақат аз ҳавғҳои муқаррарии тиҷоратӣ, балки аз ҳатари сиёсӣ низ эмин медорад. Чунин ҳавасмандгардонии содирот ба доираи васеъи молҳо таалуқ дошта, аз ҷониби бештари мамлакатҳо истифода мешавад. Ҷорум, имтиёзҳои андозбанӣ, гумруқӣ, ки тавассути онҳо содиркунандагон аз пардоҳти андозҳои мустақим ва гайримустақим озод карда мешаванд. Аз таҷрибаи мамлакатҳои олам роҳҳои зерини татбиқи сиёсати мазкур маълум ҳастанд:

- аз андоз пурра ё қисман озод қардани ширкатҳое, ки шӯъба ё намояндагии ҳориҷӣ таъсис медиҳанд;

- аз ҳароҷоти андозбанӣ баровардани он қисми ҳароҷоте, ки ба корҳои тадқиқотии вобаста ба таъсиси шӯъба ё намояндагиҳои ҳориҷӣ вобаста мебошанд;

- аз андоз озод намудани ашё ва маводҳои барои истехсоли молҳои содиротӣ истифодашуда;

- таъсиси фондҳои маҳсусии дастгирии содирот, ки аз андоз озод мебошанд;

- кам ё баргардонидани бочҳои гумруқӣ.

Панҷум, сиёсати самараноки қурби асьор. Мамлакатҳои истехсолоти ба содирот нигаронидашуда доранд (Мексика, Хитой, Ҷумҳурии Корея, Индонезия ва гайра) бо мақсади ҳавасмандгардонии содирот сиёсати қурби поиншударо истифода мебаранд. Дар баъзе ҳолатҳо қурби шинокунанда ба кор бурда мешавад. Дар ин сурат қурби асьор бо дарназардошти тағиیرпазирии қурбҳои асьорҳои алоҳида муқаррар қарда мешавад. Дар мавриҷҳои дигар усули поёнкунии қурби мубодилавии асьор низ истифода мешавад.

Нақши баъзе усуљҳои ҳавасмандгардонии содирот зери

фишори омилҳои фискалӣ, зиддидемпингӣ ва ҷуброни тадриҷан карор мегирад ва тамоюли паствашӣ қабул мекунад.

Дар ин соҳа фаъолияти Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат ва дигар созмонҳои байналмилалӣ намоён аст.

Ба гурӯҳи фишангҳое, ки аҳамияти хешро рӯз ба рӯз аз даст медиҳанд, ёрии (субсидия) содиротӣ тааллуқ дорад. Мағҳуми ёрии пулӣ дар доираи СУТ муайян ва усулу меъёри кам кардани он мукаррар карда мешаванд. СУТ умуман кӯмакрасонии мустақими содиротро манъ кардааст, чунки вай дар як қатор ҳолатҳо ба вайронқуни шарту шароити тиҷорати дигар аъзои Созмони мазкур оварда мерасонад ва бо ин сабаб ҳамчун шакли маҳдудияти гайритарифӣ баҳо дода мешавад.

Ёрии молиявӣ (субсидия) чӣ тавре, ки нишон дода будем, бештар дар соҳаи истеҳсол ва содироти маҳсулоти қишоварзӣ паҳншуда мебошад. Тибқи созишиномаҳои қишоварзӣ, ки тибқи таркибии созишиномаи СУТ ҳисобида мешаванд, дастгирии истеҳсолкунанда ва содиркунандагони миллӣ танҳо аз ҳисоби паст кардани нишондиҳандаҳои ҷенқунии умумӣ ба роҳ монда мешавад. Ӯҳдадории ҳар як давлат вобаста ба қадо гурӯҳ (мутаракқии саноатӣ ё рӯ ба инкишоф) таалуқ додани он муайян карда мешавад. Лекин Созишиномаҳои Қишоварзӣ нисбати ҳамаи соҳаҳои дастгиришаванда татбиқ намешавад. Дар соҳаҳои дигар ёрии пулӣ (субсидия) маҳдуд ё тамоман манъ аст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки интихоби ин ё он модели ҳавасмандгардонии содирот аз ҷониби давлат дар асоси меъёрҳои зерин ҷараён мегирад:

- интихоби самтҳои стратегии сиёсати берунииқтисодӣ, аз ҷумла содиротӣ;

- муқаррар намудани маҳдудиятҳои миқдорӣ дар роҳи пешрафти содирот;

- бартараф кардани монеаҳои содиротӣ;

- муайян намудани соҳаҳои истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва ба роҳ мондани истеҳсоли номгӯи васеъи молҳои содиротӣ;

- муқоиса намудани даромаду ҳароҷоти ҳавасмандгардонии содирот ва рушди истеҳсолоти ба содиротнигаронидашуда;

- интихоби давлатҳо, минтақаҳо ва намудҳои мол, ки нисбати онҳо усулҳои мушаҳҳаси ҳавасмандгардонии содирот пешниҳод мешаванд;

- муайян кардани усулҳои ҳавасмандгардонии содирот; Сиёсати ҳавасмандгардонии содирот ва рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда бояд ба шартҳои зерин ҷавобғӯ бошад.

Якум, дастрас будани бозорҳои мол, аз ҷумла аз мавқеи нарҳҳои ҷаҳонӣ. Аз ин лиҳоз ҳифзи бозори дохилӣ аз рақобати ҳориҷӣ бояд дар мувоғиға бо ҳавасмандгардонии содирот татбиқ карда шавад. Дар ин ҳолат содиркунандагони миллӣ бояд аз низоми мусоиди рақобатӣ, ки ба содиркунандагони дигар давлатҳо пешниҳод мешаванд, истифода баранд, ки ин дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ҳусусан барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ, аҳамияти мухим дорад.

Бинобар ин дар шароити мавҷуд будани маҳдудиятҳои миқдорӣ ва тарифаҳои баланди гумруқӣ барои содиркунандагон пешниҳод намудани имкониятҳои мусоид аз аҳамият ҳолӣ нест. Ваагарна онҳо бартариятҳои содиротии ҳудро дар соҳаи воридоти мол ба нарҳҳои ҷаҳонӣ аз даст медиҳанд.

Дуюм, маблагузории қифояи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда, ки имкониятҳои давлат ва интихоби шахсони кӯмакрасон вобастагӣ дорад. Дар ҳолатҳои алоҳида давлат раванди содиротро бар зарари дигар соҳаҳои истеҳсолот, ки дар бозори дохилӣ фаъолият доранд, маблагузорӣ мекунад. Барои мақсадҳои мазкур маблағҳои бучетӣ ва манбаъҳои дигари дохилӣ истифода мешаванд. Дар ниҳоят барои ҳавасмандгардонии содирот ва истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда заему ғрантҳои ҳориҷӣ, кредити байналхалқӣ ва дигар омилҳои берунӣ аҳамияти мухим доранд.

Сеюм, дастгирии давлатии содиркунандагон ҷиҳати ворид шудани онҳо ба бозори дохилӣ. Дар сиёсати ҳавасмандгардонии содирот, ҳатто дар сурати даҳолат накарданӣ давлат ба иқтисодиёт, ҷунин омил амалӣ мегардад. Ба пешрафти раванди мазкур ташаккули мухити мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузорони ҳориҷӣ ва ватаниӣ, истеҳсолкунандагон ва содиркунандагон мусоидат мекунад ва иҷрои вазифаи мазкур яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат ба шумор меравад.

Ба сифати омили ҳавасмандгардонии содирот инҷунин сиёсати ҷандирии давлат баромад мекунад. Дар қишварҳои навбаромади саноатии Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, мисол, давлат дар ҷараёни рушди содирот

меъёрҳои ҳавасмандгардонии содиротро вакт ба вакт мутассилона иваз намуда, фишангҳои самараноку ба талаботи замон ҷавобгӯро истифода мебарад. Ҳукуматҳои мамлакатҳои мазкур ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти милӣ, инкишофи самараноки истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда тадбирҳои таъсирбахш андешида, сиёсати содирот вусъатдиҳандаро пешгирифтаанд.

Дар замони муосир сохтори содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӣ тавре, ки қайд карда будем, ба талабот ҷавобгӯ нест ва такмилпазир доништа мешавад. Ҳусусан рушди бартариятноки воридот нисбат ба содирот ташвишовар аст. Бинобар ин масъалаи ҳавасмандгардонии содирот, такмили сохтори он бо роҳи васеъ ба роҳ мондани коркарду фурӯши маҳсулот, зиёд кардани номгуӣ молҳои содиротӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли молҳои ивазкунандай воридот аҳамияти худро гумм накардааст.

Барои ҳалли масъалаҳои мазкур маблағҳои бучетӣ ва ҳусусиро истифода бурда, самти сармоягузории мустақими

хориҷиро ба фоидаи соҳаҳои маълум тағиیر додан ба мақсад мувоғиқ дониста мешавад.

Барои баланд бардоштани иқтидори содиротӣ ва такмили сохтори он амалӣ гардонидани чорабиниҳои зерин мувоғики мақсад дониста мешавад:

- таъсиси корхонаҳои коркарди партовҳои филизҳои сиёҳ ва ранга, сангъу филизоти қимматбаҳо;

- ташкили корхонаҳои коркарди аллюминий аввалия ва намудҳои дигари ашёи хом;

- бунёди корхонаҳои мучахҳаз бо технологияи муосир оид ба коркарди меваю сабзавот ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ, зиёд намудани масоҳати гармхонаҳо, марказҳои логистикӣ инҷунин сардхонаҳои ҳозиразамон барои нигоҳдории меваю сабзавот. Аз ин лиҳоз дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Ҳукумати мамлакат бояд тамоми монеаҳои мавҷударо дар самти содироти меваю сабзавот, аз ҷумла меваи хушк аз байн бардорад» [2].

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 20 январи соли 2016.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26 январи соли 2019
3. Рахимов М.А. Самаранокии истеҳсолоти содиротӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон// иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт.-2006-№1.
4. Сухарев О. Национальное богатство и структурная политика. // Экономист. – 2006. - №2. – С. 27. 5. Ҳубиев К. Противоречия экономического роста. // Экономист. - 2015. - №8. – С.50.
5. Саидмурадов Л.Х., Солиев А.А. Открытая экономика Республики Таджикистан: макроэкономическое равновесие в условиях внешнего инвестирования. Душанбе: Ирфон, 2004.

РУШДИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ СОДИРОТИ ВАЗКУНАНДА

Дар мақолаи мазкур сохтори содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир таҳлил карда шудааст. Ҳусусан рушди бартариятноки воридот нисбат ба содиро, ки вазъи ташвишовар дорад мавриди санчиш қарор дода шудааст. Бинобар ин масъалаи ҳавасмандгардонии содирот, такмили сохтори он бо роҳи васеъ ба роҳ мондани коркарду фурӯши маҳсулот, зиёд кардани номгуӣ молҳои содиротӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли молҳои ивазкунандай воридот аҳамияти худро гум накардааст. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур маблағҳои бучетӣ ва ҳусусиро истифода бурда, самти сармоягузории мустақими хориҷиро ба фоидаи соҳаҳои маълум тағиир додан ба мақсад мувоғиқ дониста мешавад.

Калидҷоҳо: сохтори содиротӣ, ҳавасмандгардонии содирот, молҳои ивазкунандай воридот, рушди бартариятнок, маблағгузориҳои бучетӣ, сармоягузории мустақими хориҷӣ.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩИХ ТОВАРОВ

В данной статье анализируется структура экспорта Республики Таджикистан в современную эпоху. В частности, был рассмотрен преференциальный рост импорта по сравнению с содой, что вызывает беспокойство. Поэтому вопрос стимулирования экспорта, совершенствования его структуры за счет расширения переработки и реализации продукции, расширения ассортимента экспортруемых товаров, запуска производства импортозамещающих товаров не потерял своего значения. Для решения этих вопросов целесообразно использовать бюджетные и частные средства и изменить направление прямых иностранных инвестиций в пользу определенных секторов.

Ключевые слова: структура экспорта, стимулирование экспорта, импортозамещающие товары, приоритетное развитие, бюджетные инвестиции, прямые иностранные инвестиции.

DEVELOPMENT OF PRODUCTION OF IMPORT-SUBSTITUTING GOODS

This article analyzes the export structure of the Republic of Tajikistan in the modern era. In particular, the preferential growth of imports compared to soda was considered, which is worrisome. Therefore, the issue of stimulating exports, improving its structure by expanding the processing and marketing of products, expanding the range of exported goods, and launching the production of import-substituting goods has not lost its significance. To

address these issues, it is advisable to use budgetary and private funds and change the direction of foreign direct investment in favor of certain sectors.

Keywords: export structure, export promotion, import-substituting goods, priority development, budget investments, foreign direct investment.

Сведения об авторе: Раджабов Анвар – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел.: 901 41 01 10

Information about the author: Anvar Rajabov – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University, Tel.: 901 41 01 10

АСОСХОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИЧӢ БА РУШДИ ИҚТИСОДӢ

**Саломов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 инчониб хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ гузаронида мешавад. Чунин ақида вучуд дошт, ки механизми нави худтanzимӯнандай иқтисодиёти бозорӣ худ соҳтори нави шаклҳои моликият ва системаи дигари тақсимоти меҳнатро ба амал меорад. Мутаассифона ин хел нашуд.

Дар натиҷа дар давоми солҳои аввали иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таназзул дар истехсолот, рушди инфелятсия, барҳамхӯрии соҳтори молиявӣ ва пастравии сатҳи зиндагии қисми зиёди аҳолӣ ба вучуд омад. Принципи минимизатсияи даҳолати давлат ба ҷараёни иқтисодӣ эҳтиёчи қалонро дар молиякунонии чорабинҳои иҷтимоию фарҳангӣ ба миён овард ва вазни асосии ин молиякунонӣ ба дӯши ҳалқ гузашта шуд.

Инак, ҷараёни хусусигардонӣ ва гайридавлатикуонӣ баҳши ҷудонопазири ислоҳоти иқтисодӣ ва шарти асосии гузариши пурра ба иқтисодиёти бозорӣ шуда истодааст. Биёд ба ҳуди ҷараёни хусусигардонӣ ва оқибатҳои он дар ҷумҳурии мо равшани андозем. Пеш аз ҳама муайян кардан лозим аст, ки ҳуди хусусигардонӣ чист.

Хусусигардонӣ дар шакли умумӣ – ин фурӯҳтани корхонаҳо, воситаҳои нақлиёт, хонаҳои истиқоматӣ ва дигар моликияти давлатӣ ба шахсони вοкей ва ҳуқуқӣ мебошад. Мақсади асосии хусусигардонӣ ин баланд кардани самарнокии соҳаҳои муайян ва корхонаҳо, кам кардани ёрдампулиҳо (дотатсияҳо)-и буҷетӣ, васеъ кардани соҳаи таъсири рақобат дар иқтисодиёти миллӣ, ғанӣ гардонидани буҷет ва гайра мебошад.

Усули асосии хусусигардонӣ - ин фурӯши моликияти давлатӣ ба воситаи бирҷа мебошад. Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё шаҳрвандони мо қобилияти

харидани ин гуна заводу фабрикаҳоеро, ки арзишашон ба садҳо ҳазор ва ҳатто миллионҳо доллар мерасад (албатта сухан оиди корхонаҳои қалон мераవад), доранд. Ҳатто агар шахсоне ёфт шаванд, ки ин гуна корхонаҳоро харida тавонанд, онҳо таҷрибаи мувофиқи идора намудани онҳоро надоранд.

Хусусияти ин масъала дар он аст, ки мамлакати мо соҳти сотсиалистиро аз сар гузаронид ва он вақт ҳамаи корхонаҳо давлатӣ буда, музди меҳнат нисбатан баланд набуд. Ба ҳар ҳол на он қадар баланд, ки имконияти пасандоз намудани 200 ё 300 ҳазор долларро дидад. Гарчанде шахсони алоҳида буданд, ки чунин воситаҳоро дар ихтиёри худ доштанд, вале ин пасандозҳо асосан дар натиҷаи даромади тасодуфӣ ё гайриқонунӣ ба даст оварда шудаанд. Ҳатто агар ин пасандозҳо баъди ин қадар бӯхрону бозсозиҳо ва ивазшавии пул нигоҳ дошта шавад, онҳо барои харida ба кор даровардани корхонаҳои қалону миёна нокифояаанд. Лекин ҷо ҳеле дар боло қайд кардем, ба гайр аз маблаг боз таҷрибаи соҳибкорӣ лозим аст.

Ҷараёни хусусигардонӣ ҳоло ҳам давом дорад, вале миқдори ноҷизи корхонаҳои хусусигардонидашуда дар ҳақиқат кор карда маҳсулот мебароранд.

Дар давраи Иттифоқи Шӯравӣ ҳамаи корхонаҳои ҷумҳуриҳои бародарӣ дар масъалаи ашё, таҷхизот, қисмҳои эҳтиёти ва мутахассисони баландиҳтисос аз ҳамдигар вобастагии басо саҳт доштанд. Албатта баъди пошӯрии Иттифоқи Шӯравӣ ҳамаи робитаҳо қанда шуданду додугирифти байни мамлакатҳо боздошта шуд.

Дар назарияи таракқиёти иқтисодӣ чунин масъалаҳое, ки ин қадар фикру тафсирҳои ба ҳам муқобилро ба вучуд меоранд, каманд. Ба қатори чунин масъалаҳо масъалаи фоида ва зарар аз

сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ доҳил мешавад. Ин муҳолифатҳо бо таъсири ширкатҳои бузург ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ алоқаманд набуда, бештар бо муайян намудани таъсири фаъолияти бисёртарафай ширкатҳои азими хориҷӣ маҳз ба ҷараёни инкишоф алоқамандӣ доранд. Бояд гуфт, ки ба нишондиҳандаҳои иқтисодии зикршуда пеш аз ҳама суръати афзоиши ММД (ВВП), инвеститсияҳо, пасандозҳо ва истеҳсолот (лекин дар ин ҷо ҳам фикру андешаҳои гуногун вучуд доранд) доҳил мешаванд.

Ба қатори далелҳо ба тарафдории сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ - пурра кардани пасандозҳои норас, захираҳои асьорӣ, даромад ва таҷрибаи идоракунӣ доҳил мешаванд.

Сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ (ва ёрии хориҷӣ) одатан ҳамчун воситаи бартараф кардани тағовут байни захираҳои мавҷуда (пасандозҳои миллӣ, асьори хориҷӣ, даромади миллӣ ва таҷрибаи идоракунӣ) ва ҳамми кифояи ин гуна захираҳо, ки барои ноил шудан ба суръати инкишоф ва рушди матлуб заруранд, фахмида мешаванд. Ба сифати мисоли оддӣ таҳлили «тағовут байни сатҳи пасандозҳо ва сатҳи инвеститсияҳо» модели базавии инкишофи Харрод-Домарро меорем. Ин модел вобастагии бевоситаи байни сатҳи пасандозҳои миллӣ S ва суръати инкишофи истеҳсоли маҳсулот ба воситаи $g = S/k$ муайян мекунад. Дар ин ҷо k - коэффициенти сармояталабии маҳсулот аст. Агар суръати матлуби инкишофи маҳсулоти миллӣ $g = 7$ фоиз дар як сол ва коэффициенти сармояталабӣ ба 3 баробар бошад, он гоҳ сатҳи пасандозҳо бояд 21 фоизро ташкил дигар, зеро $S = gK$. Агар сатҳи мавҷудаи пасандозҳои миллӣ танҳо ба 16 фоизи ММД баробар бошад, дар ин ҳолат оиди қасри пасандозҳо (*savings gap*) дар ҳамми 5 фоиз гуфтан мумкин аст. Дар ҳолате, ки давлат норасоии захираҳои лозимаро аз ҳисоби захираҳои молиявии хориҷӣ (ҳусусӣ ё давлатӣ) пурра карда метавонад, вай имконияти ноил шуданро ба сатҳи тараққиёти матлуб пайдо мекунад.

Хуллас, далели якум ба саҳми сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ дар тараққиёти миллӣ асос ёфтааст. Ин пеш аз ҳама (ҷой тавре, ки дар боло қайд шуда буд) пурра кардани норасогии захираҳо ҳангоми муқоисаи ҳамми лозимаи инвеститсияҳо ва ҳамми мавҷудаи пасандозҳои миллӣ мебошад.

Дуюмаш ин ки сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ ба пурра кардани

фарқияти байни ҳамми лозимаи асьори хориҷӣ барои амалӣ кардани барномаҳои пешбинишууда ва воридоти софи асьорӣ аз содироти миллӣ ва ёрии давлатӣ ба тараққиёт имконият медиҳад. Воридоти инвеститсияҳои хориҷии ҳусусӣ на фақат қисман ё пурра қасри баланси пардоҳти хориҷиро рӯйпӯш мекунад, балки метавонад, ин проблемаро дар пешомади оянда ҳал намояд. Мисол, корхонаҳое, ки дар асоси сармояи хориҷӣ ташкил шудаанд, метавонанд дар оянда воридшавии софи асьориро таъмин намоянд.

Сеюм далел: ҳангоми воридшавии сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ фарқияти байни воридоти пешбинишуудаи андозҳо ба буҷети давлатӣ ва ҳамми реалии андозҳои ситонидашуда аз байн мераవад. Дар назар дошта мешавад, ки ҳукumatҳои давлатҳои рӯ ба тараққӣ ҳангоми андозситонӣ аз фоида ва иштироки молиявӣ дар фаъолияти ширкатҳои бузурги дар территорияи худ амалкунанда имконияти мобилизатсияи захираҳои молиявии худро пайдо мекунанд. Захираҳои мобилизатсияшуда пеш аз ҳама барои батбиҳи нақшаҳои тараққиёт равона карда мешаванд.

Далели ҷорӯм ба тарафдории сармоягузориҳои хориҷии ҳусусӣ: ширкатҳои бузург на танҳо воридшавии воситаҳои молиявӣ, ташкили корхонаҳои нав, инчунин ба шарикони худ аз ҷумлаи соҳибкорони маҳалӣ таҷрибаи идоракунӣ, таҷрибаи фаъолияти соҳибкорӣ, сирри технологӣ ва гайраро пешкаш мекунанд. Ба гайр аз ин ширкатҳои азими хориҷӣ метавонанд, ки ба менечерҳои маҳалӣ таҷрибаи ба роҳ мондани робитаҳоро бо бонкҳои хориҷӣ, кофтукови сарчашмаҳои алтернативии ашё ва материалҳо дар доҳил, инкишофи шабакаи фурӯшро омӯхта, инчунин бо амалиёти маркетинги байналхалқӣ шинос кунанд. Нихоят ширкатҳои азими хориҷӣ ҳангоми додани мөшинҳо ва таҷҳизоти ҳозиразамон бо худ технологияҳои мураккабро низ меоранд. Чунин гузариши донишҳо, таҷриба ва технология барои давлатҳои қабулкунанда ҳело ҳам самарабахш аст.

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёт ин сармоягузории доҳилӣ ва хориҷӣ мебошад. Барои бардоштани сатҳи иқтисодиёти қишвар ва зиндагии аҳолӣ сармояи доҳилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур аст. Аз руи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯи манбаҳои иқтисодиёт, ки ба такрористехсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шудаанд. Моҳи майи соли 2007

баъди аз тарафи Парлумони мамлакат чонибдорӣ шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» барои нисбатан беҳтар шудани иқлими сармоягузорӣ дар кишвар ва ба сармоягузорони ватанию хориҷӣ пешниҳод шудани низоми одилона ва баробари пешбуруди сармоягузорӣ дар ҷараёни ҷалби инвеститсия ба ҳочагии ҳалқи ҷумҳурий ва беҳбуди минбаъдан корҳо дар ин самт заминай воқеӣ гузошта шуд.

Дар баробари ин гузаронидани дигаргунсозиҳои кулӣ оид ба ташаккул ва татбиқи шаклҳои нави сиёсати инвеститсионӣ пешбинӣ менамояд, ки дар солҳои 2016-2020 вазифаҳои зерин таъмин карда шуда, дар амал дида мешавад:

- бо истифода аз захираҳои худӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ азнавсозии соҳтори истехсолот бо мақсади саамтиҳии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба рушди афзалиятнок ва босуръати корхонаҳо ва ташкилотҳои ба содирот нигаронидашуда ва диверсификатсияи содирот;

- тадриҷан даст кашидан аз тамоили ашёи ҳомӣ доштани содирот ва рушди мақсадноки соҳаҳои истехсолкунандай маҳсулоти дараҷаи баланди коркард;

- ташкили системаи умумидавлатии дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии содирот, ки мунтазам ҷудо намудани маблағгузориҳои молиявию буҷетиро (дар асоси баргардонӣ ва пулакӣ) фаро мегирад;

- ташкили системаи ҳозиразамони қарзиҳӣ барои содирот ва сугурта;

- такмили системаи андозбанӣ, танзими гумрукию тарифӣ ва ғайритарифӣ ҳангоми содирот;

- ташкили базаи ҳуқуқии ба иқтисоди бозаргонӣ мутобиқ, ба рушди фаъолияти иқтисодии хориҷии мамлакат мусоидаткунанда, ҷалби сармоягузориҳои хориҷии ба соҳаҳои ба содирот нигаронидашудаи иқтисодиёт;

- тезонидани ҷараёни дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС), ки 2 марта соли 2013 159-умин давлати узви комилҳукуки СУС гардид, ба талаботи СУС мутобиқ соҳтани базаи қонунгузорӣ ва меъёрии фаъолияти иқтисодии мамлакат, таҳияи маҷмӯи тадбирҳои ҳимоятии бозори дохилӣ ва молистехсолкунадагони ватаний аз кувваҳои берунӣ ба ҷо оварда шуд.

Тавре аз таҳлил бармеояд, узвияти Тоҷикистон дар ин созмони бонуфуз ба истехсоли маҳсулоти тайёри дорои сифати баланди мутобиқ ба стандартҳои

чаҳонӣ ва қобили рақобат такони ҷиддӣ баҳшида, инчунин ба зиёд шудани гардиши савдои хориҷӣ, фоидаовар гардидан истехсоли молҳои ватании ба содирот нигаронидашуда, болоравии маърифатнокии соҳибкорони ватаний ва афзоиши сармоягузории хориҷӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки дар ин давра ҳиссаи давлатҳои хориҷии дур аз ҳаҷми умумии воридшавии сармояи мустақим ба иқтисодиёти кишвар нисбат ба давлатҳои хориҷи наздик зиёд гардида, 62,3 фоиз ё 1415,7 млн. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад.

Ҳиссаи давлатҳои хориҷии наздик бошад, аз ҳаҷми умумии воридшавии сармояи мустақим 37,6 фоиз ё 855,9 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод.

Дар байни давлатҳои чаҳон дар соли 2018 аз тарафи Федератсияи Россия 827,1 млн. долл. ИМА ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти кишвар сармояи мустақим ворид карда шудааст, ки ин ба 36,4 фоизи ҳаҷми умумии воридоти сармояи мустақими хориҷӣ баробар мебошад.

Дар байни давлатҳои хориҷии дур бошад, ҳиссаи Эрон 302,4 млн. долл. (13,3 фоиз), Британияи Кабир 210,5 млн. долл. ИМА (9,3 фоиз)-ро ташкил медиҳад.*¹

Дар байни давлатҳои хориҷаи наздик аз руи ҳиссагузорӣ мувофиқи ҳаҷми сармояи пешниҳоднамуда Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон мавқеи сазоворро ишғол менамоянд. Зоро ҳиссаи онҳо дар ҷалби сармоя мутаносибан 98,4 Фоиз ва 1,4 фоизро ташкил мекунад ва танҳо 0,2 фоизи боқимондаи сармоягузориҳо ба ҷор ҷумҳурии боқимонда: Арманистон, Белорус, Украина ва Қирғизистон рост меояд.

Аз кишварҳои хориҷаи дур асосан сармоягузориҳо аз 26 давлат ворид гардидааст. Дар ин маврид низ таи ҳафт соли охир тамоюли афзоиши ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодёти миллӣ ба назар мерасад. Масалан, агар дар соли 2013 ба Тоҷикистон аз кишварҳои хориҷаи дур 217,3 млн. доллари амрикӣ ворид шуда бошад, пас дар соли 2018 ин нишондиҳанда то ба 1415,7 млн. доллари ИМА афзун гаштааст, ки ин ба 62,3 фоизи сармояи умумии ба ҷумҳурий воридшуда баробар мебошад.

*¹ Нишондиҳандаҳои асосӣ, фазои сармоягузорӣ сомонаи “mfa.tj” -2019

Хукумати Чумхурии Тоҷикистон мушкилотҳои мавҷударо банаҳар гирифта, барои мӯккамал намудани идораҳои давлатӣ, сиёсати макроиктисодӣ, фазои сармоягузорӣ ва ҳамкориҳои минтақаӣ чораҳои зарурӣ андешидар истодааст. Ҳамчунин Чумхурии Тоҷикистон соли 2012 Конвенсияи Нию Йорқ оид ба эътибори қонунҳои судҳои арбитражӣ қабул ва ратификатсия намуд, ки Конвенсияи мазкур аз октябрини соли 2012 ба расмият дароварда шудааст. Ҳамзамон барнома роҷеъ ба беҳбуд ва ҳавасманд намудани сармоягузорон дар Чумхурии Тоҷикистон то солҳои 2012-2015 қабул карда шуд.

Бешубҳа, сармоягузориҳои хориҷӣ ҳусусан сармоягузории мустақими хориҷӣ бо роҳи васеъ гардонидани сектори ҳақиқии (истехсолии) иқтисодиёт ба зиёд гардиҳани даромади миллӣ оварда мерасонад. Роли технологий сармояҳои хориҷиро бисёрии иқтисодчиён инкор намекунанд.

Сармояҳои мустақими хориҷӣ СМХ) дар натиҷаи мубодилаи байналхалқии «НОУ-ҲАУ» дар шакли таҷрибаи идоракунӣ, технология, нишонаи тиҷоратӣ, ки барои истехсоли маҳсулоти иқтисодиёти миллӣ имконотнадошта шароит фароҳам меорад, ба мамлакати қабулкунандай фоидай потенсиалий оварда метавонанд. Аз тарафи дигар, бартариҳои ширкати хориҷӣ дар бозори миллӣ имконият медиҳад, ки фоида инҳисорӣ ба даст орад. Барои як қатор мамлакатҳо истехсоли маҳсулоти муайян (масалан, доруворӣ) бе мубодилаи «ноу-ҳау»-и хориҷӣ ғайриимкон аст. Дар ин ҳолат сармояи хориҷӣ барои иқтисодиёти миллӣ дар ҳақиқат манфиатнок аст.

Бо баробари ин, нисбати тарафҳои манғии СМХ ақоиди гуногун вуҷуд доранд, ки аз фаҳмиши гуногуни инқишифи иқтисодӣ бармеоянд. Бояд қайд намуд, ки ширкатҳои фарромиллалӣ (ШФМ) ба худ мақсади инқишифи иқтисодии мамлакати сармояқабулкунандаро нағузошта, балки мақсади фоидагирий аз сармояи гузаштаашон иборат мебошад. Мувофиқи назарияи «ҳаракати даврагии мол» ШФМ одатан технологияи аз ҷаҳати маънавӣ кӯҳнашударо, ки дар бозори мамлакатҳои тараққикарда ба фуруш намераванд, ба мамлакати қабулкунандай сармоя ворид месозанд. Корҳонаҳои муштараки (КМ) «Зарафшон» дар Тоҷикистон чунин мисоли намоён буда метавонад.

Ҳусусияти ШФМ-и мусоир дар он аст, ки филиалҳои хориҷии худро асосан аз ҳисоби дигар сарҷашмаҳо бо якҷоягии сармояи доҳилӣ ва сармояи дигар инҳисорт молиякунонӣ менамоянд. Махсусан, таъсиси корҳонаҳои муштарак дар Тоҷикистон бо кам кардани ҳатари сармоягузорони хориҷӣ алоқаманд аст.

Талафот аз сармояҳои ШФМ чунин буда метавонанд:

- ШФМ дуализми иқтисодиёти миллӣ ва нобаробарии даромадро байни аҳолӣ устувортар мегардонад;

- онҳо ба манғиати гуруҳи хурди коркунонии муҳди ворашон баланд фаъолият намуда фарқияти аҳолии даромадашон баланд ва камбизоатро зиёд мегардонанд;

- дар асоси ҷойгиркунии истехсолот дар шаҳрҳо фарқи байни шаҳр ва дехотро зиёд мегардонанд;

- маҳсулоти онҳо бештар барои аҳолии даромадашон баланд равона карда мешавад;

- мавқеи инҳисорӣ ва рекламаи худро истифода бурда дараҷаи тақозоро ба маҳсулоташон баланд мебардоранд;

- технологияи сармояталаби ба шароити маҳаллӣ номувофиқро истифода мебаранд.

Аз нуқтаи назари таҳлили ин ҷадвал ҳулоса баровардан мумкин аст, ки корҳонаҳои муштараки амалкунанда дар Тоҷикистон на танҳо барои вазеъгардонии иқтидори иқтисодии мамлакат, балки барои вазеъкунии иқтидори содиротӣ саҳм гузошта истодаанд. Қисми зиёди СМХ дар мамлакат ба соҳаҳои истехсоли маҳсулоти нассочӣ, истихроҷи металлҳо ва сангҳои қимматбаҳо, истехсоли нушоқиҳо ва консерваҳо равона шудаанд. Ин гуна молҳо дар таркиби содироти моли тайёр аз Тоҷикистон хиссаи қалон доранд [6], ки барои ҷалб намудани сармояҳои хориҷӣ, технология, маҳорати роҳбари ва соҳтани инфрасоҳтори замонавӣ, ҳали проблемаҳои, ки ба соҳтани ҷойҳои нави корӣ машғуланд, инчунин таъмин намудани бозори доҳили бо маводҳо ва молҳои ниёзи, ки барои истехсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли Қонун Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Чумхурии Тоҷикистон» ва «Қарор оиди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Чумхурии Тоҷикистон» қабул гардиданд.

Дар ҳулоса бояд қайд кард, ки Баробари зиёдшавии ҳаракати байналхалқии сармоя таъсирӣ он ба иқтисодиёти милли, бо воситаи бозори

чаҳонии сармоя ва корпоратсияҳои фаромиллати новобаста аз тамоюли либерализатсия он ба нигоҳдории танзими давлати ва байналхалқии ҳаракати сармоя оварда мерасонад. Дар сатҳи милли асосан содироти сармоя ва дар сатҳи байналхалқи бошад, ҳаракати сармояи мустақим ба танзим дароварда мешавад.

Дар соҳаи танзими давлатии содироти сармоя як қатор таҷрибаҳои назарияви ва амалияви вучуд дорад.

Содирот ва воридоти сармоя дар маҷмӯ ба монанди маҷмӯ содирот ва

воридот, ки савдои байналхалқиро ташкил медиҳад, ҳаракати байналхалқии сармояро ташкил медиҳад. Ҷойиркуни қисми сармояи милли ба хориҷа ва ҷалб намудани сармояи хориҷи ба милли ташкили муносибатҳои устувори иқтисодиро байни мамлакатҳо ифода мекунад.

Ҳаракати байналхалқии сармоя дар муносибатҳои иқтисодии байналхалқи ҷои намоёнро ишғол намуда чунин таъсири бузург ба иқтисоди ҷаҳон мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии сармоягузорӣ, грантҳо ва соҳтмонҳои асосӣ барои солҳои 2012-2014
2. Ҳаҷми сармоягузории хориҷӣ. Сомонаи Вазорати Корҳои Хориҷӣ, “mfa.tj” - 2019
3. Мачаллагӣ «Иқтисодиёти Тоҷикистон; стратегия, тарақиёт» Душанбе – 2019
4. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ», ки 17-ми майи соли 2007 таҳти раками №260 қабул шудааст.
5. Нишондихандаҳои макроиктисодӣ аз сомонаи “stat.tj” - 2019
6. М. Сузуки, Л.Х. Сайдмуров, А.А. Солиев «Макроиктисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ» - Душанбе, Деваштич, 2007.-278 саҳ.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҔӢ БА РУШДИ ИҚТИСОДӢ

Дар шароити имруза, бо тақозои гузариш ба муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ислоҳоти иқтисодӣ қарор дорад. Дар ин роҳ ҷумҳурии мо бо якчанд монеа ва душвориҳо дучор меояд, барои пешгирий ва бартараф намудани ин мушкилотҳо пеш аз ҳама, мухайё соҳтани шароит барои сармоягузории хориҷӣ зарур аст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳои тарақиқарда танҳо ба туфайли истифодаи сармояи хориҷӣ аз бӯҳрони шадиди иҷтимою иқтисодӣ баромадаанд. Бояд ба истифодаи пурраи иқтидорҳои истеҳсолии мавҷуда, азnavsosӣ ва аз ҷиҳати техникий ҷиҳозонидан, тағирии соҳтор ва дигар намудани самти фаъолияти корхонаҳои мавҷуда, дар соҳаҳои агросаноатӣ ба таври комплексӣ зиёд намудани маҳсулот, такмili соҳтори робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи оқилюнаю самараноки маблағгузориҳои қарзии созмонҳои молиявии байналхалқӣ дикқати асосӣ дода шавад. Ин имконият медиҳад, ки тадриҷан фарқияти мусбати устувори муомилоти савдои хориҷӣ ба даст оварда шавад. Дар ояндаи дарозмуддат таъмин намудани суръати устувори афзоиши сатҳи гардиши савдои хориҷӣ вазифаҳои стратегии сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Калидвоҷаҳо: сармоягузорӣ, иқтисодиёт, иқлими сармоягузорӣ, рақобат, иқтисодиёти миллӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЛИЯНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

В современных условиях, при необходимости перехода к рыночной экономике, Республика Таджикистан находится на пути экономических реформ. По пути наша страна сталкивается с рядом препятствий и трудностей, и для предотвращения и устранения этих проблем, прежде всего, необходимо создать условия для иностранных инвестиций. Мировой опыт показывает, что большое количество развитых стран вышло из тяжелого социально-экономического кризиса только благодаря использованию иностранного капитала. Необходимо в полной мере использовать имеющиеся производственные мощности, реструктурировать и технически оснащать, реструктурировать и переориентировать существующие предприятия, всесторонне наращивать производство в агропромышленном секторе, совершенствовать структуру внешнеэкономических связей и рационально использовать финансовые ресурсы. дать главное. Это позволит постепенно добиться стабильной и положительной разницы во внешнеторговом обороте. Обеспечение стабильных темпов роста внешнеторгового оборота в долгосрочной перспективе является стратегической целью экономической политики Правительства Республики Таджикистан.

Ключевые слова: инвестиции, экономика, инвестиционный климат, конкуренция, национальная экономика.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE IMPACT OF FOREIGN INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH

In modern conditions, with the need for a transition to a market economy, the Republic of Tajikistan is on the path to economic reform. Along the way, our country faces a number of obstacles and difficulties, and to prevent and eliminate these problems, first of all, it is necessary to create conditions for foreign investment. World experience shows that a large number of developed countries out of the difficult socio-economic crisis only through the use of foreign capital. It is necessary to make full use of existing production capacities, restructure and technically equip, restructure and reorient existing enterprises, comprehensively increase production in the agricultural sector, improve the structure of foreign economic relations and make rational use of financial resources. give the main thing. This will gradually achieve a stable and positive difference in foreign trade turnover. Ensuring stable growth rates of foreign trade turnover in the long term is a strategic goal of the economic policy of the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: investment, economy, investment climate, competition, national economy.

Сведения об авторе: Саломов Афзалишо – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Тел.: 915 01 60 00

Information about the author: Salomov Afzalsho – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University. Tel: 915 01 60 00

РУШДИ ТУРИЗМИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР АСОСИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДӢ БО ҲИТОЙ

**Сафаров П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Туризми байналхалқӣ дар иқтисодиёт мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Гардиши солонаи маблағ аз ҳисоби туризми байналхалқӣ беш аз 20% маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳониро дар бар мегирад. Дар баробари ин соҳаи туризм робитаҳои байни давлатиро мустаҳкам месозад. Аз як тараф ин соҳа соҳаи табии фарҳангӣ бошад (статика) аз тарафи дигар ин соҳаи меҳмоннавозӣ (динамика) ба ҳисоб меравад. Бо маънои дигар новобаста аз вуҷудияти шароитҳои табии фарҳангӣ дараҷаи мусоҳибнокӣ (комфорт) меафзояд.

Туризми байналхалқӣ ба ММД-и ҷаҳонӣ таъсири назаррас мерасонад. Ҳамин тарик аз рӯи таҳлили Созмони Байналхалқӣ оиди туризм ва сайёҳӣ (WTTC), соли 2004 ба туризм 10,4%и ММДи ҷаҳон рост меояд, ва дар даҳсолаи оянда аз рӯи ояндабиниҳо, ҳиссаи туризм то 10,9% зиёд мешавад. Туризмро ба панҷгонаи аввали содироти ҷаҳонӣ, 80% мебошад, дохил мекунанд, ки сараввал дар давлатҳои Аврупо, ИМА ва ғ мебошад.

Намудҳои туризми байналхалқӣ ҷунинанд:

1. Рекриатсионӣ – туризми бо мақсади истироҳат, муолиҷа, тандурустӣ ва гайраҳо.
2. Болнеологӣ – сайёҳат бо мақсади муолиҷа.
3. Экскурсионӣ (шиносоӣ) – шиносшавӣ бо ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, объектҳои аҷоиб аз рӯи барномаи пешакӣ тайёр шуда.
4. Туризми илмӣ.
5. Туризми корӣ.
6. Туризми этникӣ.
7. Туризми динӣ.
8. Туризми варзишӣ.
9. Туризми шавқовар ва оммавӣ.
10. Туризм бо мақсади экстрим.
11. Шоп турҳо.
12. Турҳои таълимӣ.
13. Хобби тур.
14. Сайёҳат барои пиронсолон ва ғ.

Вобаста аз мақсади асосии сайёҳат намудҳои зерини туризмро фарқ

мекунанд: рекриатсионӣ, корӣ, илмӣ, таълимӣ.

Туризми рекриатсионӣ – ин туризм бо мақсади истироҳат, саломатӣ ва табобаткуй мебошад. Дар ин ҳолат бояд дар назар дошт, ки ҷойгиршавии одамон дар санаторияҳои маҳсусгардонидашуда (чӣ дар ҳолати вучуд доштан ё надоштани варакаи корношоямӣ) ба туризм дохил намешавад, чунки дар ин ҳолат санаторияҳо- ин шакли дигаргаштаи табобатхона мебошад.

Туризми мадани ё ин ки таълимӣ, - ин туризм бо мақсади шиносой бо маъхазҳои таъриҳӣ-мадани ва объектҳои ноёби табий бо барномаи мушахҳас. Дар туризми илмӣ ин иштирок намудан дар конгрессҳо, симпозиумҳо ва ғ, ҳамчунин экскурсияҳоро дар бар мегирад.

Туризми корӣ (сафари бизнесменҳо ми мақсади корӣ) яке аз намудҳои динамикӣ ва фоидаовари туризм ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи ҳарактери соҳтори сайёҳат туризми индувидуалӣ, оммавӣ, тайёркардашуда ва худзор, стансионариро ҷудо мекунанд.

Аз рӯи омили интенсивии путёвкаҳои туристӣ, туризми доимӣ ва мавсимиро фарқ мекунанд.

Давомнокии солона ва ҳамавақтаи минтақаҳои туристӣ ин туризми доимӣ ба ҳисоб меравад. Ин пеш аз ҳама ба марказҳои номдори ҷаҳони мадани, шаҳрҳои машҳури ҷаҳон, курортҳои маъмули ҷаҳон даҳл дорад.

Дигар минтақаҳо туристонро дар мавсими муайяни сол ҷалб мекунанд. Ин гуна туризм туризми мавсими ба ҳисоб меравад. Минтақаҳои туристие, ки танҳо дар мавсими муайяни сол (мисол зимистон ва тобистон), фаъолият мекунанд, ҳамчун минтақаҳои туристии як мавсима ном бурда мешаванд. Минтақаҳое, ки дар ҳама мавсими туристонро қабул мекунанд (ҳам дар зимистон ва ҳам дар тобистон)

минтақаҳои туристии ду мавсима ном дорад.

Аз рӯи давомнокии чойгиршавии туристон дар сайёхат туризми дарозмудат ва кӯтоҳмудатро фарқ мекунанд. Туризми кӯтоҳмудат- ин туризмест, ки агар сайёхат аз се рӯз зиёд набошад. Туризми дарозмудат бошад- ин туризмест, ки вакти сайёхат аз се рӯз зиёд бошад.

Ба ғайр аз ин ба туристон метавон як намуди хизматрасонӣ аз рӯи хохиши онҳо пешниҳод карда шавад, ё ин ки якчанд намуди хизматрасонӣ дар як пакет пешниҳод мекунанд. Ин гуна пакети хизматрасонӣ тавасути фурӯтани турҳои инклузивӣ (inclusive tour) ё ин ки пэкидҷ-турҳо (packagē tour) пешниҳод карда мешавад.

Инклузив-тур бештар дар гузориши авиасионӣ истифода бурда мешавад, ва нарҳи ин гуна турҳо дар асоси тарифҳои маҳсус, инклузив тайёр карда шуда соҳта мешавад, ки баъзан аз нарҳҳои ҳамавақта ду маротиба арzonтар мебошад. Дар ин нарҳ ҳам чойгиркунии туристон дар меҳмонхонаҳо, хӯрока (пурра ё қисман) ва дигар хизматрасониҳо то рӯзи муайян дар давлати қабулкунанда хисоб карда мешавад. Нарҳи ҳамаи турҳои инклузивӣна бояд, ки аз тарифи нарҳҳои он давлат зиёд бошад. Ба ҳаридор(клиент) нарҳи турро ба намудҳои хизматрасонӣ тақсим накарда пешниҳод мекунанд.

Пэкидҷ-тур ҳам ба мизочон комплекси хизматраониҳоро пешниҳод мекунананд, ки метавонанд ба ҳуд нарҳи роҳро доҳил нақунанд. Ҳамавақт пэкидҷ-турҳо тавасути барномаи пешакӣ тайёркардашуда соҳта мешаванд. Ин ду мағҳум ба ҳам монанд мебошанд ва дигаргунии зиёдеро надоранд. Дар давлатҳои Аврупои Фарбӣ бештар мағҳуми «инклузив-тур» ва дар ИМА бошад «пэкидҷ-тур»-ро истифода мебаранд.

Рӯз аз рӯз соҳибкорон ва алоқамандони соҳаи сайёҳӣ мекӯшанд, ки намудҳои гуногуни маҳсулоти туристиро пешкаши мардум гардонанд. Ин аст, ки давлатҳои тараққикарда туризм барои саломатиро пешниҳоди мардум месозанд. Спа Spa ё ин ки h̄alth spas — санторияҳо, муассисаҳои муолиҷавӣ, асосан дар ҷойҳои курортӣ, дар обҳои минералий ва шифобаҳш, сарчашмаҳои муолиҷавӣ ва ғ чойгир мешаванд. Ин гуна курортҳои табобатӣ дар ҷаҳон хеле машҳур мебошанд ба мисоли Виши, Виттель ва Экс-ле-Бен (Франция); Бад-Наухейм, Висбаден ва

Баден-Баден (Германия); Бад-Ишль, Бад Гастайн ва Баден-бей-Вин (Австрия); Спа (Бельгия); Бат ва Бакстон (Британияи Кабир); Абано-Терме ва Сальсомаджоре (Италия); Саратого-Спрингс, Уайт-Салфер-Спрингс ва Хот-Спрингс (ИМА); Карловы Вары, Лазне ва Подебради (Чехия ва Словакия), Бурса (Турция), Атами (Япония) ва ғайраҳо.

Шавқу завқи маҳсусро инчунин расму русум, сару либос, таомҳо ва дигар маҳсулоти эҷодиёти ҳалқ ба миён меорад, ки чун ҷойҳои шоёни дикқати этнографӣ тавсиф дода мешавад.

Ба ҷойҳои шоёни дикқати табиию иқлимий шароити мусоиди иқлимий (ҳарорати мӯътадили ҳаво, зиёд будани рӯзҳои офтобӣ, бешамол, хушк ва ғ.); зебогии пейзажҳо (ҷангалҳо, баҳр, кӯлҳо, кӯҳҳо ва мағораҳо) марбуғанд. Шароити ҷуғрофӣ ва иқлимий ба инкишофи намудҳои варзиши тобистона ва зимистона мусоидат мекунад. Ноҳияҳои ба табобат ва солимгардонии сайёҳон мусоидаткунанда хусусан ҷолиби дикқат мебошад.

Дар солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ қабул гардида, тасмимҳои мушаҳҳас роҳандозӣ гардиданд, ки татбиқи амалии онҳо ба беҳтар намудани фазои фаъолият дар соҳаи туризм мусоидат ҳоҷад кард. Зарур мешуморем баъзеи онҳоро номбар намоем.

“Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020”, ки соли 2018 қабул гардид, ба ҳалли масъалаҳои такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, соддагардонии расмиёти дастрасии иҷозатнома барои оғози фаъолияти сайёҳӣ, муколама ва шарикӣ миёни соҳторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ (Public private partnership) дар соҳаи сайёҳӣ ва ҳамкориҳо бо ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо ва дигар мақомоти ба фаъолияти сайёҳӣ алоқаманд, тақвияти фазои сармоягузорӣ ва беҳтарсозии сифати хизматрасонӣ дикқати зарурӣ дода шудааст. Агар то соли 2017 дар кишвар 80 ширкатҳои туристӣ фаъолият мекарданд, пас то имрӯз шумораи онҳо ба 140 аداد расид.

Бо мақсади рушди инфрасоҳтори сайёҳӣ ва ҳавасмандии бахши хусусӣ дар бунёди инфрасоҳтор бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти таҷдизоту техника ва маводи соҳтмонӣ барои як зумра иншооти сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумrukӣ

(MwSt und Zollgebühren) озод карда шудаанд.

“Стратегияи рушди сайёхӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, ки моҳи августи соли 2018 тасдиқ гардид, ҳамчун санади асосии рушди соҳаи сайёхӣ ҳадаф, вазифа ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи сайёхии кишварро барои ин давра муайян намуда, дар тарҳрезии нақшашо ва роҳнамоии ташаббусҳои соҳибкории бахши ҳусусӣ нақши қалидӣ ҳоҳад дошт. Стратегияи мазкур, ки аз се барномаи миёнамуҳлат иборат аст, бо ҷалби сармояҳои давлативу хориҷӣ татбиқ ҳоҳад шуд.

Таҳқим ва густариши робитаҳои дӯстонаи Тоҷикистон бо Чин яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад. Ба мақсади тақвияти ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни ду кишвар Комиссияи байниҳукуматӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ таъсис дода шудааст.

Инчунин бо мақсади ҳамкориҳои судмани байнисоҳавӣ дар зери Комиссияи мазкур Зеркомиссияи байниҳукуматии Тоҷикистон-НМСУ оид ба ҳамкориҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ таъсис дода шудааст.

Ҳаҷми мубодилоти молу маҳсулот миёни ду кишвар дар 2018 – 651,2 млн. долл. ИМА-ро ташкил дода, нисбати 2017 (591,6 млн. долл. ИМА) ба маблағи 59,6 млн. долл. ИМА коҳиши ёфтааст. Ҳаҷми умумии содирот дар 2018 аз Тоҷикистон ба Чин 57,1 млн. долл. ИМА-ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба 2017 21,7 млн. долл. ИМА афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми умумии воридот аз Чин ба Тоҷикистон дар 2018 594,1 млн. долл. ИМА нисбати 2017 ба 37,9 млн. долл. ИМА афзоиш шудааст.

Дар солҳои 90-ум шароитҳои тиҷорати байналхалқӣ боз ҳам либерализатсия кунонида шуданд, ҳарчанде, ки омилҳои боздорандар дар натиҷаи гуфтушуниҳои ГАТТ дар Уругвай пайдо шуда, ба назар мерасанд. Тиҷорати байналхалқӣ таҷрибаи тараққиётро дар шароите, ки миқдори бисёри давлатҳо дар содирот ва воридот фаъолтар иштирок мекунанд, нигоҳ медорад.

Як қатор созишиномаҳои минтақаӣӣ ба мисли созишинома оиди тиҷорати озод дар Амрикои Шимолӣ (НАФТА) ба имзо расидаанд, ки ин дар навбати ҳуд ба туризми байнидавлатӣ мусоидат мекунад.

Миқёсҳои пешбiniшиудаи тараққиётни туризм ба ҷойиркунӣ ва хурсандкунине, ки аз тарафи туристон талаб карда мешавад, таъсир мерасонанд. Проблемаҳои аз ҳама қалоне, ки бо ин алоқаманданд дар соҳаи инфрасоҳтори нақлиётӣ пайдо мешаванд. Ба замми ин азnavsозии инфрасоҳтори нақлиётӣ дар ҳамаи нохияҳои ҷаҳон пешбинӣ шудааст. Як мисол меорем: ҳамагӣ ду сол гузашт, ки аэропорти дар Гонконг амалкунанда ба иқтидори ҳуд ноил шуд, дар соли 1997 бошад аэропорти нав кушода шуд.

Проблемаҳои бехатарии сайдҳо бо инкишофи туризм боз ҳам мушкил ва ҳалталаб шуда истодааст. Азбаски иштигрокчиёни сайдҳо бо таваккалиётҳои муайян рӯ ба рӯ мешаванд бояд, ки як қатор роҳҳое бошанд, ки дараҷаи ҳатарнокиро барои туристон паст кунанд. Пеш аз ҳама лозим аст, ки ҳукумат ва ташкилотҳои туристӣ дар ҳамаи самтҳои бехатарии туристӣ якҷоя кор кунанд.

Шароитҳое, ки бевосита ва самаранок ба туризм таъсир мерасонанд ва бо ташаккулёбии эҳтиёҷот, талабот ва таклифот ба маҳсулот ва хизматҳои туристӣ алоқаманданд, шартан захираҳои бозор номидан мумкин аст. Элементҳои самти додашуда инҳоянд: ҷараёни эҳтиёҷот, талабот ва таклифот, сегментҳои бозор, сектори туристии ҳусусӣ ва захираҳои инсонӣ.

Эҳтиёҷот дар туризми дискретсионӣ (яъне туризм аз рӯи интиҳоби хеш) дар тӯли солҳои 90-ум баланд ҳоҳанд шуд.

Ба замми ин, ин тамоилҳо ба афзоиши эҳтиёҷот дар маҳсулот ва хизматрасонии туристии нав боз ҳам ҷозибанок ва гуногунранг оварда мерасонанд. Миқёси васеи маҳсулот ва хизматрасонии туристӣ (мисол, истироҳат дар соҳил, сайргуғашт дар шаҳр) ба сифати интиҳоби асосӣ дар бозорҳои туристӣ бо баландшавии сустӣ нарҳҳо баромад мекунад.

Тараққиёти системai «талабот-эҳтиёҷот, ки барои давраи солҳои 90-ум ва бештар пешбини шудааст, бо мағҳуми сегменти бозор » аниқ муайян карда мешавад. Сегменти бозор ҷараёнеро дар назар дорад, ки ҳангоми он фурӯшандай маршурути туристӣ ё ҷойҳо дар самолёт, ба меҳмонхона ҳаридоронеро ҷалб менамояд, ки бо маҳсулот ё хизматрасоние, ки аз тарафи фурӯшанда пешниҳод шудаанд қаноатманд ҳоҳанд шуд.

Тараққиёти муносибатҳои байналхалқӣ ба афзоиши сегменти

бозори саёхатдо ва туризм оварда мерасонад, хусусан бо сабаби омилҳои хусусияти демографӣ дошта, тарзи зиндагӣ ва рағбати аҳолӣ.

Афзоиши дохилиминтақавии сегменти туристӣ дар Осиё ва Аврупо, дар Шарқи Наздик ва дигар минтақаҳо пешбинӣ шудаанд: навҳои ҷадиди туризм, саёҳат ба масофаҳои дур, туризми ҷозибанок, истироҳати кӯтоҳ, ки бо истифада воситаҳои дамгирии берун аз хона ташкил карда шудааст.

Таҳлили ҳавасмандии туристӣ заруриятро нишон дод: гуногуншаклии мақсадҳо ва вазифаҳои туризм дар давлатҳои рӯ ба тараққӣ, ки боиси бозори дискретсиони мешавад; диверсификациияи васеъшудаи маҳсулоти туристӣ; инкишофи мунтазами тамоми самтҳо ва тамоилҳои бозор бо назардошти стандартҳои хизматрасонии бехатар.

Бозор боз ҳам муайянтар мешавад, зарурият дар ба плангирни тараққиёти туристӣ дар асоси интегратсияи пурра меафзояд.

Солҳои 70-80-ум даврае буданд, ки ҳар як намуд ва категорияи иштирокчии туристӣ яъне давлатҳо, операторҳо ояндаи дураҳшон барои муваффақият доштанд. Дар айни ҳол тағиротҳо на танҳо барои фишори рақобати шадид ва талаботҳои афзоишёбандай истеъмолқунанда, балки дар натиҷаи таназули иқтисодии давомнок ба амал омада истодаанд. Ин ба ҳолате оварда расонад, ки ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти туристӣ аз сабаби ғайрисамаранок будани амалиётҳо, зарар диданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихи фарҳанѓӣ ва заҳираҳои нотакори табиию фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдан туризм ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар айни замон туризмо ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат баррасӣ намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳо андешидиа истодааст, ки ба рушди туризм дар ҷумҳури, ташкил намудани дастрасии бештари ҷумҳури барои омаду рафти саёҳони ҳориҷӣ, беҳтар намудани ҳолати инфрасоҳтори мавҷудаи туристӣ ва санаторию курортӣ, ҷалби сармоягузориҳо нигаронида шудаанд.

Дар давоми соли 2015, мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-октябри соли 2012, таҳти № 388 «Оид ба литеңсиякунонии фаъолияти

туристӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва пардохтҳои ҳатмии истифодаи табиат» ба 27 ширкати туристӣ литеңсия барои фаъолияти ҷаҳонгарди дода шуд, ва ҳамагӣ то 1-январи соли 2006, литеңсия барои фаъолияти туристӣ 65 ташкилотҳои туристии ҷумҳурий доранд.

Аз рӯи маълумотҳои оперативӣ, дар соли 2015 аз тарафи субъектҳои фаъолияти туристӣ ва Кумитаи оид ба корҳои динӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳориҷи кишвар 16464 турист равон карда шуд, ва 14437 саёҳони ҳориҷӣ қабул карда шуд, (дар соли 2014 ба ҳориҷи кишвар 8803 турист равон карда шуда, 14297 саёҳони ҳориҷӣ қабул карда буданд).

Зиёдшавии саёҳони ҳориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама ба шароғати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, иқтидори сулҳ, вахдати миллӣ, муътадилии сиёси дар минтақа, татбиқи бо мувафақияти ислоҳоти иқтисодӣ, баргузории чорабаниҳои азими байналмилӣ имконпазир гардад.

Инчунин барои васеъ намудани муносибатҳои байналмилӣ ва рушди туризм дар қаламрави Тоҷикистон Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25. 10. 2003. таҳти №460 «Дар хусуси тасдиқи бо тартиби сода ба расмият даровардан ва додани раводидҳои омаду рафти ҶТ ба шаҳрвандони кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ШМА ва Япония» баромад, ки он додани раводидҳои омаду рафти ҶТ бо тартиби сода ба шаҳрвандони Аврупои Шарқӣ ва мамлакатҳои Прибалтика, Канада, Ҷумҳурии Корея, Малайзия, Сингапур, Тайланд, Ветнам, Қатар, Кувайт, Ҷумҳурии Исломии Эрон, Туркия ва Ҳиндустан тасдиқ намуд, ки ин бевосита ба рушди туризм дар ҶТ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, барои мунтазам андешидани ҷораҳо ҷиҳати беҳбудии имиҷи Тоҷикистон дар миқёси байналмилӣ ва васеъ намудани ҳамкориҳои байнидавлати, ҶТ аз моҳи июни соли 2015 нарҳҳои раводидро барои шаҳрвандони ҳориҷӣ 20% ва барои визai туристӣ вобаста ба миқдори турӯҳ то 50 % кам кард. Файр аз ин, дар ин тарифҳо додани визai сесолаи инвестиционӣ пешбинӣ шудааст, ки ин низ ба рушди туризм равона шудааст.

Қарорҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи минтақаҳои табобати санаторию курортӣ, истироҳат ва туризм эълон намудани ноҳияҳои Варзобу Балҷувон ва дараи Ромит ба рушди туризми дохили мусоидат намуданд. Ҳоло дар ҷумҳури

бештар аз 60%-и объектҳои санаторию курортӣ ва туристӣ барқарор шуда, бештар аз 70 объектҳои хусусии туристӣ сохта шудаанд, ки онҳо барои ташкили истироҳату табобати шаҳрвандони

чумхурӣ, шуғли аҳолӣ ва ҷалби сармоягузориҳои ватаний ба инфрасоҳтори мазкур шароити воқеи фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Пузакова Е.П, Честникова В.А - « Международный туристический бизнес » Москва- 1997
2. Семенов К.А - « Международные экономические отношения » Москва- 1998
3. Сапрунова.В - « Туризм: эволюция, структура, маркетинг » Москва 1997
4. Фомичев В.И - « Международная торговля » Москва - 1998
5. « Экономика туризма » Под ред. В.А Кварталнов Москва «фин-стат » 2001
6. Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009
7. Аҳборотҳо ва маълумотҳои Вазорати иқтисоди ҶТ
8. Қонуни ҶТ «дар бораи туризм» 03.09.1999
9. Internet- www.bank.referatov.ru

РУШДИ ТУРИЗМИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСОСИ ҲАМКОРИҲОИ ТИЧОРАТИЮ ИҚТИСОДИ БО ХИТОЙ

Туризми байналхалқӣ ба баланд кардани маҳсулот ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад ва вассеъ намудани навъҳои гуногун ва иҷро кардани тағирёбии соҳт дар истехсолоти мол ва хизматрасонии миллий мебошад. Дар натиҷаи ҳароҷоте, ки туристони ҳориҷӣ мекунанд дар давлат якум, даромади фирмаҳои туристӣ меафзояд ва дуюм, таъминкунандагони мол ва хизмат меафзояд, ки дар навбати ҳуд таълобот ба мол ва хизматрасонии таъминкунандагони ҳуд меафзояд ва даромади ҳамаи соҳаҳо низ зиёд мегардад, сеюм даромади ҳуди аҳоли меафзояд, ки ба бизнези туристӣ вобаста аст ва ин ба афзудани таълоботи истеъмолкунандагон оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: туризм, иқтисод, даромад, ҳароҷот, инфрасоҳтор, хизматрасонӣ.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН НА ОСНОВЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА С КИТАЕМ

Международный туризм способствует росту товаров и услуг и расширению разнообразия и осуществлению структурных изменений в производстве национальных товаров и услуг. В результате расходов иностранных туристов в стране, во-первых, увеличивается доход туристических компаний, а во-вторых, увеличивается количество поставщиков товаров и услуг, что, в свою очередь, увеличивает спрос на товары и услуги и увеличивает доходы всех секторов, в-третьих, увеличивает доходы населения, что зависит от туристического бизнеса, и это приводит к увеличению потребительского спроса.

Ключевые слова: туризм, экономика, доходы, расходы, инфраструктура, услуги.

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BASED ON TRADE AND ECONOMIC COOPERATION WITH CHINA

International tourism promotes the growth of goods and services and the expansion of diversity and the implementation of structural changes in the production of national goods and services. As a result of expenses of foreign tourists in the country, firstly, the income of travel companies increases, and secondly, the number of suppliers of goods and services increases, which, in turn, increases the demand for goods and services and increases the income of all sectors, and thirdly , increases the income of the population. which depends on the tourism business, and this leads to an increase in consumer demand.

Keywords: tourism, economy, income, expenses, infrastructure, services.

Сведения об авторе: Сафаров Пулод – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: 907 10 00 07

Information about the author: Safarov Pulod – second-year master's degree in Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: 907 10 00 07

ТАКМИЛИ ШАРОИТҲОИ МУСОИД ОИД БА ҶАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Хидиров Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Чуноне ки дар боло зикр шуд, марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Тоҷикистон бо норасоии бучети давлатӣ ва имкониятҳои маҳдуди манбаъҳои молиявии сармоягузории дохилӣ тавсиф мегирад. Ин ҳолат заминай муҳими такмили асосҳои институтсионалиро барои беҳтар намудани таъмини

сармоягузории иқтисодиёти кишвар фароҳам меорад. Барои такмил додани фаъолияти сармоягузорӣ, дар ин марҳилаи нав, давлат сиёсати сиёсии мақсаднокро ҳамчун мачмӯи тадбирҳои самарарабахши комплексӣ ва мутақобилан алоқаманд ва судбахш дарбар мегирад.

Дар давоми солҳои рушди истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳӯҷатҳои асосии меъерию ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, ки онҳо барои ба танзим даровардани фаъолияти сармоягузорӣ дар кишвар нигаронида шуданд. Аз рӯи баҳодиҳии мутахассисони ватанӣ ва коршиносони байналмиллалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории амалкунанда бо пуррагӣ қаноатматкунанда буда, дар маҷмуъ ба меъерҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ мутобиқат мекунад.¹³³

Қонунгузории амалкунандаи ҷорӣ барои фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ бо мақсади фаъолгардонӣ ва сафарбар намудани захираҳои сармоягузории ватанӣ ва хориҷӣ равона карда шудааст.

Самтҳои афзалиятнок дар соҳаҳои такмили шароитҳои институтионалии таъмини сармоягузории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи нави тараққиёт, ба ақидаи мо чунинанд [5, с. 181]:

1. Тадбирҳо барои беҳтарсозии нишондиҳандаҳо дар соҳаи химояи ҳуқуқи сармоягузорон, бо мақсади беҳтар гардонидани рейтинги байналмиллалии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Чунин сиёsat дар соҳаи таъмини сармоявӣ барои дигаргуншавӣ ё афзоиш додани нишондиҳандаҳои хифзи манфиати сармоядоронро имкон медиҳад. Аз он ҷумла:

- индекси шаффофияти амалиётҳо;
- индекси масъулияти идоракуннанда;
- индекси қобилияти саҳмиядорон барои иштирок дар мурофиаи судӣ;
- нишондиҳандаҳои дараҷаи хифзи саҳмиядорон.

2. Ислоҳоти системи иҷозатдиҳии сиёsatи давлатӣ дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ. Ин система бояд дар асоси принципҳои шаффофиияти барасмиётдароварӣ, паст кардани сатҳи танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ ва муқаррар намудани талаботҳои ягона амалӣ карда шавад.

3. Такмили усулҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ. Дар ҷунин шароитҳо, танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ бояд барои таъмини беҳатарии иқтисодӣ, тавассути иҷозатномадиҳии намудҳои алоҳидай фаъолияти сармоядорӣ барои маблағгузорони дохилӣ ва хориҷӣ равона карда шавад.

4. Такмилдиҳии маъмуригардонии андоз ва баланд бардоштани самаранокии идоракуни сармоягузорӣ. Тадбирҳои асосӣ барои минбаъд соддатар гардонидани низоми андозбандӣ, такмили имтиёзҳои андоз ва гумрук ба сармоягузории ватанию хориҷӣ, инчунин таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ таалук доранд. Зарур аст, ки низоми баҳисобигрии умумии сармоягузориро ба роҳ монем, то ин ки муҳосиботи дақиқ ва бақайдигрии маблағгузорон, инчунин дастрасӣ ба иттилоот ва интиқоли системаи масъалаҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузориро таъмин намояд.

5. Тадбирҳо оид ба такмил додани расмиёти танзими фаъолияти сармоягузорони ватанӣ ва хориҷӣ. Коҳиҷ додани монеаҳои маъмурӣ дар мавриди воридшудан ба бозор ва соҳибкорӣ, аз ҷумла монеаҳо барои дастрасӣ ба хизматрасониҳо давлатӣ барои сармоягузорони ватанию хориҷӣ. Барои сармоягузорони ватаниву хориҷӣ бунёди «шартҳои бозӣ»-и якхела ва баробар лозим гардидааст. Ҳамчунин, зарурате дар пеш меистад, ки механизми бақайдигрии сармоягузорон аз руи принципи «равзанаи ягона» таъсирбахш бошад.

6. Беҳтар намудани принципҳои идоракуни корпоративӣ. Бояд қайд кард, ки механизми ҷалби сармоягузории хориҷӣ бо риоя ва тадбиқи идоракуни корпоративӣ низ аҳамиятнокии зиёд дорад. Сатҳи пасти идоракуни корпоративӣ дар кишвар, боиси оқибатҳои манғӣ мегардад. Ин асосан дар заминай тақсимоти молу мулк ва нокифоя будани эътиимод ва боварӣ аз тарафи маблағгузорони боиқтидор ба амал меояд. Яъне ин ҳолатҳо барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ таъсири манғӣ мерасонад.

Барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, инчунин таъмини сармоягузорӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар, гузаронидани як қатор ҷорабиниҳо зарур аст:

- дастгирии давлатии соҳибкории ҳурду миёна ва фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла тавассути тақвият додани функцияи ҳавасмандгардонии андозбандӣ ва рушди инфрасоҳтори соҳибкорӣ;

- таҳқими иқтидори низоми судӣ, тақвият додани истиқлолият ва

шашфофиат дар баррасии дархостҳои сармоягузорӣ;

- мунтазам коҳиш додани монеаҳои иловагии маъмурӣ, аз ҷумла содда намудани тартиби бақайдгирӣ ва супоридани намудҳои гуногуни иҷозатномаҳо, инчунин таъмини дастрасии қарзҳо барои субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ;

- такмили ҳамкориҳои мақомотҳои давлатӣ бо соҳибкорон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз ҷумла бо ҷалби ҳатмии соҳибкорон дар мавриди таҳия ва коркарди қонунҳои ҳочагидорӣ.

Таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба таъмини иқтисодиёт бо сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки айни замон рӯйхати санадҳои ягонаи меъёрии ҳуқуқии қонунгузории сармоягузорӣ мавҷуд нест ва бинобар ин, барои сармоягузорон аз бар намудани мачмӯи пурраи меъёру қоидаҳои қонунгузорӣ оид ба сармоягузорӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ хело мушки гардидааст.

Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ноил шудан ба ҳадди максималии рушди иқтисодӣ дар муддати кӯтоҳ, аҳамияти аввалиндарачаи таъминоти сармоявии соҳаҳое бояд гиранд, ки дар онҳо норасоии захираҳои доҳилии ватанӣ бештар ҷой дорад. Бинобар ҳамин, барои эҳёи иқтидорҳои истеҳсолии фарсадашуда манбаъҳои сармоягузории ҳориҷӣ заруранд.

Бинобар ин, дар ин марҳилаи рушди иқтисоди миллӣ дикқати маҳсус бояд барои такмил додани ҷанбаҳои институтионии механизми ҷалби сармоягузориҳои ҳориҷӣ бо мақсади баланд бардоштани таъминоти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои сармоягузорӣ дикқати маҳсус дода шавад.

Ҷанбаҳои институтионалии механизми ҷалби сармоягузориҳои ҳориҷӣ дар қишварҳои гуногун фарқ дошта, аз сатҳи пайдарпайи баргузории дигаргуниҳои иқтисодӣ вобаста аст. Вобаста ба суръати ислоҳоти иқтисодӣ, қишварҳо, аз қабили Русия, Белорус, Молдова, Арманистон, Туркманистон, Ӯзбекистон ва Тоҷикистонро низоми маҳсуси сармоягузориҳои ҳориҷиро барои сармоягузории ҳориҷӣ интиҳоб намуда, дигарон - Қазоқистон, Қирғизистон ва Ғайраҳо - роҳи муқаррар ва ташкили шароитҳои муҳталифи рақобатпазир буданро барои

сармоягузорони ҳориҷӣ ва доҳилӣ пеш гирифтанд.

Бояд қайд кард, ки танзими сармоягузориҳои ҳориҷӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллии давлат дар мубориза бар зидди рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ тавассути воситаҳои гуногун, аз ҷумла таъсиси низоми институтионалий барои фаъолияти сармоягузори ҳориҷӣ равона карда шудааст.

Дар мамлакатҳои ИДМ дар мачмӯъ ва хусусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, заминаи институтионалии танзими сармоягузориҳои ҳориҷӣ аз нав ташаккул мееబад. Принсиipi пешниҳод ба сармоягузорони ҳориҷӣ бештар бо низоми миллӣ фароғир буда, ки ин на кам беҳтар аст, нисбат ба оне, ки ба субъектҳои ҳуқуқи миллӣ дода мешавад. Дар ин маврид, имконияти сармоягузорони ҳориҷӣ бо кафолати иловагӣ ва имтиёзҳо иҷозат дода мешавад, аммо дар айни замон, ба ҳеч ваҳҳ, ҷорӣ намудани маҳдудият фаъолияти сармоягузорони ҳориҷӣ, ба истиснои ҳолатҳои маҳсус, роҳ дода намешавд.

Бо вучуди ин, ҳар як давлат ҳуқуқи мустақилонаи тадбики функцияҳои ҳокимиятио таъсиррасонии ҳудро дар соҳаи танзими ҳуқуқҳои сармоягузорони ҳориҷиро дорад. Аммо, барои ба даст овардани ҳамкории ҳамаҷонибаи системаҳои миллию ҳуқуқӣ, ҳамоҳангсозии сиёсати давлатҳо зарур аст. То ин ки онҳо барои ҷораҳои маъмурӣ ва ҳуқуқии самти муайян ҷораандешӣ намоянд. Дар ин замана, бояд қайд кард, ки як қатор ҳуҷҷатҳои дар сатҳи байналмилалӣ таҳия ва қабул карда шуданд. Дар онҳо ҷораҳои мушахҳас оид ба танзими муносибатҳои ҳуқуқии сармоягузорони ҳориҷӣ дарҷ гардидааст. Инҳо аз қабили - созишинома дар бораи принципҳои тақвияти қонунгузории ҳочагидории қишварҳои узви ИДМ (Бишкек, 9 октябри соли 1992), самтҳои асосии наздикгардонии қонунгузории миллии давлатҳои узви ИДМ, аз 15 сентябри соли 1992, санади қонунгузории тавсиядиханда "Дар бораи принципҳои умумии танзими ҳуқуқии сармоягузориҳои ҳориҷӣ дар давлатҳои аъзо ба Ассамблеяи байнипарлумонӣ "аз 18 марта соли 1994, Конвенсияи ҳифзи ҳуқуқи сармоягузорон (Москва, 25 ноябрь соли 1998).

Дар ҳуҷҷатҳои нишондодашуда механизмҳои наздикгардонии қонунгузории миллӣ, дар сурати

номувофиқии онҳо ва робита бо машваратҳо, гуфтушунид бо давлатҳо - иштироккунандагон, тавсияҳо дода мешавад. Илова бар ин, дар онҳо ҳадафи гузашташуда, муайян намудани асосҳои умумии ҳуқуқио иқтисодии ба роҳ мондани сармоягузориҳои хориҷӣ тавассути истифодаи механизми кафолатҳои байналмилалӣ муқаррар мегардад. Яке аз мақсадҳои ин ҳӯҷатҳо ҳамчунин таъсиси фазои умумии ҳамкориҳои хориҷӣ бо роҳи ҳамоҳангсозии равияҳо вобаста ба масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳо мебошад.

Дар айни замон, дар кори танзими институтсионалии сармоягузориҳои хориҷӣ аҳамияти маҳсусро чунин шакл, ҳамчун созишномаи консессионӣ мегирад. Созишномаҳои консессионӣ, пеш аз ҳама, барои таъмини баробарии кишварҳо дар муносабат мебошад. Ин як шакли ҳамоҳангсозии байни давлат ва бахши ҳусусӣ мебошад. Чунин муносабатҳои шарикӣ ба сармоягузорони хориҷӣ имкон медиҳад, ки кафолатҳои инфириҷӣ ба даст оранд. Ҳамзамон давлат имконияте дошта метавонад, ки иҷрои ӯҳдадориҳои сармоягузори ҳусусиро назорат кунад ва тавозуни манфиатҳои дар шартнома пешбинишударо нигоҳ дорад.

Шароити муҳими фаъол гардонидани воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ташкили заминаи институтсионалий мутобиқ ба меъерҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Ин ҳолат дар қонунгузории миллӣ як қатор муқарраротро дар бар мегирад:

- таъмини баробарии рақобатнокии сармоягузорони ватанӣ ва хориҷӣ;
- пешниҳоди кафолатҳо барои интиқоли озоди фоида ва даромадҳои ба даст овардашуда, аз сармоя ё маҳсулоти сармоягузор;
- таъмини имкониятҳои одилонаи судии байни тарафҳо;
- хориҷ кардан, гирифтан, мусодира ва дигар амалҳои маҷбуркунӣ.

Дар марҳилаи додашудаи рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ тамоюли баландгардиҳанни фаъолнокии сармоягузории ҳусусии бевосита ба назар мерасад. Ҳатто дар баъзе кишварҳои рушдебанд (Канада, ИМА) сармоягузории хориҷӣ ҳамчун манбаи муҳими рушди иқтисодӣ ҳисобида мешавад. Лекин дар Тоҷикистон, фаъолшавии раванди воридшавии

сармоягузориҳои хориҷӣ то ҳанӯз суръати дилҳоҳро дар бар нагирифтааст. Ин ба номукамалии қонунгузории миллӣ дар соҳаи танзими институтсионалии сармоягузориҳои хориҷӣ ва мутобиқат накардани муқарраротҳои алоҳидаи меъерҳои ҳуқуқи байналхалқӣ алоқаманд мебошад.

Дар Конуни амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" принсипҳои асосие, ки мувофиқи он мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ метавонистанд, барои ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ қарорҳо қабул намоянд, нишон дода нашудааст.

Бояд қайд кард, ки айни замон дар ҷумҳурий ҷиҳати баланд бардоштани самтҳои институтсионалии фаъолгардонии ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ корҳои муайян анҷом дода мешаванд.

Ҳамин тарик, фаъолгардонии ҷараёни сармоягузории хориҷӣ зарурати корҳои муайянро барои танзими тартиби ҳифзи ҳуқуқи сармоягузор ва такмил додани таъмини иттилоотӣ талаб мекунад.

Аз ҳамаи он ҷӣ, ки болотар қайд гардид, маълум мешавад, рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик ба афзоиши сармоягузориҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ алоқаманд мебошад. Барои баланд бардоштани сармоягузорӣ ва ҷалби маблағгузорони хориҷӣ, ислоҳоти соҳторӣ зарур гардидааст.

Бояд қайд кард, ки имрӯз муҳити сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ хело муфид аст. Аммо, барои ҳалли мушкилоти рушди иқтисоди миллӣ дар тӯли ояндавӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ зарур аст, ки равияҳои комплексиро барои масъалаҳои ҷалби заҳираҳои сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок ва таҳқими фаъолияти сармоягузории ҳам субъектҳои ҳочагидорӣ ва ҳам иқтисодиёти миллӣ зарур аст. Бо дарназардошти ин, ба ақидаи мо барои фаъолнокгардонии ҷалби сармояҳои хориҷӣ, бояд тадбирҳо бобати танзимкунонии якчанд самтҳо андешидан шаванд:

1. Бо роҳи либерализатсияи савдо, сатҳи тарифҳои гумрукиро коҳиш дода, имтиёзҳоро нисбат ба молҳои воридотӣ ва ҳам содиротӣ баланд бардошта,

ҳамзамон марказхой савдои озодро зарур аст, ки ҳавасманд бошанд.

2. Аз тариқи бартараф кардани монеаҳои сармоягузорӣ. Бо роҳи таъмини ҳавасмандсозии андоз барои сармояи асосии соҳаҳои истехсолӣ, ташкили фонди миллии сармояи венчурӣ, инчунин таъмингардонии ҳамоҳангсозии рушди кластерҳои саноатӣ.

3. Бо тавсееи бахши молиявӣ, ба монандӣ:

- ташкили системаи бақайдгирии моликияти шаҳсӣ ва амволи ғайриманқӯл дар қишивар ба сифати кафолати иловагӣ барои сармоягузорон ва кредиторҳо;

- иҷозат додани фаъолияти ташкилотҳои молиявию қарзии хориҷӣ ва бонкҳои тиҷоратӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- афзоиши тэъдоди ташкилотҳои мустақили молиявию қарзии аз рӯи идоракунӣ бо ваколатномаи коғазҳои қиматнок.

4. Ба воситаи рушди инфрасоҳтори бозор, яъне таъсиси фонди миллии суғурта бо иштироки ширкати суғуртаи хориҷии аккрeditatsiya шуда, коркарди системаи ҳавасмандгардонӣ бо кафолати суғурта аз ҳавфҳои тиҷоратӣ ва ҳавфҳои молиявӣ, инчунин ташкили системаи имтиёзҳои андозбандӣ ва танзими гумруқӣ барои соҳаҳои инфрасоҳторӣ, ба монандӣ:

- наклиёт;
- алоқа;
- соҳаҳои молия ва қарз;
- суғурта.

5. Мубориза бар зидди чинояткории иқтисодӣ:

- ташкили гурӯҳҳои муштарак дар мубориза барои ҳолатҳои ғайриқонунӣ ва таъмини бехатарии иқтисодӣ бо созмонҳои байналмилалии эътирофшуда;

- дар доираи тартиби судӣ барои айборкуниҳои бүрократӣ;

- коррупсия.

Дар ин ҳолати додашуда, иштироки фаъоли Тоҷикистон дар созишинаҳо оид ба масъалаҳои байналхалқии ҳифзи сармоягузорӣ таваҷҷуҳӣ хосаро мегирад. Дар робита ба ин, имзои Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1994) дар Конвенсияи Вашингтон соли 1965 бояд қайд карда шавад. "Дар бораи тартиби ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ байни давлатҳо ва шахсони хориҷӣ". Ин Конвенсия аз ҷониби 100 давлати ҷаҳон ба имзо расид. 134 Дар асоси Конвенсияи мазкур, Маркази байналхалқӣ оид ба танзимдароварии баҳсҳои сармоягузорӣ

(ICSID) таъсис дода шудааст, ки аз нигоҳи тавсияҳои методӣ барои ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ ва ихтилофҳо байни сармоягузорон ва қишиварҳои қабулкунанда нақши муҳим дорад [1, с. 74].

Дигар санади ҳукукии муҳими байналхалқӣ, ин Конвенсияи Саул аз соли 1985 мебошад. Аз ҷониби Бонки умумиҷаҳонӣ муайян шуда "Дар бораи таъсиси Агентии бисёрҷониба оид ба кафолати сармоягузорӣ" (АБКС), аз соли 1994-ум Ҷумҳурии Тоҷикистон узви он мебошад.

АБКС мақсад дорад, ки фаъолгардонии сатҳи ҷалби сармояи хориҷиро дар қишиварҳои рӯ ба таракқӣ ниҳода, тавассути таъмин намудани кафолатҳои иловагӣ ба сармоягузорони ҳусусӣ, инчунин таъсиррасонӣ ба беҳтаршавии фазои хориҷӣ дар қишиварҳои қабулкунанда, ҳаматарафа мусоидат намояд. Ҳадафҳои мазкур аз ҷониби Агентӣ бо роҳи ҳалли вазифаҳои зерин амалӣ карда мешаванд: 135

- ташкили форумҳои гуногун барои мусоидат намудан ба сармоягузорӣ;

- баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони мақомотҳои идоракунии давлатӣ, ки барои таҳия ва тадбиқи сиёсати сармоягузорӣ масъуланд;

- иҷро намудани таҳқиқот оид ба сармоягузорӣ;

- кӯмаки қишиварҳои қабулкунанда дар таҳияи санадҳои қонунгузорӣ, қоидаҳо ва расмиётҳо бобати мусоидат намудани фаъолгардонии воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, тавассути Ҳадамоти машваратӣ оид ба сармоягузории хориҷӣ. Маҷмӯи кафолатҳое, ки ба сармоягузорони хориҷӣ, чӣ дар доираи қонунгузории миллӣ ва чӣ дар санадҳои ҳукукии байналмилалий пешниҳод гардонида мешаванд, аз чунин қисматҳои зерин иборатанд:

- кафолате, ки ба маблағгузор ҳукуки истифодаи натиҷаҳои фаъолияти соҳибкориро мутобики ихтиёри худаш медиҳад;

- кафолати марбут ба тартиби ҳалли баҳсҳои байни давлати қабулкунанда ва сармоягузор.

Агентии бисёрҷониба аз руи кафолати сармоягузорӣ, чунин кафолат медиҳад:

- ҳавфҳои ғайритиҷоратӣ (аз ҷумла аз ҷанғҳо, бетартибиҳо, миллигардонӣ, экспроприатсия, реквизитсия, мусодира);

- ҳавфҳои маҳдудкунии интиқол додани фоида, ҳиссаи фоида,

дивидендо, фоизҳо, ҳаққи хизмат, пардоҳт ва ҷубронпӯлӣ ба асъори ҳориҷӣ;

Ҳамин тариқ, таҳлили таҷрибаи мусоири ҳориҷӣ оид ба фаъолгардонии ҷалби маблағгузориҳои ҳориҷӣ ба мо имкон медиҳад, ки чунин ҳулоса барорем. Маҳз захираҳои сармоягузорӣ муҳаррики иқтисодиёти миллӣ барои ҳар як қишвар ва ҳам барои тамоми ҳочагии ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Ҳамзамон, бо назардоши гуфтаҳои болозикр, қайд намудан зарур аст, ки дигаргунсозиҳои таркибӣ шарти муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии қишвар дар маҷмӯъ ва минтақаҳо ва вилоятҳои алоҳидаи он мебошад. Қувваи пешбарандаи ин раванд метавонад механизми истифодаи захираҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёт бо норасонии пасандоз бошад, ки ҳусусиятҳои хоси он дар поён зимни таҳқиқ қарор мегирад.

АДАВИЁТ

1. Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России и за рубежом. – М.: Финстатинформ, 1993. – С. 74.
2. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация и внешнеэкономические связи Таджикистана. Душанбе, Деваштич. 2005.-192.с.
3. Каримова М.Т. Инвестиционный климат Республики Таджикистан и пути его улучшения/ Известия Академии Наук Республики Таджикистан. 2002.№1.С. 65-77.
4. Каримова Ш.К. Пути активизации инвестиционных процессов в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики – 2013. – № 3 (55). – С. 181.
5. Оймаҳмадов М. Основы внешнеэкономической деятельности. Душанбе. Ирфон, 1997. -215.с.
6. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. №1.С.25.
7. Расулов Г. Таджикистан: активизация международных инвестиционных отношений. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2004.№4.С.129.
8. Саидмурадов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Душанбе. Ирфон, 2005.-260.с.
9. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан /Под общей редакцией Л.Х. Саидмурадова. Душанбе. Ирфон, 2006. – 176.с.

ТАКМИЛИ ШАРОИТҲОИ МУСОИД ОИД БА ҶАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Баробари зиёдшавии ҳаракати байналхалқии сармоя таъсири он ба иқтисодиёти милли, бо воситаи бозори ҷаҳонии сармоя ва корпоратсияҳои фаромиллати новобаста аз тамоюли либерализатсияи он ба нигоҳдории танзими давлатӣ ва байналхалқии ҳаракати сармоя оварда мерасонад. Дар сатҳи милли асосан содироти сармоя ва дар сатҳи байналхалқӣ бошад, ҳаракати сармояи мустаким ба танзим дароварда мешавад. Дар соҳаи танзими давлатии содироти сармоя як қатор таҷрибаҳои назариявӣ ва амалиявӣ вучӯд дорад. Тарафдорони танзими фаъолонаи давлатии соҳаи иқтисоди ҳориҷӣ ифода менамоянд, ки дар назарияи иқтисоди номукаммалии бозор, ки хеле пештар маълум мебошад, даҳолати давлатро маҳсусан дар ҳаёти иқтисоди ҳориҷии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва дар иқтисоди давраи гузариш қарор дошта талаб менамоянд.

Қалидвожаҳо: сармоя, рушд, даромад, фойз, самаранокӣ, содирот ва воридот

УЛУЧШЕНИЕ ВЫГОДНЫХ УСЛОВИЙ ИНВЕСТИРОВАНИЯ КАПИТАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Наряду с увеличением международного движения капитала его влияние на национальную экономику через глобальный рынок капитала и транснациональные корпорации, независимо от его тенденций к либерализации, ведет к поддержанию государственного и международного регулирования движения капитала. На национальном уровне вывоз капитала в основном регулируется, а на международном уровне регулируется движение прямого капитала. Имеется ряд теоретических и практических опытов в области государственного регулирования вывоза капитала. Сторонники активного государственного регулирования внешнеэкономической деятельности утверждают, что в теории несовершенной рыночной экономики, которая давно известна, требуется вмешательство государства, особенно в зарубежных экономиках развивающихся стран и стран с переходной экономикой.

Ключевые слова: капитал, развитие, доход, проценты, эффективность, экспорт и импорт.

IMPROVEMENT OF FAVORABLE CONDITIONS FOR INVESTMENT OF CAPITAL RESOURCES IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Along with the increase in international capital flows, its influence on the national economy through the global capital market and transnational corporations, regardless of its liberalization tendencies, leads to the maintenance of state and international regulation of capital flows. At the national level, the export of capital is mainly regulated, and at the international level, the movement of direct capital is regulated. There are a number of theoretical and practical experiments in the field of state regulation of capital export. Proponents of active government regulation of foreign economic activity argue that the theory of an imperfect market economy, which has long been known, requires government intervention, especially in the foreign economies of developing countries and countries with economies in transition.

Keywords: capital, development, income, interest, efficiency, export and import.

Сведения об авторе: *Хидиров Дж.* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Khidirov J.* – second-year graduate student of Finance and Economics at the Tajik National University.

МОҲИЯТ ВА ҚОНУНХОИ АМАЛИГАРДОНИИ ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ МЕҲНАТ

**Холов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Пеш аз он ки мо оиди қонуниятҳои инкишофи ҳочагии ҷаҳонӣ сухан ронем, дар мадди аввал зарур аст, ки худи моҳияти қонуниятро дарк намоем. Қонуният (regularity) – ин робитаи объективии мавҷудбӯда, такроршавандай зуҳурот ҳо ин ки марҳилаи ҷараҳҳои таъриҳӣ мебошад. Дар ҳар як марҳилаи инкишофи таърихии ҷамият қонуниятҳои нав ба нав дар ҷобаҷогузории қувваҳои истеҳсолкунанда ба вуҷуд меоянд. Онҳо дар натиҷаи ҳамкории тарафайни қонуниятҳои инкишофи ҷамиятӣ ташкил карда мешаванд. Қонуниятҳои ҷобаҷогузории қувваҳои истеҳсолкунанда муносибатҳои умумии байни қувваҳои истеҳсолкунанда ва ҳудудҳои муайянро дар назар доранд.

Агар қонуниятҳо ҳақиқати объективиро дар ҷобаҷогузории истеҳсолоти ҷамиятӣ ифода намоянд, онҳо принсипҳо инъикоси ин қонуниятҳо дар фаъолияти ҳочагидорӣ мебошанд. Аз нуқтаи назари илмӣ ва амалӣ на фақат дуруст дарк кардани қонуниятҳои ҷобаҷогузории қувваҳои истеҳсолкунанда ва принсипҳои онҳо муҳим мебошад ва инчунин дарки таносуби дурусти онҳо низ зарур мебошад.

Барои вазъи инкишофи иқтисодии мусоир сарфакорона ҷобаҷокардани қувваҳои истеҳсолкунанда аҳмияти маҳсус дорад, ки самаранокии истеҳсолотро таъмин намуда, фоидай максималиро дар сарфакорона истифода намудани иқтидори захираҳои табии ба даст меоварад. Дар ин ҳолат истифодаи комплексии захираҳои табии, ҷори намудани технологияи баландсифати бетанафус дар коркарди ашҳи ҳом аҳмияти зиҳд дорад.

Муккамалгардонии соҳтори ҳудудии ҳочагидорӣ, таъмини ҳамҷоякунии инкишофи иқтисодӣ ва ҷамъиятии ҳар як субъекти давлатӣ ба беҳтаргардонии ҳамкориҳои тарафайни ҳочагидорӣ равона карда шудаанд.

Тақсимоти байналхалқии меҳнат (ТБМ) ин натиҷаи қонуниятҳои инкишофи тақсимоти ҷамиятӣ мебошад, ки дар ҷараҳни он тафриқаи сифатии намудҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ гузаронда мешавад. Умуман се марҳилаи аввали ҷараҳни тақсимоти меҳнати ҳақиқӣ дар тамоми ҷамият маълуму машҳур мебошанд;

1. ҷудо намудани ҷорводорӣ аз заминдорӣ;

2. ҷудо намудани ҳунармандӣ ба намуди мустақили фаъолият;

3. ҷудо намудани сармояи таҷкорати ва тиҷорат.

Дар натиҷа тақсимоти байналхалқии меҳнат ҳамчун усули ташкили иқтисодиҳти ҷаҳон баромад мекунад, ки дар ин ҳолат корхонаҳои давлатҳои гуногун ба истеҳсоли намудҳои алоҳидаи мол ва хизматҳо маҳсус гардонда шуда, минбаъ онҳоро байни ҳамдигар мубодила менамоянд.

Маҳз ба туфайли тақсимоти байналхалқии меҳнат соҳаҳои наву замонавии фаъолияти тавлидгарӣ ва ҳадамот пайдо мешаванд. Онҳо меҳнату захираҳои зиҳди мардумонро сарфа намуда, дар навбати ҳуд истеҳсолоти ҷомеаро ба босарфагию эҳтиҳат ҳидоят менамоянд, ки ин соҳаҳои таҳассус ҷасорати пахӯн шуда, натиҷаҳои фаъолияти одамонро афзун мегардонанд.

Рақобатпазирии мамлакат яке за роҳҳои иштироки давлат дар ТБМ мебошад.

Мағҳуми рақобатпазирии мамлакат (англ. National competitiveness) – мағҳуми бисёрмâъноест, ки аксаран ҷунин ифода мейбад:

Кобилияти мамлакат барои ноил гардидан ба суръати баланди рушди иқтисодӣ, ки дар дурнамои миёнамӯҳлат устувор бошад;

Дараҷаи ҳосилнокии омилҳои истеҳсолот дар мамлакати додашуда;

Кобилияти ширкатҳои мамлакати муайян барои рақобати бомуваффақият дар ин ё он бозорҳои байналхалқӣ.

Дар доираи ду ифода аввал балан намудани рақобатпазирии мамлакат бо баландшавии сатхи зиндагии ахолӣ ва шиддатёбии рушди иқтисодӣ алоқаманд мебошад. Бинобар ин мағҳуми рақобатпазирии миллӣ бо чунин соҳаҳои назарияи инкишофи иқтисодӣ, инчунин бо назарияи ҳамоишёфтai сармоя вобаста мебошад. Бо ин сабаб роҳҳои муаяни баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат аз тарафдории ин ё он мактаби илмӣ дар ҷаҳорҷубаи назарияҳои номбаршуда, ки ба саволҳои «чи таъсир мерасонад ва чи ягон натиҷа намебахшад» ҷавоб медиҳад, вобастагӣ доранд.

Байни баланд намудани рақобатпазири бо ду ифодаи аввал ва ифодаи сеюм фарқияти ҷиддие вуҷуд дорад. Зоро рақобатпазирии мамлакат дар ду маънои аввал зарурияти иштироқи мамлакатро дар тиҷорати байналхалқӣ нишон намедиҳад – соҳибкорӣ метавонад дар мамлакат ҳеле самаранок буда бо корҳонаҳои ҳориҷӣ дигар мамлакатҳо тиҷорат кардан зарур нест. Дар ҷаҳорҷубаи маънои сеюм рақобатпазирии мамлакат танҳо дар бозори байналхалқӣ зоҳир мегардад.

Рақобатпазирии мамлакат ба воситаи якчанд нишондиҳандаҳо баҳо дода мешавад. Ин, пеш ҳама, бақияни тавозуни тиҷорати; ҳароҷоти ҳароҷоти омилҳои истеҳсолот ба воҳиди маҳсулот, ки бо қурби пули миллӣ муаян карда шудаанд; қвотаҳои бозорӣ мебошанд. Аммо нишондиҳандаҳои номбаршуда ба таври пурра ҳусусият ва сифати бартарияти рақобатиро тавсиф намекунанд, яъне устуворӣ ва афзалиятнок будани онро муаян наменамоянд.

Ба қатори нишондиҳандаҳои интегралии рақобатпазирии мамлакат инҳо доҳил мешаванд:

-«ҳосилнокии меҳнат», яъне оне ки ба қадом дараҷа мамлакат метавонад истеҳсолкунандай камҳароҷот ҳангоми баланд будани музди меҳнат бошад;

-«ҳосилнокии пурраи омилӣ», ки бо миқдори маҳсулот ба воҳиди маҷмӯи ҳароҷотҳои меҳнат ва сармоя чен карда мешавад.

Чи ҳеле ки қайд гардид рақобатпазирии мамлакат дар қобилияти ширқадҳои мамлакати муаян барои рақобати бомуваффақият дар ин ё он бозорҳои байналхалқӣ ифода мейбад. Баланд намудани рақобатпазирии мамлакат дар асоси ифодаи сеюм бо татқиқи сиёсати анъанавии саноатӣ дар бахши дастгирии корҳонаҳои муаян-

«пешқадамҳои мамлакат» ва ё содиркунандагон ва сиёсати дастгирии қурби пасти асъори миллӣ зич алоқаманд мебошад. Дар баробари ин аҳмияти маҳсусро сарчашмаҳои бартарияти рақобатӣ мебозанд.

Умуман, дар шароити мусир дар бозори ҷаҳонӣ ду сарчашмаи бартарияти рақобатиро фарқ менамоянд:

Бартарияти рақобати, ки аз ҳисоби ҳароҷотҳои паст ба даст оварда мешавад;

Бартарияти рақобати, ки аз ҳисоби дифферентсиатсияи молҳо ташкил мешаванд.

Ба нигоҳдории бартарияти рақобатӣ ва давомнокии вақти бартарият се омил таъсир мерасонад:

1. Сарчашмаи бартарият. Вобаста аз нигоҳдории бартарият системаи сарчашмаҳои бартарияти рақобатиро аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

а) бартарияти сатҳи паст - ашёи ҳоми арzon, кувваи кори ва гайра;

б) бартарияти сатҳи баланд - технологияҳои бапатент - даровардашуда, дифферентсиатсия дар асоси беҳамто будани молҳо, ва ё ҳадамотҳо, эътибори корҳонаҳо.

Дифферентсиатсияи сатҳи баландро мо муддати дуру дароз нигоҳ дошта метавонем, ки ба он доҳил мешаванд:

- қобилияти ва малакаҳои баланд, алоқаҳои мустаҳкам бо мизоҷони асоси;

- маблағгузории асосии интенсивии дарозмуддат ба иқтидорҳои истеҳсоли омузонидани коргарон, гузаронидани корҳои иммию тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструктори, маркетинг ва гайра. Бартарияти баланд натанҳо дар давраи дуру дароз нигоҳ дошта мешавад, балки бо маҳсулотнокии баланд алоқаманд мебошад.

2. Миқдори сарчашмаҳои аёнии бартарияти рақобатии корҳонаҳо;

3. Доимо аз навсозии истеҳсолот ва дигар намудҳои фаъолият.

Барои он ки бартарияти рақобати нигоҳ дошта шавад, ба корҳона аз сари ҳат зарур аст.

Сарчашмаҳои бартарияти рақобатии корҳонаро зиёд намуда онҳоро такмил диха;

Аз бартарияти сатҳи паст ба бартарияти сатҳи баланд гузарад.

Таҷрибаи пешбурии бизнеси байналхалқӣ нишон медиҳад, навоварие, ки бартарияти рақобати меоварад, одатан талаботи навро ҳам дар бозори доҳили ва ҳам дар бозори ҳориҷи пешаки пай мебарад.

Чунин унсурҳои навовариҳоро таъқид кардан мумкин аст, ки

бартарияти рақобатиро бавучуд меоваранд:

1. Технологияҳои нав. Дигаргун сохтани технология барои коркарди мол, усулҳои нави маркетинг, истеҳсол ё интиқолу такмили хадамоти иловаги имкониятҳои нав ба вучуд оварда метавонад. Соҳаҳои нав дар сурате пайдо мешаванд, ки дигаргун сохтани технологияи ба вучуд омадани моли навро иконпазир мегардонад.

2. Талаботи нав ё тағӣирёфтаи истеъмолкунандагон.

Асосан бартарияти рақобати дар сурате ба вучуд меояд, ки дар замири ҳаридорон талаботи комилан навпайдо мешавад. Он корхонаҳое, ки аллакай дар бозор мақеи устувор доранд, метавонанд инро пай набаранд ё ки ба таври бояду шояд ба ин эътибор дода натавонанд, чунки барои ин талаботро қонеъ кардан ба вучуд овардани силсилаи нави арзишҳо талаб карда мешавад.

3. Пайдоиши доираи нав дар соҳа. Боз яке аз имкониятҳои ба вучуд овардани бартарияти рақобати даме ба миён меояд, ки дар соҳа доираи комилан нав пайдо мешавад. Ё ба гурӯҳҳои нав чудо шудани доираҳои мавҷуда ба амал меояд. Имкони ташаккул додани гурӯҳи ҳаридорони «худи» ва баъзе навъҳои маҳсулотро барои гурӯҳи муаяни ҳаридорон тавлид кардан пайдо мешавад.

4. Тағӣир ёфтани ҳарочоти истеҳсолот. Бартарияти рақобати дар натиҷаи тағӣир ёфтани арзиши мутлақ ё нисбии таркиботе чун қувваи коргари, аёи ҳом, энергия, нақлиёт, алоқа, васоили аҳбор ё таҷхизот ба миён меояд. Ин тағӣир ёфтани имконияти истифодаи таркиботи сифатан навро дар тавлиди маҳсулот нишон медиҳад. Корхона дар ин вазъият ба бартарияти рақобати муваффақ мешавад, дар ҳолате ки рақибон бо маблағузориҳо ва тактикаи пешинai ба шароити кӯҳан мувофиқ карда шуда побанданд.

5. Тағӣир додани сиёсати давлатии танзимкуний. Дигаргун шудани сиёсати ҳукумат дар чунин соҳаҳо, бамонанди, стандартҳои хифзи муҳити зист, талабот ба соҳаҳои нав ва маҳдудиятҳои тиҷорати барои навовариҳо, ҳавасмандиҳои зиёде пеш меоваранд, ки барои корхона дар рақобат бартарият медиҳад. Гап дар сари он, ки пешсафони ин ё он бозор фаъолияти худро бо истифода аз «тартиботи бози»-и аз тарафи ҳукумат муаянгардида пеш мебаранд ва дар сурати дигаргун шудани ин тартибот онҳо мумкин аст байн дигаргуниҳо ҷавоб дода натавонанд.

Ба омилҳои берунии рақобатпазирии корхонаҳо вазъияти сиёсӣ дар мамлакат, нишондиҳандаҳои сиёсати иқтисодии давлат, нишондиҳандаҳои вазъияти иқтисодӣ ва дигар омилҳо доҳил мешаванд.

Намудҳои фаъолият дар шароити рақобат дар ин ё он соҳа ба категорияҳо тақсим карда мешаванд, ки дар навбати ҳуд ба занчири арзишҳо муттаҳид карда мешаванд Ҳамаи намудҳои фаъолият, ки ба занчири арзишҳо доҳил карда мешавад, ҳиссаи худро дар истеҳсоли арзиши истеъмоли мегузоранд.

Ба омилҳои дохилии рақобатпазирии корхона инҳо доҳил мешаванд: иқтидори истеҳсолию технологи, сатҳи таъминоти моддию техники, иқтидори молиявию иқтисодӣ, самаранокии реклама, иқтидори илмию техникӣ, сатҳи корҳои илмию техники, сатҳи корҳои патентию ҳуқуқи, иқтидори мутахассиси технологияи истеҳсолот, сертификатсия ва ҳоказо.

Дар раванди азнавсозӣ нақши асосиро аҳборот ичро карда метавонад. Яке аз масъалаҳои муҳим дар ҷараёни навъовари ин ҷустуҷӯи аҳбороте мебошад, ки рақибон онро мечӯянд ва бо роҳи дигар таҳлил кардан аҳборот. Дар бисёр ҳолатҳо барои гирифтани аҳборот корхонаҳо маблаги зиёдеро сарф мекунанд ё ин ки маблаги зиёдеро барои гузаронидани корҳои илмию тадқиқотӣ ва конструкторӣ ҷудо менамоянд. Вале дар бисёр ҳолатҳо ба аҳбороти нав корхонаҳое ноил мегарданд, ки дар бисёр соҳаҳо нақши аутсайдерҳоро ичро менамоянд. Таҷриба нишон медиҳад, ки навъовариҳо натиҷаи зарурият мебошанд.

Барқароркуни тақсимоти байналхалқии меҳнат якчанд маҳилаи таърихиро аз сар гузарондааст, ки дар арафаи он ҳусусиятҳо ва шаклҳо ҳатто дар низоми сармоядорӣ низ тағӣир ёфтанд. Бо ташкил намудани низоми сосиалистӣ ва пахӯ намудани он баъди ҷонги Дуюми Ҷаҳонӣ тақсимоти муайяни вазифаҳои истеҳсолӣ байни давлатҳо ва ҳалқиятҳо гузаронда шуд, ки ба тағӣирёбии ҷиддии тақсимоти умумицаҳонии меҳнат оварда расонд.

Оғози солҳои 60-уми асри XX ҳамчун марҳилаи нави тақсимоти меҳнат дар робита бо пош ҳурдани низоми сармоядорӣ ва ташкили давлатҳои нави соҳибистиклол дар Осиё, Африка, Америка Лотинӣ фаҳмида мешавад, ки ин дар тақсимоти байналхалқии меҳнат нақши намоёнро нишон дод. Яъне ин давлатҳо ҳамчун истеҳсолкунанда ва таҳвилкунандаи молҳои ашёйӣ ва

хурокворӣ дар бозори ҷаҳонӣ чудо карда шуданд. Ҳамин тавр, дар охири солҳои истеҳсолотӣ ҷамъияти (соҳаҳои истеҳсолӣ 60-ум соҳтори тақсимоти умумиҷаҳонии ва ғайриистеҳсолӣ, саноат, ҳоҷагии ташкил карда шуд, ки асосан аз се звенои қишлоқ, соҳтмон, тичорат ва гайраҳо.); асосӣ иборат мебошад: давлатҳои тараққикардаи саноатии ғарб (истеҳсолкунандагон ва таҳвилкунандагони маҳсулоти дорои технологияи баланд), давлатҳои сотсиалистӣ (истеҳсолкунандагон ва таҳвилкунандагони молҳои коркард ва истиҳроҷи саноатӣ), давлатҳои рубайнкишоф (таҳвилкунандагони маҳсулотҳои ашёйӣ ва хурокворӣ). Дар баробари ин қайд кардан зарур аст, ки тақсимоти байналхалқии меҳнат дар асрҳои XVI-XVIII, дар марҳилаи қашвиётҳои ҷуғрофӣ ва барқароркуни низоми мустамликавии давлатҳои ғарб бо ҳусусиятҳои худ фарқ мекард ва тақсимоти меҳнат байни ҳалқиятҳо дар ин марҳила оғоз гардид.

Умуман тақсимоти байналхалқии меҳнат байни шаҳрҳо (метрополияҳо) ва мустамликаҳои нимаи аввал ва дуюми аспи XX, вақте, ки низоми кӯҳнаи мустамликадории тақсимоти ўҳдадориҳо моҳияти худро гум кард аз ҳамдигар фарқи кулий доштанд. Дар ин ҳолат ҳамаи тағијиротҳо ва ҷараёнҳои эволюсионӣ дар тақсимоти байналхалқии меҳнат дар доираи ҳоҷагидории сармоядории бозорӣ амали гардонда мешуданд. Дар пояи тақсимоти меҳнат ва инкишофи бозории ҷаҳонӣ мубодилаи тичоратии ҳамаи давлатҳои ҷаҳон қарор доранд. Аммо дар марҳилаи баъди ҷангӣ ба мубодилаи молҳо мубодилаи хизматҳо ва сармоя низ илова карда мешуданд.

Тақсимоти байналхалқии меҳнат (ТБМ) ин натиҷаи қонуниятиҳои инкишофи тақсимоти ҷамиятӣ мебошад, ки дар ҷараёни он тафриқаи сифатии намудҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ гузаронда мешавад. Умуман се марҳилаи аввали ҷараёни тақсимоти меҳнати ҳақиқӣ дар тамоми ҷамият маълуму машҳур мебошанд;

4. чудо намудани ҷорводорӣ аз заминдорӣ;

5. чудо намудани ҳунармандӣ ба намуди мустақили фаъолият;

6. чудо намудани сармояи таҷорати ва тичорат.

Инкишофи минбаъдаи кувваҳои истеҳсолкунанда чудо намудани тақсимоти ҷамъиятии меҳнатро ба ҷунун қисматҳо оварда расонд:

- Умумӣ- байни соҳаҳои калони истеҳсолотӣ ҷамъияти (соҳаҳои истеҳсолӣ 60-ум соҳтори тақсимоти умумиҷаҳонии ва ғайриистеҳсолӣ, саноат, ҳоҷагии ташкил карда шуд, ки асосан аз се звенои қишлоқ, соҳтмон, тичорат ва гайраҳо.);

- Ҳусусӣ- дар доҳили соҳаҳои калон, ба зерсоҳаҳо ва корхонаҳои онҳо (барои мисол, байни соҳаҳои саноатӣ, дар доҳили соҳаҳои мосинасозӣ байни мосинҳои калон ва сабук ва f.);

- Ягона – дар доҳили корхонаҳо ва гайраҳо.

Мустаҳкамшавии ҷараёни тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар доҳили иқтисодиёти миллӣ рушди ҳосилнокии меҳнатро аз сар гузаронда барои давлатҳо имконияд медод, ки маҳсулотҳоро нисбат ба талаботи истеъмолкунандагони доҳилӣ барзиёд истеҳсоли намоянд. Ин ҳолат дар вобастагӣ бо нобаробар тақсим шудани омилҳои истеҳсолот байни давлатҳо, бо гуногуни шароитҳои табиию- иқлими, пайдоиши ҷараёни тақсимоти меҳнатро байни давлатҳо муҳаё намуд. Дар оянда ба ин сабабҳои соғи тичоратии васеъ гардондани истеҳсолоти намудҳои алоҳидай маҳсулот барои минбаъд ташкили намудани онҳо дар дигар давлатҳо илова карда шуданд. Дар натиҷа тақсимоти байналхалқии меҳнат ҳамчун усули ташкили иқтисодиёти ҷаҳон баромад мекунад, ки дар ин ҳолат корхонаҳои давлатҳои гуногун ба истеҳсоли намудҳои алоҳидай мол ва хизматҳо маҳсус гардонда шуда, минбаъд онҳоро байни ҳамдигар мубодила менамоянд. Мақсади асосии иштироки давлатҳо дар ТБМ новобаста аз фарқияти иҷтимоӣ-иқтисодии кушиши онҳо барои ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ мебошад. Самарае, ки мамлакатҳо ҳангоми иштирок дар ТБМ ба даст меоранд дар натиҷаи амали шудани қонуни арзиш ба даст оварда мешавад, ки он дар фарқияти байни арзиши миллӣ ва байналмиллалӣ асос меёбад.

Бартариятҳои ТБМ дар мубодилаи байналхалқӣ дар он зухур мешавад, ки ҳар як давлат бо назардошти шартҳои мусоид ба фоидаи дар шакли фарқияти арзиши миллию байналхалқии маҳсулоти содиркунанда ноил мегардад.

Гайр аз ин ба сарфай ҳароҷотҳои доҳили бо роҳи даст қашидан аз истеҳсолоти миллии молу ҳадамот аз ҳисоби воридоти нисбатан арzon меовоарад.

АДАБИЁТ

1. Авдокушин Е.Ф. «Международные экономические отношения»: Учебник. – М.:Юристъ, 1999-368 с.
2. Мировая экономика/ под ред.А.С. Булатова.М.: Юристъ.2000.-670с.
3. Мировая экономика и международные экономические отношения. /Под редакцией А.С. Булатова, Н.Н. Ливенцева. - М.: Магистр, 2008.
4. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч.-Ч.1. учебное пособие для вузов.-М.: Международные отношения, 2000-416 с.
5. Спиридонов И.А. Мировая экономика: учебное пособие.-М.:ИНФРА-М, 2000.-256с.

МОҲИЯТ ВА ҚОНУНҲОИ АМАЛИГАРДОНИИ ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ МЕҲНАТ

Якчанд қонунҳои иқтисодӣ дар инкишофи ҳочагии ҷаҳонӣ амал мекунанд, ки муҳимтарини онҳо тақсимоти байналхалқии меҳнат, иқтисодиёти қушод, мувозинати макроиктисодӣ ва гайраҳо мебошанд. Комилан маълум аст, ки дар иқтисодиёти қушод мақсади сиёсати макроиктисодӣ ин ноил шудан ба мувозинати ҳам доҳили ва ҳам беруни мебошад. Зери тавозуни доҳили, ҷун қоиди, ҳолати «шӯғли пурра» ё баробарии маҷмуу такозо ва маҷмуу арзаро дар сатҳи истехсолоти иқтидори ва набудани бекурбашавии цурби асьор фаҳмидан мумкин аст. Тавозуни беруни бошад, нигоҳдории тавозуни пардоҳти баробаршудаи хисобҳои расмӣ, бақияи сифрии тавозуни амалиётҳои ҷорӣ ва сатҳи муйяни захираҳои асьори ҳориҷиро мефаҳмонад.

Калидвожаҳо: ракобат, иштирок, самара, даромад, ҳарочот, содирот, воридот, сармоя, нарҳ.

ПРИРОДА И ЗАКОНЫ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТРУДОВОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ

Существует несколько экономических законов, которые применяются к развитию мировой экономики, наиболее важными из которых являются международное разделение труда, открытая экономика, макроэкономическое равновесие и так далее. Понятно, что в открытой экономике целью макроэкономической политики является достижение как внутреннего, так и внешнего баланса. Под внутренним балансом, как правило, состояние «полной занятости» или равенство совокупного спроса и совокупного предложения можно понимать как уровень производства мощности и отсутствие девальвации обменного курса. Внешний баланс означает поддержание равного платежного баланса официальных счетов, нулевого баланса текущего счета и определенного уровня валютных резервов.

Ключевые слова: конкуренция, участие, эффективность, доходы, расходы, экспорт, импорт, капитал, цена.

NATURE AND LAWS OF IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LABOR DISTRIBUTION

There are several economic laws that apply to the development of the global economy, the most important of which are the international division of labor, an open economy, macroeconomic equilibrium, and so on. It is clear that in an open economy, the goal of macroeconomic policy is to achieve both internal and external balance. Under the internal balance, as a rule, the state of “full employment” or the equality of aggregate demand and aggregate supply can be understood as the level of capacity production and the absence of exchange rate devaluation. External balance means maintaining an equal balance of payments of official accounts, a zero current account balance and a certain level of foreign exchange reserves.

Keywords: competition, participation, efficiency, income, expenses, export, import, capital, price.

Сведения об авторе: – *Холов Сиёвуш* – магистр второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, Тел: **918 62 51 29**

Information about the author: *Kholov Siyorush* – second-year master's degree in Finance and Economics at the Tajik National University, Tel: **918 62 51 29**

РЕКОРДНЫЙ ТУРИЗМ В ЯПОНИИ НА ФОНЕ ОТНОШЕНИЯ ЯПОНЦЕВ К ДРУГИМ СТРАНАМ

**Шерхонов К.
Таджикский национальный университет**

Въездной туризм Японии развивался слабо из-за большого обменного курса национальной валюты по отношению к валютам других стран и первоначально был связан в основном с американским рынком (25 - 30%). Однако в 80-е годы благодаря бурному развитию новых индустриальных стран Восточной и Юго-Восточной Азии, въездной туризм страны начал увеличиваться и достиг 3,58 млн. человек в

1992 г. против 2 млн. в 1984 г . В настоящее время две трети зарубежных гостей прибывают из азиатских стран, а такие страны, как Тайвань и Южная Корея, обогнали США. Туристы из азиатских стран и США посещают Японию для того, чтобы провести здесь отпуск. Европейцы в основном совершают бизнес- путешествия [1].

Таблица 1

Число прибывших туристов в Японию (тыс. человек).

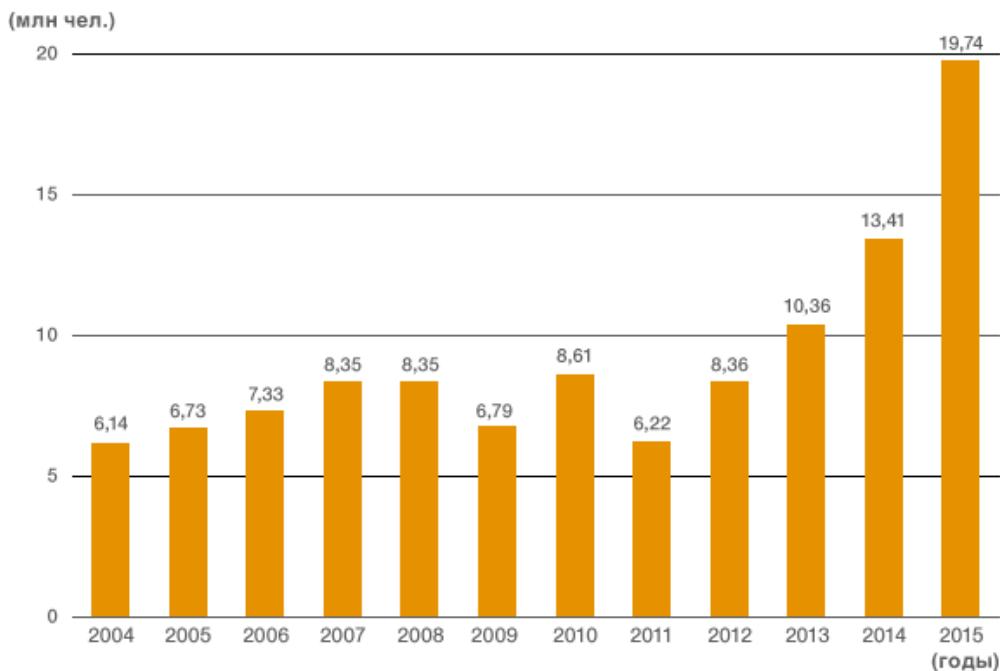
Тыс. человек				Изменения в %(годы)		
2010	2012	2013	2014	12/11	13/12	14/13
8,611	8,358	10,364	13,413	34.4	24.0	29.4

В 2011 году, число зарубежных туристов составило 6,2 млн. человек, что на 30% меньше показателей 2010 года. Первые месяцы 2012 года показали рост интереса туристов к поездкам в Японию, об этом же свидетельствует объем бронирований на весну, на знаменитое цветение сакуры. В январе-феврале 2012 года поток туристов был всего на 4% ниже, чем в январе 2011 года. Наибольший рост турпотока показала Южная Корея(+35%). Одновременно растет деловой туризм. Туристы возвращаются медленнее, однако броней стало заметно больше, особенно из США и Канады, где Национальный офис по туризму развернул сразу несколько масштабных рекламных акций.[3]

Количество иностранных туристов, посетивших Японию в 2014 году, составило 13 413 600 человек, увеличившись на 29,4%

по сравнению с предыдущим годом, по оценкам Агентства по туризму при Министерстве земли, инфраструктуры, транспорта и туризма. Второй год подряд отмечаются рекордные показатели иностранного туризма. Из Азии приехало 10,61 млн человек, или 79% от общего количества иностранных туристов в 2014 году, и 84% из этих азиатских туристов, или 8,92 млн, были из Восточной Азии. Наибольшее количество туристов приехало из Тайваня (2,83 млн), Южной Кореи (2,76 млн), Китая (2,41 млн), Гонконга (930 тыс. человек), и США (890 тыс.). За этими странами следуют Таиланд, Австралия, Малайзия, Сингапур, и Великобритания завершает список первых десяти стран по количеству туристов, посетивших Японию в 2014 году.

Рис.1

**Количество иностранных туристов в Японии за 2003-2014.
Количество туристов, приезжавших в Японию в 2004-2015 гг.**

Прим.: данные до конца 2014 года уточнены, за январь-октябрь 2015 г. даны по предварительным оценкам, за ноябрь-декабрь 2015 г. – предположительная оценка.

Источник: Агентство по туризму при правительстве Японии (JNTO)

Таблица 2

Количество иностранных туристов в Японии по странам

	Страна	Кол-во (млн)	Процентов от общего количества
	Тайвань	2,83	21,1
	Южная Корея	2,76	20,5
	Китай	2,41	18,0

	Гонконг	0,93	6,9
	США	0,89	6,6
	Таиланд	0,66	4,9
	Австралия	0,30	2,3
	Малайзия	0,25	1,9
	Сингапур	0,23	1,7
	Великобритания	0,22	1,6
	Филиппины	0,18	1,4
	Канада	0,18	1,4
	Франция	0,18	1,3
	Германия	0,14	1,0
	Вьетнам	0,12	0,9

В апреле 2015 года Япония зафиксировала 1 млн. 764 тыс. прибытий иностранных туристов, что на 43% выше прошлогоднего показателя за то же время. В марте тоже был немалый рост – 35%. Япония переживает невиданный туристический бум [4].

Японская национальная организация по туризму назвала ряд факторов, которые могут способствовать такому росту количества туристов из-за рубежа:

- 1) значительное упрощение порядка получения краткосрочных виз;
- 2) увеличение количества товаров, не облагаемых пошлиной для иностранных туристов;
- 3) рост международного туризма в Азии, сопровождающийся экономическим ростом;
- 4) привыкание людей к мысли, что в Японию съездить не так уж и дорого, с учётом низкого курса йены.

Список того, что иностранцы могут купить без оплаты потребительского налога, был расширен, и теперь включает не только электронику и одежду, но и товары повседневного спроса, еду, напитки и ряд других товаров. При этом туристы чаще стали покупать японские предметы роскоши, которые, благодаря низкому

курсу йены, гораздо дешевле в Японии, чем в тех странах, откуда они приехали.

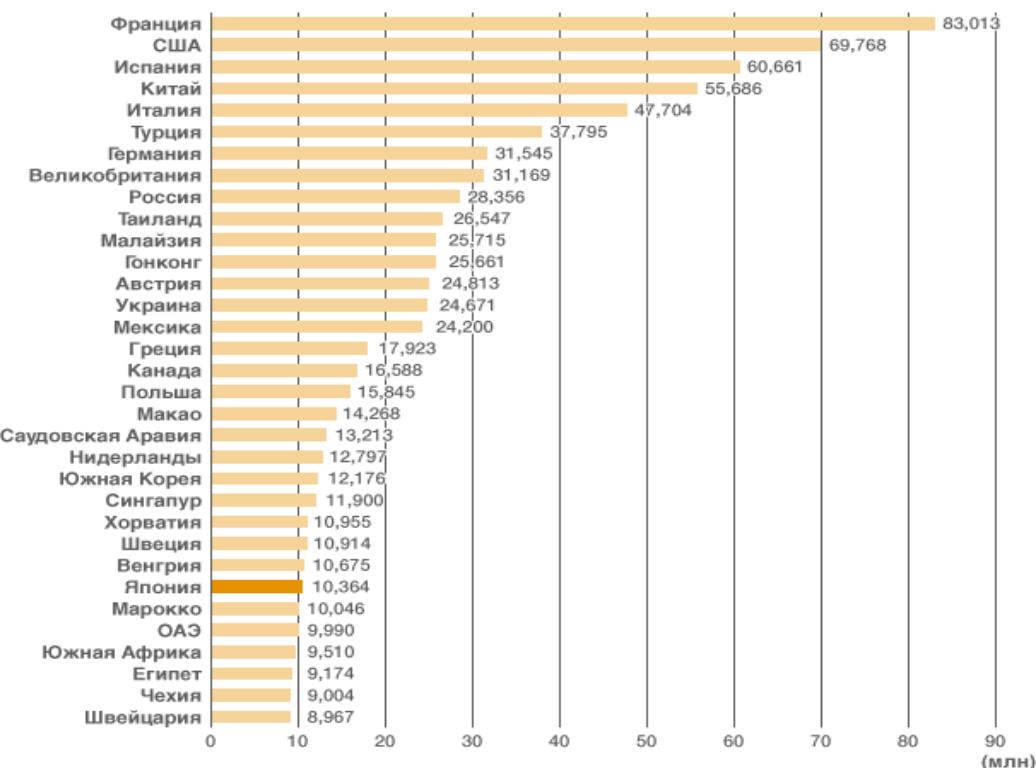
Перспективы возможного ухудшения отношений между Японией и Китаем также могли сказаться на росте количества китайских туристов, которые обычно делают в Японии много покупок. Множество туристов из Китая приехало в период китайских праздников, связанных с началом весны, с 18 до 24 февраля. В местах, где расположены туристические достопримечательности, похоже, специально к их приезду предприняли ряд мер, включавших устройство зон беспошлинной торговли.

Потребительские расходы в Японии в 2014 году составили примерно 293 трлн юаней. Таким образом, те два с лишним триллиона юаней, потраченные иностранными туристами, составили около 0,4% общего номинального валового внутреннего продукта. Экономисты оценили увеличение ВВП благодаря расходам иностранных туристов на 2,7 трлн юаней.

Впрочем, Япония пока ещё очень далека от того, чтобы считаться одной из крупнейших туристических стран. В 2013 году она была всего лишь на 27 месте в мире по количеству туристов из-за рубежа, хотя и это уже лучше 33 места, которое она занимала годом ранее.

Рис. 2
Рейтинг стран по количеству иностранных туристов

Рейтинг стран по количеству иностранных туристов

Составлено редакцией Nippon.com по предварительным данным Японской национальной организации по туризму на июнь 2014 г.

nippon.com

В ходе подготовки к Олимпийским и Паралимпийским играм 2020 года в Токио правительство поставило цель добиться роста количества иностранных туристов до 20 млн человек к году Олимпиады. Для этого оно планирует расширить рамки кампании "VisitJapan", направленной на привлечение посетителей из-за рубежа. Сейчас кампания направлена на 14 стран и регионов, которые рассматриваются как ключевые рынки, но это количество будет увеличено до 2020. Правительство рассчитывает на то, что в 2016 году количество иностранных туристов составит 15 миллионов человек. Учитывая нынешние темпы роста, цель 2020 года кажется вполне достижимой [5].

Повышение туристской привлекательности Японии является одной из главных задач правительства, которое рассчитывает, что к 2030 г. количество въезжающих туристов должно увеличиться до 30 млн человек, для чего будет принят ряд специальных мер. Прежде всего, это касается увеличения капиталовложений в индустрию туризма, обеспечение мер по повышению качества обслуживания и дальнейшее снижение требований к визовому режиму. По данным Японской национальной туристской организации (ЛИТО), в 2014 г. Японию посетили 13,41 млн иностранных туристов,

что стало рекордным показателем за последние 50 лет [7].

Основания для столь амбициозных планов в Японии есть: вот уже несколько лет въездной турпоток растет темпами, сильно превышающими среднемировые и среднерегиональные показатели. В 2015 году Японию посетили 19,73 млн. иностранных туристов, рост по сравнению с 2014 составил 47%. Первые два месяца 2016 года также принесли увеличение въезда более чем на 40%. Более того, по данным министерства финансов Японии, с января по октябрь 2015 г. иностранные туристы потратили в стране на 905,8 млрд. юен (\$7,9 млрд.) больше, чем японские туристы, отправившиеся за рубеж. Баланс стал активным впервые за много лет, причем с весьма значительным профицитом.

Для достижения новых целей японские власти начинают поистине революционные реформы, которые изменят облик не только въездного, но и внутреннего туризма в стране. Туристические ресурсы признаются краеугольным камнем развития регионов. Некоторые объекты, посещение которых было ограничено, планируется сделать общедоступными. Например, государственный дом приемов Акасака и государственный дом в Киото. Большое

внимание будет уделено развитию национальных парков – признанного туристического бренда Японии. Города сделают более удобными и привлекательными для туристов. Для этого, в частности, принимаются «пейзажные планы», которые позволяют уйти от точечной застройки.

Выездной туризм, его характеристика

Японские туристы являются весьма привлекательными для многих стран, так как во время своих путешествий они тратят довольно большие суммы — в среднем в 2—3 раза больше, чем любой другой иностранный турист, что весьма выгодно для принимающей страны. В связи с этим между принимающими странами

разгорается борьба за привлечение японских туристов. Чтобы не остаться в стороне от этих изменений на мировом туристском рынке, необходимо провести глубокий и всесторонний маркетинговый анализ основных тенденций развития туризма Японии.

Согласно данным UNWTO наиболее посещаемыми странами в Азии являются: Китай, Таиланд, Малайзия, Гонконг, Сингапур и Индонезия. Данные государства являются также наиболее приоритетными для прибытий Японцам.

Как известно, средний срок отпусков в Японии непродолжителен, и, соответственно, не позволяет дальние путешествия. Реже всего посещаются островные государства Океании [2].

Рис.3 Расходы японских туристов.

Выездной туризм Восточной Азии характеризуется высокими темпами развития. Лидером выездного туризма является Китай. К 2020 г. ожидается, что Китай станет мировым лидером выездного туризма. Япония из-за экономических проблем уступила лидерство в выездном туристском потоке, но сохраняет высокий потенциал выездного туризма. Прогнозируется сохранение высоких темпов развития выездного туризма Восточной Азии.

Согласно данным, представленным Мировой Туристской Организацией, затраты туристов из Японии начали сокращаться с 2011 года, и только с 2013

показатели поползли вверх и стабилизировались.

Несмотря на значительное понижение затрат в выездном туризме, Япония совсем немного уступила в показателях выбывших туристов. Из этого следует, что туристы не отказались от поездок, а стали посещать государства с более дешевым отдыхом. Понизился рейтинг посещения японцами: Южной Кореи, Сингапура, Брунея.

Основной целью поездок для 82,2% японцев стал экскурсионный туризм, остальные ездили за границу по делам. До 8,71 млн. человек выросло количество женщин среди японских туристов, что составило более половины от общего числа путешественников.

Таблица4

Изменения объемов туристских расходов в других странах

Дата	Значени	Изменен
2014	19 311	-11,66
2013	21 861	-21,66

2012	27 906	2,36
2011	27 262	-2,46
2010	27 950	10,92
2009	25 199	-9,68
2008	27 901	5,24
2007	26 511	-1,36
2006	26 876	-28,45
2005	37 565	-1,8
2004	38 252	32,09
2003	28 958	

Согласно статистическим данным JNTO, выездной туризм в Японии восстанавливается быстрыми темпами, опережая развитие въездного туризма. В марте, когда в Японии произошло землетрясение, число выезжающих на отдых за рубеж, сократилось более чем на 9%, в апреле и мае – на 8% и 8,4%, соответственно. В июне этот показатель выездного туристического потока сократился почти на 3% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. А в июле за рубеж выехало на 4,5% больше японцев, чем год назад, пишет svali.ru. Данные по въездному туризму свидетельствуют о том, что это направление еще не восстановилось. Так, за период с января по июль 2011 года число иностранных туристов, посетивших Японию, составило около 3 миллионов человек, что на 30% меньше, за аналогичный период 2010 года. В марте въездной туристический поток уменьшился на 50% по сравнению с тем же периодом прошлого года. В апреле был зафиксирован спад въездного туризма на 62,5%, в мае – на 50%, в июне – на 36%. За июль этого года страну посетило около 560 тысяч туристов, что на 36% меньше, чем за тот же период 2010 года. Япония входит в десятку самых густо населенных стран мира, представляя собой высокоразвитую страну, более 90% населения которой относит себя к среднему классу. В то же время выездной туризм стал развиваться здесь относительно поздно по сравнению с другими развитыми странами.

Как представляется, рекордное число иностранных туристов в Японии в 2015 г., почти достигшее 20 млн. человек, отражает не только эффективность реализации правительственные программ по развитию туризма и фактическую готовность Японии принимать иностранцев в стиле особого японского гостеприимства, но и высокий уровень терпимости по отношению к тем приезжим, к которым у самих японцев отношение не всегда дружественное. На первый взгляд, кажется удивительным, что

из всех стран на первое место по посещаемости Японии в качестве туристов в 2015 г. вырвались столь «несимпатичные» для японцев китайские гости. Однако это еще раз подчеркивает нацеленность островной Японии на открытость миру и ряд привлекательных национальных черт граждан современной Японии.

Еще до окончания 2018 г. Япония зафиксировала рекордные показатели посещения страны иностранными туристами. Так, в декабре 2015 г. было объявлено, что за 11 месяцев количество иностранцев, посетивших Японию, достигло рекордного показателя – около 18 млн человек. В Японской национальной туристической организации главными факторами роста числа иностранных туристов назвали снижение курса иены и ослабление визовых требований для граждан Китая, что резко увеличило число туристов именно из этой страны [1]. В то же время количество российских туристов за этот же срок сократилось на 16,2 %. По данным Японской национальной туристической организации, Япония с 2012 г. демонстрирует уверенный рост количества иностранных туристов (табл. 1). Ущерб, нанесенный стране Великим бедствием на Востоке Японии в марте 2011 г. (годовое падение иностранного туристического потока на 27,8 %), фактически удалось преодолеть за один год (в 2012 г. прирост иностранных туристов составил 34,4 %). Иностранным туризму как одному из источников дохода страны после Великого бедствия на Востоке Японии правительство стало уделять еще большее внимание, что дало свои положительные результаты: стабильно с 2012 по 2015 г. наблюдался рост количества иностранцев, посещавших страну в туристических целях, приблизившихся к уровню 20 млн человек.

Японская пресса обращала внимание и на локальные рекорды. Так, столичное правительство провело опрос гостиниц и других мест проживания, который показал,

что в 2018 г. из-за рубежа по делам или с целью туризма Токио посетило 11 млн 890 тыс. человек. Это на 34 % больше по сравнению с 2017 г. Власти Токио также отметили, что в 2018 г. зарубежными гостями было потрачено в Токио 10 млрд 160 млн долл.

Несмотря на столь впечатляющие позитивные результаты, нынешняя администрация премьер-министра Японии Абэ Синдзо ставит себе амбициозную цель: к 2020 г., когда в Токио пройдут Олимпийские и Паралимпийские игры, повысить ежегодное число зарубежных туристов, посещающих Японию, до 40 млн.

Фактически это предполагает удвоение по сравнению с нынешним уровнем числа приезжающих в Японию зарубежных туристов. Для достижения этой цели в Японии предпринимаются специальные меры. Например, по информации NHK, в 2018 г. правительство Японии определило семь новых туристических маршрутов, а в первой половине 2019 г. выбрало еще четыре: один пролегает по северной префектуре Хоккайдо, другие охватывают Токио и 10 окружающих столицу префектур в регионе Канто.

ЛИТЕРАТУРА

1. NHK World. 16.12.2015 20:15.
2. Казаков О.И. Иностранный туризм в Японии после Великого бедствия на Востоке Японии // Япония наших дней. № 2 (12), 2012. – М.: ИДВ РАН, 2012. С. 51–63.
3. NHK World. 27.05.2016 07:21.
4. NHK World. 15.06.2016 07:06.
5. Gov't ministries told to include tourism-boosting steps in budget requests // Japan Today. 18.06.2016 06:45 JST.

РЕКОРДНЫЙ ТУРИЗМ В ЯПОНИИ НА ФОНЕ ОТНОШЕНИЯ ЯПОНЦЕВ К ДРУГИМ СТРАНАМ

В 2018 г. Япония зафиксировала рекордное число иностранных туристов – 19,7 млн человек. Количество туристов из Китая увеличилось на 107 %, а количество российских туристов сократилось на 15 %. При этом доля японцев, симпатизирующих Китаю, продолжает оставаться на крайне низком уровне – порядка 15 %. Еще до окончания 2018 г. Япония зафиксировала рекордные показатели посещения страны иностранными туристами. Так, в декабре 2015 г. было объявлено, что за 11 месяцев количество иностранцев, посетивших Японию, достигло рекордного показателя – около 18 млн человек. В Японской национальной туристической организации главными факторами роста числа иностранных туристов назвали снижение курса иены и ослабление визовых требований для граждан Китая, что резко увеличило число туристов именно из этой страны. Повышение туристской привлекательности Японии является одной из главных задач правительства, которое рассчитывает, что к 2030 г. количество въезжающих туристов должно увеличиться до 30 млн человек, для чего будет принят ряд специальных мер. Прежде всего, это касается увеличения капиталовложений в индустрию туризма, обеспечение мер по повышению качества обслуживания и дальнейшее снижение требований к визовому режиму. По данным Японской национальной туристской организации (ЛИТО), в 2014 г. Японию посетили 13,41 млн иностранных туристов, что стало рекордным показателем за последние 50 лет.

Ключевые слова: Япония, Китай, США, российско-японские отношения, иностранный туризм, общественное мнение, «мягкая сила».

САЙЁХЙ ДАР ЧОПОН ДАР ҚИЁСИ МУНОСИБАТИ ЧОПОН БО ДИГАР ДАВЛАТХО

Соли 2018 Чопон шумораи рекордии сайёхони хоричиро сабт кард - 19,7 миллион. Шумораи сайёхон аз Чин 107% афзуда, шумораи сайёхони Русия 15% кам шудаанд. Дар айни замон, хиссаи ҳамдардии Чопон ба Чин дар сатҳи ниҳоят паст бокӣ мондааст – тақрибан 15%. Ҳатто пеш аз поёни соли 2018, Чопон шумораи рекордии сайёхони хоричиро, ки ба кишвар меоянд, сабт кард. Ҳамин тарик, дар моҳи дебабри соли 2015, эълон карда шуд, ки дар 11 моҳ шумораи хориҷиён, ки ба Япония ташриф овардаанд, ба ҳадди рекордӣ расидааст – тақрибан 18 миллион нафар. Дар Созмони Миллии Туризми Чопон омилҳои асосии афзоиши шумораи сайёхони хориҷӣ коҳиш ёфтани иен ва суст шудани талаботҳои раводид барои шаҳрвандони Чин буданд, ки шумораи сайёхони ин кишварро яқбора зиёд карданд. Баланд бардоштани ҷолибияти сайёхии Чопон яке аз вазифаҳои асосии ҳукumat мебошад, ки то соли 2030 шумораи сайёхони воридшаванда бояд ба 30 миллион нафар афзоиши ёбад ва барои ин як катор тадбирҳои маҳсус андешидар шаванд. Пеш аз ҳама, ба афзоиши сармоягузорӣ дар соҳаи туризм, таъмини тадбирҳо оид ба беҳтар кардан сифати хидмат ва коҳиши минбаъдӣ талабот ба тартиби раводид даҳл дорад. Мувофиқи маълумоти Ташкилоти Миллии Туризми Чопон (LITO), дар соли 2014 ба Чопон 13,41 миллион сайёхони хориҷӣ ташриф оварданд, ки дар 50 соли охир рекорд ҳоҳад буд.

Калидвожаҳо: Чопон, Чин, ИМА, муносибатҳои Русияву Чопон, туризми хориҷӣ, афкори ҷамъиятий, нерӯи нарм.

RECORD TOURISM IN JAPAN AGAINST THE BACKGROUND OF JAPANESE ATTITUDES TO OTHER COUNTRIES

For Japan 2018 is marked by a record number of foreign tourists which mounted to 19,7 million people. The number of visitors from China has increased by 107 %, whilst the share of those from Russia has dropped by 15 %. These trends are seen with only 15 % of the Japanese showing favorable attitude to China. Even before the end of 2018, Japan recorded a record of foreign tourists visiting the country. So, in December 2015, it was announced that over 11 months the number of foreigners reaching a record high was about 18 million people. The number of foreign tourists has increased, and the number of tourists from China has increased significantly. Improving the tourist

attractiveness of Japan is one of the main tasks of the government, which expects that by 2030 the number of incoming tourists should increase to 30 million people, for which a number of special measures will be taken. First of all, this concerns the increase in investment in the tourism industry, the provision of measures to improve the quality of services and a further reduction in the requirements for the visa regime. According to the Japan National Tourism Organization (LITO), in 2014, 13.41 million foreign tourists visited Japan, which was a record high over the past 50 years.

Keywords: Japan, China, USA, Russian-Japanese relations, foreign tourism, public opinion, «soft power».

Сведения об авторе: Шерхонов Комрон – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса факультета мировой экономики. Тел: 933-77-99-96

Information about the author: Sherkhonov Komron – Tajik National University, 2nd year graduate student of the faculty of world economy. Phone: 933-77-99-96

ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

*Шарифзода М.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии омӯзиши фанни иқтисодӣ ва унсури муҳимтарини иқтисодӣ миллӣ мебошад. Чунки сармоягузорӣ бевосита ба асосҳои фаъолияти иқтисодӣ таъсир расонида, дар умум муайякунандай раванди рушди иқтисодӣ мебошад. Дар луғатҳо омадааст, ки истилоҳи “Сармоя” калимаи лотинӣ буда, барои сармоягузориҳо, баробаркуниҳо нигаронида шудааст [1]. Аксар муҳаққиқон қайд мекунанд, ки “Сармоягузорӣ” аз калимаи лотинӣ “Investire” ва ё олмонӣ “Investition”, гирифта шуда ҳамчун сармоягузории дарозмуддат ба ҳама гуна корхона бо мақсади фоида, фахмида мешавад [2, с.14]. М. Седлак дар асари худ қайд кардааст, ки мафҳуми “Investiture” дар давраи низоми феодалий маълум шуда, ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқии ҷорӣ намудани пешбуруди васал бо ихтиёри феодал фахмида мешуд. Минбаъд, истифодай ин мафҳум бо гирифтани даромад ва додани ҳуқуқи моликият ба як миқдори муайяни молу мулки (дар тафсири мусир - воситаҳои истехсолот) алоқаманд мебошад [3, с.30-34].

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки дар адабиёти иқтисодӣ то солҳои 80-ум, истилоҳи “Сармоягузорӣ” дар доираи илмӣ аслан дар робита ба иқтисоди сотсиалистӣ аз нигоҳи амалия истифода намешуд. Он асосан дар корҳои тарҷумонии олимони хориҷӣ, ки дар он мафҳуми моҳияти сармоягузориҳо дар “Мафҳуми маблағгузорӣ” ифода ёфта буд [4, с.20]. Дар оянда, истилоҳи “Сармоягузорӣ” дар доираи илмӣ васеъ қабул карда шуд, вале он вақт ҳам бо маблағгузорӣ ҳаммаъно мавқеъ дошт.

Дар адабиёти иқтисодӣ ду ҷанбаи баррасии маблағгузорӣ (сармоягузориҳо) ҷой мегирифт:

- ҳамчун раванди инъикоскунандай ҳаракати арзиш дар рафти тақрористехсоли воситаҳои асосӣ;

- ҳамчун категорияи иқтисодӣ ба маънои низоми муносибатҳои иқтисодии марбут ба ҳаракати арзиши (пешакӣ) ҷудогардидаи воситаҳои асосӣ аз лаҳзаи сафарбаркунӣ то ба лаҳзаи ҷуброни воситаҳои пулий.

Дар ин давра, сармоягузориҳо ҳамчун амалиёти сармоявӣ на танҳо дар воситаҳои асосӣ, балки дар афзоиши воситаҳои гардон мавқеъ гирифт. Ин муқаррарот дар усули стандартии муайян намудани самаранокии иқтисодиёти маблағгузориҳои асосӣ инъикос ёфтааст. Равияни додашуда ба он ақида аст, ки воситаҳои асосӣ ҷудо аз сармояи гардон дар алоҳида фаъолият намекунанд. Яъне, ноил шудан ба натиҷаҳои иқтисодӣ маҳсули истифодаи муштараки онҳо мебошанд.

Чуноне, ки Л. Л. Игонина қайд мекунад, аксар вақт чунин мавқеъ ба назар мерасад, ки категорияҳои “Сармоягузориҳо” аз як тараф ва “Маблағгузориҳо” аз дигар тараф, бояд фарқ карда шаванд. Дар асоси он, ҳусусияти фарқкунандай сармоягузорӣ аз ҷониби намояндагон, маҳсулнокии истехсолии категорияи мазкур ба шумор меравад. Дар баробари ин, зери мафҳуми сармоякунонӣ ҷун қоида, ҳариди воситаҳои истехсолот ва маблағгузории сармоявӣ бошад,- ҳариди дороихои молиявӣ фахмида мешавад [4, с.20].

Мавриди зикр аст, ки дар адабиётҳои иқтисодии мусир мафҳумҳои гуногуни “Сармоя” пешбинӣ шудааст. Масалан, дар энсиклопедияи бонкии Россия, ки аз ҷониби олим О.И.

Лаврушин таҳия шудааст, истилоҳи “Сармоягузорӣ” ҳамчун сармоягузориҳо дарозмуддат дар дохил ва хориҷи кишвар ба сифати сармояи воқеӣ ва молиявӣ ба ҳисоб меравад, шарҳ дода шудааст [5, с.45]. Инчунин Ё.Э. Тилабов қайд мекунад, ки аслан сармоягузорӣ ин гузоштани сармоя ба мақсади афзоиши минбаъдаи он мебошад. Зери мағҳуми сармоягузорӣ ҳама гуна маблағгузории воситаҳоро каме хавғонок мегардонад. Чунки ҳар як сармоягузорӣ дар худ метавонад, ки на ба афзоиши сармоя ва на ба афзоиши фоида оварда расонад [6, с.12]. Дигар муҳаққиқон бошанд мағҳуми сармоягузориро ҳамчун шабакаи молу амвол, моликият (хуқуқи моликият) ба шумор меравад, ки ба воситай он қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти соҳибмулк амалӣ гардонида мешавад, шарҳ додаанд.

Ҳамин тарик, аз нигоҳи мосармоягузорӣ маҷмӯи ҳароҷотест, ки дар шакли сармоягузории дарозмуддат ба саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва дигар бахшҳои иқтисодиёт амалӣ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз омилҳои тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ин ҷалб намудани сармоягузорӣ мебошад. Сармоягузорӣ ин маблағҳои пулӣ, пасандозҳои мақсадноки бонкӣ, саҳмияҳо ва дигар қофазҳои қиматнок, технологияҳо, мөшинҳо ва таҷдизотҳо, қарзҳо, ҳама гуна амвол ё хуқуқҳои амволӣ, арзишҳои моликияти зехнӣ мебошанд, ки ба объектҳои соҳибкорӣ ва дигар намуди фаъолиятҳо барои гирифтани фоида (даромад) сармоягузорӣ шудаанд ва ноил шудан ба самараи мусбати иҷтимоӣ мебошад. Баъди барҳамхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолият тарафҳои мусбат ва манфии сиёсати иқтисодии он давра баръало намоён гашт. Дар ҷумҳурии мо яке аз тарафҳои манфии он аз кувваи барқ танқиси кашидан ва таъсири манфии он дар тараққиёти иқтисодии ҷумҳурӣ мебошад. Аз ин сабаб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тараққӣ ёфтани соҳаи энергетика аз фаъолияти сармоягузорӣ истифода бурда худ низ дар соҳтмони иншоотҳои бузурги энергетикий фаъолона иштирок намуда истодааст.

Бинобар ин, барои тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҷалби сармоягузорӣ аҳамияти калон дорад. Ҳамаи инро ба назар гирифта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии хуқуқӣ қабул карда шуданд, ки

дар онҳо шароит барои ҷалби сармоягузориҳо муҳайё гардидаанд. Яке аз ин санадҳо ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар боари сармоягузорӣ” мебошад, ки он барои ҷалби сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шароитҳои фароҳамро муҳайё сохтааст. Қонуни мазкур муносибатҳои вобаста ба сармоягузорӣ, асосҳои хуқуқӣ, иқтисодии фаъолгардонӣ, ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии сармоягузориро бо роҳи пешниҳоди низоми хуқуқии одилона, баробар ва кафолати химояи хуқуқи сармоягузорон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд.

Мақсади он ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб кардан ва самарарабаҳш истифода бурдани заҳираҳои моддӣ, молиявӣ, техника ва технологияи мусоир, таҷрибаи идоракунӣ, таъмини шароити истифодаи озод, шаффофијат, соҳибият ва ихтиёрдории сармоягузорӣ риояи меъёрҳои хуқуқи байнамилалий ва таҷрибаи байнамилалии ҳамкории сармоягузорӣ мебошад.

Дар он чунин объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ нишондода шудааст:

- молу мулке гайриманқул;
- қоғазҳои қиматнок;
- моликияти зехнӣ;
- дигар объектҳое, ки қонунгузории

Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти сармоягузориро дар онҳо манъ накардааст [7].

Мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои фаъолияти сармоягузорӣ чунин мебошанд:

- фаъолияти сармоягузории хусусие, ки онро шаҳрвандон: корхонаҳои гайридавлати, муассисаҳо, ташкилотҳо ва соҳторҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон амали мегардонанд;

- фаъолияти сармоягузории давлатие, ки онро мақомоти давлати ва идоракунӣ, корхонаҳои давлати, муассисаҳо ва ташкилотҳо, аз ҳисоби фондҳои бучети ва гайрибуҷети, маблағҳои хурди қарзи амали мегардонанд;

- фаъолияти сармоягузории хориҷие, ки онро шаҳрвандони хориҷи, шахсони хуқуқи, давлатҳои хориҷи, муассисаҳои молиявии байнамилали, инчунин шахсони бешаҳрванд амали мегардонанд;

- фаъолияти сармоягузории муштарақ, ки шаҳрвандон, шахсоне хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷи амали менамоянд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки Чумхурии Тоҷикистон имрӯз ба сармоягузориҳои хориҷӣ эҳтиёҷ дорад. Ҳоҷагии ҳалқи ҳаробгардидаро бо заҳираҳои доҳилӣ пеш бурдан муддати тӯлониро талаబ менамояд. Афзоиши зарурат ба сармоягузории хориҷӣ дар шароити пасти дараҷаи иқтисодиёт дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ҳис карда мешавад. Ҳарчанд аз ҷумҳурӣ содироти маҳсулот вучуд дорад, дар баробари он воридоти капитал ба ҷумҳурии мо зиёдтар ба вучуд омадааст. Ҷалб намудани капитали хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва истифодаи самаранокии он бо мақсади таҷхизонидан ва азnavsозии ҳоҷагии ҳалқи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин вазифаҳои дигаргунсозии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Истифода аз сармоягузории хориҷӣ ҳолати муҳим дар инкишофи иқтисодиёти давлат мебошад. Дар баробари истифодабарии заҳираҳои доҳилӣ сармоягузории хориҷӣ дар давраи гузариш ва шароити ҳусусигардонӣ барои ба дастории технологияи нав, омӯзиши тарзҳои нави идоракунӣ, баромадан ба бозори хориҷӣ, инкишофи потенсиали содиротӣ фоидай қалон дорад.

Таҷрибаи ҷаҳони исбот мекунад, ки аксари мамлакатҳо аз сармоягузориҳои хориҷӣ истифода мебаранд ва онҳо сабаби асосии болоравии иқтисодиёти он мамлакатҳо гардидааст. Инчунин сармоягузориҳои хориҷӣ хеле васеъ паҳн шуда бошанд, метавонанд баъзе соҳаҳои иқтисодиётро аз назорати миллӣ дур намоянд. Ҷунин ҳолатро чӣ мамлакатҳои тараққи карда истода, чӣ мамлакатҳои мутараққи аз сар гузаронидаанд.

Мавриди зикр аст, ки аксар ҳолатҳо сармоягузор танҳо ба он соҳаҳое маблағузорӣ мекунанд, ки зуд даромаднок мебошад. Зеро сармоягузор ба он соҳаҳое, ки маблағи қалонро талаబ мекунад ва даромаднокии он объект баъди ҷандин солҳо ба амал меояд, он қадар диққат намедиҳад. Аз ин хотир, барои сармоягузор дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ва дар ҳудудҳои алоҳида бо қонунгузорӣ имтиёзҳо мұқарраркарда мешаванд. Сармоягузорӣ барои бозтавлиди фондҳои асосӣ метавонад дар шакли маблағузорӣ сурат гирад. Истилоҳи “Маблағузорӣ” ҳамаи намудҳои сарвати молу мулкӣ, аз ҷумла ин чизҳоро фаро мегирад:

а) моликият ба шакли молу мулки манқул ва ғайриманқул, инчунин дигар

хуқуқҳои молу мулкӣ, аз қабили ҳуқуқи ипотека ва ҳуқуқи гарав;

б) ҳуқуқи иштироки саҳмӣ ва дигар шаклҳои иштирок дар ширкатҳо;

в) ҳуқуқи талаб карда гирифтани маблағҳо, ки барои бунёд гузоштани арзишҳои иқтисодӣ ҳарҷ шудааст ва ё хизматрасониҳо, ки арзиши иқтисодӣ доранд;

г) ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, аз ҷумла ҳуқуқи муаллифӣ, патент, моделҳои фоидабаҳш, намунаю моделҳои саноатӣ, нишонаҳои мол, номҳои фирмавӣ, сирри истехсолот ва тиҷорат, технологияҳо, “Ноу-хау” ва “Гудвил”;

д) консессияҳои ҷамъиятии ҳуқуқӣ, аз ҷумла консессияҳои кофта ёфтани ва истихроҷ намудани заҳираҳои табии; тағиیر ёфтани навъи арзишҳои амволӣ ба ҳосияти онҳо чун маблағузорӣ даҳл надорад.

Сармоягузор ин шахси воқеӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони зерин ба ҳайси сармоягузор баромад карда метавонанд:

а) сармоягузорони хориҷӣ - ба сифати сармоягузорони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо эътироф карда мешаванд:

- давлатҳои хориҷӣ ва воҳидҳои маъмурию ҳудудии онҳо дар шахсони мақомоти ваколатдор;

- ташкилотҳои байналмилалӣ;

- шахсони ҳуқуқии хориҷӣ;

- ташкилотҳои хориҷие, ки шахсони ҳуқуқӣ набуда мутобиқи қонунгузории давлатҳои хориҷӣ ташкил шудаанд;

- шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;

б) сармоягузори ватанӣ - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки сармоягузори хориҷӣ намебошанд ва фаъолияти сармоягузориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд.

Сармоягузорони хориҷӣ маблағи ҳудро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳҳои зерин ҳарҷ карда метавонанд:

а) иштироки саҳмӣ дар ташкилотҳо, корхонаҳо ҳамроҳи шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;

б) бунёд кардани корхонаҳое, ки пурра мутааллиқи сармоягузорони хориҷианд;

в) ҳариди гирифтани амвол, аз ҷумла саҳмия ва дигар коғазҳои қиматнок;

г) мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиб шудан ба ҳуқуқи истифодаи замин ва дигар захираҳои табиӣ ва инчунин дигар ҳуқуқҳои амволӣ;

д) бастани шартномаҳо бо шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дигар шаклҳои сармоягузории хориҷиро пешбинӣ менамоянд.

Рушди қонунгузории амалкуннада дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатиро оид ба дастгирии ҳама намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла ҳусусӣ инъикос медиҳад. Бинобар ин, воридотҳои тез-тез тағйироту иловаҳо ба Кодексҳои андоз ва гумruk ин нишондиҳандай тамоюли мутобиқгардонии қонунгузории амалкуннада ба стандартҳои байналмиллалӣ оид ба кафолатҳои ҳуқуқии ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳоро инъикос медиҳад. Таъсиси Шӯрои машваратии назди Президенти мамлакат оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва амалигардонии ҷорабиниҳо шаҳодати тамоюлоти ҷумҳурӣ ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мебошад.

Қадам ба қадам шароитҳои мусоид ҷиҳати ҷалби сармоягузории хориҷӣ, дастгирии соҳторҳои бозоргонӣ ва рушди системаи тиҷоратии молиявӣ-бонкӣ шароит фароҳам оварда мешавад. Тартиби бақайдигирии корхонаҳои муштарақ ва корхонаҳо бо дигар намудҳои моликиятдорӣ содда карда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушд барои давраҳои то соли 2015 қабул гардида буд, ки дар он чунин соҳаҳо, аз ҷумла гидроэнергетика, истихроҷ ва коркарди металҳо ва сангҳои қимматбаҳо, маъданҳои полиметалӣ, рушди телекомуникатсия ва инфрасоҳторҳо, коркарди пахта, маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайраҳо соҳаҳои афзалиятнок барои сармоягузорӣ муайян шудаанд. Инчунин дар стратегияи нави миллии рушд барои давраи то соли 2030 афзалиятҳои асосии рушди кишвар баъди соли 2015, ки ба татбиқи онҳо идеологияи иқтисодӣ, принципҳои заминавӣ ва маҷмӯи тадбирҳо инъикосёфта равона шудаанд ба маориф; тандурустӣ; шуғл; нобаробарӣ; мубориза бар зидди коррупсия; таъмини амнияти орзуқаворӣ ва ҷазо; идоракуни самаранок; ҳифзи

иҷтимоии аҳолӣ; пешгирии низои эҳтимолӣ; амнияти энергетикӣ, экология ва идоракуни равандҳои демографӣ дода шудааст.

Зеро иқтидори гидроэнергетикии Тоҷикистон дар ҳаҷми 527 млрд. кВт/соат қувваи барқ дар як сол арзиш карда шудааст, аммо сатҳи азхудкунии захираҳо на зиёдтар аз 6%-ро ташкил медиҳад. Тоҷикистон ягона мамлакати собиқ давлатҳои шӯравиест, ки аз соли ба даст овардани истиқлолият нерӯгоҳи барқи обии бузург, ба монанди Санѓтуда 1-ро бо иқтидори 400 МВт ва бо ҳаҷми умумии сармоягузории зиёда аз 750 млн. доллари ИМА соҳта ба истифода додааст. Аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ рӯйхати лоиҳаҳои сармоягузории афзалиятноки соҳтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва нерӯгоҳҳои барқӣ-гармдиҳӣ муайян шудааст, ки дар худ 11 лоиҳаҳо таҷассум кардааст ва барои татбиқи онҳо зиёда аз 5 млрд доллари ИМА бояд сармоя ҷалб карда шавад. Накшай истифодабарии комплексии иқтидорҳои гидроэнергетикии дарёҳои мамлакат ва соҳтмони ҳатҳои интиқоли барқ таҳия карда шудааст.

Бо ин мақсад рӯйхати лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти Тоҷикистон муутазам аз нав таҳия ва таҳrir гардида, манзури сармоягузорон ва шарикони потенсиалий карда мешавад.

Захираҳои зеризамиинии Тоҷикистон зиёда аз 400 конҳои маъданӣ ва файримаъданини канданиҳои фоиданок муайян, тадқиқ ва барои истехроҷ омода карда шудаанд:

- объектҳои маъданҳои тилло ва конҳои нуқра;
- конҳои оҳанӣ-бисмутӣ ва волфрам;
- захираҳои сурма;
- мармар, ҳоросанг ва сангҳои қимматбаҳо;
- захираҳои нафту газ;

Кишоварзӣ шароити беҳтарини иқлимий ва табиии мамлакат, ки шоёни офтобу оби фаровон, инчунин водиҳои ҳосилхез барои парвариш намудани меваю сабзавотҳои ҷолиб аз ҷиҳати сифат ва мазза имконият медиҳад. Самтҳои афзалиятноки рушди ҳочагии қишлоқ инҳоянд:

- коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;
- коркарди пашм ва ашёи пустӣ;
- пахтакорӣ;
- боғдорӣ ва сабзавоткорӣ (маҳсулоти аз ҳисоби экологӣ тоза);

- хайвонпарварӣ;
- замбурпарварӣ;
- аз худкуни заминҳои нав.

Сайёҳӣ Тоҷикистон ривоҷу равнақи инфрасоҳторҳои сайёҳӣ ва хизматрасонии сайёҳиро ба роҳ монда, дорои иқтидорҳои рушди минбаъдаи намудҳои сайёҳии зерин мебошад:

- экологӣ;
- табобатӣ;
- сайёҳии кӯҳӣ ва шикорчигӣ;

Ҳар як соҳаи афзалётнок дорои ҳусусиятҳои хоси худ мебошанд, ки ривоҷу равнақ додани онҳо барои ҷумҳурӣ аҳамияти маҳсус дорад. Аз ин хотир, давлат барои ҷалби сармоягузорӣ дар имтиёзҳои гуногунро пешбинӣ менамояд. То имрӯз дар давлати моҷунин кафолатҳо барои сармоягузорӣ пешбини шудаанд:

- баробарҳукуқӣ байни сармоягузорони ҳориҷӣ ва ватани;
- роҳ надодани маҳдудкуни хукуқҳо нисбати сармоягузорон;
- таъмини ҳукуки интиҳоби шартҳои мусоидтарини ҳукуқҳо барои сармоягузорон, дар муддати 5 сол;
- кафолати устувории созишномаҳои ба имзо расида;
- кафолати ҳукуқи истифодабарии даромад ва рафту-омади озодана дар ҳудудӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- даҳлопазирии мақомотҳои давлатӣ ба фаъолияти сармоягузории сармоягузор;
- кафолати ҳукуқи сармоягузор аз давлати қуонӣ ва мусодира;
- кафолати ҳукуқи сармоягузор барои содироти моликият ва маълумот;
- кафолати ҳукуқи истифодабарии захираҳои табӣ;

Имтизҳои андозӣ ва гумруқӣ:

1) Озодгардонӣ аз бочи гумруқӣ ва андоз аз нарҳи иловашуда

- воридоти таҷиҳизотҳо ва воситаҳои комплектии истеҳсолӣ-технологӣ;
- воридоти молу амволи шаҳсӣ барои истифодаи шаҳсӣ аз ҷониби кормандони ҳориҷии корҳонаҳои дорои сармояи ҳориҷӣ;
- воридоти масолех барои татбиқи лоиҳаҳои мақсаднок, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул дониста шудаанд;

- воридоти масолех барои соҳтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон иншоотҳои хеле муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд;

- воридоти масолех барои истифодаи шахсии корҳонаҳои нав

таъсисдодашуда, ки машғули коркарди пурраи нахи пахта то ба барориши маҳсулоти ниҳоӣ мебошад.

2) Озодкунӣ аз андоз аз арзиши иловашуда:

- расонидани хизматрасонии молиявӣ;
- фоизи лизинги молиявӣ;
- содироти маҳсулот, ба ғайр аз пахтаи хоми коркардшуда, нахи пахта, ресмони пахтагӣ ва алюминий аввал, металҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маҳсулоти заргарӣ аз металҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо.

3) Озодкунӣ аз андоз аз фоида

Корҳонаҳое, ки дар соҳаи истеҳсоли маҳсулот таъсис дода мешаванд, ҳангоми интиқоли ҳаҷмҳои дар поён зикргардидаи сармоя ба фонди оинномавӣ, аз андоз аз фоида ба мӯҳлати зайл озод карда мешаванд:

- 2 сол, агар ҳаҷми сармоя то \$500 ҳазорро ташкил дихад;
- 3 сол, агар ҳаҷми сармоя аз \$500 ҳазор то \$2.0 миллионро ташкил дихад;
- 4 сол, агар ҳаҷми сармоя аз \$2.0 миллион то \$5.0 миллионро ташкил дихад;
- 5 сол, агар ҳаҷми сармоя зиёда \$5.0 миллионро ташкил дихад.

Тартиби маҳсусӣ андозӣ

1) Андозбандии соҳтмони нерӯгоҳи барқи обӣ

Фармоишгар ва пурратчи кулл аз пардоҳти андозҳои зерин озод карда мешаванд:

- андоз аз арзиши иловашуда;
- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- андоз аз фоидаи шахсони ҳукуқӣ;
- андози минималӣ аз даромад;
- андоз аз замин;
- андоз аз дорандагони воситаҳои нақлиётӣ;
- андоз аз амволи ғайриманқул;
- андози иҷтимоӣ;
- бочҳои давлатӣ.

2) Андозбандии корҳонаҳои аз наҳ таъсис додашуда, ки машғули коркарди пурраи нахи пахта то ба барориши маҳсулоти ниҳоӣ мебошад:

а) содироти маҳсулоти истеҳсолшудаи корҳонаҳои аз наҳ таъсис додашуда аз андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд;

б) корҳонаҳои аз наҳ таъсис додашуда аз андозҳои зайл озод карда мешаванд:

- андоз аз фоидаи шахсони ҳукуқӣ;
- андози минималӣ.

Ҳамин тарик дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сармоягузорӣ қариб 100 имтиёзу кафодатҳо пешбинишудааст. Инчунин тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар соли 2018, - 644,5 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 326,8 млн. доллари ИМА сармоягузории мустаким ва 317,7 млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошанд.

Сармояи мазкур асосан ба соҳаҳои саноати коркард - 83,0 млн. доллари ИМА, саноати истиҳроҷи маъдан - 167,7 млн. доллари ИМА, фаъолияти молиявӣ ва ҳаргуна хизматрасонии тиҷоратӣ - 6,4 млн. доллари ИМА, нақлиёт ва алоқа - 5,2 млн. доллари ИМА, кишоварзӣ - 17,9 млн. доллари ИМА, маориф - 0,3 млн. доллари ИМА, соҳмон - 26,0 млн. доллари ИМА ва ғайраҳо - 3,3 млн. доллари ИМА равона карда шуданд.

Қарзҳои мазкур ба соҳаҳои саноат - 116,9 млн. доллари ИМА, хизматрасонии молиявӣ - 106,9 млн. доллари ИМА, соҳтмон - 9,3 млн. доллари ИМА, нақлиёт ва алоқа - 77 млн. доллари ИМА ва дигар соҳаҳо - 8,2 млн. доллари ИМА равона гардидаанд.

Боз тибқи маълумоти маълумотҳои оморӣ сармоягузории хориҷӣ дар солҳои 2007-2018, - 9 млрд. 258,6 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он - 4 млрд. доллари ИМА-ро сармоягузории мустаким, - 4 млрд. 756,7 млн. доллари ИМА-ро қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида ва 501,9 млн. доллари ИМА-ро сармоягузории портфелӣ мебошанд.

Бо мақсади дуруст ба роҳ мондани фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди маҳсус - **Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки он** фаъолияти худро баҳри ҷалби ҳарҷӣ бештарӣ сармоягузориҳо, ҳамоҳангозии кӯмаки беруна, суръатбаҳшӣ ба ҷараёни ҳусусигардонӣ ва истифодабарии самараноки моликияти давлатӣ, инчунин дастгирии ҳамаҷонибаи соҳибкорӣ равона месозад.

Раиси кумитаи зикршуда Қодирӣ Қосим дар арафаи ҷаҳони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар воситаи аҳбори омма чунин қайд қард, ки дар ҳашт моҳи соли ҷорӣ дар ҳамbastагӣ бо мақомоти марбутии ҷумҳурӣ бо шарикони рушд ҷиҳати татбиқи 10

лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ 14 созишиномаи нав ба маблағи умумии 133 млн. доллари ИМА ба имзо расонида шуд, ки 39,8 млн. доллари ИМА ё 29 фоизи онҳоро маблағҳои грантӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, лоиҳаи “Барномаи мутобиқгардонӣ ба тафйирёбии иқлим ва паст намудани шиддати таъсири он ба баҳри Араб” - 9,0 млн. доллари ИМА, маблағгузории иловагӣ барои лоиҳаи “Идоракуни экологии замин ва рушди сарчашмаҳои зиндагӣ дар дехот” - 2,83 млн. доллари ИМА, лоиҳаи “Рушди ҷорводорӣ ва ҷароғоҳҳо, марҳилаи 2” - 22,43 млн. доллари ИМА, лоиҳаи “Муқаммалгардонии идоракуни молияни давлатӣ, марҳилаи 2” - 19,77 млн. доллари ИМА, лоиҳаи “Нобуд соҳтани партовҳои саҳти маишии шаҳри Ҳоруғ” - 3,0 млн. доллари ИМА, “Рушди нақлиёти ҷамъиятии шаҳри Ҳучанд” - 3,5 млн. доллари ИМА, доиҳаи “Бакайдигрии амволи ғайриманқул” - 10,0 млн. доллари ИМА, лоиҳаи “Идоракуни партовҳои саҳти маишии шаҳри Ҳучанд” - 5,0 млн. доллари ИМА, лоиҳаи “Пурзӯрнамоии инфрасоҳтори асосӣ барои таъмини усуворӣ ба ҳатари оғатҳои табӣ” - 2,50 млн. доллари ИМА ва лоиҳаи “Таҷдиди роҳи автомобилгарди Душанбе - сарҳади Ӯзбекистон, қисмати аз ҳайкали Сино то дарвозаи ғарбии шаҳри Душанбе” - 55,0 млн. доллари ИМА.

Бояд қайд намуд, ки аз мутобиқи иттилои коршиносон маҷмӯи лоиҳаҳои давлатии сармоягузории амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 сентябри соли 2016 аз 71 лоиҳа иборат мебошад, ки маблағи умумии он 22,5 млрд. сомонӣ (2,86 млрд. доллари ИМА)-ро ташкил дода, аз он 9,9 млрд. сомонӣ (1,3 млрд. доллари ИМА) маблағҳои грантӣ мебошанд. Лоиҳаҳои амалкунанда зиёда аз 10 соҳаи гуногуни иқтисодию иҷтимоии кишварро дар бар гирифтаанд.

Тибқи маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузории хориҷӣ дар нимсолаи аввали соли равон **456,3** млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он **220,9** млн. доллари ИМА **сармоягузории мустаким, 235,4** млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби корхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошанд. Ҳаҷми воридоти сармоягузории мустакими хориҷӣ нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта **14,5** млн. доллари ИМА ё 7% зиёд шудааст. Дар даврони Истиқлолият ба иқтисодиёти мамлакат

зиёда аз 3,7 млрд. доллари ИМА сармояи мустакими хориҷӣ ворид гардидааст.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки дар доираи созишномаҳои сармоягузорӣ ва шартномаи консессияи имзошуда дар маҷмӯъ 13 корхона, аз ҷумла 3 корхонаи бузурги сementбарорӣ, 2 корхонаи истеҳсоли масолеҳи соҳтмон, 2 корхонаи бузурги коркарди нафт, 1 корхонаи бойгардонии маъдан, 2 корхонаи бузурги металлургӣ, 1 корхонаи замонавии истеҳсоли нӯшокиҳои ташнашикан, 1 корхонаи истеҳсоли нуриҳои минералӣ, 1 неругоҳи барқии ҳароратӣ ва азnavsозии КВД “Ангишт” дар минтақаҳои гуногуни қишвар соҳта ба истифода дода мешавад. Инчунин, бо маблағгузории давлати Қатар лоиҳаҳои “Соҳтмони маҷмааи “Диёри Душанбе” бо сармоягузории зиёда наздики 300 млн. доллари ИМА ва лоиҳаи “Соҳтмони масҷиди қалони замонавӣ дар шаҳри Душанбе” бо сармоягузории 85 млн. доллари ИМА рафта истодааст.

Тавре таҳлил нишон медиҳад, муваффақияти бештар дар бâъзе қишварҳо тавассути татбиқи барномаҳои дарозмуддати стратегӣ, маҳсусан, дар ҷое ки захираҳои соҳаҳои воридотивазқунандай ҳочагии ҳалқ истифода гардида, ба даст оварда мешавад. Муносибатҳои иқтисодиро тақвият дода, ҳамни истеҳсоли мол ва хизматрасониҳоро дар қишвар афзун

намудан ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ табдил меёбад.

Чӣ тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомали Раҳмон қайд менамояд - сармоягузории хориҷӣ ба қишварҳое ворид мегарданд, ки дар онҳо фазои мусоиди сармоягузорӣ бунёд ёфта, яке аз ҷузъҳои он мавҷудияти инфрасоҳтори тараққикарда буда, дар ҳуд рушди шабакаи роҳҳо, коммуникатсия, телекоммуникатсия, энергетика, об, сатҳи баланди таҳсилот ва тандурустиро дар бар мегирад.

Бо дарназардошти ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик зарур аст, ки нақши стратегияи сармоягузории давлатӣ ва дарёftи роҳҳои асосии баланд бардоштани таъминоти сармоявии иқтисоди миллиро тавассути сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ тақвият дода ба дараҷаи кифоя расонад.

Дар охир ҳаминро қайд карданиам, ки дар шароити иқтисодиёти Тоҷикистон, ҷалб ва истифодаи сармоягузории хориҷӣ афзоиши таъминоти сармоягузориро дар бахши воқеии иқтисодиёт бо норасоии пасандози милли метавонад ба қулӣ тағиیر диҳад. Рушди минбаъдаи иқтисодии қишварро такони ҷидӣ бахшида, нуғуз ва эътибори мусбати субъектҳои иқтисодии қишварро дар робита ба бозорҳои байналмилалии мол, сармоягузориҳо ва хизматрасониҳо фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

- 1) Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А.М. Проханов (пред.). - М.: “Советская энциклопедия”. - 1981.
- 2) П.И. Вахрин. Инвестиции. Учебник, М.: Издательство В 22 торговая корпорация, “Дашков и К0”, - 2002.
- 3) Седлак М. Тенденции развития секторальной структуры экономики // Проблемы теории и практики управления. - 1998.
- 4) Игонина Л.Л. Инвестиции: Учебное пособие / Под ред. В.А. Слепова. Москва.: Юристъ. - 2005.
- 5) Российская банковская энциклопедия, под редакцией Лаврушина О.И. - Москва. - 2005. - Т.6.
- 6) Тилабов Ҷ.Ҷ. Ташаккулӯбии захираҳои сармоягузорӣ дар шароити норасоии пасандозҳои дохилӣ. - Душанбе - 2019.
- 7) Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”. Дастрас сомонаи www.mmk.tj
- 8) Омори сармоягузории хориҷӣ. Дастрас сомонаи <https://investcom.tj>
- 9) Баромади раиси кумита. Дастрас сомонаи <https://investcom.tj>

ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами шароити иқтисодии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне фаъолияти сармоягузорӣ бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиёти илмии соҳа, сомонаҳои расмии ташкилотҳо ва қонугузории амалкунандай Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Чуноне мутаххасисони соҳа қайд мекунанд, ки яке аз омилҳои тараққиёти иқтисодиёти милли ин ҷалб намудани сармоягузорӣ мебошад. Сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии омӯзиши фанни иқтисодиёт ва унсури муҳимтарини иқтисоди милли мебошад. Чунки сармоягузорӣ бевосита ба асосҳои фаъолияти иқтисодӣ таъсир расонида, дар умум муайякунандай раванди рушди иқтисодӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба сармоягузориҳо, ҳусусан сармоягузории хориҷӣ эҳтиёҷ дорад. Зеро ҳочагии ҳалқи ҳаробгардидаро ба захираҳои дохилӣ пеш бурдан муддати тӯлониро талаб менамояд. Афзоиши зарурат ба сармоягузории хориҷӣ дар шароити пасти дараҷаи иқтисодиёт дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ҳис карда мешавад. Ҳарчанд аз ҷумҳурӣ содироти маҳсулот вучуд дорад, дар баробари он воридоти капитал ба ҷумҳурӣ мо зиёдтар ба вучуд омадааст. Ҷалб намудани капитали хориҷӣ ба иқтисодиёти милли ва истифодаи самаранокии он бо мақсади

тачхизонидан ва азнавсозии хоҷагии ҳалқи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин вазифаҳои дигаргунсозии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин дар мақолаи мазкур диккати асоси ба масоили ҷалб, истифода, натиҷа ва соҳаҳои муҳим барои сармоягузорӣ дода шудааст.

Калидвожоҳ: Сармоягузорӣ, иқтисодӣ, омор, фаъолияти сармоягузорӣ, имтиёзҳо, ҳавасмандгардониҳо, сармоя, соҳаҳои афзалиятнок, андоз.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена одной из наиболее актуальных экономических проблем в Таджикистане сегодня, а именно инвестиционной деятельности. Деятельность инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан анализируется и анализируется на основе научной литературы филиала, официальных сайтов организаций и действующего законодательства Республики Таджикистан. Как отмечают эксперты отрасли, одним из факторов развития национальной экономики является привлечение инвестиций. Инвестиции как экономическая категория являются одним из основных вопросов изучения экономики и важнейшим элементом народного хозяйства. Это связано с тем, что инвестиции напрямую влияют на основы экономической деятельности и определяют процесс экономического развития в целом. Республика Таджикистан сегодня нуждается в инвестициях, особенно в иностранных. Потому что экономика опустошенного народа с его внутренними ресурсами занимает много времени. Потребность в иностранных инвестициях ощущается в условиях низкого уровня экономической активности во всех сферах жизни. Хотя существует экспорт товаров из страны, импорт капитала в нашу страну увеличился. Привлечение иностранного капитала в национальную экономику и его эффективное использование для оснащения и модернизации национальной экономики Республики Таджикистан является одной из важнейших задач экономических преобразований. В статье также рассматриваются вопросы привлечения, использования, результатов и ключевых направлений для инвестиций.

Ключевые слова: инвестиции, экономика, статистика, инвестиционная деятельность, льготы, стимулы, капитал, приоритетные отрасли, налог.

INVESTMENT ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to one of the most pressing economic problems in Tajikistan today, namely, investment activities. Investment activity in the Republic of Tajikistan is analyzed and analyzed on the basis of the scientific literature of the branch, the official websites of organizations and the current legislation of the Republic of Tajikistan. According to industry experts, one of the factors in the development of the national economy is the attraction of investments. Investments as an economic category are one of the main issues of studying the economy and the most important element of the national economy. This is due to the fact that investments directly affect the fundamentals of economic activity and determine the process of economic development as a whole. The Republic of Tajikistan today needs investments, especially foreign ones. Because the economy of a devastated people with its internal resources takes a lot of time. The need for foreign investment is felt in conditions of low levels of economic activity in all spheres of life. Although there is an export of goods from the country, the import of capital into our country has increased. Attracting foreign capital to the national economy and its effective use to equip and modernize the national economy of the Republic of Tajikistan is one of the most important tasks of economic transformation. The article also addresses issues of attracting, using, results and key areas for investment.

Keywords: investments, economy, statistics, investment activity, benefits, incentives, capital, priority sectors, tax.

Сведения об авторе: Шарифзода Мадинаи Шариф – магистр второго курса кафедры Мировой экономики и СИБ, финансово-экономический факультет, Таджикский национальный Университет.

Information about the author: Sharifzoda Madinai Sharif – s econd year graduate student of the Department of World Economy and NIB, Faculty of Finance and Economics, Tajik National University.

ХУҚУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА - LAW AND POLICY

ШАРТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ХУҚУҚИИ СУБЪЕКТОНИ ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

**Зоирев Ф. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Ҳолатҳое, ки ҳангоми мавҷуд будани онҳо ҷавобгарии хуқуқи гражданий ба миён меояд, асосҳои бавуҷудоии он меноманд. Дар адабиёти хуқуқӣ оид ба масъалаи асосҳои шартҳои ҷавобгарии хуқуқи гражданий ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Гурӯҳи олимон ба сифати он таркиби хуқуқвайронкуниро, ки аз унсурҳои зайл: зарар, зиддиҳуқуқӣ будани кирдори зараррасон, алоқаи сабабӣ ва гуноҳи зараррасон иборат медонанд (Донецов С.Е., Маринина М.Я., Лейба В.Н., ва дигарон). Ба ақидаи дигарон асоси ягона ва умумии ба вучуд омадани ӯҳдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар бояд вайрон кардани хуқуқи субъективии гражданий ҳисобида шавад (Витрянский В.В., Сулейменов М.К., ва дигарон). Гурӯҳи сеюми олимон оид ба се намуди асосҳои ҷавобгарии хуқуқи гражданий: меъёрий, хуқуқи субъективӣ, хуқуқӣ-воқеӣ сухан меронанд (Красавчиков О.А.) [1, с.18].

Барои ба ҷавобгарии молумулӣ қашидани шахс, гайр аз асос, инчунин мавҷуд будани шартҳои умумии ҷавобгарии хуқуқи гражданий зарур аст [2]. Ба онҳо дохил мешаванд:

1. Амали (бемалии) зиддиҳуқуқӣ;
2. Алоқаи сабабӣ дар байни рафтори зиддиҳуқуқи ва оқибати бавуҷудомада;

3. Гуноҳ;

4. Мавҷудияти зарар ё зиён.

Маҷмӯи шартҳои номбаршуда ҳамчун қоиди умумӣ барои гузоштани ҷавобгарӣ ба зиммаи шахси конкретӣ зарур буда ва дар якҷоягӣ таркиби хуқуқвайронкунии гражданиро ташкил медиҳанд. Ҳамчун қоиди умумӣ, гайр аз ҳолатҳои пешбини намудани қонун ё шартнома набудани ақаллан яке аз шартҳои мувофиқи қонунгузории гражданий талаботе, ки оид ба иҷрои ӯҳдадориҳои пешниҳод ҷадвал мешавад, на танҳо дар қонун ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқи, анъанаҳои кори ё дигар талаботҳои муқаррарии пешниҳодкардашуда, балки дар ҳуди асосҳои бавуҷудоии ӯҳдадориҳои пешбинӣ карда мешавад.

Барои ҳамин ҳам ба сифати маҳаки рафтори зиддиҳуқуқи қарздор бояд баъзе асосҳои муқдурарнамудаи ӯҳдадориҳо низ хизмат намояд. Дар ҳолати аз санади маъмурӣ ба вучуд омадани ӯҳдадори ба сифати маҳаки зиддиҳуқуқи мувофиқ наомадани рафтори қарздор ба мазмуни ин санади маъмурӣ хизмат менамояд. Агар ӯҳдадори дар асоси шартнома ба вучуд ояд, он гоҳ рафтори зиддиҳуқуқи вайрон намудани шартҳои шартнома ҳисоб карда мешавад. Асоси бавуҷудоии ӯҳдадори аҳди яктарафа бошад рафтори хуқуқии ба шартҳои аҳдҳои яктарафа муҳолифи зиддиҳуқуқи эътироф карда мешавад. Дар ҳолате, ки ӯҳдадори аз таркиби хуқуқии муракқаб ба вучуд омада бошад, рафтор бояд ба ҳамаи унсурҳои муракқаби таркиби хуқуқӣ мувофиқ бошад. Дар ҳолати баръакс рафтори қарздор ҳарактери зиддиҳуқуқиро доро мегардад.

Рафтори зиддиҳуқуқи дар намуди ҳаракат ва беҳаракатии зиддиҳуқуқи ифода мейбад. Амали қарздор ҳарактери зиддиҳуқуқи ро ҳамон вакт доро мегардад, ки агар он бевосита аз тарафи қонун ва дигар санадҳои хуқуқию меъёрий манъ карда шуда бошад, ё барҳилоғи қонун ва дигар санадҳои меъёрию хуқуқӣ, шартнома, аҳдҳои яктарафа ва дигар асосҳои бавуҷудоии ӯҳдадориҳо бошад. Чунончӣ, м. 331 КГ радди яктарафаи ӯҳдадори ва яктарафа тагиир додани шартҳои онро гайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қонун ё шартнома манъ менамояд.

Амали фурушанде, ки ба ҳаридор моли аз руи сифат ба шартҳои шартномаи басташуда ҷавобгу набударо пешниҳод менамояд, низ зиддиҳуқуқи мебошад. Барои ҳал намудани амали зиддиҳуқуқии иштирокчиёни муомилоти гражданий дар ҳолатҳои зарурӣ муомилоти муқаррарии кори ё талаботҳои дигари муқаррарии пешниҳодгардида ба назар гирифта мешавад. Рафтори зиддиҳуқуқии иҷорагирандаи бинои истиқоматӣ ва аъзои оилаи он ки дар м. 70 Кодекси манзил муайян карда шудааст. асос барои ба дигар бинои истиқоматӣ дода кучонидани иҷорагир бо сабаби ба

дигарон ҳамроҳ зиндагӣ карда натавонистани он мегардад, факат бо назардошти принсипи ахлокии чамъиятӣ амали шуданааш мумкин мебошад.

Беамалий дар ҳамон маврид зиддиҳукуқи хисобида мешавад, ки ба зиммаи шахс уҳдадории дар ҳолати даҳлдор амал кардан гузошта шуда бошад, уҳдадории амал кардан мумкин аст аз шартҳои шартномаи басташуда ба миён ояд. Мисол, беамалии маҳсулотсупоранде, ки молро дар муҳлати муайянкардаи шартномаи маҳсулотсупорӣ нафиристонидааст, зиддиҳукуқи эътироф карда мешавад. Ӯҳдадори оид ба содир намудани амали муайян мумкин аст аз талаботи қонун ба миён ояд. Мисол, мувофиқи м. 251 КГ ҶТ шахсе, ки ашёи гумшударо ёфтааст, вазифадор аст, ба шахсе, ки ашёро гум кардааст ё ба соҳибмулк онро баргардонад.

Барои ба ҷавобгарии гражданий қашидан мавҷудияти алоқаи сабаби дар байни амал ва оқибати бавучудомада зарур аст. Алоқаи сабаби дар бисёр ҳолатҳо ба назар мерасад. Мисол, он муҳлатгузаронии боркашонандай борҳои тез вайроншаванда шуда метавонад, ки ногузир боиси вайроншавии борҳо ва бавучуд омадани зараре мегардад, ки ба молики он аз тарафи ташкилоти наклиётӣ расонида мешавад. Проблемаи алоқаи сабаби бояд дар асоси методологияи умумифалсафавӣ муносибат ба сабаб ва бо назардошти ҳусусиятҳои чунин алоқаманди дар соҳаи ҳуқуқ ҳал карда шавад [3, с.321]. Пеш аз ҳама сухан дар бораи он меравад, ки ҳамаи зуҳуроти табии ва ҳаётӣ чамъиятӣ ба ҳамдигар алоқаманд ва аз ҳамдигар ҷавобгарӣ мебошад.

Вале ин алоқамандӣ ҷавобтара аз фазо, вақт, шакл ва мазмун, сабаб ва оқибат ва гайраҳо ниҳоят гуногун шуда метавонанд. Аз ин нуқтаи назар алоқаи сабаби оқибат факат яке аз намудҳои алоқаҳои зуҳурот мебошад.

Алоқаи сабаби ҳамеша объективӣ мебошад. Зоро он ба ҳам алоқамандии зуҳуроти дар ҳақиқат вучуддошта буда, на тасаввуроти субъективӣ нисбати он мебошад. Барои ҳамин ҳам вай бояд ҳақиқатан вучуд дошта бошад. Пас вай набояд танҳо ба эҳтимолият ё таҳмин асос ёбад. Аз ин ҷо объективияти алоқаи сабаби дар он ифода мейбад, ки сабаби мазкур дар шароити муайян ҳама вақт оқибати муайянро ба вучуд меовоарад ва дар ин маъно аз ягон ҳел «тасодуфият» ҷавобтара надорад. Бояд қайд намуд, ки алоқаи сабаби ҳамеша мушахас буда ва танҳо дар ҳолати реалий чунин ҳам шуда

метавонад. Зоро дар дигар маврид оқибати мазкур метавонад сабаб гардад ва дар навбати худ ба ҳам алоқамандии даҳлдор метавонад тамоман дигар ҳел аҳамият дошта бошад. Охир ҳамин як оқибат метавонад аз тарафи якчанд сабабҳои гуногун ба вучуд ояд ва ҳамин як сабаб метавонад боиси якчанд оқибатҳои гуногун гардад. Дар баъзе ҳолатҳои реалий ҳамеша зарур ва лозим аст, ки сабаб ва оқибати мушахасеро ошкор намоем, ки барои ҳолати мазкур чунин аҳамият дошта бошад.

Соҳаи ҳуқуқ ба алоқаи сабаби дар муносибатҳои чамъиятӣ даҳл менамояд. Аз ин ҷо он нисбат ба алоқаҳои табии диди дорой ҳусусиятҳои худ мебошад. Дар ҳуқуқ алоқаи сабаби одатан ба таъсири механики ва физики як зуҳурот ба дигараши ҷавобтара намебошад. Ба сифати сабаб дар муносибатҳои ҳуқуқи ҳамчун қоида фаъолияти одамон баромад менамоянд. Вале рафтари мушахаси онҳо дар навбати худ бо сабабҳои зиёди иҷтимоӣ ва табии асос мейбад. Аз ҷумла сабаби ба вучуд омадани зарар метавонад беамалии шахси ӯҳдадор гардад. Ҳарчанд ки дар маънои табиию физики беамалий наметавонад ҳеч гуна натиҷаро ба миён оварад. Аз тарафи дигар, дар ин маврид имконияти истифода барои расонидани зарари зуҳуроти алоқаи сабабии табии пайдо мешавад. Мисол, ҳангоми қасдан ба вучуд овардани ҳолати заرارрасонӣ, аз ҷумла сухтор ё таркиш. Албатта, сабаби иҷтимоӣ бавучудоии зиён ва шартҳои гузош-тани ҷавобгарӣ барои зарари бавучудомада на амали заравари қувваҳои табии ҳисоб карда мешавад, балки рафтари шахсони алоҳидае ҳисоб мешавад. ки онро бо мақсади худ истифода бурдаанд.

Гуноҳ шарти субъективии ҷавобтарии ҳуқуқӣ буда, муносибати ҳуқуқвайронкунандаро ба рафтари зиддиҳукуқии худ ва оқибати он ифода менамояд [4, с.13]. Одатан он ҳамчун муносибати руҳии субъективии шахс ба рафтари зиддиҳукуқии худ ва оқибати он ки бо назардошти натиҷаи ноҳуши рафтари худ ва бошуурона имконияти бартараф намудани он баҳо дода мешавад. Чунин муносибати анъанави ва дар навбати худ пурра асоснок барои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ ва як қатор соҳаҳои дигари ҳуқуқӣ, ки ҷавобтарии ҳуқуқӣ ро барои рафтари нодурусти одамон мӯкаррар менамояд, хос мебошад. Он ба шаклҳои гуногун гуноҳи асос ёфта ва аз он ҳамчун қоида мазмуни чораҳои ҷавобтарии татбиқмешуда ҷавобтара мебошад. Пеш аз ҳама, сухан дар бораи

фарқияти қасд ва беэхтиётӣ дар хукуқӣ чиноятӣ меравад. Хукуқвайронкунӣ қасдан содиршуда эътироф мешавад, агар вайронкунанда рафтори зиддиҳукуқии худро дарк карда, ногузиири оқибати нохуши онро пешбинӣ намояд, онро меҳоста бошад ё бошуурона ба фарорасидани он роҳдиҳад (м. 28 КЧ). Хукуқ вайронкунӣ аз беэхтиётӣ содиршуда ҳамон вақт эътироф карда мешавад, ки вайронкунанда ҳарчанд оқибати онро пешбинӣ намуда бошад ҳам, аз руи ҳолати кор метавонист ва бояд оқибати нохуши рафтори худро пешбинӣ мекард ё гарчанде пешбинӣ накарда бошад ҳам, vale ҳудбоварона барои бартараф намудани он умед мебандад (м. 29 КЧ).

Вале дар хукуқӣ граждани гуноҳ ҳамчун шарти ҷавобгарӣ то дараҷае ҳусусияти ба худ хос дорад. Ин ба ҳусусиятҳо муносибатҳое вобастагӣ дорад, ки хукуқӣ граждани ба танзим медарорад. Дар бисёр ҳолатҳо онҳо ҳарактери молию пули дошта, ба функцияи ҷубронию барқарорномаии ҷавобгарии хукуқӣ граждани асос меёбанд. Зоро барои ҷуброни зиёни дидай иштирокчиёни муомилоти молумулӣ, муносибати субъективонаи заرارрасонандагони он ба рафтори худ, ҳамчун қоида аҳамияти муҳим надорад.

Маҳз бароиҳамин ҳам дар хукуқӣ граждани фарқи шартҳои гуноҳ ниҳоят кам аҳамияти хукуқӣ дорад. Чунки барои ба вучуд омадани ҷавобгарӣ дар бисёр ҳолатҳо мавҷудияти ҳама гуна шакли гуноҳи хукуқвайронкунанда басанд мебошад.

Мувофиқи м. 432 КГ гуноҳ дар шакли қасд ва беэхтиётӣ зоҳир мешавад. Дар навбати худ беэхтиётӣ ба оддӣ ва дагал чудо мегардад. Гуноҳ дар шакли қасд ҳамон вақт ҷой дошта метавонад, ки агар рафтори шахс бошуурона барои хукуқвайронкунӣ равона карда шуда бошад. Дар амал ба он кам дучор шудан мумкин аст. Новобаста аз он к. 4 м. 432 КГ бо мақсади маҳдуд кардани доираи қасд вайрон намудани уҳдадориҳо ҳама гуна созишномаи қаблан басташударо оиди бартараф ва маҳдуд кардани ҷавобгарӣ барои қасдан вайрон намудани уҳдадориҳо беэътибор эътироф менамояд.

Хукуқвайронкунии граждани аксар вақт дар шакли беэхтиётӣ ифода мейбад. Дар ҳолати беэхтиётӣ дар рафтори шахс үнсури қасд вучуд надорад. Вай бошуурона барои хукуқвайронкунӣ равона карда нашудааст, vale дар рафтори шахс диққаткорӣ (илтифот) ва эҳтиёткорӣ (дурандешӣ) вучуд надорад.

Мавҷуд набудани илтифот ва эҳтиёткорӣ ҳам барои беэхтиётии дагал ва ҳам оддӣ хос мебошад, vale дар ҳама ҳолат дар байни ин ду шакли гуноҳ фарқияти муайян вучуд дорад, ҳарчанд ки дар қонунгузорӣ он пешбинӣ нагардида бошад ҳам, аммо илми хукуқӣ граждани нишонаҳои онро муайян намудааст. Дар беэхтиётии дагал дар рафтори шахс ҳеч гуна илтифот ва эҳтиёткорӣ вучуд надорад. Ҳангоми беэхтиётии оддӣ бошад. шахс каме илтифот ва эҳтиёткорӣ зоҳир менамояд ва он барои ба хукуқвайронкунӣ роҳ надодан басанд мемошад. Мисол, агар пиёдагард роҳро ҳангоми фурузон будани ҷароғаки зард гузарад, вай ба беэхтиётии оддӣ роҳ медиҳад, чунки ҳангоми гузаштани кучато дараҷае илтифот ва эҳтиёткорӣ зоҳир менамояд ва баръакс ҳангоми сурх будани ҷароғак аз кучато гузарад, он гоҳ ба беэхтиётии дагал роҳ медиҳад. Дар ин маврид ў талаботи оддии илтифот ва эҳтиёткориро риоя наменамоад. Дар қонунгузории граждани ҳамчун қоида гуноҳ танҳо шарт, на ин ки ҷори ҷавобгарӣ мебошад. Барои ҳамин ҳангоми мавҷуд будани гуноҳ новобаста аз шаклҳои он хукуқвайронкунанда зиёни расонидашударо бояд дар ҳаҷми пурра ҷуброн кунад (м. 15 КГ). Vale дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун ё шартнома ҳангоми хукуқ вайронкунии граждани шаклигунӯба назар гирифта мешавад. Яке аз ҷунин ҳолатҳо мавҷуд будани гуноҳи омехта мебошад. Мувофиқи талаботи м. 435 КГ ичро накардан ё ба таври даҳлдор ичро накардан уҳдадори мумкин аст бо гуноҳи ҳарду тараф содир шуда бошад. Мисол, боркашонанда дар бурда расонидани бори тезвайроншаванда ба муҳлатгузаронӣ роҳ дода бошаду бор қабулкунанда дар қабули бор, он гоҳ зиёни бор қабулкунанда, ки ба вайроншавии бор алокаманд мебошад, дар натиҷаи рафтори ҳам боркашонанда ва ҳам ҳуди бор қабулкунанда ба вучуд меояд. Дар ҷунин ҳолат муайян кардани он ки қадом қисми зиён дар натиҷаи гуноҳи боркашонанда ё қадом қисми зиён бо рафтори гунаҳкоронаи борқабулкунанда расонида шудааст, номумкин мебошад. Дар ин ҳолатҳо суд андозаи ҷавобгарии қарздорро кам менамояд. Суд инчунин ҳақ дорад андозаи ҷавобгарии қарздорро кам кунад, агар кредитор қасдан ё аз беэхтиётӣ ба зиёд шудани ҳаҷми зиён дар натиҷаи ичро накардан ё ба таври даҳлдор ичро накардан уҳдадориҳо мусоидат карда бошад, ё барои кам

кардани ҳаҷми он тадбирик оқилона наандешида бошад [5, с. 24].

Ҳамин қоида инчунин дар ҳолатхое татбик карда мешавад, ки қарздор дар асоси қонун ё шартнома, сарфи назар аз гунохи худ, барои иҷро накардан ё ба таври даҳлдор иҷро накардани уҳдадори ҷавобгар бошад. Ҳангоми гунохи омехта ба сифати меъёри ягонае, ки боиси тақсими зиён дар байни кредитор ва қарздор бояд баромад намояд, дараҷаи гунохи қарздор ва кредитор мебошад. Дар чунин сурат чӣ қадар ки дараҷаи гунохи яке аз тарафҳо дар вайронкунии уҳдадори зиёд бошад, ҳамон қадар андозаи зиёди зиён ба зиммаи вай гузошта мешавад. Агар қарздор ҳангоми беэҳтиётии оддии кредитор ба беэҳтаётни дагал роҳ дода бошад, он гоҳ қисми зиёди зиён аз ҳисоби қарздор рӯёнида мешавад. Пас андозаи зиён аз дараҷаи вайронкунии мушаххас вобастагӣ дорад. Гунохи омехтаро аз якҷоя расонидани зарар фарқ бояд намуд. Барои якҷоя расонидани зарар нишонаҳои зерин ҳарактернок мебошад:

АДАБИЁТ

1. Чоршанбиев А. Возмещение вреда, причиненного жизни или здоровью военнослужащих. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Душанбе, 2009.
2. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. М., 1970.
3. Учебник по гражданскому праву. Под ред. Толстого, Сергеева. Часть 1. М.: Проспект, 1998.
4. Матвеев Г.К. Вина как основание гражданско-правовой ответственности по советскому праву: Автореф. докт. дисс. М., 1951.
5. Каминская П.Д. Основания ответственности по договорным обязательствам. // Вопросы гражданского права. М., 1957.

ШАРТҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИИ СУБЪЕКТОНИ ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРИ

Дар мақолаи мазкур муаллиф шартҳои ҷавобгари ҳуқуқии субъектони фаҷолияти соҳибкориро баррасӣ намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки маҷмӯи шартҳои номбаршуда ҳамчун қоидаи умумӣ барои гузоштани ҷавобгари ба зиммаи шаҳси конкретӣ зарур буда ва дар якҷоягӣ таркиби ҳуқуқвайронкунии гражданиро ташкил медиҳанд. Ҳамчун қоидаи умумӣ, ғайр аз ҳолатҳои пешбини намудаи қонун ё шартнома набудани ақаллан яке аз шартҳои мувофиқи конунгузории граждани талаботе, ки оид ба иҷрои уҳдадориҳо пешниҳод карда мешавад, на танҳо дар қонун ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқи, анъанаҳои кори ё дигар талаботҳои муқаррарии пешниҳодкардашуда, балки дар худи асосҳои бавуҷудоии уҳдадориҳо пешбинӣ карда мешавад.

Калидвоҷаҳо: ҷавобгари ҳуқуқӣ, фаҷолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқвайронкунии граждани, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, талаботҳо.

УСЛОВИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор рассматривает условия юридической ответственности субъектов предпринимательской деятельности. Автор отмечает, что набор условий, упомянутых в качестве общего правила, необходим для наложения ответственности на конкретное лицо и в совокупности представляет собой гражданское правонарушение. Как правило, за исключением случаев, предусмотренных законом или в отсутствие договора, по крайней мере, одним из условий гражданского права являются требования к исполнению обязательств, а не только в законах и других нормативных актах, традициях труда или других установленных требованиях, на самой основе наличия обязательств.

Ключевые слова: юридическая ответственность, предпринимательская деятельность, гражданское правонарушение, правовые акты, требования.

CONDITIONS OF LEGAL LIABILITY OF BUSINESS ENTITIES

In this article, the author considers the conditions of legal liability of business entities. The author notes that the set of conditions mentioned as a General rule is necessary to impose liability on a particular person and collectively constitutes a civil offense. As a rule, except in cases stipulated by law or in the absence of a contract, at least one of the conditions of civil law are requirements for the performance of obligations, and not only in laws and other regulations, labor traditions or other established requirements. based on the very existence of obligations.

а) зиён ба молумулӣ фақат як тарафи уҳдадори кредитор расонида мешавад;

б) зиён дар натиҷаи амали зиддиҳуқуқии ду ё зиёда шахсон расонида мешавад;

в) муайян кардан мумкин нест, ки қадоме аз қисми зиён аз тарафи ҳар яке аз ин ду ва ё зиёда шахсон расонида шудааст. Пас зиён дар шакли пурра расонидашуда ҳисоб карда мешавад;

г) шахсони якҷоя зиён расонида дар назди кредитор ҷавобгари муштаракро ба зимма доранд.

Ҳамин тарик, агар зиён дар натиҷаи гунохи ду ё зиёда шахс расонида шуда бошад, заардида метавонад товони онро дар ҳаҷми пурраш аз онҳо талаб намояд. Дар навбати худ аз ҳисоби яке аз зааррасонандагон рӯёниданаи товони зарар боиси дар оянда дар байни онҳо вобаста аз дараҷаи (шакли) гунохи ҳар яке аз онҳо заарро мутаносибан тақсим намудан мегардад.

Keywords: legal liability, business activity, civil offense, legal acts, requirements.

Сведения об авторе: Зоиров Фарухчон Алимахмадович – магистр второго курса кафедры предпринимательского права и бизнеса юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: 987 96 39 97

Information about the author: Zoirov Farukhjon Alimakhmadovich – second-year graduate student of the Department of business law of the faculty of law of the Tajik National University Phone: 987 96 39 97

МАСОИЛҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ САЛОҲИЯТИ МАҶОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ ШАҲРАК ВА ДЕҲОТ

**Мирализода М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар лугати нави А.Н. Азрилиян вожай «салоҳият» (истилоҳи лотинии *competentia* – барандаи ҳуқук, имкониятҳои ҳуқуқдорӣ) [2] «маҷмӯи ваколатҳои ин ё он маҷомот ва ё шахсони мансабдор, ки дар конститутсия, қонунҳо, оинномаҳо, низомномаҳо ва дастурҳо муқаррар карда шудаанд» ташрҳ ёфтааст. Ҳарчанд дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ҷанбаҳои умуминазарияйӣ, мағҳум ва соҳтори салоҳияти маҷомоти ҳокимияти давлатӣ муфассал матраҳ шуда бошанд ҳам, дар маҷмӯъ метавонанд, ки нисбат ба маҷомоти худидоракунии маҳаллӣ низ татбиқ карда шаванд.

Бо истифода аз истилоҳи «салоҳият» дар муносибат бо маҷомоти худидоракунии маҳаллӣ ҳаҷми имкониятҳои ҳуқуқии он дар баамалбарории ҳокимияти оммавӣ фаҳмида мешавад, ки ин доира аз ҷониби дигар субъектони ҳокимияти оммавӣ (маҷомоти давлатӣ ва падидаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ) маҳдуд карда мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, салоҳият имконият медиҳад, ки имкониятҳои ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ тавсиф карда шуда, доираи ҳуқуқдории он амиқ муқаррар карда шавад. Ба ақидаи Е.И. Колюшин, салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ имконият медиҳад, ки сарҳади ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллиро муқаррар намоем, ки ин дар ба роҳмонии муносибатҳои ҳамкории он бо маҷомоти ҳокимияти давлатӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Н.С. Тимофеев қайд менамояд, ки «салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ ин қисми корҳои давлатие мебошанд, ки аз ҷониби давлат ҳамчун масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта муайян ва маҳдуд карда шудаанд». Аз ҳамин мавқеъ, ба ақидаи Т.М. Бялкина, салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ «ин соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки дар доираи он субъектони

худидоракунии маҳаллии воҳидҳои муниципалий мувофиқи қонунгузорӣ ҳуқуки баамалбарории танзими ҳуқуқӣ ва иҷрои дигар амалҳои муҳими ҳуқуқиро доранд».

Чи хеле, ки аз мазмuni мағҳуми «салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ» бармеояд, салоҳият на ба маҷомот балки бо назардошти ташкили низоми гайримарказонидани ҳокимияти давлатӣ ва риояи тақсимоти ваколатҳо миёни маҷомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба сатҳи ҳокимият, дар ҳолати мо, ба худидоракунии маҳаллӣ дода мешавад. Ҳарчанд дар сарчашмаҳои илмии ватани чунин маъно ба ҷашн расад ҳам, vale дар сатҳи қонунгузорӣ ваколатҳои худидоракунии маҳаллӣ асосан ба маҷомоти он – Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот voguzor карда шудаанд.

Муҳим ба ёдоварист, ки дар раванди муқаррарномаии салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ диққати асосӣ ба таркиб, соҳтор ва мазмuni он дода мешавад.

Таркиби салоҳияти худидоракунии маҳаллиро муайян намуда, олимони маъруфи рус А.Н. Кокотов ва А.С. Саломаткин самти фаъолияти онро танҳо бо масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта маҳдуд мекунанд. Олимони дигар В.И. Фадеев, Е.И. Колюшин ва О.И. Баженова бошанд, ба таркиби салоҳияти худидоракунии маҳаллӣ дар баробари масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта, ваколатҳои voguzorшудаи давлатиро ҳамроҳ мекунанд.

Ҳамин тарик, дар қонун салоҳияти маҷомоти худидоракунии маҳаллӣ аз рӯи субъект ба ваколати Ҷамоат (мод. 10-13), ваколати Шӯрои Ҷамоат (мод. 17), ваколати раиси Ҷамоат (мод. 20-23) ва аз рӯи мазмун бошад, ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта, ваколатҳои

вогузоршудаи давлатӣ ва ваколатҳои истиснӣ тақсим карда мешаванд.

Дар асоси моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот» ҷамоат дар соҳаи ташкили фаъолияти худ ваколатҳои зерин дорад:

- интихоб ва озод намудани раиси Ҷамоат, муовини ў (муовинони ў) ва котиби Ҷамоат;

- таъсиси комиссияҳои Ҷамоат;

- қабули дастури Ҷамоат;

- қабули буҷети шаҳрак ва дехот, ҳангоми зарурат ворид намудани тағијру иловаҳо ба он, назорати иҷро ва тасдиқи ҳисоботи иҷрои буҷет;

- таъйин ва гузаронидани овоздиҳии аҳолии шаҳрак ва дехот оид ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта;

- ирсоли пешниҳод оид ба тағири воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ, номгузорӣ, иваз кардани номи дехаю кӯчаҳо, майдону дигар объектҳо бо тартиби муайяннамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

- ҳамкорӣ бо мақомоти худидоракунии шаҳраку дехоти дигар ва таъсиси ассотсиатсияҳо бо онҳо;

- шунидани ҳисоботи раиси Ҷамоат;

- шунидани гузориши роҳбарони ташкилотҳо, мақомоти худфаъолияти ҷамъияти ва дигар шаҳсони ҳуқуқии дар ҳудуди шаҳрак ва дехот воқеъбуда оид ба масъалаҳои ваколатҳои Ҷамоат;

- тасдиқ ё бекор кардани қарорҳои Шӯрои Ҷамоат ва қарорҳои раиси Ҷамоат;

- ҳалли дигар масъалаҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ кардаанд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷамоат ҳамчун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар таъмин ва идоракунии соҳаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ низ нақши назаррас дорад. Ҷамоат дар соҳаи иқтисод ва молия ваколатҳои зерин дорад: таҳия ва тасдиқи барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии шаҳрак ва дехот; тартиб додан ва пешбурди китобҳои ҳочагидорӣ; назорати истифода ва ҳифзи заминҳои ҳудуди шаҳрак ва дехот; идоракунии молу мулки шаҳрак ва дехот; назорати иҷрои буҷети Ҷамоат; тасдиқи сохтор, сметаи ҳароҷот ва ҷадвали воҳидҳои кории Ҷамоат бо пешниҳоди Шӯрои Ҷамоат ва дар доираи меъёри муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ намудани он; назорати истифода ва ҳифзи заминҳои наздиҳавлигӣ ва заминҳои ҳочагиҳои иловагии ёрирасони шаҳсӣ; мутобиқи қонунгузорӣ таъсис додани корхонаҳои коммуналӣ ва дигар корхонаҳо,

кооперативҳо, устоҳонаҳо, сехҳои хунарҳои ҳалқӣ ва дигар ташкилотҳо; дастгирӣ намудани ташаббусҳо оид ба рушди иқтисодию иҷтимоии шаҳрак ва дехот; ҳалли дигар масъалаҳо мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҷамоат ҳамчун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар соҳаи қонуният, тартиботи ҷамъияти ва мудофиа ваколатҳои зеринро амали месозад: ташкили таъмини иҷрои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар доираи ваколатҳои Ҷамоат; ҷалби аҳолӣ барои гузаронидани ҷорабинҳои мудофиаи гражданий ва бартараф намудани оқибатҳои оғатҳои табии; андешидани тадбирҳо дар доираи ваколатҳои Ҷамоат оид ба таъмини тартиботи ҷамъияти дар ҳудуди шаҳрак ва дехот ва пешгирии ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ.

Бояд қайд намуд, ки Ҷамоат ҳамчун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, ободонӣ ва ҳифзи муҳити зист нақши назаррас дошта дар ин самт дар ҳамкори бо дигар мақомоти давлатӣ ҷораҳои даҳлдорро бояд роҳандозӣ намояд. Ҷамоат дар самти зикргардида ваколатҳои зерин дорад: иштирок дар таҳия ва амалий намудани барномаи мусоидат ба шуғли аҳолӣ ва андешидани ҷораҳо оид ба танзими раванди муҳочиран; назорати танзими анъана ва ҷашну маросимҳо; андешидани ҷораҳо оид ба беҳбудии шароити манзилию майшии аҳолӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳофизати муҳити зист; ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта (нигоҳдорӣ ва ободонии роҳҳо, кӯчаҳо, майдонҳо, муассисаҳои фарҳангӣ, манбаъҳо ва шабакаҳои обтажинкунӣ, бозорҳои маҳаллӣ, инҷунин нигоҳдории қабристонҳо ва таъмини тозагии маҳал аз партовҳо) ва тасдиқи қоидаҳо оид ба амалий намудани онҳо.

Дар асоси қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти алоҳида давлатӣ ҳуқуқ доранд дар доираи муқаррарнамуда ваколатҳои ҳудро ба мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот вогузор намоянд. Ваколати вогузоршавандагӣ - ваколати мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ё дар асоси шартномаи тарафҳо ба ихтиёри Ҷамоат, инҷунин ваколати Ҷамоат, ки дар асоси шартнома ба мақомоти худфаъолияти ҷамъияти вогузошта мешавад.

Ба ваколатҳои алоҳида давлатӣ, ки ба мақомоти худидоракунии шаҳрак

ва дехот voguzoшта мешаванд, инҳо метавонанд дохил шаванд: мусоидат дар мустаҳкам намудани қонуният ва тартиботи ҷамъиятӣ; назорати иҷрои қоидаҳои низоми шиносномавӣ ва мутобики тартиби муқарраргардида бақайдгирӣ ва азқайдбарории шаҳрвандон; баҳисобигрии оилаҳои камбизоат ва ташкили дастгирии иҷтимоии онҳо; сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ мутобики қонунгузорӣ; анҷом додани амалиёти алоҳидаи нотариалий мутобики меъёрҳои пешбининамудай Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ»; ба шаҳрвандон додани ҳӯҷатҳои тасдиқунандай ҷои зист, вазъи оилавӣ ва ҳолатҳои дигар; мусоидат дар ташкили даъват ба хизмати ҳарбӣ ва дигар чорабинҳои ҳарбӣ; таъмини ҷораҳои зарурӣ барои ҳифзи зироатҳои кишоварзӣ, пешгирии қасалиҳои ҳайвонот, муҳофизати ҷангал ва буттазорҳо; таҳия ва татбиқи ҷорабинҳо оид ба муҳофизати муҳити зист; мусоидат ба ҷамъоварии андоз ва дигар пардохтҳо; мусоидат ба таъмини ҳимояи ҳукуқи истеъмолкунандагон; дигар ваколатҳо, ки мутобики санадҳои меъерии ҳукуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон voguzoшта шудаанд.

Вогузории ваколатҳои алоҳидаи давлатӣ ба мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот дар асоси санадҳои меъерии ҳукуқӣ ва шартномаи тарафҳо бо маблағгузории ин ваколатҳо сурат мегирад. Иҷрои босифати шартнома ваколат ва масъулияти тарафҳо мебошад.

Масъалаҳои дори ҳамони аҳамияти маҳаллӣ- масъалаҳои ҳамарӯзai аҳолии шаҳрак ва дехот, ки барои ҳалли онҳо Ҷамоат масъулияти пурра дошта, онҳоро дар доираи стандартҳои давлатӣ, мутобики санадҳои меъерии ҳукуқӣ ва бо

истифодаи маблағҳои худӣ мустақилона амалӣ менамояд, вобаста ба номумкин будани пурра номбар намуданашон дар қонун алоҳида оварда нашудаанд. Ҷунин душворӣ дар муайянкунии доираи масоили аҳамияти маҳаллидошта бâзé олимонро (масалан, Т.М. Бялкина, В.Э. Волков) ҳатто ба хулосаи дасткашӣ аз истифодаи истилоҳи «масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта» дар қонунгузорӣ овардааст. Ҳусусан, В.Э. Волков қайд менамояд, ки «аз сабаби он ки ҳам ҳокимиюти давлатӣ ва ҳам ҳокимиюти муниципалӣ шаклҳои гуногуни ҳокимиюти ягонаи оммавӣ ҳастанд ва дар муайянкунии самти фаъолияти воҳидҳои сиёсию ҳудудӣ истилоҳи «матлаби идоракунӣ» истифода бурда мешавад, бинобар ин, дар санадҳои меъерӣ истифода бурдани истилоҳи «матлаби пешбуруди воҳидҳои муниципалӣ» низ мувофиқи мақсад мебошад». Фикр мекунем, ки ин ақида аз воқеяят каме дур мебошад ва, чи хеле ки Н.С. Тимофеев таъкид намудааст, «бе «масъалаҳои аҳамияти маҳаллиdoшta» ва «манфиати маҳал» мавҷудияти ҳудидоракуни маҳаллӣ дар маҷмӯъ моҳияти ҳудро гум мекунад».

Ваколати истисной бошад, дар поёни ҳамин модда ҳамчун ваколате, ки мутобики қонун ва дигар санадҳои меъерии ҳукуқӣ ба мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот тааллуқ дорад ва барои иҷрои он танҳо ин мақомот масъул мебошад, муайян карда шудааст.

Салоҳияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот асосан дар соҳаҳои ташкили фаъолияти он, иктисолидёт ва молия, қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва мудофиа, ҳифзи иҷтимоӣ, ободонӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳити зист муқаррар карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Азрилиян А.Н. Новый юридический словарь. М.: Институт новой экономики, 2006. С. 280.
2. Кузнецов И.Н. Компетенция высших органов власти и управления СССР. М., 1969; Лазарев Б.М.
3. Колюшин Е.И. Муниципальное право: Курс лекций. М.: Норма. 2008. С. 193.
4. Волков В.Э. Местное самоуправление: конституционные основания правового регулирования компетенции муниципальных образований: автореф. дис. канд. юр. наук. Челябинск, 2007. С. 18.
5. Тимофеев Н.С. Местное самоуправление в России: основы и пределы. С. 42.
6. Тимофеев Н.С. Местное самоуправление в России: основы и пределы... С. 42.

МАСОИЛҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ САЛОҲИЯТИ МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ ШАҲРАК ВА ДЕХОТ

Дар мақола зерин масоилҳои ҳукуқии танзими салоҳияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар асоси таҳлили қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳукуқии байналмилалӣ ва омӯзиши адабиётҳои илмӣ, муаллиф ақидаҳои олимонро барраси намуда, таклифҳои ҳудро пешниҳод намудааст. Бо истифода аз истилоҳи «салоҳият» дар муносибат бо мақомоти худидоракуни маҳаллӣ ҳаҷми имкониятҳои ҳукуқии он дар баамалбарории ҳокимиюти оммавӣ ғаҳмида мешавад. Муҳим ба ёдварист, ки дар раванди муқаррарнамоии салоҳияти худидоракуни маҳаллӣ дикқати асосӣ ба таркиб, соҳтор ва мазмуни он дода мешавад.

Калидвожаҳо: салохияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, қонунҳои маъмурӣ, ҳокимияти оммавӣ, имкониятҳои ҳукуқӣ, сохтор.

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ ПОСЕЛКОВ И СЕЛ

Следующие правовые вопросы регулирования компетентности в статье рассмотрены и рассмотрены органы самоуправления поселков и сел. На основе анализа законов Республики Таджикистан, международных правовых актов и изучения научной литературы автор рассмотрел мнения ученых и представил свои предложения. Используя термин "компетенция" в отношениях с органами местного самоуправления, понимается объем его правовых возможностей в осуществлении публичной власти. Важно отметить, что в процессе установления компетенции местного самоуправления особое внимание уделяется составу, структуре и содержанию.

Ключевые слова: компетенция органы самоуправления поселков и сел, административные законы, публичная власть, правовые возможности, структура и содержание.

LEGAL ISSUES OF COMPETENCE REGULATION SELF-GOVERNMENT BODIES OF SETTLEMENTS AND VILLAGES

The following legal issues of competence regulation in the article the self-government bodies of settlements and villages were reviewed and reviewed. Based on the analysis of the laws of the Republic of Tajikistan, international legal acts and the study of scientific literature, the author considered the opinions of scientists and presented his proposals. Using the term "competence" in relations with local self-government bodies, we understand the scope of its legal capabilities in the exercise of public power. It is important to note that in the process of establishing the competence of local self-government, special attention is paid to the composition, structure and content.

Keywords: competence of self-government bodies of settlements and villages, administrative laws, public authority, legal opportunities, structure and content

Сведения об авторе: *Мирализода Мухаммад* – магистр второго курса юридического факультета Таджикского национального университета, Тел.: 905 200 700

Information about the author: *Miralizoda Muhammad* – second-year graduate student of the faculty of law of the Tajik National University, Tel.: 905 200 700

МАСУНИЯТ ВА ИМТИЁЗҲОИ НАМОЯНДАГОНИ ДАВЛАТҲО ДАР КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАӢ

**Раҳмонов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тибқи Конвенсияи Вена оиди намояндагони давлатҳо дар муносабати онҳо бо ташкилотҳои байналмилалии дорои ҳусусияти универсалӣ аз соли 1975 масуният ва имтиёзҳои намояндагони давлатҳоро, ки дар фаъолияти конференсияҳои байналмилалӣ иштирок менамоянд, ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд:

1. Масуният ва имтиёзҳои намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ ҳамчун мақомоти робитаи беруна.

2. Масуният ва имтиёзҳои шахсии ҳайати вакилони давлатҳо.

Ба гурӯҳи авали масунияту имтиёзҳо инҳо маҳсуб меёбанд: дахлнапазирини манзили вакилон дар конфронсҳои байналмилалӣ (мод54), дахлнапазирини бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳои он (мод.58) ва дахлнапазирини почтаи вакилони давлатҳо (6.2 мод. 58), имтиёзҳои гумруки (мод65) имтиёзҳои фискали (6.1 мод 54 ва мод 63) ва ҳуқуқи истифодаи парчам ва наасби нишони давлати равонқунанда дар бинои намояндагӣ ва воситаҳои ҳамлу нақл.

Ба гурӯҳи дуюми масуният ва имтиёзҳо инҳо шомиланд:

дахлнапазирини шахсии сардор ва дигар ҳайати вакилон (мод59), дахлнапазирини манзили истиқомати вакилон (б.2 мод 59) ва масуният аз юрисдиксияи кишвари қабулкунанда (мод.60).

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки мутобики моддаи 53 Конвенсияи Венагии соли 1975 дахлнапазирини почтаи вакилони давлатҳо (мод.58) ва конфронси байналмилалӣ дар ҳолати зарурӣ ба ин вакилҳо давлатҳо дар истифода бурдани масуният ва имтиёзҳои зарурӣ бояд мусоидат намояд.

Инак, гурӯҳи аввали масунияту имтиёзҳоро дода мебароем.

Аввалан, ҷойи асосиро дар фаъолияти ин мақомоти робитаи беруна дахлнапазирини манзили вакилони давлатҳо дар конфронсҳои байналмилалӣ ишғол менамояд. Мувофиқи мод. 54 Конвенсияи Вена аз соли 1975 манзили вакилони давлат дахлнапазир буда, ҳокимияти давлати қабулкунанда бе розигии сардори ҳайати вакилон давлат ва ё сардори намояндагии дипломатӣ наметавонад ба ин манзил ворид шавад.

Дар баробари ин, давлати қабулкунанда ўҳдадор мебошад, ки барои ҳимояи манзили намояндагӣ аз ҳар гуна зӯраворӣ ё худ даҳолат ва ё расонидани зарар тамоми чораҳои заруриро андешад. Гузашта аз ин, тибқи банди З мод.54 Конвенсияи мазкур ашъёи дар ин манзил мавҷудбуда даҳлнопазир аст. Яъне дорои масуният аз тафтишот, мусодира ва амалиётҳои иҷроиявӣ мебошад. Ҳулоса, ин ба қишивари қабулкунанда ду намуди уҳдадориро voguzor менамояд: аввал, таъмин намудани муҳофизаи ба ин бинои намояндагӣ: дуввум, бе розигии сардори ҳайати вакilon ё сардори намояндагии дипломатӣ роҳ надодан ба ин гуна манзил.

Дуюм, даҳлнопазирии бойгон ва ҳуҷҷатҳои расмии вакilon. Дар моддаи 58 Конвенсияи Вена оиди намояндагони давлатҳо дар муносабати онҳо бо ташкилотҳои байналмилии дорои ҳусусияти универсалидошта аз соли 1975 муқаррар карда шудааст; ки «Бойгон ва ҳуҷҷатҳои вакilonи давлатҳо дар ҳама гуна ҳолатҳо ва новобаста аз он ки дар кучо ҷойгир шудаанд, даҳлнопазиранд» [2, с. 207-208].

Даҳлнопазирии бойгон ва ҳуҷҷатҳои расмии ҳайати вакilonи давлатҳо маъни онро дорад, ки қишивари қабулкунанда ўҳдадор аст аз як тараф озод намудани бойгон ва ҳуҷҷатҳоро аз ҳама гуна таъсиррасонии мақомотҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ таъмин намояд, ва аз тарафи дигар, ҳимояи ин бойгон ва ҳуҷҷатҳоро аз сүйқасдҳои шахсони ҳусусӣ.

Сеюм, Даҳлнопазирии почта. Бояд қайд кард, мувофиқи 6.2 мод. 58 Конвенсияи Венагии соли 1975 почтаи ҳайати вакilonи давлатҳо, ки сарҳади гумrukӣ интиқол дода мешаванд, кушодан ё боздоштан мумкин нест. Ҳамзамон онвенсияи Венагии соли 1975 аз он бармеояд, ки ҳамаи ҷойҳои почта бояд ишораҳои аёни зоҳире дошта бошанд, ки аз ҳусусиятҳои ин ҷойҳо гувоҳӣ медиҳанд. Гузашта аз он Конвенсияи мазкур муқаррар менамояд, ки почтаи вакilonи давлатҳо метавонад танҳо ҳуҷҷат ва моли намояндагиро, ки барои истифодаи расмӣ пешбинӣ шудааст, дарбар гирад. Даҳлнопазирии почтаи дипломатӣ шарти муҳим баҳри мӯтадил ба амал баровардани фаъолияти ҳайати вакilonи давлатҳо мебошад.

Чаҳорум, имтиёзҳои фискалӣ. Мувофиқи моддаи 54 ва 63 Конвенсияи Венагии соли 1975 вакilonи давлатҳо дар конференсияҳои байналмилиӣ

амалан дар он ҳаҷме, ки нисбати намояндагони дипломатӣ пешбинӣ шудааст, аз имтиёзҳои андозӣ истифода мебаранд. Ин он маъноро дорад, ки манзили ҳайати вакilonи давлатҳо аз ҳама гунна андозҳои умумидавлатӣ, ноҳиявӣ, муҳим инчунин бочу хироҷ озод карда мешавад, гайр аз он андозҳое, ки он ба нархи мол ва ё хизматрасонӣ дохил карда мешавад [1, с. 168].

Ҳамзамон бояд ҳаминро қайд намуд, ки ин масуният набуда, балки имтиёз ва афзалиятҳо ба ҳисоб мераванд, ки ба таъмини иҷроиши функцияҳои онҳо кӯмак расонида, фаъолияти кори онҳоро то андозае сабук мегардонанд.

Панҷум, имтиёзҳои гумrukӣ. Дар 65 Конвенсияи Венагии соли 1975 зикр ёфтааст, ки қишивари қабулкунанда дар асоси қонуну қоидаҳои хеш ба ҳайати вакiloni давлат ворид намудани ашъеро, ки барои истифодаи расмии намояндагӣ зарур аст, иҷозат менамояд.

Инчунин тибқи мод. 65 Конвенсия богочи шахсии сардор ва ҳайати вакiloni давлатҳо аз муоинai гумrukӣ озод мебошанд, ба шарте агар асосҳои ҷиддии эҳтимолияти он мавҷуд набошад.

Шашум, дар қатори масунияту имтиёзҳои дар боло номбаршуда, ҳуқуқи намояндагӣ оиди истифодаи парчам ва нишони давлатҳо, инчунин воситаҳои ҳамлу нақли онҳо дохил мешавад. Тартиби истифодаи чунин рамзҳои истиқлолияти давлатро ҳар як қишивар бо қонунгузории худ муайян мекунад.

Чи тавре ки дар боло зикр намуда будем, ба гуруҳи дуюми масунияту имтиёзҳо масуният ва имтиёзҳои шахсии ҳайати вакiloni давлатҳо чун мақомоти давлатии робитаи беруна дохил мешаванд. Чунончӣ мутобики моддаи 59 Конвенсияи Вена оиди намояндагони давлатҳо дар муносабати онҳо бо ташкилотҳои байналмилии дорои ҳусусияти универсалидошта аз соли 1975 ҳайати вакilon чун намояндаи давлати равонкунанда аз мусунияти даҳлнопазирии шахсӣ барҳӯрданд. Даҳлнопазирии намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилиӣ маъни онро дорад, ки давлати қабулкунанда, мақомот ва шахсони мансабдори он уҳдадоранд на танҳо аз ҳабс ё дастгир кардани онҳо худдорӣ намоянд, алки муҳофизати комили онҳоро низ таъмин созанд, то ки онҳо аз ҳар гуна сўйқасд ба ҳаёту саломатӣ, озодӣ ва шаъну шараф эмин бошанд. Давлати қабулкунанда уҳдадор аст нисбати вакilon чун намояндагони давлат эҳтиромона муносабат намояд ва барои пешгири аз ҳама гуна, ки шахсият,

озодӣ ва қадру қиммати он равона гардидааст, чораҳои зарурӣ андешад.

Ин он маъноро дорад, ки давлати қабулкунанда аз ҳама гунна амалиётҳои маҷбурсози ба монанди ҳабс ё дастгир кардани вакилони давлатҳо худдорӣ намоянд. Ҳамчунин қайд кардан зарур аст, ки ўҳдадории таъмини дахлназарии шахсии вакилони давлатҳо ба зиммаи давлати қабулкунанда voguzor шудааст. Накши конференсияи байналмилаӣ оиди ин масъала дар он зохир мегардад, ки аз болои иҷроиши уҳдадории зикршуда аз ҷониби давлат назорат намояд.

Дахлназарии манзили истиқоматӣ ва мволи ҳайати вакилони давлат аз ҳолати дипломатии онҳо бармеояд, ан ин хотир он бояд пурра ва бечунучаро таъмин карда шавад. Албатта ҳангоми истифодаи манзили муваққатӣ вакилони давлатҳо уҳдадоранд тартиботу қоидаҳои мукарраршударо риоя намоянд. Дахлназарии пурра ва бечунучори манзили истиқоматӣ ва амволи вакилони давлатҳо бояд бегуфтугӯ риоя шавад, зеро он барои бемамоният иҷро намудани функсияҳояшон моҳиятан мухим буда, ҳусусияти намояндагӣ доштани фаъолияти онҳоро нишон медиҳад.

Масуният аз юрисдиксияи судӣ низ аҳамияти маҳсус мебошад, зеро мутобики он ҳайати вакилони давлатҳо аз юрисдиксияи чинояти озод мебошанд.

Дар баробар ин дар банди 4 моддаи 60 Конвенсияи Венагии соли 1975 муқаррар шудааст, ки вакилони давлат дар конфронсҳои байналмилаӣ аз масуният аз юрисдиксияи гражданий ва маъмурӣ низ истифода менамоянд, бе истиносӣ ҳолатҳое ки ба сифати шахси алоҳида ҳамчун даъвогар баромад мекунанд. Дигар истиносӣ нисбати даъвое, ки бо дилҳоҳ фаъолияти касбӣ ё тичоратии вакили давлат алоқаманд аст.

Аз масунияти вакилони давлат танҳо давлати равонкунанда метавонад даст қашад, на ин ки худи вакили конференсияи байналмилаӣ. Гузошта аз ин, даст қашидан аз масуният бояд ҳамеша аниқу дақиқ ифода гардад. То аз масуният даст қашидан, нисбати ҳайати вакилони давлат ягон хел чораҳоро татбиқ намудан мумкин нест. Вакилони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилаӣ уҳдадор нестанд ба сифати шоҳид нишондод диханд, набояд барои нишондоддихӣ маҷбур карда шавад ё бо ин мақсад ба суд даъват карда шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки аз нигоҳи банди 2 мод 50 Конвенсияи Венагии соли 1975 агар ҳайати вакилони давлатро сардори давлат, сардори ҳукумат ё вазири корҳои хориҷӣ роҳбарӣ намояд, он гоҳ онҳо аз имконияти иловагии масуният ва имтиёзҳое, ки нисбати ин гуна шахсон ҳуқуқи байналмилаӣ пешбинӣ намудааст, истифода мебаранд.

АДАБИЁТ

1. Ашавский Б.М. Межправительственные конференции. – ;Наука,1980.-С.168.
2. Блатова Н.Т. Международное право в документах. – М., 2000 . – С.207-208
3. Венская конвенция о дипломатических сношениях / принятая 18 апреля 1961 г.

МАСУНИЯТ ВА ИМТИЁЗҲОИ НАМОЯНДАГОНИ ДАВЛАТҲО ДАР КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои масуният ва имтиёзҳои намояндагони давлатҳоро дар конференсияҳои байналмилаӣ баррасӣ намудааст. Конвенсияи Вена намояндагони давлатҳоро дар муносибати онҳо бо ташкилотҳои байналмилалии дорои ҳусусияти универсалӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: масуният ва имтиёзҳои намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилаӣ ҳамчун мақомоти робитаи беруна ва масуният ва имтиёзҳои шахсии ҳайати вакилони давлатҳо. Ба гурӯҳи авали масунияту имтиёзҳо инҳо маҳсуб мейбанд: дахлназарии манзили вакilon дар конфронсҳои байналмилаӣ, дахлназарии бойғонӣ ва ҳуҷҷатҳои он ва дахлназарии почтаи вакилони давлатҳо, имтиёзҳои гумруки имтиёзҳои фискалӣ ва ҳуқуқи истифодаи парчам ва нааси нишони давлати равонкунанда дар бинои намояндагӣ ва воситаҳои ҳамлу нақл. Ба гурӯҳи дуюми масуният ва имтиёзҳо инҳо шомиланд: дахлназарии шахсии сардор ва дигар ҳайати вакilon, дахлназарии манзили истиқомати вакilon ва масуният аз юрисдиксияи кишвари қабулкунанда.

Калидвожаҳо: Конвенсия, конференсия, намояндагони давлатҳо, масуният, имтиёзҳо.

СОХРАННОСТЬ И ПРИВИЛЕГИИ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ГОСУДАРСТВ НА МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНФЕРЕНЦИЯХ

В данной статье автор обсуждает некоторые вопросы неприкословенности и привилегий представителей государств на международных конференциях. Венская конвенция делит представителей государств на две группы в их отношениях с международными организациями универсального характера: сохранность и привилегии представителей государств на международных конференциях как органов внешних отношений и личные привилегии делегаций. Первая группа сохранности и привилегий: неприкословенность жилища представителей на международных конференциях, неприкословенность архива и документов, неприкословенность почты дипломатов, таможенные льготы, налоговые льготы и право на использование флага и эмблемы. Вторая группа сохранности и привилегий включает в себя: личную неприкословенность руководителя и других

членов делегации, неприкосновенность местожительства представителей и неприкосновенность от юрисдикции страны пребывания.

Ключевые слова: съезд, конференция, представители государства, сохранность, льготы.

SECURITY AND PRIVILEGES OF STATE REPRESENTATIVES AT INTERNATIONAL CONFERENCES

In this article, the author discusses some issues of inviolability and privileges of representatives of States at International conferences. The Vienna Convention divides representatives of States into two groups in their relations with international organizations of a universal character: the security and privileges of representatives of States at international conferences as organs of external relations, and the personal privileges of delegations. The first group of security and privileges: the inviolability of the home of representatives at international conferences, the inviolability of archives and documents, the inviolability of the mail of statesmen, customs privileges, tax privileges and the right to use the flag and emblem. The second group of security and privileges includes: personal inviolability of the head and other members of the delegation, inviolability of the residence of representatives and inviolability from the jurisdiction of the host country.

Keywords: Congress, conference, representatives of the state, safety, benefits.

Сведения об авторе: Рахмонов Субхи́ддин – магистр второго курса юридического факультета Таджикского национального университета, Тел.: 555 55 13 22

Information about the author: Rahmonov Subhiddin – second year graduate student of the faculty of Law of Tajik National University/ Phone: 555 55 13 22

НАҚШИ ХУҶЧАТҲОИ МУАССИСИ ВА САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ДУЮМИНДАРАҶАВӢ ДАР ТАШАҚКУЛ ВА ИНКИШОФИ БУҶАИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

*Асроров Л. Ж.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мафҳуми буҷа мураккаб аст. Он маҷмӯи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии субъектҳо, аз ҷумла ҷанбаҳои моддӣ ва мурофиавиро инъикос менамояд ва онҳоро аз нуқтаҳои назари гуногун дидан мумкин аст [1, с. 235].

Вобаста ба доираи амалишави вазифаҳои буҷет ва субъектҳои қабулкунандай он фарқ мекунад. Масалан, буҷет метавонад маҳаллӣ, минтақавӣ, давлатӣ, миллӣ ва ғайра бошад.

Мафҳуми буҷаи Иттиҳоди Аврупоро олимони риштаи ҳуқуқшиносӣ чунин шарҳ медиҳанд, ки "он як санади меъёрии ҳуқуқист, ки имкон медиҳад ҳароҷоти қонунии маблағ дар доираи фаъолияти барномавии қонунгузории тасдиқшудаи ИА таъмин гардида". ё "як хазинаи ягонаи нақдӣ барои пӯшонидани тамоми ҳароҷоти ИА" фахмида мешафад.

Истиллоҳи «буҷет» аз қалимаианглисии «budget» гирифта шуда маъни манасибӣ ё кошелок»-ро дорад. Луғати иқтисодии мусоир буҷетро ведемости даромадҳо ва ҳароҷотҳо субъекти иқтисодиро барои як соли тақвимӣ, ки

кувваи расмӣ дорад маънидод менамояд. [№ 2., С. 61]

Мафҳуми буҷет гуногун буда он ба маъни маддӣ, мурофиавӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ фахмида мешавад.

Ба маъни маддӣ буҷет фонди марказонидашудаи воситаҳои пулие мебошад, ки бо ёрии онҳо вазифаҳои асосии давлат, мақомоти маҳаллӣ ё иттиҳодияи болоидавлатӣ ҳал карда мешавад.

Ба маъни мурофиавӣ буҷет низоми муносибатҳои пулии хислати императивидоштае мебошад, ки ба воситаи онҳо фонди максадноки пулӣ, ки бо мақсади маблагузории вазифаҳои ба уҳдадориҳои функционалии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияи болоидавлатӣ алоқамандаданд, равона гардидааст.

Ба маъни иқтисодӣ ин тақсимоти воситаҳои молиявии давлат, мақомотии муниципалиӣ ва болоидавлатӣ вобаста ба афзалиятҳои дар назди онҳо гузашта шуда фахмида мешавад.

Ба маъни ҳуқуқӣ буҷет нақшай молиявии қаламрави муайяне мебошад, ки дар шакли санади меъёри-ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешавад.

Буҷет аз қисмати даромад ва ҳароҷотҳо иборат мебошад. Қисмати аввал, яъне маҷмӯи он даромадҳое

фаҳмида мешавад, ки ба бучай маркази ва маҳаллӣ ворид мешаванд. Қисмати дуюмин, ҳамагуна ҳароҷотхое, ки ба воситай маблағузори баҳри иҷроиши уҳдадориҳои фунқсионалии мақомтҳои давлатӣ дар боло номбаргардида хизмат менамояд фаҳмида мешавад.

Ҳамаи таърифҳои дар боло номбаргардида ба бючети Иттиҳоди Аврупо умумият доранд ва онҳо фарогири таҳия, қабул, иҷроиш ва назорати ин ҳуччат мебошанд. Бючети Иттиҳоди Аврупо санади ҳуқуқие мебошад, ки бо тариқи маҳсуси пешбинишууда қабул гардида, маҷмӯи даромадҳои ҳароҷотхоро барои як соли тақвимӣ пешбинӣ ва тасдиқ менамояд [3., с. 136].

Ба сифати сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи бючетии ИА ҳуччатҳои муассисии ин созмон ва меъёрҳои дигаре, ки аз ҷониби Шӯрои Аврупо, Парлумони Аврупо ва Комиссияи Аврупо дар яқҷоягӣ қабул мегарданд, доҳил мешаванд.

Дар байни сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими бючети Иттиҳоди Аврупо ҳуччатҳои муассисӣ ҷойи авалро ишғол менамоянд. Ҳуччатҳои муассисӣ ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ барои таҳия, иҷроиш, назорат ва рушди бючетаи Иттиҳоди Аврупо саҳми боссазое гузаштаанд. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ санадҳои муассисиро меъёрҳои аввалиндарача номбар намудаанд, зеро онҳо бо тариқи маҳсус аз ҷониби сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои давлатҳои аъзо қабул гардида, пас аз марҳилаи ратификатсиониро гузаштан мавриди амал қарор гирифта, минбаъд он санадҳое, ки аз ҷониби институтҳои салоҳиятдори Иттиҳоди Аврупо қабул карда, мешаванд, бояд ба меъёрҳои аввалиндарча муҳолифат нақунанд. Дар сурати чунин муҳолифат мавҷуд будан санадҳои меъёри-ҳуқуқии аз ҷониби институтҳои Иттиҳоди Аврупо қабул гардида, аз ҷониби Суди Иттиҳоди аврупо бекор карда мешаванд. Ба ҳуччатҳои муассисии Иттиҳоди аврупо доҳил мешаванд:

1. Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи Аврупои саноатчиёну аংগীশ্বী পুলোদ অবস্থা 1951 (машҳур бо номи шартномаи Париж);
2. Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи Аврупои энергияи атомӣ аз соли 1957(машҳур бо номи шартномаи Рим);
3. Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи иқтисодии Аврупо аз соли 1957

(машҳур бо номи шартномаи Рим). Аз соли 2009 инҷониб бо мавриди амал қарор гирифтани шартномаи Лиссабона ҳуччати мазкур номи шартнома дар бораи амалнамоии Иттиҳоди Аврупоро гирифт;

4. Шартнома дар бораи Иттиҳоди Аврупо аз соли 1992 (машҳур бо номи шартномаи Маастрихт).

Ҳуччатҳои муассиси функцияи санадҳои конститутсионии Иттиҳоди Аврупоро мебозанд. Бояд гуфт, ки шартномаи дар боло зикр гардида, ҷори намудани ҳамагуна пардоҳтҳои ҳатмиро ба ивази бочҳои гумрукии бекоршуда , инҷунин табъизи молҳо ва хизматрасонии як давлат дар давлати дигар бо роҳи андозбандии иловагиро манъ менамояд [4, с. 15].

Ба гайр аз ин Ҳуччатҳои муассисии Иттиҳоди Аврупо масъалаи истифодаи тарзи овоздиҳро муаяйн менамояд. Дар шартномаи Ҷомеаи Иттиҳоди Аврупо қайд мегардад, ки тарзи қабули яқдилона ва аксарияти мутлақ дар он сурате истифода мегардад, ки меъери мушаххаси шартномаи Ҷомеаи Иттиҳоди Аврупо онро нишон дода бошад, ки аз соли 1957 қабул гардида нақши муассисро дар таъсис ва инкишофи буҷет мебозад.

Дар байни санадҳои муассисии номбаршуда масъалаи бючет ва масъалаҳои молиявиро ба таври мушаххас Шартнома дар бораи таъсиси Ҷомеаи иқтисодии Аврупо аз соли 1957, ки пас аз мавриди амал қарор гирифтани шартномаи Лиссабона дар соли 2009 номи шартнома дар бораи амалнамоии Иттиҳоди Аврупоро гирифт, ба танзим медарорад.

Фасли II-и шартнома дар бораи амалнамоии Иттиҳоди Аврупо ба масъалаҳои молиявӣ бахшида шудааст. Дар моддаи 310 қайд карда мешавад, ки ҳамаи даромадҳо ва ҳароҷот Иттиҳод барои ҳар як соли моливӣ бояд ба инобат гирифта шуда, ба бючет ҳамроҳ гардида, даромаду ҳароҷотҳо бояд тавозун ё баробар бошанд. Давлат ва Иттиҳод бояд бар зидди қаллобӣ ва ё амалҳои гайриқонунӣ, ки ба манғиатҳои моливии Созмон таҷвуз мөоварнад, мубориза мебаранд.

Ба гайр аз сарчашмаҳо ё меъёрҳои аввалиндарача дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ҳуччатҳои ревизионӣ истифода бурда мешаванд. Ҳуччатҳои ревизионӣ чунин ҳуччатҳои мебошанд, ки ба санадҳои

аввалиндарача, яъне ҳуччатҳои муассисӣ тағиироту иловаҳо ворид менамоянд. Ба ҳуччатҳои ревизионӣ шартномаи Амстердам аз соли 1997, шартномаи Нитса аз соли 2001 ва шартномаи Лиссабона аз соли 2007 дохил мешаванд.

Санадҳои меъёри-ҳуқуқие, ки аз ҷониби институтҳои Иттиҳоди Аврупо тибқи санадҳои муассисӣ қабул гардида, муносибати муайяни ҷамъиятиро дар давлатҳои аъзо ба танзим медароранд, меъёрҳои дуюминдача меноманд. Меъёрҳои дуюминдарачае, ки аз ҷониби Шуро, Парлумони Аврупо ва Комиссия дар якҷояги қабул мегарданد, чун ба сиффати сарчашмаҳои асосии ҳуқуқии бючети Иттиҳоди Аврупониз баромад менамоянд.

Меъёрҳои дуюминдарачаи Иттиҳоди Аврупо, ин ҳуччатҳои мебошад, ки тибқи шартномаҳои муассиси қабул шуда, на бояд ба он мухолифат кунанд. Ба ин санадҳо дохил мешаванд- регламент, директива ва қарорҳо.

Регламент санади меъёри-ҳуқуқие мебошад, ки кувваи умуниҳатмиро дошта нисбати тамоми давлатҳо бевосита амал менамоянд. Регламент марҳилаи ратификатсияро дар давлатҳои аъзо нагузашта, бевосита амал намуда, ба воситаи он меъёрҳои миллӣ бо қонунгузории Иттиҳод ягона карда мешаванд

Директива, яке аз намуди санади меъёри-ҳуқуқии Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки ба воситаи он меъёрҳои миллӣ бо қонунгузории Иттиҳод дар муҳлатҳои муқарраршуда ба ҳам наздик карда шуда хислати сурогавӣ доранд. Яъне директива асосан равона карда мешавад ба давлатҳои даҳлдор.

Қарор оид ба масъалаҳои маҳсус қабул гардида, кувваи юридикӣ барои ҳамаи давлатҳо дошта, таъиноташ аз регламент ва директива фарқ дорад, Яъне таъиноти қарор барои унификация ва гармонизатсияи меъёрҳои Иттиҳод ва давлатҳои аъзо истифода намегардад.

Санад дар бораи бючет асос барои пайдоиши муносибати ҳуқуқии соҳавии

88 ва Созишномаи бючетӣ байни институтҳои Иттиҳоди Аврупо ба ҳисоб мераванд.

АДАБИЁТ

1. Быля А.Б., Горбунова О.Н., Грачева Е.Ю. и др. Финансовое право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2011. С. 235.
2. Большой юридический словарь/под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. М., 1999. С. 61.
3. Идиев Ф.Ф. Ҳуқуқи Иттиҳоди Аврупо. Воситаи таълимӣ / Идиев Ф.Ф. – Душанбе: Эр-граф, 2014. С – 122.

байни Иттиҳоди Аврупо ва давлатҳои аъзо мебошад. Иттиҳод аз давлатҳои аъзо ҳуқуқи талаб намудани иҷроиши талаботҳои муайяни бючетро дорад. Шартномаи Маастриҳт муқаррар намудааст, ки ҳароҷоти маъмурӣ ва ҷорӣ ҳангоми амалӣ намудани сиёсати умумии ҳориҷӣ ва сиёсат дар соҳаи амният аз ҷониби бючети ИА рӯёнида мешавад. Дар сурати маблағузории бючети ИА ба ҳароҷотҳо нарасидан он гоҳ ҳароҷотҳои бокимонда аз ҳисоби давлатҳои аъзо вобаста ба ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз рӯи принципи баробарӣ (пропорсионалӣ) тақсим карда мешавад [5, с. 15].

Давлатҳои аъзо дар навбати ҳуд вазифадоранд ўҳдадориҳои даҳлдори молиявиро, ки аз Шартномаи Маастриҳт ва дигар санадҳои маҳсуси ҳуқуқӣ вобаста ба бючет пешбинӣ намудаанд, иҷро намоянд.

Ба ғайр аз ҳуччатҳои муассисӣ дар ҳуқуқи ИА якчанд шартномаҳо ва санадҳои мавҷуд ҳастанд, ки ба таври мушахҳас масъалаҳои бючетро ба танзим медароранд. Аз ҷумла:

а) Шартномаи Брюссел аз соли 1965, ки якҷояшавии ҳамаи бючети Ҷомеаҳо ва таъсиси лоиҳаи ягонаи бючетро замина гузошт;

б) Низомномаи бючет аз 25 июни соли 2002 (Низомномаи мазкур яке аз ҳуччатҳои асосӣ дар самти бючет ба ҳисоб рафта, норасоиву камбудиҳоро дар ҳуччатҳои аввалиндарачаи ИА бартараф намуда, онҳоро мушахҳас мегардонад);

в) Қарори Шуро дар бораи низоми воситаҳои ҳудӣ аз 29 сентябри соли 1988;

г) Созишномаи бючетӣ байни институтҳои Иттиҳоди Аврупо.

Ҳамин тарик, асосии ҳуқуқии таҳия, қабул, амалнамоӣ ва назорати иҷроиши бючети Иттиҳоди Аврупо санадҳои муассисӣ, санадҳои ревизионӣ, санадҳои дуюминдарчае, ки аз ҷониби институтҳои Иттиҳоди Аврупо қабул карда мешаванд ва Шартномаи Брюссел аз соли 1965, ки якҷояшавии ҳамаи бючети Ҷомеаҳо ва таъсиси лоиҳаи ягонаи бючетро замина гузошт, Низомномаи бючет аз 25 июни соли 2002, Қарори Шуро дар бораи низоми воситаҳои ҳудӣ аз 29 сентябри соли 19

4. Пазына Е.О. Правовые основы бюджета и бюджетного процесса в Европейского союза. Дис. канд. юрид. наук. Москва.2010.С-15.
5. Шартнома дар бораи Иттиҳоди Аврупо аз 7 февраля соли 1992, моддаи 28.

НАҚШИ ХУЧЧАТҲОИ МУАССИСИ ВА САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ДУЮМИНДАРАҶАВӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ БУҶАИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

Дар мақолаи мазкур муалиф ба омӯзиши заминаҳои инкишофи институти ҳуқуқии молиявӣ ва ба таснифи баязе аз санадҳои дуюминдараҷавӣ, ки аз ҷониби муассисаҳои ИА қабул гардида, мавриди таҳқиқ қарор дода, чунин мешуморад, ки ИА танзими хизматрасониҳои молиявиро пайваста ҳамасола дар қабулнамои санадҳои меъёри ҳуқуқи такмил дода самарабаҳштар мегардад. Марҳилаи минбаъдаи ислодоти соҳаи молиявӣ аз ташабусҳои қонунгузорӣ қишварҳои аъзои ИА дар бахши молиявӣ вобаста буда, иҷроиш он бояд амалӣ карда шаванд.

Калидвоҷаҳо: Мағҳуми молия ИА, хуччатҳои муассисавии ИА, шартномаҳои молиявӣ ИА, низоми молияви ИА, принсипҳои молиявӣ ИА, созмонҳои молиявии ИА, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои аъзоёни ИА, қарорҳои Шӯрои ИА, таснифи санадҳои ИА.

РОЛЬ УЧРЕДИТЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ И ВТОРОСТЕПЕННЫХ НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ БЮДЖЕТА ЕС

В данной статье автор рассматривает правовую базу для развития финансовых институтов и рассматривает некоторые документы второго порядка, принятые институтами ЕС, и считает, что ЕС постоянно совершенствует регулирование финансовых услуг при принятии усовершенствованных правовых актов. Следующий этап реформы финансового сектора зависит от законодательных инициатив государств-членов ЕС в финансовом секторе и их реализации.

Ключевые слова: финансовые документы ЕС, учредительные документы ЕС, финансовые соглашения ЕС, финансовая система ЕС, финансовые принципы ЕС, финансовые институты ЕС, права и обязанности ЕС, решения Совета ЕС, нормативные акты ЕС.

ROLE OF CONSTITUENT DOCUMENTS AND SECONDARY REGULATORY DOCUMENTS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE EU BUDGET

In this article, the author considers the legal framework for the development of financial institutions and considers some second-order documents adopted by EU institutions, and believes that the EU is constantly improving the regulation of financial services when adopting improved legal acts. will become. The next stage of financial sector reform depends on the legislative initiatives of the EU Member States in the financial sector and their implementation.

Keywords: EU financial documents, EU constituent documents, EU financial agreements, EU financial system, EU financial principles, EU financial institutions, EU rights and obligations, decisions of the EU Council, EU regulations.

Сведения об авторе: *Асроров Лоик* – магистр второго курса юридического факультета, кафедры международных отношений (право) Таджикского национального университета. Email: 9154031547@mail.ru. Тел.: 985 55 85 97

Information about the author: *Asrorov Loik* – second-year graduate student of the faculty of law, Department of International Relations (law) Tajik National University. Email: 9154031547@mail.ru. Phone: 985 55 85 97

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ЯПОНИИ

**Шерхонов К.
Таджикский национальный университет**

Конец XX века охарактеризовался возникновением такого явления, как глобализация, которая выражается в усилении взаимных связей и зависимостей в основных областях экономической, политической и общественной жизни всех стран мира. Основой глобализации является процесс интернационализации мирового хозяйства, которая ведет к развитию международного экономического сотрудничества, его углублению и интенсификации.

Наиболее общим показателем роста экономической жизни является рост международной торговли. В этом смысле торговля услугами, в том числе и

туристскими, не является исключением. Производство услуг является самой динамичной статьей в структуре ВВП и составляет в развитых странах от 70 до 80% [1, с. 18].

Туризм, как одна из форм международных экономических отношений, приобретает огромные масштабы, и его доля в структуре мирового экспорта услуг неуклонно возрастает, что сказывается на увеличении международных туристских прибытий, которые составили, по данным ВТО, на конец 2014 г. 1 млрд 87 млн человек.

Особенностью глобализации является и регионализация глобальной экономики, о

чем свидетельствует неравномерное увеличение числа туристов по регионам мира. Так, М. Кастельс выделяет три региона в сфере торговли международными туристскими услугами: Северная Америка, Европейский союз и Азиатско-Тихоокеанский регион (АТР), в котором темпы роста туристских прибытий в несколько раз превышают темпы роста в Европе и Америке [2, с. 117]. Мировой экономический кризис и другие геополитические процессы приостановили темпы роста МТП в данном регионе (на начало 2015 г. – 6% роста), а в Европе и США – соответственно 5 и 4% (по данным UNWTO).

Особое место в Азиатско-Тихоокеанском регионе, наряду с Китаем, Сингапуром, Южной Кореей и другими странами, принадлежит Японии. Японская индустрия туризма является одной из самых развитых в мире. Япония вместе с другими державами во многом определяет новые тенденции развития рынка туруслуг, принимает участие в создании глобальных союзов и стратегических альянсов в различных сферах турииндустрии, на рынке авиапутешествий, а также в системе онлайн бронирования турпродукта.

На мировом рынке Япония славится колоссальным преобладанием выездного туризма над въездным, а японский путешественник считается самым «расточительным».

Японское правительство в период с 1987 по 1991 гг. реализовывало специальную программу «Десять миллионов», которая ставила своей целью увеличение выезжающих за границу туристов в два раза (с 5 млн человек до 10 млн человек) и затрат на заграничные путешествия до 20 млрд. долл.

Такое уникальное направление туристской политики государства, казалось, может нанести огромный ущерб экономике страны, но оно стало возможным, благодаря положительному балансу внешней торговли. Кроме того, японское правительство преследовало важную политическую задачу – изменение негативного имиджа страны, приобретенного в ходе Второй мировой войны. Поставленные задачи были успешно выполнены: в 1990 г. число заграничных поездок превысило 10 млн., а затраты на туризм составили 22,5 млрд. долл. [4].

В начале XXI века наметилось некоторое замедление выездных потоков из Японии. Японские туристы, например, стали реже выезжать в США из-за теракта в

2011 г., а также в арабские страны и Юго-Восточную Азию.

С точки зрения безопасности, японцев стал больше привлекать российский Дальний Восток: в период с 2011 по 2013 гг. поток туристов из Японии вырос в несколько десятков раз. Учитывая глобальные изменения в мировой политике и экономике, японское правительство стало реализовывать новый проект, начиная с 2003 г., который был направлен уже на развитие въездного туризма в Японию.

Цель – увеличение потока прибывающих туристов вдвое: с 5 млн человек в 2003 г. до 10 млн человек к следующему десятилетию. Япония учла своей маркетинговой стратегии тот факт, что основная часть въездных потоков в Японию образовывается в странах Азии (около 67%), затем в США и Европе (15,3%), доля России составляет 0,9%, а Австралии и Океании – 4%. Таким образом, японские туроператоры предложили рынку туристский продукт, который отражал предпочтения именно этих регионов и стал недоступен основной массе туристов из России из-за высокой цены на авиабилеты, проживание, питание и транспорт внутри Японии [3, с. 305].

Следует отметить, что 90% иностранных туристов, въезжающих в Японию, проводят в стране не более двух недель по причине высокого уровня внутренних цен в стране. По данным на 2007 г., среди лиц, прибывающих в Японию с туристическими целями на срок от 2 дней до 2 месяцев, преобладают индивидуальные туристы (около 70%), основную массу которых составляют европейцы и американцы. В состав туристских групп, где цена поездки дешевле, входят китайцы и тайваньцы (54–55%) [3, с. 306].

Следует сказать, что в Японии продвижение национального турпродукта на международный рынок – процесс сложный и трудоемкий. Это задача не только туроператоров, но и всего государства в целом: к работе привлекаются японские фирмы других профилей, работающие за рубежом, и дипломатические службы. Туropераторы выездного туризма имеют прямые контакты с министерством иностранных дел, а туристы, выезжающие за рубеж, могут напрямую связываться с сотрудниками дипломатических структур, если возникают существенные проблемы. Представители японского турбизнеса также предпочитают работать только с надежными, проверенными партнерами,

чтобы сократить свои риски до минимума. Одним из таких российских партнеров является «Интурист», который был создан еще в 1929 г. Японское правительство, желая привлечь туристов на свою территорию, упрощает процедуры выдачи виз для иностранных граждан.

Однако при этом Япония занимает четвертое место в мире по тратам на международный туризм (26, 5 млрд. долл.) и второе место после Германии по величине сальдо пассивного баланса доходов и затрат на международный туризм (Япония – 23 млрд долл., Германия – 29 млрд долл.) [5].

Тем не менее правительство Японии продолжает уделять туристской отрасли особое внимание как приоритетной в экономике страны. В 2008 г. при содействии правительства Японское агентство по туризму обнародовало план дальнейшего развития туризма и создания нации, ориентированной на туризм. Этот план был рассчитан до 2015 г. и учитывал такие социально-экономические факторы, как низкую рождаемость в стране, стареющее общество и национальный долг, составляющий 170% ВВП.

План должен был активизировать развитие технологий и вовлекать большое количество людей в продвижение туризма в стране, что дает возможность оживить экономику некоторых регионов страны и увеличить количество рабочих мест. Правительство при премьер-министре Хатояма, который пришел к власти в 2009 г., по-прежнему рассматривает туризм как наиболее перспективную отрасль развития экономики страны [4].

Повышение туристской привлекательности Японии является одной из главных задач правительства, которое рассчитывает, что к 2030 г. количество въезжающих туристов должно увеличиться до 30 млн. человек, для чего будет принят ряд специальных мер. Прежде всего, это касается увеличения капиталовложений в индустрию туризма, обеспечение мер по повышению качества обслуживания и дальнейшее снижение требований к визовому режиму.

По данным Японской национальной туристской организации (JNTO), в 2014 г. Японию посетили 13,41 млн иностранных туристов, что стало рекордным показателем за последние 50 лет.

Предстоящие Летние Олимпийские игры, которые пройдут в Японии в 2020 г., также будут способствовать привлечению большого количества туристов в страну и увеличению доли прибыли от туризма.

Правительству страны необходимо решить ряд серьезных задач, направленных на устранение некоторых причин, которые мешают туристам из многих стран приезжать в Японию, а именно:

а) снижение цены туристского продукта;

б) предоставление легкодоступной информации для основной массы туристов, не только на японском, но и на английском, французском и других языках;

в) отмена или упрощение визового режима.

Решение перечисленных задач позволит устраниТЬ большую проблему, существующую в японском международном туризме до сих пор: огромный дисбаланс между выездным и въездным туризмом.

До настоящего времени туристов из Японии выезжает гораздо больше, чем приезжает в страну. Японию можно назвать уникальной туристской дестинацией, которая обладает огромными достоинствами: благоприятные природно-климатические условия, уникальная самобытная культура с большим количеством историко-архитектурных памятников, политическое положение страны достаточно стабильно, а экономическая политика направлена на развитие туристской инфраструктуры.

Кроме того, Япония является страной, безопасной для туризма, что особенно привлекательно для людей.

В японском характере есть такая черта, как внимание к деталям и, на первый взгляд, мелким вопросам. Так, власти Японии решили пересмотреть некоторые обозначения на туристических картах. В преддверии Олимпиады 2020 в Токио возникло предложение убрать шесть условных знаков, которые обычно используются для обозначений объектов на картах. В частности, буддистские храмы на картах в Японии обозначаются свастикой (мандзи). Однако свастика у иностранцев может ассоциироваться с нацизмом, хотя мандзи отличается от нацистского символа. Тем не менее, предлагалось заменить этот символ символом пагоды. Прежде чем принять решение, власти страны решили узнать мнение граждан, и те не поддержали данную инициативу, отметив, что «идея глупая», а буддистский символ мандзи гораздо более древний, чем нацизм.

Также предлагается изменить, например, обозначение церкви, которую сейчас на картах помечают крестом – предполагается, что туристы могут спутать ее с кладбищем. Сомнение вызывает и

обозначение отелей латинской буквой «Н» (от «Hotel»), поскольку на Западе таким образом обычно помечают взлетно-посадочную площадку для вертолетов. Некоторые другие условные обозначения признаны в принципе непонятными для гостей из других стран [6].

По данным Японской национальной туристической организации, первые пять месяцев 2016 г. показали рост числа иностранных туристов в Японии на 29,1 %, а в апреле зафиксировано рекордное за месяц число иностранных туристов в количестве 2 081 800 человек. Если не возникнут какие-либо форс-мажорные обстоятельства, то по итогам 2016 г. ожидается уверенное преодоление рубежа в 20 млн. человек и достижение Японией нового рекорда во въездном туризме.

Въездной иностранный туризм можно рассматривать не только с точки зрения экономики, привлечения в страну иностранных покупателей и роста доходов местных продавцов, но и с позиции эффективности применения страной «мягкой силы». Послевоенная Япония уделяет «мягкой силе» особое внимание, понимая, что вложения в пропаганду своих привлекательных сторон – от языка и истории до технических достижений – способствуют созданию позитивного имиджа страны за рубежом и, в конечном счете, ведет к повышению конкурентоспособности на внешних рынках.

Так, по данным PR-агентства Portland, которое представляет рейтинг 50 стран по влиянию использования ими «мягкой силы», в 2015 г. Япония занимала в этом рейтинге 8-е место, а в 2016 г. улучшила свою позицию, переместившись на 7-е место [12].

По данным Pew Research Center, в 2015 г. для граждан АТР наиболее привлекательной (в оригинале – favorable) выглядит именно Япония [13]. Опрос зафиксировал в целом 71 % респондентов, симпатизирующих Японии (Китаю – 57 %; Индии – 51 %; Республике Корея – 47 %), и следующий уровень симпатий к Японии по странам: Малайзия – 84 %; Вьетнам – 82 %; Филиппины – 81 %; Австралия – 80 %; Индонезия – 71 %; Пакистан – 48 %; Индия – 46 %; Республика Корея – 25 %; Китай – 12 %. С симпатией к Японии также относятся 74 % американцев.

В случае с иностранным туризмом позитивный имидж Японии в мире способствует привлечению в страну иностранных гостей, которые, в частности,

хотят сопоставить свою воображаемую Японию – с гейшами, самураями, ниндзя, манга, анимэ, оригинальной кухней и бытовыми роботами – с Японией реальной.

Хотя в пополнении местных бюджетов не последнюю роль играют иностранные гости, отправляющиеся в Японию в основном «зашопингом». Несомненно, что успехи Японии в области безопасности, устройства и качества жизни способствуют тому, что иностранные туристы, хоть раз посетившие Японию, укрепляются в своих симпатиях к этой стране.

Но если успехи «мягкой силы» Японии способствует привлечению в страну иностранных туристов, то интересен вопрос о том, как сами японцы относятся к тем странам, откуда гости прибывают. Особенностью Японии является то, что традиционное японское гостеприимство (омотэнаси) ориентировано на высокие стандарты обслуживания гостей и покупателей, невзирая на их национальность и другие особенности. Правда, иногда иностранные гости «достают» японцев и последние вводят временные запретительные меры, в целом какие-либо яркие проявления «расизма» в Японии редки, хотя в стране и встречаются заведения с адресованной иностранцам табличкой «Только для японцев» (в оригинале – Japanese Only) либо допускающие вход иностранцев, но обязательно в сопровождении японцев. Однако, похоже, что в последнее время такие заведения становятся редким явлением.

Данные по симпатиям и антипатиям японцев в отношении ряда иностранных государств выявляются в ежегодных всеяпонских опросах общественного мнения, которые с 1978 г. проводятся по инициативе Отдела по связям с общественностью кабинета министров и премьер-министра Японии и касаются отношения японцев к другим странам. Вопрос стоит так: испытывает ли респондент симпатию (дружеские чувства) к той или иной стране, или не испытывает?

Начиная с 2011 г. японцы стали относится к США с еще большей симпатией, уровень которой превысил 80 %. Считается, что это улучшение отношений связано с проведенной американскими войсками в Японии после землетрясения 11 марта 2011 г. операцией «Томодачи» (Томодати сакусэн).

При этом количество американцев, посетивших Японию в 2015 г. в туристических целях, превысило 1 млн.

человек. Ухудшение отношений между Японией и Южной Кореей из-за принадлежащих последней островов Токто (яп. Такэсима), расположенных в западной части Японского моря, и конфликтов, связанных с разным пониманием отдельных страниц истории этих двух государств, хотя и отразилось на падении симпатий японцев к этой стране после 2011 г., но не сказалось на туристическом потоке южнокорейцев в Японию, который в 2015 г. превысил 4 млн. человек.

При этом доля японцев, симпатизирующих Южной Корее, в 2015 г. немного увеличилось. Еще более парадоксальную ситуацию демонстрирует Китай. С одной стороны, из-за территориального спора по островам Сэнкаку (кит. Дяоюйдао) – группе островов в Южно-Китайском море, контролируемых Японией, но оспариваемых Китаем, который обострил отношения между странами и привел к эскалации напряженности в регионе, симпатии японцев к Китаю находятся на крайне низком уровне – 14,8 %, а доля японцев, не испытывающих дружественных чувств к Китаю, в 2015 г. достигла рекордно высокой отметки в 83,2 %. С другой стороны, поток туристов из Китая в 2015 г. вырос на 107 % и приблизился к рекордному уровню в 5 млн. человек, что составляет более 25 % от всего потока иностранных туристов в Японию. Как представляется, такой интерес китайцев к Японии отчасти способен нивелировать политическую напряженность в японо-китайских отношениях.

Интересные факты о Японии. Япония моноэтническая страна, 98,4% всего населения составляют этнические японцы.

Государственные праздники: День основания государства (11 февраля), День конституции (3 мая), День детей (5 мая), День рождения здравствующего императора.

В Японии принято лепить снеговиков только из двух шаров. Чаевые в Японии не дают. Учебный год в Японии начинается 1 апреля и делится на триместры.

Школьники учатся с апреля по июль, затем с сентября по декабрь и с января по март.

Во всех городах Японии, расположенных на севере, где зимой выпадает снег, есть подогрев тротуаров и улиц. При этом в Японии нет центрального отопления. Каждый обогревает квартиру как может. На улицах Японии можно увидеть вазоны с зонтами, которые предназначены для тех, кто забыл зонт дома.

Около 200 вулканов находится на территории Японии. В Японии отсутствуют свалки. Это связано с тем, что весь мусор перерабатывается. В Японии нет мусорных баков. Отходы делятся на четыре вида: стекло, сжигаемый, перерабатываемый и не сжигаемый мусор. Каждый тип отходов вывозят в определённый день, и выбрасывать его можно только по строго отведённым числам. На улицах урн так же совсем нет, только специальные баки для сбора бутылок.

В Японии считается оскорбительным открывать подарок в присутствии того человека, который его подарил. Священной птицей в Японии считается журавль, который является одной из самых крупных птиц своего вида. Японцы при любых обстоятельствах избегают смотреть друг другу прямо в глаза.

Как представляется, рекордное число иностранных туристов в Японии в 2015 г., почти достигшее 20 млн. человек, отражает не только эффективность реализации правительственные программ по развитию туризма и фактическую готовность Японии принимать иностранцев в стиле особого японского гостеприимства, но и высокий уровень терпимости по отношению к тем приезжим, к которым у самих японцев отношение не всегда дружественное.

На первый взгляд, кажется удивительным, что из всех стран на первое место по посещаемости Японии в качестве туристов в 2015 г. вырвались столь «несимпатичные» для японцев китайские гости. Однако это еще раз подчеркивает нацеленность островной Японии на открытость миру и ряд привлекательных национальных черт граждан современной Японии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова, А.Ю. Международный туризм / А.Ю. Александрова. - М.: Аспект пресс. **2018.** - 470 с.
2. Богалин-Малых, В.В. Маркетинг и управление в сфере туризма и социально-культурного сервиса: Учебное пособие / В.В. Богалин-Малых. - М.: МПСИ. **2016.** - 560 с.
3. Боевые искусства и спорт в Японии. - М.: ACT. **2017.** - 192 с.
4. Большой Урал. Атлас для деловых поездок, туризма и отдыха. - М.: Челябинск: Абрис. **2016.** - 521 с.
5. Борнофф The National Geographic Traveler. Япония / Борнофф, Николас. - М.: ACT, **2018.** - 400 с.
6. Волшебная Япония. - М.: СПб: Северо-Запад Пресс, **2017.** - 532 с.

7. Туманов Г.О. Японо-русский иероглифический словарь / ред. Монзелер, Г.О; Туманов, Г.Г.. - М.: Гос. изд. словарей. **2020.** – 644 с.
8. Города Челябинской области. Атлас-путеводитель для деловых поездок, туризма и отдыха. – М.: Челябинск: Абрис. **2017.** - **982** с.
9. Джон Вторая мировая война. Нападение Японии. Иллюстрированная история / ред. Хаммертон, Джон. - М.: ACT, **2016.** – 776 с.

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ЯПОНИИ

В статье анализируются основные направления развития международного туризма в Японии в условиях со временной глобализации как части одного из ведущих регионов в сфере торговли туристскими услугами. Особое внимание уделено изучению выездного туризма в Японии, который отличает эту страну от других территорий Азиатско-Тихоокеанского региона. Рассматриваются также некоторые направления государственной туристской политики Японии, направленной на развитие и поддержку внутреннего туризма в стране как приоритетного направления. Сделаны выводы и даны рекомендации по совершенствованию продвижения японского турпродукта на международный рынок, которые позволяют решить существующие проблемы дисбаланса в развитии международного туризма на современном этапе.

Ключевые слова: Япония, выездной туризм, внутренний туризм, туристская политика.

ИНКИШОФИ САЙЁХИИ БАЙНАЛМИЛАЙ ДАР ЧОПОН

Дар мақола самтҳои асосии рушди туризми байналхалқӣ дар Чопон дар шароити ҷаҳонишавии мусоир ҳамчун қисми яке аз минтақаҳои пешрафта дар тиҷорати хизматрасонии сайёҳӣ таҳлил карда мешаванд. Ба омӯзиши туризми берунӣ дар Чопон таваҷҷуҳи хос зоҳир карда мешавад, ки ин қишиварро аз дигар қаламравҳои минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором ҷудо мекунад. Баъзе соҳаҳои туризми давлатӣ низ ба назар гирифта мешаванд. Сиёсати Чопон барои рушд ва дастирии сайёҳии дохилӣ дар қишивар ҳамчун авлавияти афзалиятнок равона карда шудааст. Ҳулосаҳо бароварда мешаванд ва тавсияҳо барои такмил додани маҳсулоти туристии Япония ба Бозори байналхалқӣ, ки метавонад мушкилоти мавҷудаи номутавозуни рушди байналмилалиро дар марҳилаи кунунӣ ҳал намояд.

Калидвожаҳо: Чопон, туризми берунӣ, туризми дохилӣ, сиёсати сайёҳӣ.

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN JAPAN

The paper analyzes the development of international tourism in Japan as a country in one of the leading regions in the field of trade and tourist services in the context of globalization. Particular attention is paid to the outbound tourism in Japan which distinguishes this country from other areas of the Asia-Pacific region. Some of the specific features of the state tourism policy in Japan aimed at the priority development of domestic tourism are considered. The author makes conclusions and recommendations on improving the promotion of Japanese tourism products in the international market that can solve the existing problems of imbalance in the development of international tourism at the present stage.

Keywords: Japan, outbound tourism, domestic tourism, tourism policy.

Сведения об авторе: Шерхонов Комрон – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса факультета мировой экономики. Тел: 933-77-99-96

Information about the author: Sherkhonov Komron – Tajik National University, 2nd year graduate student of the faculty of world economy, Phone: 933-77-99-96

МОДЕЛИ ФАРОНСАВИИ АДЛИЯИ МАҶМУРИЙ

*Соибов З.М., Fuёсов М.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Адлияи маҷмурӣ доктринаи мушахҳас ва ягонаро надорад. Қисмҳои таркибии он, ки аз ҳуқуқҳои моддӣ, ҷорабиниҳои ташкилий ва меъёрҳои мурофиавӣ иборатанд, ба хотири таъсири омилҳои таърихии пайдоиши ин падида дар низоми миллӣ-ҳуқуқии ҳар як давлат бо ҳусусиятҳои хоси фарқкунанда ҳуд ташаккул ёфтаанд.

Аз рӯи принципҳои ташкилий шартан се намуди адлияи маҷмурӣ дар адабиётҳои илмии соҳаи ҳуқуқи маҷмурӣ васеъ истифода карда мешавад.

Намуди якуми адлияи маҷмурӣ (унификацияшуда), намуди «соф»-и назорати судӣ аз болои ҳокимияти иҷроия мебошад, ки он аз ҷониби низоми судҳои ба ҳам наздики ваколати умунидошта, бо тартиби мурофиаи

гражданӣ амалӣ гардонида мешавад. (Судҳои ваколати умумӣ, иқтисодӣ, маҷмурӣ ва дигарҳо). Чунин намуди адлияи маҷмурӣ дар Британияи Кабир, ИМА, Австралия, Канада, Ҳиндустон, Белгия, Дания, Норвегия, Япония ва як қатор давлатҳои дигар вучуд дорад.

Дар навбати ҳуд намуди адлияи маҷмурӣ ба ду зернамуд, яъне назорати судӣ ба таври истисной аз тарафи судҳои ваколати умумӣ ба амал бароварда мешавад, (масалан: Дания, Норвегия ва Япония) ва адлияи маҷмурӣ аз тарафи судҳо ва мақомоти ваколати маҳсус дошта ба амал бароварда мешавад, тақсим мешавад. Масалан дар Англия, ИМА, Канада ва Зеландияи нав дар якҷоягӣ бо судҳои ваколати умунидошта, трибуналҳои маҷмурии

махсус таъсис дода шудааст. Трибуналҳои маъмурӣ ба низоми судӣ доҳил намешаванд аммо зери назорати судҳои умумӣ қарор доранд.

Сабаби асосии таъсис додани чунин трибуналҳо, пеш аз ҳама бо мақсади баланд бардоштани нақши иҷтимоии ҳимояи ҳуқуки шаҳрвандон ва дар фазои гайрирасмӣ, таъчилан ва дар сатҳи баланди қасбӣ ҳал намудани парвандҳои маъмурӣ ба хотири ботаҷриба ва баландиҳтисос будани аъзоёни трибунал, иҷунин камхарҷ будани муроҷиат ба трибуналҳои маъмурӣ мебошад.

Намуди дуюм идоравӣ ё қазисудии адлияи маъмурӣ ин аз тарафи судҳои маъмурии маҳсус баррасӣ намудани парвандҳои маъмурӣ мебошад. Дар Фаронса, Португалия, Юнон, Испания ва Италия судҳои маъмурӣ ва мақомоти ваколати судӣ дошта (қазисудӣ) таъсис дода шудаанд, ки баҳсҳои маъмуриро бо роҳи баровардани адолати судӣ баррасӣ менамоянд. Ҳусусияти фарқунандаи чунин судҳои маъмурӣ ва мақомоти қазисудӣ аз он иборат аст, ки онҳо ба низоми органҳои ҳокимияти иҷроия доҳиланд ва ба муассисаҳои судӣ вобаста нестанд. Масалан, намуди классики чунин адлияи маъмурӣ низоми франсузӣ мебошад, ки аз се зина, яъне зинаи аввал судҳои маъмурии манотикӣ (трибуналҳо), зинаи дуюм судҳои маъмурии апелатсионӣ ва зинаи олӣ Шӯрои давлатӣ, ки ҳамаи онҳо ба Ҳукумати Фаронса тобеъ мебошанд, иборат аст.

Яке аз ин тарҳҳои маъмули адлияи маъмурӣ тарҳи фаронсавӣ мебошад, ки таъриҳан низ аз дигар тарҳҳо дида бармаҳал дар сатҳи расмӣ эътироф гардидааст. Зери мағҳуми адлияи маъмурӣ дар адабиётҳои ҳуқуқии Фаронса маҷмуи мақомоти судӣ ва қазисудиро меноманд. Падидай адлияи маъмурӣ дар доҳили ҳокимияти иҷроия ташаккул ва амал мегардад, аммо мустақилияти судҳои маъмурӣ дар ин ҷо бо чудо намудани онҳо аз мақомоти иштирокунандаи бевосита дар идоракуни давлатӣ расида мешавад. Дар шароити мусоир тамоми мақомоти адлияи маъмурии Фаронсаро ду категорияи қалони мақомот дар бар мегирад: 1) мақомоти умумии адлияи маъмурӣ; 2) мақомоти адлияи маъмурии салоҳияти маҳсусдошта (онҳо ниҳоят зиёданд, аммо дорои салоҳияи маҳдуд мебошанд). Ба мисли Палатаи ҳисоб ва ғ.

Дар иртибот бо танзими масъалаҳои марбут ба адлияи маъмурӣ дар Фаронса соли 2000 Кодекси адлияи

маъмурии Фаронса қабул намудаанд. Тибқи ин Кодекс Шӯрои давлатӣ суди олии маъмурӣ мебошад, ки дар баровардани қарорҳои бо тартиби кассатсионӣ дар марҳилаи ниҳоӣ оид ба шикоят аз рӯи қарорҳои баровардаи мақомоти судии маъмурӣ ваколатдор аст, ҳамчунин қарорҳоро оид ба парвандҳои баррасашаванда ба сифати суди марҳилаи якум ва ё ба сифати марҳилаи апелатсионӣ мебарорад. Шӯрои мазкур ба таври доимӣ санчиши назоратии судҳои маъмуриро амалӣ менамояд.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ташаккули адлияи маъмуриро бо инқилоби бузурги асри XIX Фаронса ва таҷзияи ҳокимият, ки дар ҳамон давра аз давлатҳои Аврупо оғоз гардида буд, алоқаманд менамоянд. Аммо нишонаҳои адлияи маъмурӣ дар Фронса аз давраҳои охири асримиёнагӣ дида мешуданд. Парламентҳои вилоят ва манотики Фаронса муассисаҳои судӣ-маъмурии зинаи болоии ҳудудӣ ба шумор мерафтанд. Дар асри XVII падидай намояндагии шоҳӣ (королевские интенданты) ба вучуд омаданд, ки онҳо фаъолияти идоракунӣ ва ҳам назоратиро иҷро намуда, инҷунин ваколати баррасӣ намудани шикоят ва ҳал намудани баҳсҳои байни шаҳрвандон ва маъмуриятро низ доштанд. Зинаи дуюми судӣ нисбати интенданҷои шоҳӣ - Шӯрои давлатӣ ва зинаи олӣ ҳуди шоҳи Фаронса ҳисоб мешуд.

Бояд хотирнишон соҳт, ки давраи гузариш аз асримиёна ба замони нав ва расидан ба давраи монархияи мутлақ дар Фаронса, бо шаклҳои сиёсӣ-ҳуқуқии идораи давлатӣ фарқ мекунад. Маҳз дар ин давра идоракуни анъанавӣ бо пайдоиши шаклҳои нави идоракунӣ - марказигардонидани идоракуни давлатӣ, босуръат зиёд шудани дастгоҳи бюрократии ҳокимияти иҷроия ва пайдоиши меъёрҳои ҳуқуки маъмурии сифатнок мебошад.

Дар заминай чунин шароитҳои ҳуқуқӣ соли 1799 трибуналҳои маъmuрии Фаронса ташкил карда шуданд, ва падидай адлияи маъмурӣ шакли расмии қонунӣ гирифт.

Инқилоби бузурги Фаронса солҳои 1789 -1791 принципи «таҷзияи ҳокимият»-ро ба амал ҷори намуда, мудоҳилаи судҳои умумиро ба фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ ва идоракунӣ манъ кард. Дар баробари ин зарурияти назорат аз болои мақомоти оммавӣ, ҳусусан иҷроия ба вучуд омад. Дар натиҷа шоҳай мустақили судӣ дар намуди адлияи маъмурӣ ташкил карда шуд, ки бо ақидаи Г. Брэбен «адлияи

маъмурин нав натицаи нобоварии инқилобчиён ба ҳокимияти судӣ ва зарурияти бо қадом роҳ набошад ҷори намудани назорати салоҳиятнок аз болои дастгоҳи иҷроия буд»[4].

Зимнан бояд ёдовар гардад, ки дар соли 1800 дар Фаронса Шӯрои давлатӣ таъсис дода шуд, ки низоми судҳои маҳсусро ташкил ва сарвари намуда, ҳамзамон баҳсҳои шаҳрвандонро бо мақомотҳои иҷроия ва шаҳсони мансабдори онҳо баррасӣ менамуд. Ба сифати мақомоти адлияи маъмурин зинаи аввал шӯроҳои мақомоти маҳаллӣ (префектура) ташкил карда шуд, ки ин ҳол дарвоҷеъ дар кори бо ҳам мувоғиқ намудани мақомоти баррасикунандай баҳсҳои маъмурӣ-хуқуқиро бо маъмурини фаъол ба миён овард, ки дар натиҷа ба вобастагии «судҳои» маъмурӣ аз маъмурин оварда расонид. Ҳуқуқшиносон чунин тартиби ташкили адлияи маъмуриро камбудии ҷиддии соҳтори адлияи маъмурини Фаронса қаламдод намудаанд.

Баъдтар, шакли ҳозираи адлияи маъмурӣ- трибуналҳои маъмурӣ таъсис дода шуданд, ки онҳо ҳолати хуқуқии маҳсусро доро мебошанд. Трибуналҳо на ба шоҳаи судӣ ва на ба таркиби мақомоти маъмурӣ дохил намешаванд. Ҳолати хуқуқии ҷудогонаи онҳо ба ҳусусияти хоси субъективии мақомоти маъмурӣ ва муносибатҳои маҳсуси маъмурӣ-хуқуқӣ(муносибатҳои ҳокимияти) асоснок карда мешавад.

Судҳои ваколати умумӣ ва судҳои маъмурӣ дар ҳолатҳои фавқулода бо сабабҳои сиёсӣ бо ҳокимияти қонунгузор ва ҳокимияти иҷроия ба муноқиша намепардозанд. Агар чунин ҳолат рӯҳ дидад судҳо қонуни будани ин ё он санадро насанҷида, табииати хуқуқии онҳоро муайян менамоянд.

Баҳсу муноқишаҳои маъмурӣ-хуқуқиро баррасӣ намуда, судҳои ваколати умумидошта бо қабули қарор маҳдуд мегарданд, мақомоти адлияи маъмурӣ бо сарварии Шӯрои давлатӣ ба ғайр аз баррасии баҳсҳо инҷунин ҳулосаҳои хуқуқӣ бароварда, доир ба вазъияти хуқуқӣ ба ҳукumat маслиҳат низ медиҳад ва аз ин рӯи судҳои маъмуриро маслиҳатчии доимии ҳукumat ва мақомотҳои он низ меҳисобанд.

Бояд хотирнишон соҳт, ки низоми адлияи маъмурини Фаронса то соли 1988 аз ду зина, яъне трибуналҳои маъмурӣ ва Шӯрои давлатӣ иборат буд. Аз сабаби зиёд шудани миқдори парвандаҳо мӯҳлати баррасии онҳо низ тамдид карда шуд. Аз рӯи маълумотҳои омории соли 1988 қарib 20% парвандаҳои ба судҳо

ворид шуда, дар тӯли 2-3 сол барраси карда шуданд. Аз ин рӯи ислоҳоти соҳтори мақомоти адлия гузаронида шуд ва дар натиҷа зинаҳои зерини судҳои маъмурӣ ҷорӣ гардид:

1. Шӯрои давлатӣ – низоми органҳои адлияи маъмуриро сарвари менамояд ва мақомоти олии судӣ мебошад.

2. Судҳои маъмурини худудӣ – судҳои маъмурини ҳуқуқи умуми ном доранд ва ба Шӯрои давлатӣ аз рӯи тартиботи шикояткунин аппелиацционӣ итоат мекунанд.

3. Муассисаҳои маҳсусгардонидшудаи судии адлияи маъмурӣ, ки баъзан фаъолияти идоракуниро иҷро менамоянд ва ба тарики шикояти кассатсионӣ ба Шӯрои давлатӣ итоат мекунанд.

Судҳои маҳсусгардонидшудаи маъмурӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

- платай муҳосибӣ;
- судҳои интизомӣ ҳам дар дохил ва ҳам берун аз низоми мақомотҳои маъмурӣ.

- судҳо оид ба ба масъалаҳои таъминоти иҷтимоӣ баҳсҳо марбут ба нафақа ва ёрдампулиро баррасӣ менамоянд. Ин судҳо бо мақсади ҷалб намудани намояндаҳои ҷамъияти барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ таъсис дода мешаванд [1].

Судҳои аппелятсионӣ бо мақсади расонидани ёрии судӣ ба Шӯрои давлатӣ соли 1987 таъсис дода шудаанд. Судҳои аппелятсионии Фаронса ҳамаги 5 адад буда, ҳар қадоме аз онҳо ба 2 ё 3 палата тақсим мешаванд. Раисони ин судҳо аъзоёни Шӯрои давлатӣ мебошанд, аъзоёни судҳои аппелятсионӣ ивазнаванданд (доимӣ) буда, ҷойивазкунин онҳо ба тариқи хизматӣ бе розигии онҳо мумкин нест.

Ҳамин тавр Шӯрои давлатӣ то соли 1953 барои ҳамаи парвандаҳои маъмурӣ муассисаи судии ваколати умумӣ ба ҳисоб мерафт. Дар натиҷаи таъсис додани судҳои аппелятсионӣ Шӯрои давлатӣ мақоми судии ҳам зинаи аввал ва ҳам зинаи охирро гирифт. Вай нисбат ба санадҳои муассисаҳои судии ваколати маъмурӣ дошта нақши ҳалкунанда дорад.

Қобили зикр аст, ки ҷорӣ намудани низоми судҳои аппелятсионӣ ба ҳолати мақоми олий доштани Шӯрои давлатӣ дар низоми адлияи маъмурӣи Фаронса таъсир нарасонид. Зоро Шӯрои давлатӣ – Суди Олии маъмурини Фаронса ва маслиҳатчии Ҳукumat доир ба масъалаҳои идоракуни мебошад. Сардори Шӯрои давлатӣ – расман

сарвазир ва чонишини вай вазири адлия мебошад. Дар амал Шӯрои давлатиро ноиби раис сарварӣ мекунад, ки вай аз тарафи Шӯрои вазирон таъин карда шуда, шахси мансабдори дараҷаи олий ҳисоб мешавад. Соли 1992 ба ҳайати Шӯрои давлатӣ 300 нафар аъзоён дохил мешуданд, ки шахсони мансабдор набуда, хизматчиёни давлатӣ ба шумор мерафтанд.

Мутахассисони соҳаи ҳуқуқи маъмурии Фаронса зикр намудаанд, ки адлияи маъмурий дар Фаронса соҳаи басо пурвусъат аст. Зоро мақомоти адлияи маъмурий ба гайр аз назорати судӣ бурдан, баррасӣ намудани парвандаҳо, инчунин вазифаҳои машваратӣ-маслиҳатчигии ҳуқуқиро низ иҷро намуда, дорои ваколати додани хулосаи ҳуқуқӣ ба лоиҳаҳои қарорҳои Ҳукумат ё вазоратҳо оид ба қонуни будани онҳо мебошанд [6].

Хусусияти дигари адлияи маъмурии Фаронса дар он аст, ки истеҳсолоти судии маъмурий аз як тараф дар асоси принципҳои умумии мурофиавии судӣ ба амал бароварда мешавад ва аз ҷониби дигар қоидаҳои маҳсуси баррасии парвандаҳо, ки ба намудҳои гуногуни парвандаҳо даҳл доранд, риоя карда мешаванд. Масалан принципҳои умумӣ дар қонунгузориҳо ва Кодекси адлияи маъмурии Фаронса ҷой дода шудааст валие қоидаҳои маҳсуси баррасии парвандаҳои гуногун, ки аз мурофиави гражданиӣ, чун истеҳсолоти маҳсус ва ё аз аз хусусиятҳои хоси баҳсҳои маъмурий бармеоянд ҷойгоҳи ҳудро дар ин кодекс пайдо нанамудаанд.

Қобили зикр аст, ки қарорҳе ки аз тарафи судҳои маъмурии Фаронса қабул карда мешаванд нуфузи баланди ҳуқуқӣ доранд. Зоро тибқи талаботи қонун маъмурон ӯҳдадоранд, ки қарори судро иҷро намоянд. Ҳамин тарик Қонун «Дар бораи пардохтҳои ҷаримавӣ», ки соли 1980 қаубл карда шуда буд, ба судҳои маъмурий ҳуқуқ додааст, ки дар ҳолати дар вакташ иҷро накардани қарори суд, - суд метавонад ба ҳар рӯзи аз мӯҳлати мукараргардида гузаронидани иҷроиш ба сурогаи маъмурият пардохтҳои ҷаримавӣ ирсол намояд.

Аммо ба ин нукта бояд ишора фармуд, ки бо вучуди ҳамаи бартариятҳо, адлияи маъмурии Фаронса

орӣ аз мушкилоту камбудиҳо низ нест. Яке аз мушкилоти ҷиддии он ин мӯҳлати тӯлонии баррасии парвандаҳо мебошад. Масалан яке аз муҳаққиқони ин соҳа Р. Шарвен оид ба ин масъала навиштааст, ки «ба ҳисоби миёна аз муроҷиат ба мақомотҳои қазисудии Фаронса то ба даст гирифтани қарор оид ба парванда то ду сол гузаштанаш мумкин аст. Аммо он чи муҳим аст ин аст, ки дар давоми ин мӯҳлат қарори қабулшуда қувваи ҳудро гум намекунад ва шумораи парвандаҳо, ки судҳои маъмурий ё мақомоти қазисуди баррасӣ менамоянд дар як сол ба 22 ҳазор мерасад» [9]. Аммо ба ин нигоҳ накарда адлияи маъмурии Фаронса бо таҳқиму устувории ҳуд дорои сатҳ ва сифати басо баланд мебошад. Дар тӯли солҳои зиёд, яъне аз ибтидои ташкилёбӣ то ба имрӯз вай низоми муҳталифи сиёсиро паси сар намуда, ба принсипҳои асосии ҳуд дар ташаккули низоми хеш дар маҷмӯъ содик монд ва ҳамеша дар рушду нумӯй қарор дорад.

Дар адабиёти ҳуқуқи маъмурии Фаронса зикр гардидааст, ки «низоми адлияи маъмурии ин кишвар ба он шакле, ки имрӯз вучуд дорад ба болотарин сатҳи инкишоф дар соҳаи ҳуд расидааст» [10]. Бо пуштибонӣ аз ин ақида Н.С. Колесова навиштааст, ки «накши назарраси адлияи маъмурии Фаронса дар ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандон аз амали гайриқонуни мақомотҳои идоравӣ зоҳир мегардад». Олимӣ дигар Ж. Конон ин фикрро тасдик намуда, чунин ибрози назар намудааст, ки «адлияи маъмурии Фаронса дар коркарди концептуалии мағҳуми «давлати ҳуқуқбунёд» нақши асосиро иҷро намудааст» [7].

Воқеан ҳам домандор будани нуфузи адлияи маъмурии Фаронсаро ба назар гирифта, бисёр давлатҳои ҷаҳон модели адлияи маъмурии Фаронсаро дар қонунгузории миллии хеш сармашқи кори ҳуд қарор додаанд. Бо гузашти айём ва бо назардошти хусусиятҳои хоси давлатӣ ва миллии хеш онҳо низоми ҳуқуқии адлияи маъмурии такмилдодаи ҳудро поягузорӣ намудаанд, ки дар ин кишварҳо бомуваффақият татбиқ карда мешавад».

АДАБИЁТ

1. Административное право заруб стран. М.1996;
2. Барномай ислоҳоти судӣ-ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2010, 2011-2013 дар назар дошта шудааст.
3. Гражданское процессуальное право России./Под ред. М.С Шакарян. М.1996. с.229
4. Корф С.А. Административная юстиция в России. СПб. 1919;
5. Кодекси Мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе “Ирфон”

6. Лессаж Судебный контроль за деятельностью администрации во Франции.// СГП. 1981 №11
7. Назарий умумии ҳуқуқи инсон М.1996 с398
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Ҷумҳурият» 27..04.2010
9. Шервен.Р. Юстиция во Франции //Гос и право 1992 г №12 стр 115
10. Ҳоллер Э. Защита прав человека во Франции //Гос.и права 1992 №12 с115

МОДЕЛИ ФАРОНСАВИИ АДЛИЯИ МАЪМУРИ

Дар мақола масъалаи тархи фаронсавии адлияи маъмурӣ баррасӣ гаштааст ва дар он асосҳои ҳуқуқии тархи мазкур таҳлил шудааст. Яке аз ин тарҳҳо маъмули адлияи маъмурӣ тархи фаронсавӣ мебошад, ки таърихан низ аз дигар тарҳҳо дида бармаҳал дар сатҳи расмӣ эътироф гардидааст. Зери мағҳуми адлияи маъмурӣ дар адабиётҳои ҳуқуқии Фаронса мачмуни мақомоти судӣ ва қвазисудиро меноманд. Падидаи адлияи маъмурӣ дар доҳили ҳокимияти иҷроия ташаккул ва амал мегардад, аммо мустақилияти судҳои маъмурӣ дар ин ҷо бо чудо намудани онҳо аз мақомоти иштироккунандай бевосита дар идоракуни давлатӣ расида мешавад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ташаккули адлияи маъмуриро бо инкилоби бузурги асри XIX Фаронса ва таҷзияи ҳокимият, ки дар ҳамон давра аз давлатҳои Аврупо оғоз гардида буд, алоқаманд менамоянд. Аммо нишонаҳои адлияи маъмурӣ дар Фаронса аз давраҳои оҳири асримиёнагӣ диде мешуданд. Парламентҳои вилоят ва манотики Фаронса муассисаҳои судӣ-маъмурӣ зинаи болоии ҳудудӣ ба шумор мерафтанд. Дар асри XVII падидаи намояндагии шоҳӣ (королевские интенданты) ба вуҷуд омаданд, ки онҳо фаъолияти идоракунӣ ва ҳам назоратиро иҷро намуда, инчунин ваколати баррасӣ намудани шикоят ва ҳал намудани баҳсхӣ байни шаҳрвандон ва маъмуриятре низ доштанд. Зинаи дуюми судӣ нисбати интенданҳои шоҳӣ – Шӯрои давлатӣ ва зинаи ойлӣ шоҳи Фаронса ҳисоб мешуд.

Калидвоҷаҳо: адлияи маъмурӣ, тархи фаронсавӣ, Кодекс, салоҳият, мақомот

ФРАНЦУЗСКАЯ МОДЕЛЬ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОСУДИЯ

В статье рассматривается французский проект административного правосудия и анализируется правовая основа этого проекта. Одним из наиболее распространенных образцов административного правосудия является французская модель, которая исторически была признана более официальной, чем любая другая модель. Понятие административного правосудия во французской юридической литературе представляет собой совокупность судебных и квазисудебных органов. Феномен административного правосудия формируется и действует внутри исполнительной власти, но независимость административных судов здесь достигается путем отделения их от органов, непосредственно участвующих в государственном управлении. Юридическая литература связывает формирование административной справедливости с великой французской революцией 19-го века и разделением властей, которое началось в европейских странах в то время. Но признаки административного правосудия во Франции восходят к позднему средневековью. Парламенты провинций и территорий Франции были высшими территориальными судебными и административными органами. В семнадцатом веке появился феномен королевских представительств, который осуществлял как административную, так и надзорную деятельность, а также полномочия рассматривать жалобы и разрешать споры между гражданами и администрацией. Вторым экземпляром королевских отступников был Государственный совет, а высшим – король Франции.

Ключевые слова: административная юстиция, французская модель, Кодекс, компетенции, орган.

FRENCH MODEL OF ADMINISTRATIVE JUSTICE

The article examines the French project of administrative justice and analyzes the legal basis of this project. One of the most common examples of administrative justice is the French model, which has historically been recognized as more official than any other model. The concept of administrative justice in French legal literature is a combination of judicial and quasi-judicial bodies. The phenomenon of administrative justice is formed and operates within the Executive branch, but the independence of administrative courts is achieved by separating them from the bodies directly involved in state administration. Legal literature links the formation of administrative justice with the great French revolution of the 19th century and the separation of powers that began in European countries at that time. But the signs of administrative justice in France date back to the late middle ages. The parliaments of the provinces and territories of France were the highest territorial judicial and administrative bodies. In the seventeenth century, the phenomenon of Royal missions appeared, which exercised both administrative and Supervisory activities, as well as the power to hear complaints and resolve disputes between citizens and the administration. The second instance of the Royal apostates was the Council of State, and the highest was the king of France.

Keywords: administrative justice, French model, Code, competence, authority.

Сведения об авторах: Соибов Зайниддин Махмадшарифович – кандидат юридических наук, Преподаватель кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ, тел: (+992) 985 11 66 99, E-mail: zayniddin.soibov.92@mail.ru

Гиёсов Мухаммад Фахриддинови – магистр второго курса кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ, тел: (+992) 987 22 10 10

Information about the authors: Soibov Zainiddin Makhmadsharifovich – candidate of law, Lecturer of the Department of constitutional law of the faculty of law of TNU, tel.: (+992) 985 11 66 99, e-mail: zayniddin.soibov.92@mail.ru

Giyosov Muhammad Fakhriddinovich – the second-year graduate student of the Department of Constitutional Law of the faculty of Law of TNU, tel.: (+992) 987 22 10 10

МАФХУМИ ЧАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ДАР ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРИ

Зоироғ Ҧ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои инкишифи мӯътадили муомилоти гражданий лозим аст, ки иштирокчиёни онҳо ӯҳдадориҳо ба зимма гирифтаи худро ба таври даҳлдор ичро намоянд. Дар сурати ичро накардан ё ба таври даҳлдор ичро карда нашудани ӯҳдадориҳо, сухан дар бораи вайрон кардани ӯҳдадориҳо меравад (м. 422 КГ). Вайрон кардани ӯҳдадориҳо на танҳо ба субъектони муомилоти гражданий, балки ба тамоми ҷамъият зарар расонида, боиси номураттабии механизми муносибатҳои молию пулии ҷамъият мегардад. Бо мақсади бартараф намудани чунин ҳуқуқвайронкуниҳо ва оқибати онҳо ҷавобгарии ҳуқуқи гражданий дар намуди татбиқ намудани мучозот барои содир намудани вайронкуни мӯқаррар карда мешавад.

Масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии ҳуқуқи гражданий дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳснок мебошад. Ҷоҳияти баҳс чунин аст, ба ақидаи гурӯҳи олимон, ҷавобгарӣ ҷораи маҷбуркунии давлатии ба маҳкаму кардани амали ҳуқуқвайронкунандагӣ асос ёфтае мебошад, ки ба зиммай ӯ оқибатҳои номусоиди маҳдудкунии ҳарактери шаҳсӣ, молумулкӣ ва гайраҳоро мегузорад. Илова бар ин ба зиммай шаҳси ҷавобгу душвории навгузорта мешавад. Агар дар вазъи ҳуқуқвайронкунандагӣ ҳеч гуна тағиироте рӯй надиҳад дар байни ҷавобгарӣ ва ӯҳдадорӣ фарқияте намемонад [2, с. 134-136]. Чунин фаҳмиши ҷавобгарӣ ҳамчун гузориши оқибатҳои номусоид, аз ҷумла мушкилоти иловагӣ маънои маҷбуран ичро кардани ӯҳдадориро (додани ашё, супоридани пул, бор кардани маҳсулот ва гайраҳо) ҳамчун ҷавобгарӣ эътироф накардан мебошад. Ҷағат рӯёниданӣ заар, ноустуворона ва ба ҳамин монанд душвориҳо маънои ҷавобгариро дорад. Баъзеҳо бар он ақидаанд, ки ҷавобгарӣ дар татбиқ намудани мучозоти меъёрҳои ҳуқуқ ифода мейёбад. Мучозот ҳама вақт ҳамчун элемент ё атрибути меъёри ҳуқуқ вучуд дошта. Ҷағат дар ҳолати вайрон намудани онҳо ҷавобгарӣ ба миён меояд [3, с. 283-287].

Ба ақидаи В.А Тархов ҷавобгарӣ ҳамчун ӯҳдадорӣ, ҳамчун зарурати додани ҳисбот оид ба амвол, рафтари шаҳс мебошад [5, с. 8]. Вале, чунин тавсиф ҳеч чизро муайян ва шарҳ намедиҳад, баръакс он мафхумҳои гуногунро бо ҳам омехта намуда,

моҳияти масъаларо равшан намекунад. Консепсияе Ҷой дорад, ки мувофиқл он ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар асоси маҷбуркунии давлатӣ ё ба он баробаркардашуда маҷбуркунии ҷамъиятӣ ичро намудани ӯҳдадори ҳамчун ифодай маҷбуркунии давлатии ичрои ӯҳдадориҳо фаҳмида мешавад [6, с. 100-103]. Нӯқтаи назари мазкур то дараҷае қобили қабул мебошад. Ҕавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии гражданий яке аз шаклҳои амали намудани мучозот мебошад. Вақте ки мо дар бораи ҷавобгарӣ сухан меронем. Пеш аз ҳама, мо ҷавобгарӣ барои рафттореро дар назар дорем, ки боиси ҳуқуқвайронкуни гардидааст ва он дар намуди оқибат барои чунин вайронкуни ба миён омадааст. Дар навбати ҳуд маҷбуран ичро кардани ӯҳдадории мӯқарраркардаи аввали, ҳарчанд, ки ҳатман душвории манфири ба миён наорад ҳам, ҳуди маҷбуран ичро намудани ӯҳдадори ҳарактери ҷазоию ҷуброниро дорад.

Пас, ҷавобгарии гражданий гуфта, дар зери маҷburkunii давлатӣ ичро намудани ӯҳдадориҳо молумулкӣ ва шаҳсии гайримолумулкиро аз тарафи субъектони муомилоти гражданий меноманд.

Ҕавобгарии ҳуқуқӣ гражданий, аз ҷумла ҷавобгарӣ барои вайрон кардани ӯҳдадориҳо на тано ба кирдори содиршуда, амали гузашта алоқаманд мебошад, яъне манфи (ретроспек-тив) мебошад, балки барои амали оянда, яъне фаъолона(позитив) низ мебошад. Ба чунин тарзи гузориш дар адабиёти ҳуқуқӣ на ҳамаи ҳуқуқшиносон ризо мебошанд.

Ҕавобгарии позитивӣ ба ӯҳдадории бошуурона ичро намудан ва бо татбиқи фаъолияти барои ҷамъият муғиди дар меъёрҳои ҳуқуқ пешбининиашуда алоқаманд мебошад. Ба муносибатҳои шартномавӣ дохил шуда, субъектони муомилоти гражданий бояд натиҷаи рафтари худро пешбини намоянд. Дар асоси ӯҳдадориҳо мӯқарраркардашуда амал намуда, онҳо ӯҳдадориҳо худро дар назди яқдигар бояд эҳсос намоянд. Ҕавобгарии фаъолона аз ҳисси масъулият дар назди рақибони ҳуд низ ҷудонашаванда мебошад. Масъалаи дигаре ҳаст, ки чунин ҷавобгарӣ ҳарактери ҳуқуқӣ дорад ё ҷағат маънавӣ. Вале як чиз маълум аст, ки ҷавобгарии

позитивӣ ҳам ҳолат, ҳам муносибатест, ки субъектҳо дорой ҳукуқӣ ҳисобот талаб намуданро аз рақибони ҳуд дошта, он дар қонун ва шартнома ба танзим дароварда мешавад. Ҷавобгарӣ барои вайрон намудани шартнома ва меъёрҳои ҳукуқӣ натиҷаи рафтори бемасъулиятона ва дар ҳамин замина вайрон намудани уҳдадори мебошад. Маҳз дар ҳамин маъно ҷавобгарии соҳибкорон, нигоҳбон ва дорандагони манбаи ҳатари қалондоштаро барои иҷро накарданӣ уҳдадориҳояшон фахмидан зарур аст. Дар баробари он ҷавобгарӣ дар маънои фаъолона ҳамчун замина барои ҷавобгарии манғӣ (ретроспективӣ) хизмат намуда, ба сифати омили таъмини иҷрои уҳдадориҳо баромад менамояд.

Ҷавобгарӣ ба воситаи расонидани таъсир ба ироди субъекти уҳдадор сарчашмаи водоркунандай (барангезандай) ноил шудан, барои иҷрои даҳлдори уҳдадориҳо мебошад. Аз сабабе ки нақши таъсиркунандай ҳукуқ ба рафтори субъектони муносибатҳои шартномавӣ берун аз шуур номумкин мебошад, аз ин ҷо дар бораи ягонагии фаъолият, рафтор ва шуур бояд сухан ронд. Аз ин ҷо роҳ ба сӯи ба таври даҳлдор иҷро намудани уҳдадориҳо дар ҳама ҳолат ба воситаи шуuri субъектҳои он мебошад, ки бо рафтори онҳо зич алоқаманд аст. Аз тарафи субъект дарк намудани вазифai ҳуд, талабот ва имконияте, ки дар қонунгузорӣ ва шартномаҳо пешбинӣ шудааст. боиси ба ҳаракат даровардани ҳамаи механизми танзими ҳукуқӣ гардида, ин дар навбати ҳуд барои ба таври даҳлдор иҷро намудани уҳдадориҳо мусоидат менамояд. Дар навбати ҳуд қобилияти субъект оид ба тобеъ қунонидани фаъолияти ҳуд барои ба таври даҳлдор иҷро намудани ўҳдадориҳо ифодаи зоҳиршавии озодӣ мебошад. Ин озодӣ дар муносибатҳои байнӣ рақибон ба ин ё он таври ҳалли ҷавобгарии субъектҳо барои фаъолияти ҳуд алоқаманд мебошад.

Ҳамин тавр, ҷавобгарии позитивӣ ба дарки вазифai субъектҳо дар назди яқдигар алоқаманд гардида, шавқмандии фаъолияти онҳоро зиёд менамоянд. Дар ин сурат ҷо қадар, ки дараҷаи ҷавобгарӣ дар маънои фаъолона баланд бошад, ҳамон қадар камтар ҷавобгарӣ дар маънои манғӣ (ретроспективӣ) ба миён меояд.

Ҳамин тарик, ҷавобгарии позитивӣ – ҳолат, муносибати ботинии» дарк намудан, эҳсоси худинтизомии субъект ба иҷро намудани ўҳдадориҳо ба

зиммаи ўз тарафи қонун ва шартнома гузошташуда мебошад.

Татбиқ намудани ҷавобгарӣ барангезандай муҳими ноил шудан ба натиҷаи даҳлдори ўҳдадорӣ ва бартараф намудани оқибати манғии ноил нашудани он мебошад. Он баҳри барқарор намудани ҳукуқи вайроншуда ва таъмин намудани муносибатҳои мӯътадили иқтисодии иштирокчиёни баробарҳукуқи муомилоти граждани равона карда шудааст.

Татбиқ намудани ҷавобгарӣ ҳукуқи кредитор, на ин ки ўҳдадории ўз мебошад. Кредитор ҳукуқ дорад, ки бо ҳоҳиши ҳуд раҳоӣ аз ҷавобгарии молумулкиро раво диданд. Ўз имконият дорад, ки на танҳо аз татбиқ намудани ҷавобгарӣ даст кашад, балки андозаи онро кам намояд. Барои ҳамин ҳам татбиқи ҷавобгарӣ натиҷаи ҳавасмандии кредитор буда, на балки натиҷаи уҳдадории он аст. Дар ҳолати эътироф намудани татбиқи ҷавобгарии молумулкӣ ҳамчун ўҳдадории кредитор, он боиси маҳдул гардида мустақилияти фаъолияти он мегардад [7, с. 23].

Ҷавобгарии граждани дорой як катор ҳусусиятҳо мебошад. Пеш аз ҳама, ҷавобгарии граждани мазмунӣ молумулкӣ дорад [6].

Аз ин ҷо, вай функцияи таъсиррасонии молумулкӣ нисбати ҳукуқ-вайронкунандаро иҷро менамояд. Пас ҷавобгарии ҳукуқи граждани аз ҷо раҳои ҳарактери молумулкидощтai таъсиррасони ба ҳукуқвайронкунанда иборат аст. Барои ҳамин ҳам ҷо раҳои татбиқнамоии ҳукуқӣ граждани ҳамавақт боиси ба ҳукуқвайронкунанда гузоштани оқибатҳои номусоиди молумулкӣ барои рафтори нодурусти он мебошад.

Ҳусусияти дигари ҷавобгарӣ аз он иборат аст, ки натиҷаи мучозоти молумулкӣ ба зиммаи ҳукуқвайронкунанда гузоштамешуда ба манғиати ҷабрдида рӯёнида мешавад. Ҳукуқи граждани муносибатҳои соҳибмулҳои баробар ва мустақилро, ки вайрон намудани уҳдадориҳо яке аз иштирокчиёни онҳо боиси вайрон шудани ҳукуқи дигар иштирокӣ мегардад, ба танзим медарорад. Ҷунин алоқамандии иштирокчиёни муомилоти граждани гувоҳи он аст, ки дар ҳукуқи граждани ҷавобгарии як рақиб дар назди дигар, ҷавобгарии вайронкунанда дар назди заардида вучуд дорад.

Бо ҳусусияти номбаршуудааш ҷо ҳукуқи ҷавобгарии граждани аз ҷо раҳои ҷавобгарии ҳарактери молумулкӣ доштai соҳаҳои ҳукуқҳои оммавӣ, ба

монанди хукуки чиноятӣ ва маъмурӣ, ки натиҷаи мучозоти молумулӣ ба хазинаи давлат рӯёнида мешавад, фарқ менамояд. Албатта дар хукуки гражданий низ дар

баъзе мавридиҳо натиҷаи мучозоти молумулӣ ба хазинаи давлат рӯёнида мешавад, вале он истисно аз қоидаҳои умумии хукуки гражданий мебошад.

АДАБИЁТ

1. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л., 1955.
2. Малеин Н.С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность. М.: юрид. лит., 1985.
3. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. МГУ. 1981.
4. Алексеев С.С. Общая теория права в 2-х томах Т. 1, М.: Юридлит, 1981.
5. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов, 1976.
6. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М.: Юрид. лит., 1976.
7. Васькин В.В., Овчинников Н.И., Рогович Л.Н. Гражданско-правовая ответственность. Владивосток, 1988.

МАФХУМИ ЧАВОБГАРИИ ХУҚУҚӢ ДАР ФАҶОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе мафхумҳои ҷавобгарии хуқуқиро дар фаҷолияти соҳибкорӣ баррасӣ намудааст. Вайрон кардани ӯҳдадориҳо на танҳо ба субъектони муомилоти гражданий, балки ба тамоми ҷамъият зарар расонид, боиси номуратабии механизми муносибатҳои молиӯ пулии ҷамъият мегардад. Бо мақсади бартараф намудани ҷунин хуқуқвайронкунихо ва оқибати онҳо ҷавобгарии хуқуқи гражданий дар намуди татбиқ намудани мучозот барои содир намудани вайронкунӣ муқаррар карда мешавад. Маъсалаи ҷавобгарии хуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии хуқуқи гражданий дар адабиётӣ ҳуқуқӣ баҳснок мебошад. Моҳияти баҳс ҷунин аст, ба ақидаи ғурӯҳи олимон, ҷавобгарӣ ҷораи маҷбуркунии давлатии ба маҳқум кардани амали хуқуқвайронкунанда асос ёфтае мебошад, ки ба зиммаи ӯ оқибатҳои номусоиди маҳдудкунии ҳаракети шаҳсӣ, молумулӣ ва гайраҳоро мегузорад.

Калидвоҷаҳо: ҷавобгарии хуқуқӣ, фаҷолияти соҳибкорӣ, ҷамъият, кредитор, хукуки чиноятӣ ва маъмурӣ.

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор обсуждает некоторые концепции юридической ответственности в предпринимательской деятельности. Нарушение обязательств наносит вред не только субъектам гражданского оборота, но и обществу в целом, и приводит к нарушению механизма финансовых и денежных отношений общества. В целях устранения таких правонарушений и их последствий устанавливается гражданско-правовая ответственность в виде применения наказания за нарушение. Вопрос юридической ответственности, в том числе гражданской ответственности, является спорным в юридической литературе. Суть спора заключается в том, что, по мнению группы ученых, ответственность представляет собой меру государственного принуждения, основанную на осуждении правонарушителя, которая накладывает на него неблагоприятные последствия ограничения личных, имущественных и других характеристик.

Ключевые слова: юридическая ответственность, предпринимательская деятельность, общество, кредитор, уголовное и административное право.

CONCEPT OF LEGAL RESPONSIBILITY IN BUSINESS ACTIVITIES

In this article, the author discusses some concepts of legal responsibility in business. Violation of obligations causes harm not only to subjects of civil turnover, but also to society as a whole, and leads to violation of the mechanism of financial and monetary relations of society. In order to eliminate such violations and their consequences, civil liability is established in the form of punishment for the violation. The issue of legal liability, including civil liability, is controversial in the legal literature. The essence of the dispute is that, according to a group of scientists, liability is a measure of state coercion based on the conviction of the offender, which imposes on him the adverse consequences of limiting personal, property and other characteristics.

Keywords: legal liability, business activity, society, creditor, criminal and administrative law.

Сведения об авторе: Зоиров Фарухҷон Алимаҳмадовиҷ – магистр второго курса кафедры предпринимательского права и бизнеса юридического факультета Таджикского национального университета

Information about the author: Zoirov Farukhjon Alimakhmadovich – second-year graduate student of the Department of business law of the faculty of law of the Tajik National University

НИЗОМИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ

*Мирализода М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун фаҷолияти аҳолӣ барои ба амал баровардани ҳокимият дар ҳудуди муайян дорон шаклҳои татбиқӣ ҳуд мебошад. Худидоракунии маҳаллӣ ба

монанди ҳокимияти давлатӣ метавонад, ки дар шаклҳои бевосита ва намояндагӣ ба амал бароварда шавад, ки ин шаклҳо дар маҷмӯъ низоми худидоракунии маҳаллиро ташкил медиҳанд.

Мафхуми «низоми худидоракунии маҳаллӣ» низ баробари мафхуми «худидоракуни маҳаллӣ», чи тавре ки дар боло қайд намудем, дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба соли 1991 ҳангоми ворид намудани тағириу иловаҳо ба боби 14 Конститутсияи соли 1978 дар моддаи 126 чой дода шуд.

Низоми худидоракунии маҳаллиро дар Тоҷикистон мувофиқи моддаи 1 Қонуни ҶТ аз 23 феврали соли 1991, №266 «Дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва ҳочагии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ин ҷо ва минбаъд Қонуни №266), Шӯроҳои маҳаллии вакилони ҳалқ, ки аз категорияи мақомоти давлатӣ ба худидоракунии маҳаллӣ интиқол дода шуда буданд, мақомоти ҷамъиятию ҳудудии худидоракунӣ (марказҳои худидоракунии маҳаллӣ, шурӯҳо ва кумитаҳои микроноҳияҳо, кумитаҳои маҳалла, ҳонаҳо ва дехот, ташкилотҳои ҷамъиятий ва иттиҳодияҳои аҳолӣ), раъйпурсии маҳаллӣ, ҷамъомади умумии шаҳрвандон ва дигар шаклҳои бевоситаи демократия ташкил медоданд, ки ин низом то соли 1994 давом кард.

Худидоракунии маҳаллӣ дар ҳадди воҳидҳои марзию маъмурӣ дар асоси сезинагӣ ба амал бароварда мешуд, ки асоси марзии онро шаҳрак, Шӯрои маҳалла, ноҳия, шаҳр, ноҳия дар шаҳр, вилоят ташкил менамуданд.

Шӯроҳои маҳаллии вакилони ҳалқ, ҳамчун мақомоти намояндагии ҳокимият, звенои асосии худидораи маҳаллӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Дар қиёс бо Қонуни №266 дар қонунҳои минбаъда хусусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2009, №549 «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот», мафхумҳои «низоми худидоракунии маҳаллӣ» ё худ «низоми мақомоти худидоракунии маҳаллӣ» дарҷ наёфтаанд. Вобаста ба мӯҳтавои моддаҳои 3, 5, 28 – и қонуни зикргардида, метавон ба ҳулоса омад, ки низоми худидоракунии маҳаллиро дар Тоҷикистон – а) мақомоти худидоракунии маҳаллӣ (мувофиқан Ҷамоатҳои шаҳрак, дехот); б) шаклҳои изҳори иродай бевоситаи шаҳрвандон (интиҳоби Ҷамоат) ва дигар шаклҳои иштироки шаҳрвандон дар баамалбарории худидоракунии маҳаллӣ (пурсишҳои аҳолӣ ва г.) ташкил медиҳанд, ки ба ақидаи А.А. Василев «ҳамаи шаклҳои ташкилии низоми худидоракунии маҳаллӣ якҷоя дар

алоқамандӣ, ҳамкорӣ ва ҳамбастагии байниҳамдигарӣ қарор доранд».

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан шакли демократияи намояндагӣ амал карда истода, шаклҳои бевоситаи баамалбарории худидоракунии шаҳрак ва дехот (маҷлиси умумии шаҳрвандон, раъйпурсии маҳаллӣ, ташабbusи ҳуқуқэҷодкунӣ, изҳори нобоварӣ ва бозхонди вакил ва шахсони мансабдори интиҳобшуда) маҳдуд мебошанд, ки табиити худидоракунии маҳаллӣ бештар хоси шаклҳои охирин аст.

Соҳтори мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз роҳбар (раиси Ҷамоат), мақоми намояндагӣ (маҷлиси Ҷамоат), мақоми дастасамъӣ (Шӯрои Ҷамоат), мақомоти иҷроия (дастгоҳи раиси Ҷамоат ва комиссияҳои Ҷамоат) таркиб ёфтааст.

Дар сатҳи воҳидҳои марзии шаҳрҳо, шаҳракҳо, деха ва дехот бошад, кумитаҳои маҳаллӣ ҳамчун мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий аз ҷониби аҳолии маҳалли даҳлдор ташкил карда мешаванд.

Мутобики моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, №347 «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий» мақомоти худфаъолияти ҷамъиятийтиҳодияи ҷамъиятии ихтиёрии беузвияти шаҳрвандон буда, мақсади он ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иҷтимоест, ки дар ҷойи зисти шаҳрвандон пайдо мешаванд.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятий дар қонунгузории Тоҷикистон ҳарчанд ба низоми мақомоти худидоракунии маҳаллӣ шомил карда нашуда бошанд ҳам, vale ҷо барои ҷамъиятии ҷамъиятийтиҳодияи ҷамъиятии ҳуқуқиашон онҳо хоси падидаи худидоракуни ҳастанд.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятийдар ҳудуди кӯча, гузарҳова деха (минбаъд маҳалла) бо ташабbusи аксарияти сокинони онҳо, ки ба синни ҳаждаҳ расидаанд, таъсис дода мешавад ва барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти ғурӯҳи аҳолӣнигаронида шудааст, ки манфиати онҳо бо расидан ба мақсадҳои оинномавӣва татбиқи барномаҳои мақомоти худфаъолияти ҷамъиятийалоқамандаст.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятиймақомот ё ташкилоти болоии ҳудро надорад ва чун қоида «шӯрои маҳалла», «кумитаи маҳалла», «кумитаи манзил» ва ба ин монанд номгузорӣмешаванд.

Мақомоти худфаъолияти чамъиятӣар худуди деҳа ё шаҳраке (чамоат), ки ҷой гирифтааст, аз қайди баҳисобигир мегузараад ва дар ин хусус дар Оинномаи он сабт карда мешавад.

Дар худуди марзиву маъмурие, ки шаҳрак ва деҳа (чамоат) надорад, қайди баҳисобигирӣар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣгузаронида мешавад. Мақомоти худфаъолияти чамъиятӣметавонад хисоби бонкӣ, мӯҳр ва бланкаҳои худро дошта бошад.

Сохтори мақомоти худфаъолияти чамъиятиро дар Тоҷикистон маҷлиси умумии маҳалла, шӯрои маҳалла, раис ва комиссияи назорати молиявӣ ташкил медиҳанд. Мақомоти худфаъолияти чамъиятӣметавонад дар худуди на кам аз ду Шӯрои маҳалла Шӯрои машваратиро дар ҳайати мақомоти худфаъолияти чамъиятӣ, дигар иттиҳодияҳои чамъиятӣ, шахсони ҳукуқиба мақомоти давлатӣтаъсис дихад.

Мутобики Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» Чамоат аз вакилон иборат буда, онҳо дар асоси принципҳои умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ ба мӯҳлати 5

АДАБИЁТ

1. Конституция (Основной закон) Таджикской ССР 1978 г. (с изм. и доп. на 1 октября 1991 г.) / Новые законы Республики Таджикистан. Душанбе, 1992. С. 4-69.
2. Ведомостҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1991. № 8. М. 144.
3. Гадоев Б.С. Референдум как институт конституционного права. Душанбе, 2004.
4. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, №347 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008, №1, М. 12

НИЗОМИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақола низоми худидоракунии маҳаллӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар асоси таҳлили қонунгузорӣ, санадҳои ҳукуқии байнамилалӣ ва омӯзиши адабиётҳои илмӣ, муаллиф ақидаҳои олимонро баррасӣ намуда, таклифҳои худро пешниҳод намудааст. Худидоракунии маҳаллӣ ба монанди ҳокимияти давлатӣ метавонад, ки дар шаклҳои бевосита ва намояндагӣ ба амал бароварда шавад, ки ин шаклҳо дар маҷмӯъ низоми худидоракунии маҳаллиро ташкил медиҳанд. Худидоракунии маҳаллӣ дар ҳадди воҳидҳои марзио маъмурӣ дар асоси сезинагӣ ба амал бароварда мешуд, ки асоси марзии онро шаҳрак, Шӯрои маҳалла, ноҳия, шаҳр, ноҳия дар шаҳр, вилоят ташкил менамуданд.

Калидвоҷаҳо: низоми худидоракунии маҳаллӣ, қонунҳои маъмурӣ, ҳукуқи худидоракунии маҳаллӣ, воҳидҳои марзио маъмурӣ, шӯрои маҳалла.

СИСТЕМА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье анализируется и обсуждается следующая система местного самоуправления. На основе анализа законодательства, международных правовых актов и изучения научной литературы автор рассмотрел мнения ученых и представил свои предложения. Местное самоуправление, как и правительственный власть, может осуществляться в прямых формах и представительских формах, которые составляют систему местного самоуправления в целом. Местное самоуправление осуществлялось на основе кесиней, на основе береговой обоснованности, которую составляли городрак, местный совет, районный, городской, районный, район в городе, области.

Ключевые слова: система местного самоуправления, административные законы, право местного самоуправления, административно-территориальные единицы, местный совет.

THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT

The article analyzes and discusses the following system of local self-government. Based on the analysis of legislation, international legal acts and the study of scientific literature, the author considered the opinions of scientists and presented his proposals. Local self-government, as well as government power, can be implemented in direct forms and representative forms that make up the system of local self-government as a

whole. Local self-government was carried out on the basis of Ksenia, on the basis of coastal justification, which was made up of gorodrak, local Council, district, city, district, district in the city, region.

Key words: local self-government system, administrative laws, local self-government law, administrative-territorial units, local Council.

Сведения об авторе: *Мирализода Мухаммад* – магистр второго курса юридического факультета Таджикского национального университета, Тел.: 905 200 700

Information about the author: *Miralizoda Muhammad* – second-year graduate student of the faculty of law of the Tajik National University, Tel.: 905 200 700

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ СОҲИБИХТИЁРИИ ХАЛҚӢ

**Холмирзоева Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Маълум аст, ки инсоният дар тӯли таърихи мавҷудияти хеш туфайли ақл, ки муъизаноктарини муъизизаи олам аст, вазъияту падидаҳоеро тарҳрезӣ кардаю рӯи кор овардааст, ки онҳоро метавон ҳамчун омилҳои таъсиррасон ба ҳёти инсонӣ ва рушди ҷомеа муаррифӣ кард. Ҷун бо инкишоф ёфтани ҷомеаи инсонӣ фазои он пуртаззод гашт, наметавон ҳамаи ин омилҳоро ҳамчун омилҳои инкишофдиҳанд ва созанд муаррифӣ кард. Бо мурури замон ин омилҳо ҳарактери этникую миллиро пайдо карданд ва тобиши созанд гирифтани онҳо аз рушди илму фарҳанг дар ин ё он ҷомеаи мушаххас вобастагӣ пайдо кард. Маҳз яке аз падидаҳои арзиши умумиинсонӣ - ин истиқлалияти миллӣ мебошад [2, с.104].

Соҳибихтиёрии халқӣ падидаи созандаст, ки маҳсули тафаккур ва ақлу хиради солим буда, инъикосгари пирӯзии рушной бар зулмот, некӣ бар бадӣ ва мушаххасан, пирӯзии ақл бар ҳиссият мебошад. Инро мо дар мисоли соҳибихтиёрии халқии бисёр кишварҳои дунё дида метавонем. Дар ин масъала метавон омилҳоеро номбар кард, ки барои ба даст овардани истиқлалияти миллӣ мусоидат намуданд. Ба сифати яке аз раванд муҳимтарин масъала бояд ҳудшиносӣ ва ҳувияти миллӣ, баҳри ваҳдату якпорчагии Тоҷикистон бошад. Миллати унвонӣ дар ҳар сурат бояд дар атрофи худ дигар ақаллиятҳои миллӣ ва бошандагони Тоҷикистонро муттаҳид намуда, ҳувияте барпо намояд, ки боиси рушду ифтихор гардад. Дар ин сурат ҳар гуна даҳолатҳои хориҷию мазҳабӣ, динию ифратгарӣ наметавонанд мақсадҳои гаразнокашонро дар кишвари мо амалӣ гардонанд [2, с.104].

Тоҷикон воқеан мардуми кӯҳанбунёд ва озоди-параст буда, барояшон истиқлолияти сиёсӣ бузургтарин арзишест, ки ба он ифтихори беҳамто доранд. Истиқлолият ин асоси давлатдориест, ки солиёни дароз миллати тоҷик соҳибӣ ба онро интизорӣ мекашид. Бинобар ин дигар ҳеч як қувваи омилҳо вазъияти иҷтимою сиёсии Тоҷикистони тозаистиклол, кулли давлатҳои собиқ шӯравӣ ва умуман ҷаҳонро метавон арзёбӣ кард. Дар воқеъ он шабу рӯз барои миллати тоҷик масъалаи ҳаёту мамот ҳаллу фасл мешуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки самараи истиқлолияти бадастоварда на танҳо сулҳу оромӣ дар қаламрави Тоҷикистон, балки ташаккӯли ҳувияти миллӣ ва побарҷо шудани як давлати соҳибистиклол дар арсаи ҷаҳонӣ аст. Барои ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон мутамарказкунонии нерӯи ҳаракату ҳизбҳои сиёсии Тоҷикистон, СММ ва дигар давлатҳои ташкилотҳои байналхалқӣ ба хотири расидан ба як ҳадаф ва эҳтирому эътирофи як арзиши воқеан ҳам наҷиби инсонӣ сурат гирифт. Дар ин давра муносибатҳои қувваҳои сиёсӣ аз амалиётҳои ҷанғӣ ба мизи муколама ва баъд ба раванди барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон интиқол ёфтанд.

Истиқори сулҳу салоҳ баъди воқеаҳои нангини Тоҷикистони азизамон яке аз дастовардҳои бузургтарини миллати тоҷик дар қарни XX -ум ба шумор меравад. Маҳсусан ба имзо расидани Созишномаи сулҳ ба хотири ризоияти миллӣ, ки 27 -уми июни соли

1997 дар шаҳри Москав бо унвони «Созишномаи умумии истиқори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» сурат гирифта буд, барои ваҳдати миллӣ заминai боёътимоде гузошт.

Ба ҳамагон маълум аст, ки барои қишварҳои дар тараққиёти иқтисодии ҳуд душвориҳо аз сар гузаронда истода, асоси пешрафти соҳторашон беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвияти сулҳу салоҳ ва мӯътадил гардонидани вазъият дар қишвар ба бисёр масъалаҳое рӯ овард, ки ба сатҳи зиндагии мардум таъсири мусбат расониданд. Яке аз ин масъалаҳо тақсими замин ба аҳолӣ мебошад, ки дар беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум нақши муассир бозид.

Пойдории истиқолияти миллӣ бештар ба он вобаста аст, ки то қадом андоза онро барои бунёдкорию созандагӣ истифода бурда тавонем ва чӣ гуна ҳувияти миллиро эҷод намоем. Ҳамдигарфаҳмии бадастомада бештар ба манфиатҳои прагматикӣ - назар ба манфиатҳои ахлоқӣ асос ёфта метавонад ба инкишофи ҳаё-ти сиёсӣ, иқтисодӣ ва маънавӣ такони бузург диҳад. Дар натиҷа таҳаммулпазирии ҷомеа нишбат ба барномаҳои идеологии аҳзобу ҷунбишҳои гуногун мақоми балантару бартарнок пайдо намуда, ин тамоюлот маҳдудкунӣ ва қоҳонидани ҳуқуқҳои сиёсии аъзоёни ҷомеаро аз ҷониби ҳизбҳо, гурухҳо ва давлатҳои алоҳида беоқибат мегардонад [2, с.106].

Бидуни муболиға, метавон гуфт, ки оғози муваффақиятҳои ҳозираи ҷомеаи Тоҷикистонро маҳз ба истиқолият ва ризоияти миллӣ вобаста мебошад. Ҳамаи ин ба беш аз пеш дарк намудани манфиатҳои миллӣ ва тақвияти тамоюлоти ҳимоя ва таҳқими Тоҷикистони соҳибиستиклол ва суботи он оварда расонд. Ва имрӯз шаҳрвандони мо барои ободию пешрафти кишварамон талош менамоянд.

Баҳсҳо перомуни мағҳуми истиқолияти сиёсӣ ва шинохти асолати миллӣ миёни ҷомеашиносон солҳои зиёде давом дорад. Назари олимону муҳаққиқон оид ба ин падида ва дигар

амалҳои иҷтимоию сиёсии истиқолият гуногун буда, роҷеъ ба он андешаҳои ҷолибе пешниҳод менамоянд. Зарурати нигориши ин масъала аз дарки мақоми истиқолият аз нигоҳи ақлӣ ва илмӣ, зарурати бедор намудани андешаи озод бармеояд ва ин, дар ростои фаҳмиши манзараи истиқолият ва тафаккури озод заминае пайдо намояд. Аз ин лиҳоз саволҳои зиёде ба миён меоянд: Оё пайдоиши қишварҳои соҳибистиклол рақобати мантиқӣ дошта бошанд? Ё ҳувият ва истиқолияти миллӣ, ҷаҳонбинӣ ва системаи тарбияи шаҳрвандон бояд омилҳои мустақил бошанд ё не? Истиқолияти сиёсӣ ба бедориу тафаккури миллӣ чӣ иртиботе дорад?

Бояд гуфт, ки вожаи истиқолол дар лугат ба маъноҳои гуногун зикр ёфтааст. Аз ҷумла, бардоштан ва баланд кардан, ба ҷои баланд омадан, зобити амри хеш будан, ҳамл кардан, андак шумурдан омадааст [3]. Дар "Мачма-ул-баҳрайн" низ ҷунин омадаасту ки "пардохтан ба коре бидуни мушорикати дигарон яке аз маъноҳои вожаи истиқолол аст".

Дар истилоҳи донишҳои сиёсӣ бо таваҷҷӯҳ ба корбурди оҳири ин вожа дар маънавӣ ба кор меравад, ки дар ҳақиқат ҳамин мағҳумро ба сурати кори хоси давлатҳо нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар корбурди илмҳои сиёсӣ истиқололро ба ҷудо будани ҳокимияти як қишвар аз дигар қишварҳо ва аз зери таъсир ва қудрати ҳориҷӣ таъриф кардаанд [4, с.154].

Гуруҳи дигар дар масъалаи озодӣ ҷунин таърифи истиқолиятро пешниҳод менамояд: истиқолол ҳамон озодии иродай миллӣ дар ҷодаи идораи умури дохиливу ҳориҷии ҳуд аз дасти дигарон аст, ки аз ҳилоли созмони сиёсии давлат ошкор мешавад [5, с. 45].

Ҷолиб аст, ки истиқолол танҳо як муқоламаи ҳуқуматӣ нест, балки муошират байни равшанфирон, озодиҳоҳон ва дар тамоми ҷараёнҳои фикрӣ ва ҳатто тӯдаҳои мардум баҳсе ошно, дилчасп ва барангезонанда аст. Ин вожа ҷунон маҳбубияти фарогире ёфтааст, ки ҳама бар он эҳсоси илмию адабиро лоиқ медонанд. Имрӯз истиқолол як маънавӣ муҳимми дарку таваҷҷӯҳ ва таҳлили сиёsat шудааст, ки одамон ба он

ҳаёти худро вобаста медонанд ва барои он ба ҳама кор қодир мебошанд. Инсон барои шинохт ва ҳидояти хеш ба ҳудшиносӣ бояд қудрати эҷод, доноӣ, дарки асрори ҳастӣ, таҳлил ва фикри тоза барои андешаи маърифати ҳастӣ дошта бошад. Истиқлолияти сиёсӣ ин ҳамон озодии қудратмандест, ки миллат дар он метавонад дурнамои рушду инкишофи худро таъмин намояд [2, с.108].

Албатта, пайдо шудани як қатор кишварҳои тозаистиқлол, дар навбати аввал, рақобати кишварҳои абарқудрати ҷаҳонро ба миён оварданد. Онон қудратҳои иқтисодию сиёсии хешро мавриди истифода қарор дода, нуфузи хешро бо роҳҳои муҳталифи геополитикий ва дипломатияҳои маҳсус паҳн карда тавонистанд. Ҷаҳон аз ҳолати пешина ба тағйиротҳои гуногун рӯ ба рӯ гашта, майл ба ҷаҳони яккӯтбӣ намуд. Ҳамаи ин дигаргунҳои таърихиву сиёсӣ бе чуну ҷаро таъсири худро ба муносабатҳои субъективӣ низ расонид, ки баъзан рақобатҳои гуногуни сарварӣ байни кишварҳо ҳам пайдо гардидаанд. Дар баробари ин ҳувайдо гаштани ҳудшиносӣ ва ҳувияти миллӣ дар радифи истиқлолияти том зарурати мустақилият ва озодии фикру андешаро ба миён овард. Андешамандон ва дигар табақаҳои зиёни бедори миллат зарурияти истиқлолиятро хуб дарк намуда, ба ҳар роҳу восита арзишҳои озодии инсон, амният ва ваҳдати миллиро ба миён оварданд.

Дар баробари ин дар илмҳои сиёсӣ ва равоншиносӣ исбот намудаанд, ки эҳсоси амнияти дохилӣ ва ҳориҷӣ боиси шукуфои истеъоди инсон мешавад.

Ҳарчанд амнияти миллӣ робитаи мустақим бо ҳадафҳои миллӣ дорад, аммо амният ба танҳоӣ ҳадаф нест, балки шароитест, ки ҳадафҳо дар он ташаккул меёбанд. Бо ибораи дигар, амният ин асоси ташаккули арзишҳо ва аҳдофе ҳаст, ки дар он як низоми ҳукуматӣ ҳамеша ҳозир аст. Ҳаргиз изтироб, ҳирс, ихтилоф ва тафриқа барои инсон некӣ намеорад. Пеш аз оне ки инсон дар ҷомеа рӯ ба талаби озодӣ намояд, бояд ҳисси баланди ҳудшиносӣ ва ваҳдату амният дошта бошад.

Маҳз ҳисси баланди худогоҳӣ ва бунёди идеяи миллӣ метавонад устувории истиқлолияти сиёсии давлатро пуркуват намояд. Бинобар ин доштани идеяи миллӣ ва амалий гардонидани он ба истиқлолияти сиёсӣ нерӯи нав бахшида, ҳувияти миллиро тақвият медиҳанд. Дар ин марҳилаи таъриҳӣ ҷомеаи бедор бояд дорои низоми иқтисодии қавӣ, низоми сиёсии коромад, низоми иҷтимоии бартар ва ҳунар бошад.

Ба ақидаи олимӣ тоҷик Маҳмадов Н.А. имрӯз, чуноне ки маълум аст, дар ҷаҳон сухани аввалро дар мавриди истиқлолият ва миллатсозии бисёре аз кишварҳои олам амният, дониш ва технологияҳо мезанад, ки онҳо пояҳои асосии истиқлолият мебошанд. Маҳсусан таъмини амнияти миллӣ дар замони ташаккули истиқлолияти том ва ҳимояи манфиатҳои ҳаётан муҳим мақоми арзанде касб менамояд. Зоро дар ин марҳала қувваҳои зиёде пайдо мегарданд, ки ба истиқлолият ва пешрафти кишвар ҳавфу ҳатар ва таҳдидҳои гуногуне оварда метавонанд. Ҳатто кишварҳое мавҷуданд, ки аз сиёсати дарҳои «бозӣ давлатӣ» мо истифода намуда, бозиҳои гуногуни сиёсиро рӯи кор меоранд. Масалан, истифодаи сиёсати ишғолгарии гаваккашон, яъне бо ҳар роҳу воситаи илмию фарҳангӣ, тақсими тухфаю ҷоиза ва ҷалби фарзандони мансабдор ба корҳои таълимию фарҳангӣ ва тавассути онҳо мустаҳкам намудани мавқеи худ дар Тоҷикистон мебошад. Усули дигар истифодаи «усули арусӣ» мебошад, яъне ҳатман ба шаҳрванди Тоҷикистон ба шавҳар баромадан ё дар ин ҷо издивоҷ намудан аст. Дар таърихи башарият ин яке аз усулҳои ба шумор меравад, ки барои аз байн бурдани давлатҳо истифода бурда шудааст. Барои мисол, ҳазораҳое, ки дар назди баҳри Ҳазар умр ба сар мебурданд, замоне таҳти таъсири ин усул чунон мунқаризе шуданд, ки то ҳол кучо шудани онҳоро касе дақиқ намедонад. Ҳамин тарик, баъзан кишварҳои манфиатдор дар ин минтақа рӯз то рӯз нуфуз ва дипломатияи хешро фаъол гардонида, мавқеи муайянे ба худ касб менамоянд. Аз ин рӯ, таъмини амнияти кишвар ин ҳимояи

истиқолияти сиёсӣ низ мебошад [2, с.110-111].

Бар ин асос тамоми ин омилҳо бояд ба сурати илмӣ равона гашта, заманаи тафаккури миллатсозиро бунёд намоянд. Махсусан, роҳбарону сарвароне, ки ҷавобгарии давлату миллатро ба зиммаи хеш доранд, бояд тафаккури миллатсозӣ дошта бошанд. Мо имрӯз бояд дурнамои на камтар аз панҷоҳсолаи рӯши милли дошта бошем, ки ба раванди устувории миллат таъсири амиқ расонида тавонем. Омили аз ҳама ҳатарноктарин дар ин ҷода мағкураи кӯҳни маҳалчигӣ ва бегонапарастии динию мазҳабӣ мебошад, ки ба миллату давлат ва истиқолияти мо таҳди迪 беамон меоранд. Инчунин, масъалаи рӯши милли таҳҷой ва дигар қавму миллиатҳо, мақом, таълиму тарбия ва ҷавобгарии милли бояд яке аз масъалаҳои муҳимми давлатиу миллиатсозӣ қарор ёбад. Хиёнат ба миллат ва ба Ватан дар қадом по耶, ки қарор надошта бошад, хиёнат аст.

Бубинед, ки имрӯз аксарияти қишварҳои тараққиётаи ҷаҳон, ба монанди Амрико, Олмон, Ҷопон ва Ҷин, оид ба масъалаи қобилиятҳои милли барномаҳои махсуси давлатӣ доранд, ки аз сатҳи мактабҳои таҳсилоти умумӣ то дигар муассисаҳои таълимии олий ба қобилиятҳои миллии ҳуд таваҷҷуҳи қалон зоҳир менамоянд. Зоро ҳуб медонанд, ки ояндаи давлату миллат аз тарбияи қобилиятҳои милли вобастагӣ дорад. Дар баробари ин пойдории дарозмӯҳлати истиқолияти сиёсии миллиатҳо низ ба шаҳсиятҳо ва қобилиятҳои милли вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, бидуни истиқолу озодӣ ҳеч миллиате фурсати тавонӣ ва қудрате надорад, ки ҳудро муаррифӣ намояд. Бар ҳамин асос бузургтарин арзиши озодӣистиқолияти том аст, ки тамоми зарфияти иқтиidor ва тавонмандии фард ва ҷомеаро таъмин менамояд. Пас, истиқолу озодӣ қатъян барои таҳлилу таҳқиқ ва ҳудшиносии милли заманаи босазое гузошта, дар ташаккули идеяи нави милли такони ҷиддӣ дода метавонад.

Дар илми ҳуқуқи конституционӣ мағҳуми "соҳибиҳтиёри ҳалқ", "пурраҳокимијати ҳалқ", "ҳокимијатдории комили ҳалқ" ҳаммъально мебошад. Соҳибиҳтиёри ҳалқ - молики ҳақиқии воситаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ будани ҳалқро мефаҳмонад. Ҳуд аз ҳуд эълон гардидани соҳибиҳтиёри ҳалқ ҳатто дар дараҷаи конституционӣ ҳанӯз

комилҳуқуқии ўро таъмин карда наметавонад. Фақат дар заманаи мустақилии иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳалқ метавонад, озодона идоракуни корҳои давлат ва ҷамъиятро ташкил намояд. Соҳибиҳтиёри ҳалқ бо асосҳои демократии соҳтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ ва татбиқи ҳақиқии онҳо вобаста аст [1, с.172].

Соҳибиҳтиёри ҳалқ ҳамчун падидай ҳуқуқио сиёсӣ ва татбиқи он бо масоile алоқаманд аст, ки онҳо тафовути объективи субъективии байни иродою манфиатҳои воқеии ҳалқ ва шаклҳои амалигардонии онҳоро инъикос менамоянд. Дар ин ҷо ба ин масъалаҳо таваққуф накарда, бояд қайд кард, ки ин зиддиятҳо ба низоми сиёсии бисёр ҷомеаи ҳозира ҳосанд. Аммо зиддияти воқеии манфиатҳои кулли мардуми Тоҷикистон ва низоми сиёсии он, нисбат ба ҳар як ҷомеаи дигар ҷиддӣ ва мураккаб буда, роҳҳои наздишавии онҳо хеле душвор аст.

Дар давраи ҳокимијати шуравӣ бо қатъият тасдиқ карда мешуд, соҳибиҳтиёри ҳалқ моҳияти давлати сосиалистӣ ва аз ҳама бештар моҳияти давлати шӯравии сосиалистии умумиҳалқӣ мебошад. Конститутионҳои шуравӣ асоси сиёсии соҳибиҳтиёри ҳалқро Шӯрои депутатҳои ҳалқ, асоси иқтисодии онро моликияти сосиалистӣ ба воситаҳои истехсолот, асоси иҷтимоии онро иттифоқи вайроннашавандай коргарон, дэҳконон ва равшанфирон мукаррар мекарданд. Пурраҳокимијати ҳалқ бо пурраҳокимијатҳои Шӯрои депутатҳои ҳалқ бештар вақт айнан шуморида мешуд. Аммо муаммо дар он буд, ки ҳуди Шӯроҳои депутатҳои ҳалқ, балки ба мақомоти даҳлдори ҳизби коммунист тааллук дошт. Дар ҳусуси асоси иқтисодии соҳибиҳтиёри ҳалқ бошад, ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки моликияти ҷамъиятии сосиалистӣ асосан бесоҳиб буд ва талаву горочи он ба ҳодисаи одӣ табдил ёфта буд. Интихоботи Шӯроҳои депутатҳои ҳалқ, ки мунтазам гузаронда мешуданд ба "тантанаи демократияи сосиалистӣ", "яқдиллии синфи коргару дэҳкон ва зиёёни сосиалистӣ", "ягонагии ҳизби коммунист ва ҳалқ", "тантанаи таълимоти абадзиндаи Ленини бузург" ва бо ташбехҳои дигар ситоиш карда мешуд, дар асл бошад бештар ба мазҳакаи навбатии сиёсӣ мемонд. Интихоботи ҳақиқии демократӣ набуд, аммо "намояндағони сазовори блоки коммунистон ва беҳизибён" ҳамчун номзадҳои ягона дар овоздиҳӣ доимо соҳиби наваду нӯху наваду нӯх фоизи

овози ҳамон интихобкунандагон мегардиданд [1, с.173].

Баробари ин мошинаи тарғиботиву таблиғотии ҳизби коммунист ба он сафарбар карда мешуд, ки "моҳияти гайридемократии низоми интихоботи буржуазӣ", "поймолкунии ҳуқуқи интихоботии меҳнаткашон, ҳусусан, сиёҳпустон, аққалиятҳои миллӣ, занон аз тарафи сармоядорон ва синҳои ҳукмрон" бо қатъият фош карда, зери тозиёнаи танқиди беамон гирифта шавад. Дар ҳусуси умумияти интихоботи Шӯроҳои депутатҳои ҳалқ ва интихоботи мақомоти намояндагии давлатҳои гайрисосиалистӣ ақида рондан, парламенти буржуазиро берун аз мавқеи ҳизби ва танқидӣ ба Шурии Олии ИҶШС монанд кардан гуноҳи азим шуморида мешуд.

Барҳамхурии ИҶШС ва соҳибистиклол эълон гардидан собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқи масъалалай муносибат ба соҳибихтиёри ҳалқ ва аҳамияти онро боз ҳам муҳим гардонд.

АДАБИЁТ

1. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм. Бо тағйироту иловажо. -Душанбе: 2017. -С.173.
2. Маҳмадов А.Н. Муқаддимиаи идеяи миллӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯён, магистрҳо ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии қасбӣ, - Душанбе, 2013. -С.104.
3. Лугатномаи Дехҳудо. www.loghatnaameh.com
4. Оқобаҳшӣ. Фарҳанги улуми сиёсӣ. – Техрон. -С. 154.
5. Алии Бобоӣ. Фарҳанги улуми сиёсӣ.- Техрон: Ҷилди 2. - С.45.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ СОҲИБИХТИЁРИ ҲАЛҚӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосан мафҳум ва моҳияти соҳибихтиёриро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додааст. Соҳибихтиёри ҳалқӣ падидаи созандаест, ки маҳсули тафаккур ва аклу хиради солим буда, инъикосгари пирӯзии рушнӣ бар зулмот, некӣ бар бадӣ ва мушаххасан, пирӯзии акл бар ҳиссият мебошад. Инро мо дар мисоли соҳибихтиёри ҳалқии бисёр қишварҳои тозаистиклол дида метавонем. Дар ин масъала метавон омилҳоро номбар кард, ки барои ба даст овардани соҳибихтиёри ҳалқӣ мусоидат намуданд. Ба сифати яке аз раванд муҳимтарин масъала бояд ҳудшиносӣ ва ҳувияти миллӣ, баҳри ваҳдату яқпорчагии Тоҷикистон бошад. Миллати унвонӣ дар ҳар сурат бояд дар атрофи ҳуд дигар ақаллиятҳои миллӣ ва бошандагони Тоҷикистонро муттаҳид намуда, ҳувияте барпо намояд, ки боиси рушду ифтиҳор гардад. Дар ин сурат ҳар гуна даҳолатҳои хориҷию мазҳабӣ, динию ифротгарӣ наметавонанд мақсадҳои гаразнокашонро дар қишвари мо амали гардонанд.

Калидвоҷаҳо: соҳибихтиёри, Тоҷикистон, миллат ҳалқ, падида, маҳсули тафаккур, аклу хиради солим, инъикосгар, пирӯзӣ, рушнӣ, некӣ, ҳиссият, қишварҳо, тозаистиклол, омилҳо, мақсад, Ҷумҳория, ҳувият, пурраҳокимијатии ҳалқ, ҳокимијатдории комили ҳалқ, хиҷнат.

КОНЦЕПЦИЯ И ХАРАКТЕР НАРОДНОГО СУВЕРЕНИТЕТА

В настоящей статье автор в основном обсуждает и анализирует понятие и сущность суверенитета. Народный суверенитет – это творческое явление, которое является продуктом здравого смысла и отражает победу света над тьмой, добра над злом и, в частности, победу разума над эмоциями. Это можно увидеть на примере народного суверенитета многих новых независимых стран. В связи с этим мы можем перечислить факторы, которые способствовали достижению национального суверенитета. В качестве одного из процессов, наиболее важной проблемой должно быть самосознание и национальная идентичность для единства и целостности Таджикистана. В любом случае титульная нация должна объединить вокруг себя другие национальные меньшинства и народ Таджикистана и создать идентичность, которая приведет к развитию и гордости. В этом случае любые иностранные, религиозные, религиозные и экстремистские вмешательства не смогут достичь своих корыстных целей в нашей стране.

Ключевые слова: суверенитет, Таджикистан, нация, феномен, продукт мышления, здравый смысл, рефлексия, победа, просвещение, доброта, эмоция, страны, независимость, факторы, цель, декларация, идентичность, суверенитет народа.

CONCEPT AND NATURE OF POPULAR SOVEREIGNTY

In this article, the author mainly discusses and analyzes the concept and essence of sovereignty. Popular sovereignty is a creative phenomenon that is the product of common sense and reflects the victory of light over darkness, good over evil, and, in particular, the victory of reason over emotion. This can be seen in the example of the popular sovereignty of many newly independent countries. In this regard, we can list the factors that contributed to the achievement of national sovereignty. As one of the processes, the most important issue should be self-awareness and national identity for the unity and integrity of Tajikistan. In any case, the titular nation should unite other national minorities and the people of Tajikistan around it and create an identity that will lead to development and pride. In this case, any foreign, religious, religious and extremist interventions will not be able to achieve their self-serving goals in our country.

Keyword: sovereignty, Tajikistan, nation, phenomenon, product thinking, common sense, reflection, victory, enlightenment, kindness, emotion, countries, independence, factors, goal, Declaration, identity, sovereignty of the people.

Сведения об авторе: Холмирзоева Навбаҳор – магистр второго курса специальности управление государством и право ТНУ, Телефон: 900-02-32-02.

Information about the author: Kholmirzoeva Navbahor – second-year graduate student of the faculty of law of TNU, Phone: 900-02-32-02.

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ОИД БА РИОЯ ВА ИЧРОИ ҚОНУНХО ДАР МУАССИСАҲОИ ИСЛОҲӢ ВА ИЧРОИ ҶАЗОИ ҔИОЯТӢ

*Умаров А.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави кишварҳои соҳибистиклол, демократӣ озоду соҳибихтиёр қарор гирифтаст. Имрӯзҳо мақому манзалати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ бонуфӯз шуда, талиғу пешниҳодҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи самтҳо, афзалиятнок ва зарурӣ аз ҷониби мамолики олам дониста шуда, қобили қабул ва таҳсин ҳисобида шуда истодаст. Тоҷикистон баҳри ба даст овардани арзишҳои маънавии умумиҷаҳонӣ пешсаф буда, комёбиҳои назаррасеро дар ин ҷода соҳиб гардидаст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилхукуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳалли масоилҳои баҳсталаби раванди ҷаҳони мусоир бетараф набуда, баҳри ҳалли масъалаҳои ҷойдошта таклифҳо, пешниҳодҳо меоварад. Имрӯзҳо Тоҷикистон аъзои мустакили Созмоҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ буда, равобити худро дар ҳамаи самҳо афзалиятнок густариш дода истодаст. Мақсад ва аъмоли ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди давлати демократӣ, ҳукуқбунёд, дунявӣ ва ягона, таъсиси ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ, таъмини сулҳу субот ва оромӣ, таъмини ҳаёти арзанда ва осиштаи мардум дар қишин, бароҳ мондани сиёати сулҳҷӯёна бо дигар давлатҳо, густариш додани муносибатҳои дӯстона бо мамолики олам ташкил медиҳад.

Барои ноил гардидан ба мақсадҳои ниҳоӣ, дар роҳи дарёғти ризояти миллӣ, таҳқими қонуният, иқтидори рукнҳои

давлатдорӣ, омӯзиши таҷрибаҳои давлатҳои мутараққӣ нақши Ҳукумати кишвар бо роҳбарии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хело назаррас аст. Президенти мамлакат муҳтарам дар воҳӯрию сӯҳбатҳо бо кормандони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишварамон пайваста қайд менамоянд, ки мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ҳамеша баҳри ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд, тамоми сайъу кушиши худро бароҳ монанд, зоро ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд ин вазифаи аввалиндарачаи мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишварамон мебошад.

Дар таърихи давлатдории тоҷикон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин маротиба ба таври раъйпурси умумиҳалқӣ Конститутсияи даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 қабул гардида, бо дар назардошти рушди бо суръати муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тақозои ҷомеа, ба он се маротиба (26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раъйпурсии умумиҳалқӣ тафйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки ба ҳадафҳои созандай Ҷумҳурии Тоҷикистонро заминагузор гардид.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои онро арзиши олӣ эътироф намуда, тамоми мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдорро уҳдадор намудааст, ки дар фаъолияти худ пеш аз ҳама ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба назари эътибор

гирифта, риоя ва ичрои онро таъмин намоянд.

Дар самти ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар партави дигар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар, мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми назарасеро соҳиб гардидааст.

Боби нуҳуми Конститутсия ба мақомоти Прокуратура баҳшида шудааст, ки ин шаҳодати он аст, ки мавқеи мақомоти Прокуратура дар дар алоқаманди бо шоҳаҳои ҳокимиyaти давлатӣ ва дар байни мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар назарас мебошад. Мутобиқи меъёри моддаи 93 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Назорати дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳоро дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон Прокурори генерали ва прокуратураҳои тобеи он дар доираи ваколатҳои худ татбиқ менамояд [1].

Аз рӯзҳои аввали соҳибиистиклолӣ мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятноки фаъолияти худ қарор дода буд. Бесабаб нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханрониашон дар ҷамъомади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии мамлакат ба нақши ин мақомот дар ташакули давлати ҳуқуқбунёд баҳои баланд дода таъкид намуданд, ки дар ташакули давлати нави ҳуқуқбунёд, ки мо бо иродai мардум роҳи бунёди онро пеш гирифтаем, нақши прокуратура ниҳоят муҳим аст. Чунки фаъолияти он аз назорати ичрои якхелаи қонунҳо, таҳқими қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин манфиатҳои давлат ва ҷомеаи иборат мебошад. Бунёди давлати ҳуқуқбунёд, барпо намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмини волоияти қонун ва ичрои якхелаи онҳо бидуни такмили фаъолияти мақомоти прокуратура ҳамчун мақомоти назоратӣ оид ба риояи дақиқ, ичрои якхелаи қонунҳо ғайри имкон аст [17, с.11].

Соҳаҳои назорати прокурорӣ гуногун ва бисёрҷабҳа буда, яке аз соҳаҳои он назорати риоя ва ичрои қонунҳо дар муассисаҳои ичрои ҷазои ҷиноятӣ мебошад. Алҳол самти мазкур ҳамчун соҳаи мустақили назорати прокурорӣ ба хисоб рафта, мавриди танзими қонунгузорӣ қарор

гирифтааст. Мақомот ва муассисаҳои ичрои ҷазои ҷиноятии Сарраёсати ичрои ҷазои ҷиноятӣ Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар субъектони ичрои ҷазои ҷиноятӣ, ҳамчун мақомоти ваколатдори давлатӣ фаъолияти хешро ба амалишавии ичрои ҷазои таъин намудаи суд равона менамояд [3].

Бояд иброз намуд, ки баҳри риоя ва ичрои қонунгузорӣ, ҳифзи ҳуқуқу озиодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини амнияти доҳили давлатӣ, пешгирий аз шомилшавӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротию террористӣ, даст задан ба омилҳои коррупсионӣ ва кирдорҳои хусусияти коррупсиондошта, бартараф намудани ҳамагуна камбудҳо дар самти ичроиши қонунгузории ҷорӣ, ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии ҷомеа ва давлат ва пешгири аз сарзадани ҳамгуна бетартибиҳои оммавӣ дар муассисаҳои ичрокунандаи ҷазои ҷиноятӣ, назорати прокурорӣ муҳим ва фоидаовар мебошад. Зоро, ки прокуратура мақомоти муҳими давлатӣ буда, назоратро аз болои ҳамаи мақомотҳо аз ҷумла мақомотҳои амаликунандаи ичрои ҷазои ҷиноятӣ ба роҳ мемонад. Назорати прокурорӣ оиди ичроиши қонунҳо аз болои мақомоти ичрокунандаи ҷазои ҷиноятӣ, яке аз соҳаҳои муҳиму васеъ ва баҳсталаб буда, ҳамагуна омилҳои номатлуб, ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти фаъолияти мақомоти ичрокунандаи ҷазои ҷиноятӣ ва қонуншиканиҳои ҷойдошта, ки дар муассисаҳои ислоҳӣ ба миён меоянд пешгирий менамояд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши олӣ эътироф шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон ва кафолати ҳифзи онҳо, мамнӯй доностани дастгиру ҳабс бидуни асоси қонунӣ, норавоии шиканҷа, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ нисбати шаҳс, ки аз талаботҳои муҳими санадҳои ҳуқуқу қи байналмилалии эътироф намудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монандӣ Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Конвенсия дар бораи манъ будани шиканҷа ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ ва ғайраҳо бармеоянд аз прокурорҳо назорати доимиро тақозо мекунад.

Вале мувофиқи маълумотҳои мавҷуда ҳодисаҳои поймол намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар муассисаҳои ислоҳӣ ичрои ҷазои ҷиноятӣ ҷой дошта, ҳолатҳои бе дароз кардани муҳлати ҳабси пешакӣ нигоҳ доштани маҳбусон аз байн нарафтааст.

Дар Тафқифгоҳои тафтишотӣ ва муассисаҳои ислоҳии Раёсати корҳои ислоҳии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити нигоҳдории маҳбусону маҳкумшудагон, таъминоти моддӣ-маишӣ ва тиббиву беҳдории онҳо ба талаботи қонунгузории ҷорӣ меъёрҳои Кодекси мурофиаи ҷиноятӣ, Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, пурра ҷавобгӯ нест.

Ҳолатҳои худсариву дағлай ва баромадан аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ, сарфи назар кардани қадру қиммати инсон, тамаъҷӯй аз ҷониби кормандони изоляторҳои тафтишотӣ ва муассисаҳои ислоҳӣ, алоқаи ғайриқонунии онҳо бо маҳбусон ва маҳкумон ҳанӯз ҳам ҷой доранд.

Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯй дар системаи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ хеле коҳида, на фақат барои ошкор, пешгирий ва фошкунии ҷиноятҳо мусоидат накардааст, балки ба таври даҳлдор иҷро накардани вазифаҳои худ аз ҷониби кормандони бахши мазкури муассисаҳои ислоҳӣ баъзан боиси сар задани исёни маҳкумшудагон шуда, ҳавфи ба вуқӯъ омадани бетартибиҳои оммавиро дар муассисаҳои ислоҳӣ овардааст.

Назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассиса ва мақомоти иҷроқунандай ҷазо сарфи назар аз фаъолтар гардиданаш, ба дараҷаи зарурӣ таъсирбахш нест.

Мавҷуд набудани ҳамкории зич байни прокурорҳои ҳудудӣ ва прокуророни назорат аз рӯи иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ба ҳолати назорати прокурорӣ дар ин соҳа таъсири манғӣ расонида, воситаҳои васеъи ислоҳи маҳкумшудагон якҷоя муаяин карда намешаванд.

Назорати прокурорӣ дар самти иҷрои ҷазоҳое, ки бо маҳрумӣ аз озодӣ вобаста намебошанд, беҳбудиро металабад.

Ҳангоми ба амал баровардани назорат дар ин самт прокурорҳо ба монеаҳои зиёд дучор мешаванд. Бинобар ин, такмили қонунгузорӣ дар ин самт боиси беҳ гардидани фаъолияти прокурорӣ гашта, дар натиҷа ҳуқуқ ва манфиатҳои маҳкумшудагон дар сатҳи зарурӣ хифз карда мешаванд. Таҳлили қонунгузории амаликунанда ва амалияи назорати прокурорӣ шаҳодат медиҳад, ки дар ин самт мушкилиҳои зиёде ҷой доранд. Сабаби интихоби мавзӯи

мақолаи мазкур, ки «Назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ» ном гирифтааст, маҳз бо ҳамин хотир, ки муаллиф моҳияти масъалаи мазкуро аз ҷабҳаи назари илмию назариявӣ ва муқоисаи таҷрибаи амалия таҳлил ва омӯзиш намуда, баҳри беҳбуди ва такмили қонунгузории амалкунанда дар самти мазкур тақлифҳои мушахҳас пешиҳод намояд.

Аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватанию ҳориҷӣ ба монандӣ В.Г. Лебединский, Б.М.Спиридонов, В.И. Басков ва З.Х. Исқандаров доир ба мавзӯи интихобгардида, фикру мулоҳизаҳои зиёде пешниҳод гардида, рисолаҳои илмии онҳо дар ин самти назорати прокурорӣ тадқiq шудааст. Ҳангоми навиштани рисолаи дипломи аз тадқиқотҳои онҳо бо назардошти вазъияти қунуни қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шуда, бо овардани мисолҳо аз таҷрибаи прокуратураи назорати иҷро қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ баъзе мақолаҳо ва маводҳои зарурӣ асоснок карда шудааст [15].

Дар натиҷаи таҳлили мавзӯъ баъзе камбудиҳои қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ҷода ошкор карда шуда, ҷиҳати бартарафсозии онҳо пешниҳодҳооварда шудааст.

Муаллиф баҳри тақмили қонунгузории амалкунанда дар самти мазкур ва бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта, бо максади таҳлили аниқ ва ҳаматарафаи масъала оиди асосҳои илмӣ-назариявӣ ва ҳуқуқии назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, масоилҳои мағҳум, моҳият ва вазифаҳои назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи мустақили назорати прокурорӣ ва асосоҳои ҳуқуқи танзими назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятро дар бар мегирад. Вобаста ба нақши назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ масоилҳои зерин мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст: предмети назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, намуд ва низоми муассисаҳои ислоҳӣ ва назорати

прокурорӣ аз болои фаъолияти онҳо, ваколатҳои прокурор ва аҳамияти назорати прокурорӣ оид ба риояи ичрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва ичрои ҷазои ҷиноятӣ, ҷораҳои таъсиррасонии прокурорӣ ҳангоми ошкор шудани ҳуқуқвайронкунӣ ва қонунвайронкуниҳо дар фаъолияти муассисаҳои ислоҳӣ муассисаҳои ичрои ҷазои ҷиноятӣ ва ҳусусиятҳои ба амал баровардани назорати прокурорӣ оид ба таъмини риояи ичрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти системаи иҷроқунандаи ҷазои ҷиноятии Тоҷикистон. Дар ҳулоса, ҳулосаҳои илмӣ ва таклифҳо оид ба тақмили қонунгузории Тоҷикистон, беҳтар кардани фаъолияти мақомоти прокуратура дар ин самт баён карда шудааст. Ҳар як давлат вобаста ба соҳтори давлатиеро таъсис медиҳад, ки назорати ичроиши қонунҳо, таъмини қонунияти ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрвандонро ба роҳ монад. Чунин вазифаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти Прокуратураи Тоҷикистон ба роҳ мемонад.

Ҳаймро қайд кардан ба маврид аст, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми муносибатҳои ҷамъияти бевосита тавасути қонун ба танзим дароварда шуда зарурати таъмини қонун ба пеш меояд, ки барои таъмини дурусти волоияти қонун маҳс мақомоти прокуратуаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бафоят назаррасеро ноил гаштааст. Зоро, ки мақомоти прокуратура назорати риояи дақиқ ва ичрои яхелаи қонунҳоро таъмин мекунад, ки ин муқараротҳо дар Каниститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ шадааст.

Қобили зикр аст, ки яке аз самтҳои афзалиятноки мустақили мақомоти прокуратура ин назорати прокурорӣ оид ба риояи ичрои қонунҳо аз тарафи маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, маҳбусон, муассиса ва мақомоти иҷроқунандаи ҷазои ҷиноятӣ, ҷораҳои маҷбурии таъинкардаи суд ба ҳисоб рафта дар ин самт баҳри таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд нақши беандоза дорад.

Самти мустақили назорати прокурорӣ донистани он, пеш аз ҳама аз меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди арзиши олий эътироф намудани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он, мамнунияти донистани дастгиру ҳабс бе асоси қонунӣ, норавоии шиканҷа, ҷазо

ва муносибати ғайриинсонӣ нисбати шахс, ки аз Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948 бармеоянд, сарчашма гирифтааст.

Ба ғайр аз ин, самти мустақили назорати прокурорӣ ҳисобидан, ба муҳим будани масъалаи таъмини ҳуқуқу озодиҳои нафарони дар содир кардани ҷиноят дастгиру ба ҳабс гирифтган ва ҷазои ҷиноятиро адокардаистода вобастагӣ дорад. Зоро, имконияти ин нафарон барои истифодаи ҷораҳои қонуни химояи ҳуқуқу манфиатҳо дар фарқият аз дигарон нисбатан маҳдуд буда, аз ин сабаб фаъолияти назорати прокурорӣ ба сифати кафолати ҳифзи онҳо баромад мекунад.

Ба сифати кафолати пешгирӣ ва саривақт бартараф намудани вайронкуни ҳуқуқу манфиатҳои боздоштшудагон, маҳбусон ва нафарони аз ҷониби суд нисбаташон ҷораҳои маҷбуркунӣ таъингардида, маҳз санчишҳои мунтазами прокурорӣ дар ҷойҳои нигоҳдории онҳо, новобаста аз маълумотҳои бадастоварда оиди қонунвайронкуниҳо баромад менамояд.

Дар ин самт прокуророн вазифадор шудаанд, ки дар рафти санчиши ҳолати ичрои қонунгузорӣ дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ, муассисаҳои ислоҳӣ, тарбиявӣ ва дигар мақомоти ичрои ҷазои ҷиноятӣ ба ҳодисаҳои роҳ додан ба азобу шиканҷа ё муносибати дурушту ғайриинсонӣ, бераҳмона ва таҳқиркунандаи шаъну эътибори инсонӣ нисбати маҳбусон ва маҳқумон, беасос ба биноҳои ҷаримавӣ ворид намудани онҳо аз тарафи маъмурияти ҷои ҳабси пешакӣ, муассисаҳои ислоҳӣ, тарбиявӣ ва дигар кормандони мақомоти ичрои ҷазои ҷиноятӣ, тартибу шароити нигоҳдории инсонпарварона, ки ба Қоидрои ҳадди ақали стандартҳои байнамилалӣ нисбати маҳбусон ва маҳқумшудагон мувофиқат мекунанд, диққати маҳсус диҳанд.

Назорати прокурорӣ оид ба риояи ичрои қонунҳо дар муассиса ва мақомоти иҷроқунандаи ҷазои ҷиноятӣ аз ҷониби Прокурори генералий ва прокуророни ба он тобеъ дар асоси Қонуни конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба амал бароварда мешавад [2].

Яке аз ҷораҳои дигари таъсиррасонии прокурорӣ ба қонунвайронкуниҳо ошкоргардида, ин эътиroz ба шумор меравад.

Прокурор дар эътирози худ масъалаҳои бекор кардани санад, ба қонун мутобиқ гардонидани он, инчунин қатъ кардани амали ғайриқонуни шахсони мансабдор, барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшударо ба миён мегузорад.

Ҳамин тавр, назорати прокурори бояд ба он нигаронида шуда бошад, ки нигоҳдорӣ дар муассиса ва мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мутобиқи асоссҳои

пешбинигардида ва бо риояи тартибу шароитҳои нигоҳдорӣ, таъмини ҳуқуқ ва ўҳдадориҳои ин нафарон ба амал бароварда

Аз ҳамин лиҳоз мо бояд он қонунҳои муқараршударо дар самти Назорати прокурориро оид ба риояи иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоти иҷроқунандай ҷазои ҷиноятӣ, ҷонок намоем, то ки қонуншиканиҳо дар ин самт роҳ дода нашаванд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994 с. бо тағйироту иловаҳои соли 3.1999, 2003 ва 2016.
2. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон». Нашриёти «Адиб», 2014.
3. Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 6 августи соли 2001, № 32
4. Кодекси муроғиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2016.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯй”
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи системаи иҷрои ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 15 июляи соли 2004
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №855 аз 26 июляи соли 2002 “Оиди ислоҳоти системаи иҷрои ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон”
8. Фармони прокурори генераи аз 15 февраляи соли 2016 «Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ»
9. Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №16 аз соли 2016 “Дар бораи пурзӯр намудани назорати прокурорӣ дар самти иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ”
10. Фармони прокурори генералии ҔТ“Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои ҳабси пешакӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ” № 16 аз 15 февраляи соли 2016 ш.Душанбе
11. Сухарев А.Я. Прокурорский надзор. Москва. НОРМА. 2005.
12. Кенчаев С., Мирзоева Қ. «Назорати прокурорӣ дар Тоҷикистон». Душанбе 2004с.
13. Прокурорский надзор / Под ред. проф. А.Я.Сухарева. - М., 2005.
14. Исоеv M.Ш., Каримов Ф.К., Юсуфов А. Назорати прокурорӣ дар ҔТ. Душанбе. 2005
15. Прокурорский надзор / Под ред. проф. Ю.Е. Винокурова. - М., 2001
16. Ю.Е. Винокуров. Прокурорский надзор. НОРМА. 2003.
17. Мачалаи илмию амали ва назариявии Прокуратураи Генералии ҔТ. Қонуният. №2, с.2005. сах.11.

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ОИД БА РИОЯ ВА ИҶРОИ ҚОНУНҲО ДАР МУАССИСАҲОИ ИСЛОҲӢ ВА ИҶРОИ ҔАЗОИ ҔИОЯТИ

Дар мақолаи мазкур зарурат ва муҳимијати назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ сухан меравад.Муаллиф аҳамијати назорати прокурориро оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятиро аз нигоҳи олимони соҳаи ҳуқуқ таҳлил намуда, дар интиҳои муаллиф як қатор хулоса ва пешниҳодҳои судмандро ҷиҳати бартараф намудани камбудиҳои ҷойдошта матраҳ намудааст.

Калидвоҷаҳо: назорати прокурорӣ, қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, мақомоти прокуратура,муассисаҳои ислоҳӣ

ПРОКУРОРСКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ И ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ В СИЗО И ИСПОЛНЕНИЕМ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ

В настоящей статье речь идет о роли прокурорского надзора за соблюдением и исполнением законов в исправительных учреждениях и исполнении уголовных наказаний. В частности автором указывается важность на основании различных позиций ученых, автор определяет место и роль прокурорского надзора за соблюдением и исполнением законов в исправительных учреждениях и исполнении уголовных наказаний. В результате автор приводит исследования, высказанные многие заключения и полезные выводы, предложения по устранению недостатков.

Ключевые слова:прокурорский надзор,законодательство об исполнении уголовных наказаний, орган прокуратуры, исправительные учреждения

PROSECUTOR'S CONTROL OVER COMPLIANCE WITH AND ENFORCEMENT OF LAWS IN PRE-TRIAL DETENTION CENTERS AND EXECUTION OF CRIMINAL PENALTIES

This article deals with the role of Prosecutor's supervision over the observance and enforcement of laws in correctional institutions and the execution of criminal penalties. In particular, the author points out the importance based on various positions of scientists, the author defines the place and role of Prosecutor's supervision of compliance with and enforcement of laws in correctional institutions and the execution of criminal penalties. As a result, the author provides research, many conclusions and useful conclusions, suggestions for eliminating shortcomings.

Keyword: Prosecutor's supervision, legislation on the execution of criminal penalties, Prosecutor's office, correctional institutions

Сведения об авторе: Умаров Абдуваҳоб – магистр второго курса юридического факультета ТНУ, Тел: 987 29 51 51

Information about the author: Umarov Abduvahob – graduate student of the second year of the faculty of law of TNU, Tel: 987 29 51 51

ИНКИШОФИ АДЛИЯИ МАЪМУРӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

**Соибов З.М., Гиёсов М.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Адлияи маъмурӣ ҳамчун падидаи хукуқии ҳимояи хукуқу озодиҳои шаҳрвандон аз ноадолатиҳои маъмурӣ дар мағкураи сиёсию-хукуқии ватани таърихи кӯҳан дорад. Тадқиқотчиён тасдиқ менамоянд, ки дар таркиби соҳтори давлатӣ ва дастгоҳи иҷроияи давлатҳои таърихии тоҷикон ҳанӯз дар ҳазорсолаҳои пешин нишонаҳои адлияи маъмурӣ, ки тавассути онҳо хукуқи шаҳрвандон ҳимоя карда мешуданд маълум буданд.

Таъриҳ шаҳодат медиҳад, ки инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳама давру замон бо мушкилотҳои зиёди ташаккули ҳаёти якҷояи одамон ва идоракуни оммавӣ пайваста аст. Маҳз мушкилиҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ бо тақсимоти меҳнат, падидаҳои гуногуни давлатдорӣ аз ҷумла, ба ташаккули мақомоти судӣ оварда расонид [4, с. 18].

Олимон эътироф намудаанд, ки ҳокимиyaти судӣ ба маънои ҳозирааш, ташаккули худро аз пайдоиши нишонаҳои аввалини давлат ва давлатдори пайдо менамояд [5, с. 27-35].

Омилҳои ба ҷараёни инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, хукуқ ва ҳокимиyaти давлатӣ таъсиррасонандаро зикр намуда И.Б.Буриев навиштааст, ки яке аз сабабҳои расмиятчигии саҳт дар ба амал баровардани адолати судӣ, дар таърихи инкишофи давлат ва хукуқ, набудан ё дар сатҳи паст қарор доштани инкишофи алифбои ҳаттӣ (саводнокии ҳаттӣ) ба шумор мерафт. Аз ин лиҳоз дар давлатҳои қадимаи Осиёи Марказӣ, ки Тоҷикистон низ дар ин шумор қарор дошт расмиятчигии саҳт, аз ҷумла мурофиаи судиро низ фаро гирифта буд, ки мақсади дар хотири одамон нақш бастани таъсирнокии маросими судиро дар назар дошт. Маросим (динӣ ё судӣ), воситаи нигоҳ доштан ё интиқоли дониш, малака ва қарори қабулшуда буд. Баррасӣ ва ҳал намудани баҳсҳо зарурати пайдоиши мақомотҳо ва падидаҳои хукуқии онҳоро ҳаллу фаслкунанда, ки дорои донишу малакаи қасби бошанд, ба миён овард.

Барои пойдоргардонии мақомотҳо, ки баҳсҳоро баррасӣ ва ҳаллу фасл менамоянд, таҳия ва қабули меъёрҳои моддӣ-хукуқӣ, муайян намудани чорҷӯбаи ваколатдории онҳо, зарурияти ташаккули ҳокимиyaти қонунгузорро ба миён меоварад. Танҳо баъд аз иҷрои ин талаботҳо ва нигоҳ доштани меъёрҳои моддӣ-хукуқӣ иҷроиши қарорҳои судӣ ба миён меояд, ки мувофиқати ҳокимиyaти судию иҷроияро муайян месозад.

Дар тӯли таърихи Тоҷикистон-менависад И.Б.Буриев ҳокимиyaт ҳама вақт байни се табакаи ҷамъият – боён, уламо ва мансабдорон тақсим буд, ки ба таҷзияи ҳокимиyaти «қонунгузор», иҷроия ва судӣ монанд аст. Аммо «қонунгузор» ҳамчун ҳокимиyaти расмӣ вуҷуд надошт. Хукуқ аз тарафи мактабҳои ҷудогонаи динӣ ё аз тарфи хукукшиносони алоҳида таҳия мегардид, ки вай дар оянда аз тарафи давлат эътироф қарда мешуд [1, с. 62]. Чунин ҳолат дар зинаҳои инкишофи давлатдории давраи қабл аз ислом ва пас аз ислом низ ба назар мерасад.

Хукуқ дар қаламрави Осиёи Марказии қабл аз инқилобӣ аз тарафи уламои ислом, ки баъзеи онҳо умуман дар хизмати давлатӣ набуданд таҳия мешуд. Аммо мақомотҳои судӣ вуҷуд доштанд. Маъмурият нисбат ба баҳсҳои муайян, хукуқи ба амал баровардани адолати судиро дошт. Дар давраи қабл аз ислом ва дар давраи исломии давлатдории тоҷикон низоми судҳои маҳсусгардонидашуда ташкил қарда шуда буд, ки масъалаҳои динӣ, сиёсӣ, амнияти давлатӣ ва муносибати дин ва ҷамъиятро баррасӣ менамуданд. Дар ҳаллу фасли масоили номбурда бештар мансабдорон ва ҳатто сардори давлат метавонист мудоҳилат намояд. Зоро манфиати давлат ё шахси мансабдори давлатӣ метавонист мавриди баҳс қарор гирад, ки онҳо муносибатҳои маъмурӣ-хукуқӣ буданд. Дар ҳалли баҳсҳои хусусияти шаҳрвандӣ дошта (масалан, гражданий ё оиласӣ) амалдорони давлатӣ мудоҳила наменамуданд.

Аз ин рӯ ба назари мо пайдоиш ва рушди адлияи маъмуриро дар Тоҷикистон маҳз ба ҳамин давраҳои таърихи давлатдории тоҷикон алоқаманд намудан дуруст аст. Зеро ҳаллу фасли баҳсҳо дар мақомоти иҷроия ё бо иштироки шахси мансабдори ин мақомот, ки манфиатҳои идоравӣ дорад, мудоҳила намудан ба ҳаллу фасли парвандаҳо ва гайра хусусияти хоси адлияи маъмурӣ мебошад. Инчунин, ташкили судҳои маҳсусгардонидашуда (бамонанди мақомоти квазисудӣ), ки аз тарииқи суд ҳаллу фасли баҳсҳои динӣ, сиёсӣ, амнияти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусияти оммавӣ доштаро ба амал бароварда инчунин дар вактҳои зарурӣ даҳолат низ мекарданд, маҳз дар ҳамин давра ба миён омадаст. Ҳулосаи мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки дар Тоҷикистони то Шӯравӣ мақомотҳои намояндагии табақавӣ пайдо нашуда бошанд ҳам, дар давраҳои гуногуни таърихи Тоҷикистон Шӯрои давлатӣ ва мақомоти дигаре мавҷуд буданд, ки ваколатҳои идоракунӣ, таъсисдиҳандагӣ ва машваратии ҳокимиятӣ дошта дар ҳаллу фасли масоили муайян сардори давлат(шоҳ)-ро маҳдуд мекарданд. Мавҷудияти чунин мақомоти иҷроқунандаи ваколатҳои адлияи маъмурӣ аз ҷой доштани падидай адлияи маъмурӣ дарак медиҳанд.

Масоили марбут ба ҳолат ва накши суд дар ҷамъиятро таҳлил намуда мухакқиқон онҳро бисёрсоҳа ва мухолифатнок ҳисобидаанд. Воқеан ҳам мухолифатнок ва бисёрсоҳагии ҳолати судҳоро дар таърихи ҳалқи тоҷик И.Б. Буриев низ зикр намудааст. Ҳамзамон муаллиф, амалисозии адолати судиро ҳамчун фаъолияти ҳокимияти судӣ эътироф намуда, зикр фармудааст, ки мухакқиқон ба ин назар ҳастанд, ки азбаски адолати судӣ дар суд ва бо тарзи муроғиавии судӣ ба амал бароварда мешавад, аз мағҳуми баровардани адолати судӣ ҳаллу фасли парвандаҳои марбут ба назорати судӣ аз болои санадҳо, амал(ё беамали)-и органҳои иҷроия ва шахсони мансабдори онҳо, бардошта шавад. Бешак, агар чунин назорат аз тарафи мақомоти квазисудӣ амалий гардад. Вале баррасии шикояти шаҳрвандон нисбати мақомоти давлатӣ ва шахси мансабдор аз тарафи суд суръат гирад вай баровардани адолати судӣ маҳсуб мегардад. Воқеан фаъолияти суди Конституционӣ низ мағҳуми адолати судиро бо ун мазмун дар бар намегираад чунки суди Конституционӣ масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқи субъективии шаҳрвандонро баррасӣ намекунад [3, с.

192]. Азбаски тибқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти судист ва номи судро дорад, вай субъекти баровардани адолати судӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқони номбурда воқеан ҳам нақши бисёрсоҳавӣ ва дучори мухолифатҳои зиёд шудани ба амал баровардани адолати судиро ба назар нағирифтаанд. Доир ба масъалаи пиёда намудани адлияи маъмурӣ аз тарафи судҳои маҳсус ва ё судҳои ваколати умумӣ, бояд ба ин нукта ишора фармуд, ки баррасии баҳси маъмурӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои субъективии инсон ва шаҳрванд аз ноадолатиҳои мақомоти иҷроия ва шахсони мансабдори он метавонад ҳамаи зинаҳои судиро дар асоси қонунҳои муроғиаи судӣ гузарад ва дар ниҳоят қарори асосноки судӣ қабул гардад, ки он адолати судии маъмурӣ мебошад. Баррасии арзу шикоятҳои шаҳрвандон аз тарафи мақомотҳои болои ҳокимияти иҷроия ба тарииқи итоатӣ, ба андешаи мониз баровардани адолати судиро дар бар намегираад.

Аз нуқтаи назари амалия таърихи давлатдории тоҷикон шаклҳои гуногуни амалисозии адлияи маъмуриро аз сар гузаронидааст, зеро пайдо гардидани мақомотҳои судӣ ба ташаккули давлат, соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ вобастагӣ дорад. Воқеан дар ибтидои ташаккули мақомотҳои судӣ, адолати судиро сарвари давлат мебаровард, баъдтар мақомотҳои маҳсуси судӣ таъсис дода адолати судиро аз номи сардори давлат ва ё аз номи давлат ба амал мебароварданд. Таъриҳан ду намуди баровардани адолати судӣ ҷой дошт, судҳои ҳуқуқи одатӣ ва шахсони алоҳида, ки ба фаъолияти судӣ машгул буданд. Онҳо оид ба баҳсҳои барраси намудаашон қабул менамуданд.

Яке аз аломатҳои хоси инкишофи падидай адолати судӣ дар давлатдории тоҷикон, аз ҷумла аз он иборат буд, ки он ба ҷорҷӯбаи аломатҳои адолати судӣ фаъолияти давлатӣ буда танҳо аз тарафи суд, ки давлат таъсис додаст ва дар муроғиаи судӣ ба амал бароварда мешавад, мувоғиқат наменамуд. Зеро давлат мақомоти судро таъсис дода мансабдорони онро таъин менамуд, ки ваколати баровардани адолати судиро доштанд. Дар баробари ин, дар ҷомеа судҳое вучуд доштанд, ки мақомоти давлатӣ ҳисоб намешуданд ва онҳоро давлат таъсис намедод. Масалан, судҳои ҳуқуқӣ - одатӣ, ҳайат ва соҳтори ин судҳо, сарчашмаҳои ҳуқуқии он, мазмуни фаъолият ва доираи ваколати онҳоро

давлат муайян карда наметавонист, зеро онҳо аз рӯи меъёрхои хукуки одатӣ пайдо мешуданд ва амал мекарданд. Дар тули таърихи умумии инкишофи ҷамъияти тоҷикон чунин судҳо буданд ва фаъолият доштанд. Ба ҳайати судҳои хукуқӣ- одатӣ сарварони авлод ё қабила, шахсони сарватманд ва мӯйсафедони обрӯманд доҳил мешуданд.

Сарчашмаи фаъолияти судҳои хукуки одатӣ үрғу одат буда, дар асоси онҳо баҳсҳо дар бораи хукуқ, ҳал намудани муноқишаҳои хукуқӣ ва мухолифатҳои мурофиавии фаъолияти ин судҳо, ки тибқи таҷриба ба вучуд меомад, баррасӣ ва ҳаллу фасл карда мешуданд.

Аз ин лиҳоз ба назари мо И.Б. Буриев дуруст ишора фармудааст, ки дар инкишофи таърихии судҳои Тоҷикистон на ҳама вақт фаҳмиши адолати судӣ дар асоси қонун ба амал бароварда мешавад. Зеро ба сифати сарчашмаи хукуқ ва шакли мурофиавии пешбуруди парванда, масалан дар замони қабл аз ислом, китоби динии Авесто ва дар аҳди ислом китоби муқаддаси Қуръон истифода карда мешуданд.

Яке аз масоили баҳсноки хукуқӣ дар ҳама давру замон, мавҷуд будани назорати судӣ аз болои ҳокимиияти иҷроия, шахсони мансабдор ва санадҳои қабул кардаи онҳо ба шумор мерафт. Чунин самти фаъолияти судҳо бешубҳа чӣ дар гузаштагӣ ва чӣ дар замони мусосир ба амал баровардани адолати судии маъмурӣ мебошад. Муҳақиқ О.Н. Василенко дуруст зикр менамояд, ки «дар ҳама ҳолат суд мақсади ҳал намудани баҳс дар бораи хукуқ, бартараф намудани муноқишаи хукуқӣ, мухолифатҳо, мақсади ниҳоӣ-химояи хукуқ ва манфиатҳои шаҳрвандону шахсони хукуқиро дорад.

Дар таърихи давлатдории тоҷикон аз қадимулайём то мангитиён мақомотҳои судҳои махсус ба монанди суди ҳарбӣ ташкил шуда буданд. Баъдтар, судҳои тиҷоратӣ, шаҳрӣ ва созиши пайдо гардианд, ки баҳсҳои хукуқии байни соҳибкорон, тоҷирон, намояндагони қасбу кори муайянро баррасӣ менамуданд.

Ба андешаи мо, судҳои махсусгадонидашуда ҳангоми пайдо шудани баҳсҳои хусусияти маъмурӣ-хукуқӣ дошта, масалан баҳси байни соҳибкор, тоҷир ва ё косиб бо мақомоти андозҷамъуанд ё шахси мансабдори онҳоро низ баррасӣ менамуданд, ки ин то ҷое баровардани адолати судии маъмурӣ буд. Муносибатҳои хукуки гражданиӣ, соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ ба

муносибатҳои хукуки маъмурӣ алоқамандии зич доранд. Зеро хукуки маъмурӣ дар ҳама давру замон ба муносибатҳои гуногуни ҷамъияти мудоҳила менамуд, онҳоро ба танзим меовард, баъзан барои мавҷудияти онҳо иҷозат медиҳад. Дар чунин шароит пайдо шудани баҳсҳои хусусияти маъмурӣ дошта аз имкон дур нест. Аз ин рӯ аҳамияти ташккули судҳои махсус ё таъин намудани судҳои махсус барои барасӣ намудани баҳсҳои хусусияти хос дошта дар он буд, ки суд ё судия касбӣ баҳсҳоро дар муддати кӯтоҳ дар сатҳи баланди касбӣ ҳаллу фасл менамуд, ки ин ҳол ба адлияи маъмурӣ хос аст.

Мавҷудияти адлияи маъмурӣ аз ҷумла бо он тасдики худро меёбад, ки дар Мовароуннаҳру Ҳурисон, ки Тоҷикистони имрӯза як баҳше аз он буд то Инқилоби Октябр ягона мақомоти адолати судӣ - қозӣ (қозиёт) ба шумор мерафт. Аммо бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ қозӣ ҳамаи баҳсҳои хукуқиро баррасӣ карда наметавонист, ба хусус дар мавриде, ки агар як тарафи баҳс шахси обрӯманд ё мансабдори давлатӣ бошад. Барои ҳалли чунин баҳсҳо, ки хусусияти маъмурӣ - хукуқӣ доштанд, судҳои махсус-мазолим амал мекарданд [7, с. 212].

Хусусияти хоси баровардани адолати судӣ аз тарафи мазолим дар таркиби субъективии тарафҳо буда, дар ҳама ҳолат дар баҳс як тараф ва ё ҳар ду тараф шахсони мансабдор шуда метавонистанд. Ин шахсони мансабдор дар дигар ҳолатҳо метавонистанд барои қабули қарор даҳолат кунанд, ки сабабгори қабули қарори ноодилона мегардид. Бинобар ин ба сифати судия мазолим сардори давлат, вазирон, шахсони обрӯманд ва ё фуқаҳо баромад мекарданд, ки дар чунин шароит ҳолати маҷбуркунӣ, таҳдид ё таъсиррасонӣ аз имконият дур буд.

Чуноне ки И.Б. Буриев ишора фармудааст, яке аз сабабҳои пайдоиши падидай мазолим дар он аст, ки мазолим парвандаҳоеро баррасӣ менамуд, ки яке аз тарфҳои иштирокии баҳс шахси баобарӣ ва ё мансабдор буд, ки вай ба қабули қарор таъсир расонида метавонист. Аз ин рӯ ба хотири эҳтиёти вайрон накардани муносибати худ бо чунин шахсони маъруф қозӣ ин гуна парвандаҳоро баррасӣ наменамуд ва онҳоро ба идораи мазолим мефиристод.

Лозим ба ёдоварист, ки девони мазолим чун як ниҳоди муҳими қазоваткунанда дар ҳамаи қаламрави кишварҳои исломии вақт арзи вучуд дошт. Дар тӯли қарнҳо аз замони

паҳншавии ислом дар Осиёи Марказӣ ва густариши шариати исломӣ ба гайр аз қозиҳо мансабдорони дигар низ буданд, ки дар соҳаҳои муҳталиф ваколатҳои судиро иҷро менамуданд. Онҳо дар фаъолияти худ пеш аз ҳама меъёрҳои ҳукуқи исломӣ ва инчунин одат ва дастурҳоеро, ки ҳукуматдорони вақт муқаррар намуда буданд мавриди истифода қарор медоданд.

Ба ин қабил мансабдорон сардори давлат бо ваколати адолати судии худ (суди мазолим), мақомотҳои полисӣ ва мақомоти назорати бозорҳо [6, с. 74-75] дохил мешуданд, ки онҳо ваколатҳои маъмурӣ ва судиро доштанд. Дертар ваколатҳои маъмурӣ ва ваклолатҳои судии ин мақомотҳо аз ҳам чудо карда шуданд.

Лозим ба ёдоварист, ки то инқилоби Октябр ҳокимони вақти Осиёи Марказӣ дар фармонҳои худ оид ба мансаб таъин намудани раис, миршаб, муҳтасиб, қозӣ, ва бекҳо ваколатҳои онҳоро низ муайян менамуданд, ки қисман баровардани адолати судиро низ дар бар мегирифт. Ба истеҳсолоти судии чунин мансабдорон баҳо дода Д.Н.Логофет навишта буд ки «... қозӣ, бек ё дорулмулк ҳар яке на аз рӯи меъёрҳои шариати ислом балки бо раводиди худ суд мекарданд». Ҳусусияти бо ҳам пайвастагии падидаҳои суди ва идоракунӣ дар Осиёи Марказии то

инқилобӣ истисно аз қоидаҳои умуми набуда, балки онҳо қонунияти давлатдории қадим ва асримиёнагиро доштанд. Инро Н.Н. Ефремова тасдиқ ва бо давлатдории асри XVIII Россия мукоиса намуда менависад, ки мақомотҳои судиро омӯхта мо бештар ба масоили идоракунӣ дучор мешавем, зоро дар давраи мавриди тадқиқ қарор гирифта алоқамандии суннатии ин ду падидаи ҳукуқи феодалий ба дараҷаи муайян бοқӣ монда буданд. **Моҳиятан** ҳолати номбурдаро тадқиқотчиён ҳамчун ифодаи «касе, ки идора мекунад, ҳамон суд мекунад» маънидод кардаанд. Аммо дар Осиёи Марказии тоинқилобӣ баровардани адолати судӣ аз тарафи мансабдорон ҳамчун падидаи номатлуб хисоб карда мешуд.

Ҳамин тарик падидаҳои судӣ дар алоқаманди бо падидаҳои идоракунӣ қарор доштанд. Аниқтараш падидаҳои идоракунӣ ваколатҳои баррасӣ ва ҳал намудани баҳсҳои ҳукуқиро доштанд, ки мақомотҳои квазисудии замони муосир доранд. Судҳо бошанд дар баъзе давраҳои инкишофи таърихи қишивари мо дар баробари ваколатҳои бевоситаи худ, боз ваколатҳои назорати мақомотҳои ҳокимияти маҳаллиро низ доштанд, ки бевосита аз ҷой доштани падидаи адлияи маъмурӣ шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (V111-начало XX) Душанбе 1999г. С.62
2. Графский В.Г Государство и технократия М.1981
3. Жуйков В.М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М.1997 г С.192
4. Мамут Л.С. Проблемы теории государства в современном идеологической борьбе. М.1976
5. Омельченко О.А. Всеобщая история гос и право Учеб в 2-х том М.1998 т.1 с.27-35
6. Рейпель Л.И. Далекое и близкое. Бухарские записки. Ташкент 1982;
7. Холиков А.Г. Таърихи давлат ва ҳукуқи Тоҷикистон. катоби дарси к.1 Душанбе 2002

ИНКИШОФИ АДЛИЯИ МАЪМУРӢ ДАР ТО҆ИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф инкишофи адлияи маъмуриро дар Тоҷикистон баррасӣ намудааст. Аз нуктаи назари амалия таърихи давлатдории тоҷикон шаклҳои гуногуни амалисозии адлияи маъмуриро аз сар гузаронидааст, зоро пайдо гардидани мақомотҳои судӣ ба ташаккули давлат, соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ вобастагӣ дорад. Воеан дар ибтидои ташаккули мақомотҳои судӣ, адолати судиро сарвари давлат мебаровард, баъдтар мақомотҳои маҳсуси судӣ таъсис дода адолати судиро аз номи сардори давлат ва ё аз номи давлат ба амал мебароварданд. Таъриҳан ду намуди баровардани адолати судӣ ҷой дошт, судҳои ҳукуқи одатӣ ва шахсони алоҳида, ки ба фаъолияти судӣ машгул буданд. Онҳо оид ба баҳсҳои барраси намудаашон қарор қабул менамуданд. Падидаҳои судӣ дар алоқаманди бо падидаҳои идоракунӣ қарор доштанд. Аниқтараш падидаҳои идоракунӣ ваколатҳои баррасӣ ва ҳал намудани баҳсҳои ҳукуқиро доштанд, ки мақомотҳои квазисудии замони муосир доранд. Судҳо бошанд дар баъзе давраҳои инкишофи таърихи қишивари мо дар баробари ваколатҳои бевоситаи худ, боз ваколатҳои назорати мақомотҳои ҳокимияти маҳаллиро низ доштанд, ки бевосита аз ҷой доштани падидаи адлияи маъмурӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвоҷаҳо: адлияи маъмурӣ, суд, давлат, мақомотҳо, фаъолияти судӣ, назорат.

РАЗВИТИЕ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОСУДИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье автор обсуждает развитие административной юстиции в Таджикистане. С практической точки зрения история таджикской государственности претерпела различные формы отправления административной юстиции, так как появление судебной власти зависит от формирования государства, структур государственной власти. Фактически, в начале формирования судебной системы правосудие осуществлялось главой государства, а затем были созданы специальные судебные органы для отправления правосудия от имени главы государства или от имени государства. Исторически существовало два типа правосудия: обычные суды и лица, участвующие в судебной системе. Они решали споры, которые они рассматривали. Судебные явления были связаны с административными явлениями. Точнее, административные явления имели право пересматривать и разрешать правовые споры, которыми обладают современные квазисудебные органы. В некоторые периоды истории нашей страны суды, помимо своих прямых полномочий, также имели право контролировать местные органы власти, что является прямым свидетельством существования явления административного правосудия.

Ключевые слова: административная юстиция, суд, государство, органы, судебная деятельность, контроль.

DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author discusses the development of administrative justice in Tajikistan. From a practical point of view, the history of Tajik statehood has undergone various forms of administration of administrative justice, since the appearance of judicial power depends on the formation of the state, state power structures. In fact, at the beginning of the formation of the judicial system, justice was administered by the head of state, and then special judicial bodies were created to administer justice on behalf of the head of state or on behalf of the state. Historically, there have been two types of justice: ordinary courts and persons participating in the judicial system. They resolved the disputes they were considering. Judicial phenomena were connected with administrative phenomena. More precisely, administrative bodies had the right to review and resolve legal disputes, which are possessed by modern quasi-judicial bodies. In some periods of our country's history, the courts, in addition to their direct powers, also had the right to control local authorities, which is a direct evidence of the existence of the phenomenon of administrative justice.

Keywords: administrative justice, court, state, bodies, judicial activity, control.

Сведения об авторах: Соибов Зайниддин Махмадшарифович – кандидат юридических наук, Преподаватель кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ, тел: (+992) 985 11 66 99, E-mail: zayniddin.soibov.92@mail.ru

Гиёсов Мухаммад Фахридинович – магистр второго курса кафедры конституционного права юридического факультета ТНУ, тел: (+992) 987 22 10 10

Information about the authors: Soibov Zainiddin Makhmadsharifovich – candidate of law, Lecturer of the Department of constitutional law of the faculty of law of TNU, tel.: (+992) 985 11 66 99, e-mail: zayniddin.soibov.92@mail.ru

Giyosov Muhammad Fakhridinovich – the second-year graduate student of the Department of Constitutional Law of the faculty of Law of TNU, tel.: (+992) 987 22 10 10

БИОЛОГИЯ – BIOLOGY – БИОЛОГИЯ

УДК: 634.4

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АГРОБИОТЕХНОЛОГИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдуллаев Ф.Ф.

Худжандский государственный университет им. акад. Б. Гафурова

Обеспечение продовольственной безопасности и в дальнейшем доступ к качественному питанию является одной из главных целей Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [7]. Даже современные агротехнические приёмы традиционного сельского хозяйства не могут обеспечить решение этой задачи. Требуются принципиально новые подходы, которые заявили о себе в середине прошлого века и глубоко закреплённые в сельском хозяйстве развитых стран. Эти методы носят собирательное название – агробиотехнологии. Агробиотехнологии сегодня в сочетании с цито- и гистологическими методами, генетикой и селекцией позволяют относительно быстро конструировать и целенаправленно создавать ценные сорта растений и породы животных [14].

Микроклональное размножение, или клональное микроразмножение, является, пожалуй, одним из наиболее коммерчески эксплуатируемых областей биотехнологии растений. Метод используется почти во всех современных исследованиях как в области физиологии, биохимии, генетики и селекции растений, так и для получения оздоровленного (от бактериальных, вирусных инфекций и заболеваний, вызванных грибками и микоплазмами) посадочного материала ряда культурных и редких, трудноразмножаемых традиционными способами растений. Таким образом, редкие и вымирающие виды растений можно восстановить и вернуть в среду их обитания, что позволяет восстановить экосистемы в целом [4, с. 13, 10]. Благодаря большому выходу генетически однородных образцов микроразмножение используется в генетической инженерии для получения статистически более достоверных результатов [5].

Это находит применение и в традиционной селекции, где на каждом этапе пассирования, т.е. собственно микроразмножение, можно индуцировать мутагенез. Также несмотря на генетическую идентичность возникают

морфологические отклонения – сомаклональная изменчивость. Благодаря селекции сомаклонов создаются множество новых сортов и подвоев культурных растений [2, с. 39]. А возможность криоконсервации позволяет хранить микрочеренки в течение длительного времени, создавая банки гермоплазмы [11, с. 8-13]. Метод позволяет получить безвирусный посадочный материал, даже если исходные образцы были инфицированы, так как микроразмножение происходит в асептических условиях, а сам вирус отстает от активно развивающейся меристемы. А отсутствие вирусов повышает устойчивость растения к фитопатогенам (1, с. 477).

Микроклональное размножение – это метод размножения растений *in vitro*, генетически идентичных исходному экспланту. Таким образом, это такой же метод вегетативного размножения растений, как и традиционное черенкование, только в культуре *in vitro*, где размер «микрочеренков» варьируется от нескольких сотен мкм до 1-1,5 см. Генетическая идентичность обусловлена totipotentностью соматических клеток растения, которая позволяет полностью реализовать генетический потенциал целого организма, хотя зачастую речь идёт о размножении не отдельных клеток, а тканей и микропобегов [12, с. 26].

В настоящее время в нашей стране актуальным является проблема создания интенсивных, высокоинтенсивных и суперинтенсивных садов, для которых требуются дорогостоящие карликовые и суперкарликовые подвои и сорты плодовых растений [8; 9]. Микроклональное размножение позволяет размножать карликовые подвои и сорты, которые при традиционном способе дают достаточно ограниченный материал для черенкования. Метод клонального микроразмножения имеет ряд преимуществ, среди которых следует выделить:

- хорошо контролируемый селекционный процесс, что сокращает сроки товарной продукции до 2-3 лет;

- выход за короткий срок большого количества оздоровленного посадочного материала, генетически идентичного родительскому, которые соответствует суперэлитным саженцам;

- круглогодичное размножение и поддержание активно растущих растений в лабораторных условиях, и так как микрочеренки имеют небольшие размеры (развиваются *in vitro* - в пробирках, колбах), они занимают мало места;

- растения размножаются в асептических условиях и развиваются практически без контакта с внешней средой;

- в течение года с одного экспланта можно получить до ста тысяч микрочеренков;

- возможность в короткое время получить большое число трудноразмножаемых или вегетативно неразмножаемых традиционными способами растений;

- длительно, в течение 1–3 лет, сохранять растительный материал в условиях *in vitro*, без пассирований на свежую среду.

И хотя микроразмножение успешно применяется для получения большого количества посадочного материала, всё ещё есть ряд проблем, связанных с коммерческой стороной её реализации. Основными ограничениями являются большие затраты энергии и квалифицированность сотрудников, а также высокая стоимость создания такой лаборатории – лаборатории микроклонального размножения. Использование биореактора для культивирования растительных тканей и клеток несколько повышает эффективность работы [20]. Исследователями составлены ряд методик по удешевлению и усовершенствованию технологии микроклонального размножения [16]. Тем не менее, чтобы обеспечить выход однородного – клонального – оздоровленного материала следует учесть ряд проблем при выполнении протокола микроклонального размножения [15]:

- сбор материала для клонального микроразмножения, т.е. получение эксплантов из материнского организма и их успешная регенерация в условиях *in vitro*;

- наличие экзогенных и эндогенных (эндофиты) микроорганизмов;

- потемнение за счёт выделения фенольных и дубильных веществ в среду в ответ на ранение ткани;

- некроз побегов и смертность эксплантов за счёт поглощения этих веществ;

- витрификация;

- появление нетипичных образцов и сомаклонов, на этапе органогенеза, что является одной из причин ограничения использования этого метода в питомниках;

- потеря растений при посадке в почвенную среду, как следствие перехода от гетеротрофного способа питания к автотрофному [17; 19].

Яблоня является одной из основных плодовых культур страны [6]. Методы клонального микроразмножения разработаны для большого количества его подвоев и сортов, вместе с тем имеется ряд особенностей, связанных с активным выделением фенольных соединений во время введения в культуру и акклиматизацией в условиях климата Таджикистана, которые предстоит исследовать.

Одной из центральных проблем внедрения технологии интенсивных садов в условиях Таджикистана является укореняемость карликовых подвоев. В связи со слаборосостью побегов карликовых подвоев развитие корневой системы так же ограничивается. Таким образом, разворачивающаяся на небольшой глубине корневая система высокочувствительна как к заморозкам зимой, так и к засухе летом. Микроразмножение приводит к заметному увеличению укореняемости черенков – это, в частности, было обнаружено у карликового подвоя M9 [3; 18].

Таким образом, развитие биотехнологии, в частности метода микроклонального размножения, является перспективным направлением развития сельского хозяйства. Создание и поддержание коллекции карликовых подвоев плодовых растений в культуре *in vitro* будет способствовать активному развитию инфраструктуры высокointенсивных садов Республики Таджикистан, что положительно повлияет на экономику и обеспечение продовольственной безопасности страны.

ЛИТЕРАТУРА

- Гэлстон А., Девис П., Сэттер Р. Жизнь зелёного растения; Пер. с англ. — М.: Мир, 1983. — 552 с., ил.
- Кодирова Г.А., Кубанкова Г.В., Ефремова О.С., Фисенко П.В. Изменчивость жирнокислотного состава масла в семенах сомаклональных линий сои // Дальневосточный аграрный вестник. 2019. №3 (51).

- [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmenchivost-zhirnokislotnogo-sostava-masla-v-semenah-somaklonalnyh-liniy-soi> (дата обращения: 08.04.2020).
3. Корзина Н.В. Регуляторы роста и их влияние на ризогенез микропобегов черешни (*Prunus avium* L.) *in vitro* // Бюллетень ГНБС. 2009. №98. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regulyatory-rosta-i-ih-vliyanie-na-rizogenez-mikropobegov-chereshni-prunus-avium-l-in-vitro> (дата обращения: 04.04.2020).
 4. Кривошеев М. М., Суюндуков И. В., Шамигулова А. С. Некоторые особенности репродуктивной биологии *Orchis militaris* L. на Южном Урале // Вестник ОГУ. 2009. №6. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-reproduktivnoy-biologii-orchis-militaris-l-na-yuzhnom-urale-1> (дата обращения: 09.04.2020).
 5. Лебедев В. Г. и др. Проявление сомаклональной изменчивости у микроразмноженных и трансгенных растений // Известия ТСХА. 2012. №1. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proyavlenie-somaklonalnoy-izmenchivosti-u-mikrorazmnozhenyyh-i-transgennyh-rasteniy> (дата обращения: 07.04.2020)
 6. Назиров Х. Н. Местные сорта яблони Таджикистана. – Душанбе, ООО «Изд-во ЭР-ГРАФ», 2011. 104 с.
 7. Национальная стратегия развития на период до 2030 года, утвержденная Правительством Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] URL: [http://ef-ca.tj/publications/02.2_rus\(FILEminimizer\).pdf](http://ef-ca.tj/publications/02.2_rus(FILEminimizer).pdf) (дата обращения: 18.03.2020)
 8. «О внесении изменений в постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2015 года, №793», Постановление Правительства Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=131243 (дата обращения: 09.04.2020).
 9. Программа развития садоводства и виноградарства в Республике Таджикистан на 2016 – 2020 годы. [Электронный ресурс] URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=126203 (дата обращения: 09.04.2020).
 10. Ромаданова Н. В. и др. Создание коллекции *in vitro* дикорастущих видов *Berberis* sp. // Бюллетень ГНБС. 2016. №121. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozdanie-kollektsii-in-vitro-dikorastuschih-vidov-berberis-sp> (дата обращения: 10.04.2020).
 11. Романова Н. П., Ульянова Е. К. К вопросу о хранении мериклонов земляники *in vitro* // Научно-технический бюллетень Научно-исследовательского института растениеводства имени Н. И. Вавилова. Л., 1990. Вып. 204. С. 75–79.
 12. Сорокина И. К., Старичкова Н. И., Решетникова Т. Б., Гринь Н. А. Основы биотехнологии растений. Культура растительных клеток и тканей: Учебное пособие. 2002. С. 45. [Электронный ресурс] URL: <https://www.twirpx.com/file/181736/> (дата обращения: 7.04.2020).
 13. Ухатова Ю. В. Совершенствование методов криоконсервации и оздоровления от вирусных болезней образцов вегетативно размножаемых культур: диссертация ... кандидата Биологических наук: 06.01.05, 2017. [Электронный ресурс] URL: http://vir.nw.ru/desert/yhatova/diss_ukhatova.pdf (дата обращения: 05.04.2020)
 14. Харченко П. Н., Ванюшин Б. Ф. ХХI век - время агробиотехнологии // Защита и карантин растений. 2012. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/xxi-vek-vremya-agrobiotekhnologii> [Электронный ресурс] (дата обращения: 08.04.2020).
 15. Simonton W., Robacker C. and Krueger S. 1991. A programmable micropropagation apparatus using cycled liquid medium. Plant Cell Tissue Org. Cult. 27: 211-218.
 16. Sunil P., Jaime T. S., Nazima H. 2011. Current Approaches for Cheaper and Better Micropropagation Technologies. International Journal of Plant Developmental Biology. 5. 1-36.
 17. Swartz H. J. 1991. Post culture behavior: genetic and epigenetic effects and related problems. In: Debergh P. C., Zimmerman R. H. (eds.) Micropropagation. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, pp. 95-122.
 18. Webster C. A. and Jones O. P. 1989. Micropropagation of apple rootstock M.9: Effect of sustained subculture on apparent rejuvenization *in vitro*. J. Hort. Sci. 64:421–428.
 19. Ziv M. 1991. Quality of micropropagated plants — Vitrification. *In Vitro* Cell. Dev. Biol. Plant 27:6-1-69.
 20. Ziv M. 2005. Simple bioreactors for mass propagation of plants. Plant Cell. Tiss. Org. Cult. 81:277-285.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ АГРОБИОТЕХНОЛОГИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Продовольственная безопасность обеспечивается за счёт сбалансированного наличия импортных и отечественных продуктов питания. Резкие макроэкономические изменения, происходящие в настоящее время, и их влияние на продовольственную безопасность страны указывают на актуальность активного развития отечественного сельского хозяйства. Сельское хозяйство страны находится на переходном этапе. Для её дальнейшего развития требуется системный подход, использование современных инновационных технических решений и биотехнологий. Для более эффективного и рационального водо- и землепользования создаются высокointенсивные сады. Однако посадочный материал – полукарликовые, карликовые и суперкарликовые плодовые деревья – являются дорогостоящими и относительно трудноразмножаемыми. В связи с чем использование современных биотехнологических методов, в частности, метода клonalного микроразмножения является эффективным решением для активного расширения инфраструктуры высокointенсивных садов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: агробиотехнологии, микроплодовое размножение, высокointенсивные сады, плодовые культуры, яблоня, продовольственная безопасность, высококачественный посадочный материал.

ДУРНАМОИ РУШДИ АГРОБОТЕХНОЛОГИЯ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Амнияти озуқаворӣ тавассути дастрасии мутавозини маҳсулоти озуқавории воридотӣ ва ватанӣ таъмин карда мешавад. Тағироти якбораи макроқтисодӣ, ки дар ҳоли ҳозир рӯҳ медиҳад ва таъсири он ба амнияти озуқавории кишвар аз аҳамияти рушди фаъоли соҳаи кишоварзии ватанӣ шаҳодат медиҳад. Кишоварзии кишвар дар марҳилаи гузариш қарор дорад. Барои рушди минбаъдаи он муносабати мунаzzам, истифодаи қарорҳои инноватсионии техникӣ ва биотехнологияҳои замонавӣ

талаб карда мешавад. Барои истифодаи муассир ва окилонаи об ва замин боғҳои баландшиддат бунёд мешаванд. Бо вучуди ин, маводи ниҳолшинонӣ – дараҳтони меваҳои нимтайёр, Биникадуҷа ва супер-Биник - гарон буда, пахӯн кардан нисбатан мушкил аст. Дар робита ба ин, истифодаи усуљҳои мусоири биотехнологӣ, аз ҷумла усули микропропагатсия роҳи ҳали самаранок барои васеъ кардани инфрасоҳтори боғҳои баландшиддат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: агробиотехнология, микропропагатсия, боғҳои баландсифат, дараҳтони мевагӣ, дарахти сеъ, амнияти озукварӣ, маводи хӯшифати ниҳолшинонӣ.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF AGROBIOTECHNOLOGY IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Food security is ensured through the balanced availability of imported and domestic food products. The sharp macroeconomic changes that are currently taking place and their impact on the food security of the country indicate the urgency of the active development of agriculture. The country's agriculture is in transition. For its further development, a systematic approach is required, the use of modern innovative technical solutions and biotechnology. Creation of high-intensity gardens let make water and land use more efficient and rational. However, planting material - dwarf and super-dwarf fruit trees - are expensive and relatively difficult to propagate. In this connection, the use of modern biotechnological methods, in particular, the method of micropagation, is an effective solution for the active expansion of the infrastructure of high-intensity gardens in the Republic of Tajikistan.

Key words: agrobiotechnology, micropagation, high-intensity orchards, fruit crops, apple tree, food security, high-quality planting material.

Сведения об авторе: Абдуллаев Фируз Фирдавсович – Худжандский государственный университет им. акад. Б. Гафурова, магистрант. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлянбекова 1. Е-mail: sparda.soil@mail.ru. Тел.: (+992) 92-923-39-88

Information about the author: Abdullaev Firuz Firdavsovich – Khujand State University named after acad. B. Gafurov, Master's student. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlyanbekov Ave. 1. E-mail: sparda.soil@mail.ru. Tel: (+992) 92-923-39-88

УДК 581.1:577.15

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕННЫХ КОНЦЕНТРАЦИЙ СО₂ И НЕКОТОРЫХ СТРЕССОВЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СОДЕРЖАНИЕ КРАХМАЛА И БЕЛКА В ЗЕРНЕ ПШЕНИЦЫ

**Эргашев А., Гуломзода Б.Б.
Таджикский национальный университет**

Глобальные изменения климата и связанные с ними риски для дальнейшего развития человеческой цивилизации вызывают серьёзное беспокойство мирового сообщества [1, с.1-11]. Пути адаптации растений к различным условиям внешней среды и механизмы адаптации, обеспечивающие их устойчивость к неблагоприятным факторам, изучены многими исследователями. Вместе с тем, данные о реакции растений на действие различных факторов внешней среды получены, в основном, при естественной концентрации СО₂ в атмосфере [2, с. 39-44].

Современное сельскохозяйственное производство нуждается в новых сортах растений с высокой продуктивностью, устойчивостью и адаптивностью к экстремальным факторам внешней среды [3, с. 21-24]. В связи с этим значительный интерес представляют вопросы влияния факторов глобального изменения климата – повышенная концентрация СО₂, высокая температура и засуха на физиологические процессы и продуктивность растений [4, с.3-7].

Соотношения содержания крахмала и белка в зерне пшеницы является одним из важных генотипических признаков, определяющих биохимическое качество зерна, значительно варьирующее в зависимости от условий произрастания растения [5, с. 148-152]. В связи с этим, изучение влияния повышенной концентрации СО₂, высокая температура и засухи на физиолого-биохимические процессы одной из основных продовольственных культур-пшеницы и её адаптации к действию этих факторов является актуальной задачей.

Исходя из этого, целью наших исследований явилось изучение основных показателей продуктивности и содержания крахмала и белка в зерне сортов твёрдой пшеницы, выращенных в условиях высокой температуры и почвенной засухи на фоне высокой концентраций СО₂ в воздухе.

Объекты и методы исследований. Объектами исследований служили сорта твёрдой пшеницы Шамъ и Президент (*Triticum durum Desf*) семена которых были получены в Институте земледелия

Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Полевые опыты проводились на экспериментальном участке Института ботаники физиологии и генетики растений Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе), расположенном в восточной части Гиссарской долины на высоте над ур. м. Растения выращивались в вегетационных сосудах (12 кг почвы). Посевы были произведены в весенние сроки (начало марта 2011 г.).

Сосуды с растениями были разделены на две группы: первая-растения выращивались в условиях оптимальной почвенной влажности -75-80% от ППВ (предельная полевая влагоёмкость) (условно «полив»), вторая – растения выращивались в условиях недостаточной почвенной влажности 45-50% от ППВ (условно «засуха»). Первая и вторая группы сосудов были размещены в трёх микротеплицах, в которых были созданы условия воздействия разных вариантов экологического стресса: вариант 1- высокая температура ($35-40^{\circ}\text{C}$) и высокая

концентрация $\text{CO}_2(0.15\%)$, вариант 2- влажность воздуха 45-70 % и умеренно высокая концентрация $\text{CO}_2(0.06\%)$, вариант 3-высокая температура ($35-40^{\circ}\text{C}$) и умеренно высокая концентрация $\text{CO}_2(0.06\%)$.

Содержание крахмала определяли микро-методом по реакции салициловой кислоты с йодом [6, с.118-122], белка-биуретовым методом [7, с.25-28]. Содержание белка в экстрактах определяли спектрофотометрическим методом при длине волны 540 нм по калибровочному графику.

Результаты исследований и их обсуждение. Полученные нами данные показали, что повышенная концентрация CO_2 и другие стрессовые экологические факторы (высокая температура воздуха, почвенная засуха и др.) приводят к существенному изменению компонентов структуры колоса. Эти различия проявились по следующим признакам: длина колоса, масса колоса, количество зёрен в колосе, масса зёрен и мякоти (табл.1.)

Таблица 1. Изменение параметров компонентов колоса пшеницы под воздействием повышенных концентраций CO_2 и других стрессовых экологических факторов

Условия выращивания	Длина колоса, см	Масса колоса, г	Количество колосков в колосе, шт.	Количество зёрен в колосе, шт.	Масса зерна одного колоса, г	Масса мякоти, г
Сорт Президент						
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	6.3 ± 0.3	1.48 ± 0.01	14.6 ± 0.9	30.0 ± 3.0	0.98 ± 0.01	0.50 ± 0.15
Вариант 1	5.3 ± 0.4	0.85 ± 0.01	10.3 ± 0.9	11.6 ± 1.1	0.41 ± 0.02	0.44 ± 0.03
Вариант 2	5.6 ± 0.1	1.10 ± 0.05	14.0 ± 0.6	20.0 ± 2.0	0.60 ± 0.01	0.50 ± 0.03
Вариант 3	6.0 ± 0.0	0.96 ± 0.03	12.0 ± 0.0	16.0 ± 1.6	0.52 ± 0.02	0.44 ± 0.01
Сорт Президент						
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	5.5 ± 0.1	0.80 ± 0.00	8.3 ± 0.2	18.3 ± 1.0	0.50 ± 0.02	0.30 ± 0.01
Вариант 1	4.8 ± 0.1	0.40 ± 0.01	6.0 ± 0.0	5.6 ± 1.1	0.17 ± 0.01	0.23 ± 0.02
Вариант 2	5.0 ± 0.0	0.61 ± 0.06	8.0 ± 0.3	11.6 ± 1.5	0.35 ± 0.05	0.26 ± 0.03
Вариант 3	5.0 ± 0.0	0.52 ± 0.04	7.3 ± 0.3	8.0 ± 0.6	0.28 ± 0.02	0.24 ± 0.01
Сорт Шамъ						
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	6.1 ± 0.1	1.91 ± 0.01	16.3 ± 0.4	38.6 ± 2.6	1.24 ± 0.02	0.67 ± 0.02
Вариант 1	5.0 ± 0.0	1.04 ± 0.03	11.0 ± 0.0	14.3 ± 1.7	0.55 ± 0.02	0.48 ± 0.02
Вариант 2	5.3 ± 0.1	1.35 ± 0.04	14.0 ± 1.3	25.0 ± 3.0	0.80 ± 0.03	0.55 ± 0.00
Вариант 3	5.1 ± 0.1	1.15 ± 0.03	13.3 ± 0.4	18.6 ± 1.1	0.71 ± 0.02	0.44 ± 0.02
Сорт Шамъ						
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	4.4 ± 0.1	1.02 ± 0.02	10.6 ± 0.8	23.6 ± 1.8	0.66 ± 0.01	0.36 ± 0.01
Вариант 1	4.0 ± 0.0	0.54 ± 0.03	7.3 ± 1.0	8.6 ± 1.2	0.31 ± 0.03	0.23 ± 0.00

Вариант 2	4.3±0.2	0.78±0.05	10.0±0.0	14.3±0.9	0.46±0.03	0.32±0.02
Вариант 3	4.1±0.1	0.63±0.02	9.0±0.6	11.6±1.1	.0.38±0.02	0.25±0.02

Как видно из таблицы, длина колоса у пшеницы при воздействии повышенной концентрации CO₂ и высокой температуры у сорта Президент на фоне полива уменьшилась на 5-16%, а на фоне почвенной засухи на 21%-24%. У сорта Шамъ этот показатель в условиях полива был меньше на 14%-19%, а в условиях почвенной засухи на 29%-34%. Масса колоса при стрессовых условиях у изученных сортов на фоне полива был меньше более чем в два раза, а на фоне почвенной засухи – почти в три раза.

Количество колосков в колосе у сорта Президент при высокой температуре (35-40°C) и высоких концентраций CO₂ (0.06% и 0.15%) уменьшилось, а при влажности воздуха 45-70% и относительно высокой концентрации CO₂ (0.06%) этот показатель был различным в сравнении с контрольными растениями как на фоне полива, так и на фоне засухи. У сорта Шамъ этот показатель во всех вариантах опыта был меньше. Количество зёрен в колосе у изученных сортов значительно снизилось в стрессовых условиях, как на фоне полива, так и на фоне засухи. В то

же время масса зёрен одного колоса у обоих сортов в условиях повышенной концентрации CO₂ заметно уменьшилась. Масса мякины в колосе у сорта Президент в условиях оптимальной влажности почвы(75-80%) при высокой температуре и высоких концентраций CO₂. У сорта Шамъ масса длины в колосе уменьшилась при всех стрессовых условиях, как на фоне оптимальной, так и на фоне недостаточной влажности почвы.

В итоге, все эти негативные последствия стрессовых условий привели к существенному снижению хозяйственной продуктивности пшеницы.

Данные табл. 2 показывают, что содержание крахмала и белка в зерне пшеницы при повышенных концентрациях CO₂ при воздействии других стрессовых экологических факторов заметно снижалось. Содержание крахмала и белка в зерне сорта Шамъ при всех стрессовых условиях было значительно выше, чем у сорта Президент. Содержание крахмала под воздействием повышенной

Таблица2. Влияние повышенных концентраций CO₂ и других стрессовых экологических факторов на содержание крахмала и белка в зерне пшеницы

Условия выращивания	Содержание крахмала, в % на сухой вес	Содержание Белка, в % на сухой вес	Соотношение содержания крахмала и белка	Соотношение содержания белка крахмала и
Сорт Президент				
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	64.8	11.6	5.4	0.17
Вариант 1	52.3	9.0	5.8	0.17
Вариант 2	55.1	10.8	5.1	0.19
Вариант 3	53.7	9.8	5.4	0.18
Сорт Президент				
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	48.1	9.2	5.2	0.19
Вариант 1	40.8	7.5	5.4	0.18
Вариант 2	44.1	8.7	5.0	0.19
Вариант 3	42.9	8.0	5.3	0.18
Сорт Шамъ				
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	65.7	12.3	5.3	0.18
Вариант 1	53.5	9.7	5.5	0.18
Вариант 2	58.1	11.1	5.2	0.19
Вариант 3	55.5	10.2	5.4	0.18
Сорт Шамъ				
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)				

Контроль (открытый участок)	48.9	10.5	4.6	0.21
Вариант 1	43.4	8.0	5.4	0.18
Вариант 2	45.4	8.8	5.1	0.19
Вариант 3	44.2	8.3	5.3	0.18

концентрации СО₂и высокой температуры у сорта Президент в условиях полива снизалось на 9.7%-12.5%, а в условиях почвенной засухи –на 20.7%-24%. У сорта Шамь этот показатель на фоне полива уменьшился на 7.6%-12.2%, а на фоне засухи на 20.3%-22.3%.

Содержание белка варьировало в пределах 7.5-12.3%. Наибольшее содержание белка наблюдалось у сорта Шамь (8.0-12.3%), наименьшее у сорта Президент (7.5-11.6%).

Максимальное содержание белка было в зерне контрольных растений при оптимальной влажности почвы. Так, если у контрольных растений при оптимальной влажности почвы у сорта Президент содержание белка составляло 11.6%, то в стрессовых условиях оно снизилось до 9.0%. У сорта Шамь этот показатель находится на уровне 12.3 и 9.7% соответственно. Содержание белка в зерне контрольных растений у сорта Президент в условиях почвенной засухи достигло 9.2%, а в стрессовых условиях оно снизилось до 7.5%. У сорта Шамь этот показатель находился на уровне 10.5 и 8.0% соответственно.

Соотношение содержания крахмала и белка во всех условиях выращивания было в интервале 4.6-5.8%. Так, у изученных сортов это отношение при высоких температурах и высокой концентрации СО₂(0.15%) было немного выше, чем при влажности воздуха 45-70% и относительно высокой концентрации СО₂(0.06%).

Расчеты показали, что коэффициент соотношения содержания белка и крахмала у сортов Президент и Шамь во всех условиях выращивания практически оказался одинаковым.

Таким образом, полученные нами данные показывают, что под влиянием повышенных концентраций СО₂ и других стрессовых экологических факторов (высокая температура воздуха, почвенная засуха) снижается продуктивность растений и падает содержание крахмала и белка в зерне изученных сортов пшеницы. При этом проявляются генотипические различия в адаптационной способности растений. Установлено, что сорт Шамь проявляет большую устойчивость к повышенным концентрациям СО₂ и другим стрессовым экологическим факторам, чем сорт Президент.

ЛИТЕРАТУРА

- Изменение климата во всем мире. Спец. Вып. Хроники ООН.-2007.- XLIY.-№2.-С.1-11.
- Кособрюхов А.А. Адаптационные изменения фотосинтеза при повышенной концентрации СО₂: автореф. дисс.д.б.н.\ А.А. Кособрюхов.- Москва, 2008.-39с.
- Хамидов Х.Н. Адаптационные особенности фурукционирования фотосинтетического аппарата у различных генотипов хлопчатника: автореф.дисс..к.б.н.\ Х.Н. Хамидов.-Душанбе, 2012.-21с.
- Моргун В.В. Экофизиологические и генетические аспекты адаптации культурных растений к глобальным изменениям климата \ В.В. Моргун, Д.А.Киризий, Т.М Шадчина // Физиология и биохимия культурных растений (Украина).-2010. Т.42.-№ 1.- С.3-22.
- Алияние почвенной и атмосферной засухи на продуктивность и содержание крахмала и белка в зерне различных сортов пшеницы / И.А. Сабоев, А.Абдуллаев, А.Эргашев [и др.] //ДАНРТ.-2010.- Т.53.-№2.-С.148-152.
- Ястремович Н.И. Рост и продуктивность растений /Н.И. Ястремович, Ф.Л. Калинина // Научные труды.-Киев: Украинская сельскохозяйственная академия, -1962.-118 с.
- Пыльнев П.Н. Биохимические методы исследования селекционного материала / П.Н. Пыльнев.- Одесса: ВСГИ, 1979.-Вып.15.-С.25-28.

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕННЫХ КОНЦЕНТРАЦИЙ СО₂И ДРУГИХ СТРЕССОВЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СОДЕРЖАНИЕ КРАХМАЛА И БЕЛКА В ЗЕРНЕ ПШЕНИЦЫ

Приводятся результаты модельных экспериментов по влиянию повышенных концентраций СО₂и других стрессовых экологических факторов (высокая температуры воздуха, почвенная засуха) на продуктивность и некоторые биохимические показатели сортов твёрдой пшеницы (Президент и Шамь). Структурный анализ созревшего колоса показал, что в условиях высоких температур воздуха и почвенной засухи на фоне повышенных концентраций СО₂ сорт Шамь в сравнении с сортом Президент по всем показателям имел значительное преимущество. Под влиянием повышенных концентраций СО₂и других неблагоприятных факторов снижается продуктивность растений и уменьшается содержание крахмала и белка в зерне изученных сортов.

Ключевые слова: стрессовые экологические факторы, концентрация, сорт твердой пшеницы, созревший колос.

**ТАЪСИРИ КОНЦЕНТРТСИЯ СО₂ ВА ДИГАР СТРЕСС ОМИЛХОИ ЭКОЛОГӢ БА МИКДОРИ
КРАХМАЛ ВА САФЕДА ДАР ДОНИ ГАНДУМ**

Дар макола натиҷаҳои таҷрибаҳои моделӣ доир ба таъсири концентратсияи баланди CO₂ ва дигар омилҳои стресии экологӣ (харорати баланд, хушкӣ хок) ба маҳсулноки ва баъзе нишондиҳандаҳои биохимиявии навъҳои гандуми саҳт (Президент, Шамъ) омадааст. Таҳхиси таркибии хушай пухтарасида нишон дод, ки дар зери таъсири харорати баланд ва стресси обӣ (хушкӣ хок) дар муҳити концентратсияи баланди CO₂ дошта, ҳамаи нишондиҳандаҳои навъи Шамъ нисбат ба навъи Президент дар сатҳи баланд чой доштанд. Зери таъсири концентратсияи баланди CO₂ ва дигар омилҳои номусоид маҳсулнокии умумии растаниҳо ва микдори краҳмал ва сафеда дар дон кам шудааст.

Калидвоҷаҳо: гандум, маҳсулнокӣ, мазмуни краҳмал ва сафеда, таби баланд, хушксолӣ, концентратсияи CO₂

**THE INFLUENCE OF CONCENTRATION AND DIFFERENT FACTORS STRESS ECOLOGY ON
PRODUCTIVITY, CONTENTS STARCH AND PROTEINS OF DIFFERENT SORTS OF WHEAT**

In the article are shown the experimental findings about effect of high concentration of CO₂(0.06% and 0.15%) and different factors stress ecology (high temperature of air, soil drought) on productivity and biochemical parameters were describing a degree of sorts wheat. The structural analysis spike of the ripened plants wheat of sorts President and Sham dependind on influence of high concentration of CO₂and different factors ecology the sort Sham had appreciable in comparison with a sort President. Is shown that at high concentration of CO₂and different factors ecology the productiv ity contents of starch and protein in a again decrease.

Keywords: wheat, productivity, contents of starch and protein, soil drought, high temperature of air, high concentration of CO₂

Сведения об авторе: Эргашев А. – доктор биологических наук, профессор кафедры физиологии растений и биотехнологии Таджикского национального университета. Телефон: **988-31-14-08**
Гуломзода Бахтовари Бозор – Таджикский национальный университет, магистр 1-го курса кафедры физиологии растений и биотехнологии, Адрес; 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе пр. Рудаки, 17. Телефон; **(+992) 93-144-98-85**

Information about the author: Ergashev A. - doctor of biological Sciences, Professor of the Department of plant physiology and biotechnology of the Tajik National University. Phone: **988-31-14-08**

Gulomzoda Bakhtovari Bozor – Tajik National University, 1st year graduate student of the Department of plant physiology and biotechnology, Address; 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe Ave. Rudaki, 17. Phone; **(+992) 93-144-98-85**

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба мачаллаи
илмии «Муҳаққики ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41 E-mail: : molodoy.issledovatel@mail.ru

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба мачаллаи «Муҳаққики ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи мачалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии мачалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русиёанглисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Тј барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Соҳтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насад, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насад, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва қалидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 18 сатр ва қалидвожаҳо то 10 номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллиfon бо тартиби зерин нишон дода шавад: насад, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal
"Young researcher"

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements:
a) the article must be written in compliance with the established requirements; b)
the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to
one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman
font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references)
should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square
brackets []. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered.

Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific
literature). The list of references is made according to the requirements of GOST
7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three
languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full
name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least
18 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Russian and English (full name of the
author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-
mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated
here).

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND ARCHAEOLOGY

<i>Каримзода С.С.</i> Ченаки инсонӣ ҳамчун қоидай рушд ва таҳқими амнияти миллӣ	5
<i>Исломов Э.</i> Инъикоси ҳаракатҳои миллӣ-озодиҳоҳии мардуми Шарқ дар осори Садриддин Айнӣ (дар ибтидои асри XX)	8
<i>Каримзода С.С., Нуриддинов Р.Ш.</i> Ҳукуки мусоири байналхалқӣ ба сифати низоми амнияти ҳукуки инсон	12
<i>Кенҷаев М. Г.</i> Появление новых региональных центров и их роль в формировании многополярного мира	16
<i>Кингаков С.</i> Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) – новая модель региональной интеграции	20
<i>Абдусаломов Ш., Латифов Дж.Л.</i> Зона, свободная от ядерного оружия в Центральной Азии	26
<i>Қодиров М.Н.</i> Муборизаи ҳалқҳои эронитабор бар зидди истилогарони араб	30
<i>Мирзоев Х.</i> Вазъи илми пизишкӣ дар Аврупои асримиёнагӣ	33
<i>Назарова Ф.</i> Мақсад, усул ва самтҳои асосии фаъолияти Созмони ҳамкории Шанхай	36
<i>Низомов Н.Ф.</i> Аз ҳаёт ва рӯзгори академик З.Ш. Раҷабов	40
<i>Самадзодаи Н.</i> Аз Николай Ханыков то академик Бартолд	44

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ – PHYLOSOPHY

<i>Ёров X.</i> Машварати сиёсӣ: моҳият ва шаклҳои зуҳури он	51
<i>Наврузова Г.</i> Нобино ҳамчун маъюбият, намудҳо ва сабабҳои он аз нигоҳи илми мусоир	55
<i>Ёров X.</i> Машварати сиёсӣ ва навъҳои он дар раванди идоранамоӣ	60
<i>Ризвонов М.М.</i> Мухаммад Газали и его логическое учение	64
<i>Садирова А. С.</i> Тарзи ҳаёти солим	66

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ – ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ – PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

<i>Пиракова Ш.</i> Васфи ватан дар эҷодиёти бастакор Талабхӯча Сатторов	70
<i>Эсанов М.</i> Роҳҳои мусоири такмили фаъолияти иттилоотию китобдорӣ дар Тоҷикистон	74

ФИЛОЛОГИЯ – ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

<i>Гао Хуй</i> Этнокультурная специфика концепта “любовь” в русской паремии	78
<i>Давлатова Н.Б.</i> Влияние перевода на развитие и расширение дипломатических отношений	81
<i>Давлатова З.</i> Категория шумора дар исми забонҳои тоҷикӣ ва англӣ	83
<i>Каримов Н.</i> Образи Ленин дар достони “ба В. И. Ленин”-и шоири мардумӣ Ҳикмат Ризо	88
<i>Ли Нин</i> Адаптация слова в процессе заимствования	93
<i>Раҳматова С.</i> Тавсифи нусхаҳои хатти “ас-ситин ал-ҷомеъ ли-л-латиф-ил-басотин”-и Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайди Тӯсӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон	96
<i>Джасо Фанған</i> Уникальность русских пословиц о труде	102
<i>Холов Ф.</i> Риояи шакл ва унсурҳои бадеи достони “Садои Осиё”-и Мирзо Турсунзода дар тарҷумай русӣ	104
<i>Ван Шанки</i> Категория вежливости в русском общении	107
<i>Юй Фаҷжан</i> Специфика речевого этикета	110

ИКТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

<i>Маҳмадов О. С., Буреев Ш. М., Собиров М. М.</i> Ҳавфҳои бонкӣ ва тартиби идора кардани онҳо ...	113
<i>Маҳмадов О. С., Ғафурова Ф.А.</i> Низоми бонкӣ ва накши он дар рушди иқтисодиёт	118
<i>Давлатов М.</i> Самтҳои фаъолияти бонкии исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	122
<i>Давлатов А</i> Противоречия развития механизма обеспечения экономической безопасности	127
<i>Ёраҳмадов Ш.</i> Ҳусусиятҳо ва гуногуншаклии минтақаҳои озоди иқтисодӣ	132
<i>Ишонкулов Б.</i> Тавсифи низоми миллии сармоягузорӣ ва аҳамияти он барои танзими ҳаракати сармоя	137
<i>Раҷабов А.Б.</i> Проблемаҳо ва монеаҳо дар сектори содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон	142
<i>Саломов А.</i> Сарҷашмаҳо ва роҳҳои самаранок гардонидани ҷалб ва истифодай сармоягузории ҳориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	145
<i>Сафаров П.</i> Вазъ ва самтҳои афзалиятни муносибатҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ҳалқии Ҳитой	150
<i>Ҳидиров Ҷ.</i> Зарурияти ҷалби сармоягузориҳои ҳориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	155
<i>Холов С.</i> Ҷаҳонгарӣ ва тағйироти трансформатсионӣ дар хочагии ҷаҳонӣ	164
<i>Маҳмадов О. С., Ғафурова Ф., Пахлавонов П. З.</i> Ҳавфҳои бонкӣ ва таснифоти онҳо дар шароити мусоир	169
<i>Давлатов М.</i> Дурнамои рушди бонкдории исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	174
<i>Давлатов А.</i> Экономическая безопасность государства, ее сущность и структура	180

<i>Ёраҳмадов Ш.</i> Вазъ ва дурнамои инкишофи саноати Хитой ҳамчун сарчашмаи асосии ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ.....	186
<i>Ишонқулов Б. Ф.</i> Роҳҳои таквият бахшидани содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030	191
<i>Раҷабов А.Б.</i> Рушди истеҳсоли маҳсулоти содиротивазкунанда.....	196
<i>Саломов А.</i> Асосҳои назариявии таъсири сармоягузории хориҷӣ ба рушди иқтисодӣ	200
<i>Сафаров П.</i> Рушди туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ бо Хитой	205
<i>Хидиров Ҷ.</i> Такмили шароитҳои мусоид оид ба ҷалби захираҳои сармоявӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	209
<i>Холов С.</i> Моҳият ва қонунҳои амалигардонии тақсимоти байналхалқии меҳнат	215
<i>Шерхонов К.</i> Рекордний туризм в Японии на фоне отношения японцев к другим странам.....	219
<i>Шарифзода М.Ш.</i> Фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	226

ХУҚУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА - LAW AND POLICY

<i>Зоирев Ф. А.</i> Шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқии субъектони фаъолияти соҳибкорӣ.....	234
<i>Мирализода М.М.</i> Масоилҳои ҳуқуқии танзими салоҳияти мақомоти ҳудидоракуни шаҳрак ва дехот.....	238
<i>Раҳмонов С.</i> Масуният ва имтиёзҳои намояндагони давлатҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ	241
<i>Асроров Л. Ж.</i> Нақши ҳуҷҷатҳои муассисӣ ва санадҳои меъёрии дуюминдарачавӣ дар ташаккул ва инкишофи бучай Иттиҳоди Аврупо.....	244
<i>Шерхонов К.</i> Развитие международного туризма в Японии	247
<i>Соибов З.М., Fuёсов М.Ф.</i> Модели фаронсавии аддияи маъмурӣ.....	252
<i>Зоирев Ф.</i> Мағҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.....	257
<i>Мирализода М.М.</i> Низоми ҳудидоракуни маҳаллӣ	259
<i>Холмирзоева Н.</i> Мағҳум ва моҳияти соҳибҳиёрии ҳалқӣ.....	262
<i>Умаров А.Т.</i> Назорати прокурорӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷрои ҷазои ҷиоятӣ.....	267
<i>Соибов З.М., Fuёсов М.Ф.</i> Инкишофи аддияи маъмурӣ дар Тоҷикистон	272

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ – BIOLOGY

<i>Абдуллаев Ф.Ф.</i> Перспективы развития агробиотехнологий в сельском хозяйстве Республики Таджикистан	277
<i>Эргашев А., Гуломзода Б.Б.</i> Влияние повышенных концентраций со ₂ и некоторых стрессовых экологических факторов на содержание крахмала и белка в зерне пшеницы	280

**ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
Научный журнал «Молодой исследователь»**

Научный журнал «Молодой исследователь» основан в 2019 г. Выходит 6 раз в год.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2020. №3

Над номером работали:

Ответственный редактор: М. Асадова

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Ба матбаа 18.06.2020 супорида шуд.
Ба чопаш 00.00.2020 имзо шуд.
Қоғази оффсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 35,3.
Супориши № 00. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кuchaи Лохути, 2.